

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

Juhász Antal, T. Knotik Márta, Tóth Ferenc, Solymos Ede, Trogmayer Ottó, Kőhegyi Mihály, Bálint Csanád, Pálóczi Horváth András, Farkas Gyula, Lotterhof Edit, B. Marcsik Antónia, Gallé László, Megyeri János, Marián Miklós, Varga Béláné, Szelesi Zoltán, Csongor Győző, T. Simon Ilona, Madácsy László, Bálint Sándor, Oltvai Ferenc, Vinczi Károlyné tanulmányaival

1969-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1969

I

SZEGED, 1969

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

*Barna László, Csongor Győző, Dömötör János, Juhász Antal,
Marián Miklós és Szelesi Zoltán*
közreműködésével

szerkeszti:
TROGMAYER OTTÓ

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

A borítólapot *Mayer Gyula* tervezte

1998

SALICA LÁSZLÓ
LACATÉKA

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ

INHALT

SOMMAIRE

Juhász Antal: A hantház	5
Das Schollenhaus	18
T. Knotik Márta: Dél-alföldi ágyruhák	21
Bettwäschen der Süd-Tiefebene in Ungarn	38
Solymos Ede: Levéltári adatok a szegedi halászat történetéhez	41
Archivarische Angaben zur Geschichte der Szegeder Fischerei	54
Tóth Ferenc: A makói hagyma történetének néhány fejezete	55
Einige Abschnitte der Geschichte des Zwiebelbaues in Makó	85
Trogmayer Ottó: Középbronzkori leletek Kömpöcről	87
Mittelbronzezeitliche Funde von Kömpöc	95
Kőhegyi Mihály: A Szentcsanak-kői későszarmata telep két vasmécsese	97
Zwei Eisenöfcher aus der spätsarmatischen Siedlung von Szentcsanak	106
Bálint Csánád: A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése	107
Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit	114
Pálóczi-Horváth András: A csólyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai	115
Die kriegsgeschichtlichen Beziehungen des kumanischen Grabfundes von Csólyos	121
Farkas Gyula—Lotterhof Edit—B. Marcsik Antónia: A Hódmezővásárhely-Nagyszigeten és Kübekháza-Újtepen feltárt sírok antropológiai leleteinek értékelése	123
Auswertung der von Hódmezővásárhely-Nagysziget und Kübekháza-Újtelep stammenden anthropologischen Funde	130
Szelesi Zoltán: Párizsba induló szegedi művészek a század elején	131
Artistes de Szeged à Paris vers le début du XX ^e siècle	149
Csongor Győző—T. Simon Ilona: Szegedi emlékérmek és plakettek	153
Medaillen und Plaketten von Szeged	191
Madácsy László: Humor és rejtett problémák Móra Ferenc egy regényében	193
Humour et problèmes cachés dans un roman de Ferenc Móra	200
Gallé László: Növényi fejlődésrendellenességek a Gymnospermatophyta és Angiospermatophyta törzsekből	203
Entwicklungsabweichungen bei den Gymnospermatophyten und Angiospermatophyten	222
Marián Miklós—Varga Béláné: A pusztaszeri rezervátum és madárvilága	229
Das Naturschutzgebiet bei Pusztaszer und seine Vogelwelt	255
Megyeri János: Hydrofaunistische Untersuchungen der Sümpfe des Waldes zu Zsombó	257
A zsombói erdő mocsarainak hidrofaunistikai vizsgálata	268
Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratok térképe. II. Alsóváros	269
Die handgezeichnete Landkarte von Antal Balla aus dem 18. Jahrhundert	285
Bálint Sándor: Újszeged	287
Újszeged	294
Oltvai Ferenc—Vinczi Károly: A szegedi kőolaj- és földgázkutatás levéltári dokumentumai (1917—1947)	295
Archivarische Quellen der Szegeder Erdöl- und Erdgasforschung (1917—1947)	313

A HANTHÁZ

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Ha egy táj hagyományos népi építkezését vizsgáljuk, elsősorban a környezet adta építési feltételekkel kell számolnunk. Az Alföld fában szegény vidékein a föld volt a legelterjedtebb építőanyag. A helyi talajminőségtől függően a föld- és sárépítkezésnek sok változata alakult ki, és e különböző építésmódokat a néprajzi szakirodalom gyakran több helyről is alaposan feldolgozta. Most a kezdetleges földfalú építkezésnek egy olyan módját mutatjuk be, amelyet szakirodalmunk eddig nem tartott számon.

1. Czuczor—Fogarasi szótára szerint a hant „ekével vagy más eszközzel feltörött könnyű és porhanyó gyepföld, különösen vizenyős, lápos vidékeken felvágott gyp”¹ Új Értelmező Szótárunk a következő jelentésárnyalatokat említi: „1. Összeállt földdarab, nagyobb rög, 2. a sírgödörbe visszahányt nagyobb rög, 3. felnyesett gypes földdarab: gyeptégla.”²

A felvágott gyp, gyeptégla jelentésű hant építkezésnél betöltött szerepére a XVII. századból vannak ismert adataink: „Erősi Székesfejervárot hanttal töltisekkel”, „Mas hantbol rakott falt is eppítettett volt”, „Négy bástyái azután mind földhantokkal regulariter rakottak”, „Hantos avagy hantal foedoett kunnyocskákban (caespiter tectis tuguriolis) laknac vala”.³ Hantból tehát töltéseket, várerődítéseket, falat, tetőt, kunyhókat építettek.

Czuczor—Fogarasi szótára „hantokból csinált kerítés”-t említ, külön megnevezi a *hantbélletet*: „Sáncoknak, árkoknak, kerítéseknek stb. hantokkal, vagyis gypes földrétegekkel kirakása” és a *hantfödél*: „Sírnak, gunyhónak, putrinak hantfödele.”⁴ Figyelemre méltó, hogy a Nyelvtörténeti Szótár eredeti, XVII. századi forrásból idézi nemcsak a hantból rakott falat, hanem a hanttal fedett kunyhókat is. Régebbi századokból a hantépítkezés meglétét nem tudjuk igazolni, mert ha épültek is hantfalak, idővel úgy szétporladtak, hogy nem hagytak ásatáson föllelhető nyomokat, mint a fonott sövényfal vagy a boronafal.

A hantból való építkezés helyneveinkben is rögződött. Szeged környékén Sövényháza és a területéből különvált Dóc község határának egy részét máig Hantházának nevezik. A földrajzi név eredeti *Hantház* alakját Fényes Elek említi.⁵ Inczeffi Géza szerint a terület névadója a Sövényházát birtokló Palla-

¹ Czuczor—Fogarasi, A magyar nyelv szótára II. Pest, 1864. 1386.

² A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III. Bp. 1960. 99.

³ Idézi: Inczeffi Géza, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1958. Szeged, 1958. 104—105. — A forrás helye: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Szerk.: Szarvas G. és Simonyi Zs. I. Bp. 1890. 1307.

⁴ Czuczor—Fogarasi, i. m. 1387. — Idézi: Inczeffi, i. m.

⁵ Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára II. Pesten, 1851. 88.

vicini uradalomnak hantból készült épülete lehetett.⁶ Véleményét — mint láthatjuk majd — a népi emlékezet is alátámasztja.

Múlt századi szótáraink ugyan számba vették a hantépítkezés nyelvi emlékeit, a néprajzkutatás mégsem foglalkozott ezzel a kezdetleges építési móddal. Pedig ha a figyelem évtizedekkel ezelőtt ráirányul, gazdagabb emlékanyagát sikerült volna összegyűjteni, mint manapság. A Magyarság Néprajza Építkezés-fejezetében Bátky részletesen sorra veszi a föld- és sárfalú épületeket, de a hantfalat nem említi. Napjainkig is csak néhány idevonatkozó adalékot ismerünk a néprajzi irodalomból. Tálasi István írja, hogy „a jászvidéki pásztorok a félegyháziak szerint hantházban teleltek ki.”⁷ Bálint Sándor a Szegedi Szótár tömör szócikkében ír a hantházról, s 1830-ból való levéltári adatot idéz: „A köz határok között . . . találhatik azon gyöpös hantokból készült lakás.”⁸

2. Az alföldi mezővárosok határához a török után hatalmas, több tízezer holdas puszták tartoztak, melyeket közlegelőként, külterjes állattartással hasznosítottak. Győrffy István, Balogh István, Barabás Jenő kutatásaiból jól ismert az a benépesedési folyamat, amelynek során a határban először állatteleltető szállások, majd tartós, állandó megtelepedésre is szolgáló tanyák épültek. A Nagykunságban a legrégebbi határbeli épületek, az ún. tüzelős ólak fala vastagon tapasztott nádfonat volt.⁹ Másik kezdetleges alföldi hajlékunk a földház, amit a Duna—Tisza közén *gunyhónak*, *földgunyhónak*, *partháznak*, Nyírségben *burgyénak*, másutt — legismertebben — *putrinak* neveznek. A félig földbe ásott, félig fölmenő oldalfalú földház gyakori lakóépülete volt az Árpád-kori magyarságnak is.¹⁰ A néprajztudomány több helyről alaposan föltárta és úgy látszik, hogy századunkig elsősorban homokos talajú, buckás vidékeken: a Duna—Tisza közén, a Debrecen környéki homokon és a Nyírségben volt a szegényparasztok, uradalmi földön élő cselédek elterjedt háztípusa.¹¹ Emellett kunyhószerű putriban éltek az alföldi cigányok, s ilyen volt a legutóbbi időkig a Heves megyei dinnyések idénylakása.

E két, szakirodalmunkból jól ismert kezdetleges paraszti hajlékkal egy időben élt az Alföld több területén a gyephantból történő építkezés. Alkalmazása — mai ismereteink szerint — a füves puszták fölosztása idején terjedt el. Mivel adataink javarésze Szeged környékéről való, így itt a szegedi határ betelepülési folyamatára hivatkozunk.

Szeged városa a tulajdonában levő alsóvárosi és felsővárosi pusztát az 1850-es években kezdte haszonbéres földeknek kiosztani. A bérbeadás nagyméretű települési mozgalmat indított el. Jöttek a pusztákra városhoz közeli, sűrűn tanyásodott örökföldről gazdacsaládok, melyek földbirtoka az örökösödés folytán már igen felaprózódott, földnélküli zsellérek, kapások, akik a bérleten maguk gazdái törekedtek lenni, önálló életet kezdő fiatal házaspárok és az 1879-es szegedi árvíz után nagy számmal városi családok, amelyek a víz elől a tanyákra menekültek és utána nem tértek vissza szülővárosukba, hanem a kapott kártérítés összegéből inkább járásföldet béreltek.

⁶ Inczeffi, i. h.

⁷ Tálasi István, A Kiskunság népi állattartása. Bp. 1936. 138.

⁸ Bálint Sándor, Szegedi Szótár. Bp. 1957. I. 563—64.

⁹ Győrffy István, A nagykun tanya. NÉ. 1910. 138.

¹⁰ Vö. Kovalovszki Júlia, Orosháza és környéke a magyar középkorban. Orosháza története. Orosháza, 1965. 189—192.

¹¹ Ecsedi István, A debreceni népi építkezés. NÉ. 1912. 160—165;
Kiss Lajos, Földházak Szabolcs vármegyében. NÉ. 1936. 72—91.

A várostól távol eső pusztákon a bérlők magukra voltak hagyatva: építeni, tanyát verni a sivár természeti adottságok felhasználásával, a maguk erejéből kényszerültek. Különösen a szegényebb kisbérlők, akik korábban más házában vagy szüleiknél laktak és mielőbb földet kellett a fejük fölé. Vagyonos bérlőknek másutt volt tanyájuk, ezért nem siettek az újonnan feltört *arendás* földön tanyát építeni. A kisbérlőnek viszont igyekeznie kellett, hogy családja saját lakásba húzódhasson. Legegyszerűbb volt partos helyen, valamely alkalmas homokdomb odalában gunyhót építeni. A *verött fal* készítése már némi hozzáértést igényelt és erős *falverő* vagy *palincsdeszékát*, melyeket a pusztaszéli tanyákból kölcsön kaphattak. A szegedi határban a múlt században ilyen gazdasági-társadalmi körülmények között épültek a hantházak is.

Más alföldi mezővárosok nem ilyen földbirtok-politikát folytattak. Kecs-kemét, Cegléd, Nagykőrös és a kiskun települések a külterjes állattartás hanyatlása idején az addig osztatlan közlegelőket a városi gazdák között osztották ki, kinek-kinek földbirtoka nagyságától és minőségétől függően. Voltak, akik földtörték és cseléddel műveltették vagy haszonbérbe adták legelőrészüket. Más gazdák a földjük arányában kapott legelőn saját jószágállományukat tartották vagy az arra alkalmas rétet kaszálónak használták. Így ezeknek a városoknak a határában nem bontakozhatott ki a földéhes szegény- és kisparaszti rétegeknek az a népes települési mozgalma, mint Szegeden. A hantépítkezés azonban — a táj hasonló természeti adottságaiból eredően — e területeken is föltűnik.

A hantház építésmódját ma már csak a 70–80 év körüli tanyaiak emlékezete őrzi, a jellemzett területeken. Utoljára az ő gyermekkorukban — a századforduló táján — kiosztott közlegelőkön építettek hantházakat. Szóbeli emlékanyaguk hitelesítését megkönnyítette két napjainkig meglevő hantház tanulmányozása és több adatközlőnk hantfal-bontásánál szerzett tapasztalata.

3. Csupán megemlíthjük, hogy a gyephant alkalmazása nem ismeretlen a szegedi pásztorok előtt sem. Molnár József 89 éves öttömösi pásztorember mon-dotta, aki nyolc évig apja mellett csikósbojtárkodott: „A ménösnek hantbul raktak nagy aklokat. A járason árkot ástak, kivágták a gyöphantokat és egymásra rakták jó embörmagasságig. Négysarkosra csinálták és hagytak rajta kaput, lehetett olyan négyszáz négyszögöl területű. Ezt neveztük *akol*nak...” Ez a fajta *akol* a jószág egybentartására szolgáló építmény, ahová a ménest éjszakára behajtották. Hasonló a Tálasi István által leírt kiskunsági *karám*-hoz vagy *garád*hoz, ami főleg nádból, de dudvából, ízékből, zsombóból (!) is épült. Tálasi utal rá, hogy a 30-as években élt kiskun pásztorok is legtöbbször *akónak* mondták ezt az építményt.¹²

A gyephantos építkezés nagy múltjára, korábbi meglétére mutat, hogy a füves pusztákon élő csikósok az *akol* falát hantokból rakták.

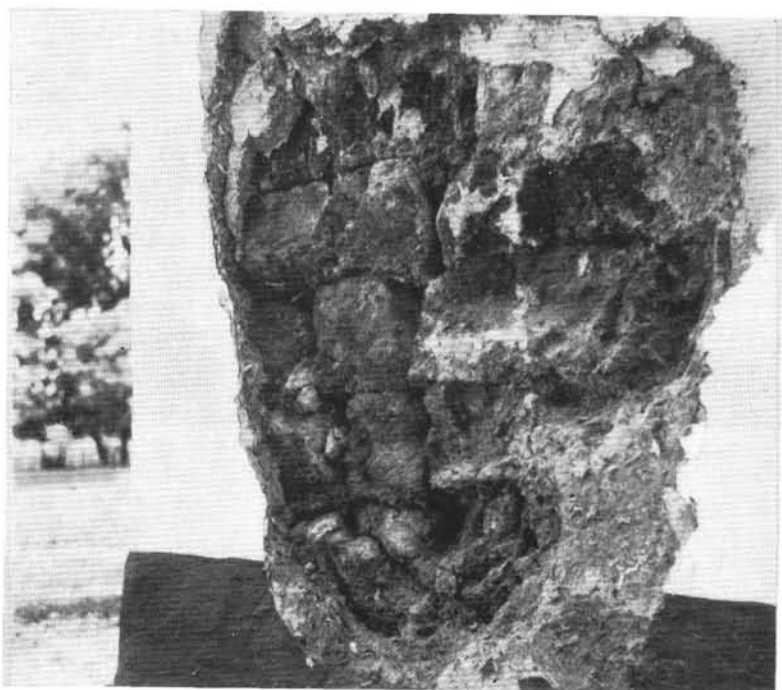
Hantfalnak csak a sűrű, erős fűvű, barnás, kötött talaj alkalmas. Ilyen gyepföldet rendszeren a mély fekvésű, vízjárta kaszálókon, semlyékeken leltek. A *ritka, tág homok* nem gypesedett be sűrűn s abból nem is tudtak falrakásra használható hantokat kitermelni. Jobban szerették a kissé szikes vagy agyagos földet, amit a fű gyökérzete jól egybentart. „A kemény gyöp volt jó hantnak, a puha gyöpből nem lehetett jó hantot vágni.” Mondják, hogy az a vizenyős kaszáló adta a jó hantot, ahol a *fönyér* megterem.¹³ Így tehát a környezet ta-

¹² Tálasi, i. m. 110–111.

¹³ Vö. Bálint Sándor, Szegedi szótár I. 447. fenyér: „vékonyszálú réti fű, leginkább terem a vízjárta földeken.”

laja eleve meghatározta a tanyaépítés módját. Ahol nem került a közelben alkalmas gyepföld, ott más építőanyagot használtak, mivel a hantokat nem lehetett messzire szállítani. Ez magyarázza azt, hogy a nagy területen összefüggő futóhomokkal borított, buckás tájon nem találni a hantházat az emlékanyagban.

A hantok kitermelése, az ún. *hantszödés* rendszeren tavasszal történt, mivel ilyenkor legalkalmasabb a nedves gyepet kivágni. Szükségből nyáron és ősszel is lehetett hantot szedni, csak télen nem, amikor fagyos a föld.

1. A hantfal szerkezete. A hantok méretei: H: 40 cm, Sz: 20 cm, V: 16 cm

A kiszemelt *sömjéken* ásóval vágták ki a gyepet. Idős adatközlők, akik még maguk is raktak hantfalat vagy láttak építeni, úgy mondják, hogy a hantokat másfél sukk hosszúra, egy sukk szélesre és fél sukk vastagra vágták.¹⁴ Az elbontott rúzsai hantház falában ennél kisebb gyephantokat is megfigyelhettem (h: 30 cm, sz: 15–20 cm, v: 10–12 cm volt). A méretekre nem ügyeltek szigorúan, de igyekeztek egyforma, legalább fél sukk vastag hantokat vágni, hogy „a hant jó szalonnás lögyön”. A négy oldalról körülvágott gyepet ugyancsak ásóval fölfeszítették és kibuktatták a helyéről. Erre egyesek lapátot, balátát, csákányt is használtak.

Néhányan elmondották, hogy az először szántott járásföldön az eke után haladva szedték össze és vágták körül négyesarkosra a falrakásra alkalmasnak

¹⁴ A sukk régi hosszmérték, az öregek ma is ebben számolnak. 1 sukk = két egymás mellé helyezett ököl hossza, kinyújtott hüvelykujjakkal, kb. 30–32 cm.

talált hantokat. „Jó erős gyöpet szántottak. Hat ökör kellett a szántáshoz. Utána ment két ember és a kiszántott hantokat vályog-formára vágta. Nagyobbak voltak, mint a vályog.”¹⁵ A hantszedésnek ezt a módját — a visszaemlékezések szerint — ritkábbnak tartjuk, mint az előzőt. Szabályos formájú gyp-hantokat sokkal inkább nyeshettek ásóval és lapáttal, mint szántás után.

A hantokat kocsin vagy talicskán hordták az építkezés helyére. Átlagos méretű, kétszartatú hantház építéséhez kb. 100 négyszögöl gypet kellett felválni.

Tanyai építkezésnél különös gonddal történt a házhely megválasztása. Az építők több körülményt is figyelembe vettek. Első renden a lakóház tájolását kell említeni: úgy építkeztek, hogy a tanya háttal vagy véggel legyen északnak. Másfelől magas fekvésű földre, partra igyekeztek építeni, hogy csapadékos esztendőben a *föld árja*, *vadvíz* vagy *fakadó víz* ellen mentve legyen a tanya, — harmadsorban olyan helyre, hogy közel legyenek a legelőhöz, ne kelljen a jószágot a szántóföldön át a semlyékre hajtani. Számításba vették még a dűlő-úttól való távolságot is.

Hantháznak alapot sosem ástak, a múlt században ez vertfalú, vályogfalú tanyánál sem volt szokásos. Legfeljebb az épület helyét lapáttal simára nyesték, *kiigényösítették*. Lépéssel kimérték a ház hosszát és szélességét. A mesztergerendát tartó oszlopokat, ún. *ágasokat* leásták a földbe, azután kezdték rakni a falat. A hantokat *gyepes oldalukkal lefelé* rakták egymásra. Előfordult, hogy a hantok hossza adta ki a fal vastagságát, de a két megfigyelt hantháznál azt tapasztaltuk, hogy két hantot illesztettek egymás mellé: egyiket hosszában, másikat keresztben s így adódott a fal általában 60 cm-es vastagsága. Az egymásra kerülő hantokat úgy rakták, hogy a felső hant széle az alatta levő közepére jusson. A hosszában és keresztben fekvő hantokat soronként hol kívül, hol belül rakták. Mind a négy fallal folyamatosan haladtak, hogy a sarkokon a hantok jól kössék egymást (1–2. kép)

A felmért hantházak építéséhez kötőanyagot nem használtak. A csengelei tanyán azt figyelgettük meg, hogy a hantsorok közé ritkán nádszálakat helyeztek. Ez bizonyára a kötést szolgálta, hiszen a gyöpszínbe nyomódó nád valamelyest összetartotta a hantokat. Erre vonatkozóan a visszaemlékezések eléggé eltérőek. Legtöbb adatközlőnk úgy emlékezik, hogy a hantok közé nem került semmiféle kötőanyag, mivel a *gyöpszín* eléggé összetartó volt és a jól rakott gyeptéglák súlyuknál fogva nem mozdultak el. Néhányan azonban — mind maguk is raktak hantfalat! — a hantsorok tetejére *majtert* tettek. A maltert agyagos vagy *székes* földből csinálták, — a szikes talaj egyébként vályogvetésre is kiválóan alkalmas. A fölnyesett gyeptéglák alatti földréteg rendszeren megfelelt malternak. Néhány kocsi földet behordtak a leendő tanyaudvarra. A földrakás tetején mélyedést túrtak, ebbe vizet öntöttek és kapával híg maltert kevergettek. Az így készült malterba polyvát nem szórtak. Itt jegyezzük meg, hogy ahol a hantépítkezés vizet igényelt, ott legelőbb kutat ástak, többnyire csak afféle *kopolyakutat*. A *kopolya* kissé rézsútosan földbe ásott gödör, amelynek alján a talajvíz összeszivárog. Földbevált lép-
csőkön mentek le és vödörrel merítettek belőle.

Az is előfordult, hogy mélyebbről kiásott *fosóhomokot* tettek a hantok közé. Idővel, amikor a hantfal megüledett, a leálló tapasztásoknál a homok szóródott az ilyen falból.

¹⁵ Szanki gyűjtés 1965. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára.

2. Elbontott hantház, Rúza, 1965

Az ajtófélfákat beállították a falba, körülfalazták és itt a hantokat megfaragták, hogy jól fogják az ajtófelet. Az ajtó fölött deszkákat fektettek keresztül és odaérve újra teljes hosszában rakták a falat. Az ablakok helyére ugyancsak rámat helyeztek.

A hantfalat általában olyan magasra rakták, mint a kisbérlők egykorú vertfalú vagy vályogházait. „Csak olyan magos lögyön, hogy az embör a fejit ne verje bele a nagygerendába” — mondogatták a régi öregek. Korabeli gazdaházakhoz és azóta épült tanyákhoz képest persze alacsonyaknak tűnnek. A rúzsai hantház fala az udvar szintjétől az eresz alatti *horogfák*ig 2,3 méter magas volt, a helyiségek magassága a földes padozat egyenetlenségei miatt 2,1–2,3 méter, a mestergerendáé a padozattól számítva 1,85–2,05 méter.

A *nagygerendát* (ritkább nevén *mestörgerenda*) a szoba két végfalába helyezett oszlopokkal is alátámasztották, hogy a ránehezedő teherrel ne süllyessze az alatta levő gyephantokat. A nagygerenda fölötti *kisgerendák* vége közvetlenül a hantfalra feküdt. Ugyancsak a hantfalra támaszkodtak a szelemenes tetőszerkezet *horogfái*. A tetőszerkezethez és a kisgerendákhoz kettőbe hasított és durván faragott, gyalulatlan erdei akácot és nyárfát használtak.

A kisgerendákra keresztben nádterítés került, amit alul-felül vastagon letapasztottak polyvás sárral. A házvég úgy készült, hogy nádat akáchasítékkal, tányericával összekorcoltak, más szóval *karcélastak* (összefogtak, dróttal hozzáerősítettek) és azt betapasztották. A padlásfölgárót az elülső házvégre helyezték, ami múlt századi kisparaszti tanyákon eléggé elterjedt szokás.

A rúzsai és a csengelei hantház *gaztetejes* vagyis nádtetős, de több hantházat kezdetben szalmával földtek, aminek *zsuptetēj* a neve. A tetőre szánt rozsszalmát a *nagygerőbje*, *tallógerőbje* fokán verték ki és kékébe kötve szalmavagy gyékénykötéllal, utóbb dróttal *varrták* a horogfához és tetőlécekhez. A nádat viszont mindig elterítették, *fölverték* és ezt a munkát még szegény helyen is nádázó specialistára, *tetējverő embörre* bízták. A hozzáértő *tetējverő* segítségével azután az építető családjából kikerült.¹⁶

3. Rúzsa 911. sz. hantház. Csordás Mátyásné tanyája 1963-ban

Falrakás után a hantok egyenetlenségeit ásóval, lapáttal lenyesték és az elkészült hantházat szalmás, polyvás sárral kívül-belül betapasztották. Megfigyeléseim és az adatközlők szerint a hantház tapasztása az átlagosnál vastagabb, 3–4 cm-nyi volt, így a házfal 55–60, nem ritkán 70 cm szélesre vastagodott. A tapasztás megszáradása után a házat kimeszelték. „A jól betapasztott, kimeszelt hantház olyan volt, hogy senki se mondta volna róla, hogy hantból épült” — mondogatják a benne élt kisbérlok. Emlegetik azt is, hogy télen a legmelegebb volt valamennyi földfalú épület közül.

Visszaemlékezések szerint a szegedi bérföldeken rendszerint *ház-pitar* ta-

¹⁶ A nád- és szalmatető készítését a szegedi tanyák népi építkezését tárgyaló nagyobb dolgozatban fogom részletesen leírni, itt csak a tetőfedés jellegére utalok.

golású hantházakat építettek. A gyephantból építkező kisbérlőknek a megtelepedéskor csak két osztatú tanyaházra futotta. Ritkán kamra vagy istálló is épült a pitar mellé, de többnyire évekkel később toldották a lakóházhoz és ezért már igényesebb falazattal, vályogból készült.

Ahol a lakóház hantból épült, ott előfordult, hogy az istállót, ólakat is *gyöpszín*ből rakták. Melléképületeknél gyakran alkalmazták még a *tutajfalas* építéstechnikát, amelynek ismertetésére más helyen kerítünk sort. Hantistálló nemcsak kisparaszt tanyán készült, hanem módos homoki gazdáknál is. Csenge-lén több 60–70 holdas bérlőnek volt a század elején hantból rakott *nagy-istállója*.

A szegedi tájon nemcsak a leírt, felmenő falú, több osztatú lakóházat nevezték hantháznak. Sokan így említik azt a földbe ásott *gunyhót*, amelynek kb. 1 méter magas oldalfalát és a szelemennél 2–2,5 méterre magasodó végfalát gyephantokból rakták. Ilyen földkunyhók, buckaoldalba ásott *partházak* még az 1920-as években osztott járásföldeken is készültek. Jól példázza ez is, hogy a gyephantos építkezés a szegényparasztság kezén maradt fenn a legutóbbi időig. Ezek a hajlékok azonban szerkezetileg és építésmód tekintetében más háztípus képviselnek, ezért itt csupán említésükre szorítkozunk.¹⁷ Tanyai népünk is inkább *fődgunyhó*nak nevezi a hanttal kirakott veremszerű lakásokat, és ezeknél különbnak tartja a jellemzett hantházakat.

4. A hantház használatát, életét, gondozását a felmért és alaposabban megvizsgált tanyák „élettörténetén” keresztül mutatjuk be.

A Rúzsa 911. számú tanya Szeged város csorvai kapitányságában, a századfordulóig ménésjárasnak használt Kisjárason épült 1901-ben, 10 hold városi bérföldön. Tulajdonosa 1919-ben vásárolta és a *ház-pitar* beosztású hantház mellé kocsiszínt ragasztott, majd 1938-ban a tanyatelken új vályogházat építtetett. Ettől fogva a fiatal házasok laktak az új épületben, a szülők pedig továbbra is az öreg tanyában. 1956-ig lakták a hantházakat, majd aprójószágot tartottak benne és 1965-ben bontották le. (2–3. kép)

A *pitar* egészen a házbontásig szabadkéményes volt, csupán annyi átalakítás történt a 30-as években, hogy a *szabadtűzhelyet* elfalazták, s a sokfelé ismert *kaminkéményt* alakították ki. Alacsony, csupán 1,4 méter magas ajtón lehetett bebújni a kémény alá, ahol a gazdaasszony a legutóbbi időig *szabad-tűzön* főzött. A szabadkéményt *tutajkéménynek* is nevezték, s ez az elnevezés építésmódjára utal. Az olyan falszerkezeteket, amelyeknek a váza összefűzött, karókkal erősített nád, ritkábban tányéricsászár, — s erre mindkét oldalán tapasztás kerül —, Szeged környékén *tutajfalnak* nevezik. A szabadkémény sok más tanyában is *tutajra* készült, s ezeket tűzveszélyességük miatt már a század elejétől tilalmazták. Egyébként éppen ezen a tanyán a hantházzal egykorú istállót szintén tutajfalas technikával építették.¹⁸ A házban karóvázaz sárkemen-ce volt, amit az Alföldön általános kerek búboskemen-ce-formától szögletes kiképzése különböztetett meg.¹⁹ (I. tábla)

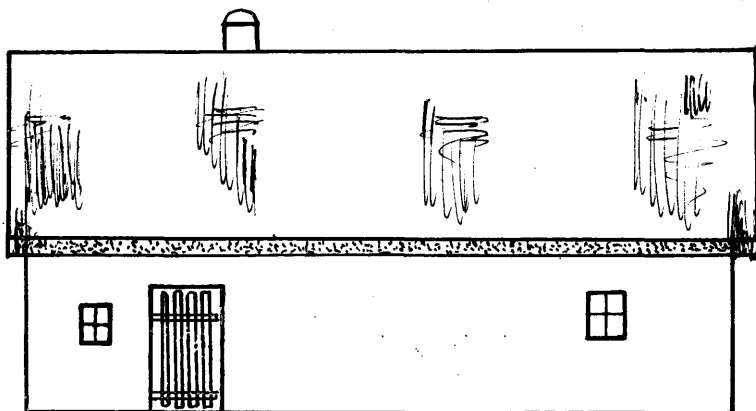
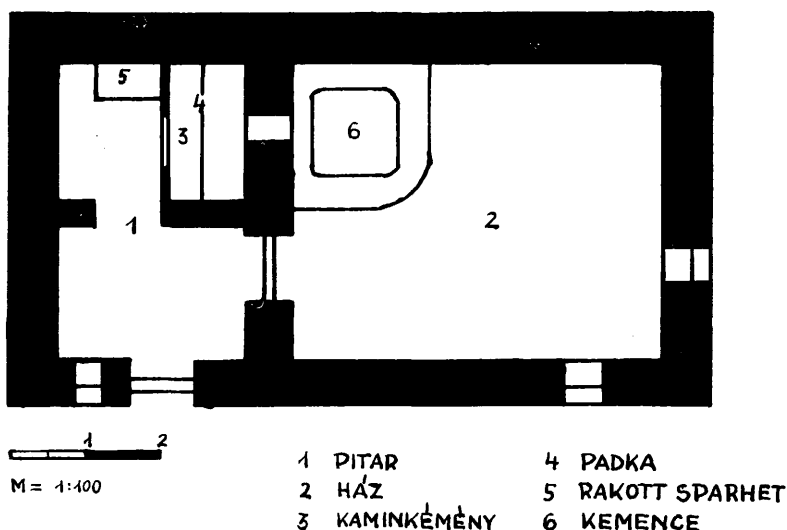
¹⁷ Jó adatokat nyújt a Szeged vidéki földkunyhóról *Tömörkény István*, A Szent Mihály a jégben. Bp. 1957. 375. Uő, Barlanglakók. Bp. 1959. 20. és *Kiss Ferenc*, Csenedet az új osztásföldeken. Szegedi Napló Karácsonyi Könyve 1927. 70.

¹⁸ A *tutajfal* technikáját, változatait is más alkalommal kívánom bemutatni. Erre vonatkozóan l. *Bálint Sándor*, Szegedi szótár II. 603.

¹⁹ Hogy miért ilyen kemen-ce készült, annak a ház legutóbbi lakói nem tudták okát adni. Itt köszönöm meg Rakonczi János rúzsai tanár értékes segítségét.

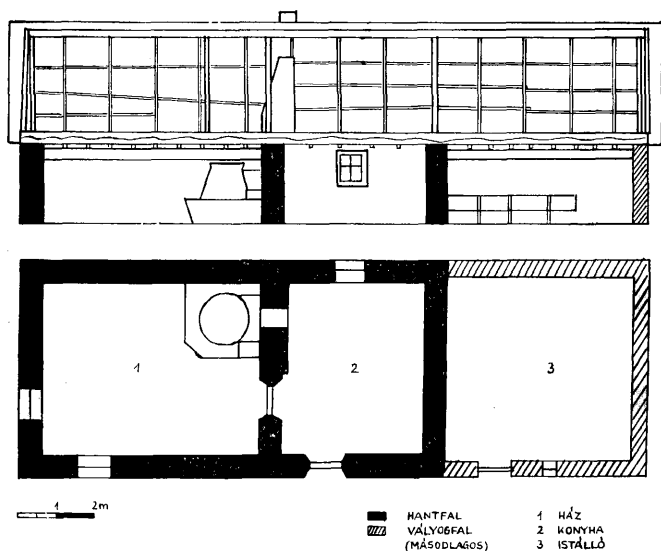
A ma is meglevő csengelei hantház szintén Szeged határában, a hasonló nevű tanyai kapitányság „Majsai hármas” határrészén épült. (4–5. kép) Régebbi tulajdonosa 1909-ben vette haszonbérbe 20 hold városi bérfölddel. 1909-ben telt le a tanya előző 25 évi haszonbérlete, ám a visszaemlékezések szerint még korábban 30 évre volt kiosztva ez a határrész. Ezt megerősíti Szeged 1873. évi határtérképe, amely ezen a területen 30 éves bérleteket tüntet fel. Így a tanya 1860 táján, de legfeljebb 1884-ben épülhetett.

Három osztatú: ház — pitar — istálló beosztású, az istálló fala az 1940-es években a magas belvíz miatt megrogyant, de vályogból ugyanott építették újra. A pitar a 40-es években lepadlatolták s ugyanakkor a szobában új kemencét készítettek. A szabadkémény padlástérben levő széles kürtőjét is elbontották és vályogból raktak újabb kéményt (II. tábla)

I. tábla — Rúza 911. sz. tanya, alaprajz és udvari homlokzat

A *pitarajtó* előtt két oszlopra támaszkodó kis nádtetős *ereszt* volt, amit csak 1958-ban bontottak el. Más tanyákon az ereszket megoldották és az épület egész hosszában húzódó folyosót alakítottak ki, amit egy idő múlva beépítettek, de itt nem volt szükség a helyre és az eresz elbontására került. Az eresz alá, közvetlenül a *pitarajtó* mellé gyephantokból alacsony kis ülőkét raktak, amely kedvelt pihenőhelye volt az öregeknek. Ezt is tapasztották és meszelték.

II. tábla — Csengele 449. sz. tanya, a) alaprajz és b) hosszmetset

A szelemen nyárfa-gerenda, a horogfák hasított, gyalulatlan nyárfa- és akáctörzsek. A szelement a két végfal és az istálló válaszfala fölött három, *kecskeláb*-nak nevezett ollóágas és közben két oszlop tartja. Így a tetőszerkezet anyagát a környezet adta, csupán mestergerendának vettek fenyőtörzset. A földél mindig nád volt, a házvég összekorcolt napraforgószár, amit csak kívül tapasztottak. Mennyezete úgy készült, hogy a kisgerendákra 3–4 ujjnyi vastagon nádat terítettek és azt alul-fölül polyvás sárral letapasztották. A padlás felől több ujjnyi vastag volt a tapasztás, mivel a padlást terménytárolásra használták.

Öregek emlékezete szerint a dűlőben a századfordulón több hantház is volt. A környék dús füvű réti talaja (amely nem messzire már világos futóhomokba megy át) kiváló nyersanyagot adhatott a hantépítkezéshez.

Érdeemes végigkísérni egy másik, Kiskunhalas régi határában épült hantház életét.²⁰ Az építtető család a férfi ágán szegedi földről származott előbb Balotára, majd 1896-ban Debeák pusztára. Először *gunyhót* készítettek, de még ugyanabban az évben megépült a hantház is. Eleinte kétosztatú volt. (*ház-pitar*), hamarosan hantistálló épült mellé a lovak számára. 1904-ben új tanyát építettek, ahová átköltözött a család, de a hantház is megmaradt és a fiatal

²⁰ A Debeák pusztai hantház adatainak átengedését Bárb János múzeológusnak köszönöm. Gyűjtését használtam a hantház építésmódjának leírásánál is.

4. Csengele 449. sz. hantház, Körösi Sándor tanyája 1969-ben

5. Csengele 449. sz. tanya

házak lakása lett. A legényfiúk sorra odahozták feleségüket, mikorra a fiatalabb nőszül, bátyja saját házába ment lakni. 1926-ban bontották el a hantházat. Falát ásóval fessegették szét és az ép hantokból kamrát építettek az új tanya végébe. A földhöz közel levő hantokat nem lehetett újból használni, mert elporhanyósodtak, „hol megáztak, hol a fagy szívta azokat”, — de jellemző a tanyai ember célszerűségére, hogy a három évtizeddel azelőtt kitermelt hantokat még továbbra is hasznosítani tudta.

A föld- és sárfalú házak tapasztását minden család évente egyszer, rendszeren kora tavasszal javította. Erre a gondozásra a hantházak különösen rászorultak. Az őszi esők, téli fagyok hatására a fal alján a tapasztás megrepedezett és nagy darabokban málladozott. A tavaszi tapasztás, meszelés a hantház gazdájának halaszthatatlan munkát jelentett, de evvel a gondozással az épület egy emberöltőig is kiszolgálhatta lakóit.

Évek során a hantfal süllyedt, *megehült*, különösen akkor, ha a magas talajvíztől átnedvesedett. Ilyenkor a fal alját 2 méteres szakaszokban kivágták, és a falát alátámogatták, amíg alólra gyephantokat vagy vályogot tömködtek.

6. Hantistálló, Pusztamértes 1956

5. Vizsgálataink végére érve megkíséreljük fölvezetni a hantépítkezés térbeli és időbeli elterjedését, valamint társadalmi hátterét. Előrebocsátjuk, hogy Szeged környékén kívül nem végeztünk rendszeres kutatást, csupán néhány tájékozódó gyűjtést, mivel mostani célunk az építkezési mód és technika bemutatása. Más tájegységek felderítését, részletes elterjedési térkép kimunkálását további feladatnak tartjuk.

Szeged környékének bejárása meggyőzött arról, hogy a hantépítkezés a népi emlékezetrel elérhető időtől, az 1870–80-as évektől az 1900-as évekig mindenütt elterjedt, ahol az idő tájt népesedett be a határ. Nem volt általános,

még egy szűk határrészen sem, hanem több más falépítési móddal egyidejűleg élt. Az sem állítható, hogy a leggyakoribb, hiszen több vertfalú, később vályogfalú ház épült a szegedi tanyákon is. De minden határrészen voltak számosan, akik hantházban éltek: pár holdas kisparasztkok, városi haszonbérlők. A hantházat mindannyian a puszták felosztásakor építették, tehát a gyeposztás utáni első hajlékul. Falvakban és a városhoz közeli, régebben tanyásodott területeken nem ismerik, de a szegedi határnak az 1870-es évektől a századfordulóig benépesedett részein mindenütt emlékeznek hantházakra, sokan még a lakókat is meg tudják nevezni.

A hivatkozott történeti források alapján bizton állíthatjuk azt is, hogy a szegedi tájon a XVIII. századtól folyamatos a hantépítkezés.

Módos tanyai gazda hantból nem épített lakóházat, legfeljebb ólat és istállót. (6. kép) Jellemző egy 78 éves csengelei parasztember mondása: „Mikor mögnősültem, apámtól kaptam 8 holdat mög a tanyát. Egy végben volt az istálló a házzal. A ház vályogból volt, az istálló hantból. Régi tanya volt ez, nem az apám építötte, ő erősebb embör volt annál, hogy ilyet építsön...” A módosabbak úgy fejezik ki, hogy a kevés földű emberek szükségből, „kénytelenségből” építettek hantházat. A maga erejére utalt, célszerű tanyai embernek viszont természetes volt, hogy környezetéből a legegyszerűbben és kevés munkával építkezzen, mivel családjának a friss gyeptörés épp elég dolgot adott. Sokan ideiglenes hajléknak szánták a hantházat, — s legtöbbször pár év múltán, anyagilag megerősödve, új, nagyobb tanyát is építettek. Több homoki család azonban évtizedekig élt a gyöposztáskor épült hantházban és az újabb nemzedékre is átörököltette azt.

7. Ásotthalom 1605. Földkunyhó, hantfállal (1963)

Az 1900-as évektől már alig bukkanhatunk új hantházra. Szeged határában 1922–26 között több ezer hold közlegelőt kiosztottak, de az ekkor megtelepülő bérllő-nemzedék már nem épített hantfalat, legfeljebb az ideiglenes földgönyhő oldalát rakta gyephantokból. (7. kép) Ennek oka a vályogépítés terjedése és az építkezési kultúra változása lehet.

A volt szegedi tanyákon kívül Zsombón, Sándorfalva-Homokpusztán és a sövényházi Hantházán is igazolta a népi emlékezet a hantépítkezés előfordulását. Tájunktól északra, északnyugatra Kéleshalomról (volt halasi határ), Szankról és Csemőről (volt nagykőrösi határ) szereztünk szűrőpróbaszerűen adatokat. Az idősebb tanyai nemzedék mindhárom helyen emlékszik hantházakra. Csemőn ma is ismert a *Hantház dűlő* határrész, amely a Nagykőröshöz tartozó *Felsőjárás* része volt.²¹ Az idősebbek emlékeznek egy, az ötvenes évek elejéig lakott dűlőbeli hantházra. E három gyűjtőponton szerzett adatokból arra következtethetünk, hogy a hantépítkezés nem sajátos Szeged környéki fejlemény, hanem a tanyai építkezés egyik szélesebb körben ismert technikája, a szegediehez hasonló természeti-társadalmi-történelmi körülmények között.

A táj, a gazdasági civilizációtól érintetlen alföldi nyerstáj lehetőséget nyújtott az emberi megtelepülésre, ám egyben annak kereteit, feltételeit is megszabta. Az első pillanattól kezdve befolyásolta a letelepülő ember munkáját, életét. A gyepes legelőkön megélni törekvő tanyai telepes alkalmazkodott a tájhoz. Alkalmazkodott hozzá s később alakította is. A hantház — adott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette — a természeti feltételekhez való alkalmazkodás szép példája.

DAS SCHOLLENHAUS

von

Antal Juhász

Das Schollenhaus ist ein solches bäuerliche Gebäude, dessen Mauern aus den in der grasigen Wiese ausgestochenen Rasenziegeln aufgebaut sind. Der Verfasser gibt auf Grund der Zurückerinnerungen von Bauern und einiger erhalten gebliebenen Schollenhäuser diese primitive Bauweise bekannt, die von der ethnographischer Fachliteratur bisher noch nicht in Evidenz gehalten wurde.

Zum Gebrauch des ausgestochenen Rasens, des Rasenziegels als Baumaterial haben wir aus dem XVII. Jahrhundert bekannte Daten: aus Schollen wurden Deiche, Burgbefestigungen, Mauern, Hütten gebaut. Diese Bauart setzte sich auch in unseren geographischen Namen fest: ein Flurteil des sich in der Umgebung von Szeged liegenden Sövényháza führt auch noch heute den Namen Hantháza (Schollenhaus). Bekannt ist dieser Ortsname auch in der Umgebung von Cegléd. Die ältesten erinnern sich noch in beiden Ortschaften an die aus Erdschollen gebauten Häuser.

Zur Schollenmauer eignet sich der dichte, rasenreiche, etwas alkalische oder lehmhaltige Boden. Die Rasenschollen wurden mit Spaten oder Schaufel aus tief liegenden, manchmal vom Bodenwasser überfluteten, zur Weide oder Heuwiese gebrauchten Feldern ausgestochen. Die Schollen wurden mit der grasigen Seite nach unten gekehrt in die Mauer gelegt, meistens ohne Bindematerial. Meistens machten zwei Schollen — die eine nach der Länge, die andere quer gelegt — die Breite der Mauer aus. Es wurden auch Rasenziegel in einer Grösse (45—50 cm lang) ausgestochen, so dass eine Scholle die Breite der Mauer ausmachte.

Der Verfasser macht das Dachwerk, die Dachdeckung und den Lageplan der aus Schollen gebauten Häuser bekannt. Es wurden im allgemeinen Schollenhäuser mit einem Zimmer

²¹ A Ceglédreől induló csemői vasútvonal végállomását ma Hantházának nevezik. A megállóhely elnevezése újkeletű, — 1945 előtt az itteni nagybirtokosról Kupai Kovács major-nak nevezték, — de a névadáshoz a közel fekvő Hantház dűlő határnév nyújtott alapot.

* A fényképeket és rajzokat a szerző készítette.

und einer Küche gebaut. Auch Ställe wurden aus Rasenschollen gebaut und sie wurden auch bei der Anfertigung von in die Erde vertieften Hütten verwendet. Er legt die Baugeschichte, Herdanlage, dessen Gebrauch und Behandlung der gemessenen beiden Schollenhäuser (Rúzsá 911, und Csengele 449) ausführlich dar. Der Verfasser machte ausser der Umgebung von Szeged in drei Sammelpunkten des Donau-Theiss-Zwischenlandes stichprobenartige Angaben-sammlungen. Auf den von den 1870er Jahren an bis zu den 1900—1920er Jahren aufgeteilten Grassteppen ist der Schollenbau vielerorts zu finden. Das Schollenhaus wurde gewöhnlich zur provisorischen Wohnung errichtet. Seine Behauser bauten sich nach einigen Jahren ein neues Haus und das Schollenhaus wurde dann zur Behausung junger Eheleute oder als Nebengebäude gebraucht. Aber es gab mehrere unbemittelte Familien, die über ein Menschenalter hindurch in solchen Schollenhäusern wohnten.

Die Bauweise aus Rasenschollen ist ein archaisches Verfahren und sie ist unter den bekannten wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnissen ein Beispiel für die Anpassung an die naturgegebenen Bedingungen der Gegend.

DÉL-ALFÖLDI ÁGYRUHÁK

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Néprajzi irodalmunk majd minden ága érinti valamilyen vonatkozásban a vetett ágy ágyneműit és az ágyruhákat. Az ágyruhák legdíszesebb darabjaival, a párnahajjal és lepedővel általában mint hímzéssel foglalkozik. A következőkben a dél-alföldi ágyruhákat funkciójukból eredő, feltehetően több évszázados használat alapján kialakult megjelenési formájában szeretnénk vizsgálni.

A XVIII. sz. második feléből származó levéltári adatok¹ a ládabeli ruhák között említik az ágybéli ruhákat, pl. Hódmezővásárhelyen így:² „*derékalj héj*”, „*viselő lepedőt*”, „*kisebbik lepedővel*”, „*Szebbik Lepedőmet*”, „*Szössz vászon lepedőt*”, „*Fő alj héjastul*” (ritkábban „*párnahaj*”), „*Ágybéli Leplemet*”, „*Ágy Leplemet*”. Sűrűn emlegetik az ágybéli portékák között a dunyhát és paplant, de a rájuk való héjat nem nevezik meg. A ma élő kifejezéseket már adatközlőink³ szüleiktől és nagyszüleiktől is hallották: „*derékaljatok*”, „*lepedő*”, „*szemfödél*”, „*párnaciba*”, „*párnahaj*” (Tápén „*fővetős párnahaj*”), „*párnavég*”, „*ágyterítő*”, „*paplanhaj*”, „*dunnahaj*”. Ezek a megnevezések vidékünkön általában egységesen voltak elterjedve. Az előbb felsorolt ágyruhák kevés kivétellel 1906–1910-ig begyűjtött darabjait – a gyűjtési helyek kiemelt megnevezésével – a szegedi, hódmezővásárhelyi és makói múzeumok néprajzi gyűjteményéből mutatjuk be. Tárgyaink anyagának részletes elemzését a II. táblázat összegezi. Darabjaink megvarrásához alkalmazott kézi varrásokat és öltéseket az I. táblázat tartalmazza. A továbbiakban az egyes ágyruhák anyagát, szabását, megvarrását, méreteit tárgyanként ismertetjük.⁴

Az ágyruhák legnagyobb részének kiszabása és megvarrása egyszerű feladat, ezt minden asszony elvégezhetette. A rajtuk szereplő hímzésekre és más díszítésekre nem mondhatjuk el ugyanezt, de ezt jelen dolgozatunkban csak mint részkérdést tárgyaljuk. Az ágyruhák szabását a házi vagy gyári vászon szélessége döntően meghatározta. Az ágyruhák bármely darabját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy túlnyomó többségüket a teljes vászon szélesség felhasználásával egy vagy több hosszanti sávból szabták. A bemutatásra kerülő darabok mindegyike kézzel varrott. Megvarrásuknál az ép széleket simán, a hasított széleket ötletes, tartós varrásokkal és öltésekkel⁵ kapcsolták egymáshoz. Ezek, az általában hosszanti összeerősítések bő alkalmat adtak a díszítésre.

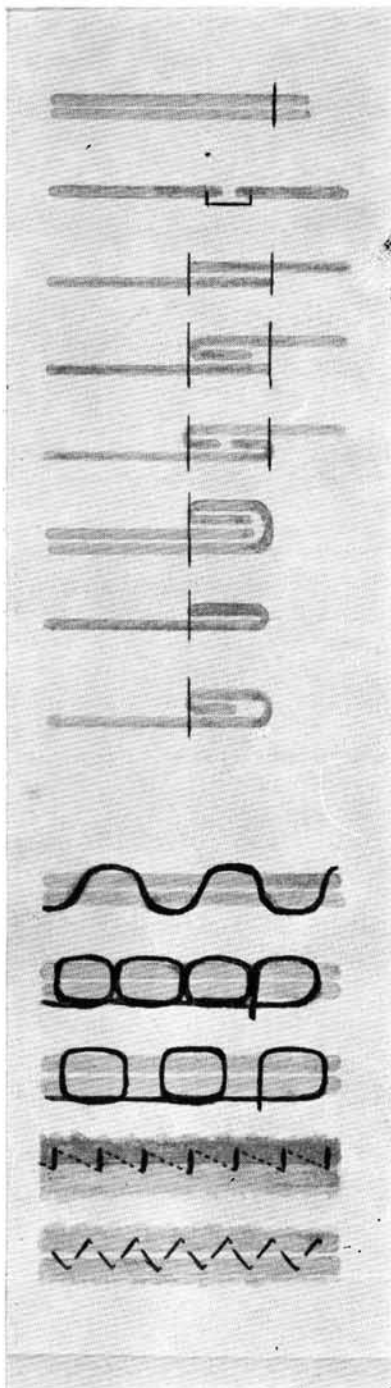
¹ Radvánszky Béla, Magyar családélet és háztartás. Bp. 1896. I. 44–62.

² Tárkányi Szűcs Ernő, Vásárhelyi Testamentumok. Bp. 1961. 196–197. és Testamentum Könyv I. 1730–1795. [Hódmezővásárhely, Levéltár: 1733-ból Vargács Erzsók, 1742-ből Szász Panna, 1743-ból Tóth Erzsébet, 1752-ből Varga Kata, Cséki Anna, 1753-ból Balog Sára, 1755-ből Kovács Ilona, Héső Ilona, 1757-ből Tolnay Erzsébet testamentoma.]

³ Gyűjtést Apátfalván, Hódmezővásárhelyen, Magyarcsanakdon, Szegeden és Tápén végeztem, vö. Bálint Sándor Szegedi Szótár Bp. 1957.

⁴ Díszítésüket következő dolgozatunkban tárgyaljuk.

⁵ Lásd I. táblázat, vö. Ferencz Kornélia és Palotay Gertrúd, Hímzőmesterség, Bp. 1940.

kézi varrások:

összevarrás (fércelő-, tűző öltés)

egymáshoz illesztő varrás (illesztő öltés)

egymásra csúsztatott varrás (szegő átöltés)

ráhajtott varrás (szegő átöltés)

kettős ráhajtott varrás (szegő átöltés)

belső ráhajtott varrás (szegő átöltés)

nyitott szegés (szegő átöltés)

behajtott szegés (szegő átöltés)

kézi öltések:

fércelő öltés (keresztmetszet)

gépöltés (keresztmetszet)

tűző öltés (keresztmetszet)

szegő átöltés (felülnézet)

illesztő öltés (felülnézet)

I. táblázat

II. táblázat

ÁGY- RUHÁK leírási száma, megnevezése	ANYAG						SODRAT				SÜRÜSÉG		SZÖVÉS		ANYAG SZÉLESSEGE cm
	lánc			vetü- lék			lánc		vetü- lék		szál/cm				
	kender	len	pamut	kender	len	pamut	Z	S	Z	S	lánc	vetülék	vászon	sávoly	
1.	K			K			Z		Z		15	14		+	50
2.	K			K			Z		Z		9	19		+	65
3.	K			K			Z		Z		9	19		+	65
4.	K			K			Z		Z		9	19		+	65
5.	K			K			Z		Z		9	19		+	65
6.	K			K			Z		Z		9	19		+	65
7.	K			K			Z		Z		16	14	+		55
8.	K			K			Z		Z		12	10	+		50
9.	K			K			Z		Z		14	15	+		57
10.	K			K			Z		Z		14	11	+		50
11.	K			K			Z		Z		15	14	+		56
12.	K			K			Z		Z		15	14	+		48
13.			P			P	Z		Z		33	37	+		—
14.			P			P	Z		Z		33	37	+		—
15.			P			P	Z		Z		33	37	+		—
16.			P			P		S	Z		30	30	+		82
17.			P			P		S	Z		30	30	+		82
18.	K			K			Z		Z		34	32	+		—
19.			P			P		S	Z		36	33	+		85
20.			P			P	Z		Z		38	34		+	—
21.			P			P		S	Z		34	34	+		77
22.			P			P		S	Z		34	34	+		77
23.			P			P	Z		Z		40	38		+	—
24.			P			P	Z		Z		32	31	+		—
25.			P			P	Z		Z		25	25	+		80
26.		L			L		Z		Z		20	20	+		—
27.		L			L		Z		Z		17	21	+		74
28.		L			L		Z		Z		15	13	+		60
29.	K			K			Z		Z		15	12	+		47
30.	K			K			Z		Z		15	13	+		73
31.		L			L		Z		Z		12	15	+		61
32.			P			P	Z		Z		30	29	+		83
33.			P			P	Z		Z		30	31	+		—
34.			P			P	Z		Z		29	33	+		45
35.			P			P	Z		Z		29	33	+		45
36.			P		L		Z		Z		6	7	+		110
37.	K					P	Z		Z		14	14	+		50

Párnahajak

Az ágyruhák közül a párnahajak elkészítése a legegyszerűbb. A párna hosszának kétszeresét szabják le a vászon hosszából. Ha a vászon szélessége nem elegendő, akkor megfelelő szélességű csíkot toldanak hozzá. A vászonsáv félbehajtásával és két oldalának összevarrásával készül a párnahaj. E legegyszerűbb esetben a vászonsáv valamely részének díszítésével képezik ki a párnavéget. Többnyire külön készítik el a párnavéget, majd hozzátoldják a párna testéhez. Ilyenkor a párnavég néhány cm-rel keskenyebb a párna testénél, ezért a tol-

dást rátartással varrják össze. Így a hímzett vég teljesen kifeszül a párnán. A hímzés szebb kidolgozása végett a párnavég valamivel finomabb szövésű vászonból készül. Bemutatásra kerülő első darabunk igen egyszerű párnaciha⁶, melyről feltételezhetjük, hogy a párnahaj szerepét is betöltötte.

1. *Makói tanyák.* Fehérítetlen, durva, sávolyszövésű kendervászonból készült. A vászon szélességét tenyérnyi csíkkal toldották ki. A ciha egyik vége a vászonsáv összehajtásából adódott, másik végét összevarrták. Sarka 22 cm hosszan nyitott, melyet a megtöltés után varrtak össze. A vászon szélessége 50 cm. A párnaciha h(ossza): 100 cm, sz(élessége): 57 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1335. 1. ltsz.)

2—6. *Békéscsabai szállások.* Anyaga fehérítetlen, durva, sávolyszövésű kendervászon, fehér-piros-sötétkék pamutbeszövésű, keresztben csikozva. A párnavéget a vászonsáv összehajtásakor, a vászon sűrűbben csikozott részéből képezték. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén a záródásnak nyoma nincs. A szöttes szélessége 65 cm. A párnahaj h: 96 cm, sz: 65 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1336. 1—5. ltsz.)

7. *Makói tanyák.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból varrták. A vászon szélességét keskeny csíkkal toldották meg. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén a záródásnak nyoma nincs. A párnavég hozzátoldott, díszítése: hármass osztású sávban mustársárga, szálánvarrott szőrhímzés. A felhasznált vászon szélessége: 55 cm. A párnahaj h: 100 cm, sz: 60 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1333. 1. ltsz.)

8. *Makói tanyák.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból varrták. A vászon szélességét tenyérnyi csíkkal toldották ki. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén a záródásnak nincs nyoma. A párnavég hozzátoldott, díszítése: hármass osztású sávban, piros-kék-sárga, szálánvarrott szőrhímzés. A párnahaj 50 cm széles vászonból készült, h: 97 cm, sz: 58 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1331. 1. ltsz.)

9. *Makó.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból készült. A vászon szélességét egészen keskeny csíkkal toldották ki. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén a záródásnak nincs nyoma. A párnavég hozzátoldott, díszítése: laposöltésű, árnyalt szőrhímzés, hármass osztású sávban. A párnahajat 57 cm széles vászonból szabták, h: 105 cm, sz: 61 cm. (Szegedi Múzeum 55. 72. 1. ltsz.)

10. *Makói tanyák.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból szabták. A vászon szélességét tenyérnyi csíkkal toldották meg. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén nem találjuk a záródásnak semmi nyomát. A párnavég hozzátoldott, díszítése: laposöltésű, árnyalt szőrhímzés, hármass osztású sávban. A felhasznált vászon szélessége 50 cm. A párnahaj h: 114 cm, sz: 60 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1329. 1. ltsz.)

11. *Hódmezővásárhely.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból varrták. A vászon szélességét keskeny csíkkal toldották meg. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésére varrt öt pár szövött szalaggal záródik. A párnavég hozzátoldott, díszítése: hármass osztású sávban, sötét- és világosbarna, szálánvarrott szőrhímzés. A felhasznált vászon szélessége: 56 cm. A párnahaj h: 87 cm, sz: 63 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 188. 1. ltsz.)

12. *Hódmezővásárhely.* Fehérítetlen, vastag kendervászonból készült. A vászon szélességét tenyérnyi csíkkal toldották ki. A párnahaj nyitott végének szálszorításos⁷, behajtott szegésén a záródásnak semmi nyoma. A párnavég hozzátoldott, díszítése: laposöltésű, árnyalt szőrhímzés, hármass osztású sávban. 48 cm széles vászonból szabták, h: 110 cm, sz: 59 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 193. 1. ltsz.)

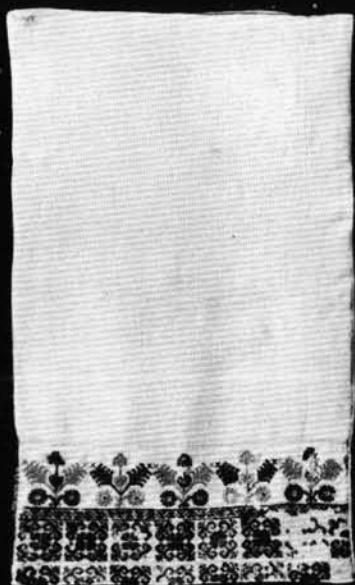
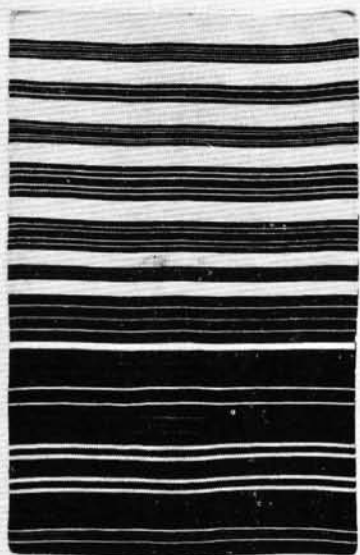
Az eddig tárgyalt (1, 7—12) párnahajak megvarrása — a szöttesből készütek (2—6) kivételével, melyeket egyszerűen tűző öltéssel varrtak össze — egy-séges. Az ép széleket keskenyen (2 mm) egymásra csúsztatott varrással, a vágott széleket ráhajtott varrással (4 mm) erősítették egymáshoz. A párnavégek hozzátoldásánál kettős ráhajtott varrást alkalmaztak, mivel a hasított szélek mind idekerültek. Az említett varrásoknál a vászon ép vagy behajtott szélét mindkét oldalon szegő átöltéssel varrták végig. A keskeny (4 mm), behajtott szegéseknél is ezt az öltést alkalmazták. A varráshoz a vászon alapanyagát képező fonalat

⁶ Az 52. 1335. 1. ltsz. párnahaj 1908. évi leltárkönyvi bejegyzése: „Régi vastag ciha”, vö. Bálint Sándor i. m. II. 228. „Az öregek ajkán inkább a ciha, párnaciha él. A párnának az a része, mely közvetlenül foglalja magába a tollat.”

⁷ Lásd Ferencz Kornélia, A tűzött csipke. Bp. 1937. 9.

1

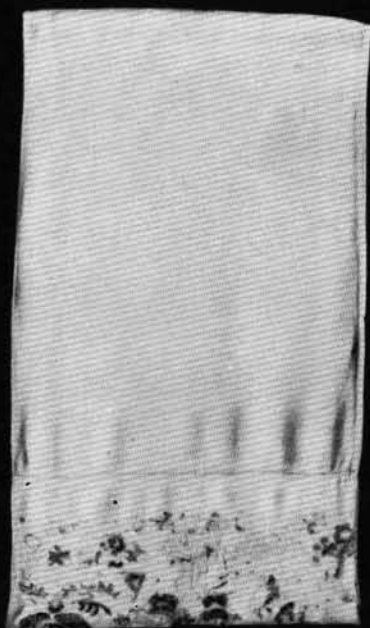
2—6

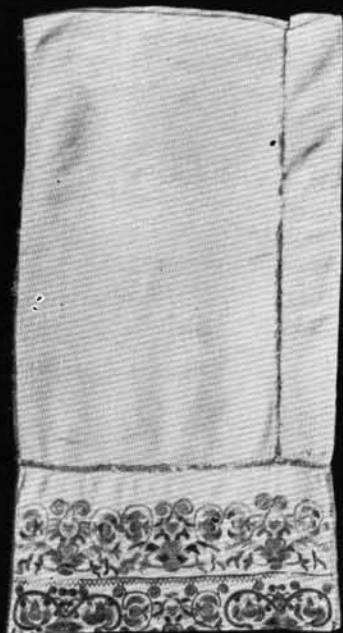
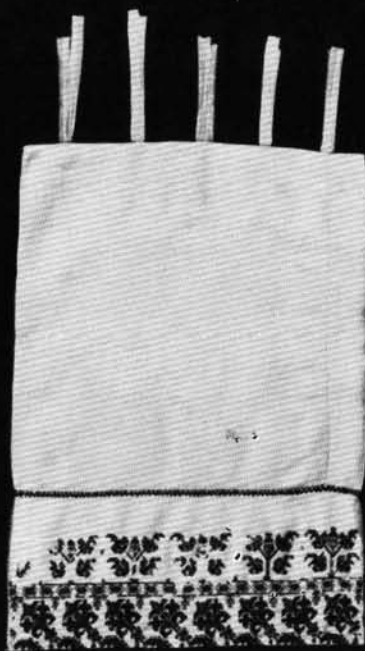
7

8

9

10

11

12

használták. Öltéseiket nem bujtatták el, ellenkezőleg; az öltés teljes hosszán egészen átöltöttek a vászon színoldalára. Ezek az öltések párhuzamosan ferde irányukkal és hosszúságukkal egy egyenletes ritmusú öltéssort alkotnak. A párnavégnek kétoldali összeerősítését díszesen oldották meg. A hímzésükhöz használt vastag, színes gyapjúfonalból változatos, keskeny *hurkolt kötést*⁸ alkalmaztak. Előfordul, hogy a párnavég hozzátoldását (11), sőt a párnatest vászonsávjainak összeillesztését (12) is evvel végezték. Ebben az esetben az összeerősítésre kerülő vágott széleket előbb szálszorítással vagy anélkül beszegették, majd egymáshoz kapcsolták.

13—15. *Hódmezővásárhely*. Vékony, fehér pamutvászonból varrták. A vásznat keresztben használták, így a hajtás a párnahaj oldalára esik. A párnahaj nyitott végét áttört fehérhímzés díszíti, melynek sarkai a párnahaj két csücskénél zártak. A hímzés ívelt szélét hat helyen halványsárga, keskeny szaténszalaggal kötötték össze. A vászon szélességét nem sikerült megállapítani. A párnahaj h: 96 cm, sz: 72 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 202—204. 1. ltsz.)

16—17. *Makó*. A vékony fehér pamutvászon teljes szélességéből szabták. A párnahaj nyitott végét áttört fehérhímzés díszíti, melynek sarkai a párnahaj két csücskénél zártak. A hímzés ívelt szélét hét helyen egyszerű fehér pertlivel kötötték össze. A felhasznált vászon szélessége 82 cm. A párnahaj h: 96 cm, sz: 82 cm. (Makói Múzeum 64. 2. 1—2. ltsz.)

18. *Apátfalva*. Vékony, fehér kendervászonból készült. A vászonsáv középső részét teljes szélességben áttört fehérhímzéssel díszítették, mely a sáv egymásra hajtásakor párnavéget képez. A párnahaj nyitott végét 1 cm szélesen szegték behajtott szegéssel, majd a gyárilag készített hurkos, szövött szalagot ennek belső oldalára varrták. A hurkokat felváltva fűzték egymáshoz a párnahaj egyik oldalvarrásához rögzített pertlivel. A vászon szélességét nem sikerült megállapítani. A párnahaj h: 87 cm, sz: 75 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1341. 1. ltsz.)

19. *Makó*. A vékony, fehér pamutvászon teljes szélességéből varrták. A vászonsáv középrészét teljes szélességben áttört fehérhímzéssel díszítették, mely a sáv egymásra hajtásakor párnavéget képez. A párnahaj nyitott végének keskeny, behajtott szegésén a záródásnak semmi nyoma. 85 cm széles vászonból készült, h: 97 cm, sz: 85 cm. (Makói Múzeum 64. 2. 3. ltsz.)

20. *Domaszék*. Mintásan szőtt (növényi díszű csíkok), fehér damasztból készült. A párnahaj nyitott vége a gomblyukak alatt szélesebben, a gombok alatt keskenyebben, behajtvaa szegett. Kilenc darab, szegésével egyirányú gomblyuk és ugyanennyi borsó nagyságú gyöngyházgomb segítségével záródik. A fehér pamutvászonból szabott párnavég hozzátoldott, díszítése: áttört fehérhímzés. A felhasznált anyagok szélességét nem lehetett megállapítani. A párnahaj h: 96 cm, sz: 74 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1494. 1. ltsz.)

21—22. *Mórahalom*. A vékony fehér pamutvászon teljes szélességéből szabták. A párnahaj nyitott végét két cm szélesen, behajtvaa szegték. A szegésen, vele egy irányban kivarrt, négy darab gomblyukkal záródik. A párnavég hozzátoldott, díszítése: áttört fehérhímzés. A felhasznált vászon szélessége 77 cm. A párnahaj h: 94 cm, sz: 75 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1338. 1—2 ltsz.)

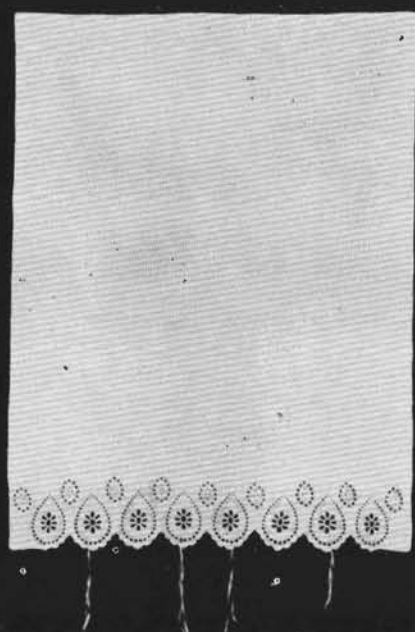
23. *Mórahalom*. Mintásan szőtt (négyzetes és virágos sávok váltakoznak), fehér damasztból készült. A párnahaj nyitott vége egy cm szélesen, behajtvaa szegett. Ennek színoldalára varrták fel a záródásra szolgáló gyári, hurkos szövött szalagot. A hurkokat a párnahaj egyik oldalvarrásához rögzített pertlivel fűzték össze. A fehér pamutvászonból készült párnavég hozzátoldott, díszítése: áttört fehérhímzés. A damaszt és a vászon szélességét nem sikerült megállapítani. A párnahaj h: 93 cm, sz: 76 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1339. 1. ltsz.)

24. *Mórahalom*. Fehér pamutvászonból szabták. A párnahaj nyitott vége két cm szélesen, behajtvaa szegett, mely hét darab gomblyukkal és ugyanennyi világoskék porcelán gombbal záródik. A gomblyukak iránya a szegésre merőleges. A párnavég hozzátoldott, díszítése: áttört fehérhímzés. A felhasznált vászon szélességét nem sikerült megállapítani. A párnahaj h: 81 cm, sz: 74 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1339. 2. ltsz.)

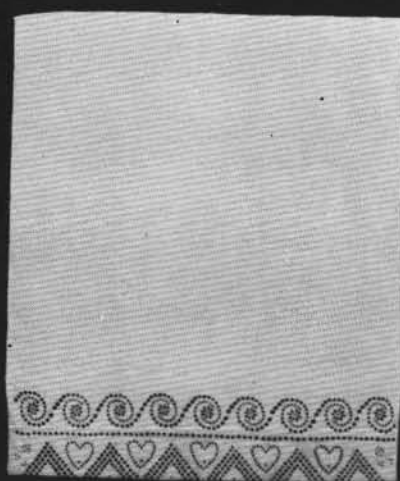
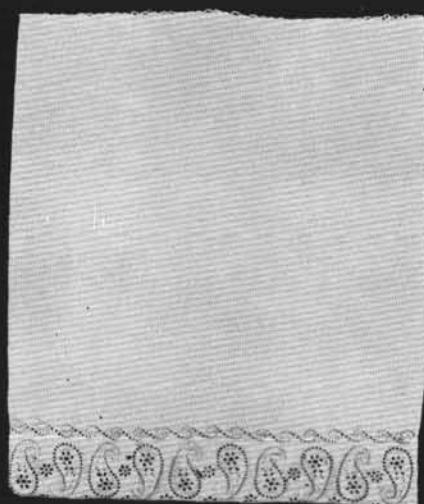
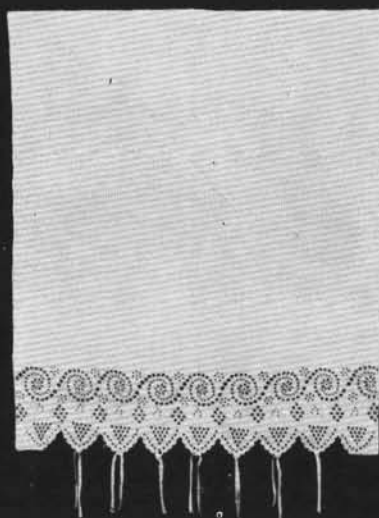
25. *Szeged-Felsőváros*. A fehér pamutvászon teljes szélességéből szabták. A párnahaj nyitott vége két és fél cm szélesen, behajtvaa szegett. Hét darab gomblyukkal és ugyanennyi apró cérnagommbal záródik. A gomblyukak iránya a szegésre merőleges. A párnahaj nyílásának 8—8 cm-es szűkítésével a párnahaj két csücskét képezték ki. A fehér pamutból áttört horgolt párnavég hozzátoldott. A párnahaj 80 cm széles vászonból készült. H: 95 cm, sz: 80 cm. (Szegedi Múzeum 68. 1. 1. ltsz.)

⁸ Lásd Ferencz Kornélia i. m. 66.

13—15

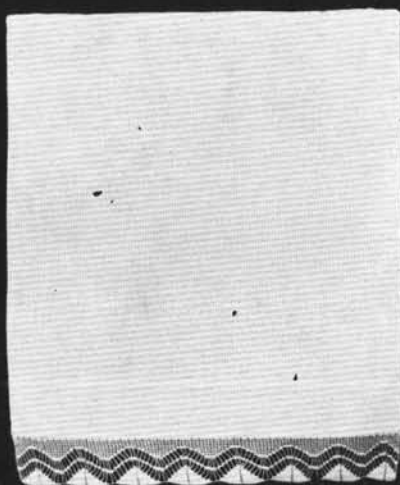
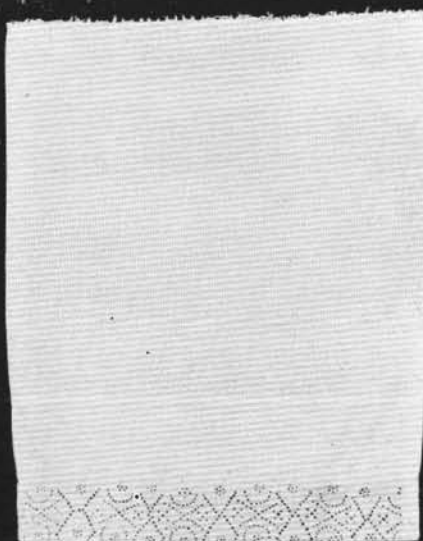
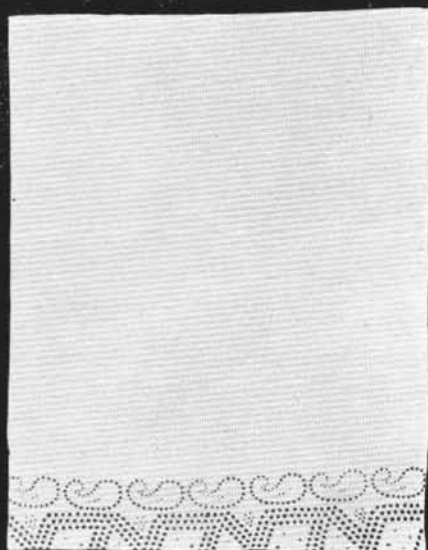
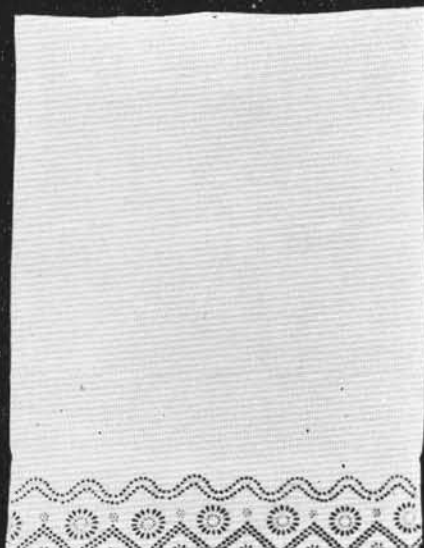

16—17

18

19

A fehér pamutvászonból készült párnahajak (13–25) kb. felét a vászon teljes szélességéből szabták. Ebben az esetben mindkét oldalában ép szélek futnak, melyek összevarrását tűző öltéssel végezték. Csak egy esetben (19) használtak egymásra csúsztatott varrást szegő átöltéssel, míg a fehérítetlen kendervászonból készültek mindegyikét így varrták. A fehér pamutvászon párnahajak másik felénél egyrészt az egyik oldalon ép szélek vannak, a másikon hasítottak, másrészt mindkét oldalon hasítottak. A korábbi darabokon (13–15) a hasított széleket *kettős* vagy *belső ráhajtott varrással*, *szegő átöltéssel* varrták. A későbbi darabok (16, 18–25) ép és hasított szélének egyszerű *összevarrásához tűző öltést* használtak. Ez a varrásbeli különbség szépen leolvasható azokról az apátfalvi felvetett ágyakról, melyeken három nemzedék kelengyéjének párnahajai egymás mellett láthatók. A párnavég hozzátoldása tűző öltéssel, később egyszerű *fércelő öltéssel* történt. A kötött, horgolt és rece párnavégeket viszont *illesztő öltéssel* varrták a párna testéhez. Öltéseiket a korábbi darabokon a *belső ráhajtott varrással* és *összevarrással* igyekeztek elrejteni, később nemcsak a varrással, hanem az öltés elbujtatásával is. Még használják a fehérítetlen kendervászon párnahajakon oly szépen alkalmazott szegő átöltést, de itt a színoldalra öltés rövidülésével az öltéssor elveszti szépségét, kezd elrejtődni. Ehhez nagyban hozzájárul a varráshoz használt fonalak finomsága, hajlékonysága.

Az általunk bemutatott párnahajak két csoportot alkotnak, melyek anyag, alak, díszítés, megvarrás és kor szerint is különböznek egymástól. A *fehérítetlen* vastag *kendervászonból* varrt *párnahajak* (1–12) hosszúak és keskenyek,⁹ átlag 100×60 cm nagyságúak. A rendelkezésükre álló vászon szélessége még ezt sem érte el s bár keskeny csíkkal, de minden esetben kitoldották őket. Így a párnahajak mérete nem igazodhatott a vászon szélességéhez. A hozzátoldott párnavégek (7–12) teljes hossza 50–60 cm között van. Szőrhímzésük három sávra tagolódik, melyek között az elválasztó sor mindig megtalálható. E párnahajak záródására az egyetlen darabunkon szereplő szövött szalag vet fényt. Az előzőekben már részletesen leírt megvarrásaikra jellemző, hogy varrásaikat és öltéseiket szinte a hímzés igényével készítették.

A fehérítetlen kendervászonból készült, színes szőrhímzéssel díszített párnahajak használatára már az elődök gyűjtései során sem emlékeztek az idős adatszolgáltatók. Örökségként rájuk maradt ládafiából szedegették elő őket¹⁰. Az általunk bemutatott párnahajakat a leltárkönyvek tanúsága szerint Hódmezővásárhelyről és Makóról gyűjtötték be. Az eddigi feldolgozások Makóról származó darabokat nem említene, kivétel Fél Edit¹¹ nemrég közzétett 1791-es évszámú szőrhímzéses vászontakarója. Szentesről nincs szőrhímzésű párnahajunk, de Kiss Bálint följegyzéseiben olvashatjuk, hogy ott is használatosak voltak¹².

⁹ Vö. Fél Edit, Bevezetés a magyar népi hímzések ismeretébe. Bp. 1963. 28.

¹⁰ Kiss Lajos, Szőrös párnavégek Hódmezővásárhelyen. Népr. Ért. 1928. 47. — Györffy István, A kun hímzés. Muskátl. 1932 május. — Palotay Gertrúd, Historische Schichtung... Ungarische Jahrbücher XVIII. (1938) 230. — Fél Edit, Ungarische Volksstickerei. Bp. 1961. 22. — Wiener Tiborné Bakoss Margit, A hódmezővásárhelyi hímvarrásról. Muskátl. III. (1934) 10. szám, 3–4.

¹¹ Fél Edit, Textilgyűjtemény. (A Népr. Múz. 1963–1964. évi tárggyűjtése.) Népr. Ért. 1965. 228.

¹² Sima László, Szentes Város története. Szentes, 1914. 399.

A másik csoportot a *fehér pamutvászonból* készült *párnahajak* (13–25) alkotják. Ezek a vékony pamutvászon párnahajak rövidebbek, de jóval szélesebbek az előzőeknél¹³, átlag 95×80 cm nagyságúak. A vászon szélességét egy esetben sem toldották ki, mert ekkor már a rendelkezésre álló vászon szélessége elérte, sőt meghaladta a szükséges méretet. A párnavégek fehér áttört pamut-hímzésén még érezhető a hármas osztás, de az elválasztó sor már hiányzik. A párnavég megoldása szerint három típust különböztetünk meg. A legegyszerűbb (13–17), amikor a vászonsáv két végét hímezték ki. A hímzés ívelt széleit szalaggal összekötve megoldották a párnahaj záródását. A következő típusnál (18–19) a vászonsáv középrészét hímezték ki párnavég gyanánt, ekkor a záródásról külön kellett gondoskodni. Leggyakrabban a harmadik típusal találkozunk (20–25), amikor a külön elkészített párnavéget hozzátoldották a párna testéhez. Így sokkal könnyebb volt a hímzést elkészíteni. Ezek a fehérítetlen kendervásznakéhoz képest megrövidült, 20–36 cm-es párnavégek akkor is vászonból szabottak, ha a párna teste damasztból való. Az utóbbi két típus pertli befűzésével vagy gombolással záródik. Apátfalván ma is szokás szegényebb házaknál a párnahaj nyitott végét összeszedni és úgy megkötni. Ezzel a párna egyik felébe több toll kerül, mely a párnavéget feszesen tartja. A fehér pamutvászon párnahajaknál jelentkezik először a nyitott végek párnahajcsücskének kiképzése (13–17, 25). Varrásaik és öltéseik az első csoporthoz képest nagyrészt elvesztették díszítő jellegüket, csupán funkciójuk maradt meg.

E fehér pamutvászon párnahajak általános használatára emlékeznek a Dél-Alföldön mindenütt. Több helyen még ma is őrzik a kelengye e régi darabjait a már géppel varrott, horgolt, kötött, rece-végű utódaikkal együtt. Az általunk bemutatott fehérhímzésű párnahajak egy részét a már említett gyűjtésbeli összehasonlítás alapján a múlt század derekán készíthették (13–15, 17), vásznuk és kidolgozásuk sokkal finomabb mint a későbbieké (16, 18–25).

Lepedők

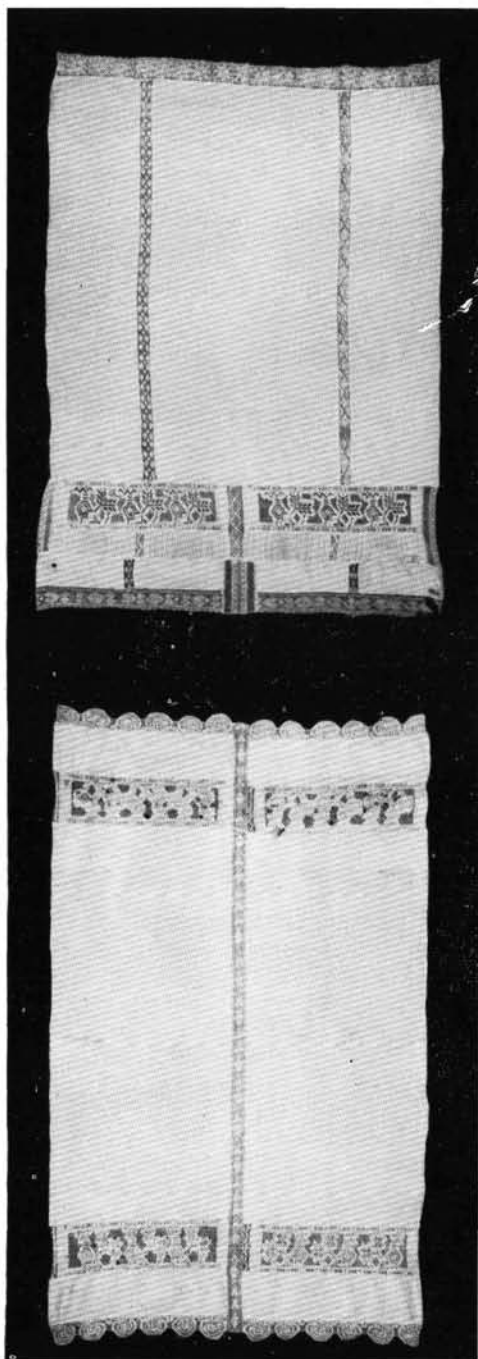
A keskenyen szőtt házivásznakból egy vászonszélesség egymagában nem elegendő lepedőnek. Ezért a lepedő hosszához szükséges vászonsávot annyiszor kell leszabni a végből, ahány szél szükséges a lepedő szélességéhez. E vászonsávok hosszanti egymáshoz erősítése és a szélek lezárása bőséges lehetőséget ad a díszítésre.

26. *Tótkomlói tanyák.* Négy sáv finoman szőtt, fehér lenvászonból készült. A szélső sávok hosszanti összeerősítése két keskeny vertcsipke-betét közbeiktatásával történt, míg a középsőké anélkül. Hosszát fekete selyemmel hímezték, madaras¹⁴ lepedőszéllal és szádasávval toldották meg. A lepedő két szélére és közepére ép szélek kerültek, két végét különböző mintájú és minőségű vertcsipkével zárták le. A felhasznált vászon szélességét nem sikerült megállapítani. A lepedő h: 215 cm, sz: 152 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1291. 1. ltsz.)

27. *Tótkomlói tanyák.* Két egész szél finom szövésű fehér lenvászonból varrták. A hosszanti összeerősítés egy keskeny vertcsipke-sávval történt. Hosszát mindkét irányban sarga selyemmel hímezték, madaras lepedőszéllal toldották meg. A lepedő szélére ép szélek kerültek, két végét finom vertcsipkével díszítették. A lepedőt 74 cm széles vászonból szabták, h: 246 cm, sz: 153 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1992. 1. ltsz.)

28. *Tótkomlói tanyák.* Két egész szél, fehér lenvászonból varrták. A két szél hosz-

¹³ Vö. *Fél Edit*, i. m. Bp. 1964. 30.

szanti összeerősítését egy sáv vertcsipke-betéttel végezték. A lepedő két szélére ép szélek jutottak, két végét vastag csipkével zárták le. A felhasznált vászon szélessége 60 cm. A lepedő h: 234 cm, sz: 124 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1289. 1. ltsz.)

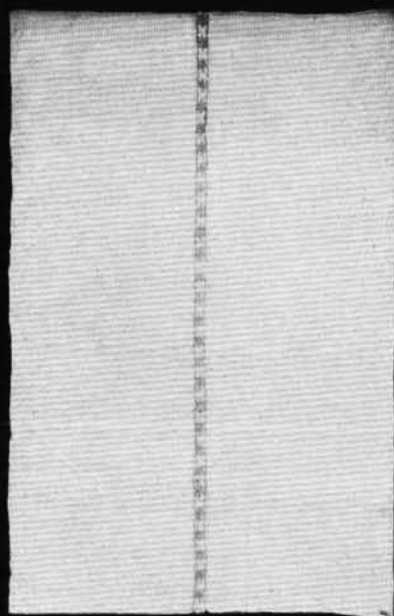
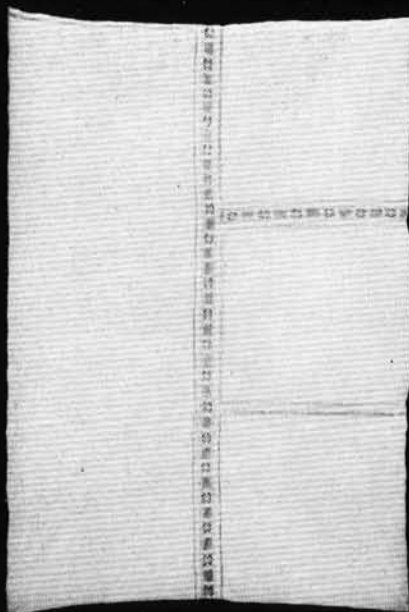
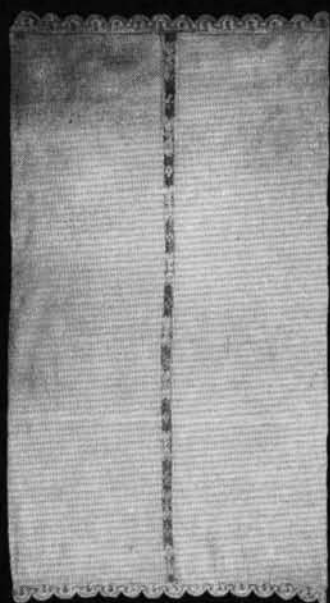
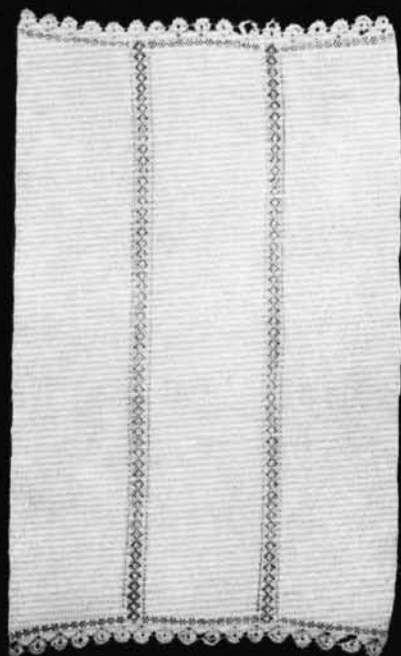
29. *Makó*. Három egész szél vastag fehér kendervászonból szabták. A sávok subrikával díszített hosszanti széleit két, keskeny vertcsipke-betéttel kapcsolták össze. A lepedő két szélé ép szél, két végének széles subrikájához pedig durva vertcsipkét varrtak. A vászon szélessége 47 cm, a lepedő h: 244 cm, sz: 150 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1288. 1. ltsz.)

30. *Tótkomlósi tanyák*. Két egész szél, fehér kendervászonból készült. A hosszanti szélek egy vertcsipke-sávval kapcsolódnak össze. A lepedő két szélé ép szél, ebből az egyik és két vége két soros szálszorítással szegett. 73 cm széles vászonból varrták, h: 232 cm, sz: 148 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1294. 1. ltsz.)

31. *Békéscsaba*. Vastag fehér lenvászonból szabták. Egy egész szélből és három négyzet alakú darabból toldották össze. A vászon-darabok széleit keskeny subrikával díszítették, majd egy hosszanti és egy kereszt irányú vertcsipke-sávval dolgozták egymáshoz. A másik kereszt irányú összedolgozáshoz csipkebetétet nem használtak. A lepedő helyenként keskenyen szegett, vagy a toldástól függően ép szélű. 61 cm széles vászonból készült, h: 182 cm, sz: 126 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1290. 1. ltsz.)

Az ismertetett lepedők (26–31) megvarrására jellemző, hogy a csipkét minden esetben *kettős szálszorításos szegés*hez erősítették. A szálszorításon kívül előfordul még a szélek subrikával (29, 31) való díszítése is. A lepedő végeinek hasított szélét behajtott szegéssel zárták le, ehhez erősítették a csipkét. Rövidebb darabon itt-ott előfordul a már jól ismert keskeny behajtott szegés szegő átöltéssel. A hosszanti sávok ép széleit (27–30), azok nyitott (31) vagy behajtott szegését (26) csipke-betéttel kapcsolták össze. A csipkék, csipke- és hímzés-betétek beépítése mindig a csipke- és vászon-szélek egymáshoz *illesztő varrásával illesztő öltéssel* történt. Varráshoz a vászon alapanyagát képező fonalat használták.

¹⁴ Az 52. 1291. 1. ltsz. lepedő 1909. évi leltárkönyvi bejegyzése: „Szemfedél madaras hímzéssel”.

Ezek a szép kidolgozású fonalak és egyenletes öltések szinte belevesznek a vászon anyagába, még jobban kiemelve a finom szálszorítást és subrikát.

Az itt bemutatott lepedők két vagy három egész szél fehér len-, ill. kender-vászonból készültek. Ettől függően egy vagy két, hosszirányban elhelyezett csipkebetéttel rendelkeznek. Végeik vertcsipkével vagy egyszerű szegéssel zárulnak. Vászruk fehérségének tónusa elmarad a hófehértől, de jóval felülmúlja a fehérítetlen kendervásznakét. A hímzett lepedőszél elhelyezésére kétféle megoldást találunk, a lepedőnek csak az egyik (26) vagy mindkét (27) végén való alkalmazással.¹⁵ A lepedőszél madaras hímzése szinte semmiben sem különbözik az ország más területein lévőktől.¹⁶ Az ilyen díszű lepedőket mindenütt halotti lepedőnek¹⁷ használták a hidegágyra. Ezért legtöbb háznál féltve őrizték ezeket és nemzedékről nemzedékre öröklődtek.¹⁸ Emléküket még őrzik vidékünkön is a legidősebbek, de a tárgyak már ritkán találhatók meg.¹⁹

Valamennyi lepedőnk mérete és díszessége arra enged következtetni, hogy nem használták őket ágylepedőnek, alsólepedőnek.²⁰ Valószínűbb, hogy a leírások ezeket emlegetik ágylepelként,²¹ melyek az ágy letakarására szolgálhattak, még a külön erre a célra készített ágyterítők megjelenése előtt. Használatuk Kiss Lajos által közölt rekonstrukciós²² formájához semmiféle adatot sem sikerült gyűjteni. A lepedő paplanra hajtására az adatközlők nem emlékeznek. Kiss Bálint szentesi feljegyzéseiből azonban hű képet nyerhetünk az ágybeliekről és a lepedők múlt század eleji használatáról: „*alul szalma, ezt betakarták vastag lepedővel, vagy szalma takaróval, ezen felül volt egy pár derékalj, tollal megtöltve, betakarva lepedővel. A fejtől volt 2–3 vánkös kartonból, vagy szőrrel cifrán kivarrt fehér gyolcsból. Takaródzó volt: dunna, paplan vagy pokróc.*” Az általunk bemutatott lepedők készítési és használati idejét a XVIII. sz.-tól számíthatjuk.

Ágyterítők

Az eddig leírt ágyruhák igazolják, hogy a párnákat és lepedőket egy vagy több szél vászon megfelelő hosszú sávjából szabták. Ez vonatkozik az ágyterítőkre is, melyek két hosszanti vászonsávból tevődnek össze. Díszítésük a két sáv összeerősítésénél és a peremrészekben összpontosul.

32. *Hódmezővásárhely.* Kékes-szürke hullámos csíkozású, nyomott kartonból (teljesen kifakult) készült. A felső sáv szélei ép szélek, két vége szegett, az alsó sávot 20 cm szélesen toldották és három oldalán keskenyen szegték. A negyedik oldal ép szélét két cm szélesen visszahajtották, a hajtásba több ágból sodrott fonalat fektettek, ennek mentén öltögették egymáshoz a két réteget. Majd a fonal meghúzásával a felső sáv hosszánál kissé rövidebbre

¹⁵ Vö. *Fél Edit*, i. m. Bp. 1963. 23.

¹⁶ Lásd *Palotay Gertrúd*, Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár, 1947. 15.

¹⁷ Az 52. 1292. 1. ltsz. lepedő 1908. évi leltárkönyvi bejegyzése: „*Szemfedél selyemmel hímzett csipkés*” és lásd a 14-es jegyzetet.

¹⁸ *Malonyay Dezső*, A magyar nép művészete. I. 132.

¹⁹ Egy esetben mutattak még, 1963-ban Hódmezővásárhelyen gyűjtés alkalmával ilyen halotti lepedőt.

²⁰ Vö. *Zoltai Lajos*, Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. II. Ágybeli. Ágyöltözet. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve. 1936. 118.

²¹ Lásd Testamentom Könyvből idézett elnevezéseket és a hozzá tartozó 2. jegyzetet. vö. *Radvánszky Béla* i. m. I. 44–62.

²² Lásd *Kiss Lajos*, i. m.-ben Plohn József felvételét az 1910-es évekből. Vö. *Dömötör János*, A Plohn gyűjtemény. MFMÉ, 1968. 174.

ráncolták be. A sávok egymáshoz varrását, a 2 cm széles visszahajtásból származó, felfelé álló fodor takarja. 83 cm széles nyomott kartonból készült, h: 190 cm, sz: 175 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 205. 1. ltsz.)

33. *Makó*. Vékony fehér pamutvászonból szabták. A felső sáv széle ép szél, két vége keskeny behajtott szegésű. Az alsó sáv három oldalát ívelt szélű, áttört fehérhímzés díszíti. A felső sávnál rövidebbre ráncolták, a beráncolás itt is a több ágából sodrott fonal mentén történt a vászon tenyérnyi visszahajtásával, mely lefelé hajló fodrot képez. A sávok behúzás mentén történő összedolgozását ez a gyári csipkével szegett fodor fedi. A fodorrészt derékszögben a felső sávra is felvitték. A felhasznált vászon szélességét nem lehetett megállapítani. Az ágyterítő h: 250 cm, sz: 174 cm. (Szegedi Múzeum 53. 279. 1. ltsz.)

34—35. *Szőreg*. Csíkosan szőtt fehér szádából varrták és áttört hímzésű fehér pamutvászonnal díszítették. A felső sáv két egész szélből áll. Az egy egész szélből készült alsó sávot enyhén beráncolták a felső hosszára. A két sáv összeerősítését a fehér hímzésű sáv közbeiktatásával oldották meg. Ezután az ágyterítő három oldalát ugyanilyen hímzett sávval keretítették. A száda és a fehérhímzés két és fél cm-es behajtott szegése mindenütt egy keskeny szövött szalag zég-zúg alakú hajtogatásával kapcsolódik. Ezek a széles szegések kettős anyaguknál fogva mint hófehér csíkok díszlenek. A száda szélessége 45 cm, a vászoné 160 cm. Az ágyterítő h: 204 cm, sz: 161 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1350. 1—2. ltsz.)

Ágyterítőink megvarrására jellemző az igen aprólékos, szép kidolgozás. A vékony anyagokhoz kiválasztott fonalak és az ehhez méretezett apró öltések gondosságról vallanak. Az eddig ismert varrásokat és öltéseket változatosan, célszerűen használják. A száda (34—35) finom ép széleit igen keskenyen *gépöltéssel* összevarrták, míg a karton (32) ép és hasított szélének összevarrása *tűző öltéssel* történt. A fehérhímzés hosszú sávját (34—35) igen keskeny *ráhajtott varrással* toldották össze. A keskeny *behajtott szegések* 3 mm-nél nem szélesebbek, a kartonon (32) egyszerű *fércelő öltéssel*, a fehér vásznon (33) *szegő átöltéssel* készültek.

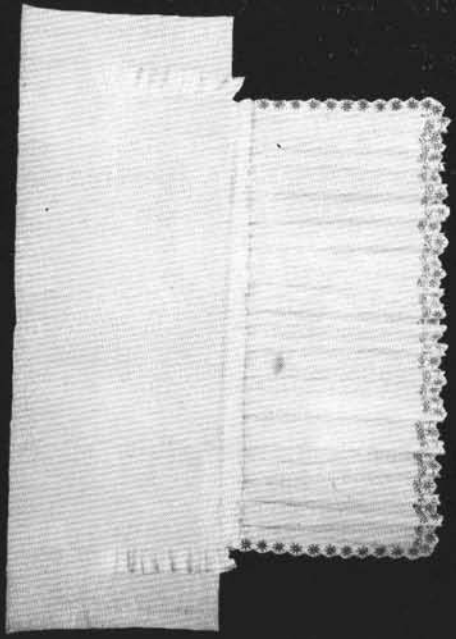
A bemutatott ágyterítők anyagra és formára is két típust képviselnek. A fehér pamutvászon és száda (33—35) mellett a színes kartont (32) is megtaláljuk. A csíkosan szőtt száda használata a szerb lakta peremterületen kedvelt.²³ Szabásukra nézve az ágyterítők megegyeznek abban, hogy a két hosszanti sáv egyike a ráncolás mértékével hosszabb a másiknál. Végző formájuknál a különbség abból adódik, hogy a ráncoláskor egyenlő hosszúságú lesz-e a két sáv. Az egyszerűbb, amikor a két sáv összeerősítése egy pontban (34—35) végződik. A másik formánál a felső sima sáv mindkét irányban hosszabb (32—33) lesz. Ez a többlet használatban az ágyvég és ágynemű közé kerül, az itt haladó fodor rész (33) pedig az ágyvég peremét takarja. Az ágyterítők díszítése az alsó sáv peremére és a két sáv összedolgozására összpontosul, tehát azokra a részekre, melyek használatban a legjobban érvényesülnek. A fodorral (32—33) vagy fehérhímzéssel (34—35) fedett összevarrásból indulnak ki az ágy elejét takaró²⁴ hosszanti redőzések. Ezeknek mélyebb tónusa még jobban kiemeli a vásznak fehérségét.

Az itt közölt darabok készítési és használati ideje a XIX. sz. második felére tehető. Ágyterítőink használatára, akárcsak a párnahajakéra, a Dél-Alföldön mindenütt emlékeznek. Több helyen még ma is megtaláljuk géppel varrt utódiakkal együtt, pl. Tápén és Apátfalván.

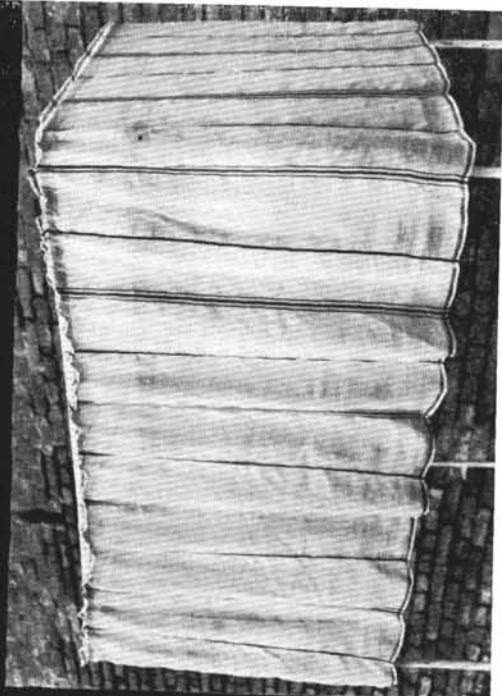
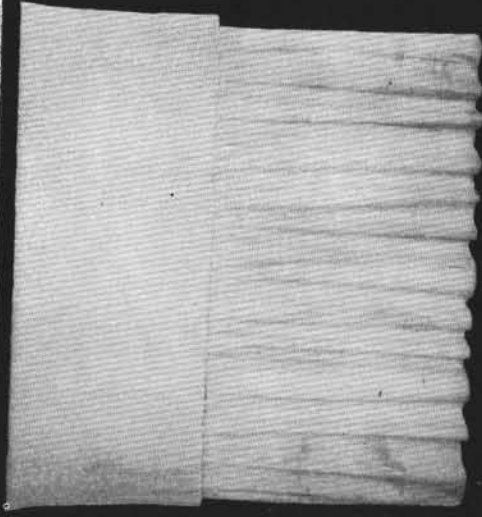
²³ Ahonnan szerző már közölt ilyen anyagú női ingeket. MFMÉ. 1968. 114—117.

²⁴ Vö. A magyarság néprajza. I. 228.

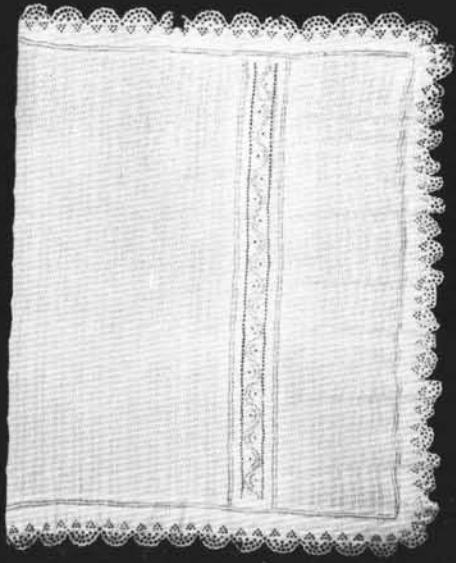
33

32

36

34-35

Szúnyoghálók

A szúnyoghálók nem tartoznak szorosan az ágyruhákhoz, mégsem hagyhatjuk ki az ágyhoz tartozó felszerelések közül. Az eddigiekhez hasonlóan szintén hosszanti sávokból szabják. Ezek összeerősítése némi lehetőséget ad itt is a díszítésre.

36. *Szeged-Alsóváros*. Piros pamuttal keresztben csíkozott, sárgás színű, laza szövésű vászonból készült. A tetejét egy teljes szélből szabták. Ugyanígy az oldalait képező hosszú sávot is, melyet öt cm széles fodor hagyásával a tető kerületére enyhén beráncolták, azután a két végét végig összevarrták. Az így kapott két részt egymáshoz varrták. 110 cm széles vászonból szabták, h: 190 cm, sz: 110 cm, m(agassága): 105 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1492. 1. ltsz.)

37. *Hódmezővásárhelyi tanyák*. Nyersszínű kockás, laza szövésű vászonból szabták. Tetejét két egész szélből, oldalait 17 egész szélből keresztben toldották össze. Az így nyert sáv elejét és végét egy darabon összevarrták, majd beráncolva a tetejéhez körül hozzavarrták. A tető három oldalára külön varrták fel a tenyérnyi széles fodrot. A felhasznált anyag szélessége 50 cm. A szúnyogháló h: 176 cm, sz: 100 cm, m: 130 cm. (Szegedi Múzeum 52. 1491. 1. ltsz.)

E szúnyoghálók megvarrásához vastag, erős fonalat használtak. A toldásokhoz *fércelő öltést*, a keskeny, behajtott szegéshez (37) a *fércelő és tűző öltést* vegyesen alkalmazták. Összeállításuk nagy öltésekkel történt. Mélyen az anyagba öltöttek, hogy ezáltal vastagítsák a varrást, jobb tartást biztosítva a felhasznált anyag súlyának.

Mindkét darabunk ritka szövésű vászonból készült, mely a levegőt szabadon át bocsátja. Az elkészítésükhöz szükséges egy rövid és egy nagyon hosszú sávot a vászon teljes szélességéből, az utóbbit keresztben vagy hosszában, szabták le. A rövid sávból a tetőt, a hosszúból az oldalakat képezve, doboztetőhöz hasonlóan állították össze. Egyiket körül zártra (36) készítették, másikon kevés nyílást (37) hagytak. A tető és oldalainak összedolgozását különböző szélességű fodorral takarták.

Szúnyoghálót a XVIII. sz. közepétől származó adataink²⁵ is említene: „Szúnyog Hálló”, „viselő szúnyoghálót”, „Szúnyog Háló, egyik mezőre, másik ágyravaló vesszős”. A bemutatott darabok a múlt század második feléből valók.

*

Jelen dolgozatunkban közzétett ágyruhák készítési és használati ideje kb. két évszázadot fog át. A fehérítetlen, durva szövésű keskeny kendervászonból készült színes díszítésű ágyruhákat a XIX. sz.-ban felváltják a fehérek. Ez a folyamat a gyári széles fehervásznak elterjedésével függ össze.²⁶ Ágyruháink elkészítéséhez felhasznált vásznak adataiból²⁷ is leolvasható a különbség. Az általunk első csoportba sorolt párnahajak (1–12) mindegyike keskeny (48–65 cm) kendervászonból készült. Durva szövésükre az anyagsűrűség alacsony számadatai utalnak. Lepedőink (26–31) len- és kendervászna csak részben finomabb anyagú, szélességük 47–74 cm között váltakozik. A len- és kenderszálak vastagsága, egyenetlen fonása is házi készítésre utal. A párnahajak második csoportja (13–25) egy kivételével (18) és az ágyterítők (32–35) már finom

²⁵ Lásd Testamentom Könyv: [1742-ből Szász Panna, 1752-ből Cséki Anna, 1795-ből Kongó Mihály testamentoma.]

²⁶ Kresz Mária, Magyar Parasztviselet 1820–1867. Bp. 1956. 83.

²⁷ Lásd a II. táblázatot. Felhasznált irodalom: Szemmáry László, Kötéstan. Bp. 1959; Gyimesi János, Textilanyagok fizikai vizsgálata. Bp. 1958; Az anyag- és sodratmeghatározást Keszci Péter végezte.

szövésű pamutvászonból készültek. Itt a sűrűség egyszerűen az eddigiek kétszeresére emelkedik, szélességük 80 cm-től számítható. A vásznak szövéséhez használt fonalak minden esetben Z irányban sodrottak, mert a kivételt képező S irányú sodratok is tulajdonképpen két Z sodratú ágból tevődnek össze, tehát az alap sodrat mindenütt Z irányú. Ezeket a kettős szálú fonalakat minden esetben lánc-szálként használták, a felvetéshez. A szálak vékonysága, egyenletes fonása is a gyári készítésre utal.

A gyári fehér pamutvászonból készült ágyruhák egészen az első világháborúig általánosan kedveltek a Dél-Alföldön. Napjainkban már csak a legidősebbek őrzik részben az örökölt, részben a kelengyájukból való darabokat. Meg kell jegyeznünk, hogy a bemutatott ágyruhákat nem használták, csupán a jólét látható jelei voltak, a tiszta szoba magasra vetett ágát díszítették, illetve borították. Apátfalván és Tápén még ma is földig takarják az ágyterítővel az ágy elejét, melyet a lécekből készített, és az ágyvégek magasságában elhelyezett rámpára terítenek. Evvel takarták Tápén az ágy ürességét, mert csak a módosabb helyeken volt megtöltve ágyneművel. A leterített ágyra rakják fel a párnákat. A párnák számából a család módosságára lehetett következtetni. Ha lapjával fektették a párnákat (egymás mellé hármat), akkor legalább két sort raktak egymás fölé, melyekből kettő-kettő párnahaj mindig egyező díszítésű volt. Jómódú házaknál a párnák több sorban sokszor a mennyezetet érték, míg a szegényebb helyeken egy sorba, élére állítva helyezték el őket. A párnahajak és az ágyterítő hófehér tömegét lent az ágyterítő hosszanti redőinek és fodrainak sötétebb tónusa, fent az áttört hímzésű párnavégek színes alátétei még jobban kiemelték. A rózsaszín, kék, sárga alátéteket a párna tokjára fércelték fel, majd ráhúzták a párnahajat. Az ágyak felvetésének erre a módjára általánosan emlékeznek, bár az első világháború után ez fokozatosan megszűnik. A gyűjtés során, napjainkban már csak Apátfalván és Tápén találkoztunk ilyen vetett ágyakkal. Egyes házakban az ágyakat egymás végébe állítják és egybe vetik fel. Megkapó látvány a hófehér ágyruhába burkolt, ágyneművel megrakott vetett ágy, amit csak ritka és ünnepélyes alkalmakkor: születés, esküvő, vagy betegség esetén bontottak meg.²⁸

A Csongrád megyei múzeumok századunk első évtizedében gyűjtött ágyruháinak²⁹ részletes feldolgozásával és a képmellékletekkel arra törekedtünk, hogy az eddigi részfeldolgozások (pl. hímzés) és részfelvételek helyett, első ízben a teljes anyagot adjuk közre.

BETTWÄSCHEN DER SÜD-TIEFEBENE IN UNGARN

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin führt die Bettwäschen des hoch gemachten Bettes der ungarischen Süd-Tiefebene aufgrund der Sammelmateriale der Museen zu Szeged, Hódmezővásárhely und Makó vor. Die behandelten Stücke wurden am Anfang dieses Jahrhunderts gesammelt.

Der Beitrag beschäftigt sich mit Bettwäschetypen, die schon ungefähr vor zwei Jahrhunderten gebräuchlich waren. Die bunt verzierten Bettwäschen aus ungebleichter Hausleinwand wurden am Anfang des 19. Jh. successive durch Bettwäschen aus fabrikmässig erzeugtem,

²⁸ Vö. A magyarság néprajza. I. 228. l., *Malonyai Dezső* i. m. I. 104, 153. — *Kovács János*, Szeged és Népe. Szeged, 1901. 191. — *Bálint Sándor*, Szegedi Népelet. Szeged, 1958. 38.

²⁹ A bemutatott tárgyakat szerző a szegedi Móra Ferenc Múzeum textilrestaurátor műhelyében restaurálta. A fotókat Keszei Péter készítette.

weissen Baumwollstoff ausgedrängt, deren Gebrauch in den Dörfern dieser Gegend bis zum ersten Weltkrieg noch allgemein war. Seither ist auch der Gebrauch dieser Bettwäscharten nach und nach zurückgetreten, nur die Ältesten bewahren noch einige solchartige Stücke teils als an ihre ehemalige Ausstattung Angehörige, teils als Erbstücke.

Die Verfasserin gruppiert die einzelnen Bettwäschenarten: die Kissenbezüge, Leintücher, Bettdecken und Mückennetze, indem sie je ein Stück hinsichtlich seines Stoffes, Schnittes, Masses und Nähens sowie Sammelortes beschreibt. Die Nähen- und Nadelstichtypen werden auf der ersten Tabelle, die eingehende Analyse der Stoffe wird aber auf der zweiten Tabelle vorgewiesen. — Die Kissenbezüge bilden zwei grosse Gruppen demgemäss, ob sie aus ungebleichter hänfener Hausleinwand mit bunter Wollhaarstickerei, oder aus weissem Baumwollstoff gefertigt seien. Bei den letzteren kann man drei Typen dem Schnitte nach unterscheiden. — Die aus hänfener Hausleinwand genähten Leintücher ebenso wie die aus Flachs wurden aus zwei oder drei Leinwandstreifen mit einem Spitzeneinsatz, bzw. zwei Spitzeneinsätzen zusammengestellt. Einige Leintücher sind noch am Rand mit Seidenstickerei verziert. — Die Bettdecken kann man ähnlicherweise nach ihrem Stoff und ihrer Form in zwei Gruppen teilen. Sie wurden entweder aus weissem Baumwollstoff oder farbigem Kattun, eventuell aus *száda* (ein sehr feines und lose gewebtes Leinen) hergestellt und aus zwei Streifen zusammengenäht. Die Streifen sind entweder von gleicher Länge, oder die eine Streife ist an beiden Enden länger, als die andere. — Zuletzt weist die Verfasserin das Bild des volkstümlichen, hoch gemachten Bettes mit den weissen Baumwollstoffbettwäschen vor.

LEVÉLTÁRI ADATOK A SZEGEDI HALÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ

SOLYMOS EDE

(Baja, Türr István Múzeum)

A halászat mesterségét előszeretettel övezték romantikus légkörrel, s ennek hangsúlyozására szabad, minden korlátozástól mentes foglalkozásnak tüntették fel. Ebből a felfogásból fakadt Kovács János azon állítása is: „Régebben — még a jelen század első felében is — főleg a kisebb halászeszközökkel halászó halászaink teljesen szabadon, minden teher nélkül halászhattak a város vizein. Minden más foglalkozás, minden élelmi, kereskedelmi és iparcikk limitáltatott — más városokban még a hal is (Herman I. 465) —, de Szegeden annak semmi nyomára nem akadtunk, hogy a Magistratus a halászok foglalkozásába vagy a hal árának limitálásába beleavatkozott volna.”¹

A Szegedi Állami Levéltárban végzett tájékozódó jellegű kutatásaink ennek ellenkezőjéről győztek meg.² A közgyűlési jegyzőkönyvek átnézése során több, a halászatot szabályozó, sőt limitációs határozatot is találtunk. Az alábbiakban, a teljességre törekvés igénye nélkül közlünk ezekből. Kétségtelen azonban, hogy halár-limitációval viszonylag ritkán találkozunk.

1831. Szent György hava 22-én a halarakat így limitálják:

Viza fontja	14 x
Tok fontja	10 x
Ketsege, Menyhal	8 x
Hartsa, Potyka, Tsuka	6 x
Gúzs hal	4 x

„Melyetén limitatio azonnal a Hal Piaczon kiszégeztetni és erről a Kapitányi Tisztség is tudósíttatik.”³

1832. Boldogasszony hava. „A Tiszának áradása s béfagyása miat a halászat nehezítettvén a halak e képpen limitáltatnak”:

Viza, tok fontja	20 x
kecsege, menyhal	12 x
harcsa	10 x
potyka, csuka	8 x
gúzs hal	6 x

¹ Kovács János, Szegedi emlékek, Szeged, 1895.

² Ezúton is köszönetet mondok a Szegedi Állami Levéltár dolgozóinak a kutatáshoz nyújtott szíves segítségükért.

³ Szegedi Állami Levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyv 1831., 1324.

Szent Jakab havában szükségesnek látták a halárak megváltoztatását:

viza	18 x
tok és sőreg	12 x
menyhal, kecsege	10 x
harcsa, potyka,	
süllő és csuka	6 x
gúzs, keszeg	3 x

Kisasszony hava 10-én a hal megsaporodása miatt a tok fontját 10 x-ra, a kecsegének és menyhalnak 6 x-ra tették, „amiről a Kapitányi Hivatal a szokott Rendelések megtétele végett azonnal tudósíttatott.”

Szent Mihály hava 28. „A Hal szűken lévén, annak ára fellyebb emeltett”:

viza fontja	18 x
tok	12 x
kecsege	10 x
menyhal, harcsa,	
potyka, csuka	8 x
gúzs	3 x ⁴

Az 1833. évi Böjtelő hava 22-én kelt határozat különös figyelmet érdemel:

Vizának fontja	24 x
toknak	16 x
sőregnek	12 x
kecsegének	12 x
menyhal, harcsa,	
ponty	10 x
csuka	8 x
gúzs	6 x

„Melynek közhírététele a Kapitányi Tisztségre, s pedig oly utasítás mellett, hogy az általhágó halász, ha nem polgár, azonnal a helyszínen 12 pácza ütésekkel, ha pedig polgár, áristommal büntetlesen, bíztatik.”

Böjtmás hava 1. A kecsege és menyhal 14 x-ra emelkedett, a harcsa, ponty 12 x-ra, míg a több hal ára változatlan maradt.

Pünkösöd hava 24.

viza fontja	20 x
tok	12 x
sőreg	14 x
kecsege	10 x
harcsa, ponty,	
csuka, süllő	8 x
gúzs	4 x

⁴ Uo. 1832., 125., 2113., 2299., 2738.

„... az által hágóknak rögtöni büntetése a Kapitányi Tisztségre bízattatik.”
Kisasszony hava 6-án a

viza fontja	30 x
tok	15 x
sőreg	16 x
kecsege	12 x
harcsa, csuka, ponty, süllő	10 x
gúzshal	5 x ⁵

1834. Szentiván hava 6-án a

viza fontja	24 x
tok	14 x
sőreg	16 x
kecsege	12 x
harcsa	10 x
ponty, süllő, csuka	10 x
gúzshal	5 x ⁶

1835-ben a limitációt megszüntetik. Már jan. 3-án javasolják, hogy a megkötendő szerződésből az alábbi részt hagyják ki: „az árendás halat a piarczra elegendő mennyiséggel állítani és azt limitáció szerint árulni tartozzon”. A tanácsgyűlés megállapítja, hogy az idő rövidege miatt új árverést már nem írhatnak ki, a régi szövegen nem változtatnak, de a jövőben már így módosítják a szerződéseket. Július 7-i ülésen az udvari kamarára hivatkoznak, hogy az a „Halbéli ár szabálynak elenyészését” meghagyni méltóztatott. Erről beszélnek még a nov. 16-i ülésen is.⁷

A halárok fent ismertetett alakulását az alábbi összesítő táblázat áttekinthetően szemlélteti, s összehasonlításul ugyanabból az időből közöljük a húsfaragat is:

	1831		1832			1833			1834	
	I.	I.	VII.	VIII.	IX.	II.	III.	V.	VIII.	V.
Viza	14	20	18		18	24	24	20	30	24
Tok	10	20	12	10	12	16	16	12	15	14
Sőreg			12			18	18	14	16	16
Kecsege	8	12	10	6	10	12	14	10	12	12
Menyhal	8	12	10	6	8	12	14			
Harcsa	6	10	6		8	10	12	8	10	10
Ponty	6	8	6		8	10	12	8	10	10
Süllő			6					8	10	10
Csuka	6	8	6		8	8	8	8		10
Gúzshal	4	6	3		3	6	6	4	5	5
Marhahús		10	10	11	12	12	12	11	11	11
Juh		6	6	8	8	8	8	8	8	
Sértés		12	12	10	10	10	10	12	12	12
Szalonna		30	30	30	30	30	30	24	30	24 ⁸

⁵ Uo. 1833., 588., 650., 1510., 2509.

⁶ Uo. 1834., 1878.

⁷ Uo. 1835., 445., 1981., 3311.

⁸ Piaci árjegyzékek 1832—1837. 4.

A limitációkból kitűnik, hogy a viza és tokféle, ha drága is, de a múlt század elején még rendszeresen fogott hal volt. A ponty, mely napjainkban talán a legkedveltebb halféle, a lista vége felé foglal helyet. A gúzshal a bálába kötött szárított halat jelentheti. Érdekes, hogy sem Herman Ottó Mesterszótára, sem Bálint Sándor Szegedi Szótára nem közli ezt az elnevezést.

Feltűnő, hogy a limitáció nem említi a keszegféléket. Lehetséges, hogy annyira értéktelen tömeghal volt, hogy árdágítást nem lehetett elkövetni vele, vagy — s talán ez a valószínűbb — frissen nem is árusították, csak szárítva, hisz elegendő más halat adott még a Tisza.

Néhány év múlva azonban már a halászat szabályozására is sor került: 1837. Böjtmás hava 21-én így határoznak: „Tapasztaltatván, hogy a kebelbeli halászok olly igen aprószemű hálókat tartanak, hogy azokkal az apróbb halakat is kifogván illyképpen a halak szaporodását és nevelkedését is olly igen akadályozzák, hogy mindenkoron halakkal bővelkedett Tiszából a halakat annyira kiemésztik, hogy a szükség idejében a közönségnek táplálata egészben elfogódik. Ennélfogva Kapitányi Hivatal által az apróbb szemű hálóval való halászat közhirdetményesen el tiltatik, egyszersmind pedig azon tilalom megtartására elegendő figyelmet fordítson.”⁹

Halászati jogát a város nyilvános árveréseken adta bérbe. Az árverés eredményét a közgyűlés megtárgyalta, s ha elfogadhatónak találta, megkötötték a szerződést, amit az udvari kamarával is jóváhagyattak, s visszaérkezése után a számvevőségnek adtak át. A bérlő ingatlanaival felelt a vállalt kötelezettségeért. Így pl. 1845-ben a nagyobb halászati szerződést Ábrahám József és neje szőleijére, a kisebb halászati szerződést Kopasz Ferenc házára táblázták be. 1870-ben viszont Csikós Ferenc tartozását azért nem tudják behajtani, mert ingatlanait — hogy hogyan — másra ruházta át. 1876-ban Mészáros Alajosnak és Novák Józsefnek 1857 évről 74 ft 55 krajcár, Katogány Jánosnak 1862-ből 532 ft 50 kr, Kopasz Józsefnek 1858 évről 94 ft 50 kr tartozása áll még fenn mint bérleti hátralék. A jogtudói vizsgálat szerint a tartozás egy része jogalappal nem bír, a többi pedig az adósok vagyontalansága és ismeretlen tartózkodási helye miatt behajthatatlan, ezért leírását rendelik el.¹⁰

Az árverések eredménye nem mindig volt kielégítő. 1860. márc. 30-án pl. megállapítja a tanács, hogy a tiszai, marosi és matyéri halászat iránt negyed ízben megtartott árverésen is csak évi 225 ft haszonbért ígért, mint legtöbbit, Novák János. „Tekintve, hogy a múlt évi ugyanezen javadalom utáni évi haszonbérhez képest az árverés eredménye szerint a Község háza 1150 ft 30 kr rövidséget szenved”, az árverés eredményét nem hagyják jóvá, hanem elhatározzák, hogy minden egyes szerszámra külön adnak halászati jogot. A szakértők meghallgatása után az alábbiak szerint állapítják meg a díjakat:

„Egy nagy háló után egy évi halászati jogért	
a Városi Tárba	60 ft
egy Purity után	30 ft
egy kecze után	5 ft
egy horog után	5 ft
egy villig után	5 ft
egy húsz ölig terjedő gyér háló után	5 ft

⁹ Kgy. jk. 1837., 837.

¹⁰ Uo. 1845., 980., 1870., 74. és 1876., 586/2f.

fizettségük.” Bár időközben Csuri József a tiszai és marosi nagy és kishalászatért beígér évi 400 ft haszonbért, kérését elutasítják. Jún. 22-én azonban már arról panaszkodnak, hogy eddig mindössze tizenhárman jelentkeztek, és összesen 60 ft-nyi bért fizettek, a legolcsóbb szerszámokért. A hálósok attól tartanak, hogy az esetleg elszaporodó halászok miatt az ő jövedelmük csökkenne. Ezért „nehogy a Városnak eddig szép jövedelmet hajtott halászati javadalma a valóban alig vagy éppen nem gyakorolható ellenőrködés mellett a Városra nézve minden haszon nélkül kizsákmányoltassék”, nyilvános árverést hirdetnek.¹¹

Később mégis visszatérnek a házikezeléshez. 1876. febr. 14-én Wagner Károly tanácsnok arról számol be, hogy a házilag kezelt javadalmak sokkal nagyobb jövedelmet biztosítottak, mint a korábbi bérleti rendszer.¹² 1888-ban az összes városi tulajdont képező halászati jogot egy évre árverésen 2880 ft-ért Antalfi Antalnak adják, de 1890. jan. 1-től ismét házikezelésbe veszik a tiszai és marosi nagy és kishalászatot, és kidolgozzák a használható eszközök díját:

A tiszai és marosi szabad folyamhalászat a következő eszközökkel az alábbi díjak mellett történik:

1. Nagy vagyis tiszai húzóhálóval, melyből a Tiszán és a Maroson — a kishalászkokra való tekintettel — csak három darab engedélyeztetik, darabonként egy évre 300 ft.

2. pirit és gyérháló, bármennyi, darabja 40 ft.

3. kecze, emelő, varsa és horog vagyis úgynevezett kabakkal tetszés szerinti számban, darabonként 20 ft, míg veisszel való halászat teljesen tiltatik. A jegyeket naptári évre adják ki, előre fizetendő, a szerszámokat a város címe-revel ellátott, szerszámonként különböző plombával jelölik meg. Később úgy módosítják a szabályzatot, hogy a 2. pontban mindkét háló, a 3. pontban mind a négy szerszám együttes használatára adnak engedélyt, mivel a velük való halászat csak bizonyos időben, s nem folyton gyakorolható. Közben panasz érkezik Bitó János ellen. Boros István és Gedó Márton szakértők elmondják, hogy a pirit háló hossza 30–40 m közt van, szélessége 10 m, két csónakról négy ember kezeli. Ezzel szemben Bitó hálóját, melyet pirit engedéllyel használnál, 64 m hosszú, de csak 3 m széles. A szakértők szerint ez *dunai háló*-nak nevezetik, csak kecsége és csuka fogására alkalmas. Ugyanúgy kezelik, mint a piritet, két csónakról, négy emberrel, s finomsága miatt partra nem húzzák, hanem két csónak között szedik fel. A piritnél nem ér többet, így Bitótól a lefizetett 40 ft-nál magasabb díjat nem lehet követelni. A tanács úgy dönt, hogy a mostani szerződés ideje alatt használhatja hálóját, de a jövőben a pirit 40 m hosszú és 10 m széles legyen.¹³ Ez a dunai háló valószínűleg a tükör nélküli balinthaló lehetett. Bár kecségefogásra is alkalmasnak tartják, tükrös szerkezetéről nem szólnak — ami a kecsgehaló sajátossága — csak finomságát említik.

Érdekes per húzódott majd nyolc évig a város és Csikós Imre között. Bár minden részletet nem ismerünk, az eset jól jellemzi az akkori viszonyokat.

1868-ban Csikós Imre halászbérlő a Matyért halastóvá alakította. A környékbeli gazdák panaszt tettek a városnál, hogy a halastó nagy kerületekre kényszeríti őket, ha földjeiket akarják megközelíteni. A város a Matyér lecsapolását rendeli el, bár a belügyminisztérium figyelmezteti a halastavak fontosságára.¹⁴

¹¹ Uo. 1860., 17., 6530., 6029.

¹² Uo. 1876., 75.

¹³ Polgármesteri iratok (11352/889) lev.: 28844/88. 29079/889. 27688/889. 228/890. 86/890. 9119/890.

¹⁴ Kgy. jk. 1868., 30., 143., 199.

1874 elején Csikós Imre Szeged városát perli a Matyér lecsapolása miatt kártérítésért. A polgármester szerint a város érdekei nincsenek veszélyben, a közgyűlés azonban az ügy felülvizsgálására és rendszeres tájékoztatásra kéri, mert az ilyen pernek „nyilvános tárgyalása nem látszik célszerűnek.” Szept. 13-án a polgármester már jelentheti is, hogy a szegedi törvényszék a várost elmarasztalta. A tanács tudomásul veszi, hogy a Matyér vizének lebocsájtása adott alapot a perre, s hogy ezt a Matyér környékén lakó számos gazda írásos folyamodványára az akkori képviselőtestület határozta el. Felvetik azonban a kérdést, ki ellen indíthatnának viszontkeresetet.¹⁵

1875-ben másodfokon is elmarasztalják a várost, a tanácsbéliék úgy tudják, hogy a tanúkat nem hallgatták ki megfelelően. A főügyész szerint „a felbbezésre a legjobb kilátások vannak”.¹⁶

A pert azonban elveszti a város. 1876. okt. 9-én jelentette be a polgármester, hogy

„Csikós Imre részére megítélt 50 000 ft kártérítési összegre nézve végrehajtás elrendeltetvén, az f. hó 3-án foganatosított, s a város több bel- és külterületi ingatlansága bírói zár alá vétetett. S minthogy a Csikós Imre által kártérítés címén indított perben a város 50 000 ft tőke és járulékaik lefizetésére jogerejűleg marasztalva lőn, s a felperes a város ellen a kielégítési végrehajtást is érvényesítette s noha felperes ellenében a város a kár becsülő esküjének hamisan lett betétele úgy a tanúknak hamis tanúzása miatt a per megújítása végett családi és hamis esküvési vád címén bűnvádi keresetet támasztott, mindazonáltal nem várva be a bűnper kimenetelét, a tanács utasíttatik, hogy Csikós Imrével mind a kártérítési követelés összegére, mind pedig a fizetési határidőkre nézve egyezkedjen, felkérvén a főispánt, hogy az eljárásban résztvegyen. Ha ez sikerrel nem jár, a bécsi bankból felveendő kölcsönből az összeget bírói letétbe helyezze a bűnper kimenetelig.”

Hamarosan arról kell beszámolnia, hogy a bécsi bankkölcsön sem biztos, mert csak tehermentes ingatlant fogadnak el biztosítékkul, ezért az egyezségkötést a legmelegebben javasolják, már csak azért is, mert így a város érvényesítheti Csikós elleni viszontkövetelését, mit különben aligha szerezhet vissza. Úgy kell megegyezni, hogy a város végkielégítésként fizet 35 000 ft-ot, és elengedi Csikós 10 560 ft-os tartozását, Csikós lemond mindennemű város elleni követeléséről, a város pedig visszavonja a bűnvádi panaszt. „A kiváló jogtudósok is ezt javasolják”. Felvetődik ismét, hogy a per okozói ellen kártérítési pert indítsanak. Dec. 2-án napirendre tűzik ezt a kérdést. Pillich Kálmán tanácsnok szerint

„személyi tekintetek s párt szempontok vezérelték a korábbi hatóságot, midőn miniszteri rendelet ellenére a perre okot szolgáltató Matyér kinyitását elrendelte, s ily személyi s párt-szempontból történt üldözése Csikósnak volt okozója a városra nézve hátrányosan végződött pernek.”

A tanács határozata: minthogy az ügy befejeztetett, s felújítása újabb kétes kimenetelű bonyodalmakat támasztana, s nehéz lenne kideríteni, hogy annak idején kik szavaztak a Matyér kinyitására, elvetik az indítványt, hogy bűnbakot keressenek.

Dec. 20-i költségvetési tárgyalásnál ismét szóba kerül Csikós Imre: jövedelemadó tartozásait sorolják fel. Nyilván nem csak ennyi a város követelése Csikóssal szemben, de jellemző a felsorolás, mennyi féle vállalkozásba kezdett:

¹⁵ Uo. 1874., 12., 113., 449.

¹⁶ Uo. 1875., 289.

Tiszai nagy és kishalászat 1862—63	14 ft	25 x
tiszai nagy és kishalászat 1863—64	45 ft	44 x
tiszai nagy és kishalászat 1865	50 ft	
tiszai nagy és kishalászat 1866	40 ft	44
helypénz és vékaház után 1867	96 ft	26 x
mázsaház után	10 ft	26 x
4 országos vásár és piaci helypénz	91 ft	43 x
karópénzszedési javadalomadó	6 ft	90 x
tiszai halászat 1867 adója	61 ft	84 x
marostói halászat 1867 adója	17 ft	13 x
tápei úri jogok 1868. évi adója	106 ft	40 x
tápei úri jogok 1869. évi adója	117 ft	
búzapiaci helypénz szedési jog 1870	119 ft	19 x
köz- és marstéri helypénzszedési jog	113 ft	20 x
karópénz szedési jog jövedelmi adó 1870	8 ft	54 x
mázsálási díj	12 ft	70 x
mátéhídi vám és korcsmáltatás	64 ft	77 x
tiszai halászati jog jöv. adó	40 ft	41 x
tápei úri jogok	116 ft	21 x
Polczér Gyulával együtt mátéhídi vám és korcsmáltatási jog jövedelmi adója 1872-ik évről	177 ft	21 x
	1309 ft	77 x ¹⁷

Ha a jövedelmi adót egy régebbi szerződés értelmében a haszonbéri díj öt százalékának vesszük, akkor a felsorolt haszonvételek 10 év alatt mintegy 26 000 ft-os bevételt jelenthettek a városnak.

A 90 évvel ezelőtti nagy árvíz miatt az előirányzott bevételek egy része természetszerűleg nem folyhatott be. Önként kínálkozott a lehetőség, hogy az árvízborította területek halászatából pótolják a bevételeket. Noha kedvező ajánlatok érkeznek, a tanács bölcs előrelátással úgy határozott júl. 6-i ülésén, hogy a körtöltésen belül fekvő, s posványokká váló gödrökben megtiltja a halászatot, sőt a közegészség megóvása érdekében elrendelik a visszamaradt halak kihordását is. A külterületeken az apadást megvárva állapítják meg a halak minőségét és mennyiségét, s csak ez után adják bérbe a téli halászatot. Szept. 9-re a Fehértó vize már elkülönült, majd megállapítják, hogy a Rák és Maróthy tanyák és a baktói töltés melletti tavakban a hal élvezhető és tavi halnak tekinthető, „s az előző években a helyi piacz is csaknem kizárólag tói hallal volt ellátva.” Jellemző adat! Az egykor halbőségéről híres Tisza mellett tavi halat kell árusítani. Bátony Antal bizottsági tag a belterületi tavakról érdeklődik. A főkapitány elmondja, hogy három halász vállalkozott arra, hogy a gödrökből a halakat ingyen kihordják a külterületi tavakba [nyilván saját bérletükre], s bár érkezett olyan ajánlat is, hogy ha a hal alkalmas a „felhasigatásra”, akkor fizetnek is érte, ezt az ajánlatot közegészségi okokból elutasították. A kihordás kellő ellenőrzés mellett történik, így piacra nem kerülhet. A bizalmatlankodásra jellemző, hogy az okt. 12-i ülésen Pillich tanácsnok teszi fel a kérdést: igaz-e, hogy a városszéli tavakat néhány halásznak ingyen halászatra engedték át, mikor azért 4000 ft bevételt kaphattak volna, s hogy az itt kifogott halat a fővárosba szállítják. A polgármester az előző jelentésre hivatkozva nyugtatja meg a kedélyeket.¹⁸

A század vége felé többször foglalkoznak a halpiac rendezésének tervével. A halpiac rendezetlen, helye közlekedési célra volna felhasználható, veti fel a

¹⁷ Uo. 1876., 453., 576., 582., 584/a.

¹⁸ Uo. 1879., 254., 358., 374., 370., 392.

kérdést az egyik bizottsági tag 1876-ban. Az ügyet a rendőrség hatáskörébe utalják. Pár nappal később ismét foglalkoznak ezzel. Szakbizottságot küldenek ki annak megállapítására, mennyibe kerülne a halpiac és a sétány feltöltése, valamint a „rozzant” de „nem jelentéktelen hasznót hajtó sörcsarnok” kijavítása. Nov. 5-én jelentik, hogy a sörcsarnok további fenntartását elhatározták, a halpiac, hídtér és a váracs melletti régi sétány feltöltése 7792 ft 22 kr lenne, majd máskor végzik el.¹⁹

1882-ben 42 halász írja alá Kis Kopasz József halásztársuk megbízatását, hogy a halpiac ügyében kérvényt intézzen Tisza Lajos királyi biztoshoz, aki az árvíz által rombadöntött város újjáépítését vezette 1879-től 1883-ig. A kérvény jellemző képet fest a halpiac akkori állapotáról és a halászok terveiről:

Az állandó híd és rakpart építése miatt a halpiac régi helyéről [a mai múzeum területe] leszorulván — írják a halászok — a halpiac számára a Ferenc József rakparton még rendelkezésre álló, a Kazinczy, Arany János és Batthyány utcák által határolt, és a kisajátítási alap tulajdonát képező telek átengedését, feltöltését, léccel bekerítését, befásítását, egy állandó halászcserda felállítását a kormánybiztos engedélyezze vagy rendelje el.

„A hal Szeged város közönségének kedvenc élelmi és keresett árucikke, a városnak magának pedig tekintélyes jövedelmi forrása, amennyiben a behozatali vámban havonta 2000 [!?] forintot jövedelmez. A halpiac csak a többi piac közelében, okvetlenül a Tisza parton helyezhető el a bárkákból való szállítás miatt. Egészségügyi és szépségszeri tekintetből sem maradhat a halpiac eddigi formájában, mert a hal jelenleg az évtizedekkel ezelőtt készült rozzant haláruló asztalokon árultatik. Ezen haláruló asztalok, mivel a halpiac eddigé nyitott helyen volt, kellőleg tisztán nem tartathattak, s az éjjeli csavargók által nyáron fekvőhelyül használtattak, a piac környéke pedig folyton kocsiállás és személtlerakó hely lévén, már messziről kiállhatatlan büzt terjeszt, ilyen élelmiszer piac Szegeden a mai kor igényeivel szemben tovább fönn nem állhat. Továbbá a halászhajók és bárkák állomáshelye eddigé a várbástya mellett volt, hol azok télen által a jégzajlások alkalmával is védett helyen és a halpiac közelében voltak. A várbástya azonban lebontatván, a rakpartban pedig oly öbölfele, hova a halászbárkák télen jégzajlások behúzódnának, nem építetett, a most bekövetkező télen a halászhajók és bárkák a többi hajók és malmokkal együtt a vashídon alól egész a boszorkány szigethez kénytelenítetnek menni téli állásra, s akkor a halvásárló közönség a központhoz egy óra járásnyira kénytelen téli időben halat vásárolni menni.”

Biztos, hogy sokan nem mennek, ami a városnak és a halászoknak egyaránt káros lesz. Kérik, hogy

„Szeged város történetében hajdan nagy szerepet játszó és általánosan felsővárosban lakó halászok és a halat kiválóan kedvelő Szeged városi közönség érdekében,”

a még egyetlen alkalmas telket átengedni, azt feltölteni sétány alakban, egyes utakra beosztani, a halpiac közepén pedig ha az új vízvezeték létesül egy *ugrókutat* létesíteni, s e mellett a halászatot ábrázoló — női alak potyka hallal kezében²⁰ — csekély költségbe kerülő szobrot fölállítani kegyeskedjék. „Az ugró kút magasra szökellő vízugára permetező eső alakjában hullana a fákra s a levegőt üdén tartaná, a vízvezetékkel pedig a haláruló ládák, melyek festve csinos sátorral ellátva a hely számával és a tulajdonos nevével megjelölve és mosható bádoggal lemezzel bélelve készítenők — tisztán tarthatók lesznek.”

„A halpiac egyik sarkában, attól elkülönítve sűrű fákkal körülvéve egy díszes kis állandó halászcserda állíthatnák föl, melyben három tágas szoba lenne, ezek közül egy gerendázott s belülről a legrégibb cserda képét nyújtana X lábú asztalokkal, cserebogár székekkel,

¹⁹ Uo. 1876., 371., 444., 504/d.

²⁰ Nyilván a pesti Halászok kútja volt a mintagép. Vö. *Solymos E.*, Dunai halászat, Bp., 1965. 223 l. és „Budapest” V. 1967. 39—40.

tulipántos ládával, tornyos nyoszolyával, a falakon pedig halász eszközökkel, szákkal, hálóval, puttyogatóval, kabakkal stb. A gerendába kis halászhajóval és bárkával. A sarokban léces bormérővel és búbos kemencével. A konyhában tányéros fogassal és tápéi gyékény kanalassal, czifra fakanállal. Ez által az ős Szeged halászcárdája meg lenne örökítve. S úgy a helybeli közönség, mint a városunkat látogató idegenek a szegedi híres halászlévet²¹ itt eredetileg készítve kaphatnák. Azonkívül szalonnás csuka, harcsás káposzta, hal kocsonya, savanyú hal, ikraleves, és minden magyaros étek ott kaphatók lennének. Miután Ő Felsége apostoli királyunk is foglalkozására nézve halász, jövőre ha városunkat meglátogatni kegyeskedik, a szegedi halászok, mint 1857-ik évben a halászcárdában fogadnák Ő Felségét, hol aztán tiszteletére halász ünnepély rendeztetnék, mely 1857-ik évben is megnyerte Királyi Ő Felsége legmagasabb tetszését. (Ez alkalommal ezüst bográccsal ajándékozták meg.) Ezen díszes halászkert a közönség kedvenc szórakozási helye lenne, hol a halvásár megsemlélése után a halászcárdában üdülést nyerhetne. A rakpartnak pedig, mivel kívülről sétánynak látszana, díszére lenne.”

Tisza Lajos a kérvényt visszaküldi a városnak, hogy saját hatáskörben intézkedjék, de az alábbi megjegyzéseket fűzi hozzá. A halpiac számára a legalkalmasabb hely az épülő új híd jobbparti lejárójának két oldalán képződő kis terek, s az esetleg itt építendő közcarnok lenne. Központi fekvésű, a rakpartban a bárkák számára öblöt is lehetne kiképezni. Itt ugyan csak a híd megépítése után lehetne elhelyezni a halpiacot, de a vízvezetékét már ennek megfelelően kell megtervezni. Addig is ideiglenesen a Tisza Lajos körút felső végén már kiépült lépcsőzetes rakparton, nagy vízállás esetén a pénzügyi igazgatósági épület Tisza felé néző homlokzata előtt levő kövezett partrészen kell elhelyezni. A kérvényben említett telek nem alkalmas, mert a tervek szerint ez magánépítkezések céljára szolgál, és a már meglevő pénzügyi épület szabad tűzfala ronتانá is a városképet. A csárda építése nem városi feladat, ezt mindenütt magánvállalkozásban létesítik. A közgyűlés 1883. jan. 22-én Tisza javaslatát hagyja jóvá.²²

A múlt század második felében országosan nagy mérvű halapadás tapasztalható az árvízmentesítési és folyamszabályozási munkák következtében, amit még más egyéb okok is súlyosbítottak.²³ 1872. okt. 26-án a földművelésügyi minisztérium 13 101 sz. rendeletével felszólítja a törvényhatóságokat, hogy addig is, míg a halászati törvény elkészül, szabályrendeletekkel tiltsák a halászat káros gyakorlását. Szeged tanácsa 1873. jan. 14-én Wagner Károly tanácsnok elnökletével szakbizottmányt küld ki a szabályrendelet kidolgozására. Március 13-án Csongrád, ápr. 7-én Csanád megye szabályrendeletét is megkapják. Aug. 4-én ismételten kinevezik a bizottságot, melynek tagjai Wagner Károly tanácsnok mint elnök, Nováky Gyula I. mérnök, Csiváry Pál alkamarás, Csikós Imre, Csúri József, Tóth Mihály Ferenc és Tóth Döme halászgazdák.

Közben jellemző epizód játszódik le. 1874. elején Csongrád megye Tiszán inneni járásának szolgabírája panaszt tesz Szeged főkapitányánál, hogy Bitó Ferenc szegedi halász a megye területéhez tartozó „Marostú”-ben nem csak veiszeket állított fel, de ezenfelül a tápéi nagy Tiszán már tiltott időben is halászott. Mikor a községi közeg ennek felhagyására felszólította, „gúnnyal nyilvánítá, hogy neki a Tápé község elöljárósága nem parancsol”. A szolgabíró kéri, hogy Szeged hajtsa be Bitón a pénzbüntetést.

A város röviden válaszol: a szabályrendelet Szegeden nem lett kihirdetve, így jogerejűnek nem tekintik. Csongrád megye a minisztériumhoz fordult, s az

²¹ A „halászlé” — „paprikáshal” vitához lásd Solymos i. m. 228—229., Halászat 1964. 143 l. és Petőfi Népe 1965. jún. 27.

²² SZÁL. Polg. m. iratok (11833/882) lev.: 8659/1883. és Tanácsí okiratok 2368/1857.

²³ Vö. Solymos i. m. 14—16. és 26—30. l.

dec. 5-én megrója a várost, nem elég, hogy még mindig nem készítette el a szabályrendeletet, de még a segédkezet is megvonta Csongrád megyétől. Szeged válasza: a város kisebb és nagyobb halászati joga, hova a marostói halászat is tartozik 1873. jan. 1-től 1875. dec. végéig a szegedi lakos Bitó Ferencnek és társainak van bérbeadva 621 forintért. A marostói terület Szeged tulajdona, bár közigazgatásilag Csongrád megye. Szabályrendeletüket Szegeden nem hirdették ki, sőt Szegeddel, mint nagybirtokossal sem közölték. Így az Szeged birtokára nem kötelező, tehát jogalap sincs a Szeged városában lakó Bitó Ferencről más hatóság által kirótt büntetés beszedésére. A város különben sem ismerte el a meg nem küldött szabályrendeletet, így annak érvénye sincs.²⁴

A minisztérium, nyilván hogy hasonló bonyodalmak ne keletkezzenek, 1874. nov. 17-én felhívja a Tisza halászatában érintett megyéket, hogy közös szabályrendeletet dolgozzanak ki. Ekkorra már Bácsbodrog és Baranya elkészítette közös rendeletét a Dunára. Szeged is készíti egy tervezetet, mely ellen 1875. jan. 7-én a helybeli halászok 61 aláírással tiltakoznak:

„nálunk az ivarzó hal a töltések közé szorított tiszta és maros folyókban a gőzhajózás általi zaklatás folytán állandóan nem tenyész, hanem csak a tiszta áradásokkor jelenik meg a dunáról. s ha petéit lerakta, vissza megy ismét a nagyobb vízre, de az itt lerakott petéből kelő szaporulat sem marad meg nálunk, mert oly ártéri területek, holott elrekesztés által azok fentartását biztosítani lehetne, nálunk nem léteznek, a csekélyebb árterek pedig az év augusztus, szeptember s október havában rendszerint megapadván, az azokban létező apró halak víz hiány miatt részint önként elvesznek, részint a ragadozó madarak s egyéb állatok martalékvá esnek... Hogyha az egy fonton aluli nagyságú halaknak kihalászába tiltatik... a halászat végkép megszűnik”.

A febr. 15-i közgyűlésen hasonló szellemben nyilatkoznak. Aug. 8-án új bizottságot neveznek ki, hogy az érintett megyékkel közös rendeletet dolgozzanak ki. Wagner Károly elnök mellett Dobó Miklós, Csiszár József, Bitó Ferenc, Zsótér Andor, Csúri József a bizottság tagjai. 1876. jan. 16-án kerül sor Szeged, Csongrád, Csanád, Bácsbodrog, Torontál megyék és a kikindai kerület kiküldötteinek tanácskozására. Wagner Károly bevezető beszédében hangoztatja, hogy a halhiányt nem a szabályrendeletben meggátlandó halpusztítások okozák, hanem a folyamszabályozások és a gőzhajózás által megváltoztatott viszonyok, ezért a tilalmak a halbőséget nem fogják visszahozni, eredményeit csak a déldunai vidék élvezheti, hová a felnövekvő halak vándorolnak. Országos halászati törvényre van szükség. Ez alkalommal dolgozták ki azt a szabályrendeletet, melyet a minisztérium jóváhagyása után 1877-ben nyomtatásban is kiadtak.²⁵

De mit tartalmaztak ezek a szabályrendeletek, amivel a halászok oly nagy felháborodását váltották ki? Előttünk fekszenek Csanád vm. 1873-as, Szeged 1875-ös, Baranya–Bácsbodrog 1875-ös szabályrendelete, valamint a Szeged–Csongrád–Csanád–Torontál–Bácsbodrog területére szóló 1876-os szabályrendelet. Mindegyik kimondja, hogy csak ennek alapján szabad halászni, Baranya–Bácsbodrog azt is kiköti, hogy a községek kötelesek árverésen kiadni a halászati haszonvételt.

A tilalmi időket ápr. 1–jún. 30. közöttre állapítják meg, Csanád ápr. 15–jún. 15. között, míg a végleges szept. 15–nov. 15. között pisztrángra és lazacra

²⁴ SZÁL Kgy. jk. 1873., 47.. 195. és polg. m. iratok (1417/873.) lev.: 3125/73. 10996/73. (2578/874.) lev.: 8006/874. 21015/874. 17617/874.

²⁵ Uo. (2578/874. és 1417/873.) lev. 7031/1876. 4567/878. 7031/876. 12787/875. 17401/876. Kgy. jk. 1876., 271.

is állít fel tilalmat. Ebből is látszik, hogy az egész Tiszára gondoltak. Tiltják a tilalmi időben az ikraszedést és árusítást, vízparton sertések legeltetését, a kenderáztatást csak kijelölt helyeken engedélyezik. Szeged I. megjegyzi, hogy tilalmi időben csak mesterséges tenyésztésű, vagy korábban fogott és bárkázott hal árusítható, s ezt igazolni kell.

A 3. §-sal kezdik felsorolni az engedélyezett és tiltott szerszámokat.

Tilalmi időn kívül csak oly húzóháló használható, melynek szárnyyszem-űre [szembősege] 2 négyszöghüvelyknél [$13,8758 \text{ cm}^2$], zsákszem-űre másfél — az első szegedinél egy — négyszöghüvelyknél [$10,4068 \text{ cm}^2$] nem kisebb. b) eresztő (álló) háló, melynek szembősege 2 négyszöghüvelyknél nem kisebb. Csanád vm. nedves, a többi megye száraz állapotban méri a hálót.

Csanád vm. engedélyezi még az egyes horgot, Szeged 1875-ös a kecét, piritet — 1 négyszöghüvelykes hálóval — a horgot (kabak horog), ártereken és tavakban a vejszét is.

Baranya—Bácsbodrog a horgot, merítőhálót, varsát, vejszét (irrgang), míg a közös rendelet a kecét, piritet, merítőhálót [$10,4068 \text{ cm}^2$], horgot és vejszét. Tilos használni minden mást, de különösen bódító, mérgező és robbanó anyagokat, lövöldözést.

Csanád tiltja még a szigonyt, fenékhorgot, a kosarakat és a mesterséges halfogók építését, mely a halak szabad mozgását gátolja.

Szeged: szigony, fenékhorg, kosarak, szabad járást gátló eszközök, valamint mét vagy marázsaháló alkalmazását tilalmazza. Ez utóbbi ellentmond annak, hogy az eresztő (álló) hálókat engedélyezi, hisz a Tiszán éppen a mét-vagy marázsaháló volt az eresztőháló használatos változata.

Baranya—Bácsbodrog: szigony, pendelyháló, borítóháló, tapogató.

Közös: fenékhorg, kosarak s a pisztrángfogásnál használt vízlecsapolás.

A kifogott s emberi élvezetre alkalmas árusítható halak mérete:

Csanád: keszegfélék kivételével fél fonton felül.

Szeged: csak az engedélyezett szemméretű hálóval fogott fél fonton felüliek, kivéve a tavakban fogott keszegfajok (kárász, compó, menyhal, persling, durbincs).

Baranya—Bácsbodrog: kárász, keszeg, sügér kivételével a negyed font felettiek.

A közös rendelet a keszegfélék kivételével csak a 25 dekán feletti sülyűak kifogását engedélyezi.

Mindegyik szabályrendelet előírja — s ez országos —, hogy a szerszámokat használatbavétel előtt az előjáróságon lajstromba kell vétetni, s azt plombával látják el. A többi § az ellenőrzésről, büntetésekről intézkedik.

A mérnöki hivatal külön ügyiratban magyarázta meg a rendőrségnek, hogy a hálószemek mérete hogy értendő: „A $13,8758 \text{ cm}$ négyzet azon négy oldalú terület, melynek minden oldala régi mérték szerint 1 hüvelyk 4 vonal $11^{10/12}$ pont, új mérték szerint $3,725 \text{ cm}$ hosszúságban áll — s ezen hosszúságok négyzetre emelve (maga magával szorozva) kiad 2 négyzethüvelyket, vagyis $13,8758 \text{ cm}$ négyzetet...”, a $10,4068 \text{ cm}^2$ minden oldala 1 hüvelyk 2 vonal 8 pont, új mérték szerint $3,226 \text{ cm}^{26}$

Adataink szerint a halászok a szabályrendeleteknek, majd később a halászati törvénynek két pontja ellen tiltakoztak: a tilalmi idők bevezetése és a

²⁶ (1417/873) lev.: 84/877.

kifogható hal méretének meghatározása ellen. A régi halászélet megváltozását azonban a kapitalista bérlőrendszer kialakulása idézte elő.

A szegedi halászköri két hosszabb névsort találtunk, 1875-ből 61 aláírással tiltakoznak a tervezett szabályrendelet ellen, 1882-ben pedig a halpiac ügyében irandó kérvény megfogalmazásával bízzák meg egyik halásztársukat negyvenegyen. Alább betűrendben közöljük a két névsort, valamint azokat a halász neveket, amelyekkel más években találkoztunk, ezt a megjegyzés rovatban tüntetjük fel.

<i>Név</i>	<i>1875</i>	<i>1882</i>	<i>Megjegyzés</i>
1. Antalfi Antal		+	1888
2. Antalfi István	+	+	
3. Antalfi János	+	+	
4. ör. Antalfi Mihály		+	
5. if. Antalfi Mihály		+	
6. Ábrahám József			1845
7. Árok András	+		
8. Balogh János		+	
9. Benkő József	+		
10. if. Benkő József	+		1874 1890, 1898 1890
11. Bitó Ferenc	+	+	
12. Bitó János			
13. Boros István	+		
14. ifj. Boros Mihály		+	neve cs-vel írva.
15. Böröcz Antal		+	
16. Böröcs Mihály		+	
17. Böröcz István		+	
18. Csanádi András	+	+	1870 1868, 1873, 1876 1882-ben „idős”
19. Csikós Antal	+		
20. Csikós Ferenc		+	
21. Csikós Imre	+		
22. Csikós József	+	+	1860, 1873, 1879
23. Csonka Pál	+		
24. Csonka Mihály	+		
25. Csúri József	+		
26. Deák György	+	+	1890
27. Dékány József		+	
28. Dobó Miklós	+		
29. Faragó Ferenc	+		
30. üd. Faragó József	+		1876 1898 1839
31. if. Faragó József	+		
32. Fodor István		+	
33. Gál József	+		
34. Gedó Márton	+	+	1845 névsorban kétszer!
35. Halász Ferenc	+	+	
36. Hasta Ferenc	+		
37. Katogány János			
38. Kelemen János		+	1898
39. Kis István		+	
40. Konrád Keresztény			
41. Kónya János		+	
42. ör. Kónya József	+	+	1845 névsorban kétszer!
43. Kop István	+		
44. Kopasz Ferenc			
45. Kopasz Ferenc		+	
46. Kopasz Ferenc		+	1898
47. Középső Kopasz István	+		
48. if. Kopasz István	+	+	
49. Kis Kopasz József		+	

<i>Név</i>	<i>1875</i>	<i>1882</i>	<i>Megjegyzés</i>
50. Kopasz József	+	+	
51. Kopasz József			névsorban kétszer!
52. if. Kopasz József	+		
53. Kopasz József Gocsó	+	+	
54. Kopasz Mihály			
55. ör. Kopasz Sándor	+		
56. Kopasz Sándor	+		
57. Lengyel János	+		
58. Lőrincz József	+		
59. Mészáros Alajos	+		1876
60. üd. Mojzes Antal	+		
61. Mojzes Antal	+	+	
62. if. Mózes József	+		
63. Nagy Ferenc	+		
64. Nagy János	+		
65. Nagy Pál		+	
66. Németh Tamás	+		
67. Novák János			1860, 1876,
68. Novák József	+		
69. Novák Mihály	+		
70. Nyáry György			1879
71. Ördög István	+		
72. Paragi István	+		
73. Pókai János	+		
74. Poloner (Poltyva) Gyula			1870
75. Prágai Mihály	+	+	
76. Prágai János			1845
77. Prágai József		+	
78. Prágai Dömötör		+	
79. Rász Ferenc	+		
80. Rovó Mátyás		+	
81. Simon István	+		
82. Simon József	+	+	
83. Süli András		+	
84. Süli János	+	+	
85. if. Süli János		+	gót betűkkel, németül!
86. Szabó József	+		
87. Tóth András	+		
88. Tóth Dömötör	+	+	1873
89. if. Tóth Dömötör	+		
90. Tóth Mihály Ferenc			1873
91. Tóth Pál	+		
92. Török Sándor	+	+	
93. Urbán József	+		
94. Urbány József	+		
95. Urbán Ferenc	+		
96. Urbán Sándor	+		
97. Ujvári István	+		
98. Vastag Antal	+		
99. Zsótér Andor	+		
100. Zsótér Antal		+	
101. Zombori János	+		

A névsorból kitűnik, hogy a múlt század utolsó negyedében még sok halászcsalád élt Szegeden, hisz a 101 név között 55 féle családnevet találunk. Ezek közül több — mint pl. a Kopasz, Gedó, Zsótér — neves hajós família is.

A szegedi halászok céhet nem alkottak, s arról sem tudunk, hogy később ipartársulatot hoztak volna létre. Együvé tartozásukat azonban templomi zász-

lójukkal is kifejezésre juttatták. A zászlót ma a Móra Ferenc Múzeum őrzi 67.40.1 leltári szám alatt. 5 méteres nemzetiszínű rúdon van a fecskefarkú, hálóból varrott zászló, közepén 97×97 cm-es olajfestésű kép. Egyik oldalán két angyal tartja a koronás magyar címet, „Szabad királi Szeged Város 18 Halász 83 Testület Zászlója”, a másikon közepén nagy arany ponty, mögötte vízen úszó halászcsonak négy evezőssel és egy kormányossal, kezükben dohánylevélalakú evezőkkel, egy kis vitorlás csónak egy emberrel és egy vízimalom. Felirata: „Isten áld meg E Hazát”. Kovács János a szegedi vásárok leírásánál említi a halászok háló-zászlaját, de szerinté azon Szt. György, a város véd-szentje, valamint Krisztus és Szt. Péter látható. Leírásából nem tűnik ki, hogy a zászlót mely években használták.²⁷

ARCHIVARISCHE ANGABEN ZUR GESCHICHTE DER SZEGEDER FISCHEREI

von

Ede Solymos

Der Verfasser hat im Archiv I des Komitats Csongrád die sich auf die Flussfischerei der Theiss bezüglichen Angaben aus den Jahren 1830—1900 durchgeschaut. Die Theiss war einst wegen ihres Fischreichtums berühmt, aber die Flussregulierung und Dampfschiffahrt führten zu einer beträchtlichen Verminderung des Fischbestandes. Die Stadtleitung von Szeged beschäftigte sich oft mit der Frage der Fischerei, weil sie davon ein bedeutendes Einkommen hoffte.

Zu Beginn des vorigen Jahrhunderts bedeutete die Limitation der Fischpreise die Hauptfrage, aber man findet auch Angaben zur Regelung der Grösse der Netzmaschen.

Von der Mitte des Jahrhunderts an wurde über die Möglichkeiten der Nutzbarmachung des Fischereirechts argumentiert. Einmal wurde es in Auktion vergeben, einmal in Hausbehandlung behalten, und zu solcher Zeit wurde Bewilligung zu einzelnen Werkzeugen ausgehändigt. Diese Listen sind wertvoll, weil sie die gebrauchten Fischerwerkzeuge darstellen, und aus ihrem Pachtgeld kann man auch auf ihre Produktivität schliessen. In den 1860er Jahren wurden Versuche auch mit der künstlichen Fischzucht gemacht.

Der Verfasser veröffentlicht einen achtjährigen Prozess zwischen einem Fischpachter und der Stadt, weil man seinen Teich entwässern liess. Die Stadt zahlte schliesslich eine grosse Summe Schadenersatz.

Im Jahre 1882 baten die Fischer um die Errichtung eines neuen Fischermarkts und sie warfen auch den Gedanken des Baus einer Fischtschara auf, die nach dem Plan bereits eine Fremdenverkehrssehenswürdigkeit hätte sein können.

Von den 1810er Jahren an war die Konstituierung eines Fischereistatuts das Thema. Die Behörden fürchteten sich für den Fischbestand, die Fischer für ihren Unterhalt, die Städte und die Komitate für ihre Rechte. Aus dem angenommenen Statut, und dann aus dem Fischereigesetz erfährt man, welche Werkzeuge und Fischfangweisen verboten oder gestattet und modifiziert wurden.

Die Szegeder Fischer — die Studie gibt 101 Namen bekannt — organisierten sich nicht in Zünften oder in irgendeiner engeren Korporation, aber ihr Gemeinschaftsgefühl beweist die im Szegeder Museum bewahrte Fischerfahne.

²⁷ Kovács i. m. 20—21 l.

A MAKÓI HAGYMA TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY FEJEZETE

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A makói hagymakultúra több mint két évszázados, de a helyi irodalomban az első módszeres feldolgozások mindössze 40–50 évvel ezelőtt jelentek meg. A fél világot meghódította már a hagymánk, osztatlan elismerést szerzett világszerte, csak éppen az összefoglaló irodalmi publikációk maradtak el. Véletlen feljegyzések, szűkszavú közlemények korábban is előfordulnak itt-ott elszórtan, de ezeket a tudomány még nem aknáztta ki teljes mértékig. Az eddigi irodalmi anyagban is van ugyan utalás a korábbi termelési eljárásokra, az értékesítés módjaira stb., de szinte minden szerző fő feladatának azt tekintette, hogy saját korának hagymatermeléséről adjon átfogó képet.

A makói hagymakultúra páratlan gazdag irodalmában bőven található történeti, földrajzi, közgazdaságtani, szociológiai, nyelvészeti, néprajzi, biológiai, illetve növénynevelési stb. feldolgozás, de még mindig elég sok a fehér folt főleg néprajzi, történeti és részben nyelvészeti vonatkozásban.

A jelen írás célja, hogy a történeti néprajz módszerével megkíséreljük felvázolni a makói hagymakultúra fejlődését a kialakulástól 1900-ig. Mivel a kibontakozás időszakáról már jelent meg módszeres történeti feldolgozás,¹ erről inkább csak áttekintést adunk, részletesebben bizonyos vitatott kérdésekre térünk ki. Kutatásaink súlyponti része a 19. sz. második fele. Fő forrásunk — az irodalomban fellelhető adatközlések mellett — a levéltári és a hírlap anyag. Mindkettő alkalmoszerű és esetleg adatokat tartalmaz, s ez eleve meghatározza a feldolgozás lehetséges mértékét. A gyűjtést ki kellett volna terjesztenünk a szájhagyomány emlékeire is, de az már meghaladta volna az évkönyvi cikkek terjedelmét.

A makói hagymakultúra kialakulása és fejlődése

A hagymatermelés kezdetei

Makó gazdaságtörténetében a hagymakultúra előiskolája a szőlőművelés volt, melynek első virágzása még a török megszállás idejére nyúlik vissza. M. Zeiler 1664-ben, Georg Krevitz 1685-ben megjelent könyve² szerint Makó elsősorban szőlőtermeléséről híres. A régi térképek fel is tüntetik a város közelében levő szőlőföldeket. Kelemen Ferenc becslése szerint 1740 körül a makói

¹ Eperjesy Kálmán, A hagymatermesztés történetéhez = Írások a régi Makóról. Helytörténeti rajzok. Makó (1928) 37–57. l.

² Zeiler M., Neue Beschreibung Königreichs Ungarn 316. l.

Krevitz, Georg, Totius Regni Hungariae superioris et inferioris acourata descriptio. Frankfurt und Nürnberg 1685. 361–362. l. Idézi Eperjesy Kálmán i. m. 42–43. l.

szőlők kiterjedése 500 kat. holdra tehető³. De a „virágzó szőlőtermelés a XVIII. sz. második felétől kezdve a Maros áradásai miatt hanyatlásnak indult. Ehhez járult, hogy a gyengébb minőségű makói bor nem tud versenyezni a nehezebb hegyi borokkal, a város földesura kénytelen megengedni, hogy kocsmáiban a makói bor mellett a hegyi borokat is mérjék.”⁴ Szirbik Miklós szerint is: „Hajdan itt a Szőlő tartás nagyon hasznos volt, melyért sokan szántóföldjeiket is eladták, és Szőlőt szereztek, abból kevesebb bajjal, több jövedelmek lévén; minthogy a szomszéd Falusiak is ide jártak bort venni. Minekutánna pedig a Falukon is Szőlők plántáltattak, a hegyi szőlők is jobban műveltetnek, és a kiknek borra van szükségek, ott a jót szint azon az árron megkapják, mint itt az alábbvalót: a kivitel majd egészen megszűnvn; az itteni szőlőbeli gazdálkodás nagyon kezd tsökkenni.”⁵

A víz által kipusztított szőlőt nem telepítik újra, sőt a tőkét szántszándékkal is kivágják, és a földesúri utasításokkal mit sem törődve, áttérnek a jövedelmezőbb veteménytermelésre. „1795-ben szigorúan eljáznak azon gazdák ellen, akik szőlők helyén kukoricát, dohányt, tököt, hagymát vagy más veteményt termelnek. A tanács felszólítja őket földjüknek szőlővel való újbóli beültetésére. Amennyiben e felszólításnak nem tesznek eleget, a szőlőföldjüket elkobozzák és másnak adják. Hasonló tapasztalatok indítják a következő évben a tanácsot arra az elhatározásra, hogy Új Jángoron végleg beszüntessék a szőlőföldek kiosztását. A belterjes gazdálkodás e tilalmak dacára emelkedőben volt, a tanács látva az ürmösháti, jángori, borzháti és czirokménesi kertészek gyarapodását, árendájukat már 1799-ben felemelte. Néhány évtizednek kellett eltelni, míg megszűnt a hatóságoknak a veteménytermelés iránti ellenszenv. A XIX. század elején már nincs kifogása a tanácsnak a veteménytermelés ellen, 1817-ben pedig már maguk a bírák szorgalmazták, hogy a serház melletti füzesekből 20 hold föld veteményessé alakíttassék.”⁶

Nagy lökést ad a veteményes földek növelésének az 1821. évi árvíz, mely 57 842 út szőlőt pusztít ki. Az árvíz által okozott kár igen jelentős:

veteményben	8 692 forint
szőlőben	114 466 forint ⁷

Ebben a korai időben a hagyma nem kizárólagos terméke belterjes gazdálkodásunknak, csak egy a különféle vetemények (dohány, gyökér, sárgarépa, paprika, zeller, lencse, borsó, paszuly stb.) között. Szirbik Miklós is arról tudósít, hogy „Termesztenek pedig veres és fokhagymát sokat; paprikát annyit, hogy némelyek, törve hordókat töltenek meg véle; mindenféle káposzta, és saláta nemet eleget, 's jót. De kivált gyökeres veteményeiről híres Makó. Az itt termő petrezselyem, zeller, peszternák, sárga répa, mind bővségével, mind szépségével 's jóságával elsőséget érdemel.”⁸ A hagyma városunkban fő terménnyé csak a 19. sz. második felében válik, a gyökér és a sárgarépa a mai napig megmarad köztes terméknek.

³ Kelemen Ferenc, A régi Makó cserepei. Makó (1933) 23. l.

⁴ Eperjesy Kálmán, i. m. 45. l.

⁵ Szirbik Miklós, Makó városának... leírása. Sajtó alá rendezte Eperjesy Kálmán. Csanádvármegyei Könyvtár 6. sz. Makó, 1928. 35. l.

⁶ Eperjesy Kálmán i. m. 50–51. l.

⁷ Makói Városi Levéltár (A továbbiakban MVL) Régi iratok 273. Ezúton mondok köszönetet Nagy Sándornak, a Makói Városi Levéltár kezelőjének szíves, sokoldalú segítségért.

⁸ Szirbik Miklós i. m. 35. l.

Évtizedek óta él a köztudatban az a téves felfogás, hogy Szirbik Miklós református lelkész vette rá eleinket a hagymatermesztésre. Ezt a tételt elsőnek Petrovics György fogalmazza meg egyébként kitűnő könyvében.⁹ Szirbik Miklós nagyságát és hervadhatatlan érdemeit egyáltalán nem kisebbíti, ha olyan dolgokat nem tulajdonítunk neki, amit nem tett meg. Szirbik 1817-ben kerül Makóra, de csak Szikszai Benjamin halála után, 1828-tól választják meg első prédikátornak, amely tisztséget 1853-ban bekövetkezett haláláig visel. Hagymatermesztésre buzdító tevékenységet csak Szikszai Benjámint halála után kb. abban az időben fejthetett volna ki, amikor ismert könyvét írta, tehát az 1830-as években. Ekkoriban pedig messze földön híres már a makói hagyma. Maga Szirbik állapítja meg, hogy „... az Alföldet és Bánátot előnti Makó gyökerével, hagymájával és paprikájával.”¹⁰

A hagymatermelőknek első névszerinti conscriptiója 1818-ból származik, tehát egy évvel azután, hogy Szirbik Makóra kerül. A névjegyzék kíséretű szövege 3 évvel korábbi könyörgő levélre hivatkozik, akkor pedig még Szirbik Makón sem volt. Az összeírás szerint 1818-ban 188 személy foglalkozik Makón hagymatermesztéssel:¹¹

kákási szőlőkben	
vöröshagymát termel	25 személy
ó-szentlőrinci szőlőkben	
vöröshagymát termel	39 személy
új-szentlőrinci szőlőkben	
fokhagymát termel	112 személy
verébhegyi szőlőkben	
vöröshagymát termel	12 személy

Szirbik Miklós munkásságával és a hagymatermelés kezdeteivel behatóan Eperjessy Kálmán foglalkozik, és ő sehol nem tesz említést Szirbik ilyen irányú tevékenységéről. Városunk egyik elfelejtett és kevésbé méltatott történetírója, Vajda István pedig egy önálló cikkben fejt ki, hogy már régen híres volt a makói hagyma, amikor Szirbik Miklós prédikátor Makóra került.¹² Hasonló eredményre jut Márton György¹³ és Bohdaneczky Edvin¹⁴ is.

Szirbik Miklós nem meghonosítója, csak lelkes szemlélője és rajongója volt a belterjes gazdálkodásnak, nem a messzi Hollandiában szívta magába a kertgazdálkodás iránti lelkesedését, hanem már gyermekkorában azonosult vele, hiszen Makó szülöttje volt, és apja maga is gazdálkodó ember. Hollandiában soha nem is járt, a porosz Göttinga — ahol Szirbik Miklós egy szűk tanévet töltött — Hollandiától több száz kilométerre esik. Vitathatatlanul helyes Márton György azon megállapítása, hogy hagymatermelésünk teljes mértékben a makói nép produktuma.¹⁵

De hogy is vetődhetett fel egyáltalán Szirbik Miklós neve? Petrovics

⁹ Petrovics György: A makói hagyma. Eckhardt Vilmos előszavával, Makó 1922. 11. l.

¹⁰ Szirbik Miklós i. m. 35. l.

¹¹ Csongrád Megyei I. sz. Levéltár. Csanádi Püspökség Gazdasági Iratai 1818. július 11.

¹² Vajda István, A hagymatermesztést nem Szirbik Miklós honosította meg Makón. Makói Friss Ujság 1925. október 11.

¹³ Márton György, A makói hagyma termesztése. Csanádvarmegyei Könyvtár 13. sz. Szeged, 1927. 25. l.

¹⁴ Bohdaneczky Edvin, Csanádvarmegye nemzeti és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanádvarmegyei Könyvtár 36. sz. Makó, 1940. 60. l.

¹⁵ Márton György, i. m. 25. l.

György írja,¹⁶ hogy „... a múlt század első felében jóformán csak református vallású polgárok foglalkoztak hagymatermeléssel és ezt a termelést írásos feljegyzések szerint, kálvinista foglalkozásnak nevezték.”

Petrovics, aki lelkes híve volt Szirbik Miklósnak — ő indítványozta Szirbik könyvének kiadatását is —, úgy találta, hogy azért terjedhetett el a reformátusok körében a hagymatermelés, mert e lelkes férfiú rábeszélte híveit.

A Makói Városi Levéltárban a hagymatermelésre vonatkozó legelső adat 1755-ből való. Tornyáról írja Marczibányi Lőrinc, Gerlicze János makói bírónak:

„Fokhagymára elküldtettem egy Máriást, vegyen ültetni való fokhagymát, és vöröshagymát is vegyen egy-két koszorúval.”¹⁷

E rendkívül becses értékű közlemény rávilágít arra, hogy a makói hagymának ekkoriban már elismert hírneve van, hiszen az átlagosnál jobb minősége okozhatja, hogy az akkori rossz útviszonyok ellenére mintegy 60–70 km távolságról szerezze be valaki a hagymaszükségletét. Különösen kitűnő lehetett a makói fokhagyma, ugyanis ebből raknivalót kér Marczibányi. Fokhagymának nemcsak minősége volt kifogástalan már ebben a korai időben, de a vöröshagymához viszonyítva termelése is nagyobb mérvű lehetett. Ezt látszik igazolni az 1818-as összeírás is, amikor a 118 fokhagyma termelővel szemben 70 vöröshagyma termelő áll.

Egy 1779-es vagyonösszeírásban megjelenik a „hagymakapa” elnevezés.¹⁸ Ez az adat arra enged következtetni, hogy már nemcsak egyszerűen termelik Makón a hagymát, de bizonyos differenciálódás is jelentkezik a munkaeszközökben, nevezetesen kialakul az a kaptípus — a mai kaparó őse —, melyet kizárólag a hagymában használnak.

1783-ban a pozsonyi Helytartótanács 6189. sz. leiratában kötelezi Csanád megyét, hogy Eszék, Pétervárad, Bród, és Ógradiska erődítményeknek az ostrom esetére bizonyos természetbeni szolgáltatásokat biztosítson. A felsorolt termények között szerepel a hagyma is. Vörös- és fokhagymából összesen 60 pozsonyi mérőt kell beadni. Ebből Makóra 20, Földeákra 40 mérő jut.¹⁹ Földeákon (Óföldeák) eredetileg szintén foglalkoztak kertészkedéssel. Giba Antal megyei földmérő által 1827-ben készített térkép a szőlőskertek, a haleszi káposztaföldek, kender- és lenföldek mellett feltünteti pontos telekmegjelöléssel a *Mama halmi*, a *Szabó halmi* és a *Kéthalmi* kertészek földjeit. Az általuk művelt terület kb. 12. kat. hold; a gazdaságok, illetve a parcellák száma: 39 (Makón 1818-ban 188 a termelők száma). A földeáki kertgazdálkodás a makói-

¹⁶ Petrovics i. m. 11. lap. L. még: *Erdei Ferenc*, A makói parasztság társadalomrajza. Csanádvarmegyei Könyvtár 26. sz. Makó, 1934. 11. l. *Erdei Ferenc*, Területi csoportok egy mezőváros társadalmában. Népünk és Nyelvünk 1935. 7. évf. 246. l.; *Bruder J.*, Hagymatermesztés. Bp. 1954. 12 l.; *Vida Zoltán*, A makói hagyma. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 4. sz. Szeged, 1965. 16. l.; *Boross Marietta*, A makói hagymatermesztés eszközanyaga. Néprajzi Múzeum Gyűjteményei 9. sz. Bp. 1968. Klny. a Néprajzi Értesítő 50. évfolyamából. 127–154. l.

¹⁷ MVL Régi iratok 1755. 110. sz. Ezúttal köszönöm meg Szabó Imre ny. főmérnöknek, hogy felhívta figyelmemet e levélre.

¹⁸ MVL Régi iratok 1779. 197. sz.

¹⁹ Az okiratról készült mikrofilmet Péter László szerezte be, és a József Attila Múzeum filmtárában található. Ma a vöröshagyma növénytani neve *allium cepa*, a fokhagyma *allium sativum*. A jelzett időben viszont *allium* = fokhagyma, *cepa* = vöröshagyma. Vö. Páriz Pápai szótárát. A pozsonyi mérő = 62.4984 liter = kb. 2 véka. Az okirat fordításáért köszönetem fejezem ki Buzás László helytörténeti kutatónak.

hoz hasonló társadalmi-gazdasági körülmények között jött létre, de a nagybirtok árnyékában nem volt képes tovább fejlődni és kivirágozni.

1788-ból származik a következő adat, ugyanis ekkor folyt az utolsó török háború, és a hadrakelt sereg ellátására Makónak hatvanezer fej vöröshagymát és ugyanannyi fokhagymát kellett szállítania Mehádia, Fehértemplom, Pancsova és Újmoldva katonai táborokba.²⁰

Az említett levéltári adatok alapján feltételezhetjük, hogy a 18. sz. közepétől a makói hagymatermelés kilép az ismeretlenség homályából.

A hagymakertészek társadalmi összetétele

Ma már tudjuk — elsősorban Erdei Ferenc megállapításai alapján —, hogy milyen társadalom- és gazdaságtörténeti körülmények között született meg a makói hagymakultúra. „A hagymakertészek . . . nem birtokos gazdák. Eredetük szerint zsellérek, akik kicsiny vetemény vagy járandó földjeiken kezdték meg a hagymatermelést, s ma is teljesen külön-állnak a telkes gazdák rétegétől. Olyan külön társadalmi réteg a makói kertészek csoportja, amelyet lényegében más eszmék vezetnek, mint a birtokos gazdákat és törekvéseikben, de mindennemű egyéb magatartásaikon is letörölhetetlenül rajta van a zsellér származás eredetének és lendületének nyoma.”²¹

Makón a lélekszám olyan rohamosan emelkedik, hogy 80 év alatt a lakók száma meghétszereződik.

1756	2900
1771	4590
1801	8645
1835	20 624

Ez a gyors létszámemelkedés a föld elaprózódását és a zselléresedési folyamat meggyorsulását eredményezi. Találón állapítja meg Szirbik Miklós: „A’ melly darab földet ezelőtt 40 esztendővel egy háznép bírt, most azt 10—12 bírja.”²²

A nagymérvű telekelaprózódás szükségszerűen a belterjes gazdálkodás irányába tereli Makón a mezőgazdaság fejlődését. A meglevő földterület a hagyományos gazdálkodási mód mellett hovatovább nem képes ellátni a város lakosságát, és a helyi adottságok társadalmi felismerése vezet a kertkultúra kifejlesztéséhez, ami egyben az átlagosnál magasabb életszínvonalat és viszonylagos jólétet is eredményez. Éles szemmel fedezi fel Szirbik Miklós: „A’kinek 2—3 lántz veteményes földje van jó helyen, könnyebben él, mint a’ Sessiós gazda, és szemlátomást gyarapodik.”²³

Míg a mezőgazdasági áruterelés országos méretekben főleg a nemesi birtokokon indul meg, addig Makón a paraszti áruterelés sajátos formájával találkozunk. Ebben az áruterelésben nem vesz részt a parasztság minden rétege, a korai időszakban hagymatermeléssel kizárólag a földnélküliek vagy legfel-

²⁰ Vajda István féle adat. Idézi Márton György, i. m. 18. l. Eperjesy Kálmán, i. m. 46. l. Vida Zoltán, i. m. 14. lapján tévesen értelmezi az 1783-as és az 1788-as adatot.

²¹ Erdei Ferenc, A makói hagyma sorsa. Jelentés németországi, svájci és hollandiai tanulmányútról és hazai kutatásairól. Makó. 1936. 6. l.

²² Szirbik Miklós, i. m. 37. l.

²³ Szirbik Miklós, i. m. 35. l. Sessió = 56 kishold (1 kishold = 1100 □-öl) lánc = kat. hold.

jobb 1—2 holddal bírók foglalkoznak. A földes gazdák hosszú időn keresztül lealázónak tartották a kertészkedést. A jobbágyszabadság idején a zsellérek száma igen magas városunkban.²⁴

Telkes jobbágys	810
Házass zsellér	1876
Házatlan zsellér	1144

Találón írja Erdei Ferenc, hogy „Makón a püspöki jobbágyság alól szabaduló zsellérek voltak a szerzők, az első hagymakertészek.”²⁵

A hagymatermelés gyors fellendülését elősegítette az is, hogy Makón nagybirtok nem volt, és a fejlődés élén a szabad paraszti kisbirtok állt.

Az árutermelés kiszélesedése

Az önkényuralom korából két statisztikai összeírás maradt fenn, mely egyéb termények mellett a hagymára vonatkozó adatot is tartalmaz. Lássuk a főbb terményeket!

Megnevezés	Mértékegység	1856	1859
Búza	ausztr. mérő	61 000	40 000
Kétszeres	ausztr. mérő	—	15 000
Árpa	ausztr. mérő	26 600	18 000
Tengeri	ausztr. mérő	48 260	40 000
Zab	ausztr. mérő	14 200	13 000
Dinnye	darab	20 000	12 000
Káposzta	tő	10 000	9 000
Hagyma	ausztr. mérő	6 000	7 000

A termelt hagymamennyiség tehát három év alatt 1000 mérővel szaporodott, de a vetésterület növekedése sokkal nagyobb mérvű lehetett, hiszen a legtöbb terményből 1859-ben csak egy jó fél termés volt. Minthogy a kedvezőtlen időjárás ellenére is növekedett a termelt hagyma mennyisége, feltételezhető, hogy a hagymával berakott terület nagysága 3 év alatt mintegy 30%-kal emelkedett.

A makói hagymatermelésnek a továbbiakban óriási lökést adott:

a) az 1859-i és az 1866-i olasz—osztrák háború, amely megakadályozta az olasz hagymának az osztrák közös tartományokba és Németországba való szállítását, így sikerült a makói hagymának bevonulnia az osztrák és a német piacokra²⁶;

b) vasútvonalak kiépítése;

e) azok a világhiállítások, melyek először mutatják be külföldnek a makói hagymát; s végül, hogy

d) „a hatvanas és nyolcvanas években a Magyarországon kívüli nagy hagymatermő vidékeken... egy-egy évben a nagy szárazság miatt kicsiny volt a termés, és ez nagymértékben előmozdította a makói hagymának külföldi államokban való keresletét és elterjedését.”²⁷

²⁴ MVL Rovatos összeírás 1849—50. évről.

²⁵ Erdei Ferenc, Futóhomok Bp. (É. n.) 111. l.

²⁶ Petrovics György, i. m. 13. l.

²⁷ Petrovics György, i. m. 14. l.

A hagymatermelés Makón a Maros-parthoz közelebb kiöntési talajú veteményes kertekben indult meg. Szirbik Miklós szerint Makó „veteményes kertjei ezek: Szuszogó, Lesi, Borjúvár, Sz. Lőrincz-nek és Kortyógónak egy része.”²⁸ Az 1818-as conscriptióból tudjuk, hogy a kákási és verébhegyi szőlőben is termelnek hagymát.

A 19. sz. második felében a termelés kiterjed Belsőnyomásra és a járandó földekbe. A korabeli hirdetések szerint vetemény alá kiadó földek közt 1888-ban ilyeneket olvashatunk: a jángori szőlők melletti járandó, Gerizdes melletti járandó, innesső Jángor melletti járandó, Belső járandó, kákási járandó, lelei út melletti járandó, igási járandó, Szt. Lőrinczi veteményes föld, a Diószegi halom dűlőjében lévő járandó, a közös legelő szélén lévő járandó, Mikócsa hátulján lévő járandó, az apátfalvi határban lévő járandó, a királyhegyesi útfélen lévő járandó, a tömpösi veteményes föld stb.

A 19. sz. végén átmennek a hagymatermeléssel az ugar földekre és Bánatba. A Rónay és a Nákó birtokból kitűnő minőségű, friss erdőirtás földet kapnak haszonbérletbe. A földet általában gőzekével felszántva vették ki. A bérleteket a zombori Rónay birtokon Szőnyi Ferenc és Bódi Ferenc intézte, a Nákó birtokon pedig Gera János, kik szintén hagymatermelők voltak. Minden évben más helyen kapták a bérleményt. Az idősebb hagymatermelők véleménye szerint ekkor volt a makói hagyma a csúcspontján, soha olyan egészséges, márvány keménységű vörőshagyma nem termett, mint ebben az időszakban.

A kisüzemi kerti művelést tehát felváltja a szántóföldi termelés. Ez utóbbiról írja Erdei Ferenc: „A makói hagymatermesztés üzemformája szántóföldi és kisüzemi. Szántóföldön, gabonafélék és kapások vetésforgójában termelik a hagymát, azonban nem a szántóföldi termények művelési módján, hanem teljesen kerti módra, ... olyan kertészüzemekben termelik Makón a hagymát, amelyek vándorlás szerűen telepítettnek a szántóföldekre, különállásukat azonban mindvégig megtartják a közönséges kapásműveléssel szemben.”²⁹

A makói technológia

A makói hagymatermelésről az első munkamenetleírás 1888-ból származik. Szövegét egyszerre megismerhette a város, az ország, sőt a világ; ugyanis megjelent a Maros c. helyi lapban, a fővárosi Gazdasági Lapokban és a brüsszeli világkiállítás francia nyelvű brosúrájában. Az alábbiakban az eredeti Szőke Mihály hagyma- és zöldségkereskedőtől származó fogalmazvány szövegét közöljük, ugyanis nyomtatásban ennek — Major Miklós polgármester által átírt — stilizált változata jelent meg.

„A makói hagymatermelő következő módon termeli hagymáját. A magot elveti márciusban, jó tiszta kézi (ásott) munkált földbe. Ebből terem az úgynevezett dugghagyma, [ami] szeptember elejére érik meg. Ezt tisztán megválogatva december elején felteszi szárítás végett a szobájában levő úgynevezett boglya kemence tetején levő szárítóra (rács) és ezt a jól felmunkált földbe tavasszal, mielőtt lehet a fagytól dolgozni, elduggatja egymástól körülbelül 10 centiméternyi távolságra. És ezen földet mindig tisztára kapálja a gyomtól. Megjegyez-

²⁸ Szirbik Miklós, i. m. 35. l.

²⁹ Erdei Ferenc, A makói hagyma sorsa 11. l.

zük, hogy midőn a hagymának a szára már nagyobbodik, nem szabad letörni, óvatosan [kell] kapálni, mert ez a fejlődést hátráltatja. És az így elkészült hagyma augusztus hónapban érik meg, de már július második felében exportképes. Megjegyezzük, hogy a magnak való hagyma mindég a legszebb érett hagymából válogatandó.

Makó város termelőképesége évi átlag 100 000 mázsa jó minőségű hagyma. Rendes termésnél 1 hold föld (1600 □-öl) 90—100 mázsa exportképes hagymát ad.

Fokhagyma kevesebb termeltetik, de ez is a 10 000 mázsára tehető. Két faj van: őszi és tavaszi.³⁰

E közleménynek a Gazdasági Lapokban megjelent változata csigázza fel Vajda Gyula gömör-kishont megyei földbirtokos érdeklődését, és kérdések özönével fordul a polgármesterhez. Bakos Ferenc h. polgármester az alábbiakban ad felvilágosítást.

„Ami a hagyma termelési módját és eljárását illeti, röviden tudatom, hogy nálunk a fekete televényes föld használtatik leginkább, mely leginkább vizenyős természetű, t. i. alantós ártérben fekszik. E föld tavasszal kézierővel (ásóval, kapával) igen jól bemunkáltatik, a göröngy apróra elgereblyéltetik, s a hagymamag bele vettetik, ebből lesz az ú. n. apróhagyma, mely érett korában felszedetvén, egész télen át fűtött szobában szárítottatik szárításra kiterítve boglya kemence tetején. — Ezen apróhagymát tavasszal a fentiek szerint megmunkált földbe kézi erővel egymástól egyenlő távolságra eldugdosztatik, s ki kelvén a gyomtól többször megtisztítatik kikapákkal és nagy vigyázzal, hogy a hagyma szára (bördője) le ne töressék, mivel a föld után az táplálja és nevezi a hagymát. — A hagymamag ezen a száron (bördőn) terem.

Midőn a hagyma ősszel megért, gondosan felszedetik, megtisztítatik, megválogattatik, fogásba fűzetik egyrésze s a fogásos hagyma piacra vitetik, vagy elszállítatik kocsin messze vidékre eladás végett, a többi pedig náddal vagy gyékénnyel fedett ház padlására hordatván, széjjel terítettik, s gondosan ápoltatik hidegtől, melegtől egyaránt, nehogy a hidegség folytán megfagyjon vagy melegség folytán kicsírázzék. — Télen is, de különösen tavasszal megválogattatik, s az elromlottak kiszedetvén, az ősszel eltett 1 m. mázsa hagymából alig marad meg többmint 50—60 kiló, de ez is 6—7 ft-os ár mellett nagyon kifizeti a munkát.”³¹

Meglepő, hogy míg a világ nagykereskedelmi szaktekintélyei egy csapásra felfedezik a makói hagymát mint kitűnő kereskedelmi árut, addig a makói termelési eljárásra sokáig nem figyelnek fel. Csérer Lajos az első gazdasági szakember, aki a vöröshagyma termesztéséről írt cikkében jelentős teret szán a makói termelési mód leírására.

„Nem lesz talán éreztelen, ha e helyütt említést teszek a Makó vidéki hagymatermelés viszonyairól. Ott vöröshagymát és fokhagymát jó közép erőben levő, ú. n. *szűz földben* szokták termelni, amelyben, t. i. hagyma még nem volt termesztve. — Trágyázás után csak 2 év elteltével termelhető, mivel a friss trágyázott földben a gyenge kis hagyma a legkisebb szárazság mellett kisül és kiszárad. A hagyma és zöldség termelés alá a földet ősszel felássák, esetleg ekével egy ásonyomra felszántják — ez azonban ritkán történik. Rendes kertész ember ázni szokta a földiét. ha még annyi van is! — Tavasszal egy 3 láb széles tüsök boronával a földet megboronálják, a boronát ember húzza — lovat nem használnak, mert az a földet nagyon megtaposná. A munkálkodás tavasszal veszi kezdetét, midőn a föld megszikkadt és nem ragad.

A hagymamagot kézzel vetik oly sűrűn, hogy az egész földet ellepi, könnyű kis tüsökkel elboronálják és behengerezik — ha kisebb földbe vetik a magot, deszkás lábbal taposásák le.

A hagyma-maggal egyúttal a gaz is ki kel, azt azután gyomlálják annyszor, amennyi-szer szükséges. Gyomlálás közben a vetésen járnak-kelnek, az nem árt: sőt előnyére van e kis hagymának. Augusztusban felszedik, illetve kapával kikapálják s kis hagymákat a földből, kézzel kiválogatják, megrostálják, ahhoz való rostán és a padláson vékonyan elte-

³⁰ MVL Polgármesteri Iratok 1888. VI. 233. Vö. Gazdasági Lapok 1888. 40. évf. 175. I. Maros 1888. április 19.

³¹ MVL Polgármesteri Iratok 1888. 717.

rítve ott marad, míg a hidegek bekövetkeznek. Ekkor újból megrostálják és a szobába a mesztergerendához kötött szárítókra terítik el vékonyan és ott szárogatják egész télen át a melegben. — Ezt azért kell így szárítgatni, hogy a következő tavasszal, midőn ezeket a kis hagymákat elrakják, fel ne bördözzenek — azaz nehogy a hagyma rovására a szár túlerősen felnyúlják. A fentemlített raknivaló hagymát (a melyből a nagyhagyma lesz) tavasszal, a mint az idő engedi, elültetik. Az elboronált földön utalló gereblyét húznak végig, ennek fogai 15 cm távolságban vannak egymástól — a rovátkába azután kézzel duggatják el a kis hagymákat 3 hüvelyre egymás mellé, — ha ez megtörtént, az egész táblát sárgarépa és petrezselyemmaggal ritkán beszórják és elboronálják. Hogyha a föld gazlani kezd, úgynevezett kis kaparóval, a mely a hagyma sorok közt elfér, a gazt kikaparják, — ez annyiszor történik, amennyiszer szükséges — kaparás közben persze vigyáznak a zöldségre, a melyből annyit hagynak meg, a mennyi a hagyma között elfér. Augusztus második felében, midőn a vöröshagyma megérett, felszedik, erre a célra készült rövid kis késforma eszközzel a hagymát a földből kifeszégetik és zsákba szedik. A bennmaradt zöldséget az időjáráshoz képest szeptember-októberben ássák ki.

Az egész eljárás emberi erővel és kézzel történik, a bevetett föld mennyiségéhez képest 20—30 napszámos leány dolgozik egy-egy kertésznél 50—60 kr napszám mellett.

A vörös-hagymát padláson vagy kamrában tartják 3—4 láb magasra felrakva. Télen át a hagyma csonttá fagy, de ez nem baj, tavasszal ismét kienged és lehet szállítani.

Locsolni a hagyma telepeket nem szokás, de azt nem is győznék. Egy 1100 □-öles holdon kedvező időjárás mellett 60—70 q terem, azon felül megmarad a zöldség. 1 q hagyma ára a körülményhez képest 1 frt 50 kr-tól 10 frt-ig is felmegy, ha t. i. nagy a kereslet külföldről. Makóról az export 40—50 000 mázsáig terjed, de az is megtörténik, hogy ezen mennyiségnek felét tavasszal a trágyadombra hordják, ha t. i. nincs kivétel.

Egy hold földért (1100 □-öl) 40—50 frt évi haszonbért fizetnek a hagymatermelők — megjegyzendő, hogy ugyanegy földbe csak 2 évig termelik a hagymát, — és azután felszedik a sátorfájukat és mennek tovább.

Erős export alkalmával a makói kertészek közül többen összeállanak társaságba, itt a hagymát összevásárolják és egy vagy kettő közülük kimegy Hamburgba vagy Berlinbe és szállítják a hagymát a világ minden részébe.”³²

Mivel Boross Mariettának a közelmúltban jelent meg a hagymatermelés munkaeszközeiről egy részletesebb tanulmánya,³³ magam csak három eszközről teszek említést: az ásóról, a kaparóról és a talicskáról.

Az *ásót* eredetileg kovácsok készítették és vidékenként változott alakja, formája, nagysága. Amikor országosan áttértek a gyári előállítására, a gyártó cégeknek figyelembe kellett venni a helyi igényeket, mert csak így tudták biztosítani gyártmányaik kelendőségét. Faragó Andor árjegyzékében pl. 18 ásó-típus szerepel: közte a makói ásó és a makói herkules ásó. (1. kép.) Tehát városunkban egy speciális ásótípus alakult ki, melynek fő jellemzője, hogy más ásófajtáknál hegyesebb. A herkules ásó csak súlyban és méretben tér el az előbbitől. A régi öregek azt tartották, hogy csak a kovácsolt ásó a jó, bár ezek igen goromba kivitelűek voltak. Az ásás rugós ásóval történt, így lábbal könnyítettek a kar munkáján. Az ásásnak is megvan a maga törvénye. Nem lehet vastagot fogni, mert aki nagyot fog, csak dúrja a földet. A földet teljesen meg kell fordítani, a föld formája olyan hegyes legyen, mint maga az ásó. Ha dúrták, olyan volt, mint a vakonddúrás. A jó ásás tehát *ásóhégyes* volt. Az ásó fénye is látszott. Az ásóhegye mindig eleven, vad földet hozott fel. Aki gyorsan ásott, annak mondták: *né dúrd a földet, hanem ásóhégyesre ássál*. Nem is volt haladás a hagyma alá való ásás. Nagyon gyűrni kellett, ha valaki 1 nap alatt 100 □-ölet fel akart ásni.

A *kaparó* legősibb változatát mutatja a 2. kép. Kezdetleges és primitív kovácsmunka. A mai ívelt nyaknak nyoma sincs. Egyetlen vasból kovácsolták. Nedves, vizes földbe nem is lehetett használni, mindjárt teleragadt sár-

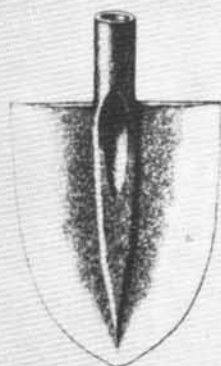
³² Csérer Lajos, A vöröshagyma termelése. A KERT. 1895. 18—23. l.

³³ Boross Marietta, i. m.

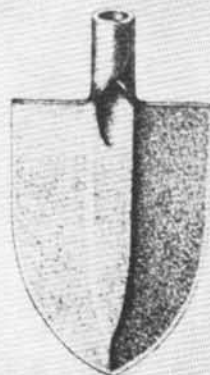
FARAGÓ ANDOR BUDAPEST

I. KOVÁCSOLT ÁSÓK.

(a kivételben, egy darab acélból kovácsolva.)

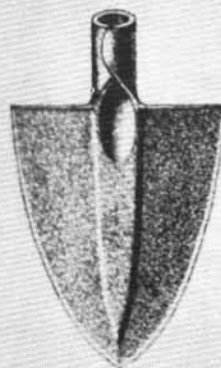
1. sz.
Szegedi Herkules ásó

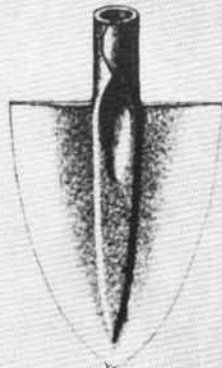
2. sz.
Szegedi kubikos ásó

3. sz.
Szegedi kubikos ásó
taposóval

4. sz.
Makói ásó

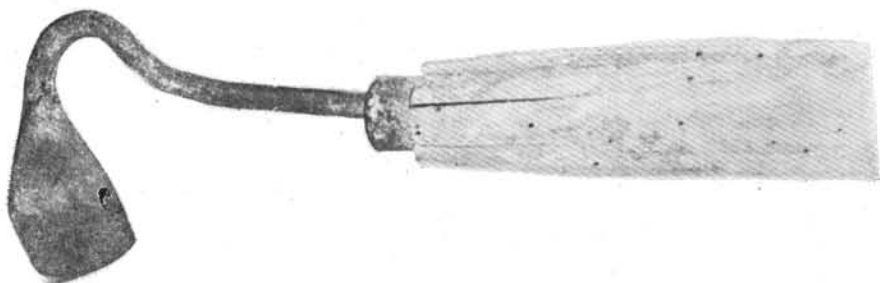
5. sz.
Makói Herkules ásó

1. Néhány déalföldi ásótípus

ral. A 3. képen bemutatott kaparó még szintén a 19. századból való, de már ügyes szerszámnak számít. Nyitolás ezen sincs, kovácsolással készült. Formája már könnyedébb, a pengéje felfelé keskenyedő.

2. Hagymakaparó

3. Hagymakaparó (pengéje eredetileg háromszögletű volt)

A *talicska*³⁴ eredetileg majdnem úgy hozzá tartozott a hagymakertészhez, mint más vidéken a kubikosokhoz. A korai időszakban négy fő funkciója volt: piacbajárás, a Marosról vízfordás, a kertészek szállítóeszköze és végül babakocsi.

„A kishagymásnak a talicska a kocsija, az a szekere, az az autója, lova, ökre, egyszóval minden szállítási alkalmatossága, ... talicskán bonyolódik le a hagymatermeléssel kapcsolatos helyi forgalom legnagyobb része, úgy hogy bátran meg lehet állapítani, hogy Makó közgazdasági élete és a nehéz viszonyok közt a köz ellátása is valósággal össze van kapcsolva a talicskával.”³⁵

A talicska a hagymarakásnál és az apróhagyma szedésénél szinte nélkülözhetetlen volt, viszont a nagyhagymát már kocsival hordták haza. A kishagymás, amint erősödött, előbb házat vett, majd kocsiról, lóról gondoskodott; a földvétel csak harmadik helyen állt, a vetésforgó miatt úgyis minden évben más helyen kellett termelnie a hagymát. A talicska nagyobb elterjedése azzal is összefügg, hogy Makón aránylag kevés volt a ló. Az 1877-es összeírásból kiderül, hogy a lovak száma:³⁶

Makón	4 785
Szentesen	6 459
Vásárhelyen	12 774

³⁴ Tóth Ferenc, A makói talicska. MFMÉ 1966—67.

³⁵ Makói Friss Ujság 1920. augusztus 6.

³⁶ Maros 1877. november 11.

A 19. században még csak kezdetleges munkaeszközöket használnak, ismeretlen a *dikkölő*, a *vetőgép*, a *tolós-* és *forgatós rësta*, de még a *csuszkija* és az *irdoló* is. A szerszámok nagy része nehézkes és otromba volt, mint a 4. képen bemutatott hagymaásó.

A szájhagyomány őrzi még a régi hosszú nyelű hagymakapa, bőr- és vesszőrosták emlékét, de ilyet már begyűjtenünk nem sikerült.

4. Hagymaásó

A makói hagymafajta

Erdei Ferenc megállapításai szerint hagymánk alapanyaga a régi makói hagyma, mely kis termetű, kemény húsú és élénk világos színű lehetett. Alakra nézve vagy hosszas, alul, felül hegyesedő vagy pedig laposan gömbölyű (*leány csöcsű*). Megbízható fajta volt, de nem lehetett bőtermő és erősen hajlott a bördösödéssre.³⁷

Hogy mikor vált a makói hagyma nagy testűvé, ez még eldöntetlen kérdés. Nem bizonyítható arról a Kazinczy által 1799-ben Tirolban látott, vízi úton szállított „szörnyű nagyságú” magyar hagymáról,³⁸ hogy valóban makói volt-e, de az kétségtelen, hogy abban az időben már van Magyarországon nagy testű hagyma. Az is tény, hogy akkoriban a magyarországi hagymatermelés élvonalában áll már Makó.

Palugyay Imre 1855-ben hagymáinknak nemcsak a jóságát emeli ki, de szerinte ilyet „nagyságra nézve alig találhatnak valahol az országban”.³⁹

A mai öreg hagymatermelők apáról-fiúra, vagy nagyapáról-unokára hagyományozódva pl. még jól emlékeznek a 19. sz. tergovácaira, de semmit se tudnak arról, hogy az ősi aprós vöröshagymánk milyen nemesítési eljárással és mikor vált nagy testűvé. Hasonlóképpen a termelők mai köztudatában teljesen ismeretlen, hogyan jöttek rá eleink a jelenlegi makói hagymatermelés legfőbb sajátosságára: a szárított dughagymáról való termelésre.

A szárítási eljárást megelőzően is főleg dughagymás eljárással termelheték városunkban a vöröshagymát. Ekkoriban csak a legapróbb dughagymát, a *zsigát* rakhatták el, mivel ez szárítás nélkül sem igen bördözik fel, de az ilyen módon termelt hagyma a mi talajviszonyaink mellett apró marad. Nagyméretű étkezési hagymát — ahogyan most mondjuk — csak az *első*, vagy *második raknivaló hagymából* lehet elérni, ez viszont nagy százalékban hajlamos a felbördözésre. És itt van az óriási jelentősége annak a felismerésnek, hogy szárítással meg lehet akadályozni a bördösödést. Ebben a felfedezésben rejlik a makói hagymatermelés legfőbb titka.

Hogy a szárításra hogyan jöhettek rá, a szájhagyományon alapuló visszaemlékezés már mit sem tud. Valószínűleg az első felfedezők azok lehettek,

³⁷ Erdei Ferenc, A makói hagyma iskolája. Makó 1941. 8—9. l.

³⁸ Petrovics György, i. m. 5. l. Márton György, i. m. 18. l.

³⁹ Palugyay Imre, Magyarország ... leírása 4. kötet. Pest 1855. 111. l.

akik, a fagyveszély elől dughagymájukat a búbos kemence kuckójába tették. Csodálkozva tapasztalhatták, hogy a kuckóban telelt hagyma — ezt nevezték *kuckós hagymának* — nem hozott bördőt, és a hagyma feje feltűnően nagyra nőtt. E felfedezési folyamatnak következő lépcsőfoka a rács alkalmazása. A múlt század második felében még a zsigát a kuckóban teleltették. Hajdú János írja: „... a réstaaj kutzkós hagyma pedig 3—4 forint vót vékája”.⁴⁰

A szárítás elterjedése még a 18. századra tehető, és ennek megfelelően hagymánk kezdettől fogva viszonylag nagy méretű lehetett.

A makói hagymáról fennmaradt legelső ábrázolás — mely még hozzá színes nyomat — 1895-ből való (5. kép). Mauthner Ödön közli az általa szerkesztett Kert c. lap 6. számának címlapján. Ez a hagyma nagy testű, fölül vállas, alul hegyesedő, héja világos és vékony. Valószínűleg ez a változat hasonlít legjobban a régi makói fajtához.

A makói hagyma nemesítése egy állandó, le nem zárt folyamatnak tekinthető. A régi makói hagymát külföldről behozott fajtákkal (pancsovai, zitaui) tudatosan is keresztezték, ugyanis minden hagymatermelő egyúttal hagyma-nemesítőnek is tekinthető. Legtöbbjük tevékenysége természetesen a megfelelő maghagymák kiválasztására korlátozódott.

Hagymabetegségek és elemi csapások

A múlt században kevesebb hagymabetegség pusztította hagymánkat, mint ma. A védekezés elsősorban preventív, megelőző jellegű volt.

A rendkívüli időjárások idején természetesen felütötte a fejét a betegség. „1865. év május 2, 3 és 4. kén fagytak el a szőlők, ez esztendőbe sok féreg és hernyó volt, búzát, kukoricát, árpát, hagymát minden félét sokat meg evett a szárazság miatt.”⁴¹ Ugyancsak erről az évről olvashatjuk Hajdú János írásában: „száraz, sovány volt a tavasz, Szent György napkor pedig a hernyó mindenféle tavaszi veteményt megevett egészen Pünkösztig, Pünköszt után való vasárnap lőtt nagyon nagy eső, ekkor pusztult el a hernyó”.⁴² 1893-ban szintén a nagy szárazság következtében a porkukac csaknem teljesen tönkretette a bányai hagymatermést.

1876. május 19—20—21-én olyan fagyok voltak, hogy megfagyott a „magnak való hagymabördő” és a magnak való zöldség.⁴³ 1881. június 9-én a jégeső „a hagymát földig leverte”, de „a jég verte hagyma három hétre kinőtte a szárát, olyanná, amilyen a jég előtt volt az. 10 lántz földbe termett mégis 82 zsák hagyma”.⁴⁴

1890—91. év tele oly rendkívüli módon kemény, hogy mintegy százezer forint értékű elraktározott hagyma fagy meg és válik semmivé.⁴⁵

1891-ben Hódmezővásárhely felől rajokban jöttek a *szőrös rózsabogarak* (epicometia hirtella) és „főképp a hagymára vetették magukat. A hagymák gyenge bördőit kirágják és a bördő üregén át a hagymatestig befúródnak és azt felemészti. A szépen fejlődésnek induló dughagymát pedig a tő fölött egy

⁴⁰ Hajdú János, Vegyes írások. Kéziratos könyv a József Attila Múzeum Adattárában. 100. l.

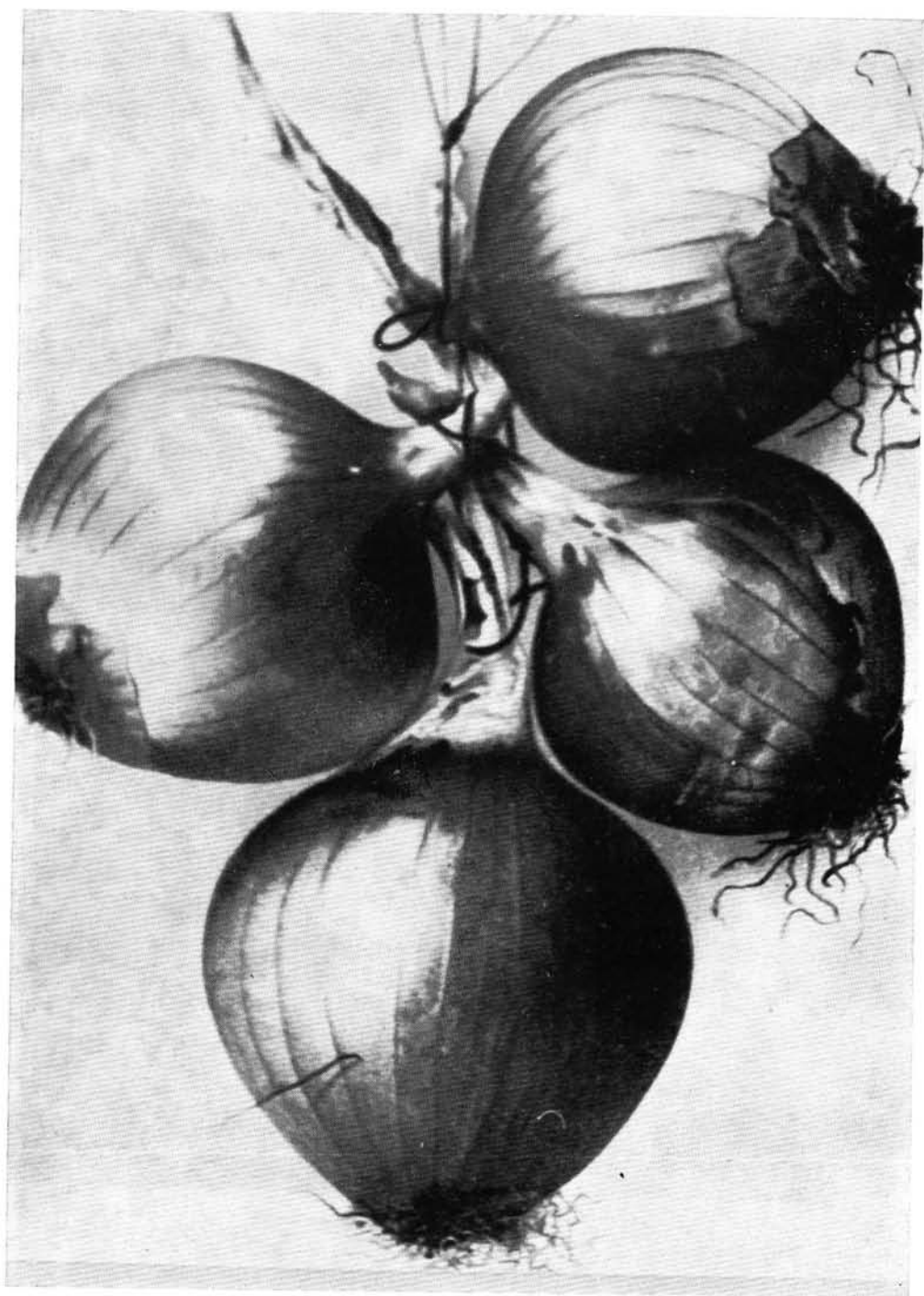
⁴¹ Erdei József, Vegyes írások. Kéziratos könyv a József Attila Múzeum Adattárában. 3. l.

⁴² Hajdú János, i. m. 103. l.

⁴³ Erdei József i. m. 22. l.

⁴⁴ Erdei József i. m. 51—52. l.

⁴⁵ Maros 1891. április 12.

5. Első ábrázolás a makói hagymáról (1895)

6. Munkába induló hagymások

pár centiméterrel lerágják, úgy, hogy nyomukban a hagyma rohamosan kihervad és kivész. Számuk állítólag oly nagy, hogy egy-egy hagymafej a benne lakmározó nyüzgésétől fölrepedne.” Halász Árpád, a város kiváló biológusa azonnal a polgármesterhez fordul, és az a piacokon dobszóval kihirdetteti, hogy a bogarakat kézzel szedjék össze és semmisítsék meg.⁴⁶

1894-ben az agrótis hernyók lepik el a hagyma- és zöldségvetést, amit a nép *hagymahernyónak* nevez. Az Állami Rovartani Állomás tanácsa szerint legcélszerűbb a baromfiaknak a zöldséges kertekbe való bebocsátása, vagy éjszaka lámpa melletti összegyűjtése, mert ilyenkor fönn vannak a növényzeten.⁴⁷

A főbb hagymabetegségek: *ragya*, *mézharmat*, peronoszpóra (erre mondták, hogy *mögcsapta a köd*) és *büdös rothadás*. Dughagymabetegségek: peronoszpóra, mézharmat és üszög.⁴⁸

A védekezés módja:

a) preventív. A romlott hagymát gondosan összeszedték és elásták. Voltak,

⁴⁶ MVL Polgármesteri Iratok. 1891. VI. 315.

⁴⁷ MVL Polgármesteri Iratok. 1894. VI. 372.

⁴⁸ Bankó András: A hagyma, dughagyma és hagymamag érése és felszedése. A KERT 1897. 3. évf. 635—637. l.

akik a feketemagot *meszezték*, hogy az apróhagyma ne legyen üszkös. (A meszezést pár nappal a vetés előtt végezték. A magot meszes vízbe öntötték, majd ponyván megszáritották.) Eső után, amint a földre lehetett menni, megkaparták a hagymát, az így föllazított föld csökkenti a talaj párolgását és kisebb a veszély a peronoszpóra terjedésére.

b) direkt; kézzel összszedik a hernyókat és kukacokat.

A makói hagyma országos és világpiaci márkájának kivívása

A kereskedelem kezdetei

A vasútépítés előtti időszak hagymakereskedelméről a legértékesebb adatokat az úti levelek kiadási jegyzőkönyvéből merítettem. A Bach-korszakban ugyanis engedélyhez kötötték a helységek elhagyását. Utazási engedélyt a Főszolgabírói Hivatal adott, de a Polgármesteri Hivatalban is külön könyvben vezetik. Statisztikai feldolgozást az 1853-as évről készítettem.

Az értékesítést három egymástól elkülönülő csoport végzi:

	számuk
a) maguk a <i>termelők</i> , (kiket <i>gatyás kereskedők</i> nek neveznek)	130
b) <i>cserések</i> , (vagy ahogy még ma is emlegetik őket: <i>tergovácok</i>)	47
c) és a <i>kofák</i>	9

A makói hagymakertész tehát nemcsak megtermeli a hagymát, de túlnyomó részben maga gondoskodik az eladásáról is. Ahogyan Petrovics írja: „a makói népben megvolt a szükséges kereskedelmi szellem... vállalkozó szellemű, ügyes, szívós, élelmes emberek voltak...”⁴⁰ Az ő érdemük, hogy a makói hagyma messze földön híressé vált.

7. Hagymavásár. (Homonnai fényképész által készített levelezőlap. 20. sz. eleje)
(Utólagos beállított felvétel, általános az első világháború előtti időkhöz)

⁴⁰ Petrovics György i. m. 11–12. l.

Kereskedelmi tevékenységük szinte kizárólag a kertészkedéssel függ össze. Az utazás célja szerinti megoszlás:

Hagyma, zöldség eladás	102
Adás-vevés	42
Paprika eladás	3
Paprikamag eladás	1
Zöldségmag eladás	1
Veteménymag eladás	2
Fuvarozás	87
Egyéb	1

A hagyma- és zöldségértékesítés mellett többször történik említés mész- és kosáreladásról. A Maroson szállított mészkövet, az itt felállított mészégető kemencékben égették és kocsikkal hordták szét a környező megyékbe. A kosárkészítésnek is jelentős szerepe volt még akkoriban. Palugyaynál olvashatjuk: „Különös felemlítést érdemel a kaskötés, melylyel a makóiaknak tetemes osztálya foglalkozik; a közel Maros és Tisza ár-térei elegendő fűzfa vesszőt és gyékényt állítanak elő, miért is az ezekből font mindennemű kasok, kosarak, garabolyok, szakajtók, gyékények sat. nagymennyiségben hordatnak vidéki városokra.”⁵⁰

Az akkori rossz útviszonyok mellett viszonylag igen távolra hordják Makó terményeit. Palugyay megállapítása szerint: „legnevezetesebb a zöldséggeli kereskedelem, melyet a makói nép kiválólag űz; Makón annyi mindennemű zöldség terem, hogy a fél országot el lehetne vele látni; a bánáti megyéket egész Temesvárig, általában pedig az egész környéket a makói kofák látják el zöldséggel.”⁵¹

1853-ban a következő helyekre történt a makói kerttermékek szállítása:

Ezen és szomszéd megyékbe	133
Szomszéd megyék és Bánság	93
Magyarország és Bánság	8
Pestre és másfelé	2
Nagyváradra és másfelé	1
Kunhegyesre és máshová	1
Kikindára	1

Első pillanatra úgy tűnik, hogy Szirbik Miklós leírása óta mit sem változott a helyzet. (A történeti résznél idézett megállapítása: „az Alföldet és Bánátot előnti Makó gyökerével, hagymájával és paprikájával.”) De a közben eltelt két évtized alatt mégis sokat fejlődött kereskedelmünk, csak a világozi katasztrófa utáni politikai viszonyok nem tették lehetővé mindjárt a szélesebb körű szállítást. Egy évvel később — 1854-ben — hagyma, zöldség stb. szállításával kapcsolatban kiadott utazási engedélyek már a szomszédos megyék mellett kiterjednek az egész ország területére:

Magyarország	20
Magyarország, Erdély	10
Magyarország, Bánság	12
Magyarország, Erdély, Bánság	4
Magyarország, szerb vajdaság	16
Magyarország, Erdély, szerb vajdaság	1

A hagyma- és zöldségkereskedelem fellendülését nyomon követhetjük az értékesítésben részt vevő életkora alapján.

⁵⁰ Palugyay Imre i. m. 111—112. l.

⁵¹ Uo.

Foglalkozás	S z ü l e t é s i d e j e				
	—1799	1800—10	1811—20	1821—30	Összesen
Földmíves	7	35	55	33	130
Cserés	5	16	18	8	47
Kofa	2	2	1	4	9
Fuvaros	1	14	15	16	46
Munkás	1	1	1	—	3
Napszámos	—	1	1	—	2
Téglamester	1	—	—	—	1
Kupec	—	1	—	—	1
Összesen:	17	70	91	61	239

E születési adatok arra engednek következtetni, hogy kb. az 1830-as termelési mennyiség 1840-re megkétszereződik. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszaka és főleg az önkényuralom kora némileg csökkenti a fejlődés ütemét.

Az utazási engedélyekből kiderül az is, hogy Makón nemcsak a hagyma termelése, de az értékesítés is református foglalkozásnak tekinthető. Számukhoz mérten igen magas a görögkatolikusok részaránya is. A hagyma és zöldség értékesítésében, illetve szállításában részt vevők száma vallási megoszlásban:

		(A város egész népessége)
Reformátusok	201	(10 488)
Görögkatolikusok	29	(2 000)
Római katolikusok	8	(6 763)
Zsidók	—	(1 120)

A hagyma elszállítása ernyős kocsival történt. A közönséges makói parasztkocsira feltették az ernyőt, és két lóval megindultak a piachelyre. 6–8 q árut vittek magukkal. Ha messze mentek, egy-két helyen pihenőt tartottak. Temesvárra menet az első *stáció* a nagyszentmiklósi Nagy Őszi csárda volt. Onnan pihenő nélkül mentek Temesvárig. Akkor még a pesti piacokról nem esett szó, viszont szinte fogalom volt az aradi és temesvári őszi vásár. Egy héttel előre készültek rá a makói hagymások. „Hogy egymás üzletét ne rontsák, elosztották egymás között az ottani piacokat.”⁵² Mező János pl. egyedül uralta Lugos és Versec piacát. Amikor egy alkalommal idegen szállító is megjelent a piacon, először leszállította az árat, majd végül ingyen adta a portékáját. Így biztosította magának az egyedi árusítás jogát. Ha rossz volt a piac, előfordult, hogy nyakukba vették a portékát és utcáról utcára járták a várost vagy a falut. Egy-egy utat 7–8–10 nap alatt járták meg. Távollétük alatt feleségük előkészítette a friss árut, és néhány napos pihenő után elindultak vissza. Hazafelé sem üresen jöttek: búzát, árpát, rozsot, kukoricát, távolabbról gyümölcsöt és ipari cikkeket, Bánátból libát hoztak.⁵³

A makói termelők, tergovácok és kofák külföldre sohasem szállították a hagymát és a zöldséget, de a külföldi élelmes kereskedők tovább vitték azt

⁵² Petrovics György i. m. 12. l.

⁵³ Uo.

Galíciába, Orosz-Lengyelországba,⁵⁴ és Ausztriába. Már 1856-ban a makói „zöldség- és hagymatermelés a birodalom minden részébe szállíttatik és keresetforrása a szegényebb lakosságnak”.⁵⁵

A vasútépítés után lealkonyul a tergovác kereskedelem, de egyesek a századfordulóig kitartanak mellette, mások önálló hagymakereskedőkké válnak.

A vasútvonalak kiépítése

A 19. sz. közepén Makó és Csanád megye útviszonyai a lehető legrosszabbak. Palugyay megállapításai szerint:

„Kövezett útja egyébkint mind eddig egy talpalatnyi sincs, nincs kőve vagy kavicsa, melylyel azt csinálhatná, a Marosnak itteni porondjai csak homokot, de útravaló kavicsot nem szolgáltatnak, az utak tehát csak közönséges fekete földdel töltetnek. E miatt ősszel és tavasszal jól megázván, vagy gyenge télen épen járhatatlanok; akár hányszor látni az országúton pusztá kocsit állani, melyet gazdája a sárból kivontatni nem tudván, ott hagyott.”⁵⁶

Az 1850-es évektől kezdve több irányban is tesznek lépéseket a megye közlekedésének megjavítása érdekében:

a) az intenzívebb vízi közlekedés céljából az „1851/2-ik év tavaszán a gőzhajózási társulat kísérletet tőn, és a csak 14 hüvelyknyire vízbemerülő Kaiser—Ebersdorf nevű kis gőzöst Aradig küldé a Maroson.”⁵⁷

b) 1852-ben elhatározzák az arad—szegedi közút kiépítését;⁵⁸

c) vasútvonalat létesítenek.

Nehezíti és lassítja a vasút kiépítését a vonal iránya és az aránytalanul magas építési költség. Az osztrák vasúttársulat pedig annyira uralja a helyzetet, hogy a megye hiába tesz több ízben is kísérletet a világforgalomba való bekapcsolódásra, minden ilyen törekvés hajótörést szenved. E nehézségeket elsőnek az arad—körösvölgyi vasút tudja legyőzni, ezért példaként a megye vezetői előtt ez áll. A tervek kezdettől fogva egy rendes nyomtávú másodrendű mozdonyvasútra vonatkoztak.⁵⁹

Az arad-csanádi vasútvonal (ACSV, az arad—körösvölgyi vasút társasággal történt egyesülés után ACSEV) hossza 181,6 km, az építési költség km-ként 20 938 Ft. Méltán sorolható a legolcsóbban és legtakarékosabban létesített vonalak mellé.

Megnyitási határidő:

Arad—Mezőhegyes	1882. nov. 15.
Szőreg—Kiszombor	1882. nov. 26.
Kiszombor—Makó	1883. jan. 6.
Makó—Mezőhegyes	1883. máj. 20.
Mezőhegyes—Kétegyháza	1883. máj. 20.
Kétegyháza—Kisjenő	1884. jan. 28.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Idézi Márton György: A makói hagymatermesztés. 18. l.

⁵⁶ Palugyay Imre i. m. 138. l.

⁵⁷ Palugyay Imre i. m. 137. l.

⁵⁸ Palugyay Imre i. m. 138. l.

⁵⁹ Maros 1880. január 25.

Csatlakozások:

Aradon

- a) a m. k. államvasutak tiszavidéki és erdélyi vonalához,
- b) az arad—körösvölgyi vasúthoz,
- c) arad—temesvári vasúthoz,
- d) Kétegyházán a m. k. államvasutak tiszavidéki vonalához,
- e) Szőregen a szab. osztrák—magyar államvaspályához.⁶⁰

1883. január 6-án 11–12 óra között gördült be Makóra az első vonat. 5000 ember szájából hangzott fel az „éljen”. A Maros cikkírója lelkes hangon állapítja meg: Makó „felvétetett a világforgalom hálózatába... a szöghöz közttség véget ért.”⁶¹

Két évtized múlva épül ki a Hódmezővásárhely—Makó—Újváros—Apátfalva vonal. Átadása 1903. április 25-én történt.

A makói hagyma a világkiállításon

Az 1873. évi bécsi világkiállítás megszervezése lenyűgöző méreténél fogva igen tiszteletre méltó vállalkozás volt. Pl. a kiállítás időtartama fél esztendő (május 1—október 31).

Fendt Antal vándortanár hívta fel a polgármester figyelmét, hogy Makó város jövőjére nézve milyen nagy horderejű lehetne, ha kerttermékeivel a kiállításon képviseltetné magát.⁶² Bánfy József elnökletével létre hoztak egy 16 tagú — részben termelőkől álló — kiállítási bizottságot, mely úgy döntött, hogy a város termékei közül a zöldséget, hagymát és az eltartható szőlőfajokat állítja ki.

Már a bizottság megalakulása előtt — a falragaszon közzétett hirdetés felhívására — többen jelentkezési íveket töltöttek ki, így Kurusa Mihály petrezselyem, gyökér, sárgarépa, vereshagyma, fokhagyma, paprika, Gebe Miklós és Török Imre különféle friss zöldség bemutatására.⁶³ Végül is a következő személyek az alábbi termékekkel vettek részt a kiállításon: „Török Imre, Zinhóbel Pál, Nagy Mihály, Szűts Ferencz jó kecskecsöcsű szőlőfajokkal, részint szép foghagymával és zöldséggel. — Görbe Miklós és Baranyi Mihály kitűnő szépségű vereshagyma, foghagyma részint zöldséggel, Körös Mihály szép zöldséggel, Tóth István magról termett és mégis nagyranőtt vörös lilaszínű vöröshagymával.”⁶⁴

A brüsszeli világkiállítás magyar részének rendezője, Ordódy Lajos, az Országos Gazdasági Egyesület igazgatója 1888. január 25-én levélben keresi fel a Gazdasági Egyesületeket — közte a Csanád megyeit is — kérve, hogy legalább $\frac{1}{2}$ m² területet vegyenek igénybe, ugyanis a magyar mezőgazdaság bemutatására fenntartott 50 m² teret képtelen kitölteni. Nem kevesebb mint 17 m² területre még nincs jelentkező. A helyi Gazdasági Egyesület lakonikus válasza szerint a kiállításra „nem mutatkozik vállalkozó”.⁶⁵

Néhány nappal a jelentkezési határidő lezárása előtt Ordódy újabb levelet küld Makóra, de ezúttal a Városi Tanácshoz címezve:

⁶⁰ Magyar Vasúti Évkönyv 1883/84. VI. évf. 153. l.

⁶¹ Maros 1883. január 7.

⁶² MVL Polgármesteri Iratok 1873. 3441.

⁶³ Csanád Megyei Gazdasági Egyesület iratai 1872—77-es csomó.

⁶⁴ MVL Polgármesteri Iratok 1873. 3939.

⁶⁵ Csanád Megyei Gazdasági Egyesület iratai 1885—87-es csomó.

„A Pester Lloydban ma olvasom azon óriási forgalmat, a melyet hagymával Makó tett. Nem találná helyén a tisztas tanács, hogy a városnak ezen világ forgalmi jelentőséggel bíró termelése a brüsszeli világkiállításon is manifestáltatnék. Még egy hétig van idő a bejelentésre. Kérem, uraim, tegyék meg városuk érdekében, de hazánk dicsőségének emelésére is e kiállítást. Szíveskedjenek hagymájukból egy garmadát kiállítani, és pedig egy garmada vöröshagymát és egy garmada foghagymát. Ennyi legyen az egész kiállítás, erre jön egy felirat, a mely megmondja magyar, német és francia nyelven, hogy e város ilyen hagymából képes ennyi meg ennyi vagonnal szállítani évenként. Két □ méteren a kiállítás elférne, esetleg 1 □ méteren is. A térdíj 40 forint négyzet méterenkint s ebbe az összes költségek már belevannak értve. Kérem sürgős értesítésüket.”⁶⁶

Major Miklós polgármester azonnal felismeri, hogy a brüsszeli világkiállítás milyen óriási jelentőségű lehet a makói hagyma jövőjét illetően, hiszen ez által „a világ összes országaiba ismeretségre tenne szert”, sőt azt is reméli, hogy a „nagyobb kivitel és forgalom által az árak folyton szilárdan tartanak magukat, s ez által a makói hagymatermelők és kereskedők biztosabb jövedelemnek és nyereségnek örvendhetnének”.⁶⁷

A polgármester azonnal utasítja a városi hajdúkat a termelők és kereskedők összeírására. E névjegyzék alapján március 10-én 9 órára 70 személyt megbeszélésre hív meg.⁶⁸

Az Ordódy Lajosnak küldött válaszlevélből tudjuk meg, hogy a „város hagymatermelői közül többen a legnagyobb készséggel ragadják meg az alkalmat, hogy terményükből két garmada hagymát t. i. egy garmada fog- és egy garmada vöröshagymát kiállíthassanak.”⁶⁹ A makóiak üzleti szellemére jellemző, hogy hajlandók lennének magukat egy itteni egyén által is képviseltetni, de erre nem kerül sor. Hangot adnak azon óhajuknak is: „minthogy ezen kiállítási áru nem az egész város, hanem a szegényebb néposztály által termeltetik, mi mint kiállítók kívánjuk, hogy a *makói kertészek* cím adassék a kiállított árunknak.”⁷⁰

A makói hagymatermelők számára a legfőbb gondot a kiállítás időpontja okozza, ugyanis a meleg időjárás nem igen teszi lehetővé a hosszabb szállítást – exportálni augusztus 20-tól március végéig szoktak –, mivel a melegben a hagyma csírázásnak indul és megromlik. Ezért a gondosan csomagolt árut csak a legutolsó határidőben kívánják feladni, és a lassú tengeri szállítás helyett vasúton gyorsárúként küldik el.

A kiállítás szervezője Szőke István hagyma- és zöldségkereskedő, résztvevői Kardos Petykó, Fekete Péter, S. Nagy János, Gebei István, Kardos Sámuel, Kocsis Bálint és Gyenes András.

A szállítmányt április 13-án adják fel, de a kiállítás csak június 2-án nyílik meg. A csomag kibontása és az áru elhelyezése a kertészek kívánságának megfelelően történik. A kiállítás első hat hetében hagymánk keményen állja a nyári hőséget, de azután bekövetkezik, amit előre látni lehetett. Ezért Ordódy újabb szállítmányt kér, de ennek teljesítése avas hagymából már lehetetlen.

A zsűri számunkra a legrosszabb időpontban – július 25–augusztus 10 között – működik. Nincs tudomásunk róla, hogy valami helyezést elért volna hagymánk. Ha az erkölcsi siker el is marad, de a nyugati kereskedelem felfigyel termelvényeinkre. Valószínűleg Szőke István az új hagymából küldött még egy szállítmányt, és ennek tudható be az első kereskedelmi érdeklődés:

⁶⁶ MVL Polgármesteri Iratok 1888. 2827.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Makói Hírlap 1888. március 15.

⁶⁹ MVL Polgármesteri Iratok 1888. 2827.

⁷⁰ Uo. Kiemelés a szerk.-től.

Singer I.
(Kiállítási iroda)
A magyar részleg hivatalos kereskedelmi képviselője Brüsszelben
1848. augusztus 21-én
Tekintetes Polgármesteri Hivatal

Makó

Megbízásom van arra, hogy megérdeklődjem, mi az ára a vöröshagymának vagon-
tételben; kérem pontos értesítésüket, mibe kerül a fuvardíj és a vám idáig; egy nagyobb
üzlet megkötése van kilátásban.

Minden fajta burgonya nagybani árát is kérem közölni, ha tudnak szállítani.

B. válaszukat várva vagyok tisztelettel:

Singer I.⁷¹

A Városi Tanács mint erkölcsi testület a szállításba már nem bocsájtkozik,
a céget Szőke Istvánhoz utasítja.

A polgármester utasítására 1888. március 9-én készült összeírás 363 hagy-
matermelő és 48 hagymakereskedő nevét tünteti fel. A városi hajdúk az össze-
írást igen felületesen végezték, ugyanis 49 név kétszer szerepel, így a hagyma-
termelők száma 314-re csökken. A kimutatás korántsem lehet teljes, hiszen
Kiss Mihály városi hajdú megjegyzi, hogy „ezek között, aki legtöbbet termel
1 hold vagy 1 és fél hold.”⁷² Az 1889–90. évi hivatalos kimutatás szerint 1008
kat. holdon termelnek Makón hagymát,⁷³ vagyis a termelők száma ekkor már
elérhette a 600–700 főt.

Sajnos, az összeírásban szereplő hagymatermelők pontos vagyoni helyzetét
megállapítani nem lehet, de az adófizetés összegéből bizonyos támpontokat
kaphatunk. Mindenekelőtt kiderül, hogy a hagymatermelők még mindig kevés
földdel rendelkeznek. A városban földtulajdonnal bíró személyekre eső földadó
összege átlagosan 9,86 forint, a hagymásoké 6,20. A kimutatásban szereplő
hagymatermelők közül 40 személynek nincs saját háza, de ugyanakkor 99
hagymakertész az 1 forintos átlag helyett 3 forint házosztályadót fizet, vagyis
lakóházuk magasabb színvonalúnak tekinthető.⁷⁴

A makói hagyma hírneve egyre öregbül. Zimony polgármestere Makót
„az alföldi zöldségtermesztés Mekkájá”-nak nevezi.⁷⁵ A Maros cikkírója sze-
rint pedig Makó nevezetességei: a nagyfejű hagyma, a púpos kenyér, meg
a túrós lepény.⁷⁶

Feltűnést keltő cikk jelent meg *Makó százezrei a hagymatermesztésből*
címmel 1888-ban a Gazdasági Lapokban. „Hogy a mostoha viszonyok között
is meg lehet élni, ha elvetve a régi more patrio rendszerét, termelünk azt, a mit
keresnek, úgy, a hogy keresik s a mire talajuk kiválóan alkalmas, feltűnő példa-
ként állítjuk olvasóink elé Makó városát az ő igazán nagy vagyont érő hagyma-
termesztésével.”⁷⁷ Vajda Gyula földbirtokos, a Gömő-Kishont megyei Gazda-
sági Egyesület titkára az egylet megbízásából nyomban levelet írt a polgár-
mesterhez és behatóan érdeklődik a hagymatermelés módjáról, hasznáról, hogy
ők is meghonosíthassák.⁷⁸

⁷¹ MVL Polgármesteri Iratok 1888. VI. 233. 2827. A levél Buzás László helytörténeti
kutató fordítása.

⁷² Uo.

⁷³ MVL Polgármesteri Iratok 1890. VI. 311.

⁷⁴ Adófékönyvek 1888. 1–7. kötet.

⁷⁵ MVL Polgármesteri Iratok 1888. VI. 233. 2827.

⁷⁶ Maros 1891. augusztus 30.

⁷⁷ Gazdasági Lapok 1888. 40. évf. 15. sz. 175. l.

⁷⁸ Makói Hírlap 1888. november 22. MVL 1888 717.

1895-ben Békés városa is szeretné megkedveltetni lakóival a zöldségtermesztést. E célból hajlandók lennének több évre 100 hold jó minőségű földet makói hagymásoknak haszonbérbe adni.⁷⁹

A közvetítő kereskedelem kialakulása

1858 végén elkészült a Bécs—Budapest—Szeged—Temesvár vasútvonal, így ettől kezdve a makói terményeket csak Szőregig kellett kocsival szállítani.

„Mikor már Szőreg vasúti állomás lett, makói kereskedőktől, akik Szőregen keresztül libát és egyéb baromfit szállítottak Bécsbe, hallották a bécsi kereskedők, hogy Makón a libán kívül van egy másik export cikk is: a hagyma. Egy bécsi burgonya- és hagymakereskedő társulva egy liba-kereskedővel lejött Makóra és innen Szőregen keresztül két vagon hagymát szállított el Bécsbe, ahol azt az ú. n. Naschmarkton eladták. Ez volt a legelső ilyen export Ausztriába. A hagymaszállítást Bécsbe azután többször is megismételték, úgyhogy az oda egyre nagyobb mennyiségben érkező vereshagymára az ott megforduló német kereskedők is figyelmesek lettek és ők is kezdtek abból vásárolni. Mikor azután megtudták, hogy a hagyma Magyarországból, Makóról megy Bécsbe, bevásárlókat küldtek Szegedre és szegedi kereskedők útján kezdték Németország számára a makói hagymát vásárolni.”⁸⁰

1883-tól pedig közvetlenül is bekapcsolódik Makó a közlekedés világhálózatába. A makói ÁCSV, illetve ACSEV állomásról a századfordulóig az alábbi mennyiségű hagymát szállították el.⁸¹

1886	17 vagon
1887	399 „
1888	686 „
1889	577 „
1890	1110 „
1891	729 „
1892	135 „
1893	1232 „
1894	817 „
1895	856 „
1896	1705 „
1897	1732 „
1898	874 „
1899	1760 „
1900	1339 „

A hagyma vasúti szállítása általános tarifa szerint történt, soha nem sikerült elérni, hogy kivételes díjszabás alá essen. Így pl. a vízi úton szállított egyiptomi hagymával szemben a makói mindvégig előnytelen helyzetben volt. A MÁV kedvezménye is csak arra terjedt ki, hogy a Makó-Újvároson feladott teheráruért — a nagyobb km távolság ellenére — az ACSEV-vel azonos fuvardíjat szedett.⁸²

⁷⁹ A Kert 1895. 579. l. Maros 1895. szeptember 26.

⁸⁰ Petrovics György i. m. 15. l.

⁸¹ Petrovics György i. m. 13. l. E kimutatást átveszi Bálint Alajos (Makó város települési és emberföldrajzi vázlata Makó, 1926. 24. l.) is, de tévesen 15 tonnás vagonokról beszél. A vasúti teherszállításnál 1912-ig 10 tonna volt az alapegység. Rohonyi Lajos nyu. MÁV főtanácsos közlése.

⁸² Rohonyi Lajos ny. MÁV főtanácsos közlése.

Az 1888-as összeírás szerint a helybeli hagymakereskedők megoszlása:

Kereskedő	18
Árus	1
Termelő és kereskedő	16
Cserés	3
<u>Összesen:</u>	<u>38</u>

Az 1853-as viszonyokhoz képest tehát óriási változás történt a hagymakereskedelemben. Megszűnt a feudális jellegű adás-vevés korszaka, és egyre ritkábban tűnik elő az ekhós szekér. A kapitalizmus szelleme könyörtelenül átformálja a békés, pátriarchális viszonyokat. A régi cserések közül csak kevesen merik vállalni a nagyobb kockázatot, nincs megfelelő alaptőkékük és világkereskedelmi összeköttetésük. Helyüket lassan átadják a nagyobb kereskedelmi koncepciójú zsidóságnak. Vallási hovatartozás szerint a makói hagymakereskedők megoszlása:⁸³

	1888-ban	1904-ben
Keresztény	30	5
Zsidó	8	27

Exportkereskedelem

A nyugati cégek közül Van Hock holland nagykereskedő figyel fel elsőnek a makói hagymára, mint kiváló kereskedelmi cikkre. Korabeli adat szerint hagymánk „tavaly óta (1887) számot kezd tenni a világkereskedelemben is, midőn egy holland céget sikerült a hagyma szállítására megnyerniök. Ez a cég a múlt évben 100 000 q vöröshagymát és 10 000 q fokhagymát vitt ki, a mi q-ját csak 6–7 forintjával számítva, megközelíti nyers értékben a $\frac{3}{4}$ milliót, idővel reméljük túlhaladja az egészet is.”⁸⁴

1888. februárjában megjelennek a német kereskedők is. „A napokban egyszerre több hagymakereskedő érkezett Hamburgból, kik mielőtt vásárlásokba bocsátkoztak volna, bölsz óvatosság okáért, kedden este a Korona vendéglő egyik vendégszobájába tanácskozássra gyűltek össze, hogy közös megállapodás szerint jár hassanak el.”⁸⁵

A helyi lap beszámol egy szédelgő helybeli hagymakereskedőről is, aki „prágai, bécsi és egyéb külföldi kereskedőktől egyre másra szedi fel az előlegeket, azok aztán ugyancsak elhűlnek, mikor látják, hogy az ő kereskedőjüknek csak teste, lelke van, de hagymája nincs.”⁸⁶

Igaza van azon névtelen cikkírónak, aki azt hangsúlyozza, hogy „hagymánknak nem kell apostolt világnak küldeni, piacunkat a világban eléggé ismerik, ha szükséglet van, mozog a kereskedő és még az óperencián túlról is eljön, ha szükséglet nincs, adjuk mint lehet és muszáj, minden túlerőlködés hiába!”⁸⁷

Petrovics is arról számol be, hogy

⁸³ MVL Polgármesteri Iratok 1888. VI. 233. 2827, ill. MVL Kapitányi Hivatal Iratai 1904. 2821.

⁸⁴ Gazdasági Lapok 1888. 40. évf. 175. l. Maros 1888. április 19.

⁸⁵ Maros 1888. február 23.

⁸⁶ Maros 1888. február 5.

⁸⁷ Maros 1889. március 3.

„a nyolcvanas években már Makón is megjelentek a német cégek. Először Hamburgból és Leignitzből és bevásárlóik heteken át itt tartózkodva vették a hagymát és küldték Németországba és Angliába. J. Hey, Deitrich Hey, A. Tinken, J. H. Lütten & Co. Hamburgból és J. Grolich Leignitzből voltak az első itt vásárló német cégek, később követték őket mások is, úgyhogy a makói hagyma a világpiacon egyre inkább ösmertté vált, és erős versenytársa lett az olasz és spanyol hagymáknak. A német cégek első bevásárlói közül fentmaradt az emléke az érdemes Körösi Mihálynak, aki híres torma termelője volt a városnak... és Joó Józsefnek, aki már Bécsben és Hamburgban is többször megfordult. Emellett mindketten nagy hagymatermelők és önálló hagymakereskedők is voltak.”⁸⁸

A világpiacon meghódítása elsősorban nem a makói hagymakereskedők érdeme. Kiváló minőségű árunkért — ha a nyugati kereskedelemnek szüksége van rá — eljönnek helyünkbe is. A 19. sz. végén viszont már a makói — zömmel zsidó — exportőrök bonyolítják le a külföldi piacok makói hagyma szükségletét.

A kapitalista jellegű kereskedelem következtében a hagymatermelők teljes létbizonytalanságba kerültek. Az árak alakulása kiszámíthatatlan, sokszor egyik napról a másikra ugrásszerűen felszökik vagy leesik. Teljes mértékig ki voltak szolgáltatva a nyugati piac szeszélyességének. Ha a holland vagy a német hagymatermés jó volt, amíg tartott a készletből, ingyen sem kellett a hagymánk. De ez nem is csoda, hiszen 1 q szállítási költsége Hamburgig 3,04, Londonig 3,64 forint.⁸⁹ Az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara hiába fordul a kereskedelemügyi miniszterhez a fuvardíjcsabás mérséklése ügyében, a válasz elutasító.⁹⁰ A környékbeli (osztrák, cseh, galíciai stb.) piac felvevő képessége pedig igen korlátozott.

A kedvezőtlen időjárás folytán 1893. tavaszán a hagymakészlet meglepően összeesett, a vevők minden árkövetelést megadnak. Májusban már a helyi szükséglet fedezésére néhány vagon egyiptomi hagymát kénytelenek behozni.⁹¹

Ha voltak is kedvezőbb gazdasági esztendők, mégis leggyakoribbak az ilyen üzleti tudósítások: „a hagymaüzletben beállott a pangás”, „a kivitel teljesen szünetel”, „a hagymaüzlet igen lanyha” stb. Bizony igen gyakran előfordult, hogy ki kellett hordani a gödrökbe a hagymát.

„Szomorú, de ilyen is van. A makói szegény hagymatermelők nagy fáradsággal előállított terményeiket, a mitől annyit reménylettek, miután a legpotomabb árért sem tudták elvesztegetni és a padláson arasznyi csírákat hajtván indultak romlásnak, most kocsira hányva kénytelenek kihordani. Ezt a szomorú munkát, amely közben az izzadság verejtékei közé, könnycseppjei is vegyülnek, keserű humorral elnevezték ők *hagymatemetésnek*. Mindennap lehet most nálunk látni ilyen teherrel kivonuló kocsikat arra az Akasztófadomb melletti árok felé. Ha kérni aztán valaki tőlük, hogy talán eladták a hagymát és kinek adták el? ismét kézen van rá a bánatos hangulattól is elmaradhatatlan tréfás felelet: igen, eladtuk az *árokcszállási kereskedőnek*. Van sok olyan termelő, kinek az ősszel 1—2 ezer forintot ígértek hagymájáért, s ma az *árokcszállási kereskedőnek* oda adják ingyen. Hiába, hol kerék, hol talp.”⁹²

A romlott hagymát hosszú ideig a Ludvár felé vezető kocsíút baloldalán elterülő kubikgödrökre hordták. Az egyik jelentés szerint a „hagymatemető” 110 m hosszú és 7—8 m széles.⁹³ A rothadt hagymaszag néha megcsaphatta a vonattal Makóra érkező orrát, innen származhat a környékbeliek azon csúfo-

⁸⁸ Petrovics György i. m. 15. l.

⁸⁹ Maros 1889. január 6.

⁹⁰ Maros 1895. június 6.

⁹¹ Maros 1895. január 10.

⁹² Maros 1889. június 16. Kiemelés er.

⁹³ MVL Polgármesteri Iratok 1891. VI. 399.

lódása: Makón olyan bűdös hagymaszag van, hogy még a vonat is farral jön befelé. (Egy ideig ugyanis nem volt a vonalon mozdonyfordító.)

1891-től a Városi Kapitányi Hivatal utasítására a romlott hagymát a Marosba kell hordani. Erre a célra az ingyen fürdőház alatti szakaszt jelölik ki.⁹⁴

Termelői és kereskedelmi társulások

Az első kereskedelmi társulásról Petrovics György számol be. Joó József, Körösi Mihály, Kocsis Ferenc, Szalay Sándor és Fejes Sámuel „alkalmi egyesülésbe lépve, az osztrák és német piacon, valamint Boszniában, amely helyekre ők maguk eljártak, helyezték el a makói hagymát... amely első csírája volt a termelők kereskedelmi társulásának.”⁹⁵

1897-ben elterjedt a városban az a hír, hogy a hagymakereskedők között kartellszerű egyezmény jött létre. A Gazdasági Egyesület ülésén is szóvátették, mások tagadták és alaptalan hírnék mondták. Hivatalosan valóban nem jött létre, de a magasabb profitszerzés érdekében minden kartell alakítás nélkül is a termelőkkel szemben a kereskedők közös platformot képeztek. Egy esetleges kartell létesítése csak növelné a szakadékot a termelők és kereskedők között és a hagymakertész teljes kiszolgáltatottságát eredményezné. Makón „a termelés-sel a szegényebb munkásosztály foglalkozik, amelynek nincs módjában, hogy a világpiac eme cikkét másutt értékesíthesse, mint éppen a makói piacon. Kész veszedelem lenne már most minálunk a hagymakartell, valóságos égbekiáltó bűn, mert egy nehéz fáradtságos munkának a gyümölcsét taksálná kényekedve szerint s száz meg száz munkás család mindennapi kenyeré fölött lenne feltétlen úr.”⁹⁶

A hagymakereskedők kapzsisága végül is a termelők szervezkedését eredményezte. 1900 májusában megalakították Makó és Vidéke Hagyma- és Zöldségtermelőinek Szövetkezetét, mely szinte teljesen a Gazdasági Egyesület égisze alatt jött létre: Návay Lajos, Tőkey Jenő elnökletével. „Nagy szükség volt erre, mert termelőink teljesen ki voltak már szolgáltatva... a kufárok mohó kapzsiságának, akik szövetségre lépve egymással, ötödrészt fizették a valóságos vételárnak.”⁹⁷

Szárítás és aszalás

A hagymaszárításra — mely manapság van fellendülőben, és sokan 20. századi produktumnak tekintik —, az első adatot Petrovics György közli. Ezt a feldolgozási módot „még a tergóvácok ideje előtt Gömör-, Hont- és Szepesvármegyékből Makóra jött felvidéki asszonyok végezték. Ezek aratási munkában itt járt földijeiktől értesültek arról, hogy Makón milyen jó hagyma terem és ide lejövén s a hagymát megvásárolván, azt felvagdalták, háztetőkön és asztalokon megszáritották és úgy vitték el kocsikon a Felvidékre.”⁹⁸

⁹⁴ MVL Polgármesteri Iratok 1891. VI. 399.

⁹⁵ Petrovics György i. m. 16. l.

⁹⁶ Maros 1897. november 25.

⁹⁷ Maros 1900. május 27.

⁹⁸ Petrovics György i. m. 12. l.

Az 1873-as bécsi világkiállításon a földeáki Návayak szárított zöldséggel szerepelnek.

1897-ben a Gazdasági Egyesület egy nagyobbserű zöldségaszaló felállítását határozza el, mert így nem lenne kitéve a város hagymás társadalma, hogy rossz ár esetén közprédává tegye egyébként értékes termékét. Ezen módszerrel a hagyma évekig eltartható és olcsóbb a szállítása is. A várost kéri, hogy a vasútállomás közelében jelöljenek ki egy telket a szárító építésére.⁹⁹

Tőkey Jenő, az egyesület titkára aszalás céljából 3 q hagymát küld Világosra Bohus László zöldségaszalóhoz. A próbaaszalás kitűnően sikerül. A karikába vágott hagyma „szinte tisztán tartotta meg eredeti színét és szagát.” Ha a további kísérletek is beválnak, felállítják Makón az aszalót.¹⁰⁰

*

A századfordulóra tehát hagymánk a világpiacon osztatlan elismerést vív ki magának. A további munkának arra kell irányulnia, hogy ezt a hírnevet évről évre megvédjék és tovább öregbítsék.

Függelék

Területi mértékegységek

A múlt századi újsághirdetésekből, végrendeletekből, városi hirdető könyvekben az alábbi — részben ma is ismert — területi mértékegységek fordulnak elő:

<i>házhely</i>	= 32 kat. hold	= 4 fertály
<i>fertály</i>	= 8 kat. hold	
<i>nagyfertály</i>	= 12 kat. hold	
<i>köblös</i>	= 1 kat. hold	
<i>lác (nagylác)</i>	= 1 kat. hold	
<i>kislác</i>	= 100 □-öl	
<i>kishold</i>	= 1100 □-öl	= fél járandó
<i>magyar hold</i>	= 1200 □-öl	
<i>járandó</i>	= 2 kishold	= 22 kislác
<i>nagyjárandó</i>	= 22 kislác	
<i>napos föld</i>	= 2 kislác	
<i>Kvadrád</i>	= 1 □-öl	

A vékás földbe eredetileg 1 véka (32 liter), a köblösbe 1 köböl (4 véka) gabonát vetettek. A lác elnevezés Bánátban általános, már Kiszomboron is használják. A napos föld eredetileg az a föld mennyiség, amelyet egy ember egy nap alatt megkapál. Ez csak szőlőföldre vonatkozott, de a szőlő kiirtása után a pusztai földre is mondták. (Pl. Jángorban két napos pusztaföld és egy napos szőlő eladó. Az út elnevezés szintén szőlőre vonatkozott, hossza változó volt.¹⁰¹

⁹⁹ Maros 1897. szeptember 23.

¹⁰⁰ Maros 1898. január 6. Csongrád Megyei 1. sz. Levéltár Csanád Megyei Gazdasági Egyesület Iratai 1901. április 18. június 27.

¹⁰¹ *Tárkány Szűcs Ernő*, Vásárhelyi testamentumok Bp. 1961. 233. lapján 50 tőkében határozza meg.

Az étkezési vöröshagymát és fokhagymát korábban országosan űrmértékkel mérték, az 1783-as adat szerint *pozsonyi mérővel*.¹⁰²

A nagyhagymát Makón eredetileg *koszorúba fonva* vagy csomóba kötve árusították. Szedéskor nagyon vigyázni kellett, hogy a hagyma szára ne szakadjon le. Ezért valamivel korábban történt a szedés, majdnem félnyers állapotban. És ezt a munkát kizárólag reggelenként, a harmaton végezték. Vagyis a múlt század második felében még nem ismerték az ún. „tisztá betakarítást”, melyet Erdei Ferenc a 20. századi makói hagymatermelési eljárás egyik sajátos mozzanatának nevez. Ez abból áll, hogy „a makói kertész tökéletesen be hagyja érni a földben a hagymát és úgy szedi föl, hogy rögtön letépi a szárát és kevés száradás után a héját is ledörzsöli, tehát piackész állapotban viszi a raktárba.”¹⁰³ A 19. században a szedés és betakarítás körülményeiben még nem különült el Makó más dughagymás eljárását alkalmazó vidékektől.

Ösi mód lehetett a fonás, hiszen a történeti résznél említett 1755-ös adat szerint is „egy-két koszorú” vöröshagymát kíván vásárolni Marczibányi Lőrinc a makói bíró közvetítésével.¹⁰⁴

A mai öregek már alig emlékeznek a *fogás* elnevezésre. Erdei József kéziratosa feljegyzéseiben pedig ilyen sorokat olvashatunk: „1874. évben ve[te]ttem 4 és fél lántz vereshagymát, nagyra lett, 775 fogás, összesen 1232 fogás lett belőle, az ára volt 60 f. o. é.”¹⁰⁵ „1875. évben május hó 26. napján adtunk el 10 fogás hagymát 2 font 3 fertáj 14 krajtzár fogása, 6 fogás pedig 5 fontos volt, az elkelt 23 krajcárért fogása.”¹⁰⁶ „Sánta Józsefnek eladtunk 2 száz fogás hagymát mártius 9 napján; 19 forint volt száza; 1 fertáj héján 4-es font volt fogása.”¹⁰⁷ A fogás súlya tehát 1,50–3 kg között ingadozott.

A fokhagymát napjainkig csomóba kötik, bár eredetileg szintén koszorúba fonták. Szedéskor ma is *kertészcsomókba* kötik. Ekkor még nincs szétválogatva. Egy kertészcsomó 4–5–6 kg. Van, aki háncsba, mások szárába kötik össze.

A mázsa 1876-ig volt Magyarországon érvényben, de egymás közötti eladásban még évekig használják, és a métermázsával szemben ezt *öreg mázsának* nevezik. Erdei József feljegyzéseiben olvashatjuk: „1879-ben adtam el 12 mázsa vereshagymát — 5 f 20 krc öreg mázsája — egy baranyai zsidó embernek november 19-én.”¹⁰⁸ „1880-ban mártius 7 nap[ján] adtam el 4 mázsa 42 font vereshagymát 7 for[int] 50 krc öreg mázsája. Pallagi vette meg.”¹⁰⁹ A régi vagy öreg mázsa = 100 font = 56 kg.

A régi mértékegységhez még évtizedek múlva is ragaszkodnak. A hatóság pl. 1899-ben is kénytelen figyelmeztetni a nagyközönséget, hogy „a véka rendszerrel végleg szakítson és csak is az új mértékek szerint árusítson vagy vásároljon.”¹¹⁰

A dughagymát — vagy ahogy akkor mondták: apróvöröshagymát — *vékával*

¹⁰² A pozsonyi mérő = 62,4984 liter = kb. 2 véka.

¹⁰³ Erdei Ferenc: A makói hagyma iskolája. 12. l.

¹⁰⁴ MVL Régi Iratok 1755. 110.

¹⁰⁵ Erdei József i. m. 2. l. o. é. = osztrák értékben.

¹⁰⁶ Erdei József i. m. 15. l.

¹⁰⁷ Erdei József i. m. 8. l.

¹⁰⁸ Erdei József i. m. 30. l.

¹⁰⁹ Erdei József i. m. 38. l.

¹¹⁰ Maros 1899. március 23.

mérték. 1872 őszén „az apróvöröshagyma négy forint vékája”. Tavasszal már „az apróvöröshagyma vékája nyoltz forint.”¹¹¹

A feketemagot és kis tételekben a dughagymát is icével mérték. „A hagymamag két új forint vót egy itze.”¹¹²

A vöröshagymát szedéskor nem kötötték kertészcsomóba, mint a fokhagymát, hanem zsákba rakták.

A vöröshagyma áralakulása:¹¹³

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1891	1,70	2,—	1,20	—,90	—,80	—,80	2,—	2,20	1,80	1,70	3,—	2,30
1892	2,60	3,30	4,20	5,—	5,40	—	2,20	2,40	4,80	5,—	4,—	5,—
1893	5,50	6,20	5,60	6,—	16,—	16,—	3,50	3,60	4,55	4,75	4,80	5,—
1894	5,50	6,—	6,—	6,—	7,—	3,—	4,—	4,20	3,20	3,50	3,—	3,50
1895	3,—	3,—	3,—	4,—	4,25	4,25	3,50	2,50	2,50	2,50	2,60	2,60
1896	3,60	4,—	2,40	2,40	2,40	—	2,—	1,60	1,—	1,60	1,—	1,—
1897	—,90	1,60	1,40	1,—	—	—	4,—	3,50	2,20	2,50	3,—	4,—
1898	5,20	6,—	6,—	9,—	14,—	12,—	3,20	3,50	3,—	2,60	?	?
1899	4,—	4,30	4,—	4,20	4,40	4,40	2,—	2,—	1,90	?	2,80	2,80

A fokhagyma áralakulása:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
1891	15,—	15,—	?	?	?	—	?	?	9,—	?	?	?
1892	10,—	10,—	20,—	15,—	12,—	—	7,—	9,—	11,—	?	8,—	15,—
1893	12,—	12,—	12,—	13,—	—	12,50	10,—	13,25	19,25	17,50	30,—	27,50
1894	30,—	30,—	36,—	36,—	—	10,—	32,—	15,—	15,—	16,—	22,—	23,—
1895	22,24	22,24	22,24	22,24	22,50	22,50	6,—	8,50	8,50	8,50	12,—	12,—
1896	12,—	12,—	6,—	6,—	6,—	8,—	8,—	6,—	6,—	6,—	6,—	5,—
1897	5,—	5,—	5,—	5,—	?	?	?	?	?	?	?	?
1899	14,—	14,—	14,—	14,—	?	?	?	12,—	12,—	12,—	13,—	13,40

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Bibliográfia

Cséser Lajos, A vöröshagyma termelése. Kert 1895. 18—23. l.

Mauthner Ödön, A makói vereshagyma. Kert 1895. 190. l. (A 6. sz. borítóján színes műmelléklet a makói vöröshagymáról.)

Návay Tamás, Néhány szó a makói hagymatermelők szervezetének kérdéséhez. Földeák. 1904. 22. l.

Holler György, A makói hagymatermelők szociális viszonyairól. Makó 1910.

Petrovics György, A makói hagyma. Eckhardt Vilmos előszavával. Makó 1922. 42 (I.—VIII.) l.

¹¹² Uo.

¹¹¹ Hajdú János i. m. 99. l.

¹¹³ Az adatokat a Maros és a Makói Hírlapból vettem. A kérdőjellel jelölt hónapokra és az 1898-as év fokhagyma árára vonatkozóan adatot nem találtam.

¹¹⁴ Lásd még: Péter László: A makói hagymatermesztés irodalma. Próbaüzet. Makó. 1952. 4. l. (Bibliográfia) Péter László: Ezt olvassa a makói hagymás! Ajánlójegyzék a hagymakertészek olvasmányaiából. Szeged, 1954. 8. l. (Bibliográfia) Tóth Géza: Makó bibliográfiája. Bp. 1958. 27. l. A bibliográfiai összeállítás tartalmazza a József Attila Múzeum Adattárában fellelhető kéziratot anyagot is.

Márton György, Az apró- (dug)hagyma osztályozása és szárítása Makón. Csanádvármegyei Könyvtár 3. sz. Makó 1926. 33 l.

Márton György, A makói hagyma termesztése. Emberföldrajzi kép. Föld és Ember 1927. 21—64 l. 4 kép melléklet, 1 térkép. Klny. Csanádvármegyei Könyvtár 13. sz. (térkép nélkül) Szeged 1927.

Eperjesy Kálmán, A hagymatermesztés történetéhez. = Írások a régi Makóról. Helytörténeti rajzok. Makó 1929. 37—57 l.

Schill János, A hagymatermelés Makón. Mezőgazdasági népoktatás 1932. február 10. 17. évf. 2. sz. (Cegléd)

Zilahi-Sebes, A makói hagyma rovar kártevői. Szeged 1935. Klny. Az Acta Biológicából. 158—163 l.

Márton József, A makói hagyma nemesítése. Makó 1935. 15 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Az Erdei és a Rozsnyai-féle makói hagymatípusok és a különféle szennyeződések rajzai. 6 db. József Attila Múzeum Adattára.

S. Bálint György, A makói hagymaértékesítés katasztrófája az 1936—37. gazdasági évben. Bp. 1937. 11 l.

Erdei Ferenc, A makói hagyma sorsa. Jelentés németországi, svájci és hollandiai tanulmányútjáról és hazai kutatásairól. (sokszorosítás) Makó 1936. 75 l.

Szabados Mihály, A hagymatermelés és értékesítés szociális vonatkozásai. Makó [1940] 31 l.

Erdei Ferenc, A makói hagyma iskolája. Makó 1941. 33 l.

Prettenhoffer Imre—Somorjai Ferenc: Hagyma műtrágyázási kísérletek Makón. Bp. Köztelek. 1941. 6 l.

Erdei Ferenc jelentése a makói Hagymakísérleti Telepen folyó munkáról (1936—1943) 32 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Obermayer Ernő (gyűjtése) A hagymatermesztésre vonatkozó adatok. 31 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Bruder János (gyűjtése) Hagymanemesítési és agrótechnikai feljegyzések, jelentések. 36 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Holler György, A makói hagymatermesztés történetének vázlata. 4 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Halmos István, A makói hagymakertészet helyzete a két világháború között. 62 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Szendrey Ákos, A hagymával kapcsolatos hiedelmek, babonák. 3 l. (1952) Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Péter László, (szerk.): A hagymatermesztés időszerű kérdései. (A Micsurin Agrártudomány Egyesület Szegedi Csoportja 1952. július 15-én Makón és Mezőhegyesen tartott hagymatermesztési értekezlet anyaga. A makói József Attila Múzeum által 1952. november 2-án rendezett Hagymatermelői Napon elhangzott előadások és hozzászólások anyaga.) 119 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Az 1953. július 16-i hagymatermesztési, gazdaságföldrajzi értekezlet anyaga és jelenléti íve. (Vitavezető Aldobólyi Nagy Miklós) 4 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Bruder János, Hagymatermesztés. Bp. 1954. 141 l.

Makói hagymatermelés csökkenésének vizsgálata. Központi Statisztikai Hivatal Megyei Igazgatóságának jelentése. 1954. 8. l. Kézirat az Attila Múzeum Adattárában.

Fodor Sándor: A ZÖLDSZÖV makói kirendeltsége az 1955/56-os gazdasági évben végzett munkájáról, ennek hiányosságáról. 12 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Enyedi György—G. Szabó Mihály: A makói hagymatermesztő körzet. Bp. 1956. 15 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Bruder János: Korszerű hagymatermesztés. HungaroFruct Kiskönyvtára 12. sz. Bp. 1959. 79 l.

Molnár Rozália: A nagyüzemi hagymatermesztés problémái a makói Úttörő Tsz-ben. 1957. 36 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Kávási Mihály, A makói vöröshagyma. 1961. 46 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Bruder János, A hagymatermesztés nagyüzemi eredményei. Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet Közleménye. Mezőgazdasági Kiadó Bp. 1962. 145—164 l. (Rotaprint sokszorosítás)

Varga Erzsébet, A makói hagymatermesztés szaknyelve. 1962. 42 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Forgó István, A hagymatermelés jelentősége és közgazdasági problémái. 1963. 20 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Vida Zoltán, A makói hagymatermesztés népi hagyományai és szókincse. (Nyelvészeti és néprajzi monográfia) Szeged 1964. 340 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Vida Zoltán, Tájéltelvi adatok a hagymatermesztés köréből a makói járásban. (18 db kérdőív) 1964.

Vida Zoltán, A makói hagyma. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 4. sz. Szeged 1965. 25 l. Ismerteti Tóth Ferenc a makói Múzeumi Baráti Kör Értesítőjében. 1965. 4. sz. 29—31. l.

Orkonyi Ede: A makói hagyma gazdaságföldrajza. Makó 1967. 249 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Erdei Ferenc: Az 1966. évi hagymatermesztés és értékesítés tanúságai. Agrárgazdasági Kutató Intézet közlései. Bp. 1967. 21 l.

Bruder János—*Cs. Kovács László*: Vöröshagyma növényvédelmi tanácsadó. Bp. 1966. 16 l.

Keserű János: Vitaindító előadás: az 1966. december 14-én tartott vöröshagyma termesztési tanácskozáson. 56 l. (Sokszorosítás.)

Erdei Ferenc: Zöldségzükséglet és zöldségtermelés. A zöldségtermelés ökonomiája. Bp. 1967. 331 l.

A hagymatermelés korszerűsítése érdekében végzendő technológiai üzemi kísérletek programja (1968—1970). Bp. 1967. 41 l.

Boross Marietta, A makói hagymatermesztés eszközanyaga. Néprajzi Múzeum Gyűjteményei 9. sz. Bp. 1968. Népr. Ért. 50. évf. 127—154. l.

Gera Sándor, A hagymatermesztés fejlesztésének egyes kérdései Makón. 1969. 32 l. Kézirat a József Attila Múzeum Adattárában.

Tasnády Gyula, Új hagymakártevő hazánkban a *Ceutorrhynchus suturalis* Fabr. = Növényvédelem. 5. 1969. jan.—febr. 33—40 l.

Bruder János—*Erdei Ferenc*, A korszerű hagymatermelési technológia főbb kérdései. Agrár gazdasági Kutató Intézet közlései. Bp. 1969. 16 l. 7 tábla.

EINIGE ABSCHNITTE DER GESCHICHTE DES ZWIEBELRAUES IN MAKÓ

Makó verdankt seinen Weltruf dem Zwiebelbau. Die Makóer Zwiebel hat einen ausgezeichneten Geschmack, weisses Fleisch, und sie ist wegen ihrer grossen Feste sehr transportfähig.

Die Zwiebelkultur von Makó ist mehr als zwei Jahrhunderte alt. Der Zwiebelbau, die Rahmen der Selbstversorgung übertreffend, auf dem Markt gerichtet, begann in der Mitte des 18. Jahrhunderts, der Weltmarkt wurde erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erobert.

Am Anfang wurde der Verkauf nicht von Händlern, sondern von den Produzenten, Abtäuschern und Marktfrauen gemacht. Die Beförderung geschah mit Planwagen, und wurde in die umgebenden Komitate gerichtet. Der grösserangelegte Handel begann erst nach dem Ausbau der Eisenbahnlinie. Vor der Jahrhundertwende betrug die jährliche Produktion mehr als 2000 Eisenbahnwaggon.

Die Betriebsform des Makóer Zwiebelbaues ist die Feldwirtschaft und der Kleinbetrieb. Bauer, die Land hatten, beschäftigten sich mit Zwiebelbau nicht. Die Zwiebelgärtner waren die von der Leibeigenschaft freigewordenen Insten.

Der Zwiebelbau geschieht in drei Jahren. Im ersten Jahr wird vom Samen Steckzwiebel, im zweiten von der Steckzwiebel Esszwiebel, im dritten von der grossen Zwiebeln Samen gewonnen. Eine Haupteigenschaft der Makóer Zwiebel besteht in ihrem Anbau aus getrockneter Steckzwiebel. Mit der Austrocknung wird verhindert, dass die Zwiebel in Halme schiesse.

Ferenc Tóth

KÖZÉPBRONZKORI LELETEK KÖMPÖCRŐL

TROGMAYER OTTÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A Kárpát-medence középső bronzkorát nem tekinthetjük Közép-Európa őstörténete egyik epizódjának, hanem számos gazdasági és etnikai tényező figyelembe vételével az itt lejátszódó események kulcsfontosságúak a Rajnától az Észak-Balkánig húzódó terület történeti képének felvázolásánál. A korai bronzkor folyamán kialakult kereskedelmi kapcsolatokat szorosabb értelemben vett etnikai kapcsolatok váltották fel, más szóval a középső bronzkor kezdetétől több hullámban nagyobb népcsoportok áramlottak nyugat-keleti irányban, melyek döntően megváltoztatták a Kárpát-medence gazdasági és népi struktúráját.

E változás felismerésére két leletcsoport adott lehetőséget. Az ún. autochton kultúrák formakincsétől eltérő síregyüttesekre, melyeknek egy részét a századforduló óta ismerjük, V. G. Childe figyelt fel először.¹ Összefoglaló munkájában a bilisicsi edényeket, valamint a Tolna megyei Apáti puszta leleteit halomsíros-protolausitz jellegű együttesekkel vetette össze. Ezen a fonálon haladt tovább Foltiny I. a szeged környéki halomsíros temetők síregyütteseinek közlésekor,² majd V. Milojević, aki ugyancsak halomsíros elemeket mutat ki a hazai kerámia-együttesekben, melyeket F. Holste jegyzetei alapján rendszerezett.³ Jóllehet az idézett művek szerzői a történeti eseményeket még nem ismerték fel, az idegen eredetű leletanyag egyes csoportjainak elkülönítésével megtették az első lépést az egykori történeti valóság rekonstrukciójához.

Az ugyanis tartó másik út a kincsleletek elemzésén át vezetett. F. Holste a kialakuló halomsíros kultúra fémanyagában elsődlegesen a Kárpát-medencéhez kapcsolható hatásokat vélt felfedezni.⁴ E feltételezéssel olyan régészeti irányzat alapjait vetette meg, mely felfogásában hazai kutatóinkkal szöges elentétben a középbronzkor történetében kelet-nyugat irányú befolyást hangsúlyoz. Követői szigorúan a tipológia ma már sok szempontból elavultnak tekinthető orthodox szabályaihoz ragaszkodva következetesen Kárpát-medencei előzményekből kísérlik meg levezetni a halomsíros kultúra számos fém- és kerámiatárgyát, figyelmen kívül hagyva minden olyan lehetőséget, melyet a teljes lelet- és megfigyelés anyagra felépíthető komplex kutatási módszer kínál. Kincsleletek elemzése során az utóbbi módszer részleges alkalmazásával először

¹ Childe, V. G., *The Danube in Prehistory*. Oxford 1929. 319 pp.

² Foltiny I., *A halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén*. Rég. Füz. 4. 1957.

³ Milojević, V., *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*. Actes de la 3e Session, Zürich 1950. 256 pp.

⁴ Holste, F., *Hügelgräber von Lochham*. B. A. München. Marburger Studien 1938. 102 pp.

Mozsolics A. ismerte fel a halomsíros kultúra keletre vándorlásának történeti tényét,⁵ s a koszideri típusú kincseletek elkülönítésével kísérletet tett az esemény időrendi határainak pontosabb meghatározására.

Bóna István a kérdéscsoportot ugyanezen leletegyüttesek tükrében vizsgálva a halomsíros kultúra népének több hullámban történő beáramlását tette fel, s egyben a koszideri kincshorizont szerepének ártértékelésével árnyaltabb történeti kép megalkotását kísérelte meg. Ezzel együttjárt az időrendi kérdések ártértékelésének szükségessége is.⁶ A két tanulmány közel egyidejű megjelenése óta kirobbant vita⁷ napjainkban sem záródott le. Hazai kutatóink egyike sem vonja kétségbe a halomsíros kultúra nyugat-keleti vándorlását, a koszideri típusú kincsek időrendi helyzetét azonban többféleképpen értékelik.

A Mozsolics A. tanulmányának megjelenése óta végzett kutatások lehetőséget adtak arra, hogy a halomsíros kultúra szerepét, hazai bronzkori kultúráinkra gyakorolt hatását lényegesen részletesebben ismerjük meg.⁸ Bebizonyosodott, hogy az ún. autochton kultúrák egy része, a hódítókkal egybeolvadva egyes területeken sajátos új kultúrscsoportokat hozott létre, a legkeletibb területeken továbbéltek a helyi kultúrák, vagyis a mindent elsöprő halomsíros hódítás kissé sematikusnak tűnő feltételezése helyett a történeti események lépésről lépésre követhető folyamata bontakozik ki előttünk. A koszideri típusú kincshorizont kérdésében korántsem ilyen egyértelmű a kutatók álláspontja. A különböző felfogások éppen a koszideri fémeket tartalmazó sírok értékelésével csapnak össze, vagyis kutatóink egy része azokat a sírokat, melyek koszideri fémeket tartalmaznak, egyértelműen a halomsíros bevándorlás előttinek tart, más részük pedig ezeket az együtteseket a legkorábbi halomsíros csoportok hagyatékaként értékeli. A rendelkezésünkre álló kevés leletanyag egyelőre nem teszi lehetővé az egyértelmű döntést.

A Dél-Alföld közép- és későbronzkori síregyütteseinek elemzése során három jól elhatárolható lelethorizontot különítettünk el, melyek a kérdéses területen egymást követve a halomsíros kultúra délalföldi csoportját jellemzik.⁹ E csoportok — zárt temetőegyüttesek alapján elnevezve: Bogárvó, Tápé, Csorva — közül a legidősebb a bogárvói csoport, melynek leletei körében számos koszideri típusú tárgy került napvilágra. A csoport leletegyütteseinek között kiemelkedően fontosak a kömpöci leletek. A Dél-Alföldön újabban előkerült koszideri típusú kincs¹⁰ mellett ugyanis azokat a fémtípusokat is tartalmazza, melyeket a baksi leletben ugyan nem találunk meg, de az egész koszideri horizontra jellemzőnek tarthatunk. A koszideri kincsek pontosabb elhatárolásának egyik sa-

⁵ Mozsolics, A., Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. Acta Arch. VIII. (1957) 119 pp.

⁶ Bóna, I., Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. Acta Arch. IX. (1958) 211 pp.

⁷ Jilková, E., Zur Frage des südöstlichen Ursprungs und der Synchronisierung einiger Bronzegegenstände in der mittleren Bronzezeit. AR 1960. 597 pp.

Kőszegi F., A rákospalotai kincselet. Rákospalotai Múzeum Évkönyve. 1964. 9.

⁸ Kőszegi F., A halomsíros kultúra néhány magyarországi leletéről. AE 91. (1964) 3 pp.

Kovács T., A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön. AE 93. (1966) 159 pp.

Schreiber R., A rákospalotai edénylelet. AE 94. (1967) 48 pp.

Kemenczei T., Adatok a Kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásának kérdéseihez. AE 95. (1968) 159 pp.

Trogmayer, O., Funde von Csóka-Koppánypart. MFMÉ 1963. 49 pp.

⁹ Trogmayer, O., Über die Funde der mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Ungarn. Előadás a prágai kongresszuson, sajtó alatt.

¹⁰ Trogmayer, O., Der Schatzfund von Baks—Levelény. MFMÉ 1968. 15 pp.

rokkövét jelentenék azok a kerámiatárgyak, melyekkel e fémek társultak. Sajnos, a számos leletegyüttesből ilyen mindössze négyet ismerünk. A kengyeli aranysüngők bögréje kapcsolható ugyan a füzesabonyi kultúra köréhez,¹¹ azonban hasonló magasfülű bögréket az egyeki kultúra köréből is ismerünk. A rákospalotai kincs sajátos háromfülű edénye Kőszegi F. szerint a füzesabonyi, későperjamosi, vatyai, magyarádi és halomsíros kultúrák stílusjegyeit hordozza,¹² tehát egyértelműen egyik kultúrához sem köthető. A névadó koszideri kincs edénytöredékei csücskös peremű durva fazékból származnak,¹³ melyek általánosak még a tápéi csoport leletegyütteseiben is. A kömpöci lelet edényei ilyen vonatkozásban egyedülállók, mert párhuzamaikat — a fiatalabb halomsíros leletegyütteseken kívül — kizárólag a nyugati halomsíros körben találhatjuk meg.

A tárgyak 1947-ben kerültek a szegedi múzeumba egy Gerzsán nevű földbirtokos ajándékaként. A nagyrévi, vatyai és csorvai¹⁴ típusú edényekkel együtt szarmata kori és honfoglalás kori együtteseket is beleltároztak, ám a leltári feljegyzések, sajnos, elvesztek. Az 1953. évi leltározás során, az itt bemutatásra kerülő leleteknél utalnak az 1947. évi bejegyzésre, s a leltárkönyv „megjegyzés” rovatában ceruzával „sír”-nak jelölték a tárgyalandó együttest:

1. Szürkésbarna, homokkal soványított anyagú, öblös, éles vállvonalú, hengeres nyakú, kihajló peremű fazék. Peremét a vállal lapos szalagfül köti össze. Vállvonalán egymással szemben egy-egy három osztású bütyök, feltehetőleg a füllel szemközti oldalon is volt egy, itt az edény töredékes. Az edény testét függőleges és ferde kanellura-kötegek borítják, melyek árkait pecsételt díszítés sorai tagolják. Kiegészített. M. 18,3 cm, Pá. 19,5 cm, Fé. 9,3 cm.¹⁵ (1. kép)

2. Barnás szürkés foltos, helyenként korrodált, durva felületű szilke. Lapos vastag füle a peremen és a vállon támaszkodik. Kiegészített. M. 14,7 cm, Pé. 12,5 cm, Fé. 8,5 cm.¹⁶ (2. kép)

3. Szürke, vékony falú, nyomott aljú, éles has- és nyakvonalú, tölcseres nyakú, kihajló peremű bögre. Magas szalagfüle a váll közepén és a perem alatt támaszkodik. Nyakvonalánál alatta böködött pontsor fut körbe, mely a fül támaszkodó felületét megkerüli. Hasvonalán eredetileg négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök ült, melyeket felül — a fül alatti kivételével — ívelt pontsor kerített. Kiegészített. M. 6,5 cm, Pé. 5,5 cm, F. 2,4 cm.¹⁷ (3. kép)

4. Szürkésbarna, öblös, éles vállvonalú, kissé tölcser-nyakú, kihajló peremű tál. Lapos szalagfüle a vállvonalon és a has felső harmadán támaszkodik. Vállvonalán böködött dísz fut körbe. Eredetileg alacsony csőtalpon állott, alját másodlagosan lecsiszolták. Kiegészített. M. 9,2 cm, Pé. 19,7 cm, F. 6,2 cm.¹⁸ (4. kép)

5. Spirál végű, középbordás bronzlemez kartekercspár töredékei. A töredékek végein két-két kis lyuk. A hosszanti bordák két oldalán egy szélesebb és egy szűkebb zeg-zug vonalat alkotó kerek poncokkal kialakított dísz fut. A lemezeket kétoldalt poncolt vonalak szegélyezik. A tekercsek vége négyzet metszetűre alakítva, spirálokká tekerve. Sz. 3,6 cm.¹⁹ (I. t. 6—7)

6. Belül lapos, kívül domború, keskeny bronz-szalagból 11 fordulatot tekercs és egy ugyanilyen, 8 fordulatot tekercs töredékei. Sz. 0,5 cm.²⁰ (5. kép)

¹¹ *Mozsolics, A.*, Der Goldfund von Kengyel. Acta Arch. IX. (1969).

¹² *Kőszegi F.*, A rákospalotai kincslelet. 20. p.

¹³ *Mozsolics A.*, i. m. 1957. 123 pp.

¹⁴ *Trogmayer, O.*, Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der ungarischen Tiefebene. Acta Arch. XV. (1963) 117 pp.

¹⁵ Ltsz. 53. 103. 1.

¹⁶ Ltsz. 53. 103. 3.

¹⁷ Ltsz. 53. 103. 4.

¹⁸ Ltsz. 53. 103. 12.

¹⁹ Ltsz. 53. 103. 16. (Az egyik kartekercs két töredéke a JATE Ókortörténeti és Régészeti Intézetébe került, leltározatlan.) — A tárgyak rajzait H. Kiss Judit készítette.

²⁰ Ltsz. 53. 103. 17—18.

7. Korong alakú, körbe bordázott tüskés tutulusok. Két darabon a perem egy helyen csőszzerűen visszahajtvá, függesztő fülként kiképezve, a másik két darabról ez a rész letörött. Átm. 4,5 cm; 4,4 cm; 4,2 cm; 4,4 cm.²¹ (I. t. 1, 3—5)

8. Korongfejú bronztű erősen korrodált töredéke. Fej átm. 3,9 cm.²² (I. t. 2)

9. Átfúrt ózfog.²³

A fentebb leírt edények a durva egyfülű szilke kivételével hazai ún. autochton bronzkorunk leletanyagában analógia nélkül állanak. Hasonló durva kivitelű szilkét mind a vatyai, mind a halomsíros kultúra leletei között általánosan elterjedt típusnak tartottuk, sem etnikai, sem időrendi jelzőnek nem használhatjuk. A kanellurás, pecsételt hasú fazék a másik két edénnyel együtt idegenként jelent meg területünkön. Rokon típusát Eggmül-ről közli F. Holste.²⁴

1. kép

A délbajor-felsőpfalz csoport fejlettebb szakaszába sorolja. Megállapítja, hogy igen ritkán előforduló típus, mely a hallstattkori „Rippenkeramik”-ra emlékeztet.²⁵ Hasonló díszítésű típusok W. Torbrügge a felsőpfalzi bronzkort taglaló leletgyűjtéseiben már az A horizonttól megjelentek és lényegileg a C₂ szintig követhetők.²⁶ Időrendi beosztása a Reinecke-féle sémát követi, következőképpen e típusok ott korábbiak, mint a koszideri horizont és köre. A pecsételt dísszel tagolt kanellurák, ill. bordák díszítésmódját találjuk meg egy

²¹ Ltsz. 53. 103. 19.

²² Ltsz. 53. 103. 20.

²³ Ltsz. 53. 103. 21. A szegedi múzeum őriz egy rombusz metszetű karperecet is, de e tárgynak a fenti leletgyűjtéshez való tartozása bizonytalan.

²⁴ Holste, F., Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland. Berlin 1953. Taf. 11. 11.

²⁵ Uo. 44 p.

²⁶ Torbrügge, W., Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte. Heft 13. 1959. Taf. 81.

Pilsen környéki halom leletei között²⁷ (Horní kamenice 4), melyeknek korát E. Jilková a B periódus elejére keltezi.²⁸

2. kép

A bütykös hasú bögre a halomsíros kultúra általánosan ismert típusai közé tartozik. Ezt a típust sem találjuk meg az autochton kultúrák hagyatékában a Dél-Alföldön. Kárpát-medencei egyik legrégebb előfordulása a magyarádi kultúrában mutatható ki. A Veselé-i leletek között találunk böködött pontsorokkal szegélyezett bütyökdísz.²⁹ A. Točík ottományi együttesben is lelt ilyet.

3. kép

²⁷ Čujanová-Jilková, E.. Východní skupina českofalcké mohyové kultury. PA LV (1964). obr. 5, 3.

²⁸ Uo. 60 p.

²⁹ Točík, A., Befestigte bronzezeitliche Ansiedlung in Veselé. Študijné zvesti AUSAV 12 (1964) Abb. 20. 8.

A bütykös hasú, éles hasvonalú bögre nálunk a halomsíros kultúra egyik vezértípusának tartható. Párhuzama az ausztriai halomsíros anyagban Stillfried,³⁰ mely a kömpöci példánynak szinte teljesen pontos mása. A típusváltozatai megtalálhatók a csehországi halomsíros együttesekben (Želené 10;³¹ Svárec 91;³² Luženice³³ a B időszaktól kezdve). Ugyancsak a B horizonttól jelennek meg a bütykös hasú bögrék a Rajna menti leletegyüttesekben is.

A tűzdelt pontos díszű, alacsony csőtalpon álló tál ugyancsak nyugati párhuzamokhoz kapcsolható. Luženice,³⁴ Javor 7,³⁵ Zelené 15,³⁶ Nové Hospoda 91³⁷ talpas tálai szoros genetikai kapcsolatban állhatnak a kérdéses típusunkkal, azaz elsősorban csehországi kapcsolataira kell felfigyelnünk.³⁸

4. kép

Tárgyalt edényeink lelőhelye a vatyai, ill. Szőreg–Perjámosi kultúrák határterületén fekszik, az eddigi leletek alapján azonban egyik forma tipológiai előképet sem találjuk meg e kultúrák formakincsében. Mivel egyes típusok párhuzamai egész Bajorországig visszavezethetők, kérdéses, hogy a velük együtt lelt fém tárgyak egyértelműen helyi készítményeknek tekinthetők-e. Childe felismerte, hogy a délföldi bilicsi típusú kerámiaegyüttesek egy nagyobb, Szlovákiát és Ausztriát is magába foglaló leletkörbe tartoznak, eredetüket a szlovákiai bronzkor leletei között kereste.³⁹

A leletben ismertetett bronz tárgyak egyértelműen a koszideri kincsek kö-

³⁰ Holste, F., i. m. 1953. Taf. 6. 2.

³¹ Čujanová-Jilková, E., i. m. 1964. obr. 12. 14.

³² Uo. obr. 9. 41.

³³ Uo. obr. 4. 26.

³⁴ Uo. obr. 4. 31.

³⁵ Uo. obr. 8. 32.

³⁶ Uo. Zelené 15. obr. 11. 15.,

³⁷ Jilková, E., Nejstarší a nejmladší horizont západočeske mohylové keramiky na pohřebišti u Plzni — Nové Hospode. PA. XLIX (1958) obr. 13. 1.

³⁸ L. még Beneš, A., K problémim mohylové kultury doby bronzove ve středních českách. Sborník Národního Musea v Praze XIII. 1—2. (1959) 54 pp.

³⁹ Childe, V. G., i. m. 320 p.

réhez tartoznak, legközelebbi párhuzamként a rácegresi leletet említhetjük.⁴⁰ E leletben a tüskés tutulusok hosszú tüskéjük, éppúgy, mint a Bogárzó,⁴¹ valamint a tápióbicskei sírok együtteseiben.⁴² Sarlós tűkkel és a korong alakú tutulusokkal együtt leltek Várpalatánál is bordás tüskés csüngőket.⁴³ A szentpéteri temető leletei között is megtaláljuk a tárgyalta fémtípust.⁴⁴ A dunaújvárosi vatyai temetőben a 639. és 854. sz. urnasírokból is került elő tüskés tutulus.⁴⁵ Feltehető, hogy e sírokat az új kultúrelemek megjelenése után tovább élő helyi lakosság hagyatékának kell tekintenünk. Tárgytípusunk elterjedése Bóna I. szerint — F. Holste összefoglaló munkájára támaszkodva — a halomsíros kultúra ausztriai, bajor, württembergi, középrajnai és lüneburgi csoportjainál is kimutatható,⁴⁶ éppúgy, mint a csehországi csoportok emléanyagában.⁴⁷

A korongfejú tű általános a korai halomsíros leletegyüttesekben. Sajnos, a kömpöci példány erősen korrodált, így a lapját díszítő mintát nem rekonstruálhatjuk. Számos síregyüttesben (Bilisics, Tömörkény, Tápióbicske, Várpalota, Kápolnapuszta, Dunapentele) e típus előkerült.⁴⁸ A fentiekhez kell még sorolnunk a teljesség igénye nélkül a már említett szentpéteri sírokat⁴⁹ és a regelsbrunni leletet.⁵⁰ Nem fogadhatjuk el B. Hänsel véleményét, mely szerint a tárgyalta típus a kárpát-medencei korabronzkori gömbfejú tűkből fejlődött ki fokozatosan.⁵¹ E tűtípus, éppúgy, mint a bronzlemez kartekecs, előzmény nélkül jelenik meg a korai és középb-bronzkorunkban.

A bronzlemez kartekecs elterjedési körét Mozsolics A. részletesen elemezte.⁵² Megállapítja, hogy túlsúlyal a Dunántúlon kerülnek elő, koszideri típusú leletegyüttesekben. R. Hachmann felsorolásában is számos analóg példányt ismerünk a Kárpát-medencétől Ényugatra—Nyugatra fekvő területeken.⁵³ A halomsíros kultúra köréből legközelebbi párhuzamot ismét a regelsbrunni együttes jelent.⁵⁴ A kömpöci példány poncolt díszítése is általában a koszideri körben. A spiráltekecs karperecek általánosak a korabronzkor-középb-bronzkor fordulóján, számos koszideri típusú kincsben is előkerülnek, pontosabb kronológiai értékük azonban az eddigi együttsek alapján nincs.

A hazai középső bronzkor kialakulásában Mozsolics A. és Bóna I. által felvetett, nyugati eredetű halomsíros kultúra szerepét B. Hänsel idézett tanulmányában kétségbe vonta.⁵⁵ Feltételezése szerint a Hajdúsámson és Koszider típusú kincseket három horizontra lehet bontani. E három csoport egymásból fejlődött, s a két koszideri horizont korában szoros kapcsolat alakult ki a ma-

⁴⁰ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban CLXI. t.

⁴¹ Foltiny, I., i. m. Taf. VII. 1—10.

⁴² Trogmayer O., i. m. 1968. Abb. 6.

⁴³ Mozsolics, A., Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest 1967. 92 pp.

⁴⁴ Dušek, M., K otázkom pravékeho vývoje juhozapadného Slovenska. Studijné zvesti AUSAV 6 (1961) 64 p. obr. 3. 2.

⁴⁵ Bóna Istvánné szíves szóbeli közlése.

⁴⁶ Bóna I., i. m. 1959. 234 p.

⁴⁷ Böhm, J., Základy hallstattské periody v čechach. Praha 1937. 249 pp.

⁴⁸ Bóna I., i. m. 1959. 232. p.

⁴⁹ Dušek, M., i. m. obr. 200.

⁵⁰ Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien 1937. 103 pp. Taf. 23.

⁵¹ Hänsel, B., Ein Hortfund der älteren Bronzezeit am Hodonin (Göding) in Mähren. MAG XCVI/XCVII (1967) 285 pp.

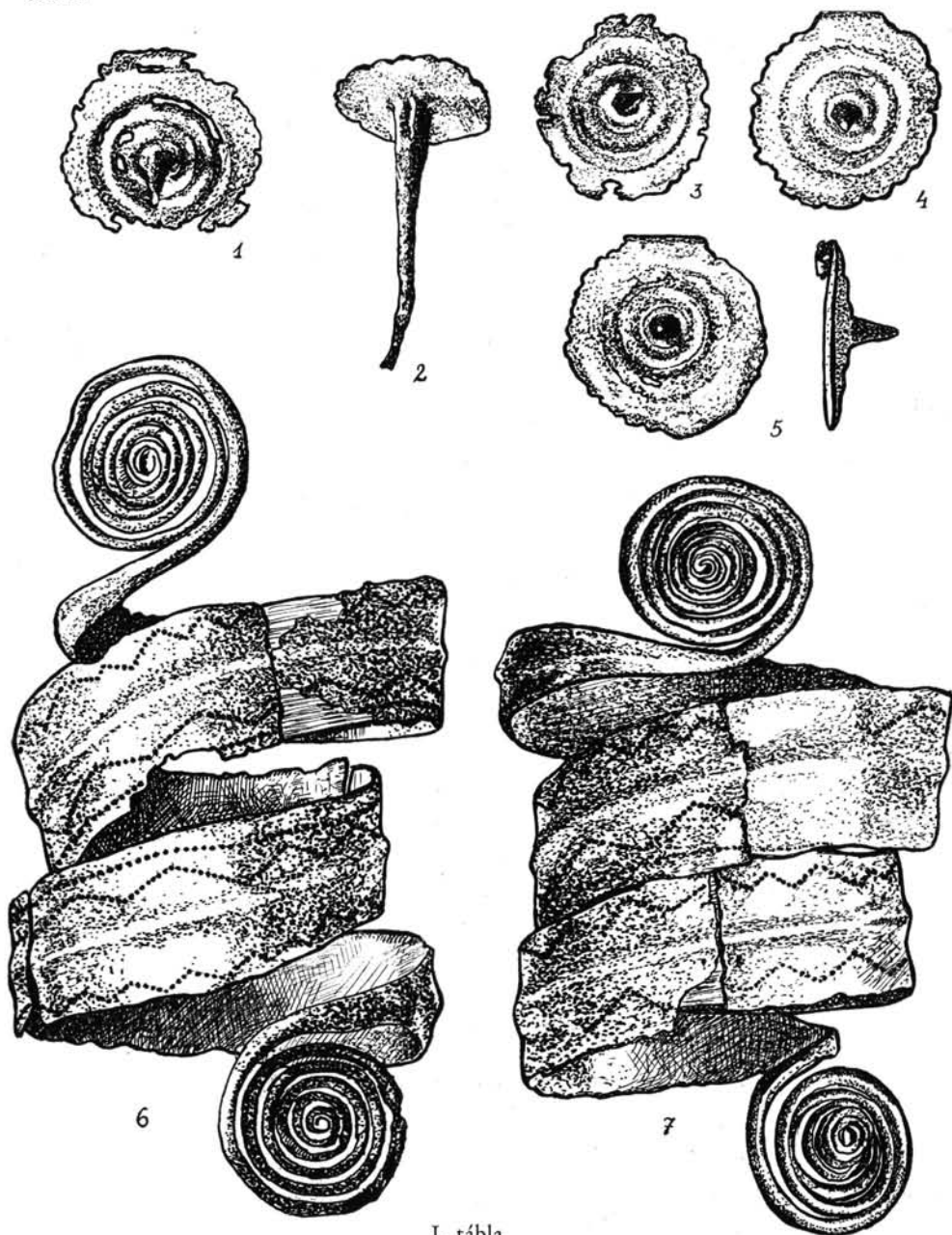
⁵² Mozsolics, A., i. m. 1967. 76—77 pp.

⁵³ Hachmann, R., Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. Hamburg 1957. 129—130 pp.

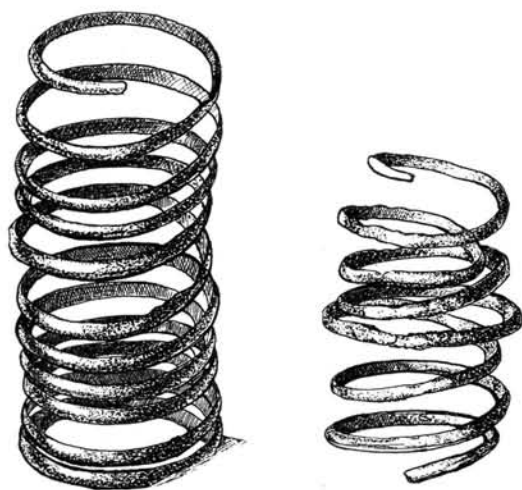
⁵⁴ Willvonseder, K., i. m. Taf. 23.

⁵⁵ Hänsel, B., i. m. 289 p.

gyarországi terület és Közép-Európa között, a kialakuló halomsíros kultúra idején. Hänsel tehát a tárgyalta történeti időszakban a hazai kutatókkal szemben ellentétes hatásokat tételez fel nyitva hagyva a kérdést, hogy ezek kereskedelmi kapcsolatok voltak-e, vagy hódító jellegű eseményekkel függenek össze.

I. tábla

5. kép

Véleményének e helyen való részletesebb kritikai elemzése helyett az alábbi, a leletanyagban tükröződő tényeket szeretném megemlíteni.

1. A középbronzkor kezdetén a Dunántúlon és az Alföld egy részén új temetkezési szokásokkal, a helyi előzményektől eltérő, idegen kerámiával jellemezhető síregyütteseket tudunk kimutatni (Szentpéter, Apátipusztza, Bogárzó stb.), melyeket nem tudunk az ún. autochton kultúrák leletegyütteseivel kapcsolni.

2. A fémművességben a F A/B összetételű fémtárgyak újként jelennek meg, vagyis az előbb említett kulturális törés e bronzöntő műhelyek technológiájában is kimutatható.⁵⁶

3. A koszideri típusú fémtárgyak egy részének tipológiai előképét nem találjuk meg az autochton kultúrák formakincsében.

4. A kőmpöci lelet (sír?) kerámiájának párhuzamait nem a helyi megelőző leletegyüttesekben, hanem a Kárpát-medencétől nyugatra eső területeken tudjuk kimutatni. A kerámia esetében nem tételezhetünk fel kereskedelmi kapcsolatokat, hanem egyértelműen olyan nyugatról a Tisza vidékére bevándorolt „első generáció” hagyatékával állunk szemben, mely a Kárpát-medencén kívül készült edényeket hozott magával.

MITTELBRONZEZEITLICHE FUNDE VON KÖMPÖC

von

Ottó Trogmayer

Im Laufe der Forschungen während der letzten Jahre wurde die Entwicklung der Mittelbronzezeit im Karpatenbecken in erster Linie von zwei Hauptstandpunkten aus gewertet. Über die Entfaltung der Hügelgräberkultur, bzw. die Rolle der Metallkunst vom Koszider-Typ sind die ungarischen Archäologen verschiedener Ansicht, als einige ausländische Forscher.

⁵⁶ Schubert, F.—Schubert, E., Spektralanalytische Untersuchungen von Hort- und Einzelfunde der Periode B III. Anhang: Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens. 185 pp.

Bei der Analyse des Depothorizontes vom Koszider-Typ spielt eine Rolle von entscheidender Wichtigkeit die Kenntnis der Grabkomplexe, in denen auch Objekte vom Koszider-Typ vorkommen sind. Der vom Verfasser publizierte Fundekomplex stammt aus keiner autochthonen Ausgrabung; zur Zusammengehörigkeit der vorgeführten Objekte sind nur sekundäre Angaben bekannt. Neben den Metallobjekten von Koszider-Typ — vom Ursprung im Karpatenbecken **mehrerer Meinung nach** — kamen solche Gefässe vor, deren Ursprung keinesfalls im Formenkreis der frühbronzezeitlichen Kulturen auf der Süd-Tiefebene zu suchen ist. Aufgrund der im Beitrag aufgereihten Analogien hält der Verfasser den Ursprung dieser Keramik für westböhmisches bzw. bayerisch. Er nimmt an, dass diese Gefässe infolge keiner Handelsverbindungen auf das Mündungsgebiet der Maros geraten seien, sondern eindeutig den Nachlass einer von Westen eingewanderten „ersten Generation“ bilden, die ausserhalb des Karpatenbeckens verfertigte Gefässe mitgebracht hatte.

A SZENTES-BEREKHÁTI KÉSŐSZARMATA TELEP KÉT VASMÉCSESE

KÖHEGYI MIHÁLY
(Baja, Türr István Múzeum)

A római birodalom határa mentén települt „barbár” lakosság tárgyi hagyatékára mindenütt az a jellemző, hogy több korszak és kultúrzóna sajátosságai keveredve fordulnak elő benne.¹ Ez könnyen érthetővé válik akkor, ha meggondoljuk, hogy a római birodalom mereven lezárt határa évszázadokon keresztül olyan áthatolhatatlan válaszfalat képezett, amely minden népmozgásnak megálljt parancsolt.² A keletről és északról érkező népek és kultúrhatások a római határ mentén feltorlódtak, és ez a néprajzi kép erős változatosságát, helyenként tarka sokszínűségét eredményezte. Ehhez járultak a római birodalomból jövő iparcikkek és kultúrhatások, amelyek különösen a fényűzési cikkekben és a kézműipar technikai fejlődésében mutatkoztak meg.³ Ezt a római hatást, az ilyen vonatkozásban vezető helyet elfoglaló lengyel kutatás római infiltrációnak (beszivárgás) nevezi és nagy jelentőséget tulajdonít neki a barbarikum gazdasági-társadalmi viszonyainak fejlődésében.⁴

Hazai régészetünk e téren alig-alig tette meg a kezdeti lépéseket.⁵ Igaz ugyan, hogy a szarmatákról alkotott történeti képünk, amely korábban főképpen az antik auktorok tudósításain nyugodott, a legutóbbi évtizedekben jelentősen bővült a hazánkban előkerült szarmata leletanyag felmérése, leírása

¹ R. v. Uslar, Germanische Bodenaltertümer um Chr. Geburt als Interpretationsbeispiel. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz VIII. (1961.) 60.

² Mócsy András, Római- és népvándorláskor. In Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965. I. 108.

³ Rutkowski, Bogdan, Terra sigillata znalezione w Polsce. Wrocław, 1960. — Dekan, Jan, Należy wczesnej sigillaty w keltskich obiektach na Devine. Sbornik Fil. Fak. Univerzity Komenského, 1961. 51—56. — Sakař, Vladimír, K počatku dovozu terrae sigillatae do středního Podunají. Acta Universitatis Carolinae, 1959. 251—256. — Rutkowski, Bogdan, Chronologia rzymskich importów ceramicznych w Polsce. Wiadomości Archeologiczne, 1964. 75—83. — Křížek, František, Nové nálezy terra sigillaty na Slovensku. Slovenská Archeologia, 1961. 301—324., 1966. 97—145.

⁴ Konik, E., Ślask starożytny a imperium rzymskie. Warszawa—Wrocław, 1959. — Majewski, Kazimierz, Importy rzymskie w Polsce. Warszawa, 1960. Ehhez Alföldy Géza megjegyzései AE. 1962. 126—128.

⁵ A szarmatáknál található római terra sigillata anyagot Gábler Dénes gyűjtötte össze. Dolgozatának megjelenése elé várakozással tekintünk. A pannoniai párhuzamok, belső időrendjük egyre erőteljesebben kezd kibontakozni. Bónis Éva, Bibliographie der römerzeitliche Keramik betreffende Literatur Ungarns seit 1945. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta II. 1959. 1—3. — Gábler Dénes, Az importált terra sigillaták forgalma Pannóniában. AE. 1964. 94—110. — Sz. Póczy Klára, Der Einfluss der spätitalischen Sigillata-Werkstätten auf die Fabrikation von pannonischen Prunkgefäßen. Acta Arch. Hung. 1959. 143—158. — Gábler Dénes, Terra Sigillata in dem Ostpannonien benachbarten Barbaricum. Rei Cretariae Romanae Fautorum. Acta VIII. (1966.) 5—17. Eredményeit már nem használhattam.

és kiadása által.⁶ Ennek a corpusnak köszönhető, hogy a magyarországi szarmata törzsek műveltsége; a rómaiakkal, valamint a szomszédos népekkel való kapcsolataik, viszonylag könnyen kutathatók, sőt a szarmaták népének fejlődéstörténete legalább laza vonásokban nyomon követhető. E leletanyag ismeretében kísérlet történt már a szarmaták magyarországi történetének periódizációjára is.⁷ Nem kétséges, hogy ez a négyszakasos korszakbeosztás (I. szakasz: 20–180., II. szakasz: 180–260., III. szakasz: 260–335., IV. szakasz: 335–570.) további finomításokra, módosításokra szorul.⁸ Mindez nem oldható meg az 1950 után előkerült, hiteles ásatásokból és leletmentésekből származó régészeti anyag részletes közlése nélkül.⁹ Ezt a munkát már ma sem lenne haszontalan elvégezni, hiszen Párducz Mihály háromkötetes anyaggyűjtése akkor zárult, amikor ásatásaink országos viszonylatban fellendülőben voltak s így a hiteles, jól megfigyelt leletek java része ma még feldolgozatlan és kiadatlan. Mindamellettt folytatni kellene egyes kulcsfontosságú régi temetők társadalomtörténeti kiértékelését, vagy újraértékelését is.¹⁰ Elszomorító ugyanis, hogy a több százézer darabot kitevő leletanyag ellenére szinte semmit sem tudunk a nép hétköznapi életéről,¹¹ gazdasági helyzetéről, társadalmi berendezkedéséről.¹² Igen gyérek ismereteink a rómaiakkal folytatott kereskedelmükről is.¹³ Pedig e kereskedelem meglétét, sok ez ideig köztudott adat mellett,¹⁴ az alább bemutatandó két vasméces is bizonyítja.

⁶ Párducz Mihály, A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. AH. 15. (Bp. 1941.), II. AH. 28. (Bp. 1944.) III. AH. 30. (Bp. 1950.).

⁷ Harmatta János kritikája Párducz Mihály könyvéről Acta Arch. Hung. 1952. 341–352. — Harmatta János, A magyarországi szarmaták eredetének és bevándorlásának történetéhez. AE. 1949. 30–36. — Harmatta János, The Sarmatians in Hungary. Folia Ethnographica 1949. 127–154. — Harmatta János, A magyarországi szarmaták történetéhez. AE. 1950. 10–18. — Harmatta J., Studies in the history of the Sarmatians. Budapest, 1950.

⁸ Az újabb közlemények már komoly lépést jelentenek a megoldás felé. Párducz Mihály, Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. 1957. 139–182. — Salamon Ágnes, Sarmatische Funde in Ócsa. Folia Archeologica, 1959. 75–89. — Párducz Mihály, Római császárkori telep Miskolcon. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, 1957. 45–59. — Fettich Nándor, Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen. Acta Arch. Hung. 1953. 127–178. — Garam Éva, Szarmata kurgánok Isaszegen. Folia Archeologica, 1964. 49–61. — K. Végh Katalin, Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, 1962–1963. 45–55. — Párducz Mihály, Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Budapest, 1963.

⁹ A szegedi múzeumban is felgyülemlett azóta a kiadatlan anyag. Közülük a Trogmayer Ottó ásatta Üllés–Árpád dűlő 17 sírja (AE. 1960. 237. és 1961. 290.), valamint a Nagykanizsai–Zrínyi u. 4. szám alatti temető anyaga a jelentősebb. (AE. 1960. 239.)

¹⁰ Ennek szükségességét és várható eredményeit több cikk bizonyítja. Párducz Mihály, Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa (Novi Knežavac, Jugoslawien). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1957. 45–59. — Párducz Mihály, Hunkori szarmata temető Szeged–Óthalmon. MFMÉ. 1958–1959. 71–99.

¹¹ A lakáviszonyokról Párducz Mihály, Népvándorláskori ház Mohácson. AE. 1949. 85–90.

¹² A településrendszerükben mutatkozó szabályosságokra Kőhegyi Mihály, A szarmaták kutatása Baja környékén (A bajai Türr István Múzeum Kiadványai 12.) Baja, 1965. 15–30.

¹³ A Barbaricumba vezető útvonalakról legutóbb Fitz Jenő, Pannonien und die Kliental-Staaten an der Donau. Alba Regia, 1963–1964. 73–85. — A Dunaszekcső–Szeged útvonalra Lakatos Pál, Funde der Römerzeit vom Gebiet der Szegediner Festung. MFMÉ 1964–65. I. 65–81. — Kőhegyi Mihály–Novotny Iván, Adatok és megjegyzések a Contra Florentiam római kori kikötőről. JPMÉ 1967. 39–48.

¹⁴ A szarmaták kezén található római pénzekről Huszár Lajos, Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. Acta Arch. Hung. 1955.

A két mécses Csallány Dezső találta a Szentes-berekháti gepida temető hitelesítő ásatása során. A leleteket annak idején, rövid megjegyzések kíséretében, közzé is tette.¹⁵ Ennek köszönhető, hogy előkerülésük körülményeit, valamint a hozzátartozó együttest jól ismerjük.¹⁶

1. kép

A mécsesek az I. számú szarmata gödörben feküdtek. A gödör alakja kelek, lefelé gömbölydő, alja vízszintes, átmérője 160 cm, déli részén 120 cm mélyen kétfülő korsó feküdt oldalra dőlve, fenékrésze mellett vasból készült két olajmécses volt egymásba roszdásodva. Tisztításukkor kevés szürke pernyét talált bennük az ásató. A gödörben még — mint ahogyan ez szarmatakorai szemétdödreinkben általános — további cseréptöredékek heverték. A gödör leletanyagának bővebb leírása a következő:

1. Szürke, jól iszapolt, jól égetett, korongolt edény fenékrészének töredéke. Tagolt talpa után tölcselesen emelkedik oldalfalának indítása. Átmérője 9 cm lehetett. (1. kép.)

2. Korongolt, finoman iszapolt szürke edény töredéke. (Csak Csallány Dezső leírásából ismerjük, feltételezhetően az előbbi edényhez tartozott.)

3. Kétfülű, szürke, jól égetett, korongolt korsó. (Egyik füle kiegészítés.) A fül a kissé kihajló szájremberből indul vízszintesen, majd szép íveléssel az edény hasához csatlakozik. A fület az edény elkészülte után dolgozták rá. Hosszú, kúp alakú nyakát kiugró, körbefutó léctag választja el a válltól. A másik ilyen agyaggyűrű a fülek alatt, a has felső harmadában helyezkedik el. Az így kialakított sávban, a fülek által szabadon hagyott területen, trapéz alakú mezőt képezett ki a gölöncsér és besímtott hálómintával díszítette az egészet. Hasa gömbölyded, öblös. Fenékrésze élesen tagolt. M.: 27,5 cm, szájtátmérő: 9,8 cm, nyakátmérő: 7,8—9,8 cm, hasátmérő: 22 cm, talpátmérő: 8,9 cm. Fülének vastagsága: 1,8 cm. (2. kép.)

4. Olajmécses vasból, vasaló alakú. Oldalai nagyjából egyenlő szárú háromszögek, melyek felül csúcsban találkoznak. Kiszélesedő része a sarkoknál lekerekített. Aránylag vékony tartófüle a háromszög alapjának közepéből, a mécses pereméből indul és mélyen az edény belseje felé hajlik. Ez a behajlás másodlagos sérülésnek tűnik, márcsak azért is, mert nem a mécses középvonalában helyezkedik el, hanem jobb oldalra, szabálytalanul kipördül. A mécses hossza: 12,4 cm, legnagyobb szélessége: 7,7 cm, magassága: 2,2 cm, a vaslemez vastagsága 0,3 cm. Füle eredetileg az alábbi leírásra kerülő mécseséhez lehetett hasonló. (3. kép 1a és 1b).

5. Olajmécses vasból, csónak alakú. Szélesebb vége lekerekített, eleje (oldalnézetből figyelve) kissé felkap. Ez a függesztés egyensúlya miatt volt szükséges. Tartófüle a peremből indul és ívesen hajlik a mécses testének szélesebb harmada fölé. (Hossza: 11 cm.) Végéhez egy függőleges vaspálcika csatlakozik. Hossza 15,1 cm, legnagyobb szélessége: 7,1 cm, magassága: 2,1 cm. Lemezének vastagsága 0,4 cm (3. kép 2a és 2b).

A két mécses meglehetősen oxidált, technikai vizsgálatra kevésbé alkalmas.¹⁷ Első fogásra is érezhető azonban, hogy súlyuk különböző: az 1. számú mécses 90 gramm súlyú, míg a 2. számú 154 gramm. Mindkettő kovácsolt.

61—109. — *Kerényi András*, Magyarországi szarmata pénzek. Numizmatikai Közlöny, 1955—1956. 14—20. — *Kőhegyi Mihály*, Römische Münzen aus Sarmatischen Gräber und von Sarmatischen Siedlungen. MFMÉ 1966—1967. II. 109—114.

¹⁵ *Csallány Dezső*, Népvándorlaskori leletek Szentes—Berekhátról. AÉ. 1941. 119—126.

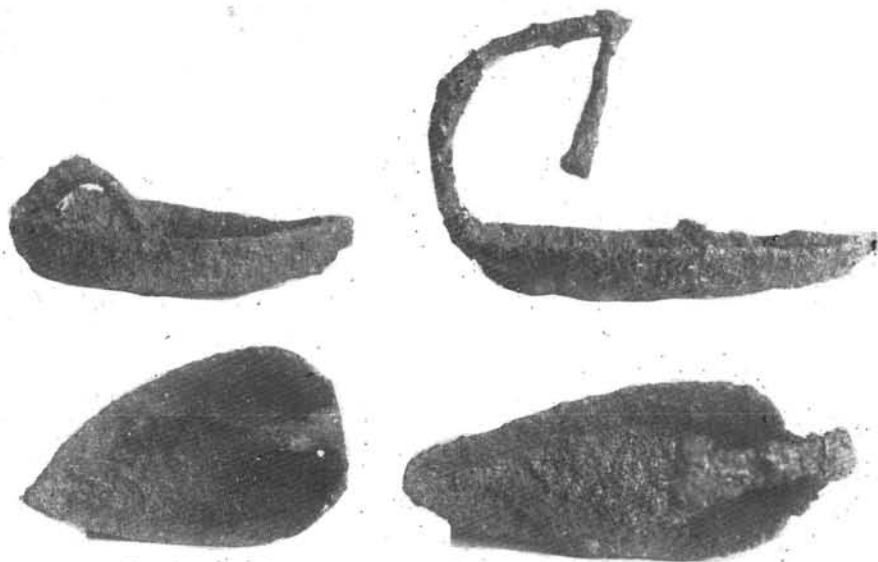
¹⁶ A leletek sokáig heverték a szegedi múzeumban, csak 1953-ban leltározták be egy részüket.

¹⁷ A technikai vizsgálatoknál H. Tóth Elvira és Gesztes Jenő voltak segítségemre, melyet itt is megköszönök.

2. kép

Az 1. számú a gondosabban megmunkált.¹⁸ Oldalfalai majdnem meredekek, csak enyhén hajlanak kifelé. Az oldalfal és a fenékrész élben találkozik, éppen ezért igen valószínű, hogy valamilyen vasmagra kalapálták rá, illetve üllőn hajlítoták fel oldalfalait. A fül felerősítését a másik mécsesen lehet jobban tanulmányozni. A fület ugyanis külön készítették: a kerek, 4–6 mm átmérőjű vasrúd végét mintegy 2 centiméter mélyen bevágták, vaslemezt dugtak közé és laposra

3. kép

kalapálták mindkét felét külön-külön. A mécses belső oldalára kerülő, tehát látható részt egészen finoman eldolgozták, a külsőt vastagabbra hagyták az erősebb tartás céljából. Ezek után a vasrudat ívszerűen meghajlították, majd a két lapos, felizzított rész közé befogták a mécses oldalfalát és egybekalapálták. Elképzelhető az is, hogy a gömbvasat bevágás nélkül kalapálták laposra és ezt erősítették a mécses belső oldalához. Ebben az esetben azonban a külső erősítő-merevítő részt külön vasból kellett hozzádolgozzák az oldalfalhoz és a nyélhez.

Annak ellenére, hogy a mécsesek kétségtelenül szarmata földről és szarmata kerámiával együtt kerültek elő, gyanítható volt azok római származása. E fonalat felvéve kerestük tovább párhuzamaikat.

Otto Fischbach¹⁸ alapvető munkája után J. J. Baschofen foglalkozott az ókori lámpákkal és elsősorban a rajtuk található ábrázolások értelmezését kísérelte meg.²⁰ A Kölnben,²¹ majd a Rajna melléki Weisenau közelében feltárt római kori fazekasműhelyek a készítés technikájába is bepillantást engedtek. Az agyagfalba épített igen nagy méretű, boltíves szájú és kupolás belső térrel rendelkező kemencesor a korai császárkorra keltezhető. A hibás, selejtes, rozszul égetett árun jól meg lehetett figyelni a korongolás egyes fázisait, valamint az égetés mikéntjét. A szinte „lámpagyárnak” nevezhető üzemben azonban csak agyaglámpásokat készítettek.²² W. Deonna munkája 13 típust különböztetett meg az ábrázolások alapján.²³ A későbbi feldolgozásokban jól nyomon követhető az egyes típusok és a hozzájuk tartozó példányok növekedő száma. Így például az Apulum teljes lámpaanyagát bemutató közlemény már negyven típust különböztet meg.²⁴ Nicolae Gostor mintegy félezer mécseset regisztráló katalógusa — az előbbihez hasonlóan — csak agyagmécseseket tartalmaz.²⁵ Jugoszláviából a nagytömegű agyagmécses mellett²⁶ ismerünk IV. századi Krisztus-monogramos bronzmécses is.²⁷ A belgrádi Nemzeti Múzeumban 15 bronzlámpát őriznek. Közülük egy példány hasonlít alakra a mieinkhez, de a belgrádi elől elkeskenyedik, félköröszerűen befűződik és itt a lámpa fedett. Fogója ugyan letörtött, de jól látszik, hogy eredetileg a lámpa teste fölé kanyarodott. Az i. sz. I–II. századra keltezhető lámpa távoli párhuzamként fogható csak fel.²⁸

Egy jó történeti összefoglalással, világos beosztással megírt újabb lámpatörténeti munka, időrendben a görögöktől a későantik-korakeresztény világítóeszközig kíséri nyomon fejlődésüket. A nagytömegű anyagban alig néhány

¹⁸ Móra Ferenc Múzeum, leltári számuk 53.219. 1–2.

¹⁹ Fischbach, Otto, Römische Lampen aus Poetovio. Graz, 1896.

²⁰ Baschofen, J. J., Römische Grablampen vorzugsweise eigener Sammlung. Vorgelegt und mit Ausführungen zu einzelnen Theilen der Römischen Gräbersymbolik begleitet von... Leipzig, 1912.

²¹ Fremersdorf, Fritz, Ein Werkstattfund von Bildlampen der frühesten Kaiserzeit aus Köln. Bonner Jahrbücher, 1942. 237–248.

²² Fremersdorf, Fritz, Römische Bildlampen. Bonn—Leipzig, 1922.

²³ Deonna, W., L'ornementation des lampes romaines. Revue Archéologique, 1927. 233.

²⁴ Baluta, Closca, L., Opatele romane de la Apulum. Apulum, 1961. 189–220.

²⁵ Gostor, Nicolae, Inscriptiile de pe lucernele din Dacia romană. Archeologia Moldovei, 1961. 149–209.

²⁶ Kondić, Vladimir-Todorović, Jovan, Zbirka rimskih žižaka u Muzeju Grada Beograda. Godisnjak Muzeja Grada Beograda, 1956. 63–74.

²⁷ Vikić-Balančić, Branka, Starokršćanska lampica 12 Zagrebe. Peristil, 1954. 131–135.

²⁸ Jeličić, Branka, Bronzani žišci u Narodnom Muzeju. Zbornik Radova Narodnog Muzeja, 1959. 73–82.

bronzmécses található, vasból pedig egyetlen egyet tud csak bemutatni. Ez azonban méreteiben és megformálásában hasonlít a mieinkhez, mindössze azzal a különbséggel, hogy a keskenyebb vége gömbölyített.²⁹ Érdekes véletlen folytán az előbbivel szinte egyidőben jelent meg az eddigi szakirodalmat és régészeti anyagot egyaránt legjobban feltáró, eredményeit összegező monográfia, melynek egyes fejezetei (Égeikum, Karthágó, Görögország, hellenizmus, rómaiak, koptok, Bizánc) fejlődési sort is tükröznek bizonyos mértékig. Jellemző viszont, hogy a hatalmas anyagban alig néhány bronzmécses került bemutatásra, vasból való pedig nincs közöttük.³⁰ Hogy azonban az arány eredetileg nem lehetett egészen ilyen egyoldalú az agyagmécsesek javára, azt a lauricum (Ausztia) lámpakatalógus is bizonyítja. A mintegy 400 darab között 6 bronzlámpa fordul elő. Mindkettő hasonlít a szentesiekhez, az egyik szinte azonos vele. A töredékes, igen rossz állapotban fennmaradt példány méretei azonban nem állapíthatók meg. A szerző felveti annak a lehetőségét, hogy tekintve az igen kis oldalmagasságot, ezek lámpaalátétek lehettek. Feltételezése azonban nem állhatja meg a helyét.³¹

Utoljára hagyjuk a számunkra legfontosabb pannoniai anyagot. Iványi Dóra 4600 mécseszt regisztráló feldolgozása mindmáig legalaposabb ilyen munkánk nemcsak hazai viszonylatban, hanem a római provinciák egészét tekintve is. Az imponálónan nagyszámú anyagból mindössze 69 bronz és 7 vasmécses került elő! A vasból valók legtöbbje olyan rossz állapotban van, hogy képét sem közölhette. A képen is bemutatott szombathelyi és osztrák területről származó példány nyélmegoldása hasonlít a szentesi darabokhoz, de keskenyedő végük félkörösen végződik.³²

A római anyagot áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a mi mécseseinknek tökéletes párhuzama nincs. Még a Villafranca környékén előkerült, ólomból öntött, bányásmécsesek hasonlítanak leginkább hozzájuk.³³ Ennek ellenére lehetséges, hogy azok mégis római földön készültek. Nem zárhatjuk azonban ki annak lehetőségét sem, hogy az aránylag egyszerű technikai felkészültséget kívánó mécseseket maguk a szarmaták gyártották. A szükséges fogókkal, kalapáccsal, üllővel rendelkeztek³⁴ és bizonyos fokú vasművesség feltételezése már az eddigi ásatási adatok alapján is jogos.³⁵

Az viszont nem kétséges, hogy ezt a viszonylag jól bevált, könnyen készíthető formát agyagból utánozták. Két ilyen darabunk van, mindkettő a hódmezővásárhelyi határ Solt-Palé (Vas-Palé) nevű részén került elő méhkas alakú szarmata gödörből. A területen nagyobb, a IV. század második felére keltezhető telep van. A minket közelebbről érdeklő két leletről ezeket írja ásatója: „Az V. típusú edények közül legszokatlanabb a XXXVI. 4. edény vasalóformája. Méretei mutatják, hogy egészen kicsi edényről van szó (magassága 3,5, hossza

²⁹ Menzel, Heinz, Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz. Mainz, 1954. 97. ábra.

³⁰ Bernhard, Maria Ludwika, Lampki starożytne. Warszawa, 1955.

³¹ Deringer, Hans, Römische Lampen aus Lauricum. Linz, 1965. 124—125. 37. rajz és 397. katalógus szám.

³² Iványi Dóra, A pannóniai mécsesek. (Diss. Pann. II. 2.) Budapest, 1935. 304—305. LXIV. tábla 8. kép, 4358, 4349, 4360, 4361, 4362. katalógus szám.

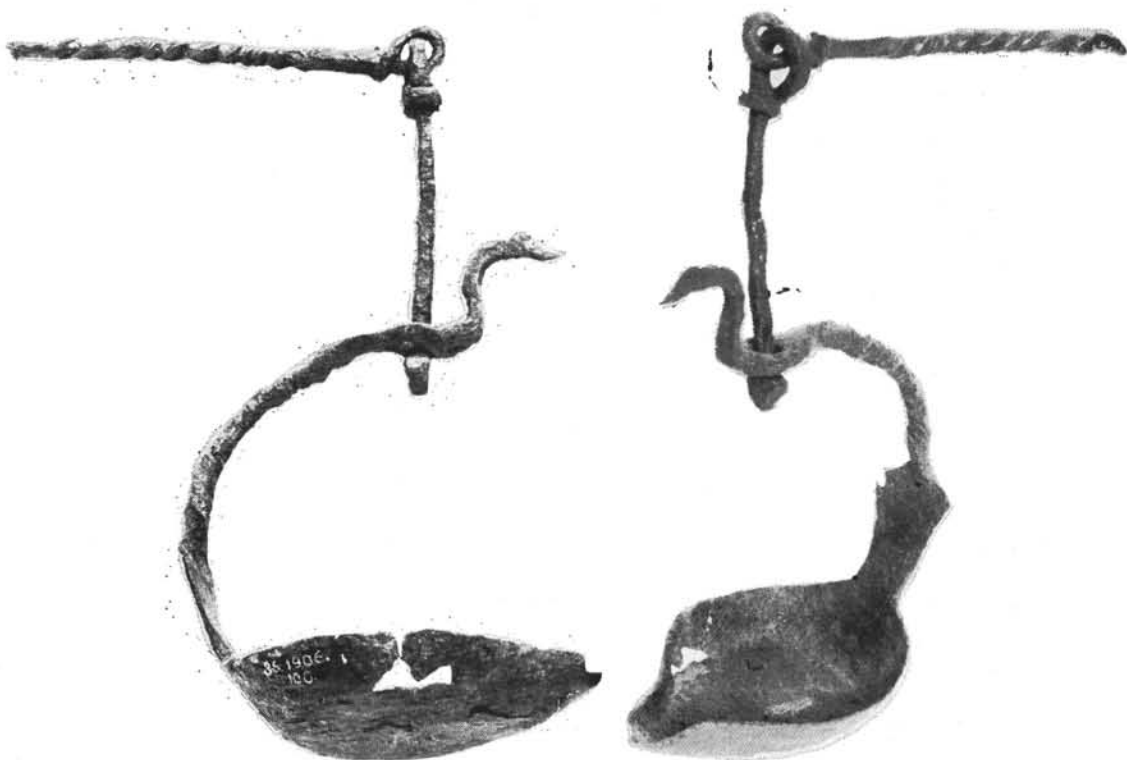
³³ Neuberger, Albert, Die Technik des Altertums. Leipzig, 1919. 19.

³⁴ Párducz Mihály, Archeologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Arch. Hung. XI. (1959.) 345.

³⁵ Leletmentés Katymár—Téglagyár agyagbányájában 1953-ban. Komáromy József jelentése a Bajai Múzeum Adattárában. (Leltári szám: 960/II.)

7 cm). Egy hasonlóknak töredékei is előkerültek, amelynek úgy látszik füle is volt (XXXVI. 3.).³⁶ Már Csallány Dezső felismerte, hogy ezek agyag utánzatai a szentesi vaspéldányoknak. A durva, vastag falú, téglavörös színű mécsesek bizonyára helyben készültek, ha római mintákat vettek is figyelembe. Hogy a római provinciák szomszédságában élő népeknél, illetve a korábban provinciaként szereplő területeken nem volt merőben szokatlan a mécsesek használata, azt az Alba Júlia környékén előkerült 4 agyagmécses is bizonyítja, melyeket feldolgozójuk az i. sz. IV–V. századra keltez.³⁷ Ismerünk IV. századi agyagmécsést Apulumból és Mercheasa-Streitfort (Jud. Tarnova Mare, Románia) környékéről is. Ezek azonban, amennyire fényképek alapján ítélni merészkedhetünk, eredeti római készítményeknek látszanak.³⁸

Igen kevés vizsgálat történt ez ideig a mécsesek használatára vonatkozólag.³⁹ Azon túl, hogy általánosan ismerjük világító szerepüket, alig tudunk valamit felfüggesztésükről, az égésre felhasznált anyagról. A felfüggesztést illetően leginkább a Csákberény-Orond pusztáról előkerült római kori vasmécses

4. kép

³⁶ Párducz Mihály, Adatok az Alföld római kori kerámiájához. Dolg. 1935. 175–203.

³⁷ Popa Alexandru, Materiale din perioada de trecere la feudalism in zona Orasului Alba Julia. Apulum, 1961. 220–232.

³⁸ Horedt Kurt, Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen. Annalen Institutului de Studii Classice, 1941–1943. 163–179. I. tábla. 5. kép.

³⁹ Pelikán, J. B.—Sakař, V., Zjištování druhu paliva v římských Kahanech. Archeologické Rozhledy, 1956. 567–575.

tájékoztató bennünket. Az ép, tartóláncokkal együtt megmaradt példány képe (4. kép, a–b) minden leírásnál beszédesebben mutatja használatát.⁴⁰ Itt csupán arra hívnánk fel a figyelmet, mennyire pontosan kellett megválasztaniok a felfüggesztés helyét az igen ingatag egyensúly miatt.

A lapos fedélnélküli lámpákban — olajuk nem lévén — faggyút égettek.⁴¹ A lámpabél kákából, lenből, kenderből, gyapjúfűből (amelyet népi nyelven oly sokatmondóan királygyertyának is neveznek) készült.⁴² A faggyút felolvasztás után beleöntötték a vasmécsesbe, belefektették a belet és ezt a mécses keskenyebb végén kissé felhúzták.⁴³ A 49–51 C fokon olvadó faggyút azután a lassan égő bél megolvasztotta és felszívás után elégette. Fénye persze igen gyér lehetett.

Az évezredek folyamán kivitelben és alakra nézve alig-alig változó vasmécsesek közelebbi keltezésre teljességgel alkalmatlanok. Szerencsére a velük együtt előkerült korsó már jóval szűkebb időhatárok közé datálható. A lelet első közlője a Wien-Simmeringi és néhány hasonló példány alapján a 380–400-as évek közé keltezi a szentesi korsót és a hunok által elindított népvándorlás legkorábbi időszakának egyik szép emlékét látja benne.⁴⁴ Az általa bevont párhuzamok azonban (Körösladány,⁴⁵ Szekszárd,⁴⁶ Tatavidék⁴⁷) kivétel nélkül egyfűlű korsók s így közvetlen analógiák aligha lehetnek. Legtöbbjének füle fenn a peremből indul. Sokkal közelebbi rokonságot mutat négy Dunapentelén előkerült korsó, melyek az I–III. századra tehetők.⁴⁸ Az Aquincumban, a Schütz-féle vendéglő mellett feltárt két edényégető kemencéből ismerünk még hasonló darabokat.⁴⁹ A legjobban azonban néhány szarmata területen előkerült kétfűlű korsó hasonlít a Szentes-berekháti példányhoz. A Csongrád–Kenderföldek,⁵⁰ Újfaldeák–Halesz,⁵¹ Kövegy,⁵² Szőreg–Iván téglagyár,⁵³ Békésmegye,⁵⁴ Szentes környéke,⁵⁵ Ároktő,⁵⁶ Csongrád-Csipai temető⁵⁷ példányaira gondolunk. Talán

⁴⁰ Magyar Nemzeti Múzeum 86/1906. 100. leltári számú mécses. Gróf Merán Jánosné ajándéka. A leletre Soproni Sándor hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.

⁴¹ *Fremersdorf, Fritz*, Das Beleuchtungs-Gerät in römischer Zeit. Mainz, 1924.

⁴² *Neuberger, Albert*, i. m. 246.

⁴³ Csábító lett volna és igen tanulságos a szentesi leleteknek magyar népi primitív világítóeszközökkel való párhuzamba állítása. Ez azonban túlságosan messze vezetett volna. Így meg kell elégedjünk a fontosabb cikkekre való hivatkozással. *Visky Károly*, Világítás. A Magyarság tárgyi néprajza I. 299–304. — *H. Kerecsényi Edit*, Világítási módok és eszközök Komárvároson. Néprajzi Értesítő, 1954. 201–214. — *Csefkó Gyula*, Kanóc. Magyar Nyelv, 1951. 68–69. — *Dömötör Sándor*, Zsírosfa és foklafa Szombathelyen és környékén. Ethnographia, 1950. 223–231.

⁴⁴ *Csallány Dezső*, i. m. 124.

⁴⁵ *Fettich Nándor*, A körösladányi népvándorláskori temető tervrajza. AÉ. 1930. 208–211. A 137. kép.

⁴⁶ *Csalog József*, Húnkori sír Szekszárdon. *Laurae Aquincenses*. (Diss. Pann. II. 10.) Budapest, 1938. 143–146. T. III. 1.

⁴⁷ *Dornyay Béla*, Kisterenyei leletek a húnkorszakból. *Dolg.* 1936. 90–100. 4. kép.

⁴⁸ *Sz. Póczy Klára*, Keramik. *Intercisa II.* (Arch. Hung. XXXVI.) Budapest, 1957. 40. T. XVI. 18–21.

⁴⁹ *Nagy Lajos*, Budapest az ókorban. I/2. Budapest, 1942. T. CXVI.

⁵⁰ *Párducz Mihály*, Archäologische ... *Acta Arch. Hung.* 1959. T. XVI. 9.

⁵¹ *Uo.* T. XX. 18.

⁵² *Uo.* T. XXV. 7.

⁵³ *Párducz Mihály*, A szarmatakor ... III. T. CVI. 25.

⁵⁴ *Uo.* III. T. CXXV. 34. 37.

⁵⁵ *Uo.* III. T. CXXXVIII. 32.

⁵⁶ *Uo.* T. CXLI. 12.

⁵⁷ *Párducz Mihály*, Csongrádi leletek. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, 1944–1945. 131–148. T. V. 11.

nem egészen véletlen, hogy lelőhelyeink — az egyetlen Ároktőt kivéve — a Csongrád—Szőreg közötti Tisza szakaszon helyezkednek el. (Ároktő is a Tisza partján fekszik.)^{57/a} Közismert, hogy hunkori szarmata lelőhelyeink döntő többsége is e területre esik,⁵⁸ s a hun birodalom székhelye ugyancsak e tájon helyezkedett el.⁵⁹

5. kép

Ami a kétfülű korsó keltezését illeti, a magam részéről nem mernék határozottan állást foglalni a 380—400 közötti keletkezési idő mellett. Óvatosságra int, hogy a Szentes—kökényzugi gepida temető 43. sírjából egyfülű,⁶⁰ a Szentes—nagyhegyi gepida temetőből egyfülű besimított,⁶¹ Szőreg—Téglagyár gepida temetőjének 57. sírjából egyfülű,⁶² valamint Szeged—Csengele avar temetőjének

^{57/a} Messzemenő következtetést azért nem merünk levonni egyelőre a területi elhelyezkedésből, mert kétfülű nagyobb, besimításokkal díszített szarmata edényt Moldovából is közöltek (Rauseni környék, v. Botosani, reg. Suceava.) A vele együtt bemutatott másik két edény későszarmata kori. Közlője mindhármát az I. sz. III. századra datálja, de a magyarországi párhuzamok legkorábban a IV. század végére tehetők. (Ionita, Ion: *Recunoastri Arheologice in Regiunea satelor pogorasti si rauseni. Archeologia Moldovei*, 1961. 295—306.). — Ukrán területéről, az 1951-ben ásott Novo Filippovka kurgántemetőjének anyagában is van egy jól égetett, téglavörös, kétfülű korsó (2. kurgán, 11 sír). Magasága 23,5 cm, hasátmérője: 14,3 cm. Az anyag közöletlen, az Ukrán Tud. Akadémia Régészeti Intézetében (Kiev) őrzik. Fényképét és a rávonatkozó adatokat Fodor Istvánnak köszönöm. (5. kép.)

⁵⁸ *Acta Arch. Hung.* 1959. 355. Térkép.

⁵⁹ Harmatta János, Előszó. In Fettich Nándor: *A Szeged-Nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet.* (Arch. Hung. XXXII.) Budapest, 1953. 5—13. — Párducz Mihály: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn.* (Studia Archeologica I.) Budapest, 1963.

⁶⁰ Csallány Dezső, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken* (454—568 u. Z.) Budapest, 1961. 30. T. XX. 2.

⁶¹ Uo. XLVIII. 4. Szórvány a temetőből.

⁶² Uo. 160. T. CLXXXV. 2.

1. sírjából egyfűlű korsó került elő.⁶³ Gepida tálak egész során megtalálható a szentesihez teljesen hasonló besimított hálódíszítés. Mindezek alapján az ilyen típusú korsók használati idejét tágabban a IV. század utolsó harmada és az V. század első harmada között kell megvonnunk. A pontosabb keltezéshez további, jól dokumentált, későszarmata-hunkori temetők feltárására van szükségünk.

ZWEI EISENÖLLICHTER AUS DER SPÄTSARMATISCHEN SIEDLUNG VON SZENTES-BEREKHÁT

von

Mihály Kőhegyi

Unser geschichtliches Bild über die ungarländischen Sarmaten, das früher vor allem auf den Berichten der antiken Auktoren beruhte, wurde durch die Untersuchung, Beschreibung und Veröffentlichung des in Ungarn gefundenen sarmatischen Fundmaterials in den letzten Jahrzehnten bedeutend erweitert. Wir sind doch weit davon, dass das Alltagsleben, die wirtschaftliche Lage, die soziale Einrichtung dieses Volkes detailliert kennengelernt seien. Wir verfügen über sehr wenige Kenntnisse auch über ihren mit den Römern getriebenen Handel. Der Verfasser befasst sich mit zwei Eisenöllichtern, die in Szentes-Berekhát aus der Abfallgrube der sarmatischen Siedlung zutage gekommen sind. Auf Grund der Parallelen denkt der Verfasser an römische Einführung, doch wirft er auch den Gedanken auf, dass die Öllichter nach römischen Vorbildern an der Stelle verfertigt wurden. Es ist sicher, dass die Nachahmungen der bootförmigen Öllichter aus Ton, ebenfalls in der sarmatischen Siedlung gefunden, von den örtlichen Töpfern verfertigt wurden. Auf Grund eines zweihenkeligen Kruges, welcher mit den Öllichtern gefunden wurde, können die Funde zwischen das letzte Drittel des 4. Jahrhunderts und das erste Drittel des 5. Jahrhunderts gesetzt werden.

⁶³ Csallány Dezső, Kora-avarkori sírleletek. FA. I—II. Budapest, 1939. 121—155. 7. kép 1.

A HONFOGLALÁS KORI LOVASTEMETKEZÉSEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

BÁLINT CSANÁD

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1. A magyar őstörténet kutatásához a régészet elsősorban a temetkezési szokások behatóbb vizsgálatával szolgáltathat döntően új adatokat. Az egyes használati tárgyak formái, díszítései csak ritkán használhatók fel a történeti kérdések megoldására hiszen számos tárgytípusunkról kiderült, hogy azok kereskedelmi áruként ugyanúgy elterjedtek a kazárok, normannok, szlávok és dunai bolgárok közt is.¹ A magyar őstörténetre vonatkozólag László Gy. mutatta ki a temetkezési szokásoknak az egyes tárgyak használatához és díszítőmintáihoz képest hagyományörzőbb voltát. A temetéseknel gyakorolt eljárások *alapvető* elemei a nép körében évszázadokon keresztül, sokszor gyökeres vallási változások esetén is megmaradnak.² Ezért kell figyelmünket fokozottabb mértékben fordítani a temetkezési szokások, a hitvilág kutatására.

2. A magyarságot honfoglalás előtt őstörténete során három alkalommal érték a török népek hullámai. a) Az urali korban valamennyi finnugor népcsoport kapcsolatba került az *ótörök* népek egyikével.³ b) Az ősmagyarságra a legnagyobb hatást a *bolgár-törökök* gyakorolták. A magyar nyelv honfoglalás előtti jövevényszavainak döntő többsége bolgár-török eredetű, melyek elsősorban a földművelés, a nagyállattartó állattenyésztés megismeréséről tanúskodnak és a társadalmi élet jelenségeinek differenciálódását is mutatják.⁴ E szókincs jelentősége olyan nagy, hogy ennek nyomán volt aki feltételezte, a honfoglaló magyarság tulajdonképpen egy finnugor nyelvet fejezt török eredetű nép.⁵ Bár ezen elmélet tarthatatlansága bebizonyosodott,⁶ az ősmagyarok életmódjára gyakorolt jelentős bolgár-török hatás mégis tagadhatatlan. c) A harmadik török hullám közvetlenül a honfoglalás előtt érkezett, amikor a kazár uralom ellen fellázadt ún. *kabar népcsoportok* a magyarokhoz csatlakoztak (ld. Biborban-született Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 39. §).

Köztudott, hogy a finnugor nyelvű IX–XI. sz.-i magyarságot életmódjára nézve az egykorú források törökös jellegű népként mutatják be. Tudjuk, valamennyi lovasnomád népre jellemző az a hit, hogy a temetésnél (vagy utána) a

¹ László Gy., *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Budapest, 1961. 9. (továbbiakban: László 1961.).

² Pl. László Gy., *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben*. Kolozsvár, 1945. 1–2. (továbbiakban: László 1945.).

³ A kérdésről legutóbb: P. Hajdú, *Der gegenwärtige Stand der finnougri-schen Urheimatforschung*. UAJb. 40. (Sajtó alatt.)

⁴ Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkische Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki, 1912.

⁵ Pl. Zichy I., *Magyar őstörténet*. Budapest, 1939.

⁶ Ligeti L., *Az urali magyar őshaza. A magyarság őstörténete*, szerk.: Ligeti L. Budapest, 1943. 32–33, László 1961. 32–33.

másvilágra el lehet (vagy kell) juttatni a halott lovát. Hogy illik e történeti képbe a honfoglaló magyarok lovastemetkezésének kérdése?

3. E temetkezés formája hosszú ideig vitatott volt: vajon az egész lovat tették a magyarok a halott mellé, vagy a paripának csak egyes részeit?⁸ László Gy. tisztázta a problémát: a magyar sírokban kizárólag részleges lovastemetkezést (koponya és 4 lábcsont) találni.⁹ Felvetette; „... lehetőségessé váltott, hogy a honfoglaláskori lovastemetkezések osztályozását egyszerűsítsük, aszerint, hogy a lovat kitömve és felszerszámozva temették gazdája mellé, vagy pedig a megnyúzott ló bőrét, benne a fejekkel és a lábakkal, egy csomóba rakták a halott mellé, kitömés nélkül.”¹⁰

A lovastemetkezések e két fő csoportján kívül nyilvánvalóan idesorolandók a lószerszámos sírok is, melyekbe talán csak jelképként került a nyereg vagy a kantár.¹¹ Gazdájuk vitathatatlanul lovas ember lehetett, akinek életéhez hozzátartozott a ló használata, de azt gazdasági¹² vagy egyéb okok miatt nem áldozta fel a temetésnél a rokonság.

A fentiekén túl még további két, jelentőségében kevésbé számottevő változatot figyeltem meg. Így tehát a honfoglalás kori lovastemetkezések között öt csoport különböztethető meg.

I. csoport („lószerszámos temetkezések” — Adatgyűjtésem szerint 101 hitelenek vehető sír tartozik ide.¹³) Ezekben a sírokban nem találtak lócsontokat. A kengyeleket — miként valamennyi lovastemetkezésnél — szinte mindig az emberi lábak táján találták, s csak néhány esetben kerültek elő az ember feje mellől. A veretekkel díszített lószerszám és a zabla a sírokban rendszerint szintén a nyereg tájáról lát napvilágot. (I. t. 1.)

II. csoport („lábhoz tett lóbőrös temetkezések” — 136 sír) E csoport sírjaiban a lócsontok az emberi lábfejek környékén kerülnek elő. A lókoponya orrával mindig a halott feje felé irányított, a lólábcsontok pedig a lófej alatt, szorosan egymás mellé helyezve fekszenek. Elhelyezkedésükben azonban mondhatni minden sírnál más-más változat van, a lólábcsontok elrendezésében sokszor szinte mértani rendet követtek (I. t. 2—3.).

Valamennyi csoportnál az esetek túlnyomó többségében a lócsontok az emberi váz bal oldalán találhatók. A kisszámú, jobb oldalra helyezett lovastemet-

⁷ A kérdéssel doktori értekezésemben foglalkoztam: *Bálint Cs., A honfoglalás kori lovastemetkezések.* Budapest, 1968. Kézirat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetében.

⁸ A kutatás történetét l. *László Gy., A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* Arch. Hung. XVII. 1943. 46—50. (továbbiakban: *László 1943.*) és *Úzsoki A., Honfoglaláskori magyar lovassír Öttevényben.* Arrabona 4. 1962. 20—22.

⁹ *László, 1943.* 46—54., uő., *A magyar táltos alakjáról.* Ethn. 1959. 446—449. (Továbbiakban: *László 1959.*)

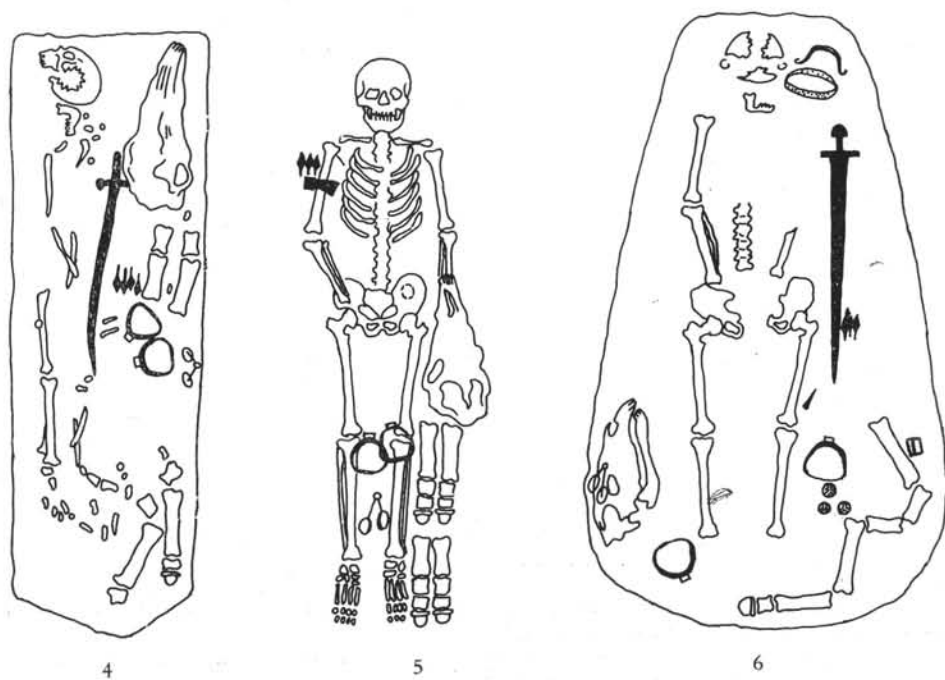
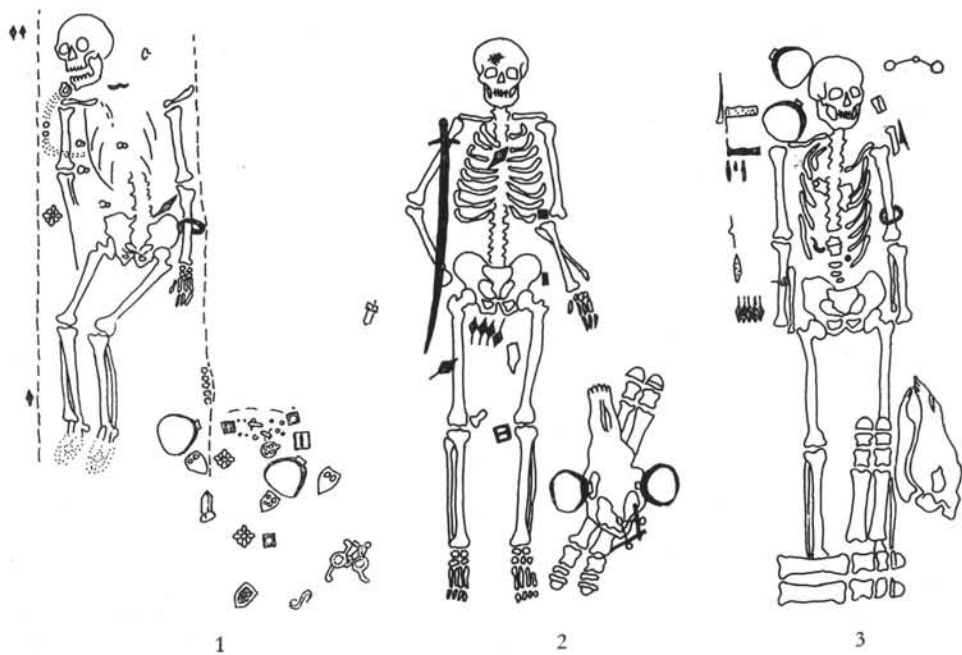
¹⁰ *László 1943.* 57.

¹¹ *László Gy.* keleti párhuzamok nyomán feltételezi, hogy ilyen esetekben talán nyírfakéregből kivágott lófigurát tettek a sírba, ld. *László 1959.* 448. — Az általa javasolt „nyerges temetkezés” kifejezés helyett megfelelőbbnek tartom a „lószerszámos temetkezés” elnevezést, mivel több olyan sírt ismerünk, ahol *feltehetőleg* nem volt nyereg, de zabla (tehát a kantárat) igen.

¹² E gondolatot először *Bakay K.* vetette fel, ld. *K. Bakay, Archaeologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung.* Acta Arch. Hung. 19. 1967. 149—150.

¹³ A sírok csoportok szerinti felsorolását sajtó alatt levő dolgozatomban adom, ld. *Ч. Балинт: Погребения с конем у Венгров в IX-X. вв. и восточные связи этого обряда.* Венгерский археологический сборник, ред. К. Ф. Смирнов, Москва.

Az itt közölt cikk ennek módosított változata.

I. tábla

kezés — az avar sírokhoz hasonlóan¹⁴ — feltehetőleg a halott balkezes voltával állhat kapcsolatban (azaz a lovas melyik oldalról szállt fel hátasára).

Megfigyelték azt is, hogy a lócsontok igen gyakran az embercsontoknál magasabb szintből kerültek elő. Ez a mindegyik változatnál előforduló jelenség azzal magyarázható, hogy a lenyúzott lóbőrt egy csomóban helyezték le a halott mellé, s így az ember- és lócsontok, vagy a sírfenék közt talált földet egykor a lóbőr tömege töltötte ki.¹⁵

III. csoport („kitömött lóbőrös temetkezések” — 32 sír) A lócsontok e csoportnál nem egy csomóban, hanem a sír hosszában, megközelítőleg anatómiai rendben elhelyezkedve kerülnek elő — mindig úgy, hogy a lókoponya az emberi fej közelében fekszik. (I. t. 4.) E szokásforma kapcsán a keleti nomád népek temetkezési szokásait elemezve László Gy. megállapította, hogy sírjaikba a lenyúzott lóbőrt szalmával kitömve helyezték el, melybe még a létfontosságú szervek egy darabját is beletették. Az ily módon kialakított állatbőrrel az élő állat benyomását akarták kelteni, melynek további „életét” a bevarrott szervek „biztosították”. Az életszerűség utánzása volt a cél a lószerszám elhelyezésénél is: a kengyeleket igen gyakran a lólábcsontok közt, a ló háta helye táján találják a régészek — tehát a temetésnél a nyeret a ló hátára helyezték. A zabla is majdnem mindig a lófogak közt fordul elő — azaz a lóbőrt még fel is szerszámolták. Így az ő hitük szerint semmi sem akadályozta, hogy a halotti torra levágott ló ne szolgálhassa gazdáját a másvilágon.¹⁶ Mindez annyit is jelent, hogy e szokásforma rendeltetését tekintve gyökeresen eltért a II. csoporttól.

IV. csoport („összehajtott lóbőrös temetkezés” — 19 sír) Az idesorolt síroknál a lókoponya a medencecsont, vagy a combcsont magasságában van; a négy lólábcsont pedig az emberi lábszárakkal párhuzamosan húzódik a sír vége felé. A két hátsó lólábcsont jobbára az emberi lábfejek magasságával esik egybe. E temetési mód szemmel láthatólag eltér a lábfejekre, vagy azok elé, esetleg közéjük egy csomóba helyezett lócsontokétól (II. csoport), s természetesen nem vehető azonosnak a „kitömött lóbőrös” változattal (III. csoport) sem. A valóságban a sírgödörben az ily módon elrendezett bőr-tömeg távolról szemlélve egy maga alá húzott lábain fekvő lóra emlékeztethetett. (I. t. 5.)

V. csoport („kiterített lóbőrös temetkezés”) Mindössze 8 sír sorolható ide, és vizsgálódásaim értékéből levon az a körülmény, hogy csak 4 hiteles sír-rajzra támaszkodhattam. Ezért e csoport önállóságának kérdése még tisztázásra szorul. A szóbanforgó esetekben a lókoponya az emberi lábfej mellett fekszik, míg a lólábcsontok a lábfejek előtt húzódnak, vagy rendszertelenül, a sír végében szétszóródva kerültek elő. Úgy tűnik, ezekben az esetekben a lenyúzott lóbőrt a halott lábaira *ráterítették*, még pedig oly módon, hogy a lófej a boka mellé került. (I. t. 6.)

4. A magyar lovastemetkezések különböző típusait vizsgálva adatokat nyerhetünk a nonfoglalók társadalmi és etnikai kérdéseihez.

A lovasnomádok temetőiben nem találunk semmilyen eltérést, mely a lo-

¹⁴ L. Kiss A., Az avarkori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1962. 153.

¹⁵ Ennek tisztázására a szabadkígyósi X. sz.-i temetőben talált lovassír földjének vegyészeti elemzését készíti elő Duma Gy., az MTA Régészeti Intézetének munkatársa.

¹⁶ László 1943. 56—57, László 1945. 7. — Megfigyelésének helyességét bizonyítják azok a keleti sírleletek, ahol a talaj kedvezőbb vegyi összetétele folytán e temetkezési formánál megtalálták a lóbőr maradványait is, ld. pl. C. A. Плетнева: Кочевнический могильник билз Саркела-Белой вежи. МИА 109. 1963. 219-220.; А. Евтюхова: О племенах Центральной Монголии в IX. в. Сов. Арх. 1957. 2. 218.

vassírok és a nem-lovassírok közt bármilyen ethnikai különbségre utalna. Akár a temetkezési szokásokat (sírgödör formája, tájolás, stb.), akár a mellékleteket vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy a lovastemetkezések nem értékelhetők különálló ethnikumként,¹⁷ hanem feltétlenül az illető népesség egyik rétegét alkották. Következésként helyzetüket elemezve a társadalmi szerkezet egészére tehetünk megfigyeléseket.

Eddig kb. 4000 X–XI. sz.-i sírt tártak fel, s ezek közül legfeljebb 5–600 volt lovassír. A lovastemetkezés szokása előfordul — kisebb számban ugyan — nők és gyermekek sírjánál is, akiknek életéhez nyilván nem tartozott közvetlenül a ló használata. Tehát a lovastemetkezések a honfoglaló magyarok társadalmában egy bizonyos rangot jelentettek. Ennek meghatározására mintegy 1500 honfoglalás kori sír adataira támaszkodva statisztikai elemzéseket végeztem. Egyelőre ellentmondásos¹⁸ eredményeim közül igen határozottan válik ki a lovas és a nem-lovassírok, a lovas- és lószerszámos sírok közti éles társadalmi különbség. A még sokban tisztázandó általános (társadalmi) vonatkozások felvetése után térjünk át az egyedi (ethnikai) kérdések rövid vizsgálatára.

5. Az öt csoport értékelésekor¹⁹ kiderült, hogy ezek két nagy tömbre különülnek el: az I–II. csoportra és a III–IV–V. csoportra. Az első két szokás az ország valamennyi területén, egyenletesen fordul elő (ld. térképmelléklet), és mindegyik honfoglalás kori temetőben megfigyelhető. Szokásformájuk időrendi szempontból is a legnagyobb kiterjedést mutatja: a magyarok IX. századi beköltözésétől egészen a XI. sz. elejéig gyakorolták, amikorra az egyház tiltó rendeletei folytán fel kellett hagyni a pogány gyakorlatokkal. A jórészt a honfoglalók ugor nyelvet beszélő tömegeivel azonosítható köznépi temetőkben szinte kizárólag e két rítus mutatkozik.

Ezzel szemben a III–IV–V. csoport gyakorisága jóval alatta marad az előzőkének. Földrajzi elterjedésükre nézve is kevésbé jelentősnek tűnnek: csak Magyarország északkeleti részében találhatók nagyobb számban, míg a Kárpát-medence más vidékein szóróányosan mutathatók ki. Időrendileg megállapítható, hogy az a népesség, mely ilyen szokással búcsúztatta halottait, a X. sz. közepére, vagy második felére elvesztette népi önállóságát, s e temetkezési szokások nagyrészt feledésbe mentek. Azokat a sírokat, melyeknél az említett szokásformák figyelhetők meg, a magyar kutatás általában a törökös vezetőréteg (és részben a kabarok) hagyatékának határozza meg.²⁰ A fent elmondottak alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a lovastemetkezések I–II. csoportja a honfoglalók magyar tömegeire jellemző szokásforma, míg a III–IV–V. csoport egy a magyarokhoz csatlakozott, tőlük eltérő eredetű törökös népcsoporttal azonosítható.

László Gy. nyomán hangsúlyoznunk kell, hogy lényegében véve csak két forma (II. és III. csoport) változatairól van szó. A lószerszámos temetkezések (I. csoport) vizsgálatánál megfigyeltem, hogy bár e szokás kis számban jelen van a korai honfoglalás kori temetőkben is, szélesebb elterjedése a X. sz. má-

¹⁷ Ezért alapvetően elhibázott pl. a szarkeli lovasnomád temető értékelési módja, ld. Pletnyova id. mű 237.

¹⁸ Vizsgálódásaimról Kralovánszky A. mondott igen részletes véleményt, melyet e helyen ismét megköszönök.

¹⁹ L. 7. j., és Tanulmányok a X–XI. sz.-i magyarság lovastemetkezéseiről c. előkészületben levő munkám.

²⁰ Dienes I.: Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története, szerk.: Éri I., Kisvárd, 1961. 133–138.

sodik felére, a század végére esik. A magyar állam kialakulásának e korai szakaszában zajlott le a szegény szabadok tömeges lesüllyedése, társadalmi helyzetének gyors leromlása. A X. sz.-i társadalom szerkezetére vonatkozó statisztikai számításaim is igen határozottan az időrendi megfigyelésekből következő megfontolásokat támasztották alá: a lószerszámos temetkezések a többi lovas-temetkezéseknél feltétlenül alacsonyabb társadalmi rangot jelentenek. (E férfiakból alakulhatott ki a XI. sz.-i társadalom királyi szolgálatban álló „miles” rétege.) — A IV–V. csoport kialakulásánál felteszem, hogy ezek a két fő szokásforma keveredéseként, az utóbbi népességének beolvadásakor jöttek létre. Idegen hitvilágú környezetbe kerülve kisebb lélekszámú nemzetségek hamar elveszíthetik népi önállóságukat. A fiúk így már nem mindenben értették az apáik szokásaiban rejtőző ideológiai *tartalmat*, (a kitömött lóbőrrel való temetkezés lényegét), s csak az elhelyezés *mozzanatait* ismételték, az eredeti értelem és rendeltetés nélkül. Ily módon is egyezőnek látták az ősi formával, de temetéseik lebonyolításánál az egyes részleteknél emlékezetüket már a szomszédos népességnél látott temetési eljárások vezették. A IV–V. csoport szokásformájának kialakulására vonatkozó feltevésem támogatja a sírok alacsony száma, a III. csoportéval azonos időrendi helyzete, és hogy a temetőikben mindig a többi változattal együtt fordulnak elő.

Azt a gondolatot, hogy a honfoglaló magyarok lovastemetkezései két alapformára vezethetők vissza, a korábbi szállásterületekről előkerült koraközépkori régészeti anyag is igazolja. A dél-oroszországi VI–XI. sz.-i lovastemetkezések között csak a II. és III. csoporthoz találni párhuzamokat. Hogyan kereshetjük ezek között a honfoglalók lovastemetkezésének eredetét?

6. Századunk első harmadában a magyar szakirodalomban nagy vitát kavart fel, hogy vajon az ősmagyarok már az ugor korban megismerkedtek-e a lótarással, vagy csak később, valamelyik török nép hatására kezdték meg a ló felhasználását.²¹ A kutatás ma már egyértelműen foglal állást az önálló, ugor kori lótarás mellett; mivel az ősmagyarok a termelőerők fejlődése, a kedvező természeti feltételek megléte folytán, belső gazdasági és társadalmi fejlődés útján léptek a fejlettebb életformát jelentő fokra.²² Nyelvünkben csak 8–10 török eredetű szó van, mely a lótarás körébe tartozik („nyargal”, „béklyó”, „csökönyös”, „hurok”, „bélyeg”, „kantár”, „csödör”, „árkány” és esetleg „ló”, „nyereg”).²³ Ezzel szemben köztudott, hogy a török népeknek minden, a lóval kapcsolatos tevékenységre vonatkozólag hallatlanul gazdag szókincse van, ami azt is jelenti, hogy az ősmagyarok lovaséletére a török népek nem lehettek jelentős befolyással. A magyar nyelvre legnagyobb hatást gyakorolt bolgár–törökök elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés szavaival ismertették meg őseinket. Így tehát, minthogy a magyar nyelv lovas-terminológiájában török kapcsolat nem mutatható ki, s mivel az ugor kori magyarok önálló fejlődés révén kezdték el a ló felhasználását, valószínű, hogy őseink lókultusza s vele együtt lovastemetkezésük szintén külön úton fejlődhetett ki.

7. A fentiekben feltettem, hogy a honfoglalás kori lovastemetkezéseknek mintegy felét kitevő II. csoport szokásformája jellegzetesen magyar eredetű. A Kárpátoktól keletre a népvándorlás korából kevés olyan temetkezést ismerek, melynél e temetkezési gyakorlathoz hasonlót láthatunk. Bár e sírokat a szovjet

²¹ Mészöly G., *Mióta lovas nép a magyar? Népünk és Nyelvünk*, I. 1929. 205–209, Bátky Zs., (recenzió): *Néprajzi Értesítő*, XXI. 1929. 119–121, stb.

²² Hajdú P., *A magyarság kialakulásának előzményei*. Budapest, 1953.

²³ L. Munkácsi B., *A magyar lovasélet ősisége*. Ethn. 1931. 12–19.

kutatás különböző népi eredetűnek határozta meg, mindnyájunk előtt nyilvánvaló, hogy egy számban meglehetősen ritka temetkezési szokás a bennünket érdeklő vidékeken közös gyökerű hitvilágot is feltételez.²⁴ A történeti források, és a szovjet régészeti eredményekre támaszkodó eddigi ismereteink szerint a „lábhoz tett lóbőrös” temetkezések gyakorlata nem köthető egyik koraközépkori néphez sem: a szarmata és alán sírok legtöbbjében vagy csak egyes lócsontokat találunk a halott mellett, ételként odatéve, vagy pedig — ritkán — teljes lovastemetkezés fordul elő. Ismeretlen e szokás az ázsiai és európai hunoknál, a belső-ázsiai türköknél és a magyarországi avaroknál egyaránt. A kazár sírokban sem találtak hasonló lovastemetkezéseket, miként a tölősz és barszil halottak mellett sem. A szaltovo-majacki kultúra bolgár–török és alán népessége az egész lovat temette el halottai mellé; másrészt tudunk bolgár–törökökről, akik elégették az elhunytakat. A dunai bolgárok temetőiben is teljes lócsontvázat találni. Minthogy az általam ismert kelet-európai „lábhoz tett lóbőrös” temetkezések a Közép- és Felső-Volga mentén, finnugor környezetben fordulnak elő, s mert az ősmagyarok lovasélete (vele együtt talán lókultusza is) önálló fejlődés eredménye, igen valószínűnek tartom, hogy a II. lovastemetkezési csoport szokásformáját — mint hazánkban — a Kárpátoktól keletre is ősmagyar eredetűnek tarthatjuk.

Míg a „lábhoz tett lóbőrös” temetkezési szokásnál a magyarországi anyagból adódott logikus következtetést egyeztettem a keleti párhuzamokból leszűrhető tapasztalatokkal, addig a honfoglalás kori lovastemetkezések III. csoportjának a dél-oroszországi ethnikai kapcsolatai kézenfekvők. A „kitömött lóbőrös” temetkezési szokással jelzett sírokat a szovjet kutatás egyértelműleg a besenyő vagy uz népességekhez kapcsolja.²⁵ Mivel időrendi okok miatt a magyar törzsek és az uzok közt a IX. sz.-ban nem lehetett közvetlen érintkezés, ezért a szóban forgó magyarországi temetkezési szokás értelmezésénél *besenyő eredetre* kell gondolnunk. Bár besenyők jelenlétének felvetése a magyar törzsszövetségben meglepő, hiszen 889 után ők lettek a magyarok félelmetes ellensége, a régészeti hipotézist egy forrásadat alátámasztja. A Cambridge-i Névtelen egyik fejezete²⁶ alapján megkísértem kimutatni, hogy a kabar lázadás alkalmával besenyő csoportok csapódhattak a magyarokhoz. Ezek még 840 körül keltek át a Volgán, s később a magyarokkal együtt vettek részt a véleményem szerint 863–867 között lezajlott kabar lázadásban. A kabar kérdés javasolt magyarozatával határozottabb képet nyer annak a honfoglalás korában friss belső-ázsiai beütésnek történeti háttere, melyről — egymástól függetlenül — a történészek (Kürt törzsnév), a nyelvészek (török jövevényszavaink középső rétege), és a régészet (a mintakincs belső-ázsiai elemei), az embertan kutatói régóta beszélnek.

8. Östörténeti kutatásaink csak akkor válnak teljessé, s a magyarság ethnogenezisének vizsgálata csak akkor léphet a döntő fejlődés útjára, ha megismerjük a szovjet múzeumok roppant gazdagságú gyűjteményeit, s ha szovjet kolégáink is hasonló alapossággal figyelik a magyar szakirodalom eredményeit.

²⁴ L. 19. j.

²⁵ С. А. Плетнева: Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. МИА 62. 1958 153-161.

Федоров Давидов: Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов Москва, 1966. 134-138.

²⁶ S. Schechter: An Unknown Khazar Document. Jewish Quarterly Review, III. 1912—1913. 216—217.

Így nem állhat elő az a sajnálatos helyzet, hogy a délorosz sztyeppe koraközépkori történetében kétségtelenül jelentős szerepet játszó ősmagyarság kimaradjon a terület félnomád és lovasnomád népeiről írt összefoglalásokból.²⁷

ÜBER DIE PFERDEBESTATTUNGEN DER LANDNAHMEZEIT

von

Csanád Bálint

In den Gräbern der Ungarn aus dem 10—11. Jahrhundert ist immer nur eine partielle Pferdebestattung (Schädel und 4 Beinknochen) zu finden. Auf Grund der Lage der in den Gräbern gefundenen Pferdeknöchel hat der Verfasser 4 Gruppen beobachten können und auch die Gräber hierhergezählt, in welchen neben dem Toten nur Pferdegeschirr zum Vorschein kam. Bei allen Varianten ist der Pferdeschädel mit der Schnauze dem Menschenschädel zugewendet. *I. Gruppe:* „Bestattungen mit Pferdegeschirr“ (I. T. 1.) *II. Gruppe:* „Bestattungen mit Pferdehaut, zu den Füßen gelegt“ (I. T. 2—3.) *III. Gruppe:* „Bestattungen mit ausgestopfter Pferdehaut“ (I. T. 4.) *IV. Gruppe:* „Bestattungen mit zusammengelegter Pferdehaut“ (I. T. 5.) *V. Gruppe:* „Bestattungen mit ausgebreiteter Pferdehaut“ (I. T. 6.).

Auf Grund der chronologischen und gesellschaftlichen, weiterhin der originellen Bestimmung dieser Bestattungsformen können zwei Grundformen abgesondert werden (II. und III. Gruppen). Dies wird auch davon bekräftigt, dass irgendwelche Parallelen ausschliesslich zu diesen zwei Gebräuchen östlich der Karpathen zu finden sind.

Die I. und II. Gruppen kommen auf dem ganzen Gebiet des Landes ebenmässig vor (S. Landkarte), sie können in jeden Begräbnisstätten aus dem 9—11. Jahrhundert beobachtet werden. In den Begräbnisstätten des die ugrische Sprache gesprochenen, gemeinen Volkes erscheint fast ausschliesslich dieser Ritus. Dagegen erreicht die Häufigkeit der II.—IV.—V. Gruppen die der vorangehenden nicht (237—56 Gräber).

Sie kommen nur im nord-östlichen Teil des Landes in bedeutenderer Zahl vor, und der Gebrauch verschwand gegen die Mitte, oder die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts aus den Begräbnisstätten. Die ungarische Forschung hat diese Gräber auf Grund ihrer Beilagen bereits früher an die türkische führende Schicht geknüpft. Es ist wichtig zu bemerken, dass die letzteren Riten in den Begräbnisstätten des gemeinen Volkes sehr selten sind. Auf Grund der Obenerwähnten identifiziert der Verfasser die Gebrauchsform der I—II. Gruppen mit den Erbgesessenen ugrischen Massen, der ungarischen Landeseroberer die III—IV—V. Gruppen dagegen mit der zu den Ungaren stossenden Population türkischen Ursprungs, die gegen die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts in ihrer Umgebung verschmolzte.

Diese Annahme wird durch die Beobachtungen der süd-russländischen Pferdebestattungen aus dem 6—11. Jahrhundert bekräftigt. Der Ritus der „zu den Füßen gelegten Pferdehaut“ kann an kein frühmittelalterliches Volk geknüpft werden. Da diese Gräber hauptsächlich an der Wolga in finno-ugrischer Umgebung zum Vorschein kommen, und die Lebensweise der Ungarn als Reitervolk (und vielleicht auch ihr Pferdekult) das Ergebnis einer selbständigen Entwicklung war, knüpft der Verfasser diese Gräber an den Altmagyaren.

Bestattungen mit ausgestopfter Pferdehaut werden von der sowjetischen Forschung eindeutig mit den Petschenegen und Uzen in Zusammenhang gebracht. Da keine unmittelbare Verbindung zwischen den Uzen und Magyaren im 9. Jahrhundert nachzuweisen sei, soll die Sitte bei den Landeseroberern als ein Ritus Petschegener Herkunft betrachtet werden.

Ein Kapitel von Anonym von Cambridge analysierend, versuchte der Verfasser nachzuweisen, dass sich einige Gruppen von Petschegenen (und Alanen) anlässlich des Kabaren-Aufstands, in Kazar-Kaganatus zwischen den Jahren 863 und 867 ausgebrochen, dem ungarischen Stammesbündnis angeschlossen haben. Durch die Hypothese des Verfassers können zahlreiche geschichtlichen, linguistischen, archeologischen und anthropologischen Fragen erleuchtet werden.

²⁷ L. 25. j. és C. A. Плетнева: От кочевий к городам. МИА. 142.1962.

A CSÓLYOSI KUN SÍRLELET HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS

(Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség)

A mai Csólyospálos határában, az egykori Csólyospusztán 1903-ban előke-
rült magányos sír¹ a kunok temetkezési szokásaira, viseletére, fegyverzetére és
kézművességére vonatkozólag egyaránt értékes régészeti forrásanyagot jelent.
Amint arról a lelet leírása és elemzése során beszámoltunk,² a mellékletek (sisak,
sodronying, vállvédő páncéllemezek, veretes öv, nyílhegyek, kengyelpár, kopor-
sóvasalások) nagyjából a XIII. század második negyedére jellemzőek, a tem-
etkezés a század harmadik negyedére, legkésőbb a század végére keltezhető.
A lelet együttes nem egyedülálló: párhuzamait a dél-országi kunoknál és
általában a késő nomád emléktárhelyeken találjuk meg. A következőkben a lelet
hadtörténeti vonatkozásaival foglalkozunk, melyeket eddig csak a kormeghatá-
rozás szempontjából érintettünk.

A védelem és a támadás eszközei egyaránt képviselve vannak a leletben.

A védő felszerelés — sisak, sodronypáncéling, vállvédő páncéllemezek — a
korabeli viszonyok között nehéz fegyverzetet jelent.³ Történeti és régészeti ada-
tok bizonyítják, hogy az átlagos nomád harcos öltözképe nem ilyen volt.

A fej védelmére a különböző nomád népek köztudomásúlag egyszerű nemez,
bőr vagy szőrme süvegeket használtak. A kunok is elsősorban ilyeneket visel-
nek a falfestményeken és a miniatúrákon.⁴ A VIII. századi tükrök ábrázolásáról
ismert sisakja homlokpántból és két, a koponyát keresztbező pántból áll, a pánt-
tok keresztbező pontjánál egy kúp alakú szegecs van; a fémpántok alatt nemez-
vagy bőrsapka lehetett, esetleg arra voltak ráerősítve; a sisakhoz vállig erő-
s arc- és nyakvédő vértet csatlakozik.⁵ Az az törzsszövetségnek a Rosz folyó
balpartján a XI. század második felében letelepített maradványai, a csornij klobu-
kok is hordtak ilyen sisakokat.⁶ A kun kőszobrok sisakjain néha keresztpántok
is megfigyelhetők⁷, ezek jelölhetnek vaskeretű bőrsisakokat vagy két, illetve
négy részből szegecselt vassisakokat is. Nem technikai elmaradottság okozza,

¹ Éri I., FA 8 (1956) 147—149.

² Megjelenés alatt a Folia Archaeologica 20. kötetében.

³ Плетнева, С. А., Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях, МИА 62 (1958) 197.

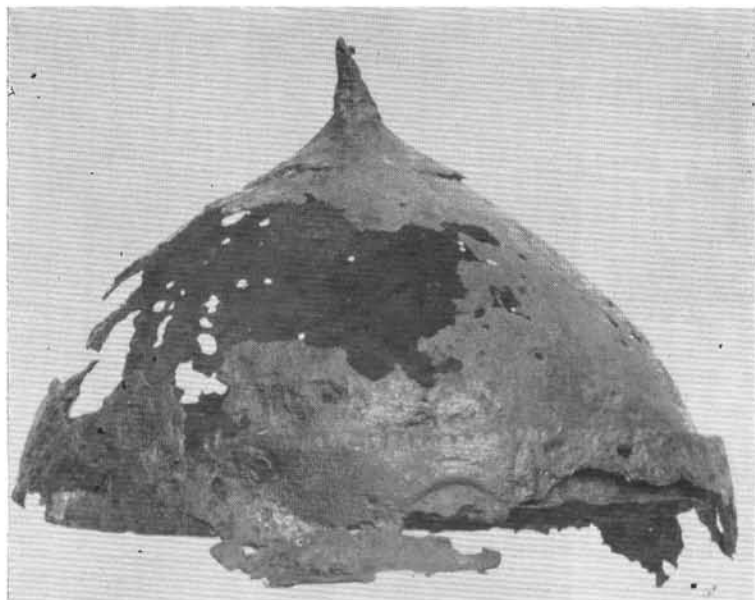
⁴ Uo. 209.; Fehér G., Arch. Ért. 84 (1956) 161—162.

⁵ Le Coq, A., Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. (Berlin 1925) 13. 65. kép. Véleményünk szerint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszakán ábrázolt harcos sisakja ugyanilyen szerkezetű [Mavrodinov, N., Le trésor protobulgare de Nagy-szentmiklós. AH 29 (Bp. 1943) IV. t.]: homlokpánt, keresztpánt és alacsony sisaktest figyel-
hető meg rajta, tehát más típusú, mint a magasabb kúpos fémsisakok [erről a kérdésről
1. Györffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (Bp. 1959) 110.].

⁶ Плетнева, С. А., i. m. 169.

⁷ Uo. 37. kép 2, 6, 11, 14, 18.

hogy a nomád népek ilyen kezdetlegesebbnek ható sisakokat használtak. A könnyűlovasság csak csekélyebb súlyú, kellő mozgékonyt biztosító fegyverzetben fejthet ki sikeres harci teljesítményt.⁸

1. kép

A felső test védelmét a középkori nomádoknál a források egybehangzó állítása szerint elsősorban a bőrpáncél látta el.⁹ A mongolok bőrpáncéljának készítmódját Plano Carpini írta le¹⁰, vele egykorú megfigyelők jellemzése szerint „erősebb, mint a vas”¹¹ és „csaknem áthatolhatatlan”.¹² Hasonló bőrpáncélt láthatott Villani Máté is Nagy Lajos hadseregében¹³, talán éppen a könnyűlovasság zömét képező kunokon.

Kelet-Európa XI–XIII. századi nomádjainál a vassisak és a sodronypáncél az előkelők temetkezéseiben fordul elő.¹⁴ Egyéb gazdagabb mellékletek hiányában a sisak és a sodronying meglelte önmagában is gazdagságot jelenthet: mindkettő drága¹⁵ és a régészeti leletek között mindkettő viszonylag ritka.¹⁶ Ennél-

⁸ Nagy Lajos hadseregének kun, székely és besenyő íjászairól Villani Máté a következőket mondja: „Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert abban van minden reményük.” [Rácz M., A három Villani krónikája. (Bp. 1909) 258.]

⁹ Nagy G., Arch. Ért. 26 (1906) 205.; Györffy Gy., A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (Bp. 1958) 74.

¹⁰ Györffy Gy., Napkelet felfedezése. (Bp. 1965) 79.

¹¹ Makkai L.—Mezey L., Árpád-kori és Anjou-kori levelek. (Bp. 1960) 147.

¹² Györffy Gy., Napkelet... 54.

¹³ Rácz M., i. m. 258.

¹⁴ Lelőhelyek: Tagancsa, Burti, Zelenki, Antonovka, Mirovka, Lipovec, Babicsi, Mezseicska, Nogajszk [Кирпичников, А. Н., Русские шлемы X–XIII вв. Сов. Арх. 4 (1958) 59–61, 63, 65.], Kovalí [Бобринский, А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы (С.-Петербург 1901) 123.]; Peski [Бранденбург, Н. Е., Журнал раскопок 1888–1902 (С.-Петербург 1908) 87–89.].

fogva nem valamely különálló nehézfegyveres elemhez köthető viseletük, hanem a nomád társadalom katonai vezető rétegéhez.¹⁷

A csólyosi lelet *sisakja* (1. kép) a keleti sisakok közé sorolható. Ez a félgömb alakú, enyhén kúposodó forma végső soron perzsa eredetű: legkorábbi (VII–IX. századi) párhuzamait az iráni kultúra befolyása alatt álló Pendzsikentben és Kelet-Turkesztánban találjuk meg¹⁸; a XII–XIV. században a perzsa ábrázolásokon gyakran előfordul¹⁹, de első fennmaradt példányai későbbiek (XVI. század). Ez a típus Perzsiában a XIX. századig alig változott.²⁰ Szerkezete — homlokpánt-sisaktest-sisakcsúcs — megegyezik a keleti sisak több típusával, de a rokon típusoknál alacsonyabb, csúcsának enyhe kúposodásától eltekintve követi a fej vonalát. Hosszú ideig való viszonylag változatlan fennmaradása bizonyítja formája célszerűségét: a keleti könnyűlovassárcmodor követelményeinek ilyen kisméretű, könnyű sisak felelt meg, melynek súlya a koponya felületén eloszlott. (Ezzel szemben nyugaton a súlyos lovagi fegyverek ellen egyre nagyobbá, nehezebbé váltak a sisakok.²¹)

A dél-oroszországi kunoknál előfordul a XII–XIII. századi meredek falú orosz sisak is²², de adataink többsége azt valószínűsíti, hogy elsősorban az alacsony, félgömb alakú, enyhén kúposodó, homlokpántos sisakot viselték, amelynek vázát eleinte keresztpántok alkothatták (Peski, 323. kurgán)²³, később egy darabból kovácsolták (Csólyos)²⁴. Ez a típus a kunok által terjedhetett el Kelet-Európában: magyar²⁵, bolgár²⁶ és orosz²⁷ ábrázolásokon is felbukkan a XII–XIV. században.

A csólyosi lelet *sodronyinge* minden valószínűség szerint a korabeli Kelet-

¹⁵ Még a nomád hadseregek tömegét kitevő közrendűek egyszerűbb felszerelésének beszerzése is nagy megterhelést jelentett a nomád pásztor-gazdaságoknak [Bartha A., Száz. 97 (1963) 279.].

¹⁶ Плетнева, С. А., i. m. 197.; a Rosz folyó vidékén Brandenburg által kiásott 65 fegyveres vagy lovas sír közül mindössze háromban volt sisak (Кирпичников, А. Н. i. m. 63.); Федоров-Давыдов, Г. А., Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. (Москва 1966) 32–35., 117.

i. m. 197.; Plano Carpini szerint a mongoloknál csak a gazdagoknak van szabályjuk, lábszárvédőjük, sisakjuk és vértetük (Györffy Gy., Napkelet ... 79.).

¹⁷ Плетнева, С. А., i. m. 197.; Plano Carpini

Le Coq, A., Die buddhistische Spätantike in Mittelasien V. (Berlin 1926) F/1. kép; *L. Coq, A.*, Chotscho. (Berlin 1913) 33. t.

¹⁸ Живопись древнего Пятнджикента, Szerk А. Ю. Якубовский. (Москва 1954) XXV. t.;

¹⁹ Pope, A. U., A Survey of Persian Art I–VI. (London—New York 1939) V. 554., 657., 706., 813., 833. és 834. t.; VI. 1409. t.

²⁰ Uo. III. 2563.; VI. 1412., 1415. t.

²¹ Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 410.; Borosy A., Hadtört. Közl. 9 : 2 (1962) 164.

²² Кирпичников, А. Н., i. m. 65.

²³ Uo. 7. kép 4.; a kamennaja babák sisakjai közül talán ide tartozik: Плетнева, С. А., i. m. 37. kép 6, 11.

²⁴ Néhány biztosnak látszó analógia a kamennaja babákról: Плетнева, С. А., i. m. 37. kép 1, 4, 5, 7, 8, 10, 19.

²⁵ A Szent László legendát ábrázoló falfestményeken bukkan fel: Bögözön és Gelencén [Radocsay D., A középkori Magyarország falképei. (Bp. 1954) XLII., XLIV. t.]; Nagy Géza megállapítása szerint a kunok hozták be újra Magyarországra a XIII. században [Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 410–411.].

²⁶ Дижев, I., Die Miniaturen der Manasses-Chronik. (Sofia 1965) 41. és 54. kép; Рикман, Э. А., Изображение бытовых предметов на рельефах Димитриевского собора во Владимире КСИИМК 47 (1952) 27.

²⁷ Медведев, А. Ф., Оружие Новгорода Великого. МИА 65 (1959) 173.

Európában használt rövid testű, rövid ujjú, keleti típusba sorolható.²⁸ Míg a bőrpáncélt a nomádok maguk gyártották²⁹, a sodronypáncélt az iráni vagy a kaukázusi páncélgyártóktól szerezték be³⁰, illetve az oroszoktól, akik a IX–X. századtól már önállóan készítették.³¹ A sodronying a nomád előkelők körében a VI. századtól található meg³², átmeneti hiánya a magyaroknál és a besenyőknél³³ el nem temetéssel is magyarázható, azonban a fegyverzet összetételének katonai szempontjaira is utalnunk kell.

A támadási és védelmi eszközök egymással kölcsönhatásban fejlődnek. A nomád harcmódor legfontosabb fegyvere a nyíl, a nyílfajták változása tehát szoros összefüggésben van a legnagyobb támadási felületet borító védő öltözék, a felső test páncélzatának fejlődésével. Itt nem kívánunk részletesen foglalkozni a problémával, csak azt jegyezzük meg, hogy a IX–X. században még a rombusz vagy deltoid alakú lapos harci nyilak voltak gyakoriak³⁴, ellenben a X. századtól kezdve a páncéltörő nyilak széles skálája alakult ki.³⁵ Az igen előnyösen alkalmazható, könnyű, hajlékony és erős sodronypáncéllal szemben csak a modern páncéltörő nyilak lehettek hatásosak.

A csólyosi lelet páncéllemezei egyelőre régészeti analógia nélkül állnak. Két egykorú utazó, Plano Carpini és Willelmus Rubruk leírásaira támaszkodva csak annyit mondhatunk, hogy ebben az időben, a XIII. század közepén a mongolok használtak páncéllemezeket³⁶ a váll védelmére is.³⁷ A vállvérték megjelenése a nomád fegyverzetben összefüggésben lehet a harci nyilak és a szablyák fejlődésével.

A támadó fegyverzetet a csólyosi leletben négy különböző típusú nyílhegy képviseli (2. kép). Közismert, hogy a különböző formájú nyilak más-más célt szolgáltak.³⁸ A megfelelő nyíl kiválasztásában két fő szempont érvényesült: a célpont távolsága és minősége. A mongol haditaktikában egyenlő szerepet ka-

²⁸ Бобринский, А. и. м. XXI. т.; Собрание Б. И. и В. И. Ханенко. Древности Приднепровья V. (Киев 1899—1902) 26. фüz. II. т. 8. кър а.; Колчин, Б. А., Черная мегаллургия-металлообработка в древней Руси (домонгольской период). миа 32 (1953) 122. кър.

²⁹ A sztyeppén már az i. e. VII. század óta ismerték a bőrpáncélt: Медведев, А. Ф., К истории колчуги в древней Руси. КСИИМК 49 (1953) 26.

³⁰ A sodronypáncél elő-ázsiai találmány (Pope, A. U., i. м. III. 2557—2558); gyártásának központja a középkorban Perzsia és Észak-Kaukázus [Nagy G., Arch. Ért. 26 (1906) 202—204.; Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 28.]; Willelmus Rubruk említi útleírásában, hogy a kaukázusi mongol őrség két tagja az alánoktól zsákmányolta páncélingét (Györffy Gy., Napkelet... 212—213.).

³¹ Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 29; Рыбаков, Б. А., Ремесло... древней Руси. (Москва 1948) 230—231.

³² Медведев, А. Ф., К истории колчуги... 27—28.

³³ Плегнева, С. А., i. м. 156.

³⁴ Cs. Sebestyén K., A magyarok íjja és nyila. (Szeged 1933) 31—36.

³⁵ Медведев, А. Ф., Ручное, метательное оружие (луки и стрелы, самострел) VIII—XIV вв. (Москва 1966) 78—86.

³⁶ Györffy Gy., Napkelet... 213.

³⁷ Uo. 80.

³⁸ Cs. Sebestyén K., i. м. 31—36.

³⁹ Marco Polo utazásai. (Bp. 1963) 353—354. Régészeti adatok szerint a közelre hordó nehéz nyilak elsősorban az előkelők felszerelésében találhatók meg: Dienes I., Arch. Ért. 93 (1966) 221., 51. j. — Lektor véleményében Dienes István hívta fel figyelmemet arra, hogy a nehéz és könnyű nyilak rendeltetését Kalmár János és nyomában László Gyula éppen fordítva írta le [Kalmár J., Arch. Ért. (1944—45) 288—9.; László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34 (Bp. 1955) 149.].

kott a könnyű és nehéz, tehát távolra és közelre hordó nyíl⁴⁰, ennek fontosságát tisztségviselői kinevezésénél Dzsingisz kán is kifejezésre juttatta: udvarában külön felügyelője volt a közelre és külön a távolra hordó nyilaknak.⁴⁰ Plano Carpini megfigyelése szerint a mongolok más-más alakú és nagyságú nyílhegyeket használtak kisebb vagy nagyobb vadakra és madarakra, fegyveres vagy fegyvertelen emberekre.⁴¹ A különböző fajtáknak egykor saját elnevezésük volt.⁴² A csólyosi nyílhegyek is tükrözik a korabeli gyakorlat sokszínűségét, bár az ún. páncéltörő nyílhegyen kívül kizárólagos felhasználási módot egyikkel kapcsolatban sem határozhatunk meg. A széles, lapos, nagy rombikus nyílhegyről („a” = 2. kép 1.) A. F. Medvegyevnek az a véleménye, hogy az ellenfél lovai ellen használták.⁴³ Ez nyilván csak egyik módja volt a felhasználásnak. Szélessége és nagy felülete miatt közelre lehetett biztosabban célozni vele, vadászatban nagyobb állatra, harcban vértet nélkül lóra vagy emberre. A gondosan megmunkált páncéltörő nyíl („c” = 2. kép 3.) anyaga jól edzett acél⁴⁴, pengéje élesre csiszolt⁴⁵, formája áramvonalas, vastagságának és szélességének aránya közelebb áll 1-hez (0,60), mint a másik három nyílnek — ezen tulajdonságai miatt valóban alkalmas lehetett pikkelypáncél vagy sodronypáncél átlukasztására. Legnagyobb keresztmetszete elől van, tehát üthetése hegyénél összpontosult. Közelre hatásosabb lehetett, mert úgy merőlegesebben érthette az ellenfél páncélzatának felületét. Az egyenletesen keskenyedő két nyúlánk nyílhegyet („b” = 2. kép 2.; „d” = 2. kép 4.) másfajta célpont ellen használhatták. Viszonylagos laposságuk miatt páncél átütésére kevésbé hatásosnak látszanak, mint az igazi „páncéltörő” típusok, de a nomádok harci felszerelésében általános bőrpáncél ellen talán éppen ezért voltak alkalmasak. A relatív szélesség és relatív vastagság („laposság”) jelzésére megadott számok is mutatják, hogy ez a két nyílhegy milyen közel áll egymáshoz (a penge szélességének és hosszúságának aránya: „b” = 0,27; „d” = 0,29; a penge vastagságának és szélességének aránya: „b” = 0,24; „d” = 0,31); köztük a legnagyobb különbséget az jelenti, hogy a „d” nyílcsúcs kicsit vastosabb és anyaga jobb, acélozott — ezért egyszersmind a páncéltörő nyílhegyhez áll közelebb.

A kun-kipcsak törzsszövetség területén, a XIII. század első felében kimutathatók ezek a nyíltípusok.⁴⁶ Az „a” és a „d” nyílcsúcsnak, mint típusnak az eredete a kevés adat miatt egyelőre nem határozható meg; a „b” nyílhegy sztyeppei eredetű, a Kubán vidékén és az Észak-Kaukázusban terjedt el a XII. század végétől; a páncéltörő nyílhegy a sztyeppei nomád nyilak hosszú fejlődésének eredménye: ősei a prémvadászatra használt tűhegyű nyilak, amelyek

⁴⁰ Ligeti L., A mongolok titkos története. (Bp. 1962) 41., 167.

⁴¹ Györffy Gy., Napkelet... 80.

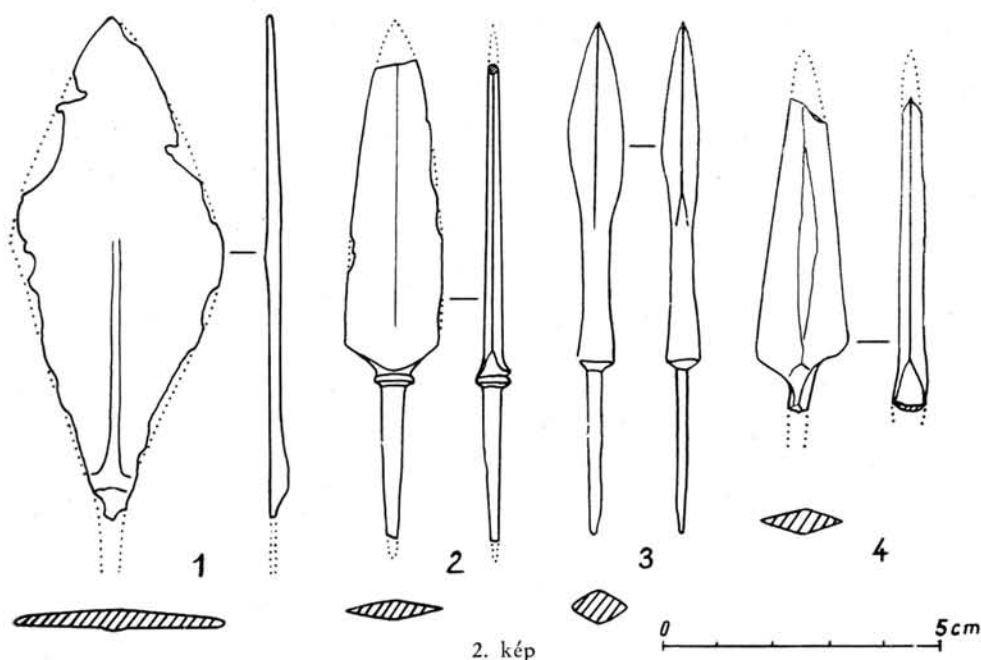
⁴² Ligeti L., i. m. 41., 67., 83., 167. A nyíltípus-felhasználási mód-elnevezés problémakör komplex feldolgozását adja U. Kóhalmi Katalin kandidátusi disszertációjában: A steppei nomádok íjászfelszerelése. Kialakulása, története, szerepe a hagyományban és folklórban. (Bp. 1968.) Kézirat.

⁴³ Медведев, А. Ф., Ручное метательное оружие 68., 97.

⁴⁴ Plano Carpini megfigyelése szerint a mongolok a nyilak vashegyét sós vízbe mártva hűtik le, „hogy az elleenséges vértet átűréséhez erőssé edződjön”. Györffy Gy., Napkelet... 89.).

⁴⁵ Ugyanez figyelhető meg az orosz harci nyilakon is: Колчин, Б. А., Черная металлургия 144.; a mongolokról tudjuk, hogy mindig magukkal hordott fenékövükkel rendszeresen élesítették nyílhegyeiket (Györffy Gy., Napkelet... 80.).

⁴⁶ Плетнева, С. А., i. m. 14. kép 3., 15. kép 1, 4., 16. kép 1.

2. kép

alkalmasak voltak arra, hogy páncélzaton is keresztülhatoljanak — időszámításunk fordulója óta sok változatuk fejlődött ki a hadi alkalmazásban, és éppen a lándzsa alak igen gyakori forma.⁴⁷

A csölyösi sírlelet nem régészeti feltárással került elő, feltehető, hogy nem teljes. A hasonló leletegyüttesek és a történeti adatok alapján teljesség esetén is elképzelhető, hogy az életben viselt fegyverzetből hiányzik a szablya és esetleg a lándzsa⁴⁸ (az íj és a tegez meglelte természetesen a megtalált nyílhegyekből).

A védő fegyverzetet tekintve annyira a kor színvonalán álló, gazdag felszerelésről van szó, hogy — a lelet analógiái segítségével — nyugodtan következtethetünk a nomád kunok vezető rétegének igen korszerű fegyverzetére, amely a test védelmének és a könnyűlovassárcsmódor követelményeinek egyaránt megfelelt. Nyugat-Európában a XIII. században ehhez hasonló értékűt csak a lovasság leggazdagabb rétege viselt.⁴⁹

⁴⁷ Медведев, А. Ф., Ручное метательное оружие... 64., 79—80.; U. Kőhalmi K., i. m. 309—310., XIX. t. 2. — A páncéltörő nyílhegyek a X. századtól kezdve a keleti szlávok körében is igen kedveltek voltak (Медведев, А. Ф., i. m. 79—80.), azonban az elmondottak szerint nem valószínű, hogy a nomád kunok tőlük vették volna át ezek ismeretét, legfeljebb egyes speciális változatokat, amelyek már az oroszok közt alakulhattak ki.

⁴⁸ A sztyeppevidék XII—XIII. századi sisakos-páncélinges temetkezéseiben a nyílhegyeken kívül leggyakoribb fegyvermelléklet a szablya, sorrendben utána a lándzsa következik (Кирпичников, А. Н., i. m. 59—65.; Бобринский, А., i. m. 123, XXI. t.; Бранденбург, Н. Е., i. m. 87—89.; Плетнева, С. А., i. m. 14., 19. kép).

⁴⁹ Nyugat-Európában a XIII. század végéig az előkelő lovagok is pikkelyszerűen összeillesztett lemezekből vagy soronként szíjakra rögzített, ellentétes irányba forduló karikákból álló páncélt viseltek. Az ezeknél erősebb egybe szőtt sodronypáncél a XIII—XIV. század fordulójától terjedt el nyugaton is — alighanem a vashuzalok géppel való készítésének feltalálásával kapcsolatban — addig valószínűleg csak kereskedelmi cikként

A fegyverzet társadalmi háttere mellett szólnunk kell gazdasági vonatkozásairól is. Nem állíthatjuk a nomád kézművességről, hogy ilyen jellegű igényeket nem tudott kielégíteni, azonban az ipari méretekben való előállítás nem tette lehetővé a nomád feudalizmus gazdasági rendszere. Ilyen megvilágításban különös hangsúlyt kapnak a csólyosi lelet orosz, alán, perzsa és közép-ázsiai párhuzamai, amelyek fejlettebb iparú területek⁵⁰ mesterembereinek, termékeinek vagy típusainak a kun sztyeppére való beáramlásáról tanúskodnak.

DIE KRIEGSGESCHICHTLICHEN BEZIEHUNGEN DES KUMANISCHEN GRABFUNDES VON CSÓLYOS

von

András Pálóczi-Horváth

Die Beigaben des kumanischen Grabfundes von 1903 in der heutigen Gemeinde Csólyospálos (Helm, Panzerhemd, Eisenplatten zum Achselschutz, Gürtelbeschläge, Pfeilspitzen, Steigbügel, Sargbeschläge) sind grösstenteils auf das zweite Viertel des 13. Jh. charakteristisch, während die Bestattung aber auf das dritte Viertel oder am spätesten auf das Ende des Jahrhunderts zu datieren ist.

Auf osteuropäischen Steppen, näher auf dem Gebiet des kumanisch-kiptschakischen Stammesbundes befinden sich die Analogien des Fundekomplexes, die hauptsächlich von dem Handwerk der nomadischen Kumanen Kund geben, aber zugleich sind auch gewisse fremde Wirkungen, wie die der Alanen, Perser und Russen festzustellen.

Die Schutzwaffen des Grabes gehören zu der modernsten und reichsten Rüstung ihrer Zeit, die der militärischen Führungsschicht der Nomadengesellschaft von den Kumanen angehörte und nicht etwa einer selbständigen schweren Reiterei. Es ist anzunehmen, dass diese Kampfmittel Rüstung von einem sog. *nyöger* waren der dem nomadischen Fürstentum angehörte. Im Westeuropa hatte nur die reichste Schicht des Rittertums im 13. Jh. eine Schutzrüstung von solchem Wert getragen.

Die Angriffswaffen werden durch die vier verschiedenen Pfeilspitzentypen vertreten, die die differenzierten Pfeiltypen des nomadischen Bogeschüssens bezeugen.

jutottak hozzá [Dean, B., Handbook of Arms and Armor European and Oriental Including The William H. Riggs Collection. (New York 1921) 35—37.; Tóth Z., Turul 47 (1933) 14.; Majláth B., Arch. Ért. 11 (1891) 129., 135.; Nagy G., Arch. Ért. 10 (1890) 414.]. — A lemezvértet a XIII. század végén kezd kifejlődni, először csak a térdeket, a vállakat és a karokat fedi páncéllemez [Kálmár J., Sodronypáncélok és vértetek. (Bp. 1958) 4.. Tóth Z., i. m. 14.; Boeheim, W., Handbuch der Waffenkunde. (Leipzig 1890) 70. kép].

⁵⁰ A XII. században Oroszországból páncélinget exportáltak Nyugat-Európába (Колчин, Б. А., i. m. 150.); Perzsiában a páncélgyártó manufaktúra megszervezése (XIII. század vége) előtt is évente 2000 komplett páncélzatot készítettek (Pope, A. U., i. m. III. 2558—2559.); az alánokról l. a 30. jegyzet és Семенов, Л. П., Шлемы из Северной Осетии. КСИИМК 57 (1955) 64—67. — Dienes István szíves lektorálását és munkámhoz nyújtott baráti segítségét ezúton is köszönöm.

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-NAGYSZIGETEN ÉS KÜBEKHÁZA-ÚJTELEPEN FELTÁRT SÍROK ANTROPOLÓGIAI LELETEINEK ÉRTÉKELÉSE

FARKAS GYULA—LOTTERHOF EDIT—B. MARCSIK ANTONIA

(Szeged, József Attila Tudományegyetem Embertani Intézete)

A Hódmezővásárhely-Népkerti állomástól Szeged felé kb. 1100 méterre, a műúttól délkeleti irányba a Misán tanya mellett húzódó keskeny földút meghosszabbításában, a műúttól kb. 200 méterre helyezkedik el a Hódmezővásárhely-Nagysziget elnevezésű lelőhely.

Itt 1957-ben katonák négy sírt dúltak fel, majd 1957. november 27-én Gazdapusztai Gyula további három sírt tárt fel (a—c. sírok). Ezekből csak a koponyákat mentette meg. 1958. május 5—9. között ugyancsak ő további 12 sírt mentett meg (d—o. sírok), melyek az előbbi három sír embertani anyagával együtt a JATE Embertani Intézetébe kerültek.

A leletekről részletes régészeti feldolgozás nem ismert. Csak az ásatási jelentésekre (Gazdapusztai 1958; 1959), valamint az ásatásnál jelen volt Farkas Gyula feljegyzéseire vagyunk utalva.

Az a—c. sírok közül az egyik — amely az ásatási jelentésben pontosabban nincsen megjelölve — leletei alapján szarmatakorai. Az o. sír, melyben két bronz hajkarika, 4 db nyílhegy, lókoponya, kengyel, vascsat, zabla volt mellékletként, honfoglaláskorinak datálható. A többi sír leletei a 10—11. században kerülhettek a fent megjelölt lelőhelyre. Ezt támasztják alá az egyes sírokban feltárt régészeti mellékletek. Ezek a következők: d. sír: rosszezüst érem. — g. sír: két db kettős S-végű hajkarika. — i. sír: vaskés. — j. sír: hajkarika, kis bronzdísz, bronzkarperec, bronzgyűrű, ruhadísz. — l. sír: hajkarika, bronzkarperec, fülesgomb. — m. sír: két hajkarika, két tagból álló ruhadíszek, vastárgy, karperec, sodrott karperec, két bronzgyűrű és gomb. — n. sír: vastag bronzkarika.

A másik lelőhely Kübekházán az Újtelep 483. szám alatti, Bálint Péter tulajdonát képező háznál van. Bálint Alajos 1961. március 20—25. között 12 sírt tárt fel. Az 1., 9., 10. és 11. sírokban lovas temetkezés nyomait találták. A 10. sír egy része honfoglaláskori mellékletekkel a szegedi Móra Ferenc Múzeumba került in situ, ahol a régészeti kiállításon van elhelyezve.

Az egyes sírok mellékletei a következők: 2. sír: fonott bronzkarperec, lemez bronzgyűrű spirál fejfel. — 4. sír: vaskés. — 10. sír: tegezvasalás, nyílhegyek, tegezborító csontlemez, íjmarkolat csontból, íjvégborító csontlemezek. 12. sír: bronz fülesgomb. A többi sírokban melléklet nem volt.

A feltárt sírok embertani anyaga — az említett in situ kivételével — a JATE Embertani Intézetében van elhelyezve. A 7., 9., 10. és 11. sírokban nem volt koponya.

A nagyszigeti temető kora a 10—11. századra, a kübekházi leleteké pedig a 10. századra tehető.¹

¹ Bálint Csanád régész szóbeli közlése alapján, amiért ezúton fejezzük ki köszönetünket.

Mindkét temetőrészt meg lehetőségek kisszámú és korban megközelítően azonosak, így indokoltak látszott ezeknek a leleteknek az együttes értékelése.²

A közlemény terjedelmének korlátozott volta miatt a leletek részletes egyéni adatainak közlésétől itt eltekintünk és a továbbiakban csak azok rövid jellemzését kívánjuk megadni.

I. Hódmezővásárhely-Nagysziget

A leletek az o. sír kivételével jó megtartásúak. Az elhalálozási kor meg lehetőségek magas, a suturák obliterációja a fogak abráziójához viszonyítva előrehaladottabb. A leletek közül 5 férfi, 6 nő és 4 fiatalok (2 Juvenis, 2 Infantia II.). Meg lehetőségek sok a plagiokephal koponya (15 közül 4). Taxonómiai elemzésre 8 koponya volt alkalmas.

a. *sír*: Lelt. sz. 2234. Maturus férfi. — Agykoponya brachykran (80,7), orthokran, tapeinokran, saenometop, aristenkephal. Arckoponya mesoprosop (85,4), mesen, mesokonch (84,6), leptorrhin, leptostaphylin, mesognath. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 2, prot. occ. ext.: 2, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 5, alv. progn.: 1. Varratsontok. Taxon: armenoid (ar).

b. *sír*: Lelt. sz. 2235. Adultus nő. — Agykoponya euryometop.

c. *sír*: Lelt. sz. 2236. Infantia II. — Agykoponya ultrabrachykran (95,7), hypsikran, tapeinokran, stenometop. Arckoponya hypsikonch (85,3). Norma verticalisban pentagonoid (plagiokephal). Glabella: 1, prot. occ. ext.: 0, fossa canina: 1, spina nas. ant.: 2, alv. progn.: 1. Varratsontok.

d. *sír*: Lelt. sz. 2237. Maturus nő. — Agykoponya mesokran (77,9), chamaekran, tapeinokran, stenometop, euenkephal. Arckoponya mesoprosop (87,9), mesen, hypsikonch (89,5), chamaerrhin, orthognath. Termet: 146 cm, alacsony. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 2, alv. progn.: 3. Taxon: gracilis mediterrán (m).

e. *sír*: Lelt. sz. 2238. Senilis nő. — Agykoponya mesokran (76,8). Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 0. Nyakszirt kúpos.

f. *sír*: Lelt. sz. 2239. Juvenis. — Agykoponya mesokran (78,6), hypsikran, akrokran, stenometop. Norma verticalisban pentagonoid (plagiokephal). Glabella: 1, prot. occ. ext.: 0.

g. *sír*: Lelt. sz. 2240. Maturus nő. — Agykoponya mesokran (75,0), orthokran, metriokran, euryometop, oligenkephal. Arckoponya euryprosop (80,9), mesen, hypsikonch (91,9), mesorrhin, mesognath. Termet: 155 cm, közepes. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 0, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 1, alv. progn.: 1. Taxon: gracilis mediterrán (m).

h. *sír*: Lelt. sz. 2241. Maturus-senilis férfi. — Agykoponya mesokran (75,5), orthokran, metriokran, metriometop, euenkephal. Arckoponya euryprosop (83,6), mesen, hypsikonch (85,0), mesorrhin, brachystaphylin, orthognath. Termet: 159 cm, alacsony. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 2, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 3, alv. progn. 1. Lambdatáji lapultság, kúpos nyakszirt. Taxon: cromagnoid-B — mongoloid (urali), (crB-u).

i. *sír*: Lelt. sz. 2242. Maturus férfi. — Agykoponya dolichokran (74,3), orthokran, metriokran, euryometop, euenkephal. Arckoponya euryprosop (83,4), euryen, chamaekonch (70,8), mesorrhin, mesognath. Termet: 169 cm, nagy-

² Technikai okok miatt célszerűnek látszott a leleteket hármastársaságban fel dolgozni.

közepes. Norma verticalisban ovoid. Glabella: 3, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 3, alv. progn.: 2. Taxon: cromagnoid-A — nordoid (crA-n).

j. sír: Lelt. sz. 2243. Maturus nő. — Agykoponya mesokran (79,6), hypsikran, metriokran, metriometop, euenkephal. Arckoponya leptoprosop (91,1), lepten, hypsikonch (92,1), leptorrhin, leptostaphylin, mesognath. Az arckoponya nagymértékben asszimetrikus, jobbra elferdült. Termet: 160 cm, magas. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, alv. progn.: 3. Taxon: atlantomediterrán (am).

k. sír: Lelt. sz. 2244. Maturus férfi. — Agykoponya hyperbrachykran (86,6), orthokran, tapeinokran, stenometop, aristenkephal. Arckoponya euryprosop (82,9), euryen, mesokonch (76,7), chamaerrhin, brachystaphylin, orthognath. Termet: 165 cm, közepes. Norma verticalisban pentagonoid (plagiokephal). Glabella: 2, prot. occ. ext.: 2, fossa canina: 2, spina nas. ant.: 3, alv. progn.: 1. Taxon: cromagnoid-B — turanoid (crB-t).

l. sír: Lelt. sz. 2245. Maturus-senilis nő. — Agykoponya brachykran (84,8), hypsikran, tapeinokran, stenometop, aristenkephal. Arckoponya mesoprosop (88,0), mesen, mesokonch (82,5), orthognath. Termet: 152 cm, kisközepes. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 0, fossa canina: 2, spina nas. ant.: 2, alv. progn.: 1. Taxon: alpi (a).

m. sír: Lelt. sz. 2246. Infantia II. — Agykoponya ultrabrachykran (90,1). Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1. Sutura metopica.

n. sír: Lelt. sz. 2247. Senilis férfi. — Agykoponya hyperbrachykran (87,8), metriometop. Norma verticalisban szferoid (plagiokephal). Glabella: 2, prot. occ. ext.: 2.

o. sír: Lelt. sz. 2248. Juvenis. — Nem mérhető.

II. Kübekháza-Újtelep

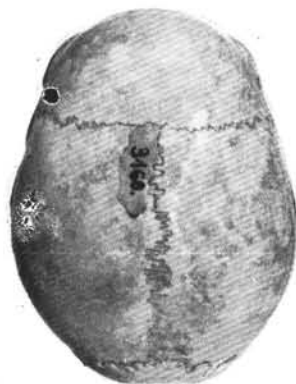
A vizsgálati anyag jó megtartású. Az elhalálozási kor az előbbi temető-részlegénél alacsonyabb. A leletek között 7 férfi, 4 nő és 2 fiataikorú (Infantia I. és Juvenis) vázmaradványai találhatóak. A 2. sírban kettős temetkezés volt, egy adultus nő és egy csecsemő csontváza került felszínre a sírból. Valószínűleg szülés közben bekövetkezett halálesetről tanúskodik. Taxonómiai elemzésre 8 koponya volt alkalmas, 4 sírből nem került elő koponya.

1. sír: Lelt. sz. 3157. Maturus férfi. — Agykoponya eurymetop (plagiokephal). Arckoponya mesoprosop (87,2), mesen, mesorrhin, leptostaphylin. Termet 162 cm, kisközepes. Fossa canina: 1, alv. progn.: 2. Taxon: mediterrán — nordoid (m-n).

2. sír: Lelt. sz. 3158. Adultus nő. — Agykoponya mesokran (78,9), hypsikran, metriokran, eurymetop, aristenkephal. Arckoponya euryprosop (83,3), mesen, chamaekonch (72,5), mesorrhin, brachystaphylin, mesognath. Termet: 153 cm, közepes. Norma verticalisban pentagonoid (plagiokephal). Glabella: 2, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 3, alv. progn.: 2. Baloldali os epiptericum, jobb alsó caninus kétgyökerű. Taxon: gracilis mediterrán — cromagnoid-A (m-crA).

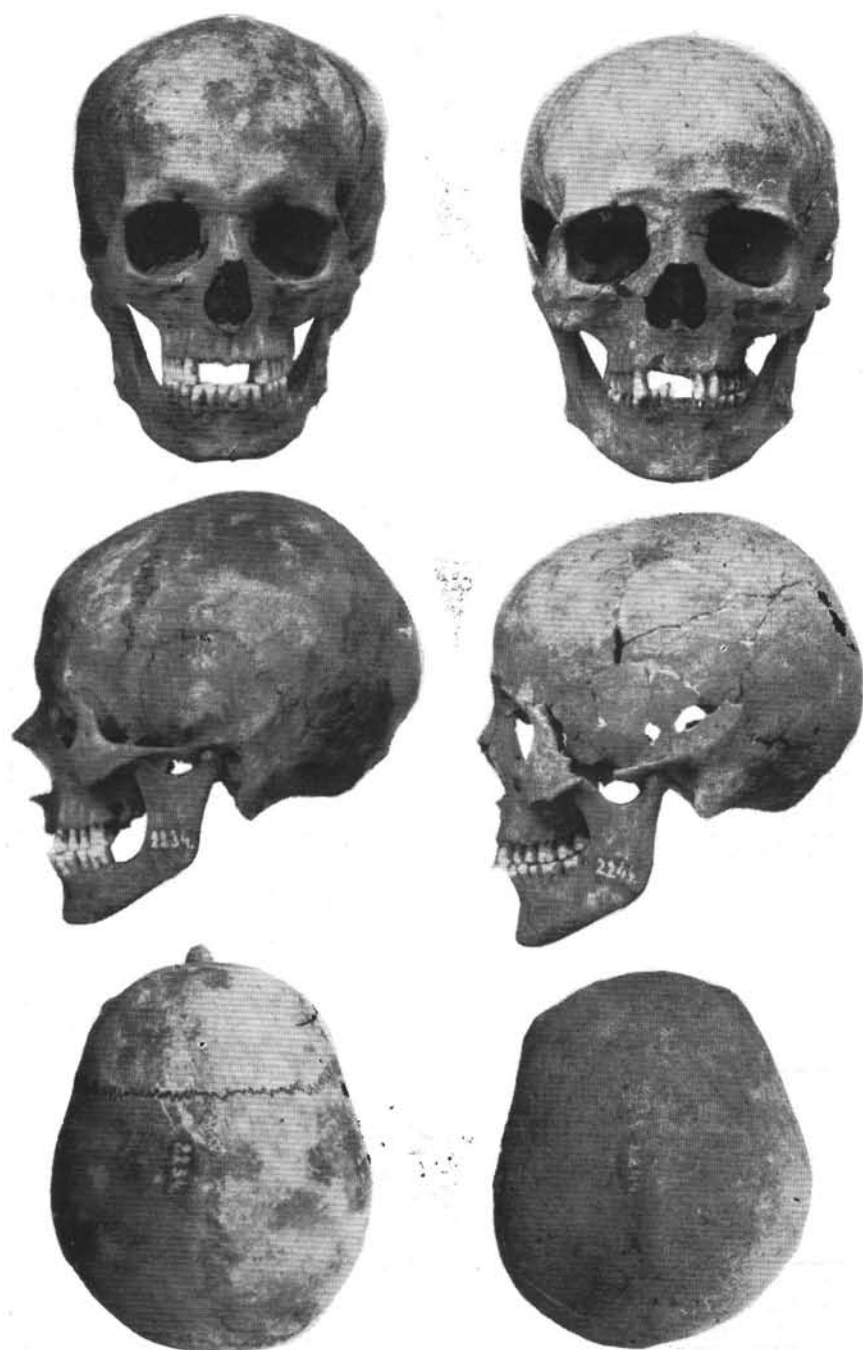
2a. sír: Lelt. sz. 3159. Infantia I. — Csecsemő csontmaradványai.

3. sír: Lelt. sz. 3160. Adultus nő. — Agykoponya mesokran (75,8), orthokran, metriokran, eurymetop, euenkephal. Arckoponya leptoprosop (92,9),

Kübekháza-Újtelep
Lelt. sz. 3158. Adultus nő gracilis
mediterrán — cromagnoid-A

Kübekháza-Újtelep
Lelt. sz. 3160. Adultus nő nordoid

Hódmezővásárhely-Nagysziget
Lelt. sz. 2234. Maturus férfi armenoid

Hódmezővásárhely-Nagysziget
Lelt. sz. 2244. Maturus férfi cromagnoid-B
— turanoid

mesen, mesokonch (81,6), chamaerrhin, leptostaphylin, orthognath. Termet: 160 cm, magas. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 2, prot. occ. ext.: 0, fossa canina: 4, spina nas. ant.: 2, alv. progn.: 1. Taxon: nordoid (n).

4. *sír*: Lelt. sz. 3161. Juvenis. — Arckoponya hyperleptoprosop (95,4), lepten, hypsikonch (90,7), leptorrhin, brachystaphylin. Plagiokephal. Glabella: 1, prot. acc. ext.: 1, fossa canina: 1, alv. progn.: 2. Taxon: turanid (t).

5. *sír*: Lelt. sz. 3162. Juvenis-adultus nő. — Agykoponya mesokran (77,6), chamaekran, tapeinokran, eurymetop, euenkephal. Arckoponya hypereuryprosop (78,9), euryen, mesokonch (81,6), chamaerrhin, mesognath. Termet: 151 cm, kisközepes. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 1, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 3, alv. progn.: 2. Varratsontok. Taxon: gracilis mediterrán — cromagnoid-B (m-crB).

6. *sír*: Lelt. sz. 3163. Senilis férfi. — Agykoponya brachykran (80,0), orthokran, tapeinokran, eurymetop, euenkephal. Termet: 157 cm, alacsony. Norma verticalisban ellipszoid. Glabella: 3, prot. occ. ext.: 2, fossa canina: 2. Taxon: cromagnoid-C — turanoid (?), (crC-t).

7. *sír*: Lelt. sz. 3164. Adultus nő. — Termet: 152 cm, kisközepes.

8. *sír*: Lelt. sz. 3165. Maturus-senilis férfi. — Agykoponya dolichokran (71,6), orthokran, akrokran, eurymetop, oligenkephal. Arckoponya mesoprosop (86,7), chamaekonch (75,6), mesorrhin. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 3, prot. occ. ext.: 1, fossa canina: 2. Taxon: nordoid (n).

9. *sír*: Lelt. sz. 3166. Felnőtt férfi hiányos váztöredékei.

10. *sír*: Lelt. sz. 3167. Maturus férfi. — Termet: 168 cm, nagyközepes.

11. *sír*: Lelt. sz. 3168. Maturus férfi. — Termet: 162 cm, kisközepes.

12. *sír*: Lelt. sz. 3169. Adultus férfi. — Agykoponya dolichokran (74,2), orthokran, metriokran, metriometop, euenkephal. Arckoponya leptoprosop (90,8), mesen, hypsikonch (86,1), mesorrhin, brachystaphylin, orthognath. Termet: 163 cm, kisközepes. Norma verticalisban pentagonoid. Glabella: 3, prot. occ. ext.: 2, fossa canina: 3, spina nas. ant.: 4, alv. progn.: 2. Taxon: atlanto-mediterrán (am).

A két temetőrészleg taxonómiai elemzésének eredményét — melynek ellenőrzéséért Lipták Pálnak ezúton mondunk köszönetet — az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Taxon	Férfiak		Nők		Összes
	Hmvhely	Kübekháza	Hmvhely	Kübekháza	
Gracilis med.	1	1	1	2	5
Atlantomed.	—	1	1	—	2
Cromagnoid-A	1	—	—	—	1
Cromagnoid-B	2	—	—	—	2
Cromagnoid-C	—	1	—	—	1
Armenoid	1	—	—	—	1
Alpi	—	—	1	—	1
Nordoid	—	1	—	1	2
Turanid	—	1	—	—	1

A korábban publikált nagyobb délföldi Árpád-kori szériákhoz (Lipták—Farkas, 1962; 1967a; 1967b) viszonyítva a nagyszigeti és kübekházi leletek együttes taxonómiai képe csekély eltérést mutat. Itt ugyanis a nordoid elem háttérbe szorul. A mediterránok és cromagnoidok a vátrnál (Farkas—Lipták, 1967) nagyobb százalékban mutathatók ki. Ilyen vonatkozásban a kerpusztai temetővel (Lipták, 1953) mutatkozik a legnagyobb hasonlóság. Ugyancsak a vátrnál gyakoribb a mongoloid elem jelenléte is, hiszen a 16 taxonómiailag elemzett koponya közül egy határozottan turanid, míg három az europid túlsúly mellett mongoloid vonásokat is mutat.

A két temetőrészleg taxonómiai szempontból szintén eltér egymástól. A nagyszigeti temetőben gyakoribb a cromagnoid elem előfordulása, mint a kübekháziban, és ez a kis széria ilyen tekintetben még nagyobb hasonlóságot mutat a kerpusztai temetővel.

Feltűnő, hogy a 7 mediterránnak meghatározott lelet közül ötnél melléklet volt, míg a 4 cromagnoid közül csak egynél. Az europomongolid elemeket képviselő leletek közül csak a turanid váz mellett találtak vaskést. Az északi és cromagnoid-B, valamint cromagnoid-C rasszokhoz sorolható koponyák sírjaiban melléklet nem volt. Ugyancsak említésre méltó, hogy a kübekházi négy lovassír közül háromnál hiányzik a koponya.

A nemek szerinti megoszlás alapján a nagyszigeti és kübekházi szériák a délföldi Árpád-kori temetők közül a szatymazihoz állnak a legközelebb.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a leletek kis száma miatt teljesen reális képet nem alkothatunk e két Árpád-kori temetőről, mégis úgy tűnik, hogy ezek a délföldi hasonló korú temetőktől bizonyos tekintetben eltérnek. Mivel a legnagyobb hasonlóságot a kerpusztai temetővel mutatják, így jogunk van feltételezni azt, hogy mindkét széria magyar köznépi temetőből származik.

Irodalom

- Bálint, A. 1962: Kübekháza-Újtelep 483. Jelentés a kübekházi leletmentésről. = Arch. Ért. 89. 266.
- Farkas, Gy.—Lipták, P. 1967: Über die Anthropologie der Bevölkerung des südlichen Teils der ungarischen Tiefebene in der Arpadenzeit. = MFMÉ. Szeged. 1966—67. évi kötet. 135—141.
- Gazdapusztai, Gy. 1958: Hódmezővásárhely-Nagysziget. Jelentés a nagyszigeti leletmentésről. = Arch. Ért. 85. 207.
- Gazdapusztai, Gy. 1959: Hódmezővásárhely-Nagysziget. Jelentés a nagyszigeti leletmentésről. = Arch. Ért. 86. 209.
- Lipták, P. 1953: L'analyse typologique de la population de Képuszta au Moyen age. = Acta Arch. Hung. 3. 331.
- Lipták, P.—Farkas, Gy. 1962: Anthropological Analysis of the Arpadian Age Population of Orosháza-Rákóczi telep. = Acta Biol. Szeged. 8. 1—4. 221—236.
- Lipták, P.—Farkas, Gy. 1967a: A Békés-Povárdzúgi őskori és 10—12. századi temető csontvázanyagának embertani vizsgálata. = Anthr. Közlem. 11. 3—4. 127—161.
- Lipták, P.—Farkas, Gy. 1967b: Anthropological Examination of the Arpadian Age Population of Szatymaz (10th to 12th centuries). = Acta Biol. Szeged. 13. 1—2. 71—119.

AUSWERTUNG DER VON HÓDMEZÓVÁSÁRHELY-NAGYSZIGET UND KÜBEKHAZA-ÚJTELEP STAMMENDEN ANTHROPOLOGISCHEN FUNDE

von

Gy. Farkas—E. Lotterhof—A. B. Marcsik

Die Verfasser haben insgesamt 28 Skelette der Gräberfelder von Kübekháza-Újtelep (in der Nähe von Szeged, Südungarn) und von Hódmezővásárhely-Nagysziget aus dem 10. bzw. 10—11. Jahrhundert anthropologisch untersucht.

Es wurde festgestellt, dass hauptsächlich die Rassen, die mit der Lipták-Methode als Mediterraner und Cromagnoider zu bestimmen sind, in beiden Gräberfeldern erschienen sind. Unter den 16 taxonomisch analysierten Schädeln war ein Schädel Europomongoloider (Turanoider) bestimmt, weitere drei Schädel wiesen ebenfalls mongoloide Züge auf.

Auf Grund der erschlossenen Funde ähneln beide Gräberfelder, aus taxonomischer Hinsicht, der in Képuszta (Süd-Transdanubien) zutage gekommenen Funden der ungarischen Gräberfelder des gemeinen Volkes am meisten.

Archäologische Beilagen wurden vor allem neben den als Mediterraner bestimmten Funden gefunden. Unter den vier Gräbern von Pferdebestattung von Kübekháza fehlten die Schädel aus drei.

Die Verfasser sind zur Feststellung gekommen, dass die Funde aller Wahrscheinlichkeit nach aus zwei Gräberfelder des gemeinen Volkes stammen.

PÁRIZSBA INDULÓ SZEGEDI MŰVÉSZEK A SZÁZAD ELEJÉN

SZELESI ZOLTÁN

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A Szegeden működő képzőművészek egyrészének század eleji Párizsba vándorlása szorosan összefügg azzal a nehéz életkörülménnyel, amely az ekkortájt országszerte, sőt európai vonatkozásban jelentkező általános gazdasági válságból adódott. Jóllehet, hogy a múlt század végén létrejött Szegedi Képzőművészeti Egyesület az 1900-as évek kezdetén rendszeres kiállításokkal egybekötött műtárgy-sorsolásokat rendezett, de ezekkel alig enyhíthetett valamit a helyi művészek megélhetési gondjain. Az egyesület, amely még 1908-ban művésztelepet és festőiskolát akart Szegeden teremteni, pár évvel később már maga is válsággal küzdött. Tagjai a vezetőség egyre csökkenő eredményeivel nem voltak megelégedve, s az általuk rendezett — főleg budapesti művészek alkotásait bemutató — kiállításokat bojkottálták. Úgy a kollektív, mint az egyéni tárlatok létrehozását a tízes évek körül megalakult Szegedi Közművelődési Egyesület vette át. A szünni nem akaró gondokat újabb társulásokkal vélték megoldani, de a világháborúba torkolló krízistől függő helyzetükön ez mit sem változtatott. Híven tükröződik ez a Dél-Magyarország c. helyi napilap 1913 tavaszán megjelenő egyik számából is, amelyben ezt olvashatjuk: „Míg Szegeden művészháborúság dúl és az itteni festők egy tárlatot alig képesek rendezni, eladásról egész évben szó sincs, az állam megtagadja a segélyt, a város pedig nagyon keveset ad és azt is nehezen adja, művészeink a szószoros értelemben nyomorognak és kivándorolni kénytelenek, elismerést egyáltalán nem, csak szapulást és lekicsinylést kapnak, — addig azok a szerencsés művészeink, akik idejekorán felismerve a helyzetet külföldre költöztek, egymás után aratják sikereiket.”¹

Valóban, a század elejétől mindinkább rosszabbodó gazdasági körülmények és a művészeti kilátástalanság több helyi festőt és szobrászt készítettek arra, hogy Szegedet elhagyják és külföldön próbáljanak érvényesülni. Fiatal, tehetséges művészeink figyelmét — mint szerte az országban, sőt határainkon túl is — ekkor Párizs, „a modern művészetek forrása” kötötte le, s vonzotta nagy erővel magához az „újatkeresők”-et. Szegedről legelőbb, 1904-ben Cs. Joachim Ferenc festő és Brummer József szobrász, majd utánuk 1906-ban — a Tanácsköztársaság idején mártírhalt halt festőnő —, Kukovetz Nana, 1908-ban pedig két szobrász, Csáky József és Vígh Ferenc, 1909-ben Szöri József festőművész, végül az első világháború kitörése előtt Bánszky Sándor, valamint Szolcsányi Gyula helyi származású szobrászok vették útjukat Párizs felé. Volt köztük, aki nemzetközi hírnévre tett szert, mint Brummer és Csáky, vagy szomorú módon korán és idegenben hunyt el, mint Bánszky Sándor. Leg-

¹ Szegedi művészek sikere külföldön. Dél-Magyarország (a továbbiakban: Délm.), 1913. ápr. 20.

többjük azonban az idők során visszatért Szegedre és itthon fejtették ki tevékenységüket. Az említettek közül ezúttal Brummer, Csáky és Bánszky útját próbáljuk nyomon követni. Kiindulási helyüktől bár végleg elszakadtak, de mint különösen — a hosszabb méltatást érdemlő — Csáky József, érzelmileg mindvégig Tisza-parti városunkhoz tartozónak vallották magukat.

Brummer József

Brummer Józsefről (1883—1945), a szobrászból világszerte ismertté lett magyar származású műkereskedőről, a legutóbbi évekig szinte alig hallott valamit a hazai szakterület. A figyelmet Dévényi Iván hívta fel rá, a Művészet 1968. januári számában írt cikkével.² Brummer 1883. október 22-én Zomborban született. Középiskoláit 1897-től a szegedi fa- és fémipariskolában végezte. Pályatársaival, Cs. Joachim Ferencsel és Csáky Józseffel itt, a Tisza-parti városban ismerkedett össze. Szegedi tanárainak javaslatára Brummer 1899-ben, a budapesti iparművészeti iskola növendéke lett. Ennek elvégzése után Münchenben folytatta tanulmányait, 1904-ben pedig barátjával, Cs. Joachimmal rövid időre Párizsba utazott. Brummerra — mint akkoriban oly sok szobrászra —, Rodin új szellemű plasztikai gyakoroltak nagy hatást. Cs. Joachimot pedig a francia impresszionista festők csábították Párizsba. A következő év, 1905 tavaszán mindketten hazatértek, s ekkor találkoztak Szegeden Csáky Józseffel, akinek a modern francia művészet eredményeiről hoztak híreket. Ezt követően Brummer a nagybányai művésztelepre került,³ majd — külföldön történő végleges letelepedése előtt — Budapesten, illetve Szegeden dolgozott. Cs. Joachim 1907-ben elnyerte szülővárosa 1000 koronás művészeti ösztöndíját, amely lehetővé tette, hogy a továbbiakban ismét Brummerrel együtt Párizsban képeztesse magát.

A francia fővárosban a két szegedi művésznak sokat kellett küzdenie, hogy pályájukon előre haladhassanak. Különösen az ösztöndíj nélkül élő Brummernek, aki kezdetben. válogatás nélküli alkalmi munkákból tartotta fent magát. Jó pár év volt szükséges ahhoz, hogy első párizsi sikereikről Szegeden is tudomást szerezzenek. A tízes évektől kezdve Cs. Joachimmal, Brummerrel és az ő ösztönzésükre Párizsba utánuk ment Csáky Józseffel gyakran foglalkoznak a helyi újságok.

A Dél-Magyarország 1910 őszén hosszú cikkben ír Brummer addigi pályafutásáról. „Szeged utcáin — olvashatjuk többek között —, sokszor feltűnt Brummer József érdekes feje. Szüleinek a Tisza Lajos körüli lakásáról, vagy a Püspök téren levő lisztkereskedésből indult el, rendesen a rókusai népiskola felé, ahol műtermet rendezett be.”⁴ Brummer modern szobrászati törekvéseit Szegeden nem értették meg. Az itteni közönség szeme és ízlése, a századvégi akadémikus megjelenítésű helyi köztéri szobrokhoz volt szokva. Brummert nyilván ettől a konzervatív szemlélettől való menekülés, és nem utolsó sorban Rodin szobrászatának megismerése sarkallta Párizsba. Róla az első híreket a francia fővárosból Szegedre hazalátogató Cs. Joachim hozta, aki szerint a mozgékony szellemű Brummer az első között ismerte fel azt a nagy hatóerőt, amelyet a

² Dévényi Iván Brummer József. Művészet, 1968. jan. 1. sz. 16.

³ Réti István, A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 59.

⁴ Szegedi szobrászból párizsi műkereskedő. Brummer József karrierje. Délm. 1910. okt. 29.; „Szeged Kislexikona”. Brummer József, szobrász. Délm. 1910. dec. 25.

Henri Rousseau: Brummer József portréja (1909)

japán fametszetek és a néger plasztikák a modern művészetre gyakoroltak. A Párizsban kezdetben nyomorogva élő Brummer arra az elhatározásra jutott, hogy szobrász-tehetségének kibontakoztatása érdekében előbb biztos egzisztenciát kell teremtenie. Ezért gondolt egy egzotikus tárgyakat árusító műkereskedés létesítésére, jól megérezve az ezek iránti érdeklődésben rejlő lehetőségeket. A szükséges alaptőkét a koldusszegény fiatalember állítólag egy belszeretett gazdag család lányától kölcsönözte. Megnyíló kis üzletét Brummer oly ügyesen vezette, hogy néhány év múlva megvagyonosodott, és két öccsét ott-honról maga mellé vette segítőtársul. Ezután pompás műtermet rendezett be és 1910-ben, a Dél-Magyarország szerkesztőségéhez írt levelében bejelenti, hogy „... mint szobrász, igazán most kezdi megtalálni önmagát, amióta hatvanezer frankot érez a zsebében.”⁵

Brummer József jóllehet az általa csodált Rodin egyik tanítványa lett és szobraival olykor szerepelt a párizsi tárlatokon, mégis mint műkereskedő vált egyre ismertebbé, sőt később világviszonylatban is híressé. Kapcsolata a párizsi művészekkel nemzetközi méretűvé szélesült. Az első világháború után műkereskedését New Yorkba tette át. Itt jelentős kiállításokat rendezett — többek között — Maillol-nak, Brancusi-nak és a modern francia festészet egyik vezéralakjának, Matisse-nak, akinek párizsi magánakadémiájába egykor ő is eljárt. A magyar művészek közül Czóbel Béla festményeit szintén a New York-i Brummer Galéria tárta az amerikai közönség elé 1927-ben és 1936-ban.⁶

Az 1945-ben New York-ban elhunyt Brummer József, mint műkereskedő valóban amerikai méretű karriert futott be. Pályája során nemcsak dúsgazdag üzletember lett, de személyére Zadkine-től Ferenczy Béni-ig utalást találhatunk a nagy művészmemoárokbán. Fiatalkori alakját, délies arckifejezését bár a korabeli szegedi újságok is leírták, az egyetemes művészettörténet számára azonban 1909-ben a finánc Rousseau örököltette meg, akinek Brummer a mecénása volt. A magyar származású műkereskedőt karosszékekben ülve ábrázoló festményt a New York-i Museum of Modern Art őrzi. Brummer József emlékezete Budapesten egy szoborhoz, Szegeden egy képhez kötődik. Az ő ajándékként került a Szépművészeti Múzeumba Despiu-nak remek női portréja. 1911-ben pedig Munkácsy Mihály: „A főpap” c. festményét, a szegedi múzeumnak adományozta.⁷ Utalt e képpel arra, hogy Tisza-parti városunkra, ifjúságának egykori színterére Brummer József évek múltán is hálásan gondolt vissza.

Csáky József

Az elmúlt években a Tiszatáj egyik számában megszólaltatta azokat az országosan ismert írókat, költőket és színészeket, akiknek pályája Szegedről indult el. Sokan szeretettel és tisztelettel emlékeztek meg Tisza-parti városunkról, ahonnan évek során annyi tehetség röppent ki. Képzőművészeti vonatkozásban a több mint hatvan éve Párizsban élő, híressé vált magyar szob-

⁵ Délm. 1910. okt. 29.

⁶ *Genthon István*, Czóbel. Bp. 1961. 13. old.

⁷ Új képek a szegedi múzeumban. (Brummer József Munkácsy: „Főpap” c. képét ajándékozta a múzeumnak.) Délm. 1911. aug. 23., Szegedi művészek idegenben. Délm. 1911. aug. 19.; Munkácsy Mihály (?): Főpap. c. flemmez. 67×32 cm. J. j. 1.: „M” Móra F. Múzeum. Ltsz.: 50.133. — A jelzett kép Munkácsytól való származását nem tartjuk feltétlenül bizonyítottnak.

rász, a Szegedről elszármazott Csáky József fiatalkori önéletrajzát adtuk közre, melyet a mester Párizsból ez alkalomra küldött meg nekünk.⁸ Ez voltaképpen lerövidített bevezető fejezete volt annak a terjedelmes memoárnak, melyen Csáky éveken át dolgozott. Az alábbiakban ennek felhasználásával szólnunk a mester ifjúkorának küzdelmes éveiről.

Csáky József nehézségekkel teli fiatalsága és művészi beteljesülésért vívott harca, a francia fővárosból régebben küldött levelei nyomán, a helyi lapokban már 1910–12 között nyilvánosságra került.⁹ A Szegedi Híradó és a Dél-Magyarország félszáz évet meghaladó, könyvtárban sárguló példányai, hű krónikásként vallanak a korabeli helyi művészeti állapotokról. Egy-egy cikkükkel éppen az itthoni nyomortól idegenbe menekülő Csákyra hivatkozva bátran ostromozzák a művészfiatalsággal nem törődő szegedi tanácsot. Máskor meg büszkeséggel telve számolnak be arról a hírről, hogy a Tisza-parti városból indult huszonegy éves Csáky József, a párizsi Szalon kiállító művésze lett.¹⁰ Csáky ifjúkori emlékeiről és később a Párizsban kialakult művészeti nézeteiről Bor Pál 1926-ban megjelent tanulmányai között ír. Emberi és alkotói megnyilatkozásait jól kiegészíti Bor róla szóló, gondosan elemző cikke. A francia fővárosban sikeresen működő fiatal szobrász kibontakozását e véleménye eléggé híven tükrözi: „... Ő is meg korunk is keresi a művészet kifejezési formáját önmagában, a lelke mélyén. Néha a külvilág szinte elvész a belső hangok mellett, néha pedig fölülkerekedik, s erőt vesz rajtuk. De valamit, valami örököt ad Csáky minden művében: azt az ünnepélyes, előkelő hangot, egy mély belső rezgést, melyen emberi megnyilatkozást, mely az ő sajátja, túl a külső formán, túl az anyagon s melyet már az ő figyelő szeme sem tud ellenőrizni.”¹¹ Csákyban — kezdettől fogva, hajlott koráig — sohasem szűnt meg a mind teljesebb kifejezés vágya. Ezt bizonyítják — 1963-ban írt — sorai is, melyeket az itthon elterjedt halálhírét megcáfoló levelében olvashatjuk. „... Sokat dolgozom és azt hiszem egészen más szellemben mint eddig, de nem a „forma” szempontjából. Ugyanis a szobraim most mindinkább mondanak valamit, valami igazán emberit.”¹²

Csáky József 1888. március 18-án Szegeden született. Amint pályakezdését leíró önéletrajzából kitűnik, egyszerű levélhordó fia volt. Mégis a betű értelmét atyja¹³ jóvoltából már négy éves korában megismerte. Talán korai olvasottsága által alakult később gondolkodó, tudatosan alkotó művésszé. Hányatott sorsa korán kezdődött, mert szülei nem éltek jól. Nehéz természetű atyja miatt ő és anyja is sokat szenvedtek. Ebből adódott, hogy Szegeden kívül,

⁸ Csáky József levele Szelesi Zoltánhoz (továbbiakban: Cs. J. levele Sz. Z.-hoz), Párizs, 1962. I. 20. Itt jegyezzük meg, hogy Cs. J. és Sz. Z. között az elmúlt öt év alatt állandó levelezés állott fent, amely most is tart.; Csáky József pályakezdése (Önéletrajzi részlet). Tiszatáj, 1964. ápr.—máj.—jún. 4—6. sz. 4. old.

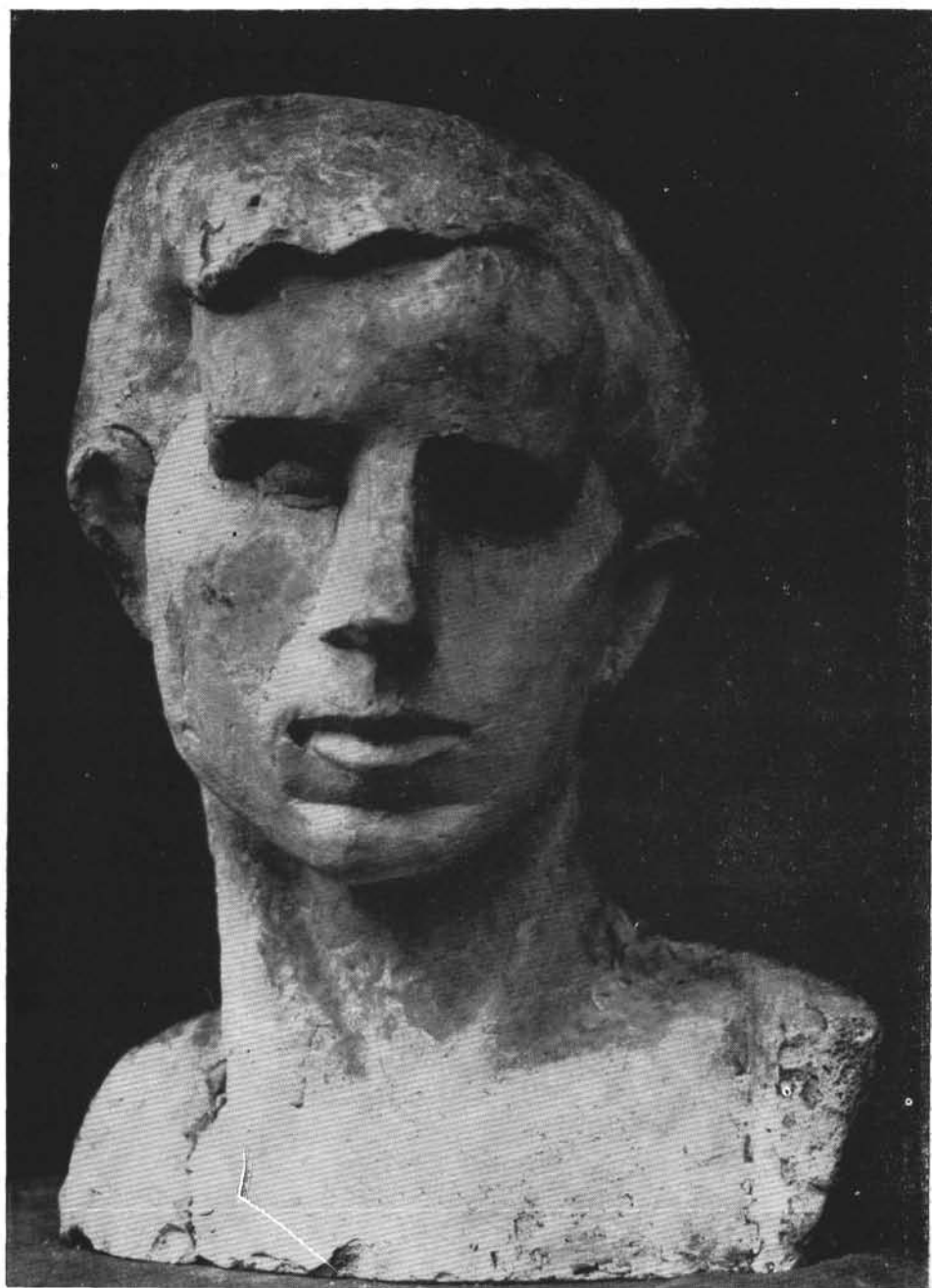
⁹ Szegedi művészfjak nyomorgása, letörése, kidobása. Szegedi Híradó (továbbiakban: Sz. H.), 1910. jún. 4.; Víg és szomorú művészlevél Párisból. Délm. 1912. okt. 24.

¹⁰ Szalay János, Joachim és Csáky. Délm. 1911. febr. 23.; Szegedi művészek idegenben. Délm. 1911. aug. 19.; Szegedi szobrász párisi sikerei. Délm. 1912. okt. 6.; Egy szegedi szobrász sikere Párisban. Sz. H. 1912. okt. 13.; Szegedi művészek sikere külföldön. Délm. 1913. ápr. 20.; Művészsors. Szeged és Vidéke (továbbiakban: Sz. és Vid.), 1913. dec. 11.; Szegedi szobrászok Párisban. (A „Függetlenek” kiállítása. Magyar kubisták. Bánszky és Csáky a kiállítók között.) Délm. 1914. márc. 27.; Szegedi szobrász sikere Párisban. Sz. és Vid. 1914. áprl. 4.; Csáky József küzdelmes pályakezdése. Délm. 1925. aug. 13.

¹¹ Bor Pál Csáky és szobrászata. Bp. 1926. Képekkel.

¹² Cs. J. levele Sz. Z.-hoz, Párizs, 1963. IX. 28.

¹³ Csáky József atyjáról, Csáky Vincéről, a Délm. 1926. nov. 7-i számában olvashatunk.

Csáky József: Férfi fej (1911)

hol Budapesten, Zomborban és Szentesen is laktak, ahova éppen postás atyját helyezték. Így Csáky gyermekkorának emlékképeiben hol poros vidéki utcácskák, hol meg ázott aszfaltú pesti körutak tűntek fel.

Fiatal életének egy részét atyja és annak második felesége mellett, Budapesten töltötte. Sötét bérkaszárnnyában laktak, ahol a nappal is szükséges petróleumlámpa gyér fénye mellett kezdett el rajzolgatni. Dolgozni járó szülei nap mint nap bezárták. Szabad vasárnapjait a múzeumok képtáraiban töltötte. „Zrínyi kirohanása”-val és a „Busuló juhász”-szal — többek között — ekkor ismerkedett meg. Ezeknek értékelése a későbbiek során nagyot változott benne. Titokban készített rajzai miatt atyja Szegedre zavarta. Itt édesanyjával együtt, zsindelykészítő nagyatyja házában húzódtak meg. Anyja a helyi Dohánygyárba járt, ő pedig a középiskoláit végezte. Múzeumi levegőt a szegedi Kultúrpalotában szippantgatott, ahol a képeket, szobrokat gyermeki lelkeséggel csodálta meg. Nyiladozó értelmét a műalkotások megértésében barátjának, Bánszky Sándor szegedi szobrásznak a segítségével csiszolta. Ő biztatta a természet utáni rajzolásra is, melyet Tápe parasztkörnyezetében Csáky nagy kedvvel művelt. A művészet elsajátítására azonban igazán 1905-től került sor, amikor a budapesti iparművészeti iskolán Mátrai Lajos növendéke lett.

Ez szerinte — ahogy önéletrajzában kifejtette — azt jelentette, hogy ezen-től reggeltől estig csak rajzolhat, mintázhat és néha festhet is. Öröme azonban nem lett tartós, mert az itteni szokványos művészképzés nem elégitette ki az ő újat kereső, önmagával soha meg nem elégedő vágyait. Tehetsége egész pályáján át szüntelenül hajtotta előre. Így az iparművészeti iskolában csak másfél évig maradt. Néhány társával együtt nem tudták elviselni az ottani száraz tanítási módszert, amely gipszszobrok másolásából állt. Sok keserve az iskola otthagyasával fokozódott. Atyja nem volt hajlandó támogatni, munka pedig nem akadt számára. Éhesen, fázva rózta a pesti körutakat és olykor a végteleznek tűnő szegedi országutat.

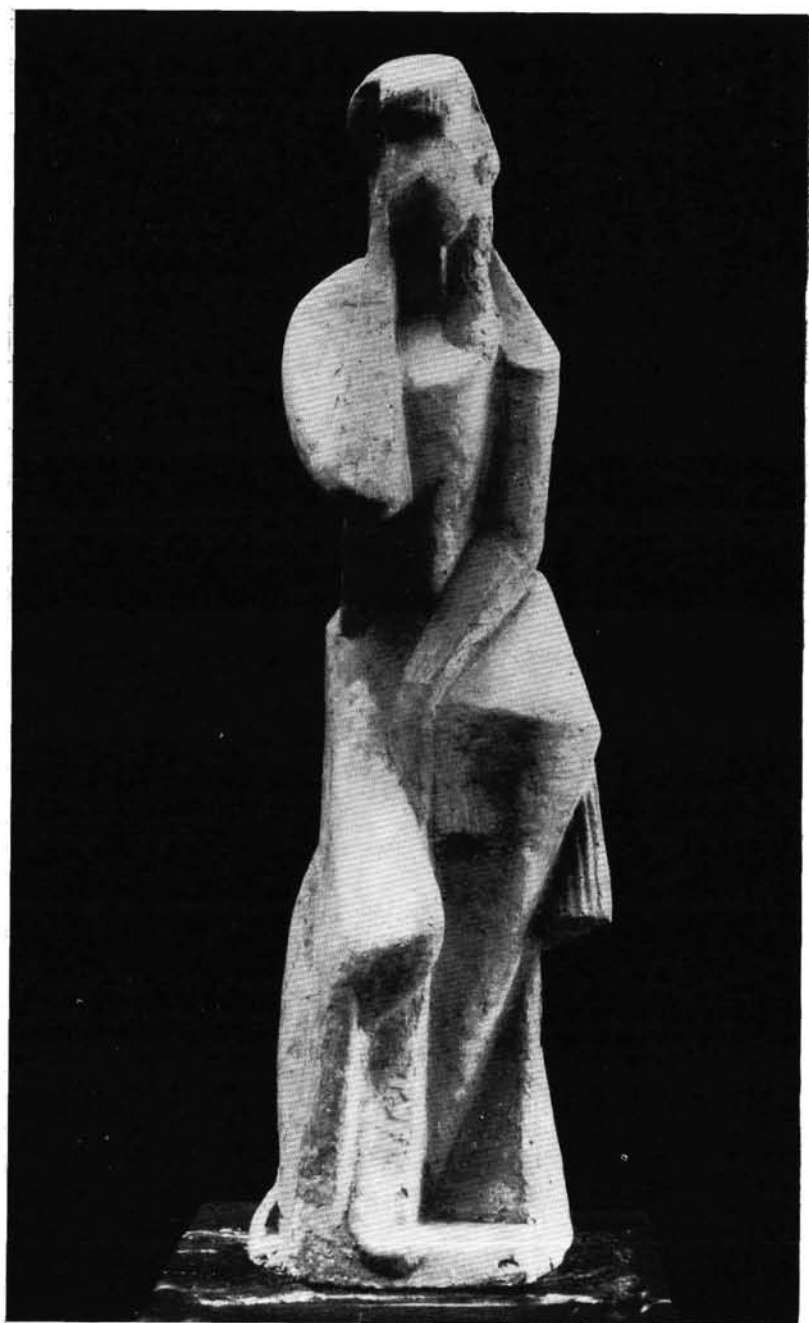
Helyzete reménytelenné vált. E kiuttalan sötétségben előbb biztató derengésként, majd mindent betöltő és magához vonzó fényként hatott rá Párizs, a művészi megvalósulásnak ez az új Mekkája. Innen hoztak számára izgalmas híreket és szép reprodukciókat. a modern mesterek nagyjainak, Manet, Gauguin, Rodin, Maillol és mások alkotásairól a Szegedre hazalátogató Brummer József szobrász és Cs. Joachim Ferenc festő.

Csáky előtt új világ tárult ki. Ettől kezdve csak egy vágya volt, látni a művészet óriásainak alkotásait, és ez számára egyet jelentett Párizssal. De oda eljutnia szinte lehetetlennek tűnt. Minden kínálkozó munkát elvállalt. Így került le Pécsre, a Zsolnay kerámiagyárba, ahol hamutartókat és vázákat sorozatban kellett mintáznia. Fél évnél tovább nem bírta. 1907 telén ismét Budapesten volt fillér nélkül, telve kétségbeeséssel. Ezután küzdelmes hónapokat élt át, többször volt munka nélkül. Akarata végül is legyőzte az akadályokat, és 1908 nyarán sikerült Párizsba kijutnia. Ezzel élete új fordulatot vett, s ifjúságának hazai küzdelmei lezáródtak. Pályájának további — Párizshoz kötődő — alakulását Csáky József az alábbiakban így írja le.

*

„1908 augusztusában érkeztem Párizsba. A zsebemben csupán negyven frank lapult és franciául egy szót sem tudtam. Kis ideig Brummer József, Párizsban tartózkodó szegedi szobrásznál, a földön aludva laktam.

Hogy megéljek, többféle munkát (gipszöntést, modell-állást, fametszet el-

Csáky József: Ülő nő (1914)

adást stb.) elvállaltam. Ügyszólván nap mint nap más mesterségem volt. Közben rendületlen szorgalommal tanulni kezdtem franciául, erre szánva minden szabad percemet.

Az ősz végén műtermet vettem ki, a később nevéssé lett „*Ruche*”-ben („Méhkas”). Előtte – bár akkor nem tudtam –, itt lakott Fernand Léger és Laurens, a szobrász. Utánam pedig Chagall. Az egész telet, a kilencven műtermes „*Ruche*”-ben töltöttem és fűtés nélkül mintáztam.

Tavasszal – egy párizsi lány révén –, már elég jól beszéltem franciául, így a munkám is megsaporodott. Ez lehetővé tette, hogy különálló műterembe költözhessem, a Pantheon mögé.

Itt ért 1911-ben az örömhír: megkaptam Szeged város művészeti ösztöndíját. Az életem megváltozott, három évig be voltam biztosítva. Az ösztöndíj lehetővé tette, hogy rendszeresen, zavar és megszakítás nélkül, mint szobrász dolgozzam. Ennek eredményeként különböző salonokban állítottam ki.

Ismerettségi köröm a művészek, írók és diákok között kiszélesedett. Találkoztam a gazdag Lesznai Annával, a költővel. Sokan jöttek össze nála. Így Balázs Béla és a matematikus Dienes Pál is, akikkel kapcsolatomban szorossá fejlődött. Ha jól emlékszem Balázsszal olykor benézett Bartók is, de ügyszólván csak futólag. A francia barátaim száma megnőtt, s velük feljártam Lesznaihoz, aki állandóan fogadott. E kapcsolat által történt, hogy egy író társammal Ady verseket fordítottunk (meg is jelentek, de hol?).

Akkoriban tűnt fel az olasz származású Riciotto Canudo, aki a „Montjoie” nevű irodalmi és művészeti folyóiratot szerkesztette. Munkájába engem és harmadiknak egy fiatal író is bevont. Hétfő délutánonként látogattuk meg lakását, amely egyben a „kiadóhivatala” is volt. Canudo otthonában (ahol két szobrom állt) találkozókat rendezett. Ezeken Párizs legszámottevőbb entellektüeljei megjelentek. Itt ismerkedtem meg Stravinszkij, Cendrars, Apollinaire, Picasso és más híressé vált emberekkel.

Már ezt megelőzőleg a kubista mozgalomhoz csatlakoztam, ami akkor még kizárólag a festészetben alakult ki. Én hoztam létre az első kubista szobrokat, amelyek ráterelték a párizsi modern művészek és műértők figyelmét. A salonok tárlatain a kubisták terme minden évben óriási botrányt kavart. A lapok tele voltak szidalmakkal ellenünk. Örülteknek nyilvánítottak bennünket, de mi ezzel nem törődtünk. Dolgoztunk. Csoportunkat, a Salon d’Automne-ból kitiltották. Sebj. Ott volt az Indépendants.

Persze eladásról szó sem lehetett. Egészen 1914-ig csak egy bronz-fejet vásárolt tőlem valaki. Az illető nevét elfelejtettem. A szegedi királyi táblán bíró volt. A szobrot azért vette meg, hogy azt a városi múzeumnak adományozza. A párizsi időm elején mintáztam, s még korántsem tekinthető kubista munkának. 1959-ben, budapesti kiállításom alkalmával kerestük, de nem találtunk rá.

Új szellemű műveim külföldön is érdeklődést keltettek. A pályám biztatónak látszott és így megházasodtam. (A későbbiek során két lányom született.) De jött 1914. Öt évig nem tudtam dolgozni. A háború előtt készített szobraimból csak három maradt meg. Ezek közül kettő most a Párizsi Musée d’Art Moderne-ben van. A többi elveszett.

1918-ban összeköttetésbe kerültem Leonce Rosenberg párizsi műkereskedővel, aki kubista szobrokat látott tőlem és felkeresett. Röviddel ezután. három évre leszerződöttem. Minden ami a kezem alól kikerült: szobor, rajz, gouache stb. az ő tulajdona lett. Alkotásaim javát főleg külföldön adta el.

1919-ben a rue Boulard-on volt műtermem. A kifejezetten kubista szobraim és az egy éven át csinált absztrakt konstrukcióim itt jöttek létre. Non-figuratív plasztikáimból egy Belgiumba, a Liège-i Múzeumba került.

Mi kubisták Rosenberg-galériájában állandó bemutató teremmel rendelkezünk, de a szalonok tárlatain is szerepeltem. Az általunk okozott viharoknak már vége szakadt, sőt alkotásaim szép sikert arattak. Műkereskedőm, a szerződéselem lejártá után is folytatta a vásárlást, de csak egyes szobrokat vászolt ki tőlem. Azonban a vevőim tábora megnövekedett. Anyagi szempontból ezt a szakaszt fénykoromnak tarthatom.

Az idők folyamán bekövetkezett az új világháború, majd a német megszállás. A náciakat nem vártam be Párizsban, mert politikai és társadalmi nézeteim miatt kivégeztek volna. Franciaország közepén rejtőztem el, s részt vettem az ellenállásban.

Párizsba 1945-ben tértem vissza. Ismét kemény évek elé néztem. Rosenberg meghalt. A jelentősebb pártfogóim és vevőim szintén. Aki élve maradt vagy túl öreg volt, vagy kivándorolt Amerikába. A küzdelmeket újra kellett kezdenem. Művészbarátaim, a legnagyobbak, lassan mind elhunytak és a kubista (az első, az igazi) gárdából, akikkel indultunk, már csak ketten maradtunk, Picasso és én.¹⁴

*

Amint a fenti önéletrajzi részletből kitűnik, Csáky a kilencszázas évek kezdetén elérte a legtöbbet, melyre akkor egy fiatal magyar szobrász képes volt: kijutott Párizsba, s ez fordulópont lett életében. Egy csapásra belekerült abba a feszült szellemű, inspiráló hatású légkörbe, melyben a XX. század elejének modern művészeti törekvései zajlottak le. Láthatta Derain, Braque, Rouault, Rousseau, Matisse, Picasso és mások képeit, valamint többek között Rodin, Maillol, Bourdelle, Archipenko és Brancusi szobrait. Esményképeinek alkotásaiban jóllehet gyönyörködhetett, azonban a mindennapok életgondjai Párizsban sem voltak kedvezőbbek az itthoniaknál. Itt is sokat nyomorgott, éhezett és a hivatástudatán kívül egy-egy olyan nagy ember biztatása tartotta benne a lelket, mint Anatole France. Az első két évben a La Palette akadémián működött, s elérte, hogy 1910-ben a Salon egy mellszobrát elfogadta. Így a Sociétés National des Beaux Arts kiállítóművészei közé került. Ezen eredményére és változatlanul rossz anyagi helyzetére való hivatkozással kérte és kapta meg három évre Szeged város művészeti ösztöndíját.

Csáky párizsi élete során egyrészt kapcsolatba került azzal a kis magyar művészkolóniával, melynek tagjai közt Czóbelt, Pórt, Berényt, Tihanyit, Márffyit és másokat találjuk; másrészt ott volt az avult, hagyományos szemlélettel szakító francia avantgardisták sorában, akik új, modern formákat kerestek koruk művészi kifejezésére. Az idők folyamán az „Artistes Indépendants” (Független Művészek) köréhez tartozva dolgozott, és a „Salon d’Automne”-ban (Őszi Szalonban) és más tárlatokon rendszeresen szerepelt. A húszas évek közepétől, a modern művészeti irányzatokhoz közel álló KUT (Képzőművészek Új Társasága) tagjaként, az akkor alakult magyar csoport budapesti kiállításaira is elküldte szobrait. Mindez azonban és Csáky neve az évek múlásával itthon lassan feledésbe merült. Nem így Párizsban, ahol emberöltő-

¹⁴ Cs. J. levele Sz. Z.-hoz, Párizs, 1964. XII. 18.

Csáky József: Fiatal lány (1930)

nyi munkásságával a szobrászatban nemzetközi rangot vívott ki magának, s alkotásait ma több külföldi modern múzeum őrzi.¹⁵

Csáky József Párizsban létrejött életműve kevésbé ismeretes előttünk.¹⁶ Szobrászatának tartalmi és formai magasrendűségét azonban az 1959-ben, Budapesten rendezett sikeres vendégiállítása meggyőzően igazolta.¹⁷ Művei más-más alakzatokban örökítették meg Csáky hamvas szépségű formagondolatait. Alkotásainak egy része konstruktívan szerkesztett, geometrikusan tagolt idomúaknak hat, más művei pedig a kerekded és a hasábos mintázás közös érvényesülését mutatják. Régebbi és újabb alkotásai modern utakon induló szobrászatának kibontakozását majd beérését engedik sejteni. Művei a tízes évek elején a szobrászati kubizmushoz, illetve ennek fegyelmhez, architektónikus szelleméhez mindvégig hűek maradtak. Nemes veretű szobrai összefoglaló teljességgel szintetizálják egykori formabontó kísérleteinek részeredményeit. Törekvéseiről hivatott hangon szólott Csáky műveinek régi ismerője, az egykori párizsi kortárs-barát, Bölöni György, a művész 1959-es budapesti kiállítása alkalmából. „... Nézzék meg figyelmesen szobrait! Első pillanatra fel kell ismerjük, hogy nincs bennük semmi felesleges, semmi könnyelmű. Meggondolással, töprengésekkel, nagyon nagy átérzéssel születtek ezek a figurák, női alakok, portrék, fejek, mely szobrászkultúra ömlik el rajtuk, nincs egyikükben sem hivalkodás, sem hangosság, intim elmélyedésből erednek... Igen, Csáky, az évtized előtti avantgardista, akinek alkotásait sok fázisában ismeretem, már mindenképpen klasszikussá vált.”¹⁸

1959 augusztusában — budapesti kiállítása alkalmából — több mint fél-százados távollét után Csáky Magyarországra látogatott. Ezúttal utazott le Szegedre is.¹⁹ Szülővárosában meghatottan kereste a régi színeket, a Tisza-parti város romantikájának benne élő varázsát. Itt-tartózkodása alatt előkereste hazai fiataalkori alkotásaiból egyetlen meglevő szobrát, egy kislányfejet, melyet 1905 nyarán nagyatyja szegedi házában mintázott. Felvitte bemutatni a budapesti kiállításán szereplő érett párizsi művei közé. Csáky rövid pár nap után

¹⁵ Csáky Józseftől kapott feljegyzés szerint — többek között — művei vannak: a Párizsi Modern Művészeti Múzeumban (kő- és márványból való nőábrázolások 1914, 1927 és 1937-ből); továbbá a Norvolki Múzeumban (Ülő nő, kő, 1927.); valamint a Rotterdami Múzeumban (Anyá és gyermeke, kő, 1927.). Régebben, a Leányka mellképe c. bronzszobra és a Kompozíció c. gipsz domborműve budapesti közgyűjteményekbe került. A magántulajdonban levő szobrai közül a legtöbb Franciaországban (Gyermekekfeje, márvány, 1922; Párduc, mész, 1927; Álom, kő, 1931; Szemérem, bronz, 1957.) és Hollandiában (Anyá gyermekével, kő, 1956; Tavasz, bronz, 1959.) található. 1928-ban készült két kőszobra, a Nő könyvvel a Rothschild-gyűjteménybe, a Fürdő után c. alkotása pedig — annakidején — Basch Loránd tulajdonába került. Csákynek nagyobb önálló kiállításai: Londonban, 1930; New Yorkban, 1931; Párizsban, 1935; Budapesten, 1936-ban voltak. Itt említjük meg, hogy Csáky tervezte a Párizs közelében levő Grosbois-ban — 1937-ben —, a Franciaországban élő magyarok közadakozásából felállított Rákóczi-emlékművet.

¹⁶ Legelőbb Murányi Kovács Endre írt róla az elmúlt években. M. K. E.: Csáky József hetvenéves. Múterem, 1958. 6. sz.

¹⁷ Pongrácz Zsuzsa, Ötven év után itthon. Csáky József párizsi szobrász Budapesten. Magyar Nemzet, 1959. aug. 26.; Dutka Mária, Csáky József szobrászművész kiállítása. Magyar Nemzet, 1959. szept. 1.

¹⁸ Csáky József szobrászművész — Párizs — kiállítása — 1959. augusztus — a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kiállítótermében, Budapest. Katalógus. 6. old. Képekkel. Bev.: Bölöni György.

¹⁹ S. I. (Simon István) Meglepetéseim végtelenül kellemesek és meghatók. Csáky József világhírű szobrászművész 51 év után Franciaországból Szegedre látogatott. Délm. 1969. aug. 28.

búcsút vett ifjúsága színterétől és visszatért Párizsba. De itt hagyta Szeged egyik terét díszítő pompás szobrát, a *Táncosnőt*, mely jól tükrözi az ő soha meg nem tört fiatalos akarását.²⁰

1963 nyarán, egy légből kapott hír nyomán Csáky halálhíre terjedt el Magyarországon.²¹ Ezt a mester, hazaküldött levelében megcáfolta.²² Utána e sajnálatos tévedés újságban és folyóiratban is korrigálást nyert.²³

A Párizsban letelepült magyar művészek közül kétségtelenül Csáky József az egyik legjelentősebb. Műtermébe az utóbbi években Szegedről többen el-látogattak.²⁴ A montmartrai otthonában történt felkeresésünk alkalmával módunkban volt életművének súlyáról fogalmat alkotni.²⁵ Csáky munkásságáról — a mester szerint — sok minden megjelent bár, de levelezéseivel együtt ezek a hosszú évek alatt megsemmisültek. A szobrászatát tárgyaló írások közül csak azokat becsüli, amelyek pontos adatokra támaszkodnak. Megemlítette, hogy Rousseau-hoz, a híres francia „naiv”-festőhöz — mint Brummert, őt is — barátság fűzte. Csáky legutóbbi alkotásai közé kilenc-alakos múzsasorozata tartozik. E félméteres nagyságú kisplasztikák megjelenítésükben szigorúan kötött stílusúaknak mondhatók. Úgy hatnak, mintha valamely építészeti keretbe szánva felnagyítva ezeket a művész, bár Csáky nem megrendelésre mintázta, mint ahogyan a legtöbb szobra sem megbízásból jött létre. Számos munkája közt műtermében láttuk a *Csóke* és a *Szédület* c. kompozícióit is, melyek szintén az utóbbi évek java terméseiből valók. Néhány finom előadású reliefje is feltűnt. Felületrajzuk egy része olykor beleolvad a síkba, máskor meg egy-egy kontúr erőteljes lendületűvé válik. A tematikai szempontból is figyelmet keltő női és férfi alakokat ábrázoló kompozíciók gazdag érzelmeket fejeznek ki. A láttak arról győztek meg bennünket, hogy Csáky alkotásai lényegközlő formálásúak. Szobrainak fő jellemzője, hogy líraian tolmácsolják a művész eszmény-keltő gondolatait.

A francia főváros modern múzeumaiban őrzött kubista szellemű művei a század elején megújódott szobrászat pozitívjegyeit hordják magukon. A Párizsi Modern Művészeti Múzeumban szereplő avantgarde szobrászok — mint J. Arp, R. Duchamp-Villon, Ch. Orloff, J. Lipchitz, O. Zadkine és mások — formakísérletező alkotásai között méltó helyet foglal el Csáky két nőalakja, melyek a modern szobrászati törekvések kiváló eredményeit tükrözik. A 1914- és 1927-ben létrehozott kerekded és hasábos mintázású nőábrázolásai a Párizsi Városi Modern Művészeti Múzeumban levő 1937-ből való konstruktív tömörségű *Leányfej*-e, nemcsak méltón megállják helyüket a többi, ma már művészettörténeti nagyságok alkotásai között, de a művek Csákyt is a modern mesterek sorába emelik. Nem véletlenül állította őt Raynal, a kitűnő francia műkritikus

²⁰ Csáky József: *Táncosnő* c. féleletnagyságú, ólomötvözetből készült szobrát Szeged Város Tanácsa vásárolta 1959-ben. A szobor a szegedi Klauzál teret díszíti.

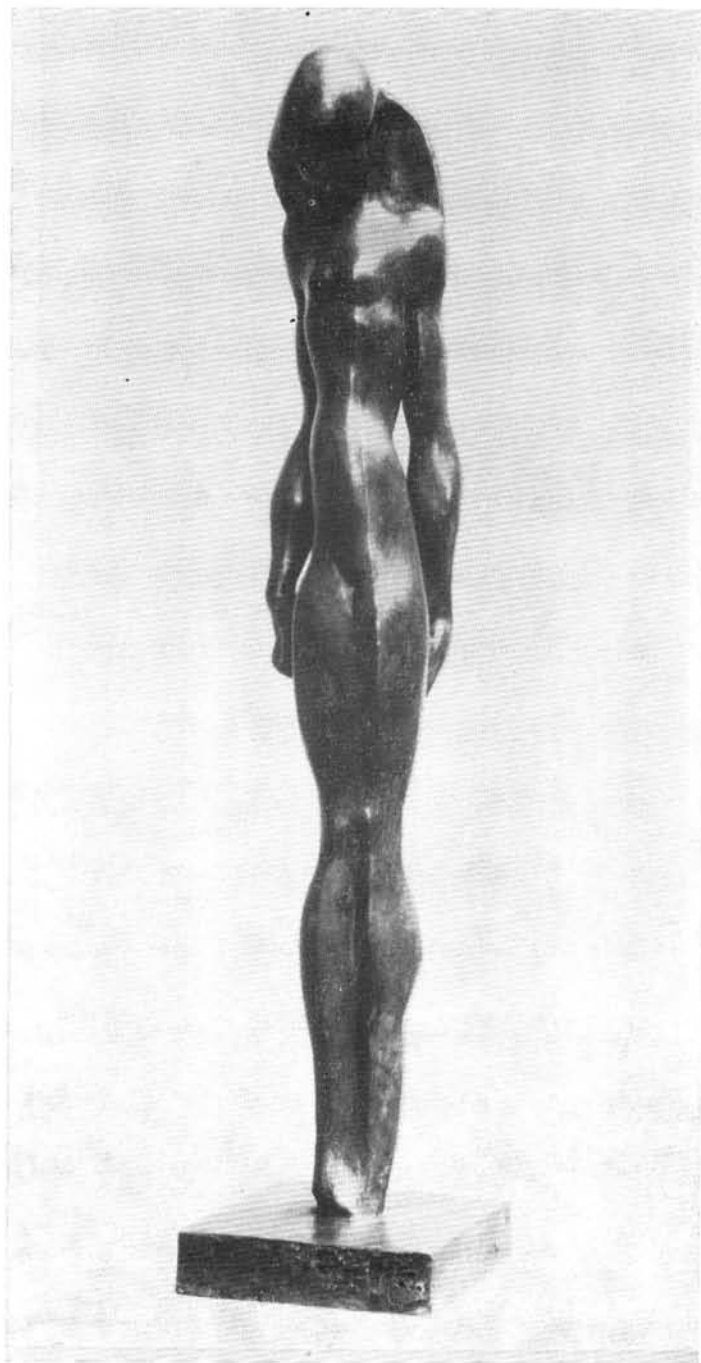
²¹ Művészet (hír), 1963. júl. 7. sz.; *Szelesi Zoltán*, A Tisza-parti város fiaként... Délm. 1963. aug. 25.

²² Csáky József levele Pogány Ö. Gáborhoz. Párizs, 1963. X. 12. E levelet P. Ö. G. szíves volt rendelkezésünkre bocsátani.

²³ *Lőkös Zoltán*, Helyesbítés helyett. Emlékek Csáky József párizsi műterméből. Délm. 1963. nov. 24.; *Szelesi Zoltán*, Levél Csáky Józsefnek Párizsba. Művészet, 1964. 3. sz. 35—36. old.

²⁴ *Lőkös Zoltán* újságíró, 1963-ban, *Szelesi Zoltán* 1964 őszén, Péter László irodalomtörténész pedig 1966-ban járt Csákyknál. *Péter L.* Párizsi látogatások c. cikke a Délm. 1966. szept. 14. sz.-ban jelent meg.

²⁵ *Szelesi Zoltán*, Látogatás Csáky Józsefnél Párizsban. Művészet, 1968. márc. 3. sz. 23—25. old.

Csáky József: Szemérem (1957)

Despiau, Maillol és Brancusi mellé, éppen ama sikeres törekvéseiért, melynek célja Raynal szerint: „... a naturalizmus által ellaposított művészet megtisztítása és fölszabadítása” volt.²⁶

Csáky József, a Tisza-parti város fiaként meghódította a művészet világát, és annak határokon túl ismert, jelentős alakjává emelkedett. Igazolja — többek között — ezt a *Les Lettres Françaises* 1963 februári száma is,²⁷ mely a kiváló magyar származású szobrász alkotómunkásságát egész oldalas cikkben méltatta. Nyolcvanadik születési évfordulója alkalmával — 1968 tavaszán — a neves mestert, a Művészet, a Tiszatáj és más hazai folyóiratok s napilapok köszöntötték.²⁸

Bánszky Sándor

Bánszky Sándor, az új magyar szobrászat egyik elfelejtett alakja.²⁹ 1888. febr. 11-én Szegeden született és 1918 őszén, a franciaországi Villefranche-i internálótáborban hunyt el. Bánszky a század elején Szegedről induló magyar avantgarde művészek egyike. Barátja és küzdőtársa volt Csáky Józsefnek, valamint Szolcsányi Gyulának, két szegedi szobrásztársának, akikkel együtt a kor hívo szavára ő is Párizsba ment, hogy az ottani tanulságok alapján megújítói közé tartozhasson az előregedett századvégi szobrászatnak.

Középiskolába Szegeden járt. Ezt követően — 1906-ban —, a Székelyudvarhelyen működő agyagipari iskolában nyerte alapképzését. Tanulmányainak költségeit a szegedi árvaszék fedezte. Első külföldi útja Münchenbe vitte. Onnan hazatérve egy ideig Csákyval, a pécsi Zsolnay-gyárban dolgozott. Utána Maróti Géza és Mátrai Lajos irányítása alatt elvégezte Budapesten az iparművészeti iskolát, melynek tehetséges növendékei közé tartozott.³⁰ Munkáira többször kitüntetést kapott és szorgalma révén állami segélyben részesült. Ennek kapcsán járt Bécsben és tett 1909-ben tanulmányutat Olaszországban. Egyébként teljesen árva gyermekként élt és kellett gondoskodnia önmagáról. Oklevele megszerzését, 1910-et követően, a fővárosban tevékenykedett. Az iparművészeti iskola szobrászati tanszékén tanársegéd lett, és alkotásaival a Képzőművészeti Társulat kiállításain szerepelt.

Bánszky 1913 tavaszán Párizsba utazott, hogy a század első évtizede körül itt kibontakozó modern művészet alakulásába — mint előtte Csáky — ő is bekapcsolódhasson. Szolcsányi Gyula — aki később Szegeden síremlék-szob-

²⁶ Maurice Raynal, Néhány sor Csáky Józsefről. Magyar Művészet, 1929. 427. old.

²⁷ A modern szobrászat forrásainál. *Les Lettres Françaises*, 1963. febr. 27. No. 966.; Az ezt követő években Csákyról írt még: *Murányi Kovács Endre*, Két párizsi művész műtermében (Csáky József és Gerthler Tibor). *Tükör*, 1965. febr. 5. sz.; *Bajomi Lázár Endre*, Szegedről indult, *Tükör*, 1966. nov. 45. sz. Itt említjük meg *Bajomi Lázár Endre* „A Montmartre” c. könyvét, amelynek „A szobrászat magyar Picassója” c. fejezetében Csákyról ír. Bp. 1967. 211—213. old. *Dévényi Iván*, Magyarok a századeleji francia képzőművészetben. Látóhatár, 1969. máj.—jún. 5—6. sz. 568—573.; *Péter László*, Csákyról se feledkezzünk meg! *Délm.* 1969. aug. 8.; *Tóth Sándor*, Ideális hely a Táncoslánynak. *Délm.* 1969. szept. 2.

²⁸ *Bajomi Lázár Endre*, Egy Párizsban élő magyar szobrászművész nyolcvanadik születésnapja. Magyar Nemzet, 1968. márc. 19.; Szintén Bajomi Lázár E.-től való az a Csáky halálát cáfoló glossza (B. L. E.: Szándéktalan emberölés. Élet és Irodalom, 1968. 15. sz. 10. old.), amelyben téves közlése miatt elmarasztalja a Művészeti Lexikont; *Sz. Z. (Szeles Zoltán)*, Csáky József 80 éves. *Tiszatáj*, 1968. márc. 3. sz. 268. old.

²⁹ Pesti Hírlap, 1909. szept. 21.; Ország—Világ, 1909. dec. 25.; *Róna Dezső*, Bánszky Sándor. Színházi Újság, Szeged. 1911. febr. 26.; Magyar Művészet, 1911. 255. és 286. old.

³⁰ Szegedi szobrász sikerei. *Sz. H.* 1909. szept. 22.

rásként dolgozott — 1914 elején kereste fel Párizsban kollegáit. Így a három szegedi szobrász-jóbarát ismét egymásra talált. Bánszkynek szép műterme volt ekkor a rue Vaugirard-on, ahol az ismerősök és szakmabeliek, köztük Szobotka Imre és Bosányi Ervin festőművészek sokszor összejöttek. A nyelvész Eckhardt Tibor is megfordult itt, akiről Bánszky egy portrét mintázott. Csáky, Bánszky és Szolcsányi nemcsak tanúi, de — kisebb-nagyobb súlyú — részesei is lettek annak a művészeti forradalomnak, amely Picasso és társaival az élen a francia fővárosban végbement.

Párizsban, 1914 tavaszán nyílt meg az Exposition des Artistes Indépendants — a Független Művészek Kiállítása —, melyen Bánszky és Csáky is szerepeltek.³¹ S nem sikertelenül, mert nevük a nagy világváros napilapjaiba belekerült. További fejlődésüket azonban a közben kitört világháború megakasztotta. Bánszkyt, valamint Szolcsányit — a Párizsban élő osztrák és magyar kolóniával együtt — internáló táborba vitték. Csákynek nem kellett velük mennie, mert ő már akkor francia állampolgár volt.

A Villefranche-i gyűjtőtáborban Bánszky és Szolcsányi egészen a háború végéig együtt voltak. Itt rajzokat, kisebb plaketteket és szoborvázlatokat készítettek. Ezek közül — Bánszky személyes dokumentumaival együtt — 1922-ben több mint negyven gipszből készült kisplasztikai tanulmány a szegedi múzeumba került. Legtöbbjük azonban az eltelt félszázad során tönkrement. Helyi magántulajdonban levő munkái pedig elkallódtak.³² Bánszky megmaradt művein a konstruktív, geometrikus mintázásra való törekvést tapasztalhatjuk. Jól tükrözi ezt a *Félelem* c. nő félaktja, továbbá egy 1917-ben alkotott állatábrázolása, a *Galamb*. Szolcsányival készített közösen egy síremléket is, amelyet egy gazdag francia család rendelt meg tőlük. Közvetlenül hazatérésük előtt, 1918 őszén, a Villefranche-i táborban spanyolnátha-járvány ütött ki, melynek Bánszky is áldozatul esett.³³ A fiatalon — harminc éves korában — elhunyt tehetséges szegedi szobrász torzóban maradt modern művészeti törekvéseiről csak néhány érdekes megoldású plasztikai vázlata vall, amelyeket — mint említettük — a Móra Ferenc Múzeum őriz. Bánszky Sándor érmei közül Lyka Károly a *Salome*, az *Orpheus* és az *Ecce Homo* c. alkotásait tartotta kiemelésre méltónak a századforduló körüli magyar szobrászatból.³⁴

*

Brummer, Csáky és Bánszky útja, amint figyelemmel kísérhettük a század elején, egyfelé, Párizsba vezetett. További sorsuk azonban különféleképp módosult. Pályájuk — hazatért társaikkal együtt — akárhogy is alakult, valamennyiüket az École de Paris más-más eredményű szegedi követői közé kell számítanunk.

³¹ Szegedi szobrászok Párisban. (A „Függetlenek” kiállítása. Magyar Kubisták. Bánszky és Csáky a kiállítók között.) Délm. 1914. márc. 27.

³² Bánszky Sándor nagyértékű szobrai a szegedi rongypiacon. Délm. 1927. áprl. 2.

³³ Bánszky Sándor párizsi éveiről és a Villefranche-i gyűjtőtáborba való kerüléséről, továbbá az itt bekövetkezett haláláról, az akkor vele együtt levő barátja, Szolcsányi Gyula szegedi sírkőszobrász szolgáltatott adatokat.

³⁴ Lyka Károly, Szobrászatunk a századfordulón. Bp. 1954. 75. old.

Itt említjük meg, hogy Csongor Gy.—T. Simon I. — a Móra F. Múzeum jelen Évkönyvében — Bánszky Sándortól származó alábbi plaketteket ismerteti: 1. Schulek Frigyes. 2. Hölgy a szélben. 3. Az első csók. 4. Orpheus. 5. Salome. 6. Kaszáló paraszt. 7. Magvető. 8. Mózes. 9. Napóleon. 10. Beethoven. 11. Wagner Richard. 12. Mater Dolorosa. 13. Ecce Homo.

Bánszky Sándor: Galamb (1917)

Az a kapcsolat, amely az említett, Szegedről Párizsba induló művészek révén a kilencszázas évek elején megeremtődött, mostanában ismét — hivatalosan és egyénileg is — felújításra került. 1969 februárjában Szeged és a dél-franciaországi Nizza testvérvárosok lettek.³⁵ A francia–magyar kulturális kapcsolatok elmélyítését ez az európai városközi kontaktus-teremtés minden bizonnyal elő fogja segíteni. A Nizza és Szeged tanácsai által megkötött kulturális tervekben közös tárlatcserék is szerepelnek. Ezek realizálásában sokat tehetnek — és tettek már is — a magyar, ill. francia művészek. Utalhatunk például az Union des Arts Plastiques de France grafikai kiállításának — Budapest utáni — 1968 tavaszán történt szegedi bemutatójának sikerére.³⁶ Itt többek között nem kisebb mesterek vettek részt, mint Edouard Pignon és a magyar származású Victor Vasarely. De szólnunk kell a Provence-ban élő *Maurice* és *Nándor Vagh-Weinmann* 1969 áprilisában Szegeden megnyílt kiállításáról is. Annál is inkább, mert a Vagh-Weinmann festő-fivérek helyi művészettörténeti szempontból számon kell tartanunk, ugyanis a húszas évek végén Szegeden tárlatot rendeztek,³⁷ Móra Ferencel és Juhász Gyulával barátságban állottak, akikről Maurice Vagh-Weinmann 1926-ban egy-egy jellemző portrét is festett.³⁸ Ezek, a tőle és Nándor fivérével való tájképekkel együtt a szegedi múzeum tulajdonában vannak.³⁹ A közel négy évtizede Franciaországba szakadt és neves mesterekké lett Maurice és Nándor Vagh-Weinmann Szegedre látogatásuk alkalmával — szavaik szerint — Tisza-parti városunkban érezték igazán, hogy hazatértek Magyarországra.

A mai szegedi festők közül legelőbb — 1937-ben — *Vinkler László* járt Párizsban. Szerinte az ottani világkiállítás tarka kaleidoszkópja kevésbé maradt meg benne, mint inkább Picasso Guernicája, Van Gogh és Greco műveiből rendezett tárlatok, továbbá a Louvre remekei és a francia művészet akkori jelenét feltáró kiállítások élménye.⁴⁰ Az utóbbi években — a leginkább franciás szellemű Vinkleren kívül, több helyi festő fordult meg Párizsban. Az ott tapasztalt művészeti eredményeket megoszló intenzitással használják fel modern törekvésű alkotásaikban.

³⁵ Nizza testvérváros. Délm. 1969. jan. 20.

³⁶ *M. Jean Milhau*, A művészeti alkotásnak emberformáló feladata van. (M. Jean Milhau, a Francia Képzőművészek Szövetsége elnökének beszéde, amely a Szegeden rendezett Francia akvarell és gouache kiállítás megnyitása alkalmából hangzott el.) Tiszatáj, 1968. jún. 6. sz. 536—537. old.; Rozványi Márta: Francia grafikai kiállítás a Móra Ferenc Múzeumban. Tiszatáj, 1968. jún. 6. sz. 537—538. old.

³⁷ I. v. (*Lengyel Vilma*) Vagh Mihály és Nándor kéпкиállítás. Délm. 1928. ápr. 26. ³⁸ *Szelesi Zoltán*, A Vagh-Weinmann festőcsalád Szegeden. Tiszatáj, 1969. jan. 1. sz. 67—68. old. Lásd még: Maurice Vagh-Weinmann és Nándor Vagh-Weinmann szegedi kiállításának katalógusát. 1969. ápr.—máj. Bev.: Szelesi Zoltán. Képekkel.

³⁹ Vagh Mihály Ösz a Városligetben. o. kl. 49×35 cm. J. j. 1.: „Vagh Mihály, 926.” Móra F. Múzeum tul. Ltsz.: 50 206.; Vagh Mihály: Juhász Gyula arcképe. o. v. 58×48 cm. J. j. 1.: „Vagh Mihály, Szeged, 1928.” Móra F. Múzeum tul. Ltsz.: 50 252.; Vagh Mihály: Móra Ferenc arcképe. o. v. 58×48 cm. J. j. 1.: „Vagh Mihály, 1928. Szeged.” Móra F. Múzeum tul. Ltsz.: 50 254.; Vagh Nándor: Eső után. o. kl. 49×37 cm. J. j. 1.: „Vagh Nándor” Móra F. Múzeum tul. Ltsz.: 50 176.

⁴⁰ *Szelesi Zoltán* Vinkler László. Tiszatáj, 1968. j. n. 6. sz. 527—530. old.

ARTISTES DE SZEGED À PARIS VERS LE DÉBUT DU XXe SIÈCLE

par

Zoltán Szelesi

Au cours des premières années de notre siècle beaucoup de peintres et sculpteurs de Szeged se sont pris par l'exigence de se développer et de tenter leur chance à l'étranger. À l'époque, c'est Paris, le berceau des arts modernes, vers lequel se porte l'intérêt de nos artistes et de ceux un peu partout dans le pays, ainsi qu'à l'étranger, et c'était toujours Paris qui donnait l'abri à ceux, qui cherchaient une forme d'expression plus nouvelle. D'abord, en 1904, le peintre *Ferenc Cs. Joachim* et le sculpteur *József Brummer* sont partis, puis le peintre *Nana Kukovetz* en 1906, ensuite les sculpteurs *József Csáky* et *Ferenc Vigh*, en 1908, et en 1909, le peintre *József Szőri* ont pris le chemin vers Paris, enfin avant la guerre de 1914—1918 les sculpteurs *Sándor Bánszky* et *Gyula Szolcsányi* se sont décidés de se rendre à la capitale française. Quelques-uns d'eux, comme p. e. Brummer et Csáky, jouissaient d'une bonne réputation artistique, alors que Sándor Bánszky mourut tôt à l'étranger, mais la plupart d'eux sont rentrés à Szeged et reprirent leur activité artistique. Dans ce qui suit, à cette occasion nous allons prêter l'attention à la vie de Brummer, Csáky et celle de Bánszky. Bien qu'ils aient quitté définitivement leur point de départ, mais au point de vue émotif, en particulier József Csáky, ils se proclamaient toujours des citoyens de Szeged.

József Brummer (1883—1945) naquit pas loin de Szeged, à Zombor (Sombor, Yougoslavie). Il a fait ses études secondaires au lycée polytechnique de Szeged. J. Brummer a pris contact avec ses collègues, F. Cs. Joachim et J. Csáky dans la même ville. Par l'intermédiaire de ses professeurs, en 1899, Brummer devient étudiant de l'École des Arts Décoratifs à Budapest. Après avoir terminé ses études, il les a poursuivies à Munich, et, en 1904, il passe un court séjour à Paris avec son ami Cs. Joachim. Brummer, comme beaucoup de ses collègues contemporains, a été profondément influencé par les plastiques de Rodin, suggérant un nouvel esprit. Le printemps prochain, ils rentrent dans leur patrie. Ensuite il parvient à la colonie de peintre de Nagybánya, et il travaille soit à Budapest, soit à Szeged. En 1907 il repart à Paris avec son ami qui vient d'obtenir une bourse de sa ville natale.

Dans la capitale française les deux artistes de Szeged devaient surmonter pas mal de difficultés afin qu'ils puissent continuer leur carrière artistique, en particulier Brummer qui, n'ayant pas de bourse, était contraint de chercher de travail occasionnel sans choix. C'est bien sa situation déplorable qui lui a imposé à se procurer une existence favorable à l'épanouissement de son talent artistique. Voilà la raison pourquoi a-t-il songé à fonder une maison d'antiquités, où en premier lieu se vendaient des objets exotiques. Brummer était un des premiers qui révélaient la grande influence des gravures sur bois japonaises et les plastiques africaines sur l'art moderne. Dans quelques années grâce aussi à son talent commercial, il a eu déjà une petite fortune. Plus tard, bien qu'il fût élève de son maître admiré, Rodin, le nom de Brummer a obtenu une réputation plus large et célèbre plutôt comme commerçant d'art, et ses relations avec les artistes parisiens s'élargissaient, surtout après la guerre de 1914—1918, quand son magasin déménage à New York. Ici il organise des expositions importantes, p. e. pour Maillol, Brancusi et, pour Matisse, dont l'Académie privée à Paris fréquentait Brummer aussi. De la part des artistes hongrois, en 1927 et en 1936, c'était la Galerie Brummer qui a présenté les peintures de Béla Czobél. József Brummer mourut en 1945 à New York, et sa carrière commerçant d'art était vraiment d'une mesure à l'américaine. Son personnage est cité souvent dans les mémoires artistiques. Le portrait de Brummer a été peint par Henri-Julien-Félix Rousseau en 1909, dont la toile est conservée au Museum of Modern Art à New York. En signe de sa grâce pour sa patrie, il a offert un portrait formidable de Despieau à la part du Musée des Beaux Arts à Budapest, alors pour le Musée de Szeged l'oeuvre de Mihály Munkácsi, „Le Pontife”.

L'ami de Brummer, s'attaché à Paris pour toute une vie et pour qui c'est bien la capitale française qui lui a accordée une célébrité artistique, *József Csáky*, naquit le 18 mars, 1888 à Szeged. Après une enfance pénible, car facteur, son père n'a été pas en mesure de couvrir les frais de ses études, il a terminé le lycée de Szeged, et le musée lui a offert la possibilité de faire la connaissance des beaux-arts. Son ami Sándor Bánszky lui a donné les premières initiations pour saisir l'essentiel des chef-d'oeuvres. En 1905, il part pour Budapest, à l'École des Arts Décoratifs, mais il n'y reste qu'un an et demi, ne pouvant pas supporter, comme quelques autres de ses collègues, les méthodes trop simples qui ne consistaient que de recopier des statuettes de plâtre. En 1907, il a travaillé quelques mois à Pécs, aux usines céramiques de Zsolnay. Retournant à Budapest, il a passé des mois diffici-

les, parfois en chômage. Suivant le conseil de ses amis, artistes de Szeged qui avaient déjà visité Paris, Csáky a décidé d'accomplir ses études dans la capitale française. Il y arrive en été 1908, sans un sou, et, pour gagner sa vie, il entreprend différents travaux (moulage de plâtre, poser pour des tableaux, ventes des gravures en bois etc.). Il s'installe à la Ruche, où Fernand Léger et Henri Laurens avaient déjà logé des chambres, et plus tard Marc Chagall y travaillait aussi. En 1909, il adhère au Groupe des Artistes Indépendants, et 2 ans plus tard il obtient la bourse artistique de Szeged. Au cours de trois années suivantes il n'a pas de soucis financiers, et il peut se pencher plus près à ses études, dont le résultat le plus important fut pour lui de pouvoir participer aux diverses expositions.

Les statues cubistes de Csáky ont attiré l'attention des artistes parisiens et des connaisseurs d'arts, et il a eu de très beau succès aux expositions du Salon des Indépendants. Citoyen français dès 1913, il n'a été obligé de passer aux camps faits pour les autrichiens et les hongrois au cours de la guerre. Des statues sculptées avant 1914, nous n'en avons que trois, dont deux sont conservées au Musée d'Art Moderne à Paris, toutes les autres sont perdues. À partir de 1918, il tient contact avec Leonce Rosenberg, commerçant d'antiquités à Paris, qui lui accord une carrière assurée. Suivant les principes des cubistes, Csáky a fait des statues construites des éléments géométriques. Ensuite il arrivait à la conclusion que l'art n'existe pas sans le souvenir réminiscent de la nature, il s'est éloigné donc très vite de Rodin, bien que ce dernier l'eut attiré à Paris. Il a été influencé par Cézanne et Rousseau, et émerveillé de l'art plastique africaine et par les sculpteurs de l'époque gothique française. Ses statues d'animaux ont été formulées par l'impression des chefs-d'oeuvres égyptiens et assyriens. Dès 1920, il s'est penché à sculpter des motifs naturels, représentations animales et humaines. Il travaille avec des formes simples inspiré d'une tranquillité architectonique, plus près à la réalité de la nature. Membre du „KUT” („Képzőművészek Új Társasága” = Nouvelle Société des Artistes), alors pas loin des tendances modernes de l'art, dès le milieu des années de 1920, il envoie ses sculptures aux expositions du groupe hongrois qui venait d'être fondé. Mais le temps s'écoule et le nom de Csáky commençait à être oublié en Hongrie, contrairement à Paris où son oeuvre lui accord un rang remarquable même au niveau international aussi, et ses toiles sont représentées dans plusieurs musées d'arts modernes à l'étranger. En 1959, après une longue absence plus qu'un demi-siècle, à l'occasion de son exposition à Budapest, il a visité la Hongrie, et à cette fois-ci, il a passé un séjour dans sa ville natale aussi, en lui offrant une de ses statuettes merveilleuses, La Danseuse, qui décore actuellement une place de Szeged.

József Csáky, fils de Szeged, a conquis le monde de l'art, et fut un artiste connu et important, comme le prouve p. e. le numéro de février en 1963 des „Lettres Françaises”, où une page toute entière fut consacrée à la vie et à l'activité du maître d'origine hongroise. En 1968, à la fête de son 80e anniversaire le sculpteur célèbre a été salué par „Művészet”, „Tiszatáj” et par d'autres organes de presse de Hongrie.

Compagnon de Csáky et de Brummer à Paris, Sándor Bánszky (1888—1918) naquit à Szeged et mourut en France, au camps des internés à Villefranche. Après ses études secondaires faites dans sa ville natale, il passe une année dans une école polytechnique en Transylvanie. Après avoir rentré de Munich, de son premier voyage d'étude, il travaille à Pécs avec Csáky, et il a poursuivi ses études à l'École des Arts Décoratifs à Budapest. Orphelin, il a du durement gagner sa vie. Après des voyages d'études à Vienne et en Italie, il travaille à Budapest comme maître assistant à l'École des Arts Décoratifs. En 1913, Bánszky part pour la France pour y assister à la formation nouvelle de l'art moderne. Dans son atelier à la rue Vaugirard, les artistes hongrois demeurants à Paris se rencontraient souvent. Au printemps de 1914 il démontre au public ses toiles avec Csáky à l'Exposition des Artistes Indépendants, et non sans succès, car leurs noms furent mentionnés dans les journaux de la grande ville. Hélas, son développement artistique et son carrière furent brisés par la guerre de 1914—1918. Comme toute la compagnie autrichienne et hongroise, des artistes étrangers à Paris, Bánszky a du partir, lui aussi pour Villefranche, où il travaillait sur des esquisses, des statuettes et des plaquettes et quelques dessins. La plupart d'eux faisait partie de la collection du musée de Szeged depuis 1922, mais malheureusement beaucoup de ces oeuvres sont disparus par les dégâts de la guerre. Les oeuvres de Bánszky nous démontrent une aspiration à la composition constructive et à la figuration géométrique. Au cours des années à Villefranche il travaillait avec un autre artiste hongrois, Gyula Szolcsányi, sur un monument funéraire, commandé par une famille aisée, résidente en France. Juste avant de pouvoir regagné la liberté, une maladie contagieuse survenue au camps de concentration, a coupé la vie de Bánszky. Les médailles de Sándor Bánszky méritent encore d'être notées, quand on parle de la sculpture hongroise dès le début du XXe siècle.

Comme nous pouvions constater, le chemin de Brummer, de Csáky et celui de Bánszky menait pour tous les trois vers Paris, mais leur sort est devenue différente. Malgré cela, nous devons les examiner eux tous comme membres de l'école de Paris, avec des succès différents. Les relations artistiques franco-hongroises fondées par les artistes notés ci-dessus, viennent aussi d'être renouvelées tout récemment sur le plan officiel. En février 1969, les villes Nice et Szeged sont jumelées. L'approfondissement des rapports franco-hongrois sera sans doute accéléré par ce contact européen. Les plans culturels communs de Nice et de Szeged envisagent des échanges d'expositions. Rappelons-nous au succès formidable de l'exposition graphique de *l'Union des Arts Plastiques de France*, qui eût lieu à Szeged au printemps de 1968. Notons encore l'exposition des frères *Maurice et Nandor Vagh-Weinmann*, qui vivent en France depuis une quarantaine d'années et qui viennent de faire connaître leurs toiles avec le public de Szeged. Des artistes szégédiens contemporains c'est *László Vinkler* qui a visité la première fois Paris, et des autres peintres et sculpteurs ont aussi effectué des voyages d'études en France. L'activité des artistes de Szeged reflètent avec une intensité de différente mesure les impressions artistiques, obtenues en France, dans leurs oeuvres d'aspiration moderne.

SZEGEDI EMLÉKÉRMEK ÉS PLAKETTEK

CSONGOR GYÖZÖ—T. SIMON ILONA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Tanulmányunk, több mint tízéves gyűjtőmunka eredménye s célját tekintve, nem kíván többet mint a szegedi vonatkozású érem- és plakett anyag közlésével forrásanyagot nyújtani a nagymúltú város történetéhez.

Tanulmányunkban csupán ismertetését adhatjuk a Szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében, s főleg különböző magángyűjteményekben elhelyezett szegedi vonatkozású emlékérmeknek s hasonlóknak. Nem célunk itt most, hogy magáról az éremről és plaketről, ezek különböző fajtáiról, a művészetről, azok közül is a szobrászat „Benjámín”-járól, ennek történetéről akár egyetemes, akár magyar vonatkozásairól most írjunk, hasonlóan az alkotó művészekről, mesterekről. Ez már az elkövetkezendő feladataink közé tartozhat.

A továbbiakban tekintsük át részletesen — a teljesség lehetősége nélkül — a rendelkezésünkre álló szegedi éremanyagot.

Ha nem is bővelkedünk nagy hadi győzelmek, vagy vereségek „kispasztikai szószólóiban”, bár Szeged érmészeti múltja ilyeneket is fel tud mutatni, mégpedig a javából (ha az igen ritka, jelenleg is kallódó, a maga nemében egyedülálló szenttamási éremjelvényre gondolunk). Ezzel szemben fel tudunk sorakoztatni olyan emlékérmeket, melyek egyedülállóak a magyar érmészet történetében, melyek a város szomorú múltját (az 1879-es pusztító, nagy árvíz), vagy a városnak jelenben viselt országos jelentőségű kulturális szerepét (mint a Szegedi Szabadtéri Játékok is) tükrözik.

Szegedre vonatkozó első érmeink a török uralom alól való fölszabadulás emlékérmek, a XVII. század végéről. Ezek nem tartoznak a szorosabb értelemben vett szegedi érmészethez, csupán annyiban számíthatók tárgykörünkhöz (Szeged neve, várának alaprajza szerepel az érme elő- vagy hátoldalán) mivel várépítményünk is a többiekkel egyetemben került a kezünkre, vagy — mint a zentai csata emlékérmé — a nagy győzelmet innen, a város falai mögül kürtölték világgá.

Ezután majdnem két évszázados hiatus következik gyűjteményünkben — az egyetlen, 1849-es érmünk kivételével — jóllehet Szeged jelentős szerepet játszott ebben az időben is. El kell ismernünk, ha az események nem is voltak mindig alkalmasak érmeik születésére, mégis sajnálhatjuk, hogy olyan alkalmak, mint iskolák alapítása, a szegedi 1849-es kormány szereplése, Kossuth Lajos, Széchenyi István, más nemzeti nagyságok, akár az uralkodó látogatásai, az árvíz előtt is gyakori pusztító járványok stb. nincsenek emlékérmekkel megörökítve.

Az 1876. év augusztusa nagy ünnepségek keretében zajlik le (nagy ipari és mezőgazdasági kiállítások, seregszemlék). Leleplezik Dugonics András szobrát, megtartják az országos dalos (vagy ahogy akkoriban hívják) „dalár-

versenyt". Az ipari és terménykiállításon érdemérmeket osztanak ki. 1879-ben bekövetkezik a város katasztrófája. Ez az év egyben az újjászületés kezdete is.

Az árvíz-katasztrófa utáni első érmeinket Ferencz József látogatása alkalmával verték. Innen következő érmeink a rekonstrukciót, a város fejlődő életét mutatják.

A különböző kiállítási érdemérmek Szegeden, Budapesten és Párizsban rendezett kiállításokon nyert jutalmakról s egyben a szegedi ipar és kereskedelem országsszerte elismert fejlettségéről tanúskodnak. Nemzetközi gyorsíró kiállításról, szállodások kongresszusáról, tűzoltók és hadastyánok jubileumáról stb., jelentős, Szeged központi szerepét bizonyító eseményekről is beszélnek érmek. Az ellenségből baráttá vált Tiszán zajló, élénk sportélettel kapcsolatos sok versenyérem, melyek értékét a reávésett díjnyertesek nevei még fokozzák. A vívó, kerékpár, tenisz, testgyakorló, céllövő, sakk és ping-pong versenyérmek a múlt század 90-es éveit követő négy évtized alatt jöttek létre. Az „Árpád a testvériséghez” (alapítva 1870) nevű szabadkőműves páholy, s az ebből sarjadó „Szeged” páholy emlékét is őrzi néhány érem. A Dugonics Társaság tagságát Mikszáth és Móra képviselik plakettjeikkel. A Társaság fennállásának 50 éves jubileumát Dugonics arcában ábrázolt képével egy próbaöntvény s egy érem ünnepli. A nehezen megszerzett szegedi egyetemet egy érdemérem képviseli. Tudósai közül különösen a Nobel-díjas Szentgyörgyi Albert plakettje említésre méltó. Végül kiemeljük — ha nem is utolsó sorban — a világhírűvé vált szabadtéri játékok emlékére vert és öntött érmekeket s plaketteket, néhány egyházi vonatkozású érmet s két jelvényt. Utóbbiak, az érem s a jelvény határán levő sajátságos darabok, melyek közül az egyiket a múlt század közepén a város erdei őrszemélyzete viselte. A másik a magyar orvosok és természetvizsgálók XXXIII. vándorgyűlésének jelvénye.

Az érmek csoportosítása önkényes. Megalkotásánál egyrészt történelmi sorrendet, másrészt felhasználásukat, létrejöttüket igyekeztünk alapul venni.

A sportérmek lajstromba vétele a teljességre való törekvés igényével, csaknem lehetetlennek mondható. Ezek felsorolásánál a típusokra voltunk inkább tekintettel. Meg kell említenünk itt, hogy Szegeden az éremkészítésnek egy időben külön üzeme is volt.

Mint előbb említettük, a felsorolásunk csupán az első ilyen kísérlet, amely remélhetően, a kritika folyamán magával hozhatja a jelentősebb bővítéseket is. Meg kell vallanunk, befolyásolt bennünket a rendelkezésünkre álló aránylag szűk hely is.

Felsorolásunkban talán a szegedi éremkészítők nem szerepelnek műveik arányában. Ennek oka, hogy Taiszer, Vigh, Gergely, Heksch, Szörnyé Boga Lujza s mások, vagy a nemrég elhunyt Szabó Géza műveinek lajstromát nem, vagy csak kis mértékben tudtuk összeállítani. De az élők műveinek összeállítása (Tápay Antal, Tóth Sándor s mások) is csak részben állhatott rendelkezésünkre. Teljes egészében közölhetjük viszont a korán elhunyt, külföldre származott tehetséges helyi szobrász, Bánszky Sándor életművét.*

További feladatunk tehát, a már ismertetett egyetemes vonatkozások, művészek életműveinek ismertetésén kívül, a felszabadulás óta készült igen nagy számú sportplakett, ünnepi játékokat, különböző túrákat, természetjárást, vagy bélyeg-, képkiallítások jutalomplakettjeinek teljes felmérése lesz.

* [Szerencsés véletlen folytán került kezünkbe műveit hirdető árjegyzéke. (Cs. Gy.)]

AZ ÉRMEK LEÍRÁSA

Történelmi emlékérmek

1. Emlékérem. (Törökök kiűzése).

Bécs vára és környékének távlati képe, középen a túlságosan nagy, István toronnyal. Fölötte két lebegő angyal pálmakoszorút tart, melyben I. Lipót fodrozott hajú, babérmagkoszorús, jobbra néző, páncélos mellképe látható, az aranygyapjas rend jelvényével. Kétharmadíves köriratban: LEOPOLDVS . I . — TVRC . VICTOR. Az érem alján, a vonalszegély mellett L G L (Lazar Gottlieb Laufer) mesterjegy.

Hátlap: Díszítmények közt, fönn, lenn és kétoldalt négy nagyobb, hosszúkas keretben, ezek közt pedig hat kisebb, kerek mezőben tíz vár látképe és neve. Fölül, az osztrák főhercegi süveg mellett, többször meghajlított legendaszalagon: KONIGL / HAVPT / STAD / OFEN /. A többi kép felett: PEST. / HATWAN. / SEGEDIN. / FUNF — KIRCHEN. / SIMONTORNA. / KAPOSWAR. / COLOZA. / SIKLOS. / ESSECKER — BRUCKEN. / 16—86. Buda képe alatti üres mezőben, fölötte: VERMEHRER / DES REICHS. Lenn, a vonalkör mellett G H. (Georg Hautsch). Mindkét lapon kettős vonalszegély, pereme sima.

ezüst átm. 40 mm ○ súlya 22,02 gr. Latour 1623 és Delhaes
aranyozott réz átm. 40 mm ○ Győri főgymn.
bronz átm. 40 mm. ○ Terg. 793.1. — Schimko, osztr. 135. Magyar n. múz. gyűjt.
Welzl 7289.

2. Emlékérem. (Zentai csata).

Kettős vonalkörben I. Lipót jobbra néző, fodrozott hajú, babérmagkoszorús, páncélos mellképe az aranygyapjas renddel. Körben: LEOPOLDUS . D . G . ROM . IMP . AVG . GERM . HVNG . BOHEM . REX rozetta. A mellkép jobb vállánál, a vonalszegély alatt

Hátlap: Ugyancsak kettős vonalkörben INCOMPARABILIS körirat, alatta jobbra fordult szárnyas nőalak (Fama) felemelt jobbában koszorút és palmaágat tart, baljával ajkához emelt harsonába fúj, melynek függő szalagján: XX / MILLE / OCCIS s egy másik szalagon: 1 / 11 SEPT / XII / MILL / AQUÍ / MERS olvasható. A Fama lábainál többször meghajolt legendaszalagon SIGN / CASTR / TOR / MENT / IMPE / DIM / NON / PERD. A szelvény felirata: TVRCIS PROFLIGATIS / AD SEGEDINVM / M DC IIIC /. Peremirat: CONSILIO ET INDVSTRIA.

bronz átm. 32 mm ○

L. Reizner: Szeged története I. 193. oldalon 4. sz. jegyzetet.

3. Emlékérem. (Törökök kiűzése).

I. Lipót mellképe jobbra, hajfürtökkel, babérmagkoszorúval, antikizáló páncélban, köpennyel, mellén aranygyapjas renddel. Körül: IMP / CAES / LEOPOD / PIUS / FEL. / AUG. / RES-TITUT. / HUNG. / BARBAR. / TRIUMPHAT. / P. P. Lenn H I W (Hans Jakob Wolrab) és 1686. Kettős vonalszegély. Hátlap: Két lebegő angyalka sugárzó fénnel körüvezett koronát tart, mely alatt 13 kerekded, illetve kerek medaillonban egy-egy vár látképe, illetve alaprajza s neve van. A felső sorban 3 kép: GRAN, OFEN és ZOLNOK, a 2. sorban 5 kép: VEROVITIZ, NOVIGRAD, EPERIES. UNGVAR, NEUHEUSL, a 3. sorban 3 kép: TOKAY, SARAVAS, CASCHAU, a 4. sorban 2: SEGEDIN és FÜNFKIRCH. Az egyes kereketekeket zsinór fűzi egymáshoz. Lenn a fogyatkozó hold, két oldalt REUNIO — IUSTISSIMA. Kettős vonalkör. Peremirat: NON ALIENA PETIT, REPETIT REX RAPTA CORONAE; AD DOMINUM UT REDEANT, VIS TRAHIT UNIT AMOR.

ezüst átm. 48 mm ○ súlya 46,5 gr. Mont. 1028 — Leyser 343. — Terg. 792. és 794—I. — Tört. kiáll. 1672. — M. n. múz. gyűjt.

aranyozott bronz átm. 48 mm ○ Latour, 1622. — M. n. múz. gyűjt.

4. Emlékérem. (A karlovitzi béke emlékére).

Fama, a hír személyesítője, babérmagkoszorús fejjel, lebegő hajjal és ruhával balkezében palmaágat tart, jobbával harsonáját emeli szájához. A harsona tölcserében e szó: PAX. Alatta a földön heverő ellenség, kezében tört karddal és zászlók, ágyú, dob, pajzs stb. tárgyakból álló tropaeum. Körben: PANNONIIS RESTITVTIS CAL FEBR MDCIC. Széles, síma szegély.

Hátlap: Alsó szélén rojtokkal szegélyezett keresztrúdra erősített zászló, melynek nyele fönn Krisztus-monogrammban végződik. A zászlón jobbra pálmakoszorúba foglalt magyar és erdélyi országcímer, korona nélkül, ez alatt I. K. (Johann Kittel).

A zászlón következő feliratok vannak: HV-N-GA-RIA, PRESSBVRG, NEVHEVSEL, CASSAU, EPER., TOKAY, ZATM., GRAN, PEST, WARAD, TRAN/SIL., AL. REG., BUDA, VEISENB., CANISA, HERM., ZYGE., SEGED, SCLAVONIA, POSEGA, SAVVS. F., DANVB. Körirat: PRAECLARIS LEO, POLDI VICTORIIS. Kettős (keskeny és széles) vonalszegély.

ezüst átm. 47 mm ○ súlya 24.75 gr.

Széch. I. XLVI. 93., 41. t. 67. sz. — Leyser 380. — Welzl 7356. — Mont. 1156. — M. n. múz. gyűjt.

5. Emlékérem. (Törökök kiűzése).

Egy török lovag rogyó lovon, kit egy lengyel lovag karddal támad meg; egy német fűrtös hajú vitéz pedig, kinek sisakján és lova fején nagy structoll bokréta díszlik, ugyancsak a török karjába lő pisztolyából.

Félkörben: POLONIA BELLAT STARNBERG VINCIT GRVEZIR SVCVMBIT. Lenn: 1683 2/12 SEPT.

Hátlap: 13 várnak ovális keretbe foglalt látképe, ill. alaprajza, 3 függőleges sorban írott betűs feliratokkal. A baloldali sorban ZOLNOCK, UNGWAR, CASCHAU, TOKAY, a középső sorban, GRAN, FÜNFKIRCHEN, OFEN (az érme közepén) SEGEDIN, EPERIES. A jobboldali sorban, SARRAFAS, VEROVITIZA, NEUHEUSEL, NOVIGRAD. Az egyes keretek közt némi egyszerű díszítmény.

ezüst átm. 49 mm ○ súlya 3 3/16 lat.

Bécsi cs. és kir. műtört. gyűjt.

bronz öntvény átm. 46 mm.

Széch. C. III. XXXIV. 2. — M. N. Múz. gyűjt.

6. Emlékérem. (Törökök kiűzése).

Lipót, magasra emelt karddal és a ragyogó napot ábrázoló pajzzsal legyőzi a félhold alakú pajzzsal és szabjával fölfegyverzett törököt. Fönn félkörben: SOLIS AD ORTYM — LVNA RVIT. Lenn kis betűkkel: LEOPOLDVS — MAHOMET. Lipót lábai közt egy darab kővön C S éremvéső-jegy. Hátlap: Tíz elfoglalt magyar vár vagy város látképe öt sorban, soronként váltakozva, hosszúkás vagy kerek keretekben, feliratokkal. Fönn korona és négyszer csavart szalagon: KONIGL / HAVPT / STAD / OFEN /, alatta Buda vára képe a Gellért-heggyel s a Dunával. Egy sorral alább: Pest. és HATWAN., alább SEGEDIN. és FVN F — KIRCHEN., a következő sorban négy kisebb kartusban SIMONTORNA, KAPOSWAR, COLOZA és SIKLOS, az alsó sorban ismét egy nagyobb kartusban ESSECKER BRÜCKEN. A Buda képe alatti üres térben: VERMEHRER / DES REICHS / 1686. A kartusok közt némi díszítmény. Sima vonalszegély. Pereme sima. (Ugyanezen hátlap kisebb méreteiben az első számú érmen látható!).

ezüst átm. 47 mm. ○ súlya 24,70 gr.

Terg. (hiányos) 793.1. — Bécsi cs. kir. műtört. gyűjt. — Delhaes.

7. Emlékérem. (Katonai érdemjelvény a szt. tamási győzelem emlékére).

Ezüstforint nagyságú, nyolcszögű érclap, keskeny szalag átfűzésére szolgáló füllel. A nyolcszög oldalai a központ felé gyengén bekanyarodtak, a szög csúcsai egy-egy gömböcskében végződnek. Koszorú körzetben: SZENT-TAMÁS APRIL 3-ÁN. 1849.

Hátlap: Szentterjedő sima keresztt, közei a központból szétsugárzó vonaldíszítéssel kitöltve.

(Az érdemkereszt — melyet 6000 példányban Kocsis János szegedi aranyműves harangérből készített — legendás történetét Reizner J. A régi Szeged c. művének 223—224 oldalán olvashatjuk. Ugyanebben munkában közölték első képét is. Az érme nem kerülhetett kiosztásra, s a közelgő Haynautól való félelmében a készítő özvegye a keresztet 25 kivételével megsemmisítette. A megmaradt példányok holléte kérdéses. Egy példány a szegedi múzeum éremtárában az első világháború előtt még megvolt. Jelenleg csak gipszmásolata ismeretes!)

8. *Emlékérem.* (A szegedi nagy árvíz alkalmával történt királylátogatás emlékére.)

Gyöngykörön belül, kevésbé mélyített mezőben Ferencz József jobbranző, babérkoszorús feje. A nyakszelvény alatt apró betűkkel G. A. S. (G. A. Scheid) jegy. A kissé kiemelkedő, homályosított körszegélyben: SZEGED SZEBB LESZ MINT VOLT 1879 MÁRCZIUS 17-ÉN — hatágú csillag — I. FERENCZ JÓZSEF — hatágú csillag.

Hátlap: Gyöngykörön belül a szegedi városháza, kiemelkedő barokk tornyával. Az épület alatti szelvényen lángokból felemelkedő fénix, kitárt szárnyakkal. A kissé kiemelkedő szegélyen: PHÖNIXKÉNT ÚJJA SZÜLETETT MDCCCLXXXIII. Lenn, középen hatágú csillag. Mindkét lapon sima szegély. Pereme sima.

ezüst átm. 38 mm. ○

bronz átm. 38 mm. ○

ezüstözött réz átm. 38 mm. ○ Unger 3515.

Az előbbi érem változata. A király feje megnyúltabb, az arckifejezés lágyabb. A nyakszelvény alatt apró betűkkel G. A. SCHEID mesterjegy. Hátlap: Az épület előtti lánctartó oszlopok hiányoznak.

ezüst átm. 29 mm. súlya 7,41 gr. ○

Mint az előbbi, de G. A. S. jeggyel.

Hátlapján az épület előtti lánctartó oszlopokkal. Fülezett érem.

ezüst átm. 29 mm. súlya 7,41 gr ○

bronz átm. 29 mm. ○

ezüstözött réz átm. 29 mm. ○

(Az érmek verőövei a szegedi múzeumban, 1135/1926 — 1145/1926 sz. a. található).

8/a. *Emlékérem.* (Zichy Mihály éremterve a szegedi árvízkárosultakért).

Előlapján MERCI À LA FRANCE körirat. Alatta a segítő Franciaország, bő ruhás, fiatal nő jelképében, hazánkat megtestesítő nőalakot magához ölelve. Franciaország alakja fölött csillag. Egy harmadik nőalak Szeged városát eszményíti. Az építményt, melyen a három alak áll, árvíz korbácsolja.

Hátlap: SZ. KIRÁLYI SZEGED VÁROSA, alatta ágakkal övezett Szeged-címerpajzs, s egy név GOUZIEN ARMAND-nak, legalul a körirat folytatása: 1879 JÚNIUS 7 EMLÉKÉÜL. Az érmet szalagon viselték volna.

átm. 40 mm. ○

(Irod.: Valkó Arisztid i. m.)

Alkalmi érmek

9. *Emlékérem.* (A szegedi színház megnyitása alkalmából).

Gyöngykör peremében az első, állandó színházépület homlokzati képe.

Alatta: SZÍNHÁZ.

Hátlap: Sima, EMLÉKÉREM SZEGED ÚJRAÉPÜLÉSÉNEK ÜNPELJÉRE (így!)

1883. OKTÓBER 14—16.

őn átm. 23 mm. ○ Fülezve.

10. *Emlékérem.* (A szegedi színház megnyitása alkalmából).

Vonalkörön belül a szegedi színház képe. EMLÉKÉREM. SZÍNHÁZ. 1883. OKTÓBER 14—16.

horgany átm. 32 mm. ○ Fülezve.

Hátlap: Középen a Kálvária téri kápolna. Körben: SZEGED ÚJRAÉPÜLÉSÉNEK ÜRÖMÜNPELJÉRE. KÁPOLNA.

11. *Emlékérem.* (Zászlószentelési ünnepre).

Két babérág között Szeged város címere, felette két lebegő angyal a koronát tartja. A babérágak alatt balról apró betűkkel: STAFFNER S / jobbról: SZEGED /. Körirat: AZ 1895 OKT. 9-ÉN TARTOTT ORSZ. PINCZÉR CONGRESZUS (így!) — hatágú csillag — EMLÉKÉRE — hatágú csillag. Fenn, erős ívonalban: A SZEGEDI SZÁLLODÁSOK / lenn, enyhén ívelten, de valamivel nagyobb betűkkel: EMLÉKÉRE /, a két felirat közti mezőben négy sorban, karcsúbb betűkkel: VEND. KÁV. / ÉS KORCSMÁROSOK / IPARTÁR-

SULATÁNAK / ZÁSZLÓSZENT. ÜNNEPE / — díszítmény. Mindkét lapon keskenyebb és szélesebb vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 31 mm. ○

aranyozott sárgaréz átm. 31 mm. ○ Fülelve.

12. Emlékérem. (A szegedi zsinagóga felavatására).

A szegedi zsinagóga képe. Alatta héber írásjelek: . . . (5663 = 1903)

Hátlap: A zsidó hitközség székháza, kettős körszegélyben. Körben: SZEGEDI ZSIDÓ HITKÖZSÉG MCMIII V. 19. Külső körben: VÁRHELYI RÓSA IZSÓ DR. LÖW IMMÁNUEL. BAUMHORN LIPÓT.

réz átm. 30 mm. ○ Éremkészítő: STAFFNER, Szeged.

13. Emlékérem. (Országos dalünnepély alkalmából).

A mezőben Szeged város címere, fölötté koronával s a báránnyal. Fenn félkörívben: A SZEGEDI ORSZÁGOS DALÜNNEPELY / lenn: HIVATALOS EMLÉK ÉRME. /

Hátlap: Fenn, nyitott babérkoszorúban lant, felette nyolcágú, csillagalakú díszítmény. Lenn ívonalban: 1889 AUG 15—18 /

Mindkét lapon kettős vonalszegély. Pereme sima.

horgany átm. 33 mm. ○ füllel, vízszintesen piros-fehér-zöld szalaggal.

14. Emlékérem. (Énekkari szolgálati érem).

Gyöngyörben babérággal átfont lant.

Hátlap: Baloldalt tölgyág. Véslet: SZEGEDI EGYETEMI ÉNEKKAR 1924—1934.

fém, ezüstözve átm. 46 mm. ○

A peremhez körül tölgykoszorú forrasztva. Füllel, hosszúkas, kék-piros szalaggal. (Csomák Elemér szegedi karnagy tulajdonából, † 1964. II.).

15. Emlékérem. (Mérnök- és építész egyesület).

Trónszékben ülő allegorikus nőalak, jobbra néző, kinyújtott baljában koszorút tart. Háttérben a szegedi közúti híd, a múzeummal (fordított „jobb-bal” helyzetben!) A szelvényben alul olaj- és babérággal átszőtt fejesvonalzó, háromszög és körző. Peremén: HEKSCH.

Hátlap: Kétoldalt álló babérágak között: MÉRNÖK ÉS ÉPÍTÉSZ EGYESÜLET EZÜST ÉRME / SZEGEDI OSZTÁLY, nyolcszögletű keretben.

ezüst, öntvény átm. 85 mm. nyolcszögletes.

16. Emlékérem. (Centennáris év emlékére).

Két, egymás melletti pajzsot középen egy harmadik fed, ennek közepén hegyével lefelé fordított töltőtoll. Körirat: SZEGEDI ÚJSÁGÍRÓK ÉS MŰVÉSZEK OTTHONA.

Hátlap: Lángoló mécses, tányérja és talpa közt jobbról és balról 1848—1948 /. Mindkét lapon vonalszegély. Pereme sima.

bronz, öntvény átm. 50 mm. ○

(A szegedi Újságírók és Művészek Otthona jubileumi érdemérme, a százéves szabadságharc emlékére.)

17. Kongresszusi jelvény. (Orvosok- és természetvizsgálók emlékjelvénye).

Domború, arany szegéllyel keretezett, zománcozott, függőleges, vörös-arany-fehér-kék csíkozású mezőben Szeged város címere, arany-fehér-kék színezéssel. Fenn fehér alapú szelvényen arany betűkkel három sorban: MAGY ORVOSOK / ÉS TERMÉSZET VIZSGÁLÓK / XXXIII. VÁNDORGYÜLESE 1905 /.

Hátlap: Ovális keretben, két sorban: MORZSÁNYI G / BUDAPEST /.

zománcozott jelvény átm. 27 mm. ○

18. Emlékérem. (A szegedi vívőegyesület fennállása 25. éves jubileumára).

Kiemelkedő szelvényvonalon, régi magyar viseletű (kuruc) harcos kardot nyújt át a vele szembenálló meztelen férfinak. Jobbról lenn vívósisak. Háttérben a múzeum és a közúti híd elmosódott részlege: Körirat: SZEGEDI — VÍ — VÓ — EGYESÜLET — 1899 — 1924 /

A szelvény alatt Szentgyörgyi István mesterjegye.

Egyoldalú érem, kiemelkedő vonalszegéllyel.

1

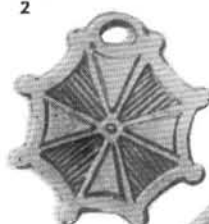
8

2

8

15

15

bronz átm. 60 mm. ○
Huszár-Procopius 5175. 398 o.

Mint előbbi, hátlapján vésettél, 3 sorban: HŐSÖK / EMLÉKVERSENYE / 1938. ÁPR.
24 / VII. /

19. *Akadémiai jutalom-érem.*

Pallas Athene, jobbában sást bocsát föl, baljával magyar címerpajzsra támaszkodik.
Körirat: BORŰRA DERŰ.

Hátlap: Koszorúban véset: A M. TUD. AKADEMIA SIK SÁNDORNAK 1942.
bronz átm. 45 mm. ○

20. *Jutalomérem. (Önképzőkori).*

A szegedi új (piarista) főgymnasium domború szegletképe. Körben: A SZEGEDI
FŐGYMN. ÖNKÉPZŐKÖRE A SZORGALOM JUTALMÁUL.

Hátlap: Múza baljával nyitott könyvre helyezett lantra támaszkodik, jobbában a
körötte futó babérlombról szakaszott babérágat tart. Körben Kölcsény-idézet: IFJÚ PÁL-
MÁDÉRT PÁLYAFUTÁSNAK EREDJ. A relief alatt jobbra J. CH. jegy.

bronz átm. 55 mm. ○

(Az érmet 1890-ben buziási Eisenstädter Róbert verette, s a verőtővel együtt az isko-
lának ajándékozta. — Kegyes tanítórendek vezetése alatt álló Szeged Városi Főgymnasium
Értesítője. Szeged, 1891. 102 l.)

21. *Emlékérem. (Piaristák jubileuma).*

Sima szegélykeretben négy szárnyas angyalfej, felhőgomolyokban. Fölül a magyar ko-
rona, alatta a piaristák emblémájával. Körben: SCHOLAE PIAE HUNGARICAE 1642—
1942.

Hátlap: Ugyancsak sima szegélykeretben Kalazanci szt. József álló alakja, jobb kezével
az ég felé mutat, bal kezével egy mellette álló kis diák kezében tartott, nyitott könyvre.
A diák feje fölött sugárzó körben a piarista embléma. Körben: S. JOSEPHUS CALASANC-
TIUS PATER PARVULORUM.

horgany átm. 60 mm. ○ Éremkészítő: Gács.

22. *Jutalomérem. (Általános iskolai).*

Sima mezőben kinyitott könyv. Körben: MÓRA FERENC II FOKOZAT /.

Hátlap: Sima. Reáforrasztott broche-tűvel.

ezüst öntvény átm. 42 mm. ○

bronz öntvény átm. 42 mm. ○ Éremkészítő: ? 1964.

(A Tolbuhin sgt.-i Móra Ferenc ált. iskola jótanulási jutalomérme, három fokozatban,
aranyozott, ezüst és bronz fokozatban készült. Első alkalommal Móra F. halálának 30. év-
fordulóján adták ki.)

23. *Emlékérem. (Jubileumi).*

Fenn nyitott, lent zárt babér- és tölgykoszorúban lángoló aknász jelvény, rajta két
keresztbefejtetett karddal, s a kis magyar koronás címerrel. A pajzs csúcsa alatt: 25.

Hátlap: Homályosított mezőben a szegedi fogad. templom reliefje, előtte balra az ún.
„csonka toronnyal”. Körirat kétharmadívben: SZEGEDI HADASTYÁN ÖNSEGÉLYZŐ
EGYLET /. Lenn: 1913—1938. Mindkét lapon vonalszegély. Pereme sima.

bronz, aranyozva átm. 39 mm. ○

Fülezve, háromszögalakú, vörös-fehér-sárga-kék szalaggal.

24. *Emlékérem. (A szegedi tűzoltóság ötvenéves fennállása emlékére).*

Sima. Tisza Lajos Széchenyi téri szobra.

Hátlap: Babérkoszorúban, öt sorban: SZEGED / SZAB. KIR. VÁROS / HIVATÁSOS
/ TŰZOLTÓSÁGA / 1879—1929. /. Mindkét lapon vonalszegély.. Pereme sima.

bronz átm. 37 mm. ○

Fülezve, háromszögalakú, vörös-fehér-sárga-kék szalaggal.

25. *Emlékérem.* (A Kolozsvárról áttelepült s Szegeden menedéket talált egyetem emléké-
érme).

Sima mezőben, téglalakú talpazaton balra száguldó szárnyas Genius, jobbjában fá-
lyát, balkezében pálmaágat tart. Körben: PRO . AVREIS . INGENII DONIS DONVM
AENEVM /. A kartus alatt enyhén ívelten MADARASSY mesterjegy.

Hátlap: Középen koronás magyar címer, balról Kolozsvár, jobbról pedig Szeged cí-
mere. Körben: + UNIV : LITT : R : HUNG : FRANC : IOS : OLIM : CLAVDI : OPOL :
NVNC : SZEGED MDCCCLXXII + Mindkét lapon levágott szegély. Pereme sima.

bronz öntvény átm. 83 mm. ○

26. *Emlékérem.* (Honvédségi szaktanfolyam).

Sima mezőben meztelen férfi, lóháton, átgázol egy ugyancsak meztelen fekvő alakon.
Körben: A M KIR HONVÉ DELMI MINISZTER TISZTELET DÍJA.

Hátlap: Sima. Vészet: AZ 1927—28 ÉVI ONKÉNTES POLGÁRI PATKOLO TAN-
FOLYAM ELVÉGZÉSÉRT SZEGED 1928. V. 13. Pereme sima.

bronz átm. 46 mm. ○ Éremkészítő: Reményi 1928.

Hosszúakás füllel.

27. *Emlékérem.* (Kereskedő ifjak kongresszusa).

A mező közepén kígyós merkúr-bot, mögötte két, keresztbefektetett horgony. Kö-
rülötte fenn, félkörívben nagyobb betűkkel: MAGYAR KERESKEDŐ IFJAK / s ezen belül
kisebb betűkkel: II IK ORSZÁGOS CONGRESSUSA /. Lenn, hatágú csillagok közt ível-
ten, széles, nagy betűkkel: SZEGEDEN.

Hátlap: Felül félkörívben: SZEGEDI ÉS BOROSJENŐI GRÓF TISZA LAJOS / alatta
Tisza Lajos jobbránézó mellképe, háromnegyed profilban. Alatta vízszintes sorban: VÉD-
NÖKSÉGE ALATT /. Lenn erősen ívelten: 1886 JÜN. 12—14. /

ólomveret átm. 33 mm. ○ M. N. Múzeum.

gipszmásolat

Fülezve.

28. *Éremjelvény.* („ÁRPÁD” Szabadkőműves páholy).

Erősen mélyített mezőben a testvéri láncot jelképező két összefonódó kéz, melyekkel
babérkoszorú zárul, szalagsokorral. Középen a szk. jelvény, körzővel és szögmérőléccel.

Hátlap: Mélyített mezőben hét sorban nagyobb s kisebb betűkkel: ÁRPÁD / A TEST
VÉRISÉGHEZ / SZABAD KŐMŰVESI / SZENT JÁNOS / PÁHOLY / SZEGED / KELE-
TÉN /. Mindkét lapon erősebb s gyengébb vonalszegély. Pereme sima.

ezüst átm. 42 mm. súlya 20,55 gr. ○

Fülezve. Unger 3517.

Mint előbb,

ezüst öntvény; átm. 42 mm. súlya 20,55 gr. ○

Peremén fémjellel s J. C. monogrammal (mesterjegy?)

29. *Éremjelvény.* („SZEGED” szabadkőműves páholy).

Egylapú, kék zománccal ellátott érem. Belső négyzetben, melyet két oldalon akác-
levél lomb határol, felül: SZEGED, alul: FORIS PAX. A négyzet fölött 9 jelképes láng,
alul 5 pont. A belső négyzet fehér zománccal, benne jelképesen a szentély, két oszloppal
s félkörívben a jelképes testvéri láncsal. CONCORDIA DOMI.

sárgaréz átm. 38 mm. ○

Fülezve.

30. *Emlékérem.* (Szabadtéri játékok).

Vonalkörben, homályosított mezőben Madách Imre jobbránézó mellképe. Körirat:
„EMBER KÜZDJ ÉS BÍZVA BÍZZÁL” /. Lenn: + MADÁCH +

Hátlap: Homályosított mezőben a szegedi fogadalmi templom, előtti balra az árpád-
kori toronnyal. Körirat, kétharmadívben: SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK /. Lenn kö-
zépen: 1934 /. A szegély mellett jobbról, apró mélyített betűkkel SZABÓ G (éza) mester-
jegy. Az előlap szélesebb, a hátlapon keskenyebb vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 37 mm. ○

16

16

18

20

20

25

25

31. Emlékérem. (Szabadtéri játékok).

Mint az előbbi, de a mesterjegy az előlapon a mellkép mellett jobbra van elhelyezve, domború betűkkel. A hátlapon úgy a templom rajzában, mint a körirat elhelyezésében van eltérés. Évszám: 1935. Mindkét lapon szélesebb és keskenyebb vonalszegély. Pereme sima.

sárgaréz átm. 33 mm. ○
bronz átm. 33 mm. ○ Fülezve.
ón, alum. átm. 33 mm. ○

32. Emlékérem. (Szabadtéri játékok).

Mint az előbbi, valamivel kisebb, s 1938-as évszámmal.

bronz átm. 31,5 mm. ○

33. Emlékérem. (Szabadtéri játékok).

Széles, kiemelkedő peremmel. Középen plasztikusan kiemelkedő István király relief, szembenézve, koronával, glóriával.

Hátlap: A szegedi fogadalmi templom, az árpádkori toronnyal s a Szt. háromság szoborral. Körben: SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK 1938 — Az előlapon magasan kiemelkedő egyes, a hátlapon ugyanúgy lépcsőzetes kettős szegély. Pereme sima. Éremkészítő: Szabó Géza.

bronz öntvény átm. 34 mm. ○

34. Kegyérem. (A rókusai egyházközség megalakulása emlékérmé).

Vonalkörön belül Szt. Rókus áldóan emeli jobbját a tőle balra ülő, ölében gyermeket tartó beteg asszony feje fölé. Mögötte épület részletei. Felette jobbról és balról egy-egy felhőkben lebegő angyalka. Körirat: SZEGED — RÓKUSI RÓM KATH EGYHÁZKÖZSÉG rozetta — 1920 — rozetta.

Hátlap: A szeged-rókusai neogótikus templom képe. Mindkét lapon vonalszegély, pereme sima.

bronz átm. 33 mm. ○

35. Kegyérem. (Missziós érem).

A keresztből kiemelkedő Krisztus-fej.

Hátlap: Vonalkörön belül, kissé mélyebb mezőben a szeged-móravárosi templom, alatta apró számokkal: 1933—1934. Körirat: IMÁDUNK TEGED KRISZTUS ÉS ÁLDUNK TÉGED /. Pereme sima.

ezüst átm. 20 mm. ○
alumínium átm. 20 mm. ○ Fülezve.

36. Jelvényérem. (Városi erdei őrszemélyzet részére).

Középen, alul cifrázott, kettős vonalkörben Szeged város teljes címere, barokk kartussal, a nyitott korona felett báránnyal (mely inkább lónak látszik!). Körirat vonal- és fűrészkörön belül: SZABAD KIRÁLYI SZEGED VÁROSSA ERDEI — ŐR SZEMÉLYZETE. Levéldíszek között 1858. Keskeny vonalszegély. Pereme sima.

Nyolcszögletű érem, minden második él közepén fülkarikával.

bronz átm. 59 mm.

(A szegedi múzeum helytört. gyűjteményében ugyanilyen kivitelű pecsétnyomó is létezik!)

Személyi érmek és plakettek

37. Emlékérem. (Gr. Apponyi Albert).

Díszmagyar mentés, balranéző mellkép felett félkörben kiemelkedő betűkkel: GRÓF APPONYI ALBERT /. Jobbról: SZIRMAI mesterjegy, mélyített, apró betűkkel.

Hátlap: Babér- és tölgykoszorúval övezett emléktáblán két sorban, mélyített betűkkel: SZEGED / DÍSZPOLGÁRA /. Az emléktábla oldalain egy-egy félkerék-dísz. Fenn: 1907.

bronz átm. 60 mm. ○

Num. Közl. IX. évf. 1910: 6. o. — Huszár-Procopius 5224. 402. o.

38. *Emlékplakett*. (Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós).

A volt szegedi egyetemi tanár balránéző feje, arcélben. A nyakszelvényen írott betűkkel: SZENTGYÖRGYI (mesterjegy). Lenn négy sorban: NAGYRÁPOLTI / SZENTGYÖRGYI ALBERT / SZEGED / 1937. Négyszögletes plakett, kiemelkedő szegélykerettel.

bronz 50×82 mm. téglalakú. Hátdala sima.

39. *Emlékplakett*. (Móra Ferenc).

Mélyített mezőből kiemelkedő, balrafordult fej, az író jellegzetes hajviseletével. Körirat: MÓRA FERENC / Lenn, baloldalt B A mesterjegy. Egyoldalú kerek plakett.

bronz átm. 86 mm. ○

39/a. *Emlékplakett*. (Móra Ferenc).

Az író jobbránéző reliefje, szájában lefüggő szivarral. Baloldalt, alul a készítő jegye: K. J. (Kotormány János?)

Hátlap: sima, negatív bemélyedéssel.

bronz átm. 87 mm. ○

(Makón, Fodor László tulajdonában. Közlése szerint ezt a plakettet Diósszilágyi Sámuel kapta személyesen az írótól, abban az időben, amikor a Georgikont írta!)

40. *Emlékplakett*. (Mikszáth Kálmán).

Mikszáth balránéző arcképe, háromnegyed profilban. Alatta négy sorban: A DUGONICS-TÁRSASÁG / MIKSZÁTH / KÁLMÁNNAK /. 1910 /.

Hátlap: A mező felső kétharmadában Szeged város plasztikusan kiemelkedő címere. A szelvényen három sorban: NEVEDDEL VÉDJÜK A / SZENTÉLYT AHOL PAPPÁ / AVATOTT A GÉNIUSZ! /.

bronz 90×148 cm téglalakú

(Az eredeti ezüsből készült, alkotója Vigh Ferenc.)

41. *Emlékplakett* (Mikszáth Kálmán).

Az író mellképe balra, hajadonfővel. Egyoldalú, négyszögletes öntött plakett. Vigh Ferenc alkotása.

ezüst 100×150 mm. téglalakú.

Huszár-Procopius 6418 sz. 465. l.

(1906-ban adta át Szeged városa az írónak.)

42. *Emlékérem*. (Gr. Klebelsberg Kunó).

Az egykori kultuszminiszter balra néző, szemüveges reliefje, vonalas keretben. Körben: GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ 1928. Az áll alatt: TAISZER mesterjegy. Hátlapja sima.

Huszár-Procopius 5895 sz. 434. l.

bronz átm. 85 mm. ○

43. *Emlékérem*. (Dugonics András jubileuma).

Dugonics András balránéző fejreliefje. Belső körirat nagyobb és vastagabb betűkkel: DUGONICS ANDRÁS 1740—1818 /. Külső körirat kisebb és vékonyabb betűkkel: AZ ELSŐ SZEGEDI EGYETEMI TANÁR EMLÉKÉRE. /

Hátlap: Fenn: AZ ÖTVENÉVES FENNÁLLÁSÁT ÜNNEPLŐ DUGONICS TÁRSASÁG / SZEGED 1942 /. Felül az író szülőháza kicsiny reliefje, alul Szeged címere. Próbaöntvény?

bronz átm. 60 mm. ○

horgany átm. 60 mm. ○

43/a. *Emlékérem*. (Dugonics András).

A nagy szegedi író-piarista szembenéző reliefje. Körben: SZEMLELLYÉTEK KÉSŐ UNOKÁK FIAI / A NAGY DUGONICSNAK A HÍV CSOKONAI. 1740—1818—1968.

Hátlap: Sima. Éremkészítő: Tóth Sándor.

bronz öntvény átm. 60 mm. ○

33

33

36

38

39

40

44. *Emlékérem.* (Hammer Fidél).

Szemüveges, balránéző fej. Köriratban: HAMMER FIDÉL. Lenn, jobbra: KIHÁGÁSI / BÍRÓ MÜKÖ / DÉSE EMLÉKÉRE / HALÁS TISZTVISELŐI /. Lenn, balra: TAISZER / 1929 /. Egyoldalú, ovális érem.

gipszmásolat 140×170 mm.

Huszár-Procopius 5937 sz. 435. l.

45. *Emlékérem.* (Kószó István).

Kószó István fedetlen fejjel, mellkép, szembenéző. K I Jobbra: TAISZER lenn, balra: 1929. Egyoldalú, ovális érem.

gipszmásolat 225×275 mm.

Huszár-Procopius 5935. sz. 435. l.

46. *Emlékérem.* (Fichtner Sándor).

Születésének 25. évfordulójára. Fichtner S. mellképe, jobbránéző, katonai uniformisban. Fenn, jobbra: FICHTNER / SÁNDOR / 1903 / 1928 /. Lenn: SZEGEDI VISSZHANG DALKÖR / alatta, balra: TAISZER (mesterjegy).

Négyszögletes, öntött plakett.

bronz 240×285 mm.

Huszár-Procopius 5948 sz. 436. l.

Ugyanaz, kisebb változattal.

Huszár-Procopius 5948 sz. 436. l.

47. *Emlékérem.* (Prelog József).

Jobbra fordult férfi mellkép, háromnegyed profilban. Köriratban: PRELOGG JÓZSEF — 1875 1926 /. Lenn, jobbra: TAISZER / 1926 /

Öntött, egyoldalú plakett.

bronz

Huszár-Procopius 5928. sz. 435. l.

48. *Emlékérem.* (Dr. Pálffy György).

Mellkép (fedetlen fejjel) jobbránéző. A szelvényen, lenn: DR PÁLFY GYÖRGY 1928 / jobbra: TAISZER (mesterjegy).

Egyoldalú, négyszögletes érme.

gipszmásolat 140×205 mm.

Huszár-Procopius 5965. sz. 436. l.

49. *Emlékérem.* (Batizfalvi János, nőgyógyász professzor).

Balra néző fej-relief, alatta M W (Madarassy Walter) mesterjegy. Körben: BATIZFALVY JÁNOS PROFESSZORNAK HALÁS TANÍTVÁNYAI 1955.

Hátlap: Oktatási jelenet reliefje. A professzor balkezeiben műszert tart, kinyújtott jobbával magyaráz egy ülő s két álló, férfi tanítványának.

bronz átm. 88 mm. ○

50. *Emlékérem.* (Banner János egyetemi tanár).

Banner János professzor feje, arcélben, balránéző. Köriratban: DR BANNER JÁNOS ARANYDIPLOMÁS EGYETEMI TANÁR 1966.

Hátlap: A mező baloldalán jobbra forduló férfialak antik öltözetben, balkezeit talpazatra helyezett urnára teszi, szemben vele chitonos, 3 álló, illetve ülő tanítvány, kezükben papirusz tekercsel. Köriratban: BECSÜLJÜK MEG A MÚLT — EMLÉKEIT — ÉS A RÉGI KÜ — TATÓK MUNKÁJÁT — /. Bevert betűkkel: REMÉNYI. Öntvény, zöldre patinázva.

bronz átm. 89 mm. Pereme sima.

Kiállítási érmek és plakettek

51. *Kiállítási érem.*

A mezőben Dugonics András szobra. Körirat kétharmadívben. A talapzaton: DUGONICS ANDRÁS. Körben: ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSI EMLÉK 1876.

Hátlap: Indadisz alatt négy sorban: GROSSMÁNN / TESTVÉREK / AZ ARANY

GOLYÓHÓZ / SZEGEDEN /. Az első sor enyhén ívelten, a többi három egyenes vonalban halad, utóbbiak kerekesebb betűkkel. Mindkét lapon keskenyebb és szélesebb vonalszegély. Pereme sima. A hátlap alján enyhén ívelten: BRITANIA / METALL /.
ó n átm. 33 mm. ○

52. Kiállítási érem.

A mezőben Szeged város címere.

Hátlap: Körirat szélesebb szegélyben: AZ ELSŐ ORSZÁGOS IPAR TERMÉNY ÉS ÁLLAT KIÁLLÍTÁS SZEGEDEN — hatágú csillag —. A belső vonalkörön belüli mezőben három sorban: 1876 / AUGUSZTUS / 20 / a köriratnál lényegesen nagyobb betűkkel. Mindkét lapon kiemelkedő, keskeny vonalszegély. Pereme sima.

ó n átm. 33 mm. ○

53. Kiállítási érem.

Vonalkörön belül két babérág között a magyar birodalmi címer, felette két lebegő angyal a magyar királyi koronát tartja. Körirat: AZ 1876 ÉVI ORSZÁGOS IPAR- TERMÉNY- ÉS ÁLLAT-KIÁLLÍTÁS SZEGEDEN — hatágú csillag —. A babérágak alatt M. V. jel.

Fenn Szeged város címerével zárt, lenn szalaggal összekötött babérkoszorúban két sorban: ÉRDEM / ÉREM / kiemelkedő, nagy betűkkel. Mindkét lapon lépcsőzetes, kettős vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 50 mm. ○

Unger 3514. — Montenuovo 1455. — Holbing 14531. 1903. évf.

54. Kiállítási érem.

Az előbbinek változata, kisebb méretben. Az előlapon megnyúltabb címerrel, a hátlapon: EMLÉK / ÉREM felirattal.

bronz átm. 40 mm. ○

55. Kiállítási érme. (Bpesti orsz. kiállításon való részvétel).

Oltár mellett antik ruhában, szembenálló nőalak, babérkoszorúval fején, kezében babérkoszorút tart. Lenn, a mező bololdalán a szelvényből babérág emelkedik. Körirata: ORSZÁGOS ATA — LÁNOS — KIÁLLÍTÁS — BUDAPESTEN — / a szelvényen: 1885. Jobbra, apró betűkkel: SCHWARTZ FEC. /

Hátlap: Dús babérkoszorúban, téglalakú barokk kartusban két sorban domború, kisebb betűkkel: SZEGED SZAB. KIR. / VÁROSNAK /, alatta nagyobb, kiemelkedő betűkkel: AZ ÉRDEM JELEÜL /. Mindkét lapon keskeny vonal- és gyöngykör.

bronz átm. 65 mm. ○

Gohl: Budapest újabb emlékérmé. 198. sz. — Huszár-Procopius 4552. sz. 360. l. L. t. mint előbb, a hátlapon, kartusban: PRIVÁRY PÁLNAK / SZEGED mint előbb, a hátlapon, a kartusban: KEGYELEMFY JÓZSEFNEK / SZEGED.

56. Kiállítási érem. (Virágkiállítás).

Kertben, kibontott hajú nő gereblyével s ásóval. Előtte rózsatő s öntözőkanna. Lenn, ívelten: SEELENFREUND.

Hátlap: A mező közepén négy szöggel felerősített barokk kartus. Felette (ív- és egyenes vonalban): VIRÁGKIÁLLÍTÁS. / AZ ÉRDEM JUTALMA /. Alatta: MAGYAR MŰKERTÉSZEK / ÉS KERTGAZDÁK / ORSZÁGOS EGYESÜLETE / SZEGEDEN / Mindkét lapon vonalszegély és gyöngykör. Pereme sima.

aranyozott ezüst átm. 41 mm. ○

57. Kiállítási érem. (Növénykiállítás).

Balra a mezőben férfialak, mellette kerti szerszámok, a háttérben üvegház látszik. Jobbra allegorikus nőalak pálmaággal s bőségszaruval. Fenn félkörívben: NÖVÉNY-KIÁLLÍTÁS. A szelvényen, díszes kartus alatt: STAFFNER S. SZEGED.

Hátlap: Fenn a magyar kiscímer, lenn Szeged címere s hat sorban: MAGYAR / MŰKERTÉSZEK / ÉS KERTGAZDÁK / ORSZ. KÉPZŐ / ÉS SEGÉLYZŐ / EGYESÜLET /. Mindkét lapon kettős vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 51 mm. ○

mint előbb, de valamivel kisebb érem s a kartusban: K GELF. / a díjnyertes neve. alumínium átm. 50 mm. ○

43

43

51

52

54

54

55

58. *Kiállítási érem.* (Növénykiállítás).

Két repülő angyal koronát tart, alatta különböző gyümölcsökből összeállított koszorú (véset részére). Fenn: NÖVÉNY KIÁLLÍTÁS.

Hátlap: Sokféle gyümölcsből összeállított koszorú, melyet alul a szegedi, felül pedig a magyar címer, két oldalt az évszám: 18 — 94 szakít meg. Körirat: MAGYAR / MŰKERTÉSZEK / ÉS KERTGAZDÁK / ORSZ. KÉPZŐ / ÉS SEGÉLYZŐ / EGYESÜLETE. Éremkészítő: Staffner. Mindkét lapon kettős vonalszegély. Pereme sima.

ezüst átm. 37 mm. ○

59. *Kiállítási érem.* (Milleniumi nagy érem).

Ovális mezőben a magyar birodalmi címer, tőle jobbra nőalak a címerre támaszkodik, baljában bőségszarut tart. Egy másik allegorikus nőalak pálmát tart jobbájában s harsonába fú. A címer alatti téglalap alakú kartusban két sorban: SZEGEDI KERAMIT- ÉS / MŰTEGLAGYÁR R. T. (domború betűkkel.)

Hátlap: Felhők közt, kétkerékű, hármass fogatban Hungaria áll, fején korona, baljában pajzs. Jobbra fáklyát tartó repülő Genius. Fenn félkörívben: 1896-IKI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS /. A mezőben jobbra, kisebb, domború betűkkel: BECK. Ö. FÜLÖP — Mindkét lap keskeny szegéllyel. Pereme sima.

bronz átm. 86 mm. ○

mint előbb, de a kartusban: SZEGEDI VÁR. / MŰZEUMNAK /.

Gohl.: Budapest emlékérméi 125. sz., 21—22. l. — Huszár-Procopius 753. sz. 128. l.

60. *Kiállítási érem.* (Ezredéves orsz. kiállítás).

Ovális, barokk keretben a birodalmi címer. Két gyermek Genius tartja a koronát, egyikük harsonába fúj. Körirat: 1896-IKI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS /.

Hátlap: Szárnyas Genius, jobbra tart, baljában égő fáklya, jobbával koszorút s olajágot tartó nőalakot ölel magához. Alul a lánchíd s a pálmaág. Háromnegyed ívben körirat: KIÁLLÍTÁSI ÉREM — AZ ÉRDEM JUTALMÁUL /. A kartusban két sorban: KEMÉNY MANÓNAK / SZEGED. Alatta apró betűkkel: BECK. Ö. FÜLÖP /. Mindkét lapon keskeny vonalszegély.

bronz átm. 70 mm. ○

mint előbb, de a kartusban: ÁLL. SEGÉLY. NŐPARISKOLÁNAK SZEGED.

mint előbb, de a kartusban: Bera Károlynak Szeged.

Gohl.: Budapest emlékérméi 126. sz. 22. l. — Huszár-Procopius 752. sz. 128. l.

61. *Kiállítási érem.* (Gazd. Egyesületek Orsz. Szövetsége).

A mező előterében kötényében s jobb kezében búzakalászkodókat tartó fiatal magyar lány. Középen szántóvető férfi, ekébe fogott lovakkal. Két sorban, fenn: GAZDASÁGI EGYESÜLETEK ORSZÁGOS SZÖVE — TSÉGE /. Lenn balra: BECK Ö. FÜLÖP apró betűkkel /. A szelvényen három sorban: SZEGED 1899 / KEMÉNY MANÓ / SZEGED / JÓ MUNKÁÉRT /. Utólag bevéssett betűkkel, ill. számmal. Egyoldalú, préselt, téglalakú plakett.

ezüst 42×63 mm. téglalakú súlya: 19,10 gr.

Huszár-Procopius 779. sz. 130. l.

62. *Kiállítási érem.* (A párizsi világkiállítás jutalomérme)

Középen balra repülő szárnyas nőalak, kinyújtott jobbájában pálmaágot s babérkoszorút tart, baljával a vállán ülő bőrkötényes, égő fáklyát tartó férfit karolja át. Alatta a kiállítás csarnokának egy része látható. Lenn, díszes kartusban, két sorban: MUNICIPALITÉ / DE SZEGED /. Fenn, jobbra 1900, lenn, apró betűkkel: J. C. CHAPLAIN. A szélen kétharmadívben: EXPOSITION UNIVERSELLE — INTERNATIONALE. Kétoldalú ívben: REPUBLIQUE — FRANCAISE.

Hátlap: Frigiai sapkás, tölgykoszorús, jobbranéző női fej. Mögötte tölgyfa. Lenn, jobbra, a távolban a kiállítás csarnoka a Szajna hídjával. Mindkét lapon keskeny vonalszegély. Pereme sima.

oxidált ezüst átm. 63 mm. ○ súlya: 109,5 gr.

bronz átm. 63 mm. ○

63. *Jutalomérem.* (A hazai ipar pártolásáért).

Lenn, Szeged város magyaros díszítésekkel övezett címere. Felette kb kétharmadívben: A SZEGEDI MAGYAR IPARPÁRTOLÓ alatta enyhén ívelten SZÖVETSEG. Alul apró számokkal 1901.

Hátlap: Enyhén jobbrahajló babérágtól jobbra négy sorban: A / HAZAI IPAR / HATHATÓS / TÁMOGATÁSAÉRT /. Mindkét lapon gyöngyör és kiemelkedő vonal-szegély. Pereme síma.

bronz átm. 47.5 mm. ○

64. *Kiállítási érem.* (Baromfitenyésztők).

Gazdasági építmény, kerítéssel, galambdúccal, előtérben kakas és tyúk. Köriratban: BAROMFITENYÉSZTŐK ORSZÁGOS EGYESÜLETE 1902.

Hátlap: Egyesített tölgy-babér koszorúban, kartuson: AZ ÉRDEM JELÉÜL

Véset: PÁKOZDY LÁSZLÓNAK 1910. X. 22—24. SZEGED. Pereme síma.
ezüst, aranyozva átm. 50 mm. ○

65. *Kiállítási érem.* (Baromfitenyésztők).

Különböző galambok (golyvás, gatyás, csirke stb.), háttérben egy szálló galamb, s egy falu tornyos reliefje.

Hátlap: Síma, kettős babérkoszorúban véset: SZEGED 1912 OKTÓBER 20—22.

vörösréz átm. 34 mm. ○

(Bach László jutalomérme a helyi baromfikiállítás díjnyertes galambjaiért).
ezüst átm. 34 mm. ○ súlya: 15.34 gr.

66. *Kiállítási érem.* (Baromfitenyésztők).

Előtérben egy kakas, tyúkok s csirkék, háttérben szögletes oszlopon galambok, oldalt más baromfiak reliefje.

Hátlap: Síma. Kettős (tölgy- és babérkoszorúban) véset: SZEGED 1913 XI. 9—11. Pereme síma.

ezüst átm. 34 mm. ○ súlya: 15.34 gr.

aranyozott ezüst átm. 34 mm. ○ súlya: 15.22 gr.

vörösréz átm. 34 mm. ○

(Bach Ferenc jutalomérme a helyi baromfikiállítás szép galambjaiért).

67. *Kiállítási érem.* (Állattenyésztők).

Síma alapon egymással szemben álló kakas és tyúk erőteljes reliefje. Felül körben: AZ ÉRDEM JELÉÜL. Alul, szelvényen: KIÁLLÍTÁS. A kakas farktollai alatt a készítő neve: TAISZER. Véset: jobboldalon SZEGEDI, baloldalon 1928. XI. 18.

Hátlap: Középen Szeged város teljes, pajzsos és kartusos címerreliefje, felül a báránnyal (1719-es pecsétminta alapján!). Kettős vonalkörben: SZEGEDVIDÉKI BAROMFI GALAMB ÉS HÁZINYÜLTENYÉSZTŐK EGYESÜLETE * SZEGED *

bronz átm. 46 mm. ○ vastagsága 3 mm,

bronz, aranyozva átm. 46 mm. ○ (Balról ívelten, utólag vésett betűkkel: ORSZÁGOS és más keltezés: 1927. XII. 3.—5.)

68. *Kiállítási érem.* (Milanoi nemzeti kiállítás).

Kettős körben kiállítási csarnok profilja, alatta: ARTE DECORATIVA /. Körben: LIELE. Kettős körben kiállítási csarnok profilja, alatta: ARTE DECORATIVA /. Körben LI-MO FRANKENSTEIN SZEGED 1906.

Hátlap: Ugyancsak kettős körben: RICORDO ESPOSIZIONE INTERNAZIONALE — MILANO 1906. Pereme síma.

alumínium átm. 33 mm. ○

69. *Kiállítási érem.* (Gyümölcstermelők)

Vonalkörben almával telt ágak alatt, magyar ruhás leány gyümölcscsel megrakott kosarat tart (balfelé). Körben: SZEGEDVIDÉKI GYÜMÖLCSTERMELŐK EGYESÜLETE. Egylapú érem, pereme síma.

Hátlap: Síma (véset részére).

bronz átm. 50 mm. ○

70. *Kiállítási érem.* (Szőlő- és borkiállítás).

Szőlőfürtökből és levelekből összeállított dús koszorúban Szeged város címere. A koszorún kívüli szélesebb szegélyen: ORSZÁGOS SZŐLŐ ÉS BORKIÁLLÍTÁS SZEGEDEN.

Hátlap: Jobbraforduló nőalak baljával babérágat tör le. Jobbra tőle a mezőben három sorban: 1910 (SZEPT) 25. — 27. Mindkét lapon igen keskeny vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 40 mm. ○

ezüstözött bronz átm. 40 mm. ○

71. *Kiállítási érem.* (Kertészeti).

A mezőben Ferencz József jobbranéző, babérkoszorús feje. Körirat: FERENCZ JÓZSEF I K AUSZTRIAI CSÁSZÁR ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA / ötágú csillag.

Hátlap: Koronás magyar birodalmi címer. Alatta nagyobb, hosszúkás és ezalatt ívelt vonalú, kisebb kartus. A felső kartusban utólag, kézzel bevéselt betűkkel: SZEGED VÁROSNAK / az alsóban apró betűkkel: SZEGED 1906 / Körirat: A KERTÉSZET ÉS GYÜMÖLCSÉSZET TERÉN SZERZETT ÉRDEM ELISMERÉSEÜL /. Mindkét lapon szélesebb és keskenyebb vonalszegély. Pereme sima.

bronz átm. 62.5 mm. ○

72. *Kiállítási érem.* (Országos Magyar Kertészeti Egyesület).

Facsmetét ültető pár (férfi csizmában, köténnyel, kalapban, zsebében kertészollóval — főként menyecske locsolóval öntözi a csemete tövét). Kiemelkedő, szélesebb keretszegélyen: ORSZÁGOS MAGYAR KERTÉSZETI EGYESÜLET BUDAPESTEN 1885.

Hátlap: Középen hármass lépcsős emelvényen koronás magyar címer, tölgy és babérággal. Kétoldalt borostyánágakkal. Lenn kiemelkedő számokkal: 1885—1910. Az ágak közt jobbra, apró betűkkel: BETLEN GY (mesterjegy). Hátlapon fenn, utólag véselt betűkkel 3 sorban: 1910 (SZEGED / SZAB. KIR. VÁROS).

ezüst, aranyozva átm. 50 mm. ○ súlya: 58.40 gr.

Huszár—Procopius 1475 sz. XXVII. t.

73. *Kiállítási érem.* (Nemzetközi gyorsírási kiállítás).

A mezőben kétoldalt babérágak, fenn két lebegő angyal a koronás magyar birodalmi címet tartja. Lenn Szeged város címere. Közöttük négy sorban: NEMZETKÖZI / GYORSÍRÁSI / KIÁLLÍTÁS / kisebb betűkkel: SZEGED 1907.

Hátlap: A szegedi kultúrpalota, mögötte sugárzó napkorong. Fenn ívonalban: STE-NOGRAPHIA. Az épület alatt üres mező, a jutalmazott neve számára. Mindkét lapon ferdén levágott, lépcsőzetes szegély. Pereme sima.

aranyozott sárgaréz átm. 40 mm. ○

mint az előbbi, de az épület alatti mezőben kézzel véselt betűkkel: ALFRED BERT-RAUD

ezüst átm. 40 mm. ○ súlya: 31.10 gr.

mint az előbbi, de a jutalmazott neve kézzel véselt betűkkel három sorban: BUCHHANDLUNG / D. STENOGR. VERB. / STOLZE — SCHREY /.

oxidált (lakkozott) bronz átm. 40 mm. ○

74. *Kiállítási érem.* (Országos Iparegyesület).

Gyöngykörben, sugárzó korona alatt allegorikus alakok: szárnyas nőalak, jobbában harsona, baljában babérág, előtte meztelen gyermekek, kezükben, vagy előttük ipari v. iparművészeti tárgyak, rokka, fogaskerék stb. Alul: A SCHAPFF (mesterjegy).

Hátlap: Ugyancsak gyöngykörben olajkoszorú, benne véset: KNITTEL KONRAD KALAPOSMESTERNEK SZEGED 1927. Körben: AZ ORSZÁGOS IPAREGYESÜLETTŐL. A koszorúszalag alatt kis ötágú csillagocská. Alatta a gyártó cég: KNOPP ÉS STEINER BUDAPESTEN.

bronz átm. 55 mm. ○

75. *Kiállítási plakett.* (Fényképkiallítás).

Két öreg szegedi halász, szemben egymással, meztelen féltessel, hálóból halakat ráz ki. Bronzdomborítás. Kettős vonalkörben: M. A. O. SZ. (Magyar Amatőrök Országos Szövetsége) SZEGEDI CSOPORTJA. Alul három hullámos vonal a Tiszát jelképezi.

Hátlap: Sima. Véset: ORSZ. MŰVÉSZI FÉNYKÉP KIÁLLÍTÁS 1934.

sárgarézlemezrel összeforrasztott bronz felső rész átm. 74 mm. ○

56

69

56

68

68

67

66

66

67

71

71

59

61

60

60

62

63

62

63

76. *Kiállítási érem.*

Repülő, szárnyas angyal, kinyújtott karjaival szűri a napsugarakat. Háttérben Szeged domború reliefje a tiszával s a fogadalmi templommal. E. M. A. O. SZ. SZEGEDI CSOPORTJA — SZEGED HUNGARIA. Az angyal lábánál, lenn: BFS (mesterjegy).

Hátlap: Sima, esztergályozott. Vésett: HÁZIKIÁLLÍTÁS 1939 XII.
réz átm. 61 mm. ○

77. *Kiállítási érem.* (Képkiallítás).

Koszorús, jobbra néző, stylizált női Medusa-fej. Baloldalt a művész jegye: B M (Boros Miklós).

Hátlap: Sima. SZEGEDI NYÁRI TÁRLAT. Alul B M.
bronz öntvény átm. 65 mm. ○

78. *Emléklakett.* (Kirakatverseny).

Szabálytalan téglalakban a szegedi városháza, mögötte az árkádok reliefje, jobbról, vonalaktól, elliptikus, sugárzó nap. Balról fönny két vonallal elkerített címer-embléma, felkelő nappal s kalapáccsal. Peremnél balról jobbra, lefelé haladva: SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK KIRAKATVERSENYE. Alul balra: 1962.

Hátlap: Sima. Alakja szabálytalan romboid.
bronz öntvény 50×60 mm.

79. *Kiállítási plakett.* (Mezőgazdasági kiállítás).

A plakett peremén túlhajló, stilizált, két ágú gyümölcsfa, középen koszorúval övezett kettős körben Csongrád megye vésett címere, négy folyóval, fölötte a madárral. Vésett körben: MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS SZEGED 1936. VIII. 2—16. A törzset keresztelő táblában ugyancsak vésés: CSONGR. VÁRM. GAZD. EGYESÜLET GRÓF KÁROLYI IMRE ELNÖKI TISZTELETJÉÉ.

Hátlap: Sima.
bronz 50×87 mm téglalakú.

80. *Kiállítási érem.* (Bélyegkiállítás).

Félköríves, stilizált babérkoszorúban 5 sorban: III. BÉLYEG KIÁLLÍTÁS SZEGED 1939.

Hátlap: Babérkoszorúban Szeged város címere a báránnyal, a pajzsban a szegedi fogadalmi templom. Lenn: SZABADTÉRI JÁTEKOK SZEGED. Mindkét lapon vonalszegély. Lenn: BERÉNYI (mesterjegy).

ezüst átm. 38. mm ○
bronz átm. 38 mm. ○

81. *Emléklakett.* (Bélyeggyűjtők).

Kiterjesztett szárnyú sas, fej körül a napkorong, szájában levelet, karmaiban karikát tart, a fogadalmi templom reliefjével. Háttérben, jobbról, balról egy-egy repülőgép, sima nyomsávval. Alul, kiemelkedő peremen: SZEGEDI BÉLYEGGYŰJTŐK EGYESÜLETE.

Hátlap: Sima.
bronz öntvény 46×80 mm. téglalakú.
ezüst 46×80 mm. téglalakú.

82. *Emléklakett.* (Bélyegkiállítás).

Baloldalt, fogazott szegéllyel ellátott lapon a szegedi fogadalmi templom, a nézőtérrel (karcolt, vonalas rajzban). Jobboldalt, három oldalas kereten: EMLÉKŰL A SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK IDEJÉN RENDEZETT BÉLYEG KIÁLLÍTÁSRA. SZEGED 1939 VII 25 VIII 25

Hátlap: sima
alumínium 110×160 mm.

83. *Emléklakett.* (Bélyegkiállítás).

Fogazott, bélyegszegély utánzással, bélyegalapon, keretben sugárzó, pikkelyes koszorúban a szegedi tanácsháza képe. Alul szalagon: TANÁCS HÁZA. Körben: — SZEGEDI —

SZABADTÉRI — JÁTEKOK — BÉLYEG — KIÁLLÍTÁS — 1960. Jobb sarokban, lenn:
H. J. (Hajós József).

Hátlap: Sima.

bronz 68×80 mm. téglalakú.

84. *Emlékplakett.* (Bélyegkiállítás).

Sima alap felső közepéből kiemelkedő korongon Lenin jobbra néző mellalakja. Fenn,
bal- és jobb sarokban: 1917 ill. 1967. Alul: LENIN BÉLYEG KIÁLLÍTÁS SZEGED 50 év.

Hátlap: Sima.

bronz 67×87 mm. téglalakú

(1967. októberében, a szegedi Megyeháza csarnokában rendezett Lenin bélyegkiállítás
alkalmából — a N. O. SZ. F. 50. évf. alkalmából készült!).

Vegyes plakettek

85. *Emlékplakett.* (Műemlékek Orsz. Bizottsága).

Keretben, széles szegéllyel: széken ülő, asztalon, tervrajz fölő hajló építőmester (Schulek)
alakja, jobbkezeben körzővel. Alul: SCHULEK FRIGYESNEK 1911 NOVEMBER 19
A MŰEMLEKEK. ORSZÁGOS. BIZOTTSÁGA. Jobbsarokban, fönn: BÁNSZKY (Sándor).

Hátlap: Sima.

bronz öntvény 80×103 mm. téglalakú

86. *Plakett.* (Hölgy a szélben).

Kalapos nő, szélről fölfújtt szoknyával, balra halad. Balkezeében muffot tart. Jobbra
lenn: BÁNSZKY.

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 140×210 mm. téglalakú

87. *Plakett.* (Az első csók).

Ülő gyermekpár (meztelen). Alul mélyített keretben: LE PREMIER BAISER. Jobb-
sarokban fönn: BÁNSZKY.

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 150×220 mm. téglalakú

88. *Plakett.* (Orpheus).

Jobbra álló, meztelen férfi. kezében lanttal. Mélyített keretben. Alul: ORFEUS. Jobb-
sarokban lenn: BÁNSZKY.

Hátlap Sima. Csak fényképe ismeretes!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 140×220 mm. téglalakú

89. *Plakett.* (Salome).

Meztelen férfi fejét elfordítva, jobbkezeében tálcán, levágott fejet nyújt csókra, ugyan-
csak meztelen nőalaknak. Mélyített keretben: SALOME. Jobb sarokban lenn: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 140×220 mm. téglalakú

90. *Plakett.* (Kaszáló paraszt).

Balra álló paraszt, kaszálás közben. Jobbsarokban lenn: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 140×210 mm. téglalakú

91. *Plakett.* (Magvető).

Jobbra haladó, magvető paraszt reliefje, jobb kezével kötényéből magot hint. Bal-
sarokban lenn: BÁNSZKY.

Hátlap sima. Csak fényképe ismert!

fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 140×210 mm. téglalakú

92. *Plakett.* (Mózes).

Jobbranéző Mózes-relief, födetlen fejjel, szakállal, jobb hóna alatt két kötésláttal, jobbra lenn, a sarokban: BÁNSZKY.

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismert!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva 150×230 mm. téglalakú

93. *Plakett.* (Napóleon).

Álló Napoleon-relief, köpenyvel, háromszögű kalappal, jellemző kéztartással. Bal sarokban fenn: 1769 1821, jobb sarokban fenn: N, bal sarokban lenn: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva átm. 120×310 mm. téglalakú

94. *Plakett.* (Beethoven).

Jobbra néző Beethoven-relief (mellalak), alul: BEETHOVEN. Jobb sarokban: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva átm. 150×230 mm. téglalakú

95. *Plakett.* (Wagner Richard).

Balra néző Wagner Richard-relief (mellalak), alul WAGNER, balsarokban: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva átm. 150×230 mm. téglalakú

96. *Plakett.* (Fájdalmas Mária).

Jobbra néző Mária-relief, körülötte csillagokkal, a fej mögött stilizált liliom-ág részlet, mélyített keretben, alatta sugárzó szív. A szív fölött: MATER DOLOROSA. Szegélyen, baloldalt, középen: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva átm. 140×210 mm. téglalakú

97. *Plakett.* (Íme, az ember).

Balra néző Krisztus-relief, körülötte csillagok, a fej mögött stilizált töviskoszorú, mélyített keretben, alatta sugárzó oltáriszentség IHS felirattal (az ostyában), fölött: ECCE HOMO Szegélyen, jobbra: BÁNSZKY

Hátlap: Sima. Csak fényképe ismeretes!
fémkompozíció, ó-ezüstre galvánózva átm. 140×210 mm. téglalakú

98. *Emlékplakett.* („Szeged” tengerjáró hajó felavatása).

Háttérben a budapesti parlament épülete, előtte a Dunán a SZEGED nevű tengerjáró hajó domborművé rajza. Körben: „SZEGED” DUNA TENGERTÁRÓ 1936 ÁPRILIS HÓ 16-I FELAVATÁSÁNAK EMLÉKERE. Jobbra lenn, a vízen: SZÖRINÉ (Szöri Józsefné, Boga Lujza) mesterjegy.

Hátlap: Sima.
bronz öntvény átm. 85 mm.

99. *Emlékplakett.* (Szegedi Radio Club).

Magyar népviseletben paraszt férfi, asszony és gyerek asztal mellett ülve, rádiót hallgatnak. Jobbra fenn Magyarország térképe, körülötte rádióhullámok. Lenn: A SZEGEDI RADIO CLUB EMLÉKPLAKETTJE.

Hátlap: Sima. Préselt, egyoldalú. Szöriné, Boga Lujza munkája.
bronz átm. 80×100 mm. téglalakú

Huszár-Procopius 5879. sz. 433. 1.

100. *Emlékplakett.* (Munkásság és honvédség „kézfogása”).

Csúcsos, pajzsalakú mezőben középen sugaras kettős kereszttel tetézt, koponyát és magát a mezőt kettészelő vízszintes rúd (lezárt határsorompó). Az alsó mezőben a koponya állától jobbra és balra a szegélyig babér- és tölgydís, leomló, meghajlított szalaggal. A mező háromszögében három sorban: M. KIR / 18. / HONVÉD. / Jobbról és balról a szegély mellett nagyobb betűkkel: HATÁRVADÁSZ — ZÁSZLÓALJ. A két szót trombita kapcsolja. A felső

mezőben álló fegyveres katona, s ágyúcső mellett sisakos katonafej. A falemezen aranyozott betűkkel: A SZEGEDI MUNKÁSSÁG ÉS HONVÉDSÉG 1940. VI. 30. KÉZFOGÁSA EMLÉKÉRE.

Hátlap: Sima.

bronz (fakertetben) átm. 60×80 mm. (falemez 100×155 mm.)

101. *Emléklakett.* (Baross-nap Szegeden).

Keretes lapon középen zománczott Baross-szövetségi jelvény, kék-fehér zászlón az arany Turul madaras, fölkelő napos címerrel. Fenn: BAROSS SZÖVETSÉG alul: SZEGED 1936 JÚNIUS 7.

Hátlap: Sima.

sárgaréz átm. 40×65 mm. álló téglalakú.

102. *Jubileumi plakett.* (Dalostalálkozó).

Meztelen munkásalak, szemben, két karjával háromágú vasmacskára támaszkodik, mögötte csipőjéig érő fogaskerék. Körül: SZEGEDI MUNKÁS TESTEDZŐ alul, kiemelkedő peremen: 1910 1945.

Hátlap: Sima. Szabó Géza munkája.

bronz átm. 63×110 mm. téglalakú

színezett fehérfém átm. 63×110 mm.

103. *Jubileumi Plakett.* (Dalostalálkozó).

Félmeztelen munkás balkezevel zászlót emel, melyen középen lantalakú jelvény, két összetett kalapáccsal. Jobbról, balról évszám: 1908—1948. Mögötte hangjegysor, hátrább gyárépület látható. Alul, kiemelkedő peremen: SZEGEDI ÁLT. MUNKÁS DALEGYL. 40 ÉVES JUBILEUMA 1948 III hó 28.

Hátlap: sima.

bronz átm. 118×190. mm. téglalakú.

104. *Emléklakett.* (Dalostalálkozó).

Olajágból kiemelkedő talpas, öthúrú lant, felette sugárzó, ötágú csillag. Fenn: SZEGEDI ORSZÁGOS DALOSTALÁLKOZÓ. Baloldalt, lefelé: 1960 jobbra, ugyancsak lefelé: VII. 9—10.

Hátlap: Sima, negatív bemélyedéssel.

bronz öntvény átm. 104×140 mm. téglalakú.

105. *Emléklakett.* (Szabadtéri játékok).

A Dömötör-torony és a Dóm téri épületek sarokrészlete reliefje.

SZEGED.

Hátlap: Sima. A plakettkészítő neve: PERCZ (János).

ezüstözött réz átm. 39×44 mm. szabálytalan alakú

Fülezve.

106. *Emléklakett.* (Vedres István).

Vedres István balránéző mell-reliefje. Körben: VEDRES ISTVÁN 1765—1830.

Hátlap sima. Készítő: Tápai Antal 1955.

kerámia átm. 115 mm. ○

107. *Emléklakett.* (Vedres István).

Vedres István szembenéző reliefje. Körben: VEDRES ISTVÁN 1765—1830.

Hátlap: Sima. Felirat: NEM EGYÉBB EGY VÁROS CSAK EGY ASZSZONYI KÉP, AKI BELÉ SZERET ÉPPEN CSAK ANNAK SZÉP.

bronz öntvény átm. 78 mm. ○ Készítő: Tóth Sándor 1965.

(1965-ben két pld.-ban készült, egyiket néhai Breinovics Vilmos özvegye vette át a Vedres-ünnepségek során!)

108. *Emléklakett.* (Felszabadulás 10. évfordulójára).

Fölszabadulási embléma. Munkásalak géppisztolyos szovjet harcossal fog kezét. Hátterben tömegek, a városháza és gyárépületek képe. Középen fönn ötágú csillag. 1954 OKT 11.

Körben, kiemelkedő betűkkel: FELSZABADULÁSUNK X. ÉVFORDULÓJÁRA. SZEGED.
Hátlap: sima. Plakettkészítő: Tápai Antal 1954.
kerámia átm. 120 mm. ○

109. *Emléklakett.* (Orvosi vándorgyűlés).

A szegedi fogadalmi templom profilja, a tornyok között évszámmal: 1963. Körben:
I. MAGYAR ENDOKRINOLOGIAI VÁNDORGYŰLÉS SZEGED.

Hátlap: sima.
kerámia átm. 135 mm. ○

110. *Emléklakett.* (Szegedi emlék).

Tömör, fonott koszorúban a szegedi városháza reliefje. Alul a koszorún: SZEGEDI EMLÉK.

Hátlap: sima. Plakettkészítő: Hajós Géza 1959.
bronz öntvény átm. 65 mm. ○

Sportérmek és plakettek

Evezés

111. *Versenyérem.* (Millenáris sportverseny).

Kerek mezőben szemben álló Hungaria, fején a magyar koronával, pikkelyes mellvérttel, jobbával babérkoszorút tart. Baljában egyesített címerpajzsot tart. A mező szélén baloldalt: TERV MORELLI G, jobboldalon: VÉS EXNER K. / A csegely sarkaiban egy-egy pont.

Hátlap: Kerek mezőben, melyet keresztbefektetett pálmaág két részre oszt, baloldalt: / MAGYARORSZÁG / EZERÉVES FENNÁLLÁSA / EMLÉKÉRE / RENDEZETT / TORNA /, a jobboldali mezőben: ÉS SPORT- / VERSENYEK DÍJA / 1896.

A körvonalon kívül a csegely sarkaiban egy-egy pont.

Az előlapon utólag bevéssett körirat: MAGYAR—ORSZÁG—EVEZŐS—BAJNOKSÁGA /

Jobbról fenn, ugyanezen ívonalban: MEÁK GY.

arany átm. 39 mm. szögletes súlya: 26,25 gr.
Gohl: B. U. E. 153. sz. 25. l.

112. *Sportérem.* (Tiszai Regatta Szövetség).

Ovális mezőben öt sorban kézzel vésett, stilizált betűkkel, ill. számokkal: SKIFF / I-SÓ DÍJ / SZEGED. / 1892 / Júl. 9 (írott betűkkel).

Hátlap: Homorú betűkkel három sorban: TISZAI / REGATTA / SZÖVETSÉG /.

Kiemelkedő szegély utólag ráforrasztott lapos drótból.

ezüst átm. 22×28 mm. Ovális súlya: 6,08 gr.

Fülezve, háromszög alakú, kék-fehér csíkozású szalaggal, mint előbb, de előlapján véset: 1-so DÍJ / JUNIOR NÉGYES / 1892 júl. 9 (írott betűkkel).

ezüst átm. 22×28 mm. Ovális súlya: 6,08 gr.

Fülezve, szalag nélkül.

113. *Emlékjelvény.* (Szegedi Csónakázó Egylet).

Díszes, préselt lemez, stilizált liliom- és levélmotívumokkal, lombfűrészszel kivágva. Levéldíszes, vonalas körben: SZEGEDI CSÓNAKÁZÓ EGYLET JÚL. 8. HÖLGYNÉGYES 1894.

Hátlap: sima. Ráforrasztott broche-tűvel.

ezüst átm. 62×74 mm. súlya:

114. *Sportérem.* (Tiszai Regatta Szövetség).

Körben: TISZAI REGATTA SZÖVETSÉG, ezen belül négy sorban, kisebb betűkkel, illetve számokkal: SZEGED / 1895 / Jún. 23 / II ik díj /.

Hátlap: Hat sorban: NÉGYEVEZŐS VERSENY / 4. Csonka Ferenc / 3. Magyar Endre / 2. Gerle Imre / 1. Rainer Emil / korm. Meák Gyula /. Az első és hatodik sor ív-

vonala mintegy átkarolja a négy díjnyertes nevét. Mindkét lapon a betűk és számok, valamint a nyolcszögletű vonalszegély kézzel van vésve.

ezüst átm. 24 mm. Nyolcsarkú lemez, fülezve súlya: 2,72 gr.

115. *Sportérem.* (Evezős Egyletek Orsz. Szövetsége).

Vonalkörön belül a hullámzó Tiszán jobbra haladó versenycsónak. A Tisza túlsó partján facsoportok. Felettük közvetlenül a vonalkör mellett kézzel vésott betűkkel: MEÁK GY. A homályosított szegélyen: MAGYAR EVEZŐS EGYLETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE hatágú csillag.

Hátlap: Fenn nyitott, lenn szalaggal összekötött babérkoszorúban, három sorban: SZEGED / 1897. / JÚNIUS 29. / Fenn és lenn kézzel vésott betűkkel: SKIFF / I. DÍJ. / Mindkét lapon kiemelkedő szegély, előlapon gyöngykör. Pereme sima.

aranyozott ezüst átm. 32 mm. ○ súlya: 12 gr.

Fülezve.

116. *Sportérem.* (Evezős verseny Szeged).

Köriratban: MAGYAR EVEZŐS EGYLETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE /

Hátlap: EVEZŐS VERSENY SZEGED 1898 JÚNIUS 29. / Mindkét lapon a köriraton belül üres mező a jutalmazott vésete számára. Ugyancsak mindkét lapon a körirat betűi és számai kézzel vésve.

ezüst átm. 23,5 mm. ○ súlya: 5,42 gr. Nyolcsarkú lemez.

Fülezve.

117. *Sportérem.* (Tiszai Regatta Szövetség).

Vonalkörben a hullámzó Tiszán jobbrasikló négyevezős versenycsónak. A horizonton emelkedő sziklán Szeged város címere. Felette balrafordult Phoenix-madár. Feje fölött sugárzó, hatágú csillag. Kissé kiemelkedő, homályosított szegélyen: TISZAI REGATTA SZÖVETSÉG EVEZŐZVERSENYE /. Két hatágú csillag között: SZEGEDEN /.

Hátlap: Üres mező a díjnyertes számára, balszélen horgony, mögötte két keresztbefektetett evezőlapát. Mindkét lapon kettős vonalszegély, pereme sima.

ezüst átm. 29 mm. ○ súlya: 12,54 gr. Fülezve.

bronz átm. 29 mm. ○ Fülezve.

mint az előbbi, csupán a hátlapon üres mezőben hét sorban vésott betűkkel: I. DÍJ. / enyhén ívelt vonalban: DOUB. SCUL. VERS. / K. KASZÓ / LAZÁR L. / STR. MEÁK GY. / I. M. / IX. 10. 99. enyhén ívelt vonalban. Mindkét lapon vonalszegély.

arany átm. 29 mm. ○ súlya: 10,27 gr. Fülezve.

mint az előbbi, de a hátlapon: II. M. és az évszám: 900.

arany átm. 29 mm. ○ súlya: 12,78 gr. Fülezve.

mint az előbbi, de a hátlapon: III. M. és az évszám: 901.

arany átm. 28,5 mm. ○ súlya: 10,80 gr. Fülezve.

118. *Sportérem.* (Evezősverseny).

Erősen hullámzó vízen balrahaladó, egypárevezős versenycsónak versenyzővel. A háttérben a túlsó parton elmosódott épületek és facsoportok. Lenn baloldalt igen apró betűkkel: L. CHR. LAUER / jobboldalt: NUERNBERG.

Hátlap: Zárt babérkoszorúban utólag bevésott, írott betűkkel, ill. számokkal három sorban: 1912 VII. 28 / pair-ear verseny / II. DÍJ. Mindkét lapon alig kiemelkedő vonalszegély. Pereme sima.

aranyozott bronz átm. 27,5 mm. Fülezve, karikával.

119. *Sportérem.* (Evezősverseny).

Vonalkörön belül kissé mélyített mezőben jobbrasikló skiff, versenyzővel. A mezőt nádakkal díszített, felfelé fokozatosan szélesedő körgyűrű övezi. Fenn középen kormánylapát, mögötte két keresztbefektetett evező. A túlsó parton facsoportok.

Hátlap: Tagolt vonalkörrel keretezett mezőben, jobbrahajló pálmaág előtt hosszúkás kartusban kézzel vésott, írott betűk: SZEGED 1904 / VI. 26 /. Előlapon szélesebb, a hátlapon szélesebb s keskenyebb vonalszegély. Pereme sima.

ezüst átm. 29 mm. ○ súlya: 12,65 gr.

Fülezett érem karikával s kék-fehér csikozású, háromszög alakú szalaggal.

120. *Sportérem.* (Evezős).

Egy pár-evezős, jobbra húz. Körben: MAGY. / EVEZŐS. / EGYLETEK. / ORSZÁGOS SZÖVETSEGE. /

Hátlap: Sima. Véssett betűk: KETTŐS PÁREVEZŐS SZEGED, 1921 VII/14.
ezüst átm. 55×28 mm. nyolcszögletű.

121. *Sportérem.* (Evezős).

Félprofilban férfialak, egy-pár evezős csónakban.

Hátlap: Szalaggal összefogott babérágak között véssett betűk: SZ. CS. E. (Szegedi Csónakázó Egylet) HÁZIVERSENÝ 1926, IX. 18.

bronz átm. 34 mm. ○ Fülezve.

122. *Sportérem.* (Evezős).

Hullámzó vízben stilizált delfin, fölötte pálmaág. Körben: MAGYAR. / EVEZŐS. / SZÖVETSEGE. /

Hátlap: Diszes kartus vonal, melyet középen, alul, tengeri fésűkagyló motívum tart össze. Véssett betűk: JUNIOR NYOLCAS SZEGED. 1931. VI. 14. Monogram: M felette kettőskereszt.

ezüst átm. 41 mm. ○

123. *Sportplakett.* (Evezősverseny).

123. *Sportplakett.* (Evezősverseny).

Lobogó zászló alatt, háttal, balra evező férfi a Tiszán egyszemélyes szkiffben. Háttérben felhős ég, alatta a város látképe. Jobbsarokban, lenn, négyszögben: III. Szelvényben, fenn: S Z E A C. Ugyancsak szelvényben, lenn: DÉLI VÁROSOK VERSENÝE 1963.

Hátlap: Sima.

bronz öntvény 52×71 mm. téglalakú.

124. *Sportplakett.* (Evezősverseny).

A Tiszán lefelé haladó kormányos-négyes, háttérben a közúti híddal s a dómmal, bal-sarokban lenn, négyszögben: II. Szelvényben, fenn: SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTÉKOK. Lenn, ugyancsak szelvényben: ORSZÁGOS EVEZŐS VERSENÝE 1964 —

Hátlap: Sima.

bronz öntvény 52×71 mm. téglalakú.

Vívás

125. *Érdemérem.* (Szegedi Vívó Egyesület).

Kerek mezőben sárkányölő Szt. György, jobbra. Hátlap: Köriratban: SZEGEDI / VÍVÓ EGYESÜLET /. Középen, lenn csillag, ettől balra, mélyített kis mezőben S. G. (mesterjegy). Utólagosan véssett betűkkel, 3 sorban: KARD / II. DÍJ / 1906 ÁPR. 1—8. Mindkét lapon kettős vonalszegély. Pereme sima.

ezüst átm. 27 mm. ○

126. *Plakett.* (Szegedi Vívó Egyesület).

Férfi vívóruhában, kinyújtott jobbjaiban vívókarddal, baljában sisakkal. A kar s a koszorú zárt mezőt alkot, díjnyertesek vésete számára. Lenn, 2 sorban: SZEGEDI VÍVÓ / EGYESÜLET. Lenn, keresztbe fektetett kardok között sisak. S. G. A. (mesterjegy).

ezüst 28×35 mm. téglalakú

vörösréz 26,5×35 mm. (S. G. A.) jegy nélkül téglalakú

127. *Plakett.* (Szegedi Vívó Egyesület).

Egyoldalú plakett, alját virágfűzér keresztezi. Felette mező a véset számára, keresztbe fektetett kardokkal és sisakkal. A sisak alatt: KOHN SZEGED (mester neve).

bronz 34×41,50 mm. téglalakú

Torna

128. *Versenyérem.* (Szegedi tanulók ker. tornaversenye).

Domború betűkkel, hat sorban: A / MAGYARORSZAGI / TANULÓK KERÜLETI / TORNAVERSENYÉNEK / GYŐZELMI DÍJA /.

Hátlap: Középen üres mező, véset számára. Két összekötött palmaág között: SZEGED (ívvonalban), alatta 1894 SZEPTEMBER HÓ 30 /. (vízszintes vonalban). Mindkét lapon kiemelkedő, kettős vonalszegély. Pereme sima.

e z ü s t átm. 29,50 mm. ○

Fülezve.

b r o n z átm. 30 mm. ○

Fülezve.

129. *Sportérem.* (Szegedi Torna Egylet versenydíja).

Köriratban: ÉPSÉG — ERŐ — EGYETÉRTÉS / belső vonalkörön belül körirat öt sorban: A / SZEGEDI / TORNA EGYLET / VERSENY / DÍJA /.

Hátlap: Üres mező (véset számára), körül fenn nyitott, lenn szalaggal összefogott tölgykoszorú. Pereme sima.

e z ü s t átm. 27 mm. ○ súlya: 9,88 gr.

Fülezve, karikával.

b r o n z átm. 27 mm. ○

mint előbb, csupán a hátlation vésett betűkkel: 1935. VI. 29. III.

Fülezve, karikával.

130. *Sportérem.* (Kerületi tornászbajnokság).

Férfi atléta, baljában zászlóval. Háttérben tornászok különböző tornaszereken.

Éremkészítő: Hawel, Bpest.

Hátlap: Baloldalt tölgyfalomb. Körirat: MOTESZ DÉLI KERÜLETE SZEGEDEN /.
f é m, e z ü s t ö z v e átm. 39 mm. ○

Fülezve.

b r o n z átm. 39 mm. ○

Fülezve.

b r o n z átm. 30 mm. ○

Fülezve.

131. *Sportérem.* (Szertornászok részére).

Az alábbi öt érem Füsti Molnár (Szeged) alkotása.

Bakról lendülő férfi.

Hátlap: Tölgy- és babérág övezte sima mező (véset számára).

b r o n z átm. 40 mm. ○

132. Gyűrűn kézállást végző férfi.

Hátlap: Sima. A mező baloldalán széles tölgyág. Alul bélyegző: FÜSTI SZEGED.

b r o n z átm. 40 mm. ○

133. Lóugrásba lendülő férfi.

Hátlap: mint előbbi, alul bélyegzővel: FÜSTI ÖTVÖS.

b r o n z átm. 40 mm. ○

134. Férfi háttal, korláton. Jobbra.

Hátlap: mint előbbi, bélyegző: FÜSTI SZEGED.

b r o n z átm. 40 mm. ○

135. Férfi korláton.

Hátlap: mint előbbi, bélyegző nélkül.

b r o n z átm. 40 mm. ○

Utolsó 5 érem fülezve.

136. *Sportérem.* (Béke-Spartakiád).

Nyújtón kézállásban álló férfi.

Hátlap: Körben: két babérág, alul CSONGRÁDMEGYEI T. S. B. 1953. Véset: N. I. BÉKE SPARTAKIÁD.

bronz, aranyozva átm. 45 mm. ○

stilizált babérkoszorú képezte kerettel, fülelve, vörös, hosszúkás szalaggal, közepén piros-fehér-zöld csíkkal. A szalagon keresztben ezüst babérág.

Céllövés

137. *Sportérem.* (Szegedi Testgyakorlók Köre).

Középen a történelmi Magyarország képe, melyből lombos fa emelkedik ki, alatta nyílvevőket tartalmazó tegez, két keresztbehelyezett puskas üres címerpajzs képezte embléma.

Hátlap: Pontozott körben, közepén címerpajzs, benne felkelő napban álló kereszt, alatta SzTK, a két oldalon évszámmal: 19 — 12. Körben: SZEGEDI TEST — GYAKORLÓK KÖRE. Címer alján, jobboldalon: LUDVIG

ezüstözött réz átm. 35 mm. ○

Fülelve.

138. *Sportérem.* (Magyar Orsz. Céllövő Szövetség).

Balraforduló, térdelő, íjazó magyar vitéz. A mezőben két sorban: öt pontból álló rozetta — MAGYAR — ORSZÁGOS / CÉLLÖVŐ — SZÖVETSEG /. Jobbra lenn: BERÁN L. Kiemelkedő szegéllyel.

Hátlap: Három sorban, utólag bevéselt betűkkel: ORSZÁGOS BAJNOKI / CÉLLÖVŐ VERSENY / SZEGED 1929. VII. 12—14 IG /. Préselt, egyoldalú plakett.

bronz, aranyozva 40×62 mm. négyszögletű.

Huszár-Procopius 1402. 170. l.

139. *Sportérem.* (Szegedi M. O. V. E.)

Tölgykoszorúban négy pólyával vágott pajzs, rajta egymás alatti betűkkel: M O V E /. A pajzsot kiterjesztett szárnyú turul madár tartja karmai között.

Hátlap: Hat sorban SZEGEDI MOVE / LÖVÉSZCSAPAT / 10 ÉVES /JUBILEUMÁRA / 1938 / BECSÜLETTEL A HAZÁÉRT /. Az első és utolsó sor ívelt, a többi négy vízszintes. Alul üres kartussal megszakított babérkoszorú.

bronz átm. 38 mm. ○

fém, ezüstözve átm. 38 mm. ○ Véset: II.

Mindkettő fülelve.

140. *Sportérem.* (Szegedi Torna Klub).

Meztelen, térdelő, nyilazó férfi, jobbra.

Hátlap: Körben kettős babérkoszorú. Véset: CS. 1933. IX. 3. SZ. T. K. II.

bronz átm. 40 mm. ○

hosszúkás, kék-fehér szalaggal. Fülelve.

141. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Koszorúban két keresztbe helyezett puskas rajta kartuscímer, közepén céltáblával. Véset: H. T. S. E.

Hátlap: Téglalakú mező, kartus kerítéssel, felül koronával. Véset: 1943. Mező jobb alsó sarkában bélyegző: FÜSTI ÖTVÖS.

bronz átm. 33 mm.

142. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Férfi loállásban, balra tartott puskával, kettős babérárgonta keretben. Alul közepén céllövőtábla. Lenn a készítő jele: LUDVIG.

Hátlap: Mélyített mezőben u. csak kettős babérág. Keretben: LUDVIG, BP. THÉK-U. 44. F. MOLNÁR ÖTVÖS, SZEGED (bélyegző).

sárgarézb. átm. 37 mm.

Fülelve.

143. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Középen hármashalom, kettős kereszttel. Jobboldalt vadászkalapos férfi puskával, guggoló helyzetben. Baloldalt támadó oroszlán. Alul szalagon: SOHA.

Hátlap: Párnán nyugvó korona, kétoldalt lecsüngő dísszel. Alatta téglalakú tábla véset részére.

bronz átm. 42 mm. ○

Fülezve, háromszögű nemzetiszínű szalaggal.

144. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Két kezével puskát tartó, balra néző, férfi mellalak. Háttérben eltakart kettős kereszt, körben babérkoszorú.

Hátlap: Féloldalas tölgyfaág.

bronz átm. 40 mm. ○

Függelékes füllel.

145. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Célbalövő férfialak, jobbra.

Hátlap: Kettős tölgykoszorú. FÜSTI ÖTVÖS (kézi beütéssel).

bronz átm. 30 mm. ○

Fülezve.

146. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Történelmi Magyarország, koronás magyar címerrel. Sugárzó napkorona, két keresztbefektetett puskával. Alatta: KÜZDJ ÉS BÍZZÁL.

Hátlap: Féloldalas (bal) tölgyfaág. Véset: SZÖREG 1935. IX. 22. II DÍJ.

bronz átm. 39 mm. ○ Fülezve. Kék-fehér szalaggal.

147. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Jobbra szökellő ló, hátán balra nyilazó harcos. Alatta csizmás, vadászkalapos céllövő férfi, térdelő helyzetben.

Hátlap: Körben kettős tölgykoszorú.

bronz átm. 50 mm. ○ Fültartó függelékkal.

mint előbb, hátlapja sima, féloldalas (bal) tölgyfaággal. Fülezve.

bronz átm. 40 mm. ○

mint előbb, csupán kisebb kivitelben

bronz átm. 32 mm. ○ Fülezve.

148. *Sportérem.* (Céllövő érem).

Kis magyar címer fölött egész mezőt betöltő kiterjesztett szárnyú sas.

Felül: A HAZÁÉRT. Címeren keresztbefektetve két puska.

Hátlap: Féloldalas (bal) tölgyfaággal. Véset: SZEGED 1935. X. 20 II.

bronz átm. 40 mm. ○ Fülezve.

Utolsó hat érem Füstí Molnár ötvös munkája.

149. *Sportérem.* (Pisztolylovő érem).

Pisztolyt tartó kézfej, hátul célbáb-alak.

Hátlap: Sima, csúcsos pajzs, fölötté hármashalomból kiemelkedő kettős kereszt. Körben tölgykoszorú. Véset: DK. M. 1943. VII. 11-én. A pajzsban alul, jobbra: SZABÓ G.

bronz átm. 40 mm. ○ Fülezve, piros-kék, háromszögű szalaggal.

150. *Sportérem.* (Pisztolylovő érem).

A mezőt koncentrikus körök töltik ki, elől pisztolyt tartó kéz.

Hátlap: mint előbb, u. o. vésett s névjelzéssel.

bronz, ezüstözve átm. 40 mm. ○ Fülezve, uo. szalaggal.

151. *Sportérem.* (Pisztolylövő).

Csúcsára állított négyszögletes plakett. Elöl pisztolyt tartó jobbkez, hátul bábalak, célkörökkel.

Hátlap: Sima. Véset: G Á Z 1943.

b r o n z átm. 45 mm. négyszögletes.

mint előbb, csupán kisebb kivitelben, véset nélkül,

b r o n z átm. 39 mm. Nemzetiszínű, háromszögű szalaggal, fülelve,
mint előbb, szalag nélkül!

b r o n z átm. 39 mm.

Kerékpáros

152. *Sportérem.* (Szegedi Testgyakorlók és Kerékpárosok Köre).

Kettős vonalkörben barokk pajzsszerű kartusban, a középén körkeretben kerékpár. Tőle jobbra s balra recézett pólyaszerű szalagon 18 — 99. / Felette enyhe ívonalban két sorban: SZEGEDI / KERÉKPÁROSOK / lenn szintén ívonalban két sorban: ÉS TESTGYAKORLÓK / KÖRE /. A kartus felett középén kerék, tőle jobbra s balra, legenda-szalagon: ADJ — ISTEN /. Lenn ferde vonalban apró betűkkel: STAFFNER S.

Hátlap: Kettős vonalkörön belül fenn nyitott, lenn szalaggal összekötött babér- és tölgykoszorúban üres mező, véset számára. A csigoly sarkaiban háromszögletű díszítmények, két-két pontocskával. Mindkét lapon szélesebb s keskenyebb vonalszegély. Pereme sima.

b r o n z átm. 29 mm. nyolcsarkú csigoly. Fülelve.

mint előbb, csupán vésettel: II. DÍJ és 1902. évszámmal,

e z ü s t átm. 30,5 mm. nyolcsarkú csigoly súlya: 11,49 gr. Fülelve.

mint előbbi, de az elő- és hátlapon rajzbeli eltérésekkel. Az előlapon utólag bevéssett III. szám, balra a pajzskerettől. A keret csúcsa alatt bevéssett évszám: 19 — 01.

b r o n z átm. 40 mm. nyolcsarkú csigoly Fülelve.

mint az előbbi, de a pajzskerettől balra: I. szám, a hátlapon utólag véset: 1902.

e z ü s t átm. 40 mm. nyolcsarkú csigoly súlya: 16,5 gr. Fülelve.

(Gipsz lenyomata a szegedi múzeum birtokában.)

153. *Sportérem.* (Kerékpáros és Torna Klub).

Jobbra kerékpározó férfi, sportöltözetben. Véset: SZ. K. és T. K.

Hátlap: Babérkoszorúban véset: II. DÍJ 1900 15/VII.

e z ü s t átm. 33 mm. Éremkészítő: J. Christlbauer. Fülelve.

154. *Sportérem.* (Szegedi Atlétikai Klub).

Országúton balra hajrázó kerékpárosok.

Hátlap: Körben babérkoszorú díszítés. Véset: Sz. A. K.

b r o n z átm. 30 mm. ○ Fülelve.

155. *Sportérem.* (Szegedi Haladás S. E.)

Országúton balra hajtó kerékpárosok.

Hátlap: Négy zászló, közöttük koszorú, felül ötágú csillag. Középen szalagon, véset: SZ. HALADÁS II.

n i k k e l e z e t t f é m átm. 36 mm. Fülelve.

Úszás

156. *Sportérem.* (Szegedi Munkás Testedző Egyesület).

Startoló úszó, mögötte trambulín alatt álló alakkal. BERÁN műve.

Hátlap: Körben babérkoszorú dísz. Véset: MTE 50 m. mell. II. 1930.

b r o n z átm. 37 mm. ○ Fülelve.

Csongor (Czibula) Artúr nyerte SZ. M. T. E. úszóversenyen.

mint előbb, csak kisebb méretben. Véset: MTE 50 m. gyors III. 1930.

b r o n z átm. 30 mm. ○ Fülelve.

Csongor (Czibula) Győző nyerte SZ. M. T. E. úszóversenyen.

157. *Sport emlékérem.* (Magyar Úszó Szövetség).

Balra néző fej-relief. KOMJÁDI. Éremkészítő: CS. G.

Hátlap: MAGYAR ÚSZÓ SZÖVETSÉG 1934. Vészet: SZEGED 1934. VII. 22.
bronz 50 mm. ○

158. *Sportérem.* (Úszó versenydíj).

Fonott babérkoszorús keretben meztelen, jobbra lépő atléta, baljában koszorút, jobb-
jában a szalag végét tartja. Oldalt: IVÁN.

Hátlap: sima.

rézlemez domborítás átm. 50 mm. ○
bronzozva, márványlapra erősítve. Téglalakú lapocskán vészet: 200 MELL SZEGED
V. I. BAJN; a lapocska mérete: 17×50 mm, a márványlap 85×120 mm.
mint előbbi, csupán koszorú-keret nélkül,
rézlemez domborítás átm. 33 mm. ○
márványlapra erősítve, vészet nélkül.

Labdarúgás

159. *Sportérem.* (Szegedi Testgyakorlók Köre).

Két labdarúgó játékos, előttük labda.

Hátlap: Pontozott körben, középen címerpajzs, benne felkelő napban álló kereszt,
alatta: SZTK, a címer két oldalán évszámmal: 19—12. Körben: SZEGEDI TEST / GYA-
KORLÓK KÖRE /. Címer alján, jobboldalon: LUDVIG.

bronz átm. 30 mm. ○ Fülezve.

160. *Sportérem* (jubileumi).

Labdarúgó mezőn, labdával.

Hátlap: Babérkoszorúban, körben, vészet: 100 IK MÉRK EMLÉKÉRE SZ. A. K. 1923.
ezüst aranyozva átm. 36 mm. ○ koszorús, ráforrasztott füllel.
(Solti Mihály tulajdonából.*)

161. *Sportérem.* (Szakszervezeti bajnokság).

Baljában koszorút, jobbójában kalapácsot tartó férfi. Középen magyar címerpajzs, su-
gárzó háttérrel. Szalagon: SZAKSZERVEZETEK / A „SPORTÉRT” SZEGED.

Hátlap: Sima. Vészet: „LABDARÚGÁS” I. CS. I. 1948.
fém átm. 43 mm. ○ Fülezve, nemzetiszínű szalagcsokorral.

Vegyes sport- és túraérmek, plakettek

162. *Sportérem.* (Kosárlabda).

Állvány, nyitott kosárral, fölötte labda, balfelől babérág.

Hátlap: Kettős babérág, alul: CSONGRÁDMEGYEI T. S. B. 1952. Vészet: N. I. BÉKE
SPARTAKIÁD. III. CS. TAG.

bronz átm. 40 mm. ○ Fülezve.

163. *Sportérem.* (Kézilabda).

Felemelt jobbajával lövésre készülő kézilabdajátékos.

Hátlap: mint előbbi, ugyancsak 1952-es évszámmal. Vészet: I.
bronz átm. 40 mm. ○ Fülezve.

164. *Sportérem.* (Atlétika).

A szegedi tanácsház reliefje, előttte balról futó atléta. Fölül, körben: CSONGRÁD M
ATLÉTIKAI ALSZÖVETSÉGE. Alul: NŐI.

Hátlap: Sima.

öntvény, színező bevonattal átm. 40 mm. ○
? szegedi mestertől.

* Helyhiány miatt itt el kellett tekintenünk a nagyszámú, különösen az egykori kiváló
labdarúgójátékos, Solti Mihály tulajdonában levő labdarúgó érmek felsorolásától!

165. *Sportérem.* (Súlylökés).

Myron diszkoszvető ábrázolása. Tőle balra, a mezőben: ÉP ÉSZ / EDZETT / TEST-BEN / ÉL /. Lenn, a talapzat alatt S. G. A. (mesterjegy).

Hátlap: Belső vonalkörön belül, véset: II. DÍJ / SZ. A. K. / 909 IX. 8. /

Mindkét lapon vonalszegély. Pereme sima.

ezüst átm. 33 mm. nyolcszögletes csegely súlya: 13,60 gr. NM.

166. *Sportérem.* (Birkózás).

Két birkózó férfi, hídállásban, alatta: SZEGEDI V. T. S. B.

Hátlap: Sima, vágott pajzs, tölgykoszorúval övezve, sugárzó nappal. Véset: 1956. I
bronz öntvény átm. 40 mm. ○ cifra, öntött kartuskerettel, fülelve.

167. *Sportérem.* (Tenisz).

2 mm-es sima szegélykeretben a szegedi városháza reliefje, alatta babérággal. A toronytól jobbra és balra: ALFÖLDI — KERÜLET.

Hátlap: 4 mm-es sima szegélykeretben tölgy- és babérkoszorúval övezve kiterjesztett szárnyú sas, csőrében teniszütővel. Fölötte: MOLSZ, alatta korona nélküli magyar címer, oldalt évszámmal: 19 — 36.

bronz öntvény átm. 48 mm. ○

168. *Sportérem.* (Tenisz).

A mezőben sarkára állított négyszögben a magyar címeren álló, kitárt szárnyú sas, csőrében teniszütővel. Körirata négy szelvényen fokozatosan nagyobbodó s kisebbedő betűkkel, számokkal: ALFÖLDI — KERÜLET — MOLSZ — 1937.

Hátlap: Mint előbb, a szegedi városháza. Mindkét lapon kiemelkedő szélesebb szegély.
bronz átm. 63 mm. ○

169. *Sportérem.* (Sakk).

Középen a sakkjáték bástyája. Körirat: M. KIR. SZEGEDI HEÖ. HONV. ALTISZTI
SPORT EGYESÜLET — kereszt. Alatta apró betűkkel: SZ. G. (Szabó Géza).

Hátlap: Fenn nyitott babér- és tölgykoszorúban: SAKK CSAPAT /
bronz átm. 44 mm. ○ Fülelve.

170. *Sportérem.* (Asztalitenisz).

Mélyített, homályosított mezőben díszes vonalkerettel levágott szelvényben Szeged címere. Alatta ping-pong asztal, két játékosal. Fenn, félkörben: SZEGED VÁROS BAJNOKSÁGA. / Alul félkörben levéldíszes szegély.

bronz átm. 42 mm. egyoldalú érem ○

171. *Sportérem.* (Vadásztársulat).

Gyöngykörben felül csúcsára állított négyszögben gömbforma. Alatta: SZEGEDI „NIMRÓD” VADÁSZ TÁRSULAT (két sorban) és jobbra futó nyúl reliefje. 1885.

Hátlap: sima. Egyoldalú érem.

bronz átm. 36 mm. ○ gombtyukjelvény célját szolgáló forrasztott koronggal.

172. *Sportérem.* (Csendőriskolák versenyérme).

Felhők közt repülő turulmadár, karmaiban kettős kereszttel. Fenn ívelten: SZEGED. Lenn, pontok közt: 1919.

Hátlap: M. KIR. EGYESÍTETT CSENDŐRISKOLÁK — rozetta —. A középben, három sorban: SPORT- / VERSENY / ÉREM /. Mindkét lapon vonalszegély.

bronz átm. 31,5 mm. ○ Fülelve.

Huszár-Procopius 1445. sz. 173. l.

173. *Sportérem.* (Általános sportérem).

Gyöngykörön belül díszes pajzsszerű kartusban sugárzó nap, benne kereszttel, alatta SZTK. Fenn a kartuson kitárt szárnyú, balra fordult sas. A kerettől jobbra, ill. balra: 19—12. Körirata fenn és lenn megszakítva: SZEGEDI TEST — GYAKORLÓK KÖRE —

Hátlap: Vonalkörön belül térdelő, jobbra fordult íjazó régi magyar vitéz. Lenn há-

70

70

81

73

73

105

102

50/a

167

rom gyűrűvel összefogott babér- és pálmaág. Baloldalt a szelvényen: LUDVIG BP (jegy).
Az érmet Holló István tervezte.

bronz átm. 36 mm. ○

bronz átm. 30 mm. ○

mint előbb, csak hátlapon Turul madár.

fém ezüstözve átm. 36 mm. ○

mint előbb

alumínium bronzozva átm. 36 mm. ○ háromszögű kék-fehér szalag.

mint előbb, hátlapján félmeztelen nőalak, baljával címerpajzsra támaszkodik.

alumínium bronzozva átm. 36 mm. ○

mint előbb, hátlapján féloldalt kitöltő babérkoszorú, szögletes, sima kerettel.

fém ezüstözve átm. 36 mm.

Valamennyi fülezett példány.

174. Sportérem. (Általános sportérem).

Félmeztelen atléta, balfelé áll, jobbájában koszorút tart. Jobboldalt: S. G. A.

Hátlap: Alul és fölül három-három egybefonódó szalagos koszorúdísz. Középen táblában véset: SZ. M. T. E. (Szegedi Munkás Testező Egyesület). Éremkészítő: BERÁN.
ezüst átm. 30 mm.

175. Sportérem. (Általános sportérem).

Térdelő férfialak zászlóval, háttérben kül. atletizáló alakok.

Hátlap: Balról tölgyág. Véset: SZ. T. K. E. k.: HAWEL BP.

ezüstözött réz átm. 40 mm. ○ Fülezve.

176. Sportérem. (Általános sportérem).

Félmeztelen atléta. balfelé áll, jobbájában koszorút tart. Jobboldalt S. G. A. és BERÁN neve hiányzik.

Hátlap: Alul és fölül három-három egybefonódó szalagos koszorúdísz. Véset: II. „ÁR-PAD” SK SZEGED RF 1927.

bronz átm. 32 mm. nyolcszögletes koszorús füllel.

177. Sportérem. (Levente verseny).

Székely nadrágos, Bocskay-sapkás férfi feje fölé emelt fejszével, lába köré tekergő sárkányra sújt.

Hátlap: Stilizált levelekből körkoszorú. Középen véset: SZ. T. K. 1942.

bronz átm. 35 mm. háromszögletű kék-fehér szalaggal, füllel.

178. Sportérem. (Levente verseny).

Kinizsi Pál lóháton, balkezevel törököt vonszol kontyánál fogva.

Hátlap: Sima pajzs, kettős tölgykoszorú stb., mint előzőnél.

ón átm. 40 mm. ○

179. Sportérem. (Levente verseny).

Mátyás király jobbranző, lovas képe, előtte díszelő honvédek. Körirat alul: AZ ÚT DICSŐ MŰLTBŐL DIADALMAS JÖVŐBE VEZET.

Hátlap: Sima pajzs, kettős tölgykoszorúval. Hármass halom kettős kereszttel.

ón ezüstözve átm. 40 mm. ○ piros-fehér-zöld szalaggal, füllel.

mint előbb, ezüstözés nélkül. Véset: M. K. U. T. C. 30 ÉV III.

180. Sportérem. (Levente verseny).

Hun harcos lóháton, jobbájában lefelé tartott harci bárdal, előtte hun harcosok, táltos jelvények stb. ATTILA Sz. (mesterjegy).

Hátlap: mint előző. Véset: Sz. V. S. E. (Szegedi Vasutas Sport Egylet). 1944. VI. 11.

ón bronzozva átm. 40 mm. ○ nemzetiszínű szalaggal, füllel.

181. Sportérem. (Levente verseny).

Nyilát lövésre készítő hun harcos, lóháton. Sz. (mesterjegy).

Hátlap: mint előző.

ón bronzozva átm. 40 mm. ○

182. *Sportérem.* (Levente verseny).

Szent László, lóháton, koronával, glóriával, jobbában kinyújtott karddal. Felül turul madár. Pajzson magyar címer részleg, korona nélkül. Félkörben: SZENT LÁSZLÓ Sz. (mesterjegy).

Hátlap: mint előző.

őn, bronzozva átm. 40 mm. ○ Fülezve.

183. *Sportérem.* (Levente verseny).

Szemközt álló, farkos, lelógó bajszos harcos mellképe, két karjában feje fölé emelt görbe karddal, rajta felírás: SZEBB JÖVŐT. Háttérben stilizált magyar címer, növénykoszorúval. Sz. (mesterjegy).

Hátlap: mint előbb.

őn ezüstözve átm. 40 mm. ○

Valamennyi levente-érem Szabó Géza munkája.

184. *Sportplakett.* (Autótúra).

Szegélyezett keretben a dóm profilja, a kupola fölött sugarak között: SZABADTÉRI JÁTEKOK SZEGED 1934. Alul startra kész motorosok. KEAC CSILLAGTÚRA.

Hátlap: Sima, az előlap bemélyedt negatívja.

bronz öntvény 35×63 mm. téglalakú, alul-felül függelékkel szegecs részére.

185. *Sportplakett.* (Autótúra).

Háromszögletű szegélykeretben a szegedi városháza tornya reliefje, két oldalt fenn a KEAC és a KAMC emblémájával. A kereten: SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTEKOK KEAC — KAMC CSILLAGTÚRA 1936. BERÁNN (mesterjegy).

Hátlap: Sima.

fehérfém 60×82 mm. háromszögletű.

186. *Sportplakett.* (Motorosverseny).

Szalagkeretben Szt. Kristóf, baljában gyermeket tart, előtte két száguldó motorversenyző, háttérben a fogadalmi templom. Szalagon: ORSZÁGOS GYORSLEVENTE MOTOROSNAP SZEGED. Alul embléma, csíkozott címerben kettőskereszt, melynek talpa L-betűben folytatódik, és gumikerék — 19—42.

Hátlap: Sima. Éremkészítő: Petro.

alumínium 45×60 mm. ovális.

187. *Sportplakett.* (Csillagtúra).

A túra útvonala (Szeged—Kecskemét—Budapest—Komárom—Győr—Horvátjásfalu) rajta száguldó motorosok és egy versenyautó. Jobbra fenn: TTC, balra lenn: 1947. Fenn: ÚJJA-ÉPÍTETTÜK A TRANSZKONTINENTÁLIS UTAT! Lenn: CSILLAGTÚRA—KECSKEMÉT. Jobbsarokban: Lőrincz E.

Hátlap: Sima. Véset romboidális keretben: MOGÜRT.

alumínium bronzozva 58×90 mm. téglalakú.

188. *Emléklakett.* (Szegedi marathoni verseny).

Csúcsára állított négyszögben a szegedi városháza domborított képe, háttérben sugárzó nappal. Alatta szalagon: SZEGED. Peremnél fönn balról jobbra: IV. NEMZETKOZI — MARATHON. Alul: 1960. Szalag alatt: Sz. G. (mesterjegy).

bronz öntvény 80×80 mm. négyszögletes.

189. *Sportplakett.* (Autóra erősíthető túraplakett).

Allegorikus nőalak jobbában fehér korongot (középen piros-fehér-zöld kisebb korongocskával), baljában színész álarcot tart. Előtte a stilizált dóm, a színpaddal. AZ ÜNNEPI JÁTEKOK ALKALMÁVAL. Baloldalt: III. SZEGEDI. ORSZÁGOS. AUTÓTALÁLKOZÓ. Alul: SZEGED 1963.

Hátlap: Sima.

alumínium, bronz maratásos eljárással készítve, a plaketten két lyukkal a felillesztés céljára.

55×95 mm. téglalakú.

117

113

118

115

168

185

186

184

138

Irodalom

- Gohl Ödön, Budapest emlékérméi. Budapest, 1899.
 Budapest újabb emlékérméi. Budapest, 1905.
 Huszár—Procopius (Lajos Huszár—Béla v. Procopius), Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Budapest, 1932.
 Katalog Helbing. München, 1913.
 Lyka Károly, Az érem- és plakettművészet stílusa. Budapest, 1910.
 Katalog Latour. (Collection Karl Latour v. Thurnburg). I. Abth., Wien, 1898.
 Numizmatikai Közlöny I—XXXI. köt., Budapest, 1902—1932. számai.
 Collection Montenuovo. Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Frankfurt a. Main, bei Adolf Hess 1880—1882.
 Schimko Dániel, A pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum Dr. Sch. D.-féle érem-régiséggyűjt. katalógusa. (Össz. Győrök Márton lyceumi tanár) Pozsony, 1895.
 Schoenwisner Stephanus, Notitia Hungaricae rei numariae etc. . . ., Buda, 1801.
 Tabulae numismatae pro catalogo Numorum. Pars I—III. Pest, 1807.
 Szigeti István, Éremművészet. — Folyt. közlemények az Érem. c. folyóirat 1955—1962. számaiban.
 Tergina Gyula, Buda visszavételének emlékérméi. Budapest, 1886.
 Valkó Arisztid, Zichy Mihály éremterve. Numizm. Közl. 54—55. évf. Budapest, 1956.
 Welzl v. Wellenheim, Verzeichnisse der Münz- und Medaillensammlung. Wien, 1845.
 Weszlerle József, Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873.
 Windischgrätz Ernst, Collection Ernst Prinz zu W. (Beschr. u. bearbeitet von E. Fiala). I. Band. I. Abth. Prag, 1895.

MEDAILLEN UND PLAKETTEN VON SZEGED

von

Győző Csongor—Ilona T. Simon

Die Verfasser führen in ihrem Beitrag die Medaillen und Plaketten vor, die im Museum zu Szeged bzw. in verschiedenen Privatsammlungen befindlich sind.

Unsere ersten, auf die Stadt Szeged bezüglichen Medaillen stammen vom Ende des 17. Jh., indem sie zur Erinnerung an die Befreiung von der Türkenherrschaft verfertigt wurden. In der Sammlung befindet sich dann ein Hiat von einer ungefähr 200 jährigen Dauer, ausgenommen das einzige sog. Verdienstkreuz von Szent-Tamás (1849), das in der Zeit des Freiheitskrieges zur Erinnerung an den grossen südländischen Sieg von 3. April 1849 geprägt war. Aus dieser sehr seltenen und hochwertigen Reliquie blieben leider nur einige Exemplare. — Die berühmte industrielle und landwirtschaftliche Ausstellung in Szeged von 1876 wird von einigen schön ausgeführten Bronzemedailen vertreten. Die Medaillen, die zur Erinnerung einerseits an die grosse Überschwemmungskatastrophe von der Theiss, anderseits an den Besuch des Königs Franz Joseph I. geprägt wurden, sind charakteristisch von lokaler Bedeutung. Die nachher erschienenen Medaillen und Plaketten sind mit der Entwicklung der Stadt eng verbunden. Die an den verschiedenen Ausstellungen (Szeged, Budapest, Paris usw.) gewonnenen Preismedaillen gehören sowohl dieser Kategorie an, als auch die, die bei der Gelegenheit verschiedener Kongressen und Jubiläen, bzw. der Begründung bedeutsamer öffentlicher Gebäude erzeugt wurden. Den lokalhistorischen Wert der Preismedaillen, auf das lebhafte Sportleben der Theiss beziehend vergrössert noch die Tatsache, dass im allgemeinen der Name des Gewinners hineingraviert wurde. Die Preismedaillen für andere Sportzweige (wie das Fechten, Radrennen, Turnen, Tennisspielen, Scheibenschüssen, Schachspielen, Tischtennis, Fussball) wurden während vier Jahrzehnte von den neunziger Jahren 1800 an geprägt. Einige Medaillen bewahren die Erinnerung der ehemaligen Freimaurerlogen („Árpád“, „Szeged“ ernannt) zu Szeged. Eine gewisse Bedeutsamkeit soll man den literarischen Jubiläumspaketten der Dugonics-Gesellschaft zuschreiben sowie den Plaketten von hervorragenden Persönlichkeiten der Stadt Szeged (ausgezeichnete Schriftsteller, wie Ferenc Móra, Kálmán Mikszáth usw. und berühmte Gelehrten, wie der Nobelpreisträger Professor Szentgyörgyi u. a.). — Endlich — doch nicht in der letzten Reihe — sind sowohl die Medaillen hervorzuheben, die zur Erinnerung an die weltberühmt gewordenen Festspiele geprägt bzw. gegossen wurden, als auch einige geistliche Medaillen.

Die Gruppierung der vorgewiesenen Medaillen und Plaketten haben die Verfasser hauptsächlich nach einer historischen Reihe vollgeführt. Bei der Registrierung der Wettkampf-

medaillen wäre es wegen ihrer grossen Anzahl und Popularität in den modernen Zeiten fast unmöglich nach der Vollzähligkeit zu streben. In der Vorführung der Wettkampfmedaillen haben die Verfasser also vor allem die verschiedenen Typen in Acht genommen. — In den dreissiger Jahren fand ein Betrieb in Szeged eigens zum Zweck statt um Wettkampfmedaillen zu erzeugen.

Die Anzahl der aufgeführten Medaillen von den einzelnen Künstlern, besonders Bildhauern, die in Szeged Medaillen geschaffen hatten, steht gar nicht in geradem Verhältnis zu dem Lebenswerk ihrer Schöpfer, — das völlige Einsammeln der Werke ist nämlich an Schwierigkeiten gestosst. Das bezieht sich auch auf die lebenden Künstler (Antal Tápay, Sándor Tóth, u. a.). In seiner völligen Ganzheit ist nur das Oeuvre des in Ausland jung gestorbenen († 1918 Villafranche, Frankreich) Szegeder Bildhauers, Sándor Bánszky vorgeführt worden.

HUMOR ÉS REJTETT PROBLÉMÁK MÓRA FERENC EGY REGÉNYÉBEN

MADÁCSY LÁSZLÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1921. július 13-án este a 43 éves Heller Ödön festőművész tápai tanyájáról eltűnt, holttestét csak napok múltán fogták ki a Tiszából. A szerencsétlent dróttal kötözték meg és aztán agyonlőtték. Halálát fejlődés okozta. Szeged népét a Tanácsköztársaság eltiprása óta a politikai gyilkosságok sorozata tartotta állandó rettegésben, a fehérterror rémuralma idején a város történetének legtragikusabb, legsötétebb napjait éli meg, és ez a titokzatos gyilkosság csak fokozta az elkeseredést és a kétségbeesést.

A művész temetésén a szegedi baloldal részvételét a jobboldal elleni tüntetésként fogták fel, és jaj volt annak, aki Heller Ödönt csak sajnálni is merte. Mégis, a meghurcolt, a némaságra és éhhalálra ítélt Juhász Gyula, minden megfélemlítés ellenére, a művész teteme fölött elmondja gyászbeszédét:

„Egy nagy család, a toll és ecset munkásai nevében állunk itt új bölcsőd peremén, amely tisztább és boldogabb létre ringat. Nem mondok örök búcsút, mert ami benned szépség, igazság és érték, az tovább él vásznaid fényében és színeiben. Az engesztelődés és nyugalom lengjen itt, mert életed kegyelmes volt hozzád, hogy hinne engedte, hogy jóssággal érdemes küzdeni és szenvedni másokért. A vásznak színei elfakulhatnak, de ami benned a legnagyobb, a legigazabb volt, kedves Heller Ödön, a te jósságod és határtalan szereteted, nem tűnik el szívünkől soha. Tragédiád volt, hogy éppen az a szőke Tisza ringatott utoljára, amelyről annyit álmodott ihletett lelked, és most ölére fogad a magyar rög is, amelynek lüktetése annyiszor visszadobban a te művész szívedben.”¹

A szelídnek tetsző szavak fojtogató, könnyel áztatott lázadást lepleznek a tehetetlenség kínjaiban, és a rémült közhangulatra jellemzőek.

Heller Ödönnek koronatanúként kellett volna megjelennie két tiszt (Tábody Zsolt és Dettre Béla) védelmében, illetve perében, de mert a művész a vádat képviselő más tisztek ellen súlyos, terhelő adatokat tudott, meg kellett halnia, politikai gyilkosság áldozataként.

Az ügyészség a gyilkosság gyanúját a festőművész modelljére, Török Vicaára, testvére, Török Mihályra, és férjére, Bodó Antalra tereli. De később a gyanúsítottakat bizonyítékok híján felmentik.

A 20-as évek legelején Móra olyan „jegyes” ember, amilyen még életében sohasem volt. A szó igaz értelmében üldözött, ki „nem lel honját e hazában”. Barátaikhoz írott levelei, elvértve megjelent cikkei erről tanúskodnak. Számára „mély és sötét kút lett Szeged, parázssal kiteglázva”, rabnak érzi magát és

¹ Négy apának egy leánya, Magvető, 1960. Függelék. p. 419 Vajda László idézi.

közeli tragédiának sejtelve gyötri.² De „közömbösen” vár mindent és nyugodtan végzi dolgait: „a könyvtár régi kötéseit és exlibriseit” dolgozza fel.³ Végtelen fáradtnak érzi magát „és kábult vagy nyugtalan”. Fél „a sok *hirtelen* haláltól” körülötte, „és sikoltozóan” félt mindenkit, aki kedves neki. Kis tárcái is félbemaradtak, az utolsó folytatás kiszédetlen hever fiókjában. Singerék 4000 koronát kínáltak egy gyerek-regényéért, de a hideg borzongatja a sok írás gondolatától.⁴

„Sokféle igazoltatással” mortifikálják... „Hónapok óta mintha csak hullaméregbe” mártogatná a tollat, ha azoknak ír, akik kedvesek neki... És „tán öt ujj is sok lenne az elszámolásukhoz azokkal együtt”, akiknek az író kedves maradt. Magányosan él és néha még önmagával se együtt. A legjobbnak hitt barátai árulják el. Veszedelemek vonyítanak körülötte.⁵ 1920 január végén „egy nagy pesti pénzember, volt képviselő, érkezett Szegedre és ijedten közölte” Mórával, „hogy saját szemével látott egy listát, amelyre a franciák kivonulása után letartóztatandó szegediek fel vannak jegyezve, s az írónak azon díszhely jutott”. „Azt azonban már nem merete megmondani, hogy hivatalos lista-e ez s katonai-e, vagy polgári, vagy éppen katonaiszti magánvállalkozóké.” Szeged nagyon közel van Kecskeméthez és mindenki tudta, hogy ott hogy végződtek a letartóztatások. „A forrás annyira komoly” volt, hogy Mórának el kellett készülnie mindenre. De elhatározta, hogy helyén marad s ott várja be „a magyar nemzeti bosszút”.⁶ A minden pillanatban várható letartóztatás idegtépő izgalma csak betetőzi egy váratlan esemény: széngázmérgezésben majdnem elpusztult az író és családja. Mindháromjukat „félholtan szedték fel a földről”.⁷

1920-ban elvéte jelennek meg apróbb írásai, azok is névtelenül. Hangelatuk, atmoszférájuk, mint leveleié, tragikus. Kiábrándultságában úgy véli, hogy az ember kezében a törvényből bűn lesz, az oltárból máglya, a dicsőségből szegény, és azoknak, akik békét szeretnének teremteni e földön, Krisztus sorsa jut. Mintha a Tanácsköztársaság mártírjainak tragédiáját és a magáét akarta volna példázni a történelmi alakok felvillantásával a Béke című remek írásában.⁸

És Móra Ferenc a fentebb megrajzolt lelkiállapotában és helyzetében írói felelősségérzetétől indítva úgy érzi, kötelessége Heller Ödönnek, a barátnak, a mártírnak emléket állítani; ugyanekkor kora vádiratát megírni. Ám a tervezett regénynek olyannak kell lennie, hogy megjelenését a cenzúra engedélyezze, s ugyanekkor szerzőjét, de leginkább családját, a regény miatt bántódás ne érje. A fasizálódás első, félelmetes jelei Magyarországon jelentkeznek, először éppen az ellenforradalom, a fehérterror rémuralma idején, amikor az író kénytelen olyan művészi formát keresni magának, amely képes a rettentő valóság hű kifejezésére. Amíg más európai országokban csak arra gondoltak, hogyan felejtsek a háború borzalmait a felhőtlennek tetsző ég alatt, addig nálunk „a lenni vagy nem lenni” kérdés égette a lelkeket. Másutt az ifjúságnak André Gide, Jean Cocteau, Paul Morand, Aldoux Huxley, Franz

² Móra Ferenc Leveles ládája, Szeged, 1919, nagypéntek.

³ Ibid.: 1919. május.

⁴ Ibid.: Domokos Lászlónak, szeptember.

⁵ Ibid.: Dr. Domokos Lászlónénak, Szeged, 1920. I. 9.

⁶ Ibid.: Dr. Domokos Lászlónak, 1920. I. 26.

⁷ Ibid.: Dr. Domokos Lászlónak, 1920. I. 31.

⁸ Móra Ferenc, Szilánkok, Magvető, 1961. p. 533.

Werfel voltak a mesterei, és mindenáron az újnak, az eredetinek álma kergette a fiatalokat és hirdették és tanították: „A művészetben éppúgy, mint az eszmékben sohasem szabad a végső következtetésig eljutni, mert összegezni annyit jelent, mint a gondolatoktól ellopni a levegőt, meggátolni őket kifejlődésükben, életlehetőségükben”,⁹ — az isten háta mögött, Szegeden, egy magyar író azon gyötrődik, hogy a rémuralmi rendszer minden fenyegetése ellenére milyen művészi eszközökkel írja meg a máglyát jelentő tilalmas igazat.

1933 Idusán Móra ünnepi beszédet mondott és felvonultak a város notabilitásai is. Az ünnepi beszédéről Móra beszámolt barátjának, dr. Domokos Lászlónak. „Valóságos vásári késdobálónak éreztem magamat a pódiumon, körüldobáltam ellenségeinket egyenkint humorom töreivel úgy, hogy mozdulni sem tudtak.”¹⁰ Ez a vakmerő humor jellemző Móra legtöbb írására. Tréfálkozása mögött mindig valamilyen probléma rejtőzködik. Qincey angol író írja önmagáról: „Az olvasó esetleg azt hiszi, hogy én akarok nevetni, holott én nálam régi szokás tréfálkozni akkor, amikor valami nagyon fáj.”¹¹ Paracelsusszal mondhatjuk Móra humoráról: „fölül gyakran semmi sincs, minden alul van. Keressétek!” Móra a tehetséges „mélyről jöttek” alkalmazkodó képességgel illeszkedik bele a szegedi polgárság életformáiba, de igazában polgár sohasem lett, mert tisztviselőként, íróként éppen olyan „igahúzó” úrgyűlölő maradt, mint kisemmizett paraszt ősei. 1918–1919 vízvázalasztó életében. Mint közéleti ember a forradalmak idején elérkezik élete csúcsára, honnan az ellenforradalom élete mélypontjára taszította. Nem a forradalom eszméiben csalódott, hanem az emberben. S ez a csalódás soha be nem gyógyuló sebet ejt szívére. Megtanult vérző szívvel nevetni és nevetetni. „... Végigcsináltam két forradalmat — írja Nagy Lajosnak (1931. máj. 27.) — nem muszájból és nem törtetésből... Sohasem tagadtam meg a forradalmat, se a magam szerepét, sőt vallomást tettem arról akkor is, országos nyilvánosság előtt, amikor az nem volt vesélytelen dolog, különösen olyan ember részéről, aki köztisztviselő volt. Okosabb pesti kollégáim akkor mind hallgattak — a még okosabbak ördögi huj-hujjal tagadták meg 1918-at és 1919-et.”¹²

Írásaiban, magatartásában megnyilvánuló mindig-emberség készíti arra, hogy a tótágas-világ ellenére megírja barátja, Heller Ödön tragédiáját a humor, sőt olykor a fekete humor (humour noir) szemfényvesztő ragyogásában, amelyet a halál árnyéka tesz mindvégig vakítóvá.

Vajda László, a Móra-életmű kitűnő ismerője és elemzője, *A festő halála*, illetve a *Négy apának egy leánya* című regény keletkezésének körülményeit sok és érdekes szempontból vizsgálta és ő az első, aki megállapítja, hogy a regény „megírása politikai tett volt. A regény eszköz az író számára, hogy korszerű, alapvető kérdéseket ezúttal szépirodalmi keretben tárgyaljon, és a lelkiismeret parancsának engedelmeskedve, ne engedjen elaludni, elfelejtődni számos társadalmi és politikai kérdést, korának életeleven eszméit ne hagyja elsikkadni az egyéni érdekek és önzések áradatában... Részletes elemzés kellene ahhoz, hogy első regényének valamennyi vonatkozása eredetét feltárhatnánk.”¹³ Tény, hogy Móra jó néhányszor ellentmondóan nyilatkozott regénye keletkezéséről. Ezek az ellentmondó nyilatkozatok is azt bizonyítják, hogy az író játszadozott

⁹ Georges Braque, in *Minotaure*, 3—4. sz. p. 10.

¹⁰ Szóbeli közlés alapján.

¹¹ *Claude Mauriac*, *Hommes et idées d'aujourd'hui*, Paris, 1953. p. 152.

¹² *Vajda László* idézi: *Négy apának egy leánya*, Magvető, 1960. p. 411.

¹³ I. m. p. 420.

a kritikusokkal, az olvasókkal, mint ahogy regényében is azt tette; és ő mulattott a legjobban, ha művét, melyet nem értettek meg, félremagyarázták. A nyilvánvaló félreértés abból következett, hogy „A festő halála” cím alapján mindenki Heller Ödön tragédiájának regényét várta, és e helyett az író tragikomikus szerelmi történetét kapta, tele hihetetlenül őszinte, önmagáról és a világról való vallomásokkal, melyeknek a festő halála csak háttérül szolgált, de úgy, hogy ugyanakkor a főhős az író érzelmi világában központi helyen maradt. Az olvasó a regény születésénél van jelen, az író kiszolgáltatja neki műhelytitkait, amelyek annyira elkápráztatják, hogy képtelen megérteni, hogy „amint egyszer sikerült a fantáziának vért és lelket ömleszteni ezekben a ködből gyúrt gólemekbe, ezek elkezdene a maguk lábán járni, és sokszor arra mennek, amerre ők akarnak”.¹⁴ Móra már 1921 augusztusában végleg elhatározta, hogy Hellerről ír regényt. Erről Dr. Domokos Lászlóné Löllbach Emmának, a híresség, egykor szegedi asszonynak, a szegedi íróvilág pártfogójának és műzsájának egyik levelében említést is tesz.¹⁵ A regény bevezetőjében is szerepet kap Domokosné:

„Vacsorára Budára voltam hivatalos egy szépasszonyhoz, akihez néhány esztendeje még verseket írtam, amiket azóta mindketten elfelejtettünk. Minden elfogódottság nélkül, a jóbarát érdeklődésével kérdezte, hogy min dolgozom most.

— Egy regényt írok — vontam vállat —, éppen ma kötöttem szerződést.

— Regényt? Maga? — vetette rám őszinte csodálkozással szemét, amikért valaha tűzbe ugrottam volna hűtőzni.

— Mit csodálkozik ezen, kedves? — kérdeztem egy kis belső bosszúsággal. — Azt hiszem, én tulajdonképpen regényírónak születtem. Eddig is vétek volt, hogy nem regényeket írtam versek helyett. Az én fantáziámmal muszáj regényt írni. Hiszen maga legjobban tudhatja, kedveske, hogy milyen fantáziám van nekem.

Ezen aztán elneveltük magunkat.

— Gonosz, gonosz, gonosz! — tömte be a szépasszony a számat egy borba mártott piskótával.”¹⁶

E rövid részletben benne van két szív története. Móra rajongott Löllbach Emmáért, de a 20-as évek elején a baráti kapcsolat elhidegült köztük.¹⁷ Az utalás a pokol tűzében való hűtőzésre, meg hogy csak a „kedveske” tudhatja legjobban, milyen fantáziája van az írónak, olyan őszinte vallomás, amelyet — mert igaz volt, senki se hitte el. De Dr. Domokos Lászlóné emléke olykor még felvillan a regény születése során:

„A híd lámpái még idevilágítanak. A jegenyék árnyéka messze bevetődik a folyóba, mintha egy óriási kéz ujjai volnának, amely arancscillagokat szór a víz fekete barázdáiba. Egy búzáshajó csendesen úszik lefelé. Koporsóforma teste belevész a sötétbe, csak zöld lámpáját látni, mintha egy nagy szentjánosbogár szállna a víz fölött. Egyszer egy szépasszonnyal néztünk innen a partról ilyen kikötött búzáshajót egész hajnalig. Az asszony szeme is zöldesen aranylott. Fázott és ideadta a kezét, tenyerével fölfelé, hogy annak a fészkébe ültessenek csókokat, azok majd ott kikelnek és akkor is végigfutkározzák a testét, ha elszakadunk egymástól. Az egyetlen asszony volt, akinek a lelkével

¹⁴ Móra Ferenc, Négy apának egy leánya, Magvető, 1960. p. 180.

¹⁵ Móra Ferenc Levelesládája, i. m. p. 167.

¹⁶ Négy apának egy leánya, i. m. p. 25.

¹⁷ Vö. Móra Levelesládája, i. m. Dr. Domokosnéhoz írott levelek 1920—21. között.

is tudtam csókolózni. Ugyan hova lett ez az asszony? Mi maradt néki be-
őlelem?”¹⁸

Ez a visszaemlékezés Dr. Domokos Lászlónéhoz írott levelében ilyen for-
mában jelenik meg: „Pajtáska, hallotta-e, hívtam magát ma délután? Kint
jártam a parton, ahol a tutajokon ültem végig egyszer magával egy szombat
délelőttöt, nyárinduláskor, istenem, milyen áhítatos voltam én, mikor elém
tartotta a tenyérékéje mélyedését:

— Ebbe a fészekbe kell a csókokat ültetni, innen kelnek majd ki a csók-
madarak.”¹⁹

Íme, költészet és valóság a regényben. Móra maga írja műve vonatkozá-
sában, hogy „Ma már nemcsak kísérleti fizika van, hanem kísérleti regény is.”²⁰

S mivel művének formája tartalmából következik, a forma az alkotás
folyamán alakul ki, jön létre.

E műnél tartalmából következően a rendkívüli nehézségeket az író maga
támasztotta, s így az emberi valóságot csak kerülő úton ábrázolhatta.

Például, írónk műve bevezető részében felsorolja azokat az okokat, hogy
miért nem fog írni történelmi regényt, holott csak azt akar írni. Ugy tesz,
mintha hallgatna a főispán tanácsára, aki nem lehet más, mint Móra jó barátja
és megmentője: Dr. Szalay József, a „literátus” rendőrfőkapitány.

„A főispánunk azt mondta nekem négy szemközt:

— *Bolond időket élünk most, kérlek alássan, nagyon kényes dolog ez a
történelmi regény. Nem lehet tudni, hogy a szabad királyválasztók maradnak-e
az urak, vagy a legitimisták kerülnek földre? Esetleg el is kobozhatják a köny-
vet, ha rossz időben jelenik meg. Azt hiszem, legokosabb volna békét hagyni
a történelmi regénynek, még egy kicsit tisztul a helyzet.* Ne érts félre, nem
akarok beleszólni a dolgokba, bár hiszen van némi jártasságom az irodalom-
ban. Tudod, Mikszáthnak is én adtam néhány kitűnő regénytemát. Hidd el,
kérlek alássan, hogy *csak az irántad való jóakaratom vezet.*”²¹

Azaz: a jó barát nem tanácsolja a Heller ügy megírását, „kényes dolog”,
„bolond időket élünk”, várni kell, „még egy kicsit tisztul a helyzet”. A „fő-
ispánnal” elmondott társadalmi kritika az író számára a művészi kerülőút.
Ugyanilyen módon a pesti lapokra hárítja a felelősséget az alábbi rendkívül
merész bírálatért:

„A szükség már arra is rákényszerítet, hogy újságokban hajhásszak re-
génytemát. Előfizettem egy hónapra vagy tíz pesti lapra, *mindenféle színűre és
szagúra.* Meg is tudtam belőlük, hogy *Magyarországon nincs egyetlen tisztes-
séges ember se,* egyik rész szerint Tisza István volt az utolsó becsületes ember,
a másik rész szerint Istóczi Győző; *mióta ők elmentek, azóta itt nem marad-
tak, csak panamisták, kijárók, naplopók, mordályégetők és egyéb akasztófa-
címerei.* Ha azt az illúziót akartam megszerezni magamnak, hogy *vannak még
ebben az országban rendes emberek is,* akkor elővettem a kaszinóban a Berliner
Tageblattot, mert az, ha sok jót nem is ír rólunk, hírül se pocskondiázott le
bennünket annyira, mint a magunk lapjai.”²²

Írónk a magyar lapok uszító, népellenes hazugságai ellen kel ki, melyek
ellensúlyozására egy külföldi lappal állapíttatja meg, hogy azért vannak itt

¹⁸ Négy apának egy leánya, i. m. p. 59.

¹⁹ Móra Ferenc Levelesládája. i. m. p. 69.

²⁰ Négy apának egy leánya, p. 46.

²¹ Ibid.: p. 34—35. Kiemelés tőlem!

²² Ibid.: p. 43. Kiemelés tőlem!

még „rendes emberek is”, akik a kurzus számára — mert „rendes emberek” — nyilvánvalóan „egyéb akasztófa-címerei”.

A Heller-tragédiát, mint témát, egy Kálmány Lajos-ra emlékeztető falusi plébánossal vetteti fel, azzal, hogy véle annyit mondat: „Ezt még Turbóktól hallottam, isten nyugtassa szegényt.”²³

És az író ekkor „divinációszerűen” érezte, hogy „ez a téma a végtelen lehetőségek témája...” S miután nagyon röviden, de kicsit megmászva elmondja Turbók festő tragédiáját, láttatja a milieu-t, hol a gyilkosság történt: „Előtérben a nagyváros a maga hazug kultúrájával. A homloktérben a művész-zseni, akit legyűr a szerelem alsórendű ösztöne. Sötét háttérül az elmaradt falu, a kultúrsivatag, a maga úrgyűlölő parasztjaival.”²⁴

Íme, a valóságos helyzetkép, melyet a korabeli olvasó könnyen tarthatott afféle költői túlzásnak, s mert Szeged és Tápé viszonyítása helynevek nélkül történt, kevésbé volt veszedelmes az íróra nézve.

Mórának megvan az a művészi képessége, hogy a saját szemével láttassa az olvasóval a világot, ugyanekkor véle bévülről jövő szavát hallattassa. Igyekszik nem tragikusan festeni a világot, és e kegyes „csalás” kontrasztja révén az még tragikusabbnak látszik.

A forradalom sok helyt váratlanul érte a magyar falu népét, ritkán akadt irányító, okos munkás a paraszti tömegekben, így a jegyző úgy játszotta ki a rendeleteket és a szegényembereket, ahogy akarta.

Minderről tudott Móra és az „humour noir” határait súroló keserűséggel mondatja el a plébánossal, mi történt a faluban a forradalom idején.

A regény főhőse, Varga Márton (Móra) beszélget a plébánossal, és a forradalomra tereli a beszélgetést:

— Igaz, kommunizmus. Itt is voltak vörösök?

— Hát persze. *Mindnyáján azok voltunk.* A jegyző kidoboltatta, hogy ezentúl a szegények lesznek az urak, és ennek nagyon örült mindenki, mert itt mindenki szegény, s Istenes Tót András a két macskalovával már a patrícus osztályt képviseli. Akkor aztán összedoboltatta a jegyző a plebejusokat, akiknek semmi egyebük a rajtukvalón kívül, és kikérdezte tőlük, melyik közülök a legszegényebb ember. Kiderült, hogy Penecilus Dili Gergő, mert a többinek mindnyájának volt egy-két malackája, de Gergőnek az egyetlen malaca is megdőglött. „No hát akkor te lész a népbiztos, Gergő fiam — mondta neki a jegyző —, ülj bele ide az én székembe és most már te igazgasd a népeket, én majd elmegyek kapálni.” Kapálódzott szegény Gergő, de a kőszívű jegyző csak a vállát vonogatta. Ő nem tehet semmit, kijött a törvény Pestre, benne van az újságokban is, hogy most az utolsókból lesznek az elsők, a legutolsókból a legelső, ha Gergő szabadulni akar, állítson maga helyett még utolsóbbat. Erre aztán kiderült Gergőnek az arca és ajánlotta népbiztosnak Énekes Pelyva Lázárt, aki még őnála is szegényebb, mert neki legalább megvan a két szeme, de Pelyva Lázár mind a két szemére vak, s bottal tapogatva jár koldulni. A jegyző elfogadta népbiztosnak Vak Lázárt, beültette az irodájába, kidoboltatta a népnek, hogy ezután minden ügyesbajos dolgukban a népbiztos elvtárs-hoz forduljanak.

— De hát a leszerelt katonák? Akik világot láttak, városba jártak, újságot olvastak. Azokat csak nem lehetett bolonddá tenni?

²³ Ibid.: p. 44.

²⁴ Ibid.: p. 45.

— Nem is akartuk. Elküldtük őket vöröskatonáknak. Mentek is bokrétás kalappal.”²⁵

A forradalom alatti falu képe az író görbetüköréé. Humorának minden színárnyalatát villogtatja úgy, hogy az olvasó szeme belefájdul, szívével együtt. A forradalom, amelyről a magyar szegény nép annyit álmodott, végre megérkezett, és a nép nem tudott véle mit kezdeni, mint a mesebeli János a gazdagsággal és a szabadsággal. Sok helyt még a forradalom idején is kiszolgáltatottja és rászédettje maradt a szolgaság vámszedőinek. Mert „az emberek nem olyanok, amilyenek lehetnének, hanem olyanok, amilyenek lehetnek”.²⁶

Móra egyik legkeserűbb bírálata akkor hangzik el, amikor Istenes Tót Andrást és Bibók sógort a Pallavicini őrgófról beszélgeti, és e beszélgetésből megtudjuk, hogy a Szeged környéki szegényparaszt számára a magyar történelem „Palovics úrral” kezdődik és végződik, ... ugyanis Bibók sógor szerint itt már Árpád apánk idejében is „Palovics vót az úr”. Sőt „az olyan nagy úr ... , hogy övégette nem löhet hidat szolgalmazni a Tiszán”. Istenes Tóth András szerint pedig „nem is lösz itt híd, akárki mit mond, még az öreg Palovics él”.

Tudott dolog, Pallavicini őrgófró akadályozta meg, hogy az algyői vasúti hidat a közforgalom számára is megnyissák, mert a híd mellett közlekedő rendkívül primitív komp évente hatalmas jövedelmet biztosított számára. A vízállástól függően a kompon való közlekedés gyakran életveszélyes volt, és nem egyszer történt súlyos szerencsétlenség. Az e környéken élő szegényparasztnak külön adót is jelentett, ha az egyik partról a másikra kellett olykor naponként átjutnia. A kényszerű átkelésnek ez a primitív formája ezért is volt annyira fájó probléma számára.

A kompon való közlekedés kényszerűsége és a híd használatának tilalma így szimbolizálja az író szemléletében is a feudális Magyarországot, hol a közérdeket mindig alárendelték a hatalmasok, a gazdagok egyéni érdekeinek.

„És ameddig az öreg Palovics él”, azaz, amíg ez a rendszer marad, addig itt nem is lesz híd, amely a magyar népet egy új, egy igazabb, világgal összekösse. A forradalmat eltiporták, s ezzel odalett annyi nagy álom, a híddal együtt.

A humorban, a játékos és tettetett együgyűségben, mint a vízbe dobott kő, veszti súlyát a fenti társadalmi probléma, amelynek felvetéséhez 1922-ben nem mindennapi bátorság kellett. Szavak, gondolatok, érzelmvilág és világnézet, múlt és jelen, élet és halál ütköznek össze e regényben, amely összeütközésből a humor szikraesője száll a magyar világ felett, melyről szomorúbb képet aligha festett író a húszas évek elején.

„Belestünk a kapuhasadékon, otthon vannak-e. A konyhaküszöbön egy öreg asszony ült, szemét belemeresztve a vakító napba.

— A felesége Mártának. Vak asszony, azért bír a napba nézni.

Az öreget is megtaláltuk, gyékényponyván hevert az eperfa alatt, kisgyerek mászkált a lábánál, vézna, sápadt penészvirág, afféle anyagyász, fekete-epres nemcsak a szája környéke, hanem a haja is.

— Imriske — mondta neki halkan az öreg —, eredj oda öregszülédhez, hadd nézze mög, milyen szép kövér vagy. Csak állj elejbe, oszt ne szólj sömmit, csak csinálj így a képeddel, mint én, nézd-e.

²⁵ Ibid.: p. 102.

²⁶ Ibid.: p. 104.

Még az özvegy is megfejtette egy percre az anyai büszkeségén esett sérelmet, amint az öregre nézett, aki ráncos fehérsőrtés két pofáját fölfújta, mint a kigyerek, mikor locsolkodást játszik, és teleszedi vízzel a száját... A kicsinek pedig tetszett a játék, kis pofácskáit ő is eredményesen gömbölygette, és mire odaállt a nagyanyja elé, akkorára olyan volt, mint egy eperlekvárból kimászott babinó.

— No, öreganyja, nézd mög, milyen szép kövér unokád van neköd! — szólt oda Kakas Márta a vak asszonynak. Az pedig vakok módjára nézett: az ujjai hegyével kémlelte végig a felfújt arcocskát, és boldog meglepődéssel mondja:

— Akár a töltött galamb. Ez mind ettől a finom epörtől van, ettől híznak a kácsák is.”²⁷

Ehhez hasonlót az „humour noir” képviselői: Baudelaire, Tristán Corbière, Alfred Jarry meg a többiek legvadabb fantáziájukban sem tudtak kitálni. Ám, Mórának fantáziára sem volt szüksége, mert a magyar valóság minden képzeleten túltett. A forradalom ezért a „penészvirágért” is volt, aki sápadt, felfújt arcocskájával szimbóluma maradt a szegényparaszt elképzelhetetlen nyomorúságának. A festő halála, illetve a Négy apának egy leánya mégis csak éntegény. Írónk első személyben mondja el, mi fáj néki, és fájdalomában sírva-zokogva öleli magához a kitaszítottakat, a meggyilkoltakat, a jogfosztottakat, a magyar jövő penészvirágait. Egyéni fájdalomnak esti ködében olykor csak sejteni a magyar valóság kontúrait, „Belisztezett képpel, csörgősapkában” állt a közönség elé, „vigyorgó grimaszok közt szorongó szívvel”²⁸ fedte föl legbensőbb érzelmi világát, s mert nem tudta az igazságot a hazugság képzelmi szószával tálni, nem hitték el néki, hogy az élet „hihetetlen éleslátásúvá” tette, s hogy az ellenforradalom rendszerének, amíg él, ellensége maradt. Nem hitték neki.

Ez volt a szerencsége.

HUMOUR ET PROBLEMES CACHÉS DANS UN ROMAN DE FERENC MÓRA

par

László Madácsy

Après la chute de la révolution hongroise de 1919, la terreur blanche sévit pendant des années dans toute la Hongrie.

Au mois de juin de l'année 1921, un peintre hongrois, nommé Ödön Heller en a été victime, assassiné à Tápé, près de Szeged, par les bourreaux d'un détachement de l'armée blanche de Horthy. Les assassins restent inconnus. Deux paysans, le frère et le mari d'une belle femme, modèle de la victime sont soupçonnés de l'assassinat, mais bientôt acquittés pour insuffisance de preuves. Ferenc Móra, écrivain de Szeged, compromis pour son attitude révolutionnaire, ami de la victime se fait un devoir de consacrer le souvenir de la révolution et la fin tragique du peintre.

Mais comment? Lui, il est traqué par les contrerévolutionnaires, révéler le secret de l'assassinat, ce serait un suicide et pour faire son roman il recourt à la plaisanterie pour y cacher les problèmes politiques et sociaux de son temps et il place son ouvrage sous l'invocation de Paracelse: „Souvent il n'y a rien dessus, tout est dessous, cherchez.”

Et voilà, il nous est né en 1922, un roman intéressant et à la fois étrange, intitulé „La mort du peintre”, compris de travers par les critiques contemporains. Rien de plus difficile que de comprendre un écrivain qui plaisante dans la douleur. Il feint de ne „surtout pas prendre la chose au tragique”. Notre romancier veut dire tout ce qu'il y a à dire au moment donné, mais il a des difficultés qui viennent de son objet même, de la réalité humaine.

²⁷ Ibid.: p. 128—129.

²⁸ Ibid.: p. 318—319.

Il lui est défendu d'écrire la vérité concernant la mort de son ami, d'évoquer les souvenirs de la révolution, de faire la critique de sa société contemporaine, et malgré tout, il le fait à l'aide de son humour jailli du choc de ses sentiments et de ses pensées.

L'auteur de cet article révèle le „secret” du romancier et constate que la forme du roman résulte d'une exigence du contenu; „c'est un moule que se moule et non qui moule”; et que le style du roman a pour fonction d'être révélateur, l'expression dépend de ce qui est à exprimer.

Il se permet de remarquer pour conclusion: ce n'est pas la structure même du temps qui est mise en question dans le roman de Móra, c'est la psychologie de ses personnages. Il ne faut pas y chercher une interprétation philosophique, mais un sentiment qui peut réellement exister dans les consciences.

C'est un éclat de rire mêlé d'un cri de douleur dans le désespoir.

NÖVÉNYI FEJLŐDÉSRENDELLENESÉGEK A GYMNOSPERMATOPHYTA ÉS ANGIOSPERMATOPHYTA TÖRZSEKBŐL

GALLÉ LÁSZLÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A fitoteratológia, a növénymorfológiának a fejlődési rendellenességekkel foglalkozó tudományága, régebben a természettudományoknak meglehetősen öncélú vizsgálati területe volt. Öncélú volt azért, mert a teratológusok csupán a felfedezett növényrendellenességek külső leírására szorítkoztak, felsorolták, hogy az általuk vizsgált földrajzi terület flórájában milyen növényi rendellenességekre bukkantak, ezek közül kiemelték az újdonságokat, de ezen túl alig történt valami. A XX. század első évtizedeiben működő teratológusok között voltak kiváló szintetizálók is, így O. PENZIG, aki hatalmas, „Pflanzen-Teratologie” c. (PENZIG, 1921–22.) művében nemcsak felsorolta a világirodalomban addig közzétett összes fejlődési rendellenességeket s a vonatkozó irodalmat, hanem morfogenetikai alapon magyarázatot is igyekezett keresni az egyes szervek rendellenes fejlődésére. A francia szerzők közül P. VUILLEMIN (1926) folytatott hasonló tevékenységet. Viszonylag kevés azonban azoknak a kutatóknak a száma, akik a fitoteratológiát nem „csodabogarakkal” foglalkozó stúdiumnak tekintik, hanem azt hangsúlyozzák, hogy a rendellenességek bizonyos csoportját, mint teratológiai mutánsokat, törzsfejlődéstani szemszögből kell értékelni.

Ezek a kutatók a helyes úton járnak, rámutatnak a teratológia filogenetikai jelentőségére, észrevették, hogy valamely rendellenesen megjelenő növényi szerv nem a természet játéka csupán, hanem visszaütés arra az eredeti formára, amelyből a növény fejlődött, vagy olyan irányú hirtelen változás, amely egy-egy növényfaj, varietás vagy forma jövőbeli fejlődésének távlatait mutatja. Figyelemre méltók ebből a szemszögből a hajtásképletek rendellenességei is, de különösen a virág és virágzat atavisztikus vagy progresszív abnormitásai, amelyek részben megvilágítják a filogenezist, útmutatással szolgálnak a reproduktív szervek történeti fejlődésére, részben pedig sejtetni engedik a további fejlődés útját.

A gyakorlat sem nélkülözheti az ilyen irányú kutatásokat, mert természetes növényeink genetikai viszonyai és külső megjelenése sok tekintetben összefüggésben vannak a teratologikus jelenségekkel (állandósult teratomák, a gazdasági és dísznövényfajták indukált mutációja stb.).

A növényi rendellenességeket részben külső, részben belső okok válthatják ki. A külső tényezők mechanikai hatások, hőhatások, sugárhatások és környezeti hatások lehetnek, míg a belső tényezők közé a hormonális hatásokat, az öröklődés jelenségeit, a sejtmag és a sejt molekuláris felépítésében mutatkozó eltéréseket sorolhatjuk.

Külső tényezők hatására keletkező rendellenességek

Nem ritka jelenség, hogy azonos magasságban álló, vagy a szórt levélállásban bekövetkező eltolódás folytán egy magasságba került, örvös állású levelek, kifejlődésük közben laterálisan vagy színükkel, illetőleg hátlapjukkal összenőnek (adhaesio, cohaerentia) és végül egyetlen képletet alkotnak. Gyakori az az eset is, hogy tenyeresen, illetőleg szárnyasan osztott vagy szeldelt, tenyeresen összetett vagy szárnyalt leveleknél a szomszédos karéjok, hasábok, szeletek, illetőleg a szomszédos levélkéek összenőnek egymással s így a kifejtett összetett levél részben vagy egészben egyszerű levélképletnek látszik. Ez a cohaesio jelensége. Legtöbb esetben cohaesiora vezethető vissza a lomblevelek kétfőerősége és kétcsúcsúsága s némely levél látszólagos elágazása is. Hogy egy levélképlet két levéldudorból eredően összenövés útján vált-e kétcsúcsúvá vagy egy levéldudorból származik és hasadás (fissio) révén kettőződött-e meg, egyszerű szövettani vizsgálattal eldönthető. Ha a kétcsúcsú levél levélnyele eredési pontjától kiindulva kéterű, szorosan egymás mellett haladó, de kettős stélét mutat, akkor a levél összenövés útján vált kétcsúcsúvá. Ha viszont a levélnyél csak egy, normális edénynyaláb-köteget tartalmaz s a főér az eredési ponttól nagyobb távolságban ágazik el, tehát a lemez a főér hasadása útján válik kétcsúcsúvá, akkor elágazással (fissio) állunk szemben. (Vö. I. tábla 2., 3., 4., 5. és 7. rajzaival.)

Az összenövés vagy az elágazás azonban nem mindig jár együtt az egész szerv megkettőződésével, hanem olykor a szerv belsejére terjed ki csupán. Így kétszikű növényekről több olyan levelet gyűjtöttem, amelyeknek kettős főerük volt ugyan, de a főerek a levél csúcsa előtt elvékonyodva befelé hajlottak, a normálisan kialakult levélcsúcs felé mutattak, de maga a levél egyszerű maradt. A főér ilyen elágazása kiterjedhet a levél vállától kiindulva a lemez egész területére, vagy csak a levéllemez kisebb részére korlátozódik. Azt is szövettani vizsgálat döntheti el, hogy az ilyen két-, ritkán három főerű levelek összenövés vagy elágazás következtében keletkeztek-e? (I. I. tábla, 5. sz. rajzát és vö. ZSOLT, 1957: 6. ábrájának rajzaival.)

Az I. tábla 1—7. sz. rajzai *Euonymus japonicus*, *Lonicera frostyi* és *L. tatarica* normális és kétcsúcsú levelei levélnyeléből készült metszeteket tüntet fel. Az *Euonymus* és a *Lonicera tatarica* normális leveleinek levélnyelében csak egy, centrális helyzetű edénynyaláb helyezkedik el, ugyanez tapasztalható a fissiót mutató leveleknél is. Az összenövés útján kétcsúcsúvá vált ikerleveleknél azonban a levélnyélben mindig két, egymáshoz közel álló, majdnem egyenlő értékű edénynyaláb található. A *Lonicera frostyi* normális leveleinek levélnyelében mindig három edénynyaláb fut, amelyek közül a centrális helyzetű erőteljesen, a két szélső gyengébben fejlett. Az ikerlevelek levélnyelében két középállású, egyenlően fejlett, majdnem összetapadó edénynyaláb található, ami, a fentiek értelmében, összenövésre mutat.

A levélkezdeményeknek a vegetációs kúpokban való megjelenése és belőlük a normális lomblevelek kifejlődése ismert növekedési folyamat. A szár tenyészkúpjának oldalán akropetális sorrendben megjelenő levéldudorok kezdetben magához a tenyészkúphoz, illetőleg az oldal dudorokhoz hasonlóak, aprók, félgömb alakúak, de minél hátrább kerülnek a vegetációs kúptól, annál nagyobbak, annál inkább elvesztik gömbalakjukat vagy kúpalakjukat és lapos, befelé hajló szervecskékké válnak. Ezek a levélkezdemények korlátolt, rendszeren interkaláris és csak ritkán csúcsnövekedésűek.

Néha a levéldudorok nem kicsiny, kúpos kiemelkedések formájában, hanem nagyobb, a szár tenyészőkúpját gyűrűsen körülvevő kiemelkedések, levélsáncok formájában jelennek meg. Ilyen sáncok több, azonos magasságban fejlődő, kisebb dudor összeolvadása útján is keletkezhetnek. Az elsődleges levéldudoroknak ez az egybeolvadási tendenciája, később laterális összenövése eredményezi az örvös állású leveleknél nem ritkán előforduló ikerleveleket. (*Galium*, *Asperula odorata* stb.)

A mechanikai hatásokra létrejött levélrendellenességek egyik érdekes esetét *Syringa vulgaris* bokrokon figyeltem meg. Az orgona levelei is interkaláris növekedésűek, a levél széle tehát sokkal tovább megtartja osztódó képességét, mint a levél válla vagy csúcsa. Ha a rügyből már kibomlott két fiatal levél szorosan egymás mellett helyezkedik el, úgy, hogy széleik érintkeznek egymással, mindkét levél további növekedése következtében ez az érintkezés fokozatosan erősödő nyomássá válik, a két levélszél egymáshoz nyomódik, ami a helyi izgalom következtében szaporább szövethépződést okoz. A levélszél gyorsan osztódó fiatal sejtjei összenőnek. Az így másodlagosan összenőtt szélű leveleknek szabályos levélalapja, levéllemeze és csúcsa alakul ki, csak széleikkel függenek, rövidebb-hosszabb szakaszon össze, s egymástól csak a levélszél széttroncsolásával választhatók el.

Hasonlóan magyarázható annak a különlegesség számba menő rendellenességnek a keletkezése is, amikor két fiatal levél nem a széleivel, hanem a csúcán nő össze. Ilyen teratómákat ugyancsak orgonán és tatár loncon találtam a szegedi Vársétányban. Két átellenesen álló levél a szárat átölelte, a csúcsok egymáshoz nyomódtak s az összenövés oly pontosan a csúcson következett be, hogy a két levél főere folytatólagosan egymásba ment át. Hasonló rendellenességeket figyeltem meg *Euphorbia lucida* és *Digitalis lutea* növényeken is.

Mechanikai úton létrejött összenövések és hasadások a virágban is előfordulnak. A virágtakaró egyes képleteinek fejlődése lényegében megegyezik a levelek fejlődésével. A szabadszirmú virágoknál a párta fejlődése körben elhelyezkedő, különálló dudorokból indul meg, s ugyanez a helyzet a szabad csészénél is. A forrtszirmú párta és a forrt csésze esetében a levéldudorok csak kezdetben állnak szabadon, később alapjukon összeolvadnak s így az egész csésze vagy párta összefüggő sáncból formálódik kehely alakúvá. Ez a jelenség — rendellenesen — néha szabadszirmú virágoknál is előfordul, ahol a szom-czédos csészelevelek vagy virágszirmok oldalt összetapadva összenőnek. Ilyen esetekben a virágtakaró tagjainak száma a normálisnál alacsonyabb, a redukált pártában vagy csészében a viráglevelek egyetlen képletté olvadnak össze, vagy az említett lomblevelekhez hasonlóan, kétcsúcsú szervvé válnak.

Hasonló összeolvadás a porzók között is elég gyakori, amikor elsősorban a porzósálak olvadnak össze, de előfordul a portokok összenövése is. Ez a hajlam több növénycsaládnál oly mértékben gyakori, hogy rendszertani bélyeget képeznek az egy vagy két csoportban összenőtt, egy- vagy kétfalkás porzók (*Malvaceae*, *Leguminosae*).

Még a virág már említett részeinek összenövésénél is gyakrabban észlelhetők kocsány összenövések, aminek következtében az egybeolvadt és egy képletként megjelenő kocsány két virágot vagy virágzatot visel (pl. *Aristolochia clematitis*, *Anethum graveolens*, *Bellis perennis*, *Butomus umbellatus*, *Narcissus poeticus* stb.).

A kocsány és a virágrészek összenövését követheti a termő összenövése is. Az ily módon keletkező ikertermések különösen a csonthéjasok között gyako-

riak. Az ikerszilvák, ikerceresznyék, kettős meggyek vagy barackok jól ismert aberrációk. Kevésbé feltűnő viszont, de legalább ilyen gyakori az ernyősök kaszattermésének összenövése, pl. *Anethum graveolens*, *Daucus carota* növényeknél, amelyeknél egyébként ikerkaszat nem fordul elő. Más ernyősvirágzatúaknál az ikerkaszat már rendszertani bélyeg, a kettős termésalakulás állandósul.

A Keresztesek családjában a tömegesen előforduló *Capsella bursa-pastoris*-nál figyeltem meg számos terméskocsány és termés összeolvasást (*syncarpia*). Nemcsak az oldalról összenőtt, kettős becőkék gyakoriak, hanem a buzogányszerűen egymásra nőtt terméscsoport is elég gyakran megfigyelhető. Pásztor-táskán — ritkaságszámba menően — 12 becőkéből álló terméscsoport összenövését is megfigyeltem.

Az 1952. év tavaszán Újszegeden vizsgáltam virágzó meggyfákat. Olyan virágokat kerestem, amelyekben a csészelevelek, a szirmok és a porzók száma többszöröződik. A fákon két olyan virágot is találtam, amelyben nemcsak a virágtakaró egyes levelei s a porzók voltak nagyobb számúak, hanem a termő is megkettőződött. A két egészen fiatal termő 2 mm magasságban alul nőtt össze. Ezekben a virágokban a virág minden egyes részének száma a normálisnak kétszerese volt. A virágokat elvirágzásukig figyeltem. A termők a beporzás után megduzzadtak, még jobban közeledtek egymáshoz, az összenövési sík felülete megnagyobbodott. (I. a 2. sz. szövegközi ábrát.) Ezekből a megfigyelésekből következik, hogy az ikertermések nemcsak a termő megkettőződése, hanem teljes virágösszenövés révén is keletkeznek, amely a kocsánynál kezdődik és átterjed a termőkre is. Az összenövés néha a magvakra is kiterjedhet. Piacról vagy kereskedésből származó anyagban több alkalommal találtam hármas csonthéjú diót öt gerezdű maggal, kettős mogyorómagot, kettős magvú szilvát vagy barackot.

A mechanikai okokra visszavezethető összenövések ismertetése során meg kell emlékezni az ún. tölcser alakú levelekről (*ascidium*), amelyek a teratológusok különös érdeklődését váltották ki. Fejlődésmenetüket és tömeges megjelenésük eseteit 1940-ben és 1960-ban megjelent, az irodalom felsorolásába felvett dolgozataimban ismertettem. (I. a II. és III. tábla rajzeit.)

Végül megemlítem, hogy mechanikai okokból származó összenövések előfordulnak tüskéken is.

Belső tényezők szerepe a rendellenességek kiváltásában

A hormonkutatás, a radiológia, az örökléstani ismeretek rohamos fejlődése s az öröklődésnek molekuláris biológiai alapokra való visszavezetése a teratológiai vizsgálatoknak is új irányt szab. Mindinkább bebizonyosodik, hogy az egyes növényegyedeken tapasztalható eltérések csak részben véletlen modifikációk, csak részben vezethetők vissza külső okokra, bizonyos rendellenes szervezetalakulások nemcsak organológiai, hanem sokkal mélyebbről eredő citológiai hatásokkal magyarázhatók, bizonyos esetekben pedig, például radiológiai hatások útján, mesterségesen is előidézhetők.

A fitoteratómák megítélésakor legcélszerűbb abból kiindulni, hogy a kérdéses aberráció öröklődik-e vagy sem. Ezen az alapon a növényi rendellenességeket csak részben tekinthetjük exogén erők által előidézett eltéréseknek, hanem egyes csoportjait genetikai megváltozásokként, elsősorban mutánsokként

kell felfognunk. Mutációkról azonban csak akkor beszélhetünk, ha örökletes változásokról, mégpedig a sejtekben felépült genetikai mechanizmus által egyébként szilárdan ellenőrzött öröklésment azonnali és vissza nem fordítható megváltozásáról van szó. A teratológiai mutánsokat, amelyek nem felelnek meg minden esetben ezeknek a feltételeknek, nem sorolhatjuk a típusos mutánsok közé. Ezekből a véletlen torz képződményekből nem is alakul ki progresszív fejlődési sor. Az ilyen elváltozások magas egyedszámon is csak ritkán, elszigetelten lépnek fel s nem ismétlődnek meg törvényszerűen. Ismerünk azonban olyan eseteket is, amikor a rendellenességek megjelenése sokkal gyakoribb s a gyakorlott szemű növényteratológus biztosan rá is talál az eltérésekre. Ezek a természetes populációkban fennmaradva esetleg evolúciós eltéréshez is elvezetnek. Éppen ezért újabban a teratológiai jelenségek evolúciós-filogenetikai jelentősége előtérbe került. (Takhtajan, 1959, Astié, 1963. — Vö. Györfly B., 1964:309.)

A teratológiai mutánsoknál nagyobb jelentőségűek a párhuzamos mutánsok, amelyek távoli rokonságban levő nemzetségekben azonos módon jelennek meg, pl. az óriás növekedés, a „szomorú” alakú fák, a peloria jelensége, a tartós szalagosodások stb.

A mutáció jelenségével magyarázható fejlődésrendellenességek létrehozatalában nagy jelentőségűek a strukturális aberrációk, amelyek ivari- vagy testi sejtek kromoszómáin lépnek fel. A kromoszóma aberrációk alapja a kromoszóma törés, amely a sejtlelet minden szakaszában bekövetkezik, de elsősorban a sejtmagvak osztódásakor figyelhető meg. A törések módja, mértéke és száma, a kromoszómák „gyógyulásának” és a részek újra összetapadásának módozatai szabják meg, hogy a kérdéses növény fenotípusában milyen elváltozások jelennek meg.

A fejlődési rendellenességeknek a szerkezeti aberrációkhoz hasonló másik citológiai alapja az ún. kiesés, amely valamely kromoszóma rész elvesztésével vagy inaktiválódásával jár együtt. A fenotípusban bekövetkező átalakulás ebben az esetben attól függ, hogy milyen mértékű a kiesés.

A kieséssel éppen ellentétes az a jelenség, hogy egyes kromoszóma-részek kétszeresen, néha többszörösen fordulnak elő ugyanabban a kromoszómában. A kettőződés fajon belüli genetikai differenciálódást is okozhat s ebben az esetben törzsfajlódástani jelentőségű.

A rendellenes fejlődés forrásaként említhető meg a transzlokáció is, vagyis egyes kromoszómaszelvények áthelyeződése más kromoszómákra, a törésdaraboknak más kromoszómákhoz való kapcsolódása. Érthető, hogy az ilyen elváltozások nagymértékben befolyásolhatják a rendellenes egyedek fenotípusának alakulását, ami az egyes faktorpárok szokatlan kapcsolódásának, sőt egyes faktorok teljes kicserélődésének eredménye.

A kromoszóma szerkezet rendellenes alakulására irányuló vizsgálatok az említett jelenségeket elsősorban sugárbiológiai hatásokra vezetik vissza. Igaz ugyan, hogy a sugárzások, eredetüket tekintve, exogén hatások. Minthogy azonban a sejtek finomabb felépítésében hoznak létre elváltozásokat, a rendellenességek létrehozatalában csak közvetett szerepet játszanak.

A sugárzás hatásmechanizmusára nézve két elméletet említhetünk meg. Az egyik a „találat-elmélet” (Treffentheorie), amely szerint a sugarak a DNS molekulával való közvetlen összeütközés révén fejtik ki hatásukat, a másik az ún. „indirekt-elmélet”, amelynek alapján a sugárzás a sejtben előforduló

vegyületek, elsősorban a víz ionizációja révén közvetve hat a DNS molekulákra s idézi elő azok roncsolódását.

Ezeknek a genetikai alapokra visszavezethető jelenségeknek határozott, utólagos bizonyítása igen nehéz feladat. Amikor egy fejlődésrendellenesség már megjelent és kifejlődött, akkor legfeljebb csak következtetni lehet a kiváltó okokra. A szomatikus sejtekben végzett citológiai vizsgálatok is csak megállapíthatják az örökítő anyagban végbement változásokat, a kiváltó okok felfedése nélkül. Pontos citológiai ellenőrzés viszont módszerbeli nehézségek miatt kevés és ilyen vizsgálatokkal elsősorban a Gramineae családba tartozó fajoknál sikerült véghezvinni.

A növényi sejtekre azonban, melyek igen sok osztódási ciklus után alakulnak kifejezett növényvé, nemcsak a már tárgyalt genetikai információk, hanem — amint erre már szintén utalás történt — a belső, a hormonális környezet is hatást gyakorol. A hormonális tényezők hatása pedig a későbbiekben a növény külső morfológiai alakulását szabja meg. Erre kísérleti bizonyítékok is vannak, amennyiben sikerült egyes növényfajok alaktani ismertetőjeleit a növények hormonháztartásába való beavatkozással olyan mértékben megváltoztatni, hogy azokat akár más fajokba is sorolhatnánk. Bebizonyosodott, hogy egyes növényi szervek növekedése és további szerveződésének útja azáltal szabályozható, hogy az illető szerv szervkezdeményéhez milyen összetételű s milyen mennyiségű hormont juttattak. Sikerült többek között összetett levelű növényeknél, a levélkezdemények hormonkezelése útján, a normálisnál kevesebb levélkéjű, sőt egyszerű levelű alakokat létrehozni. Ilyen jelenség egyébként a természetben is előfordul s erre dolgozatom rendszeres része I. fejezetének 8. alcíme alatt több növényfajnál magam is utalok. (Vö. H. LINSER u. R. KIRSCHNER, 1957.)

A rendellenességek felsorolása

Dolgozatomnak ebben a részében a Magyarország területén megfigyelt, feljegyzett és teratológiai gyűjteményekben elhelyezett rendellenességek felsorolását nyújtom. Az egyes teratómákat szervek szerint csoportosítva az alábbi beosztásban foglaltam össze:

I. HAJTÁSRENDELLENESSEGEK

1. Elszalagosodott szárak,
2. Elszalagosodott virágzati tengelyek,
3. Összenőtt levelek és levélkék,
4. Elágazó levelek és levélkék,
5. Számfeletti levélkék összetett levelekben,
6. Csökkent levélkeszám összetett levelekben,
7. Tölcsér alakú levelek és levélkék,
8. Összetett levél helyett egyszerű levél,
9. Kinövések a levéllemez felületén,
10. Rendellenes helyzetű levelek, zavar a levélállásban.

II. REPRODUKTÍV SZERVEK RENDELLENESSEGEI

A) Virág és virágzat rendellenességek

1. Sziromszerű lomblevelek vagy csészelevelek,
2. Ellombosodott porzók,
3. Sziromlevelek összeolvadása,
4. Virágrészek megsokszorozódása,

5. Virágkocsány és virág összenövésék,
6. Elágazó virágzati tengely,
7. Virág- és virágzati tengely túlnövésai,
8. Virág vagy virágzati tengely ellombosodása és elzöldülése,
9. Sexus változások.

B) Termés rendellenességek

1. Termés összenövésék.

III. EGYÉB RENDELLENESÉGEK

A felsorolásban az irodalomra új, vagy ritkábban előforduló rendellenességeket a növény tudományos neve előtt csillaggal jeleztem.

I. HAJTÁSRENDELLENESÉGEK

1. Elszalagosodott szárképletek — fasciatio caulis

Szalagosodáson (fasciatio) valamely, normális állapotban hengeres szárképlet, lapos, szalagszerű, gyakran szélesen elterülő, végén sokszor püspökbot-szerűen bekunkorodó kialakulását értjük, amely rendszerint eltérő levélállást is okoz. Keletkezése a szártenyészőkúpban bekövetkező nagymértékű sejtosztódással, bizonyos esetekben pedig a szárképletek oldalsó összenövésével magyarázható.

Érdekesebb szalagosodásokat az alábbi növényfajoknál figyeltem meg:

- Larix decidua* MILL. — Újszeged, Fűvészkert, 1950. és 1962.
Amaranthus deflexus L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
A. paniculatus L. — Újszeged, liget, 1957.
A. retroflexus L. — Klárafalva, 1952 és 1957. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 178, 180.)
 **Anemone barbulata* LAM. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
 **Armeniaca vulgaris* LAM. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1954.
Bellis perennis L. — Szeged, Vársétány, 1953.
Capsella bursa-pastoris (L.) Medic. — Újszeged, Tisza-töltés, 1958.
Carduus acanthoides L. — Tápé felé, csatornaparton, 1951. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 178, 179.)
Carpinus betulus L. — Újszeged, liget, 1938.
Chenopodium album L. — Klárafalva, 1938.
Cichorium intybus L. — Klárafalva, 1951.
Corylus colurna L. — Újszeged, Liget, 1950.
Cyclamen persicum MILL. — Újszeged, Kertészeti Vállalat, 1954.
 **Daucus carota* L. (Ernyősugár elszalagosodása összetett ernyős virágzatban.) — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Digitalis lutea L. — Szeged, klinikakert, 1957.
Elaeagnus angustifolia L. — Szeged, Felsőváros, 1951.
Erigeron canadensis L. — Mórahalom, tarlón, 1962. — Szeged, Belvárosi temető, 1969.
Fraxinus pennsylvanica MARSH. — Újszeged, Liget, 1950.
Gleditsia triacanthos L. — Szatymaz, 1957. (Sövényként ültetett fák.)
Hibiscus syriacus L. — Szeged, Roosevelt téri park, 1956.
Juglans regia L. — Újszeged, utcai fák, 1930.
 **Juglans nigra* L. — Újszeged, liget melletti fák, 1930.
Kochia scoparia (L.) Schrad. — Szeged, klinikakert, 1960.
Lycium barbarum L. — Szeged, Petőfitelep, körtöltés mellett, 1957.
Morus alba L. — Szeged—szőregi országút mellett, sorfák, 1938.
Populus tremula L. — Újszeged, utcai fák, 1939.
Ranunculus sceleratus L. — Szeged, Gedói réten, 1951. (cf. Timár apud Gallé, 1960: 177.)
Robinia pseudo-acacia L. — Klárafalva, 1940.
Rosa centifolia L. — Szeged, közterekben ültetett bokrokról, 1952.
Salix alba L. — Csongrád, Györfös, ártéri fák, 1957.
S. alba x *triandra*. — Klárafalva, Maros-part, 1938. U. ott, Hajdova, 1952.

Solidago canadensis L. — Szeged, Rókusi iskola, kerti állományban, 1956.
Sophora japonica L. — Szeged, utcai sorfákon, 1930—1957 között évenként; u. ott, 1968, 1969.

Taraxacum officinale F. WEBER EX WIGG. — Újszeged, Maros torkolat felé, réten, 1950. (Cf. Timár apud Gallé, 1960: 178.) — Szeged, Vársétány, 1954.

2. *Elszalagosodott virágzati tengely — Fasciatio axis inflorescentiae*

Zea mays L. (Kukoricatorzsa elszalagosodása.) — Klárafalva, Hajdova, 1939.

3. *Összenőtt levelek és levélkéik — Coharentia, adhaesio vel cohaesio foliorum et foliolorum*

Levélösszenövések, amint arra már dolgozatomban általános részében (v. ö. 204—206 old.) is utaltam, elsősorban külső tényezők hatására keletkeznek.

Gyűjteményem a következő, ebbe a csoportba sorolható rendellenességeket tartalmazza:

Phyllitis scolopendrium (L.) Newm. — Újszeged, Fűvészkert, melegházi anyagban, 1936.

Taxus baccata L. — Újszeged, liget, 1947, 1950. — Szeged, Széchenyi tér, 1952.

Acer campestre L. — Szeged, 1957.

A. negundo L. — Újszeged, liget, 1951.

**A. tataricum* L. — Újszeged, Fűvészkert, 1953.

Amaranthus retroflexus L. — Klárafalva, Somogyi-tanya, 1951.

**Armoracia lapathifolia* USTERI. — Keszthely, Kisbalaton, 1962.

Asclepias syriaca L. (Kettős és hármás lomblevél.) — Balatonszárszó, temető, 1954. — Csengele mellett, Kömpöci erdő, 1961.

Atriplex hastata L. — Tiszabó, Tisza-ártér, 1957.

A. tatarica L. — Újszeged, liget mellett, 1957.

Bergenia crassifolia (L.) Fritsch. — Szeged, Vársétány, 1952.

Beta vulgaris L. — Szőreg felé, szántóföldön, 1939.

Bidens tripartita L. (Sziklevél összenövések.) — Szeged, Felsőtiszapart, 1952.

Capsicum annuum L. — Hódmezővásárhely, konyhakertben, 1957. (Vö. Mándy, 1944: 40—42.)

Catalpa bignonioides WALT. — Szeged, Vársétány, 1952.

Cerasus avium MÖNCH. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.

C. vulgaris MILL. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1952.

Chenopodium murale L. — Újszeged, Maros-part, 1957.

Ch. strictum ROTH. — Szeged, gyomtársulásban, 1957.

Ch. Urbicum L. — Újszeged, Tisza-töltésen, 1957.

**Conium maculatum* L. — Klárafalva, Somogyi-tanya, 1951.

Cornus sanguinea L. — Szeged, Vársétány, 1952. — Újszeged, liget, 1962.

Cyclamen persicum MILL. — Újszeged, Kertészeti Vállalat melegházában, 1954.

Digitalis lutea L. — Szeged, Klinika-kert, 1956, 1957.

**D. sibirica* L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.

Euonymus japonicus TUHNBG. — Szeged, Vársétány, 1953.

E. europaeus L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.

Galega officinalis L. — Klárafalva, Hajdova, 1936.

Galium mollugo L. — Szeged mellett, Tápé felé, Tisza-töltésen, 1951.

Gleditsia triacanthos L. (A vegetációs kúpból elsőnek fejlődő, egyszerűhöz közelálló levélke egyik fele egyszerű, a másik fele szárnyalt.) — Újszeged, Bérkert sor, 1950. (Vö. Zsolt, 1957: 15—16, 20.)

Gymnocladus dioica (L.) C. Koch. — Szeged, Vársétány, 1952.

Hedera helix L. — Csongrád, városi parkban, 1956.

Helianthus annuus L. — Kistelek, előkertben, 1956. — Klárafalva, 1951. — Újszeged, 1952. — Tiszakécske, szőlőskertben, 1965.

H. tuberosus L. — Szeged, iskolakertben, 1955. — Szolnok, művésztelep kertjében, 1957.

Hibiscus syriacus L. — Szeged, Roosevelt tér, 1956, 1957.

Hydrangea macrophylla (THUNB.) Ser. — Szeged, Klinikakert, 1953.

Impatiens balsamina L. — Hódmezővásárhely, előkertekben, 1956, 1957.

Lamium purpureum L. — Gyula, temető, 1950. — Klárafalva, Hajdova, 1958.

Juglans regia L. — Apátfalva, templom mellett, 1952. — Újszeged, Odesszai körút, 1952. (Vö. Hortobágyi, 1949: 218—220.)

**Lepidium draba* L. — Klárafalva, Hajdova, 1951.
Ligustrum ovalifolium HASSK. — Szeged, Vársétány, 1958.
Lonicera caprifolium L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
L. frostyi LIND. (Kettős és hármás ikerlevelek.) — Szeged, Vársétány, 1952, 1953.
L. tatarica L. — Szeged, Vársétány, 1953.
Lycium barbarum L. — Szeged, Petőfi telep, 1957. Körtöltés mellett.
Magnolia soulangeana SOUL.—BOD. — Szeged, Széchenyi tér, 1956.
Mahonia aquifolium NUTT. — Szeged, Vársétány, 1951. (Vö. Hortobágyi, 1940: 45—46.)
Malus domestica BORKH. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1950.
Marrubium vulgare L. — Szeged, Felsővárosi utcán, gyomok társaságában, 1966.
Melissa officinalis L. Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Mirabilis jalapa L. — Szeged, utcai előkertekben, 1951, 1952, 1953, 1958.
Morus alba L. — Klárafalva, Szajol, Tiszadob. Országút mellett ültetett sorfákról, 1951, 1957, 1960, 1962. — Szeged, Ady tér. Kertben. 1958.
**Pastinaca sativa* L. — Keszthely, nedves rétről, 1962.
Persica vulgaris MILL. — Szeged. Gyümölcsöskertben, 1952.
Philadelphus coronarius L. — Szeged, Vársétány, 1951.
**Physalis alkekengi* L. — Tihany, üdülő kertjében, 1952. — Szeged, Népligeti tölgyes. Solo humoso. Ált ca 80 m. s. m. Legit: 8. VI. 1911. Lányi B. — (In herb. Mus. Sziedien-sis. — Detexit: L. Gallé.)
Phytolacca americana L. — Balatonfüred, balatonparti sétány, 1969.
Populus canadensis MÖNCH. — Ferencszállás, Maros ártér, 1958.
Populus nigra L. — Ferencszállás, kivágott utcai fa tövéből sarjadt vízajtásokon, 1958.
Prunus domestica L. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.
Ptelea trifoliata L. — Hódmezővásárhely, utcai bokrokról, 1951.
Pyrus communis L. — Újszeged, gyümölcsöskertekben, 1952.
Rosa centifolia L. — Szeged, utcai bokrokról, 1952.
Rubus idaeus L. — Makó, iskolakertben ültetett bokrokról, 1958.
Quercus petraea (Matt.) Lieb. — Pilis hegység, Lajosforrás, turistaház mellett, 1969.
Salix fragilis L. — Klárafalva, Maros töltés mellett, 1938. — Csongrád, Györfös, ártéri fákról, 1958.
S. triandra L. (Kettős és hármás ikerlevelek.) — Klárafalva, Maros töltés mellett, 1938. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 179—180.) — Lásd II. tábla 3. rajz.
Salvia nemorosa L. — Újszeged, Maros töltés, 1957.
S. splendens Sellow — Újszeged, liget, 1956. — Szeged, Rerrich tér, 1962.
Sambucus nigra L. — Újszeged, liget, 1952.
Scutellaria altissima L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Syringa persica L. — Szeged, Vársétány, 1951, 1956, 1957.
S. vulgaris L. (Kettős és hármás ikerlevelek.) — Szeged, Vársétány, 1951, 1952. — Szeged, Petőfi telep, 1957. — Görög szállás, vasúti állomás mellett, 1960.
**Tilia cordata* MILL. — Szeged, Széchenyi tér és utcai sorfákon, 1952—1957.
T. platyphyllos Scop. (Kettős és hármás ikerlevelek.) — Szeged, Széchenyi tér, Petőfi Sándor sugárút, Korányi rakpart, sorfákon. 1952—1953. (Vö. Gallé, 1940: 79. és ugyanott I. tábla. 2. kép.)
Thlaspi arvense L. — Újszeged, Tisza-töltés, 1957.
Verbascum lychnitis L. — Újszeged, Fűvészkert, 1958.
Viola mirabilis L. — Helemba, erdőben, 1857. Grundl I. (A Móra Ferenc Múzeum her-báriumában.)
V. odorata L. — Újszeged, liget, 1938. — Újszeged, melegági anyagból. Don.: Kocsis I.
Viburnum opulus L. — Szeged, Vársétány, 1952, 1953.
Zinnia elegans JACQU. — Hódmezővásárhely, virágos kertekben, 1956.

4. Elágazó levelek és levélkéék — *Fissio foliorum et foliolorum*

Az egyébként egyszerű szerv hasadását a teratológia „fissio”-nak nevezi. Az elágazó levélképlet megjelenésében alig különböztethető meg az ikerlevelektől. Itt is két-, igen ritkán háromcsúcsúvá válik a levél, a levélnyel és a főér azonban csak egy edénynyaláb köteget tartalmaz, amely a levéllemez különböző magasságában, gyakran csak közvetlenül a csúcs előtt ágazik el.

Levélhasadásokat az alább felsorolt növényfajoknál figyeltem meg:

- Acalypha wilkesiana* MÜLL.—ARG. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Amaranthus retroflexus L. — Klárafalva, Somogyi-tanya mellett, 1951.
Arctium lappa L. — Makó, kertben, 1957. — Szeged, Felsőváros, utcai csatorna mellett, 1957.
 **Armoracia lapathifolia* USTERI. — Klárafalva, konyhakertben, 1939.
Asclepias syriaca L. — Balatonszárszó, temető, 1954.
Atriplex tataricum L. — Újszeged, Tisza-töltés tetején, 1953.
Ballota nigra L. — Szeged, felsővárosi utcán, 1962.
Begonia rex PUTZEYS. — Szeged, üvegházi anyagban, 1962.
Broussonetia papyrifera (L.) L'Hérit — Szeged, Vársétány, 1957.
Buxus sempervirens L. — Újszeged, liget, 1950.
Cerasus avium MÖNCH. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.
Chenopodium album L. — Hódmezővásárhely, Népkert, 1956. — Szeged, Szilléri sugárút. járda szélén, 1961.
Ch. urbicum L. — Újszeged, Tisza-töltés, 1957.
Conium maculatum L. — Klárafalva, Somogyi-tanya, kerítés mellett, 1951.
Convolvulus arvensis L. — Újszeged, Kertészeti Vállalat telepén, 1949. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 178.)
Cornus sanguinea L. — Szeged, Vársétány, 1952.
Corylus avellana L. — Újszeged, liget, 1950.
C. columna L. — Szeged, Vársétány, 1953.
Cyclamen persicum MILL. — Újszeged, Kertészeti Vállalat üvegházában, 1951.
Cydonia oblonga MILL. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1951.
 **Elaeagnus angustifolia* L. — Szeged, Felsőváros, 1951, 1954, 1957.
Euphorbia lucida W. ET K. — Klárafalva, Hajdova, 1951, 1952. — Tiszatenyő, árterületen, 1958. — Tiszaföldvár, árterületen, 1963. (Vö. Gallé, 1957: 12—13.)
E. virgata W. ET K. — Klárafalva, Hajdova, 1952. (Vö. Gallé, 1957: 11—13.)
Euonymus japonicus THUNB. — Szeged, Vársétány, 1953.
E. europaeus L. — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Forsythia viridissima LINDL. — Szeged, Vársétány, 1953.
Fragaria ananassa DUCH. — Újszeged, veteményeskertben, 1951.
Fraxinus pennsylvanica MARSH. — Újszeged, liget, 1950.
Galega officinalis L. — Klárafalva, Maros-töltés mellett, 1940.
Gleditsia triacanthos L. — Újszeged, 1928. — Szatymaz, 1957, Tokaj, 1960. (Vö. Gallé, 1940: 74. és ugyanott III. tábla 2., 3., 4. és 5. ábra. — Zsolt, 1957: 15—22).
Glycyrrhiza echinata L. — Tiszaderzs, ártér, 1957.
Helianthus annuus L. — Újszeged, liget melletti utcák kertjeiben, 1951. — Klárafalva, 1952. — Csongrád, 1956. — Tiszakécske, szántóföldi anyagból, 1965.
H. tuberosus L. — Szeged, iskolakerti növényekről, 1951, 1952, 1955, 1957. — Szolnok, díszkertből, 1957.
Hydrangea macrophylla (THUNB.) Ser. — Szeged, klinikakert, 1953.
Ipomoea purpurea (L.) ROTH. — Szeged, díszkertből, 1957.
Juglans regia L. — Szeged, Felsőváros, 1952.
Laburnum anagyroides MEDIC. — Szeged, Aradi vértanúk tere, 1939.
Ligustrum ovalifolium HASSK. — Szeged, Vársétány, 1953.
Lonicera tatarica L. — Szeged, Vársétány, 1952, 1953.
Mahonia aquifolium NUTT. — Szeged, Vársétány, 1951. — Újszegedi kertben, 1958. (Vö. Hortobágyi, 1940: 45—46.)
Marrubium peregrinum L. — Szeged, Felsőváros, 1953.
 **M. remotum* KR. — Szeged, Felsőváros, 1952.
Medicago sativa L. (Végálló levélke fissioja.) — Újszeged, lucernástábla, 1958.
Mirabilis jalapa L. — Szeged, utcai fák köré ültetett növényekről, 1953.
Morus alba L. — Klárafalva, országút melletti sorfákról, 1951.
Parietaria officinalis L. — Tihany, házfalak mellett, 1952.
Parthenocissus quinquefolia (L.) Planch. — Szeged, utcai kerítésre felfuttatott növényekről, 1953. (Vö. Gallé, 1963: 204.)
P. veitchii (CAR.) REHD. — Szeged, Szemklinikai falára felfuttatott növényekről, 1953. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 177.)
Phaseolus vulgaris L. — Apátfalva, konyhakerti növényekről, 1957.
Ptelea trifoliata L. — Hódmezővásárhely, vasútállomás mellett, 1951.
Rosa centifolia L. — Szeged, utcai járdát szegélyező növényekről, 1953.
Salix alba x *triandra* — Klárafalva, 1939.
S. triandra L. — Szelevény, 1951. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 179—180.)

- Salvia splendens SELLOW. — Újszeged, liget, 1956, 1962.
 S. verticillata L. (Microascidium.) — Szeged, szabadkai vasúti töltés mellett, 1939 (Vö. Gallé, 1940: 78.)
 Sambucus nigra L. — Szeged, Vársétány, 1951. — Újszeged, liget, 1957. — Újszeged, Fűvész kert, 1962.
 Sinapis arvensis L. — Klárafalva, Hajdova, 1951.
 Solanum dulcamara L. — Tihany, Biol. Kutató Intézet körül, 1952.
 S. tuberosum L. — Szeged, Petőfitelep, konyhakertben, 1957.
 Spiraea schinabeckii ZABEL. — Szeged, Aradi vértanúk tere, 1952.
 Symphoricarpos rivularis SUKSDORF. — Újszeged, liget, 1957.
 Syringa persica L. — Szeged, Vársétány, 1956, 1957.
 S. vulgaris L. — Klárafalva, 1938. — Szeged, Vársétány, 1952, 1956. — Hódmezővásárhely, 1957. — Szolnok, 1957. — Tiszafüred, 1957. — Újszeged, liget, 1957.
 *Tilia argentea DESF. (Ligula fissio.) — Szeged, Széchenyi tér, 1953.
 *T. cordata MILL. — Szeged, Petőfitelep, 1956.
 T. platyphyllos SCOP. — Szeged, Korányi rakpart, 1953. — Ligula fissio: Szeged, Petőfi Sándor sugárút, 1953.
 *Torilis arvensis (Huds.) Lk. — Klárafalva, Hajdova, 1951.
 Tulipa gesneriana L. — Szeged, piaci anyagból, 1953.
 Ulmus minor MILL. — Klárafalva, Maros-ártér, 1951. — Csongrád, utcai sorfákon, 1957. (Vö. Gallé, 1963: 200—201.)
 Urtica dioica L. — Újszeged, Tisza-ártér, 1953, 1957. — Keszthely, Balaton-part, csónak kikötő mellett, 1962.
 *Xanthium strumarium L. — Tiszád, Tisza-ártér, 1962.
 *Xanthoceras sorbifolia BUNGE. — Szeged, Széchenyi tér, 1953.

5. Számfeletti levélkéek összetett levelekben — *Multiplicatio foliolorum in foliis compositis*.

Az összetett levelű növényfajok tenyeresen vagy szárnyasan összetett leveleiben a levélkéek száma szűk határok között megszabott, így a Glycyrrhiza echinata-nál 9—11, Laburnum anagyroidesnél 3, Potentilla recta-nál 5, Sambucus ebulusnál 7—9, Solanum dulcamara-nál 1—3, Trifolium pratense-nél 3. Az ebbe a csoportba tartozó rendellenességek között olyan levelek fordulnak elő, amelyeknél a levélkeszám — a felsoroltakhoz képest — feltűnően magas. Néha az összetett levél egy levélkéje helyett kettő, az átellenes, kettős levélképár helyett hármas levélkeörv jelenhetik meg.

Gyűjteményem az alábbi ide tartozó rendellenességeket tartalmazza:

- Glycyrrhiza echinata L. — Újszeged, Fűvész kert, 1962. — Szajol, Tisza-ártér, 1952.
 Laburnum anagyroides MEDIC. — Szeged, Aradi vértanúk tere, 1952.
 Mahonia aquifolium NUTT. — Szeged, Vársétány, 1951, 1958. (Vö. Hortobágyi, 1940: 45—46.)
 *Potentilla recta L. — Újszeged, Fűvész kert, 1962.
 Rosa centifolia L. — Szeged, díszkerti bokrokról, 1953.
 *Sambucus ebulus L. — Újszeged, Fűvész kert, 1962.
 Solanum dulcamara L. — Hódmezővásárhely, nedves árokparton, 1957.
 Trifolium pratense L. — Szeged, Gedó felé, réten, 1950. — Újszeged, liget, 1950.

6. Csökkent levélkeszám összetett levelekben — *Simplificatio resp. abortus foliolorum in foliis compositis*

A rendellenességeknek ebbe a csoportjába olyan ujjasan összetett vagy szárnyalt levelek tartoznak, ahol a levélkéek száma feltűnően alacsonyabb a normálisnál, illetőleg ahol az összetett levelek helyett egyszerű levelek jelennek meg, így pl. Rosa centifolia 5—7 levélkéjű szárnyalt levelei helyett 1—2—3 levélke, stb.

Amorpha fruticosa L. — Szeged, Tisza-part, 1958. — Szajol, Tisza-ártér, 1962.
Fraxinus ornus L. — Újszeged, Fűvészkert, 1956.
Gleditsia triacanthos L. — Újszeged, Középfasor, 1950.
Juglans regia L. — Apátfalva, utcai fákról, 1959. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952. — Újszeged, a Főfasor végén, Kertészeti Vállalat felé, 1952.
Juglans nigra L. — Szeged, Petőfitelep, 1957.
Parthenocissus quinquefolia (L.) PLANCH. — Hódmezővásárhely, Népkerti út, 1957.
Ptelea trifoliata L. — Hódmezővásárhely, vasútállomás mellett, 1951. — Szeged, Roosevelt tér, 1952.
Rosa centifolia L. — Szeged, díszkerti növényeken, 1953. (L. IV. tábla és vö. Györffy, 1960: 169.)
Solanum tuberosum L. — Apátfalva, konyhakertben, 1957.
Sophoria japonica L. — Szeged, utcai sorfákon, 1957.

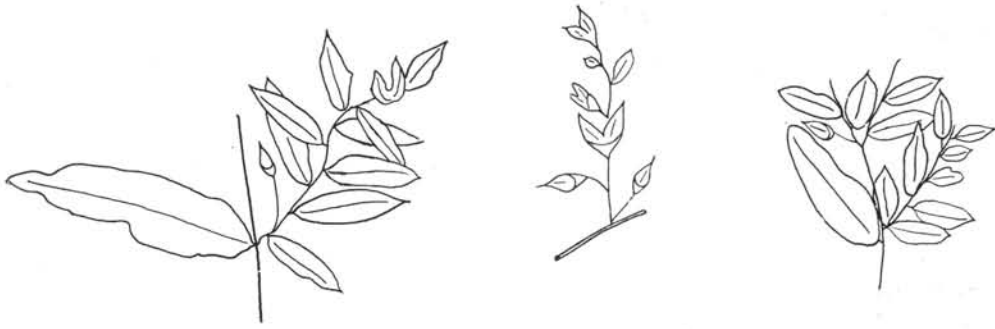
7. Tölcsér alakú levelek és levélkéék — *Ascidium foliorum et foliolorum*

Ascidiumon a tölcsérszerűen alakult levelet vagy levélkét értjük. Ha a tölcsér alakú levelek a levélszélek összenövése útján egy levélből vagy levélkéből alakulnak ki, akkor egylevelű tölcsérről (*ascidium monophyllum*) beszélünk. A tölcsér alakú levelek ritkábban két vagy három levél összenövéséből is keletkezhetnek (*asc. diphyllum* és *asc. triphyllum*). Ha a tölcsér belsejét a levéllemez színe képezi, akkor *epiascidium* keletkezik, ha — ritkábban — a levél fonákja fordul befelé, akkor *hypoascidium* jön létre. Néha a tölcsérképzésben a levéllemeznek csak egy része vesz részt. Gyakoriak az olyan tölcsérkéék, amelyek a levél fonákján, a főérből eredő vékony nyélen ülnek (*notascidium*). Ha csak a levél vállai nőnek össze, akkor *ascidium basale* áll előttünk, ha csak a levél csúcsa alakul ki tölcséren, akkor *apicalis ascidium* keletkezik. (Vö. Penzig, 1921, Bd. I. — Gallé, 1940: 66–67.)

Az előbbiektől termet tekintetében tér el az *ascidium microphyllum* (*ascidie pygmée*), amely fejlődésben visszamaradt, törpe nagyságú, tehát magában is rendellenes vagy normálisan is igen apró levélképletekből, pl. pálhalevelekből, levélnyélen felleépő apró sallangokból, pikkelylevelekből vagy fészkepikkelyekből alakul ki. (Vö. Gallé, 1940: 67.)

Tölcsér alakú leveleket a következő fajoknál figyeltem meg:

Acer campestre L. — Szeged, Felsőváros, 1957. — (Vö. Gallé, 1940: 71.)
A. negundo L. — Újszeged, liget, 1951.
A. platanoides L. — Szarvas, arborétum, 1969.
A. pseudo-platanus L. — Szeged, utcai sorfán, 1957.
Armoracia lapathifolia USTERI — Szeged, iskolakertben, 1951.
Bergenia crassifolia (L.) FRITSCH, — Szeged, Vársétány, 1952. (Vö. Hortobágyi, 1940: 5.)
Celtis occidentalis L. — Szeged, utcai fákon, 1948, 1961. — Újszeged, 1952. (Vö. Gallé, 1940: 73., 1955: 55–57.)
Chenopodium urbicum L. — Újszeged, 1939. (Vö. Gallé, 1940: 73.)
**Conium maculatum* L. — Klárafalva, Somogyi tanya mellett, 1951.
Corylus colurna L. — Szeged, Vársétány, 1936. (Vö. Gallé, 1940: 73.)
**Euonymus europaeus* L. (Két levélből összenőtt tölcsér.) — Újszeged, Fűvészkert, 1962.
Euphorbia lucida W. ET K. — Klárafalva, Hajdova, 1936. és 1952. (Vö. Gallé, 1940: 73–14., 1957: 11.)
Forsythia viridissima LINDL. — Szeged, 1952, Vársétány.
Fragaria ananassa DUCH. — Újszeged, iskolakertben, 1950. és 1961. (Vö. Gallé, 1940: 74.)
Fraxinus excelsor L. — Újszeged, liget, 1952.
Fr. pennsylvanica MARSH. — Újszeged, liget, 1950. (Vö. Gallé, 1940: 74.)
**Galega officinalis* L. — Klárafalva, Marosártér, 1940.
Gleditsia triacanthos L. — Újszeged, Középfasor, 1950, Klárafalva, vasútállomás mellett, 1967. (Vö. Gallé, 1940: 74, Zsolt, 1957: 17. és 1. I. ábra.)
Glycyrrhiza echinata L. — Klárafalva, Maros-ártér, 1936. (Vö. Gallé, 1940: 74.)
Hedera helix L. — Szeged, Aradi vértanúk tere, 1951.

1. ábra. Egylevelű és kétlevelű tölcserkék *Gleditsia triacanthos* szárnyasan összetett levelein.

Juglans regia L. — Szeged, 1950. — Újszeged, liget mellett és Apátfalva, utcai fákról, 1952. Vö. Gallé, 1940: 76., Hortobágyi, 1940: 2—3.) II. tábla 4—6. rajz.

**Lonicera frostyi* LINDL. — Szeged, Vársétány, 1952, 1953, 1955.

**L. tatarica* L. — Szeged, Vársétány, 1952. (Vö. Gallé, 1940: 76.) II. tábla. 7. rajz.

Parthenocissus quinquefolia (L.) PLANCH. — Szeged, 1951, 1953, 1957. (Vö. Gallé, 1940: 76. — Hortobágyi, 1940: 12—13. — Gallé, 1963: 204.)

Pelargonium peltatum (L.) ART. — Újszeged, liget, 1957. (Vö. Gallé, 1940: 77.)

P. zonale (L.) ART. — Székesfehérvár, vasúti állomás, 1952. — Szeged, díszkertekben, 1953, 1955. — Keszthely, ablakládában nevelt növényeken, 1954. — Klárafalva, parasztkertben, 1957. — Budapest, díszkertben, 1957. — Tokaj, erkélyen nevelt növényen, 1960. — Szolnok, vasútállomás, 1962. (Vö. Gallé, 1940: 77, 1963: 199.)

Populus canadensis MÖNCH. — Szeged, Petőfitelep, 1957. (Vö. Gallé, 1940: 77.)

P. tremula L. — Szeged, Tisza-part, 1959.

Salvia verticillata L. — Szeged, Belvárosi temető felé, vasúti töltésen, 1939. (Vö. Gallé, 1940: 78.)

Sophora japonica L. — Szeged, utcai sorfákról, 1951. (Vö. Gallé, 1940: 78.)

Spiraea schinabeckii ZABEL. — Szeged, Aradi vértanúk tere, 1952.

Syringa vulgaris L. — Szeged, Vársétány, 1956, 1957. — Hódmezővásárhely, Népkerti úton, 1957. (Vö. Gallé, 1940: 78.)

Taraxacum officinale F. WEBB EX WIGG. — Szolnok, Tisza-ártér, 1958.

**Tilia cordata* MILL. — Szeged, Korányi rakpart, 1957. (Vö. Gallé, 1940: 78.)

T. platyphyllos SCOP. — Szeged, Petőfi Sándor sugárút, 1953, Korányi rakpart, 1956, 1957. — Keszthely, Népkert, 1962. (Vö. Gallé, 1940: 79., 1963: 202.)

Ulmus minor L. — Klárafalva, Maros-ártér, 1951. — Algyő, Tisza-töltés mellett, 1950. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 178.) — Csongrád, 1957. (Vö. Gallé, 1963: 200—201.)

U. scabra MILL. — Makó, 1957. — Csongrád, 1958—1959. (Vö. Gallé, 1940: 79., 1963: 200—201.)

Urtica dioica L. — Kecskemét, Töserdő, leg.: Timár L. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 178.) — Kiskundorozsma, csatornapart, 1955. — Újszeged, liget mellett, 1953, 1957. — Keszthely, Népkert, Balaton-part, 1962. (Vö. még Gallé, 1940: 79.)

Vicia villosa ROTH. — Kiskundorozsma, Széksóstó, homokos-szikes talajon, 1953.

8. Összetett levél helyett egyszerű levél — *Simplificatio foliorum compositorum (epanodia)*

Ez a rendellenesség különösen a levél vagy vegyes rügyekből kibomló első lombleveleken figyelhető meg. Az összetett levelek helyett megjelenő egyszerű, egylemezű levelek nagyobbak, mint az összetett levél levélkéje s az összetett levelek leegyszerűsödésének menetét mutatják. Az alább felsorolt növényeknél fordulnak elő:

Acer negundo L. — Újszeged, liget, 1951.

Bidens tripartitus L. — Szeged, Felső-Tisza-part, 1952.

Fragaria ananassa DUCH. — Újszeged, veteményes kertben, 1951.

Fraxinus pennsylvanica MARSH. — Klárafalva, Maros-part, 1951.
Gleditsia triacanthos L. — Újszeged, Bérkert sor, 1951.
Gymnocladus dioica (L.) C. KOCH. — Szeged, Vársétány, 1952.
Ptelea trifoliata L. — Szeged, Roosevelt tér, 1952.
Robinia pseudo-acacia L. — Klárafalva, 1936.
Rosa centifolia L. — Szeged, utcai rózsaszegély növényein, 1952. (L. a IV. táblát.)
Sambucus nigra L. — Újszeged, liget 1950. — Szeged, Vársétány, 1952.

9. Kinövések a levéllemez felületén – *Enationes*

A levéllemez színén vagy fonákján, gyakran az ereken apró, másodlagos lemezzkék vagy levélszerű pikkelyek jelennek meg, amelyek olykor szegélyszerűen fogják körül a lemezt. Eddig a következő növényeken figyeltem meg:

Bergenia crassifolia (L.) FRITSCH. (Öröklődő jelenség!) — Szeged, Vársétány, 1952.
Brassica oleracea L. — Szeged, Rókusi feketeföldek, boltáskertészetben. — 1937.
Cyclamen persicum MILL. — Újszeged, Kertészeti Vállalat, üvegházban, 1954.

10. Rendellenes helyzetű levelek, zavar a levélállásban – *Transpositio foliorum et foliolorum, seu metastasis*

Armeniaca vulgaris LAM. (Apró levélkék a levélnyélen.) — Szeged, Felsőváros, 1952, 1956. — Szeged, Petőfitelep, 1957.
Bellis perennis L. (Leveles tőkocsány.) — Szeged, Vársétány, 1953.
Capsella bursa-pastoris (L.) MEDIC. (Levélke a virágkocsányon.) — Újszeged, Tisza-töltés, 1939.
Forsythia viridissima LINDL. (Hármas levélörv átellenes állású levélpár helyén.) — Szeged, Roosevelt tér, 1952.
Ligustrum ovalifolium HASSK. — Szeged, Vársétány, 1953. (Hármas levélörv.)
Lonicera frostyi LINDL. (Hármas és négyes levélörv átellenes állású levélpár helyén.) — Szeged, Vársétány, 1952, 1953.
L. tatarica L. (Hármas és négyes levélörv.) — Szeged, Vársétány, 1952.
Lysimachia vulgaris L. (Hármas és négyes levélörv.) — Csongrád, Tisza-ártér, 1956. — Újszeged, Maros-ártér, 1957.
Lythrum salicaria L. (Spirális levélállás keresztben átellenes állás helyett.) — Klárafalva, Maros-ártér, 1940.
Paris quadrifolia L. (Öt és hat levél a négyes levél helyén.) — Pilis hegység, 1864. és 1870. Gyűjt.: Grundl Ignác. (A szegedi Móra Ferenc Múzeum herbáriumában.)
Primula obconica HANCE (Apró levél a levélnyélen.) — Újszeged, Kertészeti Vállalat üvegházában, 1954.
Ulmus minor MILL. (Kettős spirálisban álló levelek.) — Kiszombor, utcai fák, 1938.
Tulipa gesneriana L. (Tőkocsányra felcsúszott s odanőtt levél.) — Szeged, piaci anyagból, 1950.
Zinnia elegans JACQU. (Hármas és négyes levélörvök.) — Hódmezővásárhely, villa-kertben a Népkert felé, 1956.

II. REPRODUKTÍV SZERVEK RENDELLENESSÉGEI

A) Virág és virágzat rendellenességek

1. Sziromszerű levelek vagy csészelevelek – *Petaloidia*

A virág részei foliaris eredetűek. Nem ritka rendellenesség, hogy a csészelevelek színben és állományban sziromszerűen jelennek meg. Ugyanez a változás következhetik be a kocsányra feltolódó apróbb lomblevelek esetében is. Ez a rendellenesség az ősi típus képviselő *Ranunculaceáknál* jól ismert, de gyakori a *Rosaceae* családban is.

Cerasus avium MÖNCH. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1951.

Malus domestica BORKH. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1951.

Rosa centifolia L. — Szeged, díszkerti cserjéken, 1952.

**Tulipa gesneriana* L. (Lomblevél és lepellevél összenövése, félig lepelszerű, színes, félig zöld: lomblevél.) — Szeged, piaci anyagban, 1954.

2. Ellombosodott porzók — *Stamina petaloidia*

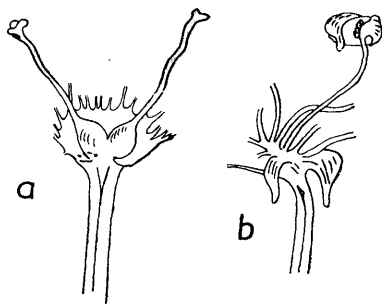
Ez a rendellenesség a Ranunculaceae és Nymphaeaceae családokban gyakori, de előfordul a törzsfejlődéstanilag hozzájuk közel álló Rosaceae családban is, így a cseresznyénél, *Cerasus avium* Mönch. (Újszeged, 1951.) figyeltem meg a porzók ellombosodásának szép eseteit. (Lásd 2. ábra b) rajz, és vö. Györfly I., 1960: 164. et Tab. II.)

3. Sziromlevelek összeolvadása — *Adhaesio petalorum in corolla*

A pártá egyes sziromlevelei már a virágrügyben összenyomódhatnak s két vagy több sziromlevél együttesen, összenőve fejlődhetik ki. Ez a rendellenesség a forrtszirmú pártá (corolla sympetala) fejlődésére mutat. A rendellenességet az alábbi két esetben figyeltem meg:

Fragaria ananassa DUCH. — Újszeged, iskolakertben, 1951.

Prunus domestica. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1952.

2. ábra. a) *Cerasus vulgaris* Mill. Kettős termő a virágban (syncarpia).

b) *Cerasus avium* Mönch. Ellombosodott portok (petaloidia).

4. Virágrészek megsokszorozódása — *Multiplicatio partium in floribus completis*

Az összeolvadás mellett a virág egyes részeinek megsokszorozódása is előfordulhat egyes virágokban. A csészelevelek, a sziromlevelek és a porzók többszöröződése szokott gyakrabban előfordulni, a termők számának megtöbbszöröződése ritkább teratológiai jelenség közé tartozik. A virágtakaró leveleinek és a porzóknak a normálisnál magasabb számban való megjelenése rendszeren hasadás, (fissio) következménye. Megfigyeltem forrtszirmú virág helyett, az őszibb típusra való visszaütesként, szabadszirmú virág megjelenését is.

Cerasus avium MÖNCH. (Sokszirmú pártá.) — Tápé. gyümölcsöskertben, 1951.

C. vulgaris MILL. (Sokszirmú pártá.) — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1952.

Convolvulus arvensis L. (Forrtszirmú helyett szabadszirmú virágok.) — Hódmezővásárhely, Sasér, 1957.

- Crocus variegatus* Hoppe et Hornschuh (Lepellevelek megsokszorozódása fissio útján.) — Kiskundorozsma, Nagyszéksós, 1937.
Forsythia viridissima LINDL. (A normálisnál nagyobb számú pártacimpák.) — Szeged, Vársétány, 1951.
Fragaria ananassa DUCH. (Nagyobb számú szírom a pártában.) — Újszeged, veteményeskertben, 1951.
 **Pyrus communis* L. (Nagyobb számú szírom a virágban.) — Újszeged, gyümölcsös-kertben, 1952.
Plantago lanceolata L. — Klárafalva, Hajdova, 1939. — Szeged, Petőfitelep, 1958. (Több hosszúkás virágzat a rendszeren egyvirágzatú tőkocsányon.)
Prunus domestica L. (A rendszernél nagyobb számú szírom.) — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.
Ranunculus acris L. (Ötnél nagyobb számú szírom a pártában.) Szeged, Gedó felé, 1950.
R. pedatus W. ET K. (Ötnél több szírmű pártá.) — Újszeged, liget mellett, gyepes területen, 1953.
Syringa persica L. (Ötnél több cimpájú pártá.) — Újszeged, Fűvészkert, 1953.

5. Virágkocsány és virág összenövésék — *Adhaesio pedunculi et synanthia*

A normálisan különálló kocsányok összenövése mechanikai okokra vezethető vissza. A virágösszenövés két egyenlő értékű virágkezdemény összeolvadása, a virágtengely vagy fészektányér hasadása útján következnek.

- Allium cepa*. — Apátfalva, Ferencszállás, Kiszombor, Klárafalva, Makó határában, hagymaültetvényeken, 1938, 1939.
Anethum graveolens L. — Apátfalva, konyhakertben, 1957.
Aristolochia clematitis L. — Deszk, Klárafalva, Maros töltésén, 1950.
Bellis perennis L. — Szeged, Vársétány, 1951.
Butomus umbellatus L. — Szeged, Káta-tó, 1937. — Klárafalva, Holt-Maros meder, 1938.
Cerasus vulgaris MILL. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1951.
Leontodon incanus (L.) Schrk. — Comit. Zala. In declivibus calcareis-graminosis supra pagum Vonyarc. — Legit J. de Rigler, 1930. — In Herb. Mus. Szegediensis. Detexit: L. Gallé. (Virágzat és tőkocsány összenövés.)
Linaria vulgaris MILL. — Szeged, Körtöltés mellett, 1939.
Narcissus poeticus L. — Újszeged, virágoskertben, 1951.
Prunus domestica L. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1951.
Traxacum officinale WEBB. — Újszeged, liget, 1952.
Viola odorata L. — Újszeged, melegágyi anyagban, 1962. (Leg. et don. Irene Kocsis.)

6. Elágazó virágzati tengely — *Fissio et adhaerentia axis inflorescentiae*

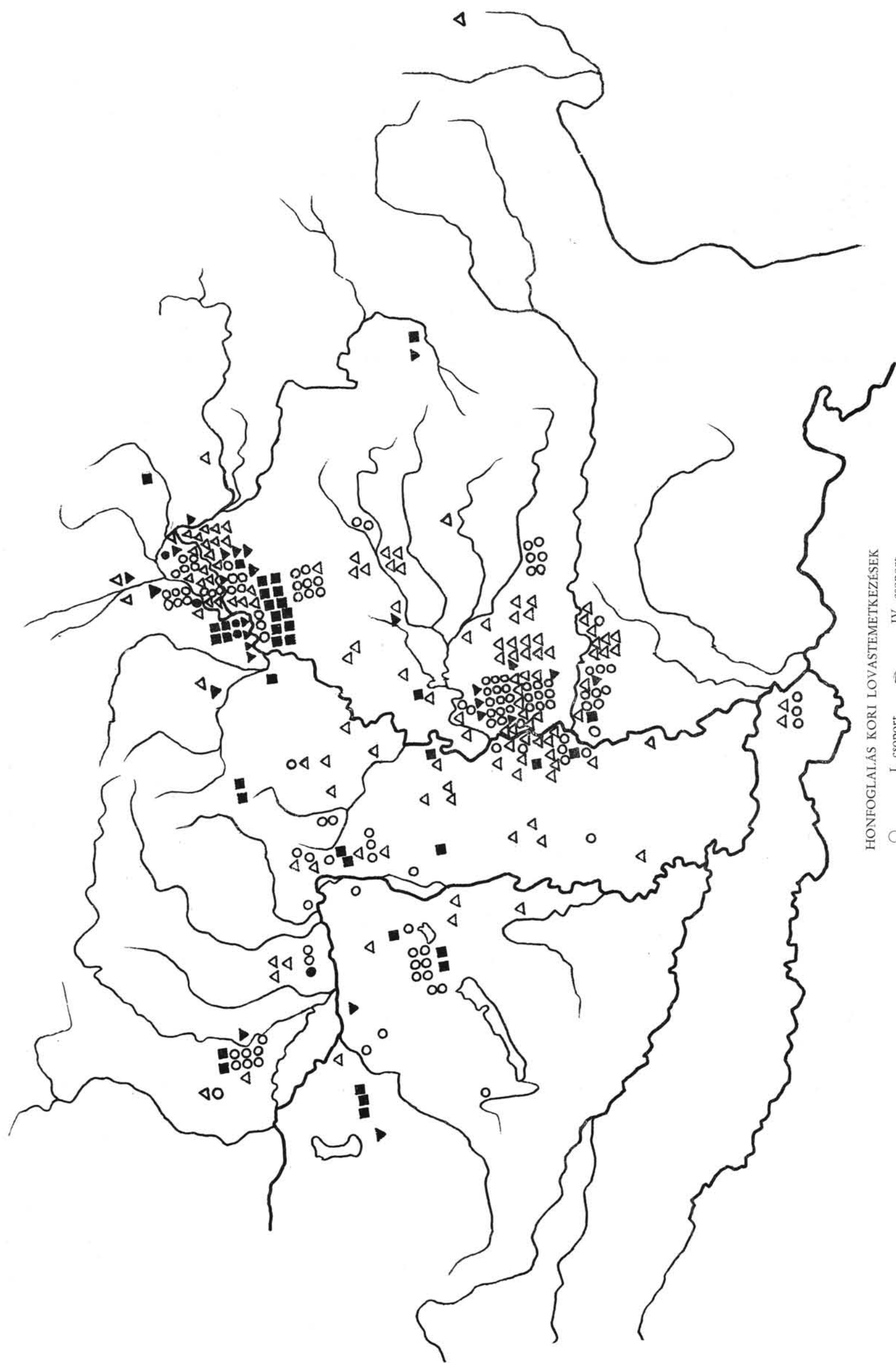
A virágzati tengely kettéágazása leggyakrabban fissio útján, ritkábban összenövés útján következik be. Az alábbi növényeknél tapasztaltam:

a) *Adhaerentia*

- Anethum graveolens* L. — Apátfalva, konyhakertben, 1962.
Bellis perennis L. — Szeged, Vársétány, 1951.
Euphorbia lucida W. ET K. — Újszeged, Maros torkolat felé, 1957.
Taraxacum officinale WEBB. — Szeged, Vársétány, 1954.

b) *Fissio*

- Alopecurus pratensis* L. — Klárafalva, Hajdova, 1939.
Amaranthus retroflexus L. — Klárafalva, kertben, 1951.
Carex hirta L. — Maroslele, Százázér, 1951. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 179.)
Lolium multiflorum LAM. — Szeged, in cultis, 1951. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 179.)
Plantago lanceolata L. — Szeged, Petőfitelep, 1958.
P. maritima L. — Csongrád megye. Dorozsmai vasútállomásnál, szikes legelőn. 1913. VII. 20.
 Legit: Lányi B. (In herb. Mus. Szegediensis. — Detexit L. Gallé.)
Salix alba triandra (Kettős barkák.) — Klárafalva, Maros-part, 1939.
Secale cereale L. — Mórahalom, rozstáblában, 1936.

HONFOGLALÁS KORI LOVASTEMETKEZÉSEK

- I. csoport
△ II. csoport
■ III. csoport
● IV. csoport
▲ V. csoport

Setaria lutescens (WEIG.) HUBB. — Klárafalva, Hajdova, 1939. — Hódmezővásárhely, 1956. — Szeged, Gedó felé, 1958.
S. verticillata (L.) R. ET SCH. — Klárafalva, Hajdova, 1938.
Triticum aestivum L. — Szeged, Rókusi feketeföldek, 1936.
Zea mays L. (Öt és kilenc „ujjú” kukorica torzsa-virágzat.) — Klárafalva, Hajdova, 1939.

7. Virág- és virágzat tengely túlnövésék — *Prolificationes thalami et axis inflorescentiae (diaphysis)*

A virág tengelyének túlnövése és azon újabb virág megjelenése ritkábban előforduló rendellenesség. Különösen ernyős virágzatú növényeknél viszont valamivel gyakoribb a virágzati tengely túlnövése és ezáltal „emeletes virágzat” keletkezése. (Vö. Hortobágyi, 1961: 665–666. és Timár apud Gallé, 1960: 178.)

A címben említett abnormitásokat eddig a következő fajoknál észleltem:

Bellis perennis L. — Szeged, Vársétány, 1951. (Vö. Kiss I., 1962: 30–31.)
Daucus carota L. — Hódmezővásárhely, Népkerti villák mögötti nedves réten, 1956.
Peucedanum oreoselinum (L.) MÖNCH. — Keszthely mellett, Vonyarcvashegy felé, árokparton, 1962.
Pelargonium zonale (L.) ART. — Szeged, díszkertben, 1953.
Primula obconica HANCE — Újszeged, Kertészeti Vállalat üvegházában, 1954.
Rosa centifolia L. — Szeged, utcán ültetett növényekről, 1952.

8. Virág és virágzat ellombosodása és elzöldülése — *Frondescentia et virescentia floris et inflorescentiae*

Az elzöldült virágoknál vagy virágzatoknál apró, teljesen zöld levéllemezekké jelennek meg a virágrészek helyén. Ha ezek a levélké nagyra növekednek és megközelítően lomblevélszerű lemezük fejlődik ki, ellombosodásról (*frondescentia*) beszélünk. Az elzöldült vagy lombosodott képletek rendszeresen sűrűn, csoportosan szoktak megjelenni. Említésre méltó esetei a következők:

Bellis perennis L. — Szeged, Vársétány, 1953.
Plantago major L. — Keszthely, Balaton-parti sétány, 1956.
Ranunculus sceleratus L. — Szeged, Gedó felé, 1951. (Vö. Timár apud Gallé, 1960: 177.)
Rosa centifolia L. — Szeged, utcai dísznövények között, 1952.
**Trifolium repens* L. — Selye (Comit. Baranya), réten, 1968. (Leg et don.: Dr. Á. Uherkovich.)
Tulipa gesneriana L. — Szeged, piaci anyagban, 1950.

9. Sexus változások — *Transformationes sexuales*

Hím és női jellegű virágzat egyes virágaiban ivari változásokat csak a kukoricán (*Zea mays* L.) figyeltem meg. Több esetben gyűjtöttem olyan torzsa-virágzatokat, amelyeknek a végén hím virágzat fejlődött (Klárafalva, Hajdova, 1957.) és olyan hím virágzatú „forgó”-kat, amelyekben kukorica szemek alakultak ki. (Klárafalva, Hajdova, 1957.) – Vö. Hortobágyi, 1955: 419.

B) Termés rendellenességek — *Aberrationes in differentiatione fructus*

1. Termés összenövésék — *Cohaerentia fructuum (Syncarpia)*

A termésösszenövés is embriális korban, a rügyben indulnak meg. Keletkezésük mechanikai okokra vezethető vissza. Többjüknek az összenövés a termésokcsányok összenövésével indul meg. Kettős magvak, kettős termések

gyümölcsfáinknál is ismertek, pl. kajszibarack, cseresznye, meggy. Az összenövés eredménye néha csak a termés vagy mag egy részére terjed ki, pl. három maghéjú kajszimag, dió. Érdekesebb esetei még az alábbiak:

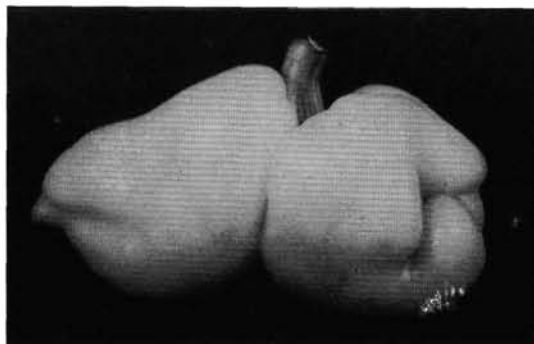
Anethum graveolens L. (Hármas, négyes, ötös, hatos ikerkaszatok.) — Apátfalva, konyhakertben, 1957.

Armeniaca vulgaris LAM. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.

Aristolochia clematitis L. — Szeged, Maros-torkolat, 1950.

Capsella bursa-pastoris (L.) MED. (Négyes és ötös becőkék.) — Újszeged, töltésoldalban, 1939.

Capsicum annum L. (Kettős és hármas paprika termések.) Vö. Mándy, 1944: 41—42. — Lásd: 3. szövegközi ábrát.

3. ábra. *Capsicum annum* L. (csemegepaprika) kocsányösszenövése és ikertermése.

Cerasus avium MÖNCH. — Tápé, gyümölcsöskertben, 1951.

C. vulgaris MILL. — Újszeged, gyümölcsöskertben, 1951. (Lásd 2. ábra a) rajz.)

Corylus avellana L. (Ikermogyoró.) — Szeged, piaci anyagban, 1952.

Fragaria ananassa DUCH. — Újszeged, konyhakertben, 1951.

**Gossypium hirsutum* L. — Gorzsa, állami gazdaság, 1951.

Juglans regia L. — Újszeged, 1938. és Szeged, 1951.

Persica vulgaris MILL. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.

Prunus domestica L. — Szeged, gyümölcsöskertben, 1952.

Rumex obtusifolius L. — Újszeged, gyomos telken, 1938.

III. EGYÉB RENDELLENESÉGEK — ABERRATIONES ALIAE GENERIS

Ebbe a csoportba azokat a rendellenességeket soroltam, amelyek az előbbi csoportokba nem oszthatók be. Ilyen fejlődés rendellenességek mind a hajtásszerveknél, mind a reprodukív szerveknél előfordulnak.

Lapjukkal és élükön összenőtt tüskék: *Rosa centifolia* L. — Újszeged, Főfasor, 1952. — *Robinia pseudo-acacia*, Szeged, Körtöltés mellett, 1958.

Ágtövis szalagosodás (fasciatio): *Gleditsia triacanthos*, Újszeged, sövényt alkotó bokrokról, 1938.

Levélke összeolvadása az összetett levél levélgerincével: *Gymnocladus dioica* (L.) KOCH. — Szeged, Vársétány, 1952.

Sérült levelek levélsúcsának összenövése: *Syringa vulgaris* L., Szeged, Vársétány, 1956.

Egyszerű levelek helyett több levélkájú levelek: *Forsythia viridissima*, Szeged, Vársétány, 1951, 1952. — *Salvia officinalis*, Újszeged, Fűvészkert, 1957.

Főér elágazása egyszerű levél lemezén belül: *Lonicera tatarica* L., Szeged, Vársétány, 1952.

*Főér túlnövése a levéllemez csúcán. — *Euphorbia lucida* W. ET K., Klárafalva, Hajdova, 1952. (Vö. Gallé, 1957: 13.)

Kétoldalian részarányos virág helyett sugarasan részarányos virág: *Linaria vulgaris* MILL., Szeged, Tisza-part, 1939.

Egyszerű sarkantyú helyett két sarkantyús virág: *Linaria vulgaris* MILL., Szeged, Tisza-part, 1939.

Hegyes sarkantyú helyén tompa méztartók: *Linaria vulgaris* MILL., Szeged, Felső-Tisza-part, 1939.

*A fészkepikkelyek elfásodnak, a virágok nem fejlődnek ki a fészekvirágzatban: *Centaurea calcitrapa* L., Szeged környékén. (Leg et don. Nagy Ilona.)

*Csírázó magvak a buga virágzatban (viviparia): *Glyceria aquatica* HARTM.—HOLMB., Maros-lele, Százázér csatorna, 1951. (Cf. Timár apud Gallé: 1960: 179.)

Másod- és harmadvirágzások: *Magnolia soulangeana* SOUL.—BOD., Szeged, Széchenyi tér, 1957. — *Robinia pseudo-acacia* L., Klárafalva, 1939.

Apró terméskek a normális méretű termés belsejében: *Capsicum annuum* L., Szeged, piaci anyagban, 1936. és 1957. években.

Irodalom

- Astié, M., Tératologie spontanée et expérimentale. — Ann. Sci. Nat. 3. 1963: 619—844.
- Boros Ádám, A turbolya — *Anthriscus cerefolium* (L.) HOFFM. — Magyarország kultúrflórája. 4. Budapest, 1964: 3/5—3/40.
- Faludi Béla, Örökléstan. — Budapest, 1963: 1—491.
- Gallé László, Növényi rendellenességek, I. Néhány növényrendellenesség az iskolakertből és herbáriumból. — Szegedi Klauzál G. gimn. ért. az 1937/38. tanévről. Szeged, 1938: 2—3.
- Gallé László, Növényi rendellenességek, II. A tölcséralakú levelekről. — Bot. Közl. 37. Budapest, 1940: 66—85.
- Gallé László, Növényi rendellenességek, III. Fán telelő *Celtis* ascidiumok. Bot. Közl. 46. Budapest, 1955: 55—58.
- Gallé László, Növényi rendellenességek, IV. Levélrendellenességek az *Euphorbia lucida* W. ET K. és az *Euphorbia virgata* W. ET K. kutyatejfajknál. — Bot. Közl. 47. Budapest, 1957: 11—14.
- Gallé László, Növényi rendellenességek, V. Fejlődésrendellenességek Timár Lajos herbáriumból. — Bot. Közl. 48. Budapest, 1960: 176—181.
- Gallé László, Nagyszabású ascidiumképződés néhány érdekes esetéről. — Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1963: 197—205.
- Győrfly Barna, A mutáció mint evolúciós tényező. — MTA Agrártud. Oszt. Közl. 23. Budapest, 1964: 303—321.
- Győrfly István, Ascidiembildung des Karfiolkrautes. — Flora. N. F. 23. Jena, 1928: 317—319.
- Győrfly István, Ein doppeltes Stengelblatt der Tanne aus der Hohen-Táttra. — B. D. B. G. 46. Berlin, 1928: 27—28.
- Győrfly István, Karfiolascidien aus Béla (Zipsen). — M. B. L. 30. Budapest, 1931: 114—115.
- Győrfly István, Über Anormitäten einiger Coniferen-Blätter. — B. D. B. G. 50. Berlin, 1932: 220—228.
- Győrfly István, Teratologica additamenta ad cognitionem Kőszegiensis. I.—III. — Vasi Szemle. 3. Szombathely, 1936: 339—341.
- Győrfly István, A kukoricalevél sallangosodása. — Növénytermelés. 7. Budapest, 1958: 153—172.
- Győrfly István, Teratogenesis Rosae indicae. — Bot. Közl. 48. Budapest, 1960: 158—175.
- Havas L.—Felföldy Lajos, Fasciation and kindred teratisms induced in plants by polyploidogenic agents. — Arch. Biol. Hung., Tihany, 17, 1947 (1948): 131—140.
- Havass Géza, Adatok és eredmények fajok más fajú alakulásáról. — MTA Agrártud. Oszt. Közl. 3. Budapest, 1952: 171—181.
- Hortobágyi Tibor, Növényrendellenességek Cinkotáról. — A Mahonia aquifolium lomb-levélrendellenességei. — Bot. Közl. 37. Budapest, 1940: 44—48.

- Hortobágyi Tibor*, Növényteratológiai adatok a virágosak köréből. — Kert. Akad. Közl. 7. Budapest, 1941: 125—138. (1—14 in sep.)
- Hortobágyi Tibor*, Növényteratológiai adatok a virágosak köréből, II. Agrártud. Egy. Kert- és Szőlőgazd. Karának Közl. 13. Budapest, 1941: 215—220.
- Hortobágyi Tibor*, Ágaskukorica kísérletek Egerben. — Egri Ped. Főisk. Évkönyve, Eger, 1955: 419—426.
- Hortobágyi Tibor*, A Jonathan alma ritka abnormitása. — Egri Ped. Főisk. Évkönyve, Eger, 1958: 473—475.
- Hortobágyi Tibor*, A Gimpáfrány [*Phyllitis scolopendrium* (L.) NEWM.] levélfodrosodása. — A *Syringa vulgaris* Willd. levélabnormitása. — Egri Ped. Főisk. Évkönyve, 1959: 665—667.
- Hortobágyi Tibor*, A *Chaerophyllum aromaticum* L. emeletes összetett ernyős virágzata és kocsányka-fasciatioja. — Egri Ped. Főisk. Évkönyve, VII. Eger, 1961: 665—666.
- Hortobágyi Tibor—Précsényi István*: Rózsa-áltermések rendellenességei. Bot. Közl., XLIX., Budapest, 1961: 27—29.
- Kiss István*, A meggy (*Prunus cerasus* L.) levelének néhány fejlődési rendellenességéről. — Szegedi Ped. Főisk. Évk. Szeged. 1960: 73—83.
- Kiss István*, A szásszorszép kerti változatának proliferációs fészekvirágzatáról. — Bot. Közl. 49. Budapest, 1962: 30—31.
- Klinkowskij, M.—Mühle, E.—Reinmuth, E.*, Phytopathologie und Pflanzenschutz. Bd. I. Berlin; 1965: 1—606.
- Linser, H. und Kirschner, R.*, Zur Beeinflussung der Blattbildung durch Morphoregulatoren. — *Planta*, 50, 1957: 211—237., 238—249.
- Linser, H., Kirschner, R. und Frohner, W.*, Veränderungen von Blattmorphologie und Blattfolge bei *Erodium cicutarium* unter dem Einfluss von Phenoxycarbonsäurederivaten. B. D. B. G. 68, 1955: 46—51.
- Mándy György*, Paprika-rendellenességek. — Bot. Közl. 41. Budapest, 1944: 39—43.
- Mándy György*, Dohányrendellenességek. — Bot. Közl. 46. Budapest, 1956: 189—199.
- Mándy György*, Körtegyümölcs-rendellenességek. — Agrártud. Egyet. Kert- és Szőlőg. K. Közl. 13. Budapest, 1949: 87—88.
- Penzig, O.*, Pflanzen-Teratologie, II. Aufl. Bd. I.—III. Berlin, 1921—1922: 1—283, 1—548, 1—624.
- Priszter Szaniszló*, A növényiszervtan terminológiája. — Keszthelyi Mezőgazd. Akad. Kiadv. 7. Budapest, 1963: 1—222.
- Takhtajan, A. L.*, Essays on the Evolutionary Morphology of Plants. — Washington, Amer. Inst. Biol. Sci. 1959.
- Vuillemin, P.*, Les anomalies végétales, leur cause biologique. — Paris, 1926: 1—357.
- Zsolt János*, Gleditsia lomblevél rendellenességek. — Bot. Közl. 47. Budapest, 1957: 15—22.

ENTWICKLUNGSABWEICHUNGEN BEI DEN GYMNOSPERMATOPHYTEN UND ANGIOSPERMATOPHYTEN

von

László Gallé

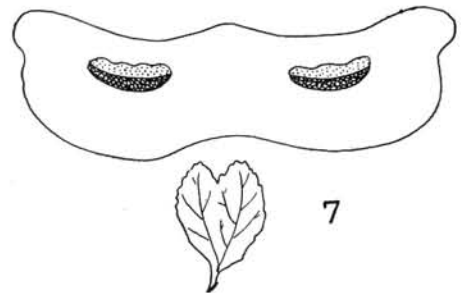
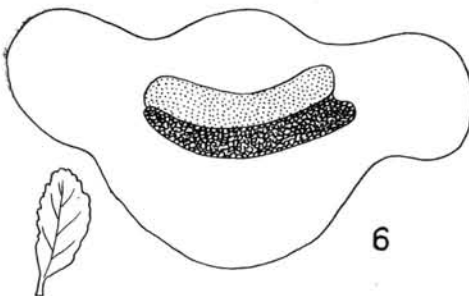
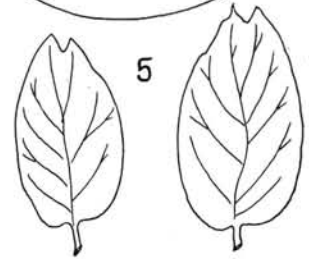
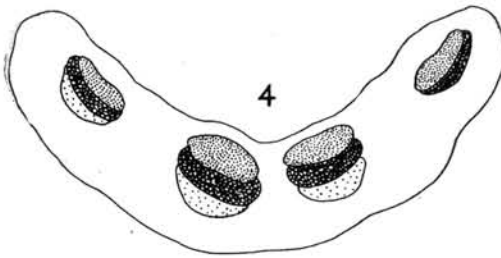
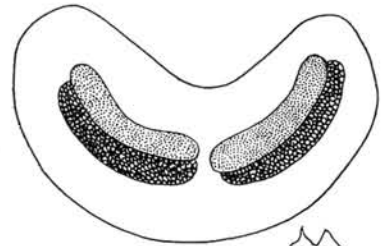
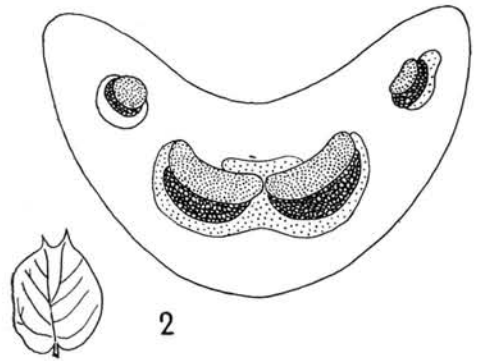
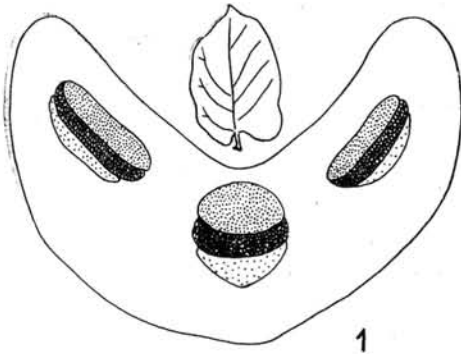
Der allgemeine Teil der Arbeit befasst sich mit den Ursachen der Pflanzenmissbildungen. Sie führt die Erscheinungen der Teratologie teils zu äusseren, teils zu inneren Gründen zurück. Unter den äusseren Ursachen werden mechanische, physische, chemische und biologische Faktoren bezeichnet, und zu den inneren Ursachen werden hormonelle, strahlungsbiologische und genetische Faktoren gezählt. Die Arbeit lenkt die Aufmerksamkeit auf die Möglichkeit der Veränderung der molekular-biologischen Faktoren, wie es die Fragmentatio, Letatio und Translocatio der Chromosome sind. Die Veränderung der genetischen Faktoren kann zur Herausbildung von teratologischen oder parallelen Varianten führen, und kann die Entstehung von neuen Formen oder Varianten hervorrufen.

Der systematische Teil der Publikation zählt in einer organologischen Gruppierung die Missbildungen der Spross-System und der reproduktiven und anderen Organe vor. Auf die in der Literatur bisher unbekannten oder seltener vorkommenden Missbildungen wird durch einen vor den wissenschaftlichen Namen der Pflanzen gesetzten Stern verwiesen.

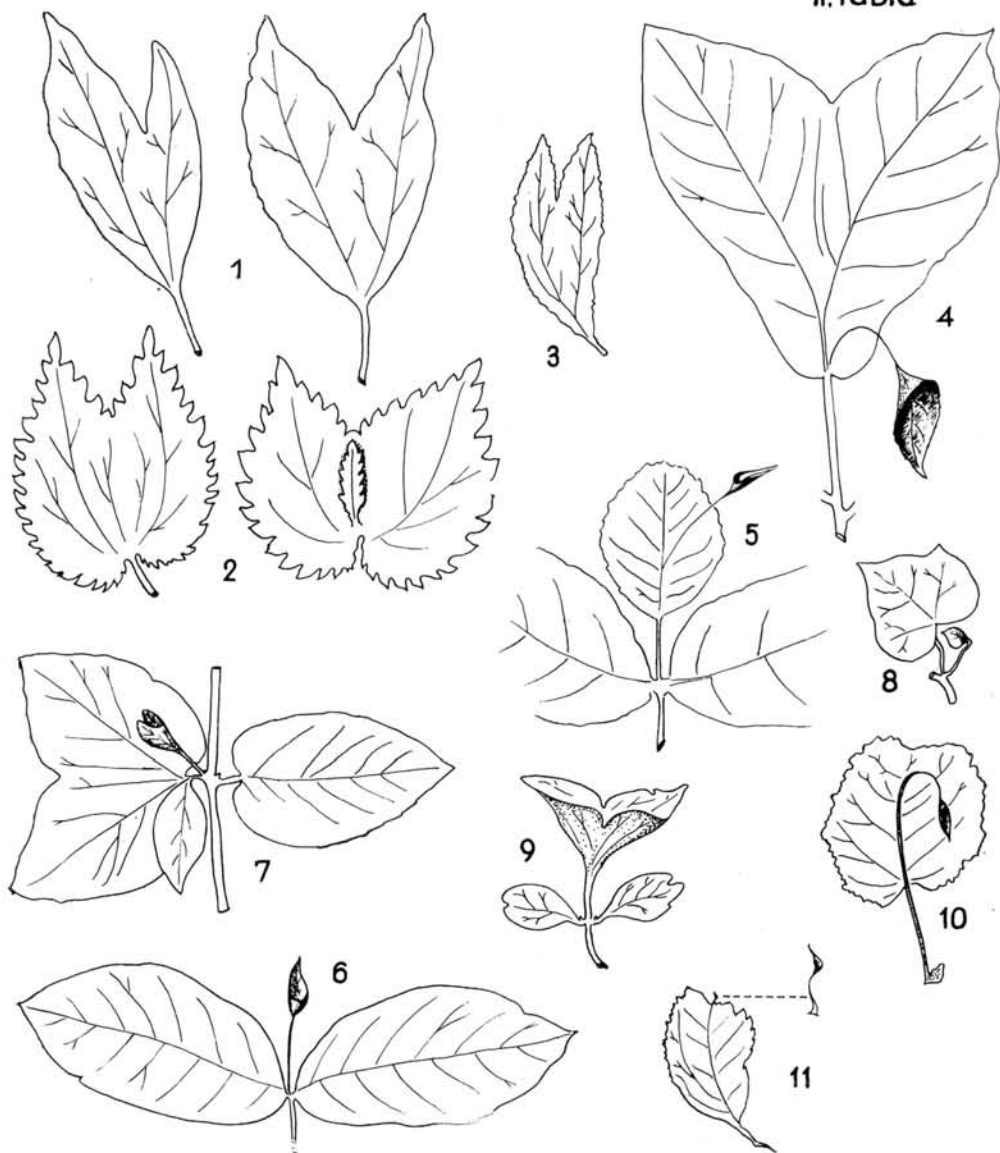
Táblamagyarázat

- I. tábla. 1. *Lonicera frostyi* levélalakja és normális levélnyelének k. m.-e.
2. *Lonicera frostyi* kétcsúcsú ikerlevele és az ikerlevél nyelének k. m.-e a megkettőződő edénynyalábokkal.
3. *Lonicera frostyi* ikerlevele.
4. *Lonicera frostyi* ikerlevele nyelének keresztmetszete.
5. *Lonicera tatarica* összenövés útján keletkezett kétcsúcsú levelei és a levélnyel k. m.-e a kettős edénynyalábbal.
6. *Euonymus japonicus* normálisan fejlett levele és levélnyelének k. m.-e.
7. *Euonymus japonicus* ikerlevele és levélnyelének k. m.-e a kettős edénykötegekkel.
- II. tábla. 1. *Magnolia suolangeana* ikerlevelei.
2. *Urtica dioica* ikerlevelei, az egyik kettős lemezen apró sallanggal.
3. *Salix alba* x *triandra* ikerlevele.
4.—5.—6. *Juglans regia* kettős levelei és ascidium képzése.
7. *Lonicera tatarica* ikerlevele, kettős ascidiuma és számfelveti levélkéje rendszeresen kialakult szárcsomón.
8. *Hedera helix* tölcséralakú levele normálisan fejlődő levélkéje mellett.
9. Két levélből összenőtt tölcsér *Chenopodium urbicum* csíranövénykéjén.
10. *Notascidium* képződése *Populus alba* levelének főere végén.
11. *Microascidium Forsythia viridissima* sérült lemezének főerén.
- III. tábla. 1—9. ábra. *Conium maculatum* levélke ascidiumai.
- IV. tábla. *Rosa centifolia* összetett leveleinek levélkeredukciója páratlanul szárnyalt levéltől az egyszerű levélig.

I. tábla

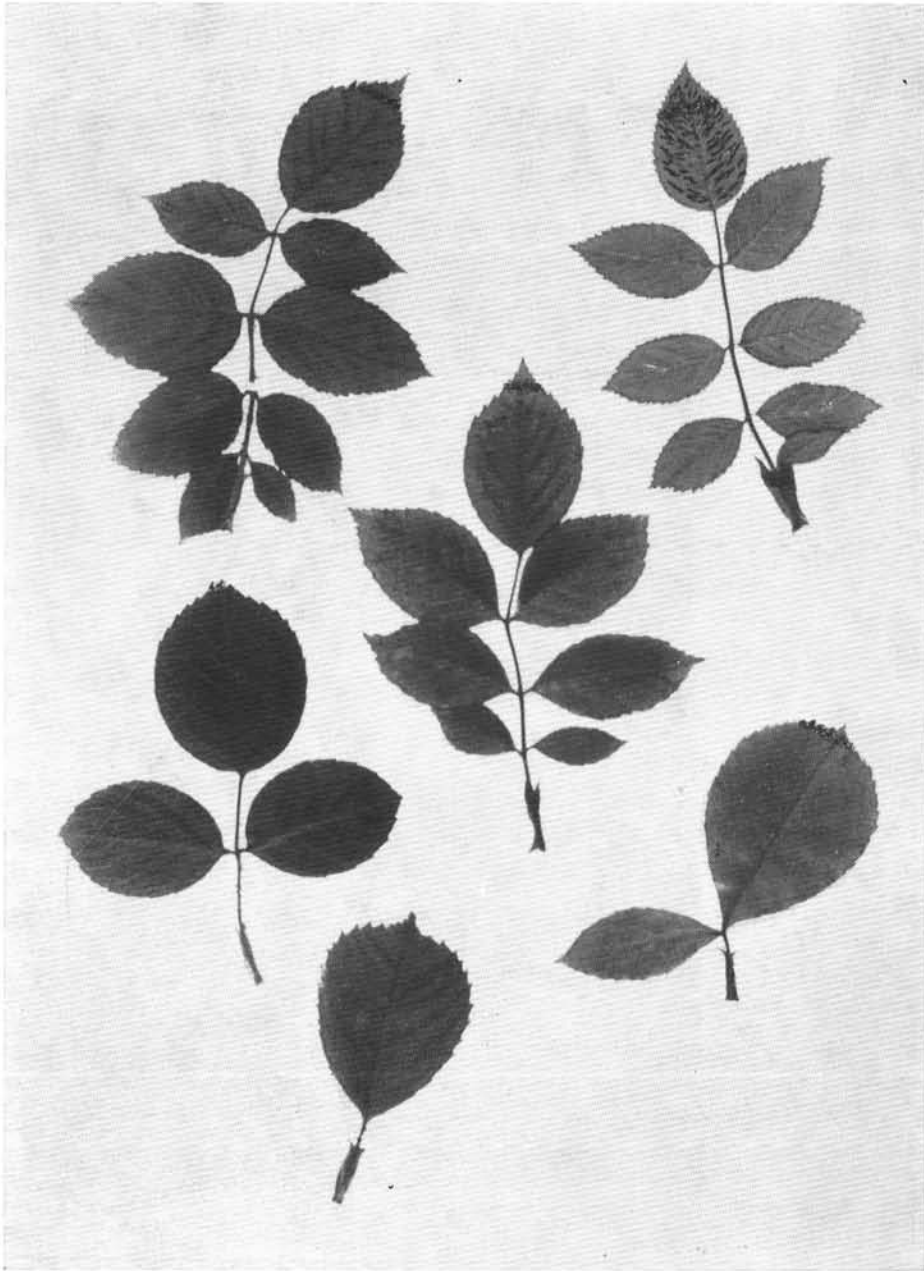

II. tábla

III. tábla

A PUSZTASZERI REZERVÁTUM ÉS MADÁRVILÁGA

MARIÁN MIKLÓS—VARGA BÉLÁNÉ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum — Pusztaszer)

Kettős kötelezettség készítetett bennünket e tanulmány megírására: a kultúrértékek nyilvántartása, a természettudományi helytörténet ápolása jórészt múzeumi feladat. A Pusztaszeri Rezervátum múzeumunk kutatási területén fekszik, célkitűzéseink körébe tartozott tehát annak feltárása, majd ismertetése a szakemberek és a nagyközönség előtt. Másrészt a Szegedi Akadémiai Bizottság (SZAB) Szikes-Kutatócsoportja éveken át tanulmányozta a pusztaszeri szikest. A kollektívában végzett ornitológiai kutatás eredményéről ez alkalommal számolunk be. Végül, úgy gondoljuk, tanulmányunk fontos lépés annak — a Magyar Tudományos Akadémia által létesített — bizottságnak a munkájában, amely az UNESCO szervezésében kidolgozott International Biological Program keretében a természetvédelmi területek tudományos kutatására alakult.

A vizsgálati évek alatt sokrétű és terjedelmes anyag gyűlt össze, melynek teljes közlése e tanulmány kereteit meghaladná. Ezért mindössze arra szorítkozunk ez alkalommal, hogy bemutassuk a rezervátumot a maga természeti adottságaival és szemlét tartsunk madárvilága fölött. A minőség mellett ez első bemutatás alkalmával különösen fontos a mennyiség is, ezért igyekszünk a fajok egyedeinek számáról tájékoztatást nyújtani. Súlyt helyeztünk a fajok évi — néhány esetben napi — mozgalmának bemutatására. Ahol lehetőség adódott, kitértünk a populáció-dinamikai viszonyok rövid érzékeltetésére. Általános bemutatónkat, jelen munkánkat a következő, részletekbe menő dolgozatok prodromuszként közöljük.

I. A rezervátum története

A Pusztaszer melletti jellegzetes szikes élővilágának megmentése érdekében az első lépést dr. Varga Béla, Pusztaszer község körzeti orvosa és felesége dr. Vargáné Palotás Klára tették. Tevékenységüknek, melyet dr. Beretzk Péter támogatásával folytattak, köszönhető, hogy Pusztaszer Községi Tanácsa 1960-ban védetté nyilvánította a Dongér-tó területét és ott a madarak költési idejében a legeltetést, valamint a székfűvirág szedését megtiltotta. A községi tanács ezzel a széles látókörű elhatározásával megadta az általa nyújtható erkölcsi támogatást, de a terület őrzítéséről nem állott módjában gondoskodni. Az őrzést a Varga házaspár végezte, valamint a Dongér-tó mellett lakó Szász András juhász, aki természetszeretetből, önzetlenül igyekezett a terület háborítatlanságát biztosítani. Az így beállott valamelyes nyugalom mellett és a lefolyó vizek egy részének visszatartásával elérték, hogy már a védettség első évében mintegy 20 gulipán és széki lile fészkelte itt.

A határozottabb védelem érdekében a Varga házaspár javasolta a községi

tanácsnak, hogy ajánlja fel a területet az Országos Természetvédelmi Hivatalnak. Az 1962-ben ez ügyben folytatott helyszíni tárgyalás — amelybe most már, az Alsótisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság képviselőjében dr. Aldobolyi Nagy Miklós is bekapcsolódott és lelkesen szorgalmazta a teljes védelem kimondását — eredménytelenül végződött. A terület tehát továbbra is a község kezelésében maradt.

1965-ben sikerült az Országos Természetvédelmi Hivatal (OTvH) képviselőjében S. Szabó Ferencnek megállapodást kötnie az érdekeltekkel. Az OTvH 1927/1965. OTvH sz. rendeletével a Dongér-tavat és környékét „értékes madár- és növényvilágának háborítatlan fenntartása és kutatása érdekében” természetvédelmi területté nyilvánította. Őrzésére rezervátum-ört alkalmazott, majd 1968-ban madármegfigyelő tornyot építtetett. Fontos lépések történtek tehát a sziki madarak populációjának fenntartására, illetőleg a vizsgálatok elősegítésére.

A pusztaszeri szikes különleges sztyepei madárvilága jelentős vonzóerőt gyakorol a hazai és külföldi természetvizsgálókra.

1964 óta a SZAB Szikes-Kutatócsoportja, amely a Dél-Alföld szikesvizeinek komplex hidrobiológiai vizsgálatát végzi, rendszeresen kutatja a területet.

1933 és 1944 között, majd a legutóbbi években dr. Pátkai Imre rendszeresen kutatott a szomszédos Sövényháza körüli vidéken és eközben tanulmányozta Pusztaszer környékét is.

1965-ben dr. Tildy Zoltán tanulmányozta a rezervátum madárvilágát és készített filmet a madarak fészkeléséről.

Dr. Győry Jenő évek óta végez megfigyelést a területen. Dr. Keve András is vizsgálta itt a madárvilágot.

A külföldi ornitológusok közül, megfigyelést végeztek a rezervátumban: dr. E. Hindl (London), dr. E. Rutschke (Potsdam), dr. W. Makatsch (Bautzen), dr. Z. Kux (Brno), dr. G. Zink (Radolfzell). 1968-ban látogatást tett a rezervátumban a Balatonszemesen rendezett Nemzetközi Madárvédelmi Konferencia (ICBP) mintegy 20 külföldi delegátusa.

E tanulmány szerzői 1964 óta rendszeresen végzik megfigyeléseiket. Varga Béláné természetszerűleg igen sokszor megfordult a rezervátumon, mivel Pusztaszeren lakik. Marián Miklós — az egészen zord téli hónapok kivételével — havonta rendszeresen végzett egy-két napos (néhány esetben 3–4 napos) megfigyeléseket.

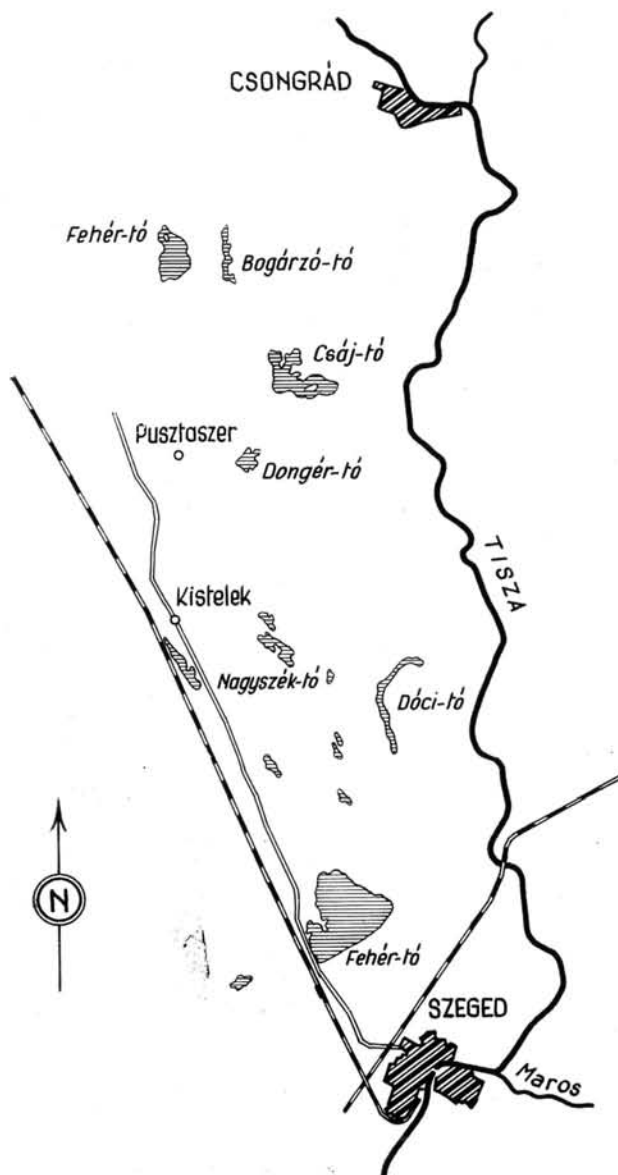
Szerzők hálásan emlékeznek a nemrég elhunyt dr. Kolosváry Gábor akadémikusra és köszönetüket fejezik ki dr. Megyeri János tanszékvezető főiskolai tanárnak, akik mint a SZAB témafelelősei támogatásukkal segítették kutató munkájukat. Köszönettel tartozunk dr. Győry Jenőnek és dr. Pátkai Imrének megfigyeléseik átengedéséért.

II. Természeti viszonyok

A rezervátum Pusztaszer község határában, Szegedtől kb. 35 km-rel északra található.

A középpontjában fekvő Dongér-tó (másként Búdösszék) az alföldi szikes tavak egyik jellegzetes tagja.¹ A Tisza-völgy és a Duna–Tisza közí hátság

¹ Helyesen, limnológiai értelemben a „tócsa” megjelölést kellene alkalmaznunk. Célserűnek látszik azonban — az általános szóhasználatnak megfelelő — „tó” elnevezés megtartása.

1. sz. térképvázlat

érintkezési határán, a Magyar Alföld legmélyebb területéhez közel helyezkedik el. Eróziós medre a pleisztocén és holocén során képződött üledékrétegekben alakult ki. Ezek legfelső tagja állóvízi, finom szemcséjű szikes agyag, amely úgyszólván tökéletes vízzáró réteget jelent. Éppen ezért felszínalatti talajvízi és rétegvízi beszivárgás gyakorlatilag nincs. (Legfeljebb igen magas vízállásnál fordul elő és ekkor jelenthet vízutánpótlást.) Vízét közvetlen kör-

nyezetének összefolyt vizeiből és a tóba hullott csapadékból nyeri. (Andó, 1968, Molnár, 1968.)

A Dongér-tó természeti földrajzi viszonyait a következőképpen jellemezhetjük (Andó, 1968):

Hossza 1,2 km, szélessége 0,9 km. Partszegélyét kisebb-nagyobb beugró földnyelvek teszik változatossá. A keleti part alámosott, mélyített és leszakadozott. Vize a lebegő iszaptól zavaros, sok helyen tejszerű. A tófenék ragadós, iszapos, nehezen járható. A meder átlagos vízmélysége 0,6 m, amely azonban augusztusra rendszerint 0-ra csökken, vagyis teljesen kiszárad. Szárazabb években előfordulhat (mint 1968-ban is), hogy már április végére, május közepére elveszti vizét. Egy rövid csapadékos periódus azonban ismét állóvízi tükört eredményezhet.

Éghajlata jellegzetesen szélsőséges, kontinentális. Évi középhőmérséklete 10,8 °C. Januári középhőmérséklete -1,5 °C, a júniusi 22 °C felett van. A téli és nyári középhőmérsékleti értékek között tehát 20 °C ingadozás tapasztalható.

A csapadék évi összege mindössze 573 mm, míg a tó évi párolgási értéke 650–700 mm, ami a nyári időszakban a víz teljes elpárolgását eredményezi. (Ez az oka annak, hogy a Dongér-tóban csak kevés hal — leginkább keszeg, ponty, naphal — él. Ezek magas vízálláskor a Dongér-, ill. a Büdösszék-csatornából jutnak be.)

A vízfelület nyugati részén néhány hold kiterjedésű, gyér növényzetű szikes földsziget emelkedik. Átlagos csapadékjárású esztendőkből május végén szárazföldi úton élőlény ide bejutni nem tud, aminek a madarak zavartalan fészkelése szempontjából van jelentősége.

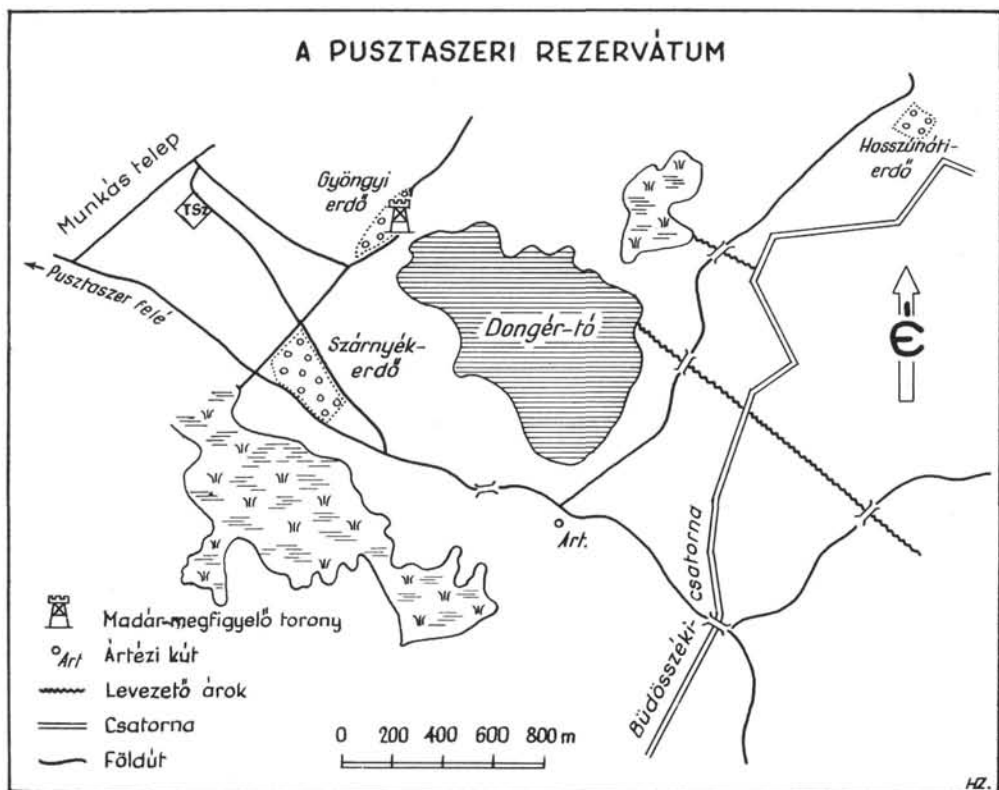
A Dongér-tó 95%-ban növényzet nélküli. A halofil hínárvegetáció, sajnos, az időszaki kiszáradások miatt majdnem teljesen eltűnt. A mederben elszórtan, szigetszerűen sziki káka [*Bolboschoenus maritimus* (L.)] foltok láthatók. Ugyanez a növény borítja a partokat is. (A helybeli pásztorok „csatak”-nak nevezik.)

A terület jellegzetes madárvilágának kialakításához nagymértékben járulnak hozzá a tó déli és északkeleti partjai közelében fekvő sziki-mocsarak, mocsárrétek, az ún. semlyékek, amelyekben buján díszlenek a különböző kákás, sásos növénytársulások. (Bodrogközy, 1968.) (l. 2. sz. térképvázlat.)

A mintegy 500 hold sziki-legelő legértékesebb növényegyüttese az ecsetpázsitos állományok.

A pusztai madarak megtelepedése, fészkelése szempontjából nagy jelentősége van a legelőnek és — érdekes módon — a legeltetésnek. A szarvasmarha és birka legeltetése (fészkelési időn kívül) a terület védetté nyilvánítása után is engedélyezett. Ugyanis, főként a birka legeltetéssel megakadályozható, hogy dús csapadéku esztendőkből magas-füves vegetáció alakuljon ki és ezzel a rezervátum pusztai jellege megváltozzék. Ez a tapasztalat alakult ki a régi Szegedi Fehértó Rezervátumon, de másutt, így a határainkon kívül fekvő franciaországi Camargue-ban is. Sajnos, a kérdésnek árnyoldalai is vannak: a marhák, birkák esetleges taposása némi veszteséget, a pásztorkuttyák vagy a madártojást étkezési célokra gyűjtő pásztorok érzékeny kárt okozhatnak.

A tó nyugati és déli partján két kisebb erdőfolt található: a Gyöngyi- és a Szárnyék-erdő. Állományuk főképp akác- és nyárfából áll. Sajnos, nem tartozik már a védett területhez a kis Hosszúhát-erdő, amely a tótól mintegy 2 km távolságra fekszik északnyugati irányban és ahol kékvércse kolónia alakult ki.

2. sz. térképvázlat

A 770 kh. (443 ha) területű rezervátum nemcsak azért értékes, mert ritka sziki madarak költőterülete, de a madárvonulásban betöltött szerepe is jelentős. Megfigyeléseink szerint a legtöbb vízimadár-faj a Tisza-völgy mentén vándorol. A Tisza folyásával párhuzamosan húzódó tóláncolat, ahova a Dongér-tó is tartozik, jó megállóhelyet biztosít a madárcsapatoknak. (1. sz. térképvázlat.) Ugyancsak a Pusztaszeri rezervátum földrajzi fekvése magyarázza meg, mi az oka annak, hogy míg a Szegedi-Fehértó sziki madarakban az utolsó évtizedben sajnálatos módon elszegényedett, a Dongér-tó madárnépessége gyarapodott. Amikor a Fehértó vízszintjét a haltenyésztés érdekében felemelték, a sekély vizet igénylő sziki madárfajok nem találtak ott megfelelő életteret. Természetes, hogy a vonulási útban fekvő tavakra, így első sorban a pusztaszeri szikesre települtek át. Kétségtelen, hogy az ottani gazdag fauna szétszóródása éreztette hatását Kardoskútra, a Szabadka melletti Ludastóra, de még a morva tavakra is.

III. A madárvilág mozgalma

A szikes tó és mocsár madárélete a tavaszi és őszi madárvonulás idejében a legélénkebb. A következőkben ezt a mozgalmat mutatjuk be. Korántsem kívánunk azonban a vizsgált időszakban megfigyelt összes madárfaj érkezésével,

vagy távozásával foglalkozni. (E tekintetben utalunk az I. sz. táblázat adataira.) Inkább csak jellemezni szeretnénk — a nagyobb egyedszámmal előforduló vagy fontosabb sziki madárfajok mozgalmának bemutatásával, a mennyiségüket jellemző adatok felsorolásával — a rezervátum madárvilágának e fontos mozzanatát.

A téli hónapokban rendkívül csekély a madárellet megnyilvánulása. A jégbe dermedt tavon és semlyékekben egy-egy odatévedt nádi sármány (*Emberiza schoeniclus*) mozog. A széljárta sziki legelőn vetési varjak (*Corvus frugilegus*) és mezei pacsirták (*Alauda arvensis*) keresgélnek, néha egy-egy szürke varjú (*Corvus cornix*) látható. Az akácerdő foltokban feltűnik a mindenütt jelenlévő szarka (*Pica pica*), néhány széncinege (*Parus maior*), olykor kék cinege (*Parus caeruleus*) kutat az ágak között. Néha gatyás ölyv (*Buteo lagopus*) repül át a rezervátum fölött.

Február közepétől kezd mozgalmassá válni a madárvilág élete. A tó egyes részein megolvad a jég és nyíltvíz-foltok keletkeznek. Ide szállnak le a csapattól érkező tőkésrécék (*Anas platyrhynchos*). Megérkeznek a nyári lúd (*Anser anser*) kis falkái és a nagy lilik (*Anser albifrons*) számottevő csapatai. A hónap végén már nagyszámú búbos (Vanellus vanellus) és seregély (*Sturnus vulgaris*) szorgoskodik a pusztán. A póling (*Numenius arquata*) is rendszerint ilyenkor érkezik.

A tavaszi madármozgalom március—áprilisban bontakozik ki a maga teljességében. A jég eltakarodik. A hóolvadástól, esőzésektől megsaporodott víz hatalmas területet borít, a Szárnyék-erdő és a Gyöngyi-erdő lábáig ér. A víztükréből egy-két lapos sziget emelkedik ki. Mindez kiválóan alkalmas a madárvonulás főidejében érkező vízi madárcsapatok megpihenésére. A semlyék sűrű avas és újrannövekedő növényzetével a gázlómadarak meg a hamarosan nagy létszámmal érkező szárcsák (*Fulica atra*) kedvelt helye.

Megsokasodik a récefajok száma. Tömegesen jelentkeznek a csörgő (*Anas crecca*), majd a bőjti réce (*Anas querquedula*). Szép számmal látható a kanalas réce (*Spatula clypeata*) és a barát réce (*Aythya ferina*).

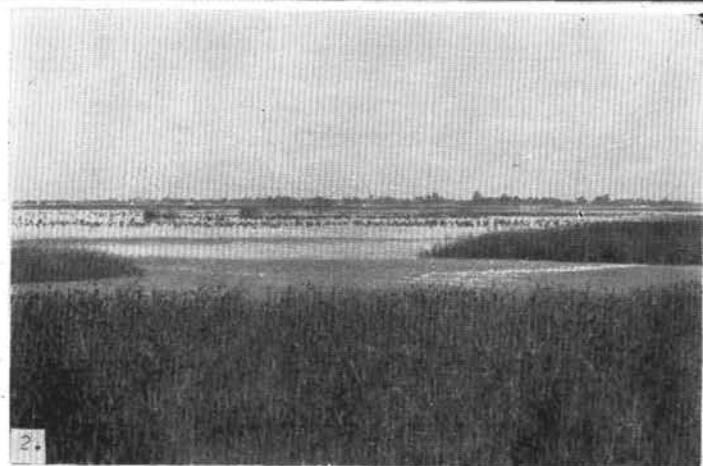
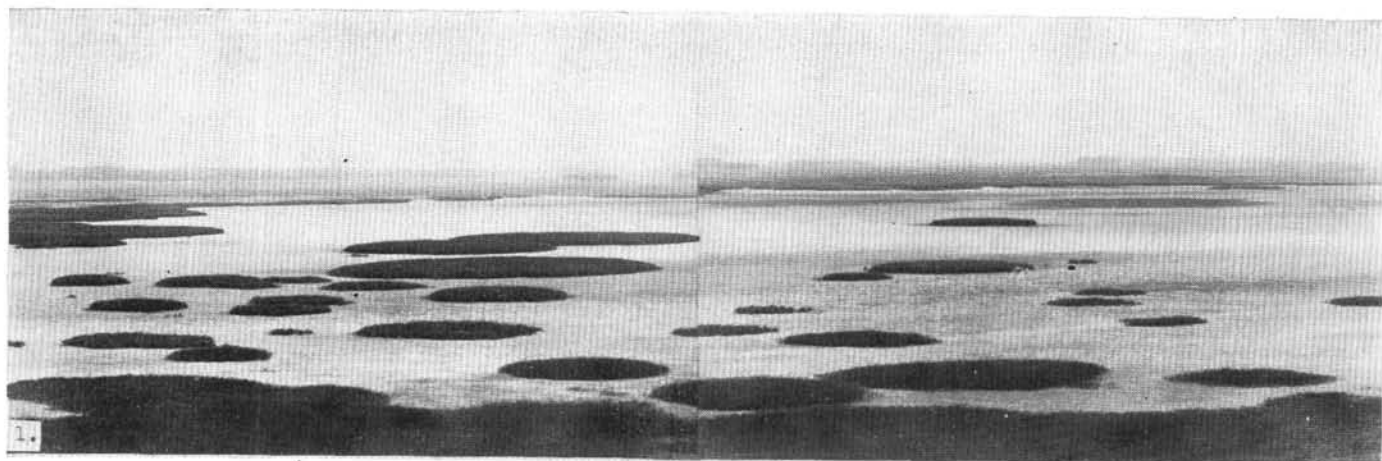
A cankók közül ezres tömegben érkezik a pajzsoscankó (*Philomachus pugnax*), de a piros lábú cankó (*Totanus totanus*) is jelentős számmal van képviselve. Előbbiek majd továbbvonulnak, utóbbiak kisebb része itt marad fészkelésre. A vízre ereszkedő, fáradt goda (*Limosa limosa*) csapatok is több száz egyedből állanak.

Többnyire március közepe táján érkezik a rezervátum három legértékesebb sziki madárfaja: a széki lile (*Charadrius alexandrinus*), a gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) és a gulipán (*Recurvirostra avosetta*).

A sirályok közül a dankasirály (*Larus ridibundus*) 100—200 példányból álló seregei már februárban megjelennek. A halászcser (*Sterna hirundo*) és a kormos szerkő (*Chlidonias niger*) kis csapatai csak áprilisban tűnnek fel.

Áprilisban jelennek meg a bakcsók (*Nycticorax nycticorax*) és kis kócsagok (*Egretta garzetta*) kisebb-nagyobb csoportjai. Ilyenkor foglalnak fészket maguknak a kék vércsék (*Falco vespertinus*). E hónap közepe táján hangzik fel először a semlyék felülülő növényzetéből az énekes nádiposzáta (*Acrocephalus palustris*), a cserregő nádiposzáta (*Acrocephalus scirpaceus*) és a foltos nádi-poszáta (*Acrocephalus schoenobenus*) hangja. A sziki legelőn meg-megvillan a visszatért sárga billegetők (*Motacilla flava*) élénk színű tollruhája.

A mozgalom utolsó nagyobb hulláma május közepén éri a rezervátumot, amikor a kanalas gémelek (*Platalea leucorodia*) nagy csapatai tűnnek fel a tavon.

I. 1. A kiszáradt Dongér-tó, sziki-káka foltokkal. Der ausgetrocknete Dongér-See mit Salzsteppenbinsenflecken 2. A partor is magas káka fedi. Auch das Ufer ist von hoher Binse bedeckt

A tavaszi vonulás idején, még kedvezőtlen időjárás esetén is, igen élénk a madarak jövése-menése a védett területen. Ez a sürgölődés azonban, a tavaszi mozgalomra jellemzően, csapatokban, csoportokban megy végbe.

Érdekes, hogy a nagy mozgás mellett, bár sok ezer, néha több tízezer madár tartózkodik ebben az időszakban a szikesen, nem túl sok madárhang hallatszik. A récék hápogása, ludak kiáltozása, cankók füttye, bíbicek jajongása, sirályok siránkozása hallható, de mindez valahogy elvész a pusztaság térségei fölött. Hangerejében elmarad egy-egy dunántúli erdei tó, vagy láp tavaszi madárzsivajtól, de talán még a Tisza-menti ártéri liget-erdők is jobban telítve vannak tavaszi madárhanggal.

A madármozgalom idején átmenetileg különös madáregyüttesek alakulnak ki. Szárazföldi és vízi madarak vegyülnek egymással. 1966. III. 25-én pl. a Dongér-tó sáros vízszegélyén 14 pajzsoscankó, 87 seregély és bíbic, egymással teljesen elkeveredve, szedegetett.

A Pusztaszeri Rezervátumban tanulmányozott madárvonulást jellemzi, hogy a madárfajok elég jól elkülönülő szakaszossággal érkeznek. Ennek érzékeltetésére bemutatjuk az 1967. év első hónapjaiban feljegyzett vonulási jelentés egy részletét:

- II. 20.: megérkeztek az első ludak (nagy lilik, nyári lúd),
- II. 21.: kb. 1000 réce (tőkés, csörgő) szállt le a tó jégmentes foltjaira,
- II. 22.: 18 dankasirály érkezett,
- III. 1.: megjöttek az első bíbicek és kb. 200 lúd (nagy lilik),
- III. 2.: szárcsák és pólingok érkeztek,
- III. 5.: a pajzsoscankó tömegesen jelentkezett,
- III. 8.: itt vannak a gulipánok és a széki lilék,
- III. 12.: piroslábú cankó csapatok jöttek,
- III. 13.: a gulipánok elmentek,
- III. 14.: feltűntek a szürke gémeek,
- III. 17.: kb. 50 gólyatöcs, bakcsók, küszvágó csérek érkeztek,
- III. 25.: 17 kormos szerkő a tó fölött,
- III. 27.: 2 vörös gém érkezett,
- III. 28.: 3 kis kócsag jelentkezett,
- III. 31.: 130 danka sirály érkezett, a ludak elhagyták a pusztát,
- IV. 7.: 32 daru vonult át a rezervátumon.

A tavaszi vonulás befejeződésével megszűnik a madarak csapatos mozgása. Megkezdődik a költés időszaka, amikor már jobbára csak egyesével röpködő, táplálékkereső madarakat láthatunk.

A madárvonulás őszi jelenségei nem olyan feltűnőek a rezervátumon, mint a tavaszi érkezés mozgalma. Tavasszal az egyes csapatok érkezése aránylag jól megfigyelhető. Ősszel az egyes fajok útrakelése többnyire nem észlelhető határozottan, inkább csak valamelyik madárfaj hiánya tűnik fel.

Az őszi mozgalom tulajdonképpen azokkal a madárcsoportosulásokkal indul meg, amelyeket már nyár közepétől kezdve megállapíthattunk. Július második felétől észlelhető a Szárnyék-erdőben a bakcsók félezres létszámot elérő gyülekezete, a Dongér-tavon a kanalas gémeek több százas csoportosulása. A déli semlyékben óriási madárcsapatok húzódnak meg. Több ezer különféle fajú cankó és bíbic tartózkodik ott a földhátakon. meg a csatlakozó sziki legelőn.

Augusztusban néha több száz golyából álló csapat álldogál az iszapos tófenéken és a füves parton. A gyülekező kanalas gémekek száma olykor meghaladja az ezret is. Még a rendesen csak néhány egyeddel képviselt kóborló kis kócsagok száma is egy-két tucatra emelkedik. A védett terület 3 fő fészkelő faja a széki lile, a golyatöcs és a gulipán is e hónapban készülődik útra. Szeptember végére eltűnnek a pusztáról.

Szeptemberben és októberben — bár a vonuló pólingok száma is magas — mennyiségükkel a récék dominálnak. 5—6 ezres tömegüktől feketélik a Dongér-tó vize. Megszámolni lehetetlen a helyét állandóan változtató, úszó sokaságot. A fajok aránya ez idő tájt kb. így alakul: 50% csörgő réce, 25% tőkés réce, 25% egyéb récefaj (elsősorban kanalas, barát és cigány réce).

Október végén, novemberben a ludak — elsősorban a nagy lilik — veszik át a vezető szerepet. A jelentős számban itt tartózkodó északi vándorok mélyen a középső területre vagy a semlyékek rejtett vizeire húzódnak. Jelenlétüket — különösen az ilyenkor már gyakori sűrű ködben — csak erős hangjuk árulja el.

December elején többnyire befagynak a rezervátum vizei. A vízi madarak elhagyják a területet. A szárazföldiek közül is csak kevés találja meg létfeltételeit a kietlenné vált pusztán.

Meg kell itt említenünk a magyar puszták madárelétének egyik különleges jelenségét: az *átnyaralást*. Egyetértve Beretzky fehérhavi vizsgálataival (Beretzky, 1956), megállapítható, hogy egyes vonuló madárfajok (mint pl. a pajzscankó) a tavaszi és őszi vonulási időszakok között, a nyári hónapokban is képviselve vannak néhány, vagy több egyeddel. Tavaszi tartózkodásuk oly későre nyúlik és őszi elvonulásra való gyülekezésük olyan korán kezdődik, hogy a két mozgalom szinte egybeesik. Az átnyaralás tényét egyes fajoknál igazolják „A megfigyelt madárfajok” című fejezet adatai.

*

A madárvonulás időszakaiban, különösen ősszel igen nagy a rezervátumon a *helyi madármozgás*.

A Dongér-tó és a környezetében levő semlyékek nem tudják a sok ezernyi vendégmadarat élelemmel ellátni. A tavon hosszabb-rövidebb időre megjelenő vándorok tehát a környező tavakra, mezőgazdasági területekre járnak táplálkozni.

A helyi mozgalmat — megfigyelési naplónk alapján — a récék és a sirályok esti és reggeli húzásának bemutatásával érzékeltetjük:

A madarak, a húzási irányból következtetve, valószínűleg a szomszédos Csáj-, Bogárczó- és Péteri-tóra váltanak át, illetőleg onnan repülnek át a Dongér-tóra. (L. 1. sz. térképvázlat.)

A récék (nagy részt tőkés és csörgő réce) húzása a Dongér-tavon 1967. szeptember 7-én este:

ÉNY-ről 8 csapat érkezett, összesen mintegy 200 egyeddel,

NY-ről 9 csapat repült be, összesen kb. 90 egyeddel.

Az egyes csapatok 2—9 perces időközökben szálltak le a tóra. Egy-egy csapatban 10—16 példányt számoltunk.

A mozgalom 16 óra 9 perctől 18 óra 32 percig tartott.

1967. szeptember 8-án, hajnalban:

ÉNY-ről 28 csapatban kb. 1100 réce érkezett. A csapatok 7—160 példányból állottak,

É-ről 12 csapatban kb. 180 réce szállt be, csapatonként 15—50 példánnyal,

NY-ról 17 csapatban kb. 550 réce érkezett, 9–70 csapatlétszámmal.
A csapatok leszállása 2–9 perces időközökben történt.

A mozgalom 4 óra 40 perctől 7 óra 20 percig tartott. (Meg kell azonban jegyezni, hogy kisebb csapatok egész nap mozgtak, északi és nyugati irányban röpülve.)

A *dankasírályok* húzása a Dongér-tavon: 1967. szeptember 7-én, este: ÉNY-ról 12 csapatban mintegy 280 sírály érkezett. Csapatonként 11–33 egyeddel,

É-ről 16 csapatban kb. 580 sírály jött. Csapatonként 10–120 egyed, NY-ról 24 csapat, kb. 600 sírály érkezett. Csapatonként 6–100 egyed.

Az egyes csapatok 2–8 perces időközökben érkeztek.

A mozgalom 17 óra 47 perctől 18 óra 50 percig tartott.

1967. szeptember 8-án, hajnalban:

ÉNY felé 8 csapat röpült, 7–35 példányt számláló csapatokban,

É felé 3 csapat távozott, egy-egy csapatban 4–27 egyeddel,

NY felé 5 csapat szárnyalt, 30–60 egyeddel egy csapatban.

Összesen mintegy 220 danka sírály húzott ki a tóról. A csapatok indulási ideje között 5–13 perc telt el.

A mozgalom 4 óra 49 perctől 5 óra 44 percig tartott.

IV. A megfigyelt madárfajok

I. FÉSZKELO FAJOK

Podiceps nigricollis — Feketenyakú vöcsök

Olykor, magasabb vízállásnál feltűnik egy-egy példány. 1967-ben talán fészkel is. Ez év májusában ugyanis nászjátékukat is megfigyeltük a Dongér-tavon. Fészküket azonban nem láttuk.

Ciconia ciconia — Gólya

A rezervátum mellett fekvő termelőszövetkezet udvarán álló fán évtizede fészkel egy pár. Ezeknek, de a környék néhány más gólyapárjának is állandó tápterülete a szikes mocsár. A nyári kóborlási időben, majd augusztusban, amikor elvonulásra gyülekeznek, többször figyeltünk meg nagy gólyacsapatokat. 1965. VII. 10-én 24 példányt (Bodrogközy György), 1966. VI. 14-én 120, 1967. VIII. 15-én 238 példányt észleltünk.

Anas platyrhynchos — Tőkés réce

Egész évben megtalálható. A fészkelő párok száma nem nagy, de az átvonulóké sok ezerre rúg.

Fészket a szigeten, a semlyékben és a legelő magasabb növényzettel borított részein egyaránt megtaláltuk.

Anas querquedula — Bőjtű réce

A tőkés récenél nagyobb számban fészkel a rezervátumon.

Tojásait a semlyékek partos részein, de még inkább a legelő tóparti növényzete között tölti ki.

Tavaszi és őszi vonulása idején néhány százas falkái tarkállanak a védett terület vizein. A megfigyelt legnagyobb csapatok: 1967. III. 26.: 150 pld., 1969. III. 17.: kb. 200 pld., 1967. VIII. 28.: kb. 150 pld., 1968. X. 2.: kb. 500 pld.

Spatula clypeata — Kanalas réce

Kis számban fészkel a semlyék megfelelő helyein és a legelő magasabb termetű, lágyszárú növényzete között.

Jelentősebb számban látható a vonulási időben. A legnépesebb csapatok: 1968. IV. 17.: kb. 500 pld., 1969. III. 17.: kb. 200 pld., 1966. IX. 18.: kb. 200 pld., 1967. IX. 14.: kb. 250 pld.

Aythya ferina — Barátréce

A récék mozgalmában jelentős számmal vesz részt és rendszeresen fészkel is a területen.

I. sz. táblázat A faunakép.
Tabelle Nr. I. Das Faunenbild.

Faj Arten		Hónapok Monate											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Podiceps nigricollis	Nyv				---	---	---	---					
Podiceps cristatus	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Phalacrocorax carbo	Nyv					---	---						
Ardea cinerea	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Ardea purpurea	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Ardeola ralloides	Nyv								---				
Egretta alba	Á	---						---					---
Egretta garzetta	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Nycticorax nycticorax	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Botaurus stellaris	Á				---	---	---	---	---	---			
Ciconia ciconia	F			---	---	---	---	---	---	---			
Ciconia nigra	Rk							---	---	---			
Plegadis falcinellus	Rk									---			
Platalea leucorodia	Á					---	---	---	---	---			
Anser anser	Á		---	---									
Anser albifrons	Á	---	---	---						---	---	---	---
Anser fabalis	Á	---	---	---						---	---	---	---
Anas platyrhynchos	F		---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Anas querquedula	F			---	---	---	---	---	---	---	---		
Anas crecca	Á, F?			---	---					---	---		
Anas acuta	Á			---	---	---	---	---	---	---			
Anas penelope	Á			---	---								
Anas strepera	Á			---	---					---	---	---	---
Spatula clypeata	F			---	---	---	---	---	---	---	---		
Aythya ferina	F		---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

F = Fészkelő – Brutvogel
Á = Átvonuló – Durchzugsvogel, oder
Strichvogel

Tv = Téli vendég – Wintergast
Nyv = Nyári vendég – Sommergast
Rk = Rendkívüli vendég – Irrgast

I. sz. táblázat. A faunakép.
Tabelle Nr. I. Das Faunenbild.

Faj Arten		Hónapok Monate											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Aythya fuligula	Á			—	—								
Milvus migrans	Nyv								—				
Accipiter gentilis	Á		—	—	—	—	—	—	—	—			
Accipiter brevipes	Rk												
Accipiter nisus	Á			—									
Buteo lagopus	Tv	—	—									—	—
Haliaeetus albivilla	Á												—
Circus cyaneus	Tv			—									
Circus aeruginosus	Á			—	—	—	—	—	—	—			
Pandion haliaetus	Rk									—			
Falco peregrinus	Tv											—	
Falco vespertinus	F			—	—	—	—	—	—	—			
Falco tinnunculus	Á			—	—	—	—	—	—	—	—		
Perdix perdix	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Coturnix coturnix	F			—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Phasianus colchicus	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Grus grus	Á				—						—		
Porzana porzana	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Gallinula chloropus	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Fulica atra	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Vanellus vanellus	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Squatarola squatarola	Á						—						
Charadrius apricarius	Rk									—			
Charadrius dubius	Á			—	—	—	—	—	—	—			
Charadrius alexandrinus	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Numenius phaeopus	Á			—	—								
Numenius arquata	Á		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

I. sz. táblázat. A faunakép.
Tabelle Nr. I. Das Faunenbild.

Faj Arten		Hónapok Monate											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Limosa limosa	F			—	—	—	—	—	—	—			
Tringa erythropus	Á			—	—	—		—		—	—	—	
Tringa totanus	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Tringa stagnatilis	Á			—	—	—			—	—			
Tringa nebularia	Á			—	—	—			—	—			
Tringa ochropus	Á			—	—	—							
Tringa glareola	Á			—	—	—			—	—	—		
Actitis hypoleucos	Á			—	—	—	—	—					
Gallinago gallinago	Á			—							—		
Calidris minuta	Á				—	—	—			—			
Calidris temminckii	Á				—					—			
Calidris alpina	Á			—	—	—				—			
Philomachus pugnax	Á			—	—	—	—	—	—	—			
Himantopus himantopus	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Recurvirostra avosetta	F			—	—	—	—	—	—	—			
Burhinus oedicephalus	F			—	—	—	—	—	—	—			
Glareola pratincola	Rk			—									
Larus canus	Rk			—									
Larus argentatus	Á		—	—	—	—				—	—	—	
Larus ridibundus	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Chlidonias niger	Á			—	—	—	—	—	—	—			
Hydroprogne caspia	Rk			—						—			
Sterna hirundo	F			—	—	—	—	—	—	—			
Streptopelia turtur	F			—	—	—	—	—	—	—			
Streptopelia decaocto	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Cuculus canorus	Á							—					
Strix aluco	Rk	—											

I. sz. táblázat. A faunakép.
Tabelle Nr. I. Das Faunenbild.

Faj Arten		Hónapok Monate											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Apus apus	Á				—				—				
Coracias garrulus	Á				—	—	—	—	—	—			
Upapa epops	F												
Galerida cristata	Á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Alauda arvensis	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hirundo rustica	F			—	—	—	—	—	—	—			
Delichon urbica	Á			—	—	—	—	—	—	—			
Oriolus oriolus	F				—	—	—	—	—	—			
Corvus cornix	Á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Corvus frugileus	F	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pica pica	F	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Garrulus glandarius	Á												—
Parus maior	Á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Parus caeruleus	Á	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Turdus pilaris	Á												—
Turdus philomelos	Á			—									
Turdus merula	Á				—	—	—	—					
Oenanthe oenanthe	F				—	—	—	—	—	—			
Erithacus rubecula	Á			—									
Acrocephalus arundinaceus	Á					—							
Acrocephalus scirpaceus	F				—	—	—	—	—	—	—	—	
Acrocephalus palustris	F					—	—	—	—	—	—	—	
Acrocephalus schoenobaenus	F				—	—	—	—	—	—	—	—	
Sylvia curruca	Á				—	—	—	—	—	—	—	—	
Phylloscopus collybita	Á				—	—	—	—	—	—	—	—	
Anthus pratensis	Á			—	—								

I. sz. táblázat. A faunakép.
Tabella Nr. I. Das Faunenbild.

Faj Arten		H ó n a p o k M o n a t e											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Anthus campestris	F				—	—	—	—	—	—			
Motacilla alba	Á		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Motacilla flava	F				—	—	—	—	—	—			
Lanius minor	F					—	—	—	—	—			
Sturnus vulgaris	F		—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Passer domesticus	F	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Passer montanus	F	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Clorix chloris	Á											—	
Carduelis carduelis	Á			—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Fringilla coelebs	Á				—								
Emberiza calandra	F			—	—	—	—	—	—	—	—		
Emberiza schoeniclus	Á			—	—	—	—	—	—	—	—		

A többi kacsafajoktól jól elkülönült csapatai tavasszal kevésbé népesek, mint ősszel. A megfigyelt legnagyobb létszámú csapatok: 1967. III. 26.: 125 pld., 1967. VIII. 28.: kb. 200 pld., 1968. XI. 28.: kb. 350 pld.

Fészket a semlyék és a tó kákás partvonalába építi. Nem nagy számban költ.

Aythya nyroca — Cigány réce

A költőzködési időszakban állandóan láthatók kis csoportokban együtt tartó egyedei. Számuk általában 150—200 körül mozog. Megfigyelési naplónk két nagy létszámú csoportosulásukat rögzíti, természetesen az őszi időszakból (1966. IX. 18.: kb. 450 pld., 1967. IX. 30.: kb. 500 pld.).

Falco vespertinus — Kék vércse

A rezervátum északkeleti határán díszlő akác-, nyár- és tölgyállományú Hosszúhátierdőben kis kolóniájuk él. Evente 8—10 pár költ itt, vetési varjú telepen, a varjaktól kisajátított fészkekben.

Tápterületük a Dongér-tó körül elterülő hatalmas legelő-pusztá, ahol áprilistól szeptemberig láthatók, függőgetve vadászgató egyedeik.

Perdix perdix — Fogoly

A Szárnyék-erdő bokros szegélyén, a Büdösszék-csatorna partjának magasabb növényzetében, meg a közeli mezőgazdasági területeken fészkel csekély számban.

Coturnix coturnix — Fűrj

1967 és 1968-ban állapítottuk meg jelenlétét. Létszáma kicsi. Költőhelye nagyjából azonos a fogolyéval.

Phasianus colchicus — Fácán

Az év minden hónapjában 40—60 egyede észlelhető rezervátumunkon. A semlyék víznélküli részein, a kákásban és a szomszédos mezőgazdasági területen tartózkodik leginkább. A kiszáradt tömederbe is bejár táplálék után.

Porzana porzana — Vízicsibe

1966-ban találta tojásokkal telt fészket Győry Jenő a Szárnyék-parti semlyékben.

Gallinula chloropus — Vízityúk

Kis számban fészkel a sziki kákásban. 1966. VI. 6-án 9 tojást és 1 frissen kikelt fiókát tartalmazó fészket találtak a Dongér-tó déli partjának növényzetében.

Fulica atra — Szárca

A rezervátum egyik legközönségesebb fészkelő és tömegesen átvonuló faja.

Március elején érkezik (1967-ben III. 2-án) és 300—400 példánytól feketélik a tó és semlyékek vize. Április végére már csak az itt fészkelők (70—80 pár) maradnak helyben és szóródnak szét a kákásban, ahol fészküket építik.

1966. VI. 6-án már másodköltését tartalmazó fészket, benne frissen kikelt fiókáit találtuk.

Nyár végén, ősszel ismét nagy számban gyülekeznek a védett területen a dél felé vonulók. (1968. VIII. 15.: kb. 600 pld.)

Vanellus vanellus — Bíbic

A szikesek egyik jellemző faja, amely a legnagyobb aszály idején sem hagyja el a kiégett pusztát. A Dongér-tó körzetében évente számos pár fészkel és ezres tömegekben vonul át.

Kora tavaszi (február) megérkezése után megszállja a sziki legelőt és kisebb-nagyobb, olykor több százas csapatokra oszolva szedegeti annak bogárságát. E munkájában a gulya és a nyáj sem zavarja, bátran elkeveredik a legelésző állatok közé. Társaságkedvelő ösztöne jól fejlett. Táplálékkeresés közben gyakran teljesen elvegyül pólingok, seregélyek, pajzsos cankók tömegében.

Fészket a szigeten, a tómeder lapos partoldalában és a semlyékek kiemelkedő száraz földhátain meglehetősen nagy számban találjuk.

Késői utóköltését is megfigyeltük, 1965. VII. 23-án 4 tojásos fészkealját, 1 kikelt fiókával, találtuk a semlyékben.

Áttelelő egyedét 1965. XII. 5-én észleltük az artézi kút elvezető csatornája mellett.

Charadrius alexandrinus — Széki lile

Jellegzetes fészkelője a szikes pusztának. Populációja a vizsgálati évek alatt meglehetősen állandó létszámot mutatott.

Évenként általában 20—25 pár fészkelését állapítottuk meg. Kivétel volt az 1968-as rendkívül száraz esztendő, amikor a párok száma lecsökkent.

A szigeten, a Dongér-tó lapos partján és a semlyékek kiemelkedő földhátain költ. Egyszerű fészket a vakszik-padkákon, a törmelékes hullámsáv fölött helyezi el.

Eppen a vakszikhez való ragaszkodása lehet az oka annak, hogy minden évben több fészkealját találtuk elpusztulva, kiszáradva. Az árnyéktalan, a hősugarakat erősen visszaverő sziken csak a szülőmadarak tudják saját testükkel az erős hőtől fiókáikat megvédeni. Nyugtalanítás esetén azonban a szülőmadár elhagyja fészket és a fiókák védtelenül vannak kitéve a perzselő napsugaraknak.

Limosa limosa — Goda

Tömegesen vonul át és jelentős számban fészkel.

Vándorútjáról márciusban érkezik és több százas csapatokban pihen a rezervátumban. Áprilisban már csak itt fészkelők tartózkodnak a területen. Ez idő tájban bármerre jár az ember a szikeseken, jellegzetes kísézőrepülésükkel követik a szülőmadarak, hangos kiáltózással féltve fészküket. Tele van hangjukkal a pusztá.

Fészket a semlyék és a tó sekély vizű részein, kiemelkedő növényekre építi.

A fiókák kifejlődése után júliusban csapatokba verődik. Nagy gyülekezeteit számolhattuk meg ilyenkor (1967. VII. 16.: kb. 300 pld., VII. 22.: kb. 500 pld.). Az őszi elvonulásra gyülekezők száma sok százra emelkedhet (1967. VIII. 3.: kb. 1500 pld.).

Tringa totanus — Piroslábú cankó

Elég szép számban — nedves esztendőben 50—60 pár — költ a rezervátumban.

Fészket a semlyék és a tőszegély magasabb fűvébe rejt.

A tavaszi, őszi vonulás idején több száz pihen a területen. Őszi elvonulásuk néha alaposan elhúzódik: 1968. X. 13-án még 18 példányt figyeltünk meg.

Himantopus himantopus — Gólyatöcs

Hazai szikeseink jellegzetes és ritka fészkelő madara. A megfigyelés éveiben — kivéve az 1968. esztendőt — rendszeresen költött.

A pusztaszeri szikésekre az irodalmi adatokkal ellentétben (Keve, 1960; Székessy, 1958) már április közepén megérkezik.

Az 1966. és 1967. években 20—22 pár fészkel. (A megelőző években, Dr. Varga Béla megfigyelése szerint, valamivel több). 1968-ban május 20. és május 24-én megfigyeltünk 1 példányt, de ez később a tó és semlyék kiszáradtával eltűnt a pusztáról.

Fészket a szigeten, a tóba és a semlyékekbe nyúló félszigeteken építi. Rendszerint a néhány centiméter mély vízben, kiemelkedő növénycsomókra, vagy a vízszegély lankájára

rakja. Gyakran előfordul, hogy 2 pár egy fészekbe rakja tojásait: 1967-ben 3 fészket találtunk 7, kettőt 8 tojással.

Késői költése nem ritka. 1967. V. 30-án még 8 fészket találtunk tojásokkal és kikelt fiókákkal, 1965. VII. 23-án pedig még 2 tokos fiókáját vezető tojó gólyatöcsöt figyeltünk meg.

Recurvirostra avosetta — Gulipán

Az alföldi szikesek jellegzetes, ma már elég ritka költőfaja. A pusztaszeri rezervátumban minden évben rendszeresen és a hazai viszonyokhoz mérten, elég nagy számban fészkel.

Tavaszi érkezése aránylag korai időpontra esik. 1967-ben III. 8-án érkeztek az első (18 pld.), 1968-ban pedig III. 4-én látta szálláscsinálóikat Szász András. 1969. III. 16-án 4 példányt észlelt Dr. Pátkai Imre.

1965—1968-ig 30 pár fészkel a Dongér-tavon. (1968. júniusában a tó és a semlyékek vize kiszáradt, a gulipánok költése elpusztult.) Fészkeiket a sziget és a tóba nyúló fél-szigetek vakszik padkáira rakják.

A költési idő e fajnál is elhúzódhat. 1967-ben a fiókák kikéltése május elején kezdődött, május 10-én már találtunk frissen kikelt fészkeket, de még június 6-án is láttunk gulipán családot 4 egészen fiatal fiókával.

Az őszi elvonuláshoz összegyülekezett legnagyobb létszámú csoportot 1966. IX. 18-án figyeltük meg: 59 gulipánból állott. (Ennél nagyobb csapatot csak egyszer láttunk: 1967. VII. 28-án, 90 gulipán tartózkodott a rezervátumban.)

Burhinus oedicnemus — Ugartyúk

1968-ban 1 pár költött területünkön. Fészket a tótól meglehetősen távol, a sziki legelőn készítette. 1968. V. 30-án 2 tojást ültek a szülők.

Larus ridibundus — Dankasirály

Nagy tömegben átvonuló, kis kolóniával fészkelő madara a rezervátumnak.

Azt mondhatjuk, hogy leszámítva azt az egy-két hónapot, amikor jégpáncél borítja az itteni vizeket, állandóan jelen van.

Februárban számuk 80—100 között mozog. Áprilisra, a fő vonulási hullámok idején azután 500—600 példányra nő gyülekezetiük.

A fészkelési időben 25—30 pár tartózkodik mindössze a területen. 1967-ben kis telepe alakult ki a szigeten. Mintegy 20 pár épített itt fészket.

Július, augusztusban — bár erősen ingadozva — rohamosan emelkedik a számuk (1967. VII. 15-én: kb. 3000 példányt, VII. 22-én: kb. 600 példányt, VIII. 4-én: kb. 3200 példányt jegyeztünk föl.)

Az őszi hónapokban, hasonló hullámmal, 2—3000 egyed körül mozog az itt vendégeskedők száma. (1967. IX. 14.: kb. 2000 pld., 1967. IX. 30.: kb. 3000 pld., 1968. X. 2.: kb. 5000 pld., 1968. XI. 18.: kb. 250 pld.)

Rendkívül élénk, tavasszal és ősszel — a napi mozgalmuk is, amiről a továbbiakban még szólunk.

Sterna hirundo — Kűszvágó csér

1967-ben 1 pár fészkel a szigeten. Az 1966. esztendő kivételével minden évben megfigyeltük — áprilistól szeptemberig — magános egyedeit, vagy 2—8 példányból álló csoportjait.

Streptopelia turtur — Gerle

A Szárnyék-erdőben fészkel. (Dr. Pátkai Imre.)

Streptopelia decaocto — Balkáni gerle

Időnként néhány pár felkeresi mint tápterületet a sziki legelőt.

1968. májusában 1 pár fészkel a Gyöngyi-erdőben (tanyaépület mellett) akácon.

Upupa epops — Banka

Egész évben észleltük 1 pár jelenlétét a Szárnyék-erdő déli oldalán. 1968-ban itt, vagy valamelyik szomszédos tanyában fészkel, amit öttagú, együtt tartó család megfigyelése bizonyít. (VIII. 18.)

Alauda arvensis — Pacsirta

A pusztá állandó madara.

A Dongér-tó közvetlen körzetében fészkelő párok száma 20—25-re tehető.

Mintegy 300 példányból álló, vonuló csapatát figyelte meg 1968. V. 13-án Dr. Pátkai Imre.

Hirundo rustica — Füstifecske

Március végétől szeptember elejéig mindennapos látvány a rezervátumon egy-két tucat füstifecske nyílalása a sziki legelő és a vizek feletti légtérben. Ha a tó kiszáradt, a cserepes tófenék fölött mindössze tenyérnyi magasan röpködnek, hogy a repedések még nedves hasadékaiban meghúzódott rovarokat felriasszák.

A tó körüli tanyák istállóiban 15—20 pár fészkel.

Oriolus oriolus — Sárgarigó

A Szárnyék-erdőben és a Gyöngyi-erdőben, illetőleg a hozzájuk csatlakozó tanyák gyümölcsösében 2—3 pár költött.

Corvus frugilegus — Vetési varjú

Kis telepben fészkel, nagy tömegben táplálkozik a rezervátumon.

1968-ban mintegy 20 párból álló kis kolónia telepedett meg a Gyöngyi-erdőben.

Tömegesen fészkel a rezervátumtól néhány kilométerre északkeletre fekvő erdőfoltokban, ahonnan naponta röpködnek ki a különböző táplálkozási területekre. A rezervátum is ezek között szerepel. Télen-nyáron szedeget néhány száz vetési varjú a sziki legelőn, a sáros partokon, vagy a száraz mederben.

A terület fölött kora reggel és az esti szürkületet megelőző órában áthúzó, 5—6 kilométer hosszúra nyúló tömeg több ezer, rendszerint 2—3 csapat madárból tevődik össze.

Pica pica — Szarka

4—5 pár fészkel a védett terület akácosaiban, ami — kártételüket tekintve — kissé sok is a gyér énekesmadár állományhoz viszonyítva.

Oenanthe oenanthe — Hantmadár

1967-ben 1 pár fészkelését állapítottuk meg a rezervátum északkeleti részén, a sziki legelő és mezőgazdasági terület találkozásánál.

Acrocephalus scirpaceus — Cserregő nádiposzáta

A Dongér-tó parti növényzetében és a semlyékekben aránylag kis számban él. 1967. IX. 8-án egy teljesen legyengült, beteg példány került kézre. (A rezervátumon ekkor dűlt a madárvész.)

Acrocephalus palustris — Énekes nádiposzáta

Az előző fajjal azonos biotópban kisebb populációja él.

Acrocephalus schoenobenus — Foltos nádiposzáta

A rezervátum déli felén húzódó semlyékekben számos pár költ.

1968. májusában megfigyeltük, hogy a hímek kedvenc éneklő helye az alacsony növényzetből kimagasló tavi kákabokrok legmagasabb pontja.

Anthus campestris — Parlagi pityer

Költését dr. Pátkai Imre figyelte meg a Dongér-tó nyugati oldalán, lucernásban.

Motacilla flava — Sárga billegető

Évenként mintegy 15—20 pár költ a legelőnek a tóra hajló szegélyén és a kiszáradt mederrészek kákafoltjaiban. Szívesen szedeget a legelésző jóság között. A megfigyelt legnagyobb együttes 35 madárból állt (1967. VIII. 5.).

Lanius minor — Kis őrgébics

1968-ban 2 pár fészkel a Gyöngyi-erdőben, illetőleg az ahhoz csatlakozó tanya udvarán. Mindkét fészkel akácfán volt.

Sturnus vulgaris — Seregély

Csekély számban fészkel, nagy tömegben átvonuló faj.

Márciustól októberig állandóan megfigyelhető a sziki legelőn, vagy a vizes területek partoldalaiban. Szedegető csapatait néhány száz, nem ritkán 1000—1500 seregély alkotja. Tápterületén megfigyelt legnagyobb csapata kb. 5000 példányból állt (1966. IX. 18.).

Táplálkozás közben szívesen tartózkodik pólingok és bíbicek társaságában. Elvegyül a legelésző nyáj közé is.

A reggeli és esti húzások alkalmával 5000—10 000 madárból álló csapatok sereglenek a pusztára fölött.

1968. májusában 3 pár fészkel a Gyöngyi-tanya zsindegy fedelében.

Passer domesticus — Házi veréb

A tanyák közelében nagy számban él.

A Gyöngyi-erdő szélén, tanyaépület mellett néhány pár fészkel akácfák ágcsillájában (1968. V. 30.).

Passer montanus — Mezei veréb

A tanyák körüli kertekben fészkel, tápterülete a legelő és az akácosok bokrosai.

Emberiza calandra — Sordély

Fészkelő és átvonuló faj.

Tavaszi vonulása 1968. III. 13-án került észlelésre (15 pld., Dr. Pátkai Imre). Őszi elvonulásáról 1967. X. 15-i feljegyzésünk szól (20 pld. egy csapatban).

Költését 1967. V. 19-én állapítottuk meg. Fészket a Dongér-tó meredek partjára, magas fű közé építette.

II. ÁTVONULÓ ÉS KÓBORLÓ FAJOK

Podiceps cristatus — Búbos vöcsök

A tavaszi magas vízállásnál rendes jelenség a rezervátumon. 6—8 példánynál többet azonban egy ízben sem jegyeztünk fel.

Phalacrocorax carbo — Kárókatona

Az 1967. évi vizes esztendő egész júniusában területünkön tartózkodott 1 példány.

Ardea cinerea — Szürke gém

A rezervátum a közel és távol fészkelő szürke gémelek tápterülete. Ezért állandó jelenség a tavon és a semlyéken.

Tavasszal és nyáron 30—40 példánynál több nem látható. Augusztus végén és ősszel azonban néha nagy csapat is pihen a kákásban (1967. VIII. 3-án: kb. 250 pld.-t számolt össze Szász András). Az anyanyi fiatalok az artézi kút környékén tenyésző magasabb gyomok között tartózkodtak leginkább.

Ardea purpurea — Vörös gém

Jóval kisebb számban fordul elő, mint az előbbi faj. Néhány példánya azonban az egész vegetációs időszakban észlelhető. Augusztus végén 1—2 tucat madárból álló csapatai is láthatók.

Ardeola ralloides — Üstökös gém

Ritka kivételes vendég pusztánkon. 1966. VIII. 17-én 5 példányt észleltünk.

Egretta alba — Nagy kócsag

1967. júliusában, majd decemberében tartózkodott a sziki mocsárban 1 példány. 1968. januárjának első hat napján pedig 2 nagy kócsagot figyeltünk meg ugyanitt. Mindkét esetben kivételesen kóborló, illetőleg áttelelő példányokról lehet szó.

Egretta garzetta — Kis kócsag

A vegetációs periódus minden hónapjában látható néhány egyede. Már április—májusban megjelenik 1—2 példány, ami azt bizonyítja, hogy téli szállásterületükről megérkezve, a Tisza menti fészektelepek elfoglalása előtt is van egy rövid kóborlási idejük. (1967. IV. 14.: 6 pld., IV. 28.: 3 pld.)

Vonuló csapatok is megpihennek tavasszal és ősszel a területen (1967. VIII. 4.: 20 pld., 1968. IV. 25.: 25 pld.).

Nycticorax nycticorax — Bakcsó

Kisebb számban egész esztendőben megfigyelhető a semlyékekben és a tó kákás partszegélyében, ahol nappali pihenőhelyet és táplálékot is talál.

Nyár végi mozgalmában érdekes szerepet tölt be a rezervátum kis Szárnyék-erdeje. Július második felében és augusztusban százával éjszakáznak itt. 1967. VII. 15-én, amikor a legnagyobb létszámmal jelentkeztek, mintegy 500 példányt, VIII. 18-án még mindig 315 példányt figyeltünk meg. Szeptemberben azután 15—50-re csökkent a számuk.

Az erdőben éjszakázó, nyilván kóborló és vonulásra gyülekező madártömeg a reggeli órákban kisebb csapatokban kel szárnyra és hagyja el a Dongér területét.

Botaurus stellaris — Bőllömbika

E legrejtettebb életmódot folytató gémfélének kétségtelen jelenlétét bizonyítja, sőt fészkelését is valószínűvé teszi az 1966. és 1967. esztendőben végzett észlelésünk. Mindkét év júniusában több héten át hallottuk a sűrű sziki-kákásból — több helyről is — jellegzetes hangját. Fészket nem sikerült felfedeznünk.

Ciconia nigra — Fekete gólya

Az 1966-os esztendő július—augusztusában tartózkodott — rendszerint a rezervátum magasabb növényzetében — 2 példány.

Plegadis falcinellus — Batla

Csak egy ízben figyeltük meg: 1966. IX. 26-án láttunk a tavon 1 — minden bizonynyal vonuló — magányos példányt.

Platalea leucorodia — Kanalasgém

Május közepétől szeptember közepéig rendszeres vendége a rezervátumnak. Leggyakoribb a 10—15 egyedből álló csapat, de nyár derekán nem ritka az 50—70 madárból, sőt több száz példányból összeverődött együttes sem. (1967. VII. 15.: 220 pld., 1967. VII. 22.: 250 pld., 1967. VIII. 4-én és 5-én 1000, illetőleg 1200 egyedből álló vonuló sereg gyülekezett a Dongér-tavon.)

Anser anser — Nyári lúd

Különösen a tavaszi vonulási időben jelenik meg, kisebb csapatokban a tavon.

Anser albifrons — Nagy lilik

A ludak közül hazánkban e téli vendége jelentkezik legnagyobb számmal rezervátumunkon. Szeptembertől, amíg a tó be nem fagy, illetőleg a jég eltakarodásától március

végéig — 30—70, olykor több száz egyedből álló — csapatai pihennek a vizek közötti földhátakon. Az 1968. XI. 18—30. között itt tartózkodók napi létszáma 1000—1200 egyed körül mozgott.

Anser fabalis — Vetési lúd

Őszi és téli vonuláskor jelentkeznek csapatai. Legszívesebben a semlyékek tocsogóiban éjszakázik.

Anas crecca — Csörgő réce

Tömeges átvonuló. Márciusban jelentkezik kisebb-nagyobb csapatokban (1969. III. 17.: kb. 200 pld.). Április végére eltűnik vizeinkről. Ősszel sokszor nagy mennyiségben gyülekezik. 1966. IX. 18-án: kb. 3000 pld.-t figyeltünk meg a tavon.

1967-ben 1 átnyaraló pár tartózkodott a rezervátumban. VI. 8-ig tartottuk nyilván. Fészkelése ebben az évben feltételezhető.

Anas acuta — Nyílfarkú réce

A tavaszi és őszi átvonulás heteiben 50—100 példány képviseli a vegyes récecsapatokban.

Megfigyelési naplónk adatai alapján valószínű, hogy 1967-ben költött a rezervátum területén, mert a költési időben, április hónapban folyamatosan feljegyeztük 2 pár jelenlétét. Fészkelését azonban nem sikerült bizonyítanunk.

Anas penelope — Füttyülő réce

A tavaszi vonulási időben néhány napig tartózkodik a területen. Legnagyobb mennyiségben 1969. III. 17-én figyeltük meg, amikor kb. 200 párt láttunk.

Anas strepera — Kendermagos réce

Közepes nagyságú csapatai a vonulási időszakban elég rendszertelenül tűnnek fel.

Aythya fuligula — Kontyos réce

Tavaszi vonulás idején észleltük kisebb létszámú csapatait (1968. III. 27., IV. 10., 1969. III. 17.).

Milvus migrans — Barna kánya

1967. VIII. 18-án 2 példány telepedett meg ideiglenesen a rezervátum körzetében.

Táplálkozási igényüket aligha elégíthette ki a tó csekély halállománya. Megjelenésük a védett területen az ez idő tájt dúlt madárvésszel hozható kapcsolatba. Az elhullott madarak nyújtotta bő táplálkozási lehetőség tarthatta itt őket egy ideig.

Accipiter gentilis — Héja

Kétszer észleltük csupán: 1966. IX. 18-án a déli semlyéknek a Szárnyék-erdő szegélyéig nyúló széle fölött láttuk vadászni. 1969. februárban pedig a madármegfigyelő torony nyitott erkélyén észleltük madártépése maradványait.

Accipiter brevipes — Kis héja

A Madártani Intézet gyűjteményében van egy példány, amelyet dr. Pátkai Imre 1939. IX. 1-én, Pusztaszer közelében gyűjtött (Pátkai, 1947). Mi a kutatás éveiben nem észleltük.

Accipiter nisus — Karvaly

1968. III. 27-én láttuk a Szárnyék-erdő bokros szegélye fölött.

Buteo lagopus — Gatyás ölyv

Téli vendégként a pusztán tartózkodó példányát 1968. XI. 18-án figyeltük meg.

Haliaeetus albicilla — Réti sas

1968—69 telén vendégeskedett 1 példány a rezervátum körzetében. Megfigyelés időpontjai: 1968. XII. 9. és 30., 1969. I. 25.

Circus cyaneus — Kékes rétihéja

1968. III. 12-én egy kékes rétihéja párt figyelt meg Dr. Pátkai Imre.

Circus aeruginosus — Barna rétihéja

A vizsgálati évek mindegyikében tevékenykedett hosszabb-rövidebb ideig a rezervátumon.

1965. VII. 10-én figyeltük meg az első példányt, amint bíbicek csapata zaklatta. 1966. VIII. 17—X. 2-ig magányos egyede tizedelte a vízi madarakat.

1967. nyarán hónapokig (VII.20—IX. 6.) tanyázott egy barna rétihéja pár a Dongér-tó északi partja növényzetében. Számos megtépett madártetemet (főleg cankók, kacsák) bizonyította, hogy a madárvészben legyengült sok madár könnyű és bőséges prédát biztosított számukra. Egyik köpetelő helyükön tavi béka (*Rana ridibunda* L.) maradványokat is találtunk.

1968. márciusában ismét magányos példány élt a tavon.

Pandion haliaëtus — Halászsas

1967. IX. 8-án jól fejlett példány röpült alacsonyan a tó felett.

Falco peregrinus — Vándorsólyom

1968. XI. 12-én figyeltünk meg 1 példányt a szikes felett.

Falco tinnunculus — Vörös vércse

Néhány pár fészkel a rezervátum távolabbi szomszédságában. E fajnak is a sziki legelő az egyik fő tápterülete.

Grus grus — Daru

A költözési ciklusban vonul át a rezervátum felett, vagy vendégeskedik itt rövid ideig. Megfigyelési időpontok: 1967. IV. 7-én: 32 pld. (Szász András) és X. 19-én: 43 pld. húzott át a tó felett. 1967. X. 21-én: 28 pld. leszállt a pusztán.

Squatarola squatarola — Ujjaslele

Hazánkban ritka átvonuló faj. 1968. VI. 25-én észleltük 3 egyedét, amint a Dongér-tó fölött nyugati irányban röptek.

Charadrius apricarius — Aranylele

Ritka vendég rezervátumunkon. 1967. IX. 7-én láttuk 1 példányát a sziki legelőn.

Charadrius dubius — Kis lele

Kis számban, átmenetileg és rendszertelenül előforduló faj.

Numenius pheopus — Kis póling

A védett területen rendszertelen átvonuló. 1968. április, május, júniusban észleltük, 20—30 példányból álló csapatokban.

Numenius arquata — Póling

Egész évben a rezervátum területén tartózkodó faj.

Már februárban jelentkeznek az első példányok. Megfigyelési naplónk tanúsága szerint létszámuk az év folyamán meglehetősen rendszertelenül hullámzik. A tavaszi hónapokban többnyire 100—120 példányt figyeltünk meg. A későbbi időszakban ez a szám néhány tucatra esik vissza, de közben esetleg ismét érkezhethet egy-egy nagyobb csapat. (1966. VI. 8.: kb. 140 pld.) Az őszi vonulók száma mindig meglehetősen magas (1968. IX. 29.: kb. 500 pld.).

Kedvenc tartózkodási helye a tó sekély parti vize, de méginkább a sziki legelő, ahol csapatosan szedegeti a bogárságot. Gyakran látni bibicek és seregélyek bogarászó csapatába keveredve.

Tringa erythropus — Füstös cankó

Rendszeres átvonuló. Tavasszal, március végétől május közepéig többnyire magányos példányokat, néha 10—15 egyedből álló csapatait láttuk. Átnyaralókról is vannak feljegyzéseink: 1965. VI. 23.: 5 pld., 1968. VII. 31.: 6 pld. Az őszi időszakban szeptembertől november végéig figyeltük meg 4—15 madárból álló összeverődött csapatait.

Tringa stagnatilis — Tavi cankó

Költési időben rendszerint megjelenik a Dongér-tó körzetében. Általában csak egyes példányait láttuk, 1967. IX. 7-én azonban mintegy 70 egyed átvonulásáról van feljegyzésünk.

Tringa nebularia — Szürke cankó

Rendszeres átvonuló. 15—40 madárból álló csapatait jegyeztük fel.

Tringa ochropus — Erdei cankó

Ritkán észlelt átvonuló faj. A megfigyelés időpontjai: 1967. V. 13.: 3 pld., 1968. IV. 17.: 3 pld., 1968. VI. 25.: 1 pld.

Tringa glareola — Réti cankó

4—9 madárból álló kis csapatait minden év költözési időszakában feljegyeztük.

Actitis hypoleucos — Billegető cankó

Megfigyeléseink rendszertelen megjelenését látszanak bizonyítani: 1965. VII. 23.: 1 pld., 1967. IV. 30—VIII. 5-ig minden hónapban feljegyeztük 2—42 példányát, 1968. IV. 17.: 4 pld.

Gallinago gallinago — Sárszalonka

Rendszertelen átvonuló: Megfigyelések időpontja: 1967. X. 15.: 2 pld., 1968. IV. 17.: 5 pld.

Calidris minuta — Apró partfutó

Kisebb csapatokban olykor megfigyelhető.

Calidris temminckii — Törpe partfutó

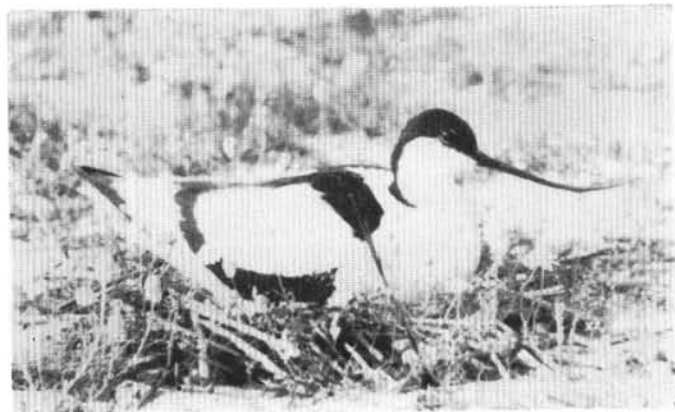
Szórványosan előforduló vendég. Megfigyelés időpontja: 1968. V. (Dr. Győry Jenő)

Calidris alpina — Havasi partfutó

Tavaszi átvonulását április—májusban, őszi mozgalmát szeptemberben figyeltük meg. Mindkét időszakban 20—40 egyedből álló csapatok mozogtak. Egy esetben került megfigyelésre nagy tömegben (1968. IV. 17.: 300—400 pld., Dr. Pátkai Imre).

Philomachus pugnax — Pajzsos cankó

Rendszeresen, nagy tömegben vonul át, de az év minden hónapjában megfigyelhető. Március elejétől, május közepéig mintegy 4—500 egyede tartózkodik a rezervátum területén. (A megfigyelt legnagyobb példányszám: 1968. IV. 25.: kb. 3500 pld.) Rendszeresen, csapatokban átnyaral, ezért az év további hónapjaiban is általában 200—300 pajzsoscankó figyel-

II. 1. Gulipán a fészken. Säbelschnabler auf seinem Nest. 2. Frissen kikelt gulipán fiókák. Neugeschlüpfte Säbelschnablerjungen.
3. Gulipánfészek. Säbelschnablernest. 4. Goda a fészken. Uferschnepfe auf seinem Nest.

hető meg. Augusztus elejétől kezdve azután megint emelkedik a számuk. (Ennek az időszaknak a legnagyobb megfigyelt példányszáma: 1967. VIII. 3.: kb. 2000 pld.) Az őszi költözési időben valamivel kisebb számban jelentkeznek szikesünkön, mint tavasszal.

Seregélyek és bibicék csapatába szívesen vegyül.

Glareola pratincola — Székcicsér

Megfigyelési időpontok: 1967. IV. 21.: 30 pld., 1968. IV. 30.: 5 pld.

Larus canus — Viharsirály

Néhány alkalommal került szem elé 1—5 példánya.

Larus argentatus — Ezüstsirály

1965—1968-ig minden évben megfigyeltük főleg szeptembertől májusig.

Chlidonias niger — Kormos szerkő

Rendszeres átvonuló és nyári vendég.

Április közepétől szeptemberig minden hónapban jelentkezik. Tavasszal és ősszel 15—20 egyedből álló kis csapatokban, a nyári hónapokban 3—4 példányból álló laza csapatokban láttuk. Nagyobb csapatát csak egy ízben figyeltük meg: 1967. VIII. 4.: 85 pld.

Hydroprogne caspia — Lócsér

Két ízben látogatta meg a rezervátumot. 1966. IX. 18-án 2 példányt figyeltünk meg. 1968. IV. 6—30-ig pedig 1 lócsér tartózkodott a Dongér-tavon.

Cuculus canorus — Kakuk

A tó körüli erdőkre néha elvetődik egy-egy példány (1966. VII. 29.: 1 példány, 1967. VII. 15.: 1 pld.).

Strix aluco — Macskabagoly

1969. januárjában a madármegfigyelő-torony legfelső emeletén rendszeresen pihent egy példány, amint az köpeteiből megállapítható volt.

Apus apus — Sarlósfecske

A rezervátum fölött néhány alkalommal megfigyeltük vadászgatását (1967. VII. 15.: 20 pld., VII. 20.: 28 pld., 1968. IV. 25.: 2 pld.).

Coracias garrulus — Szalakóta

Tápterülete a sziki legelő, ahol egy-két egyedet több ízben megfigyeltük. 1968. májusában 1 pár tartózkodott a Szárnyék-erdőben. Itteni költése feltételezhető, fészket azonban nem tudtuk kimutatni.

Galerida cristata — Pipiske

A rezervátumon átvezető utak mentén és a tanyák körül, feltűnően kis számban, állandóan jelenlevő madár.

Költése a területen — feltételezhetően valamelyik csatorna partjában — valószínű, de fészket nem találtuk meg.

Delichon urbica — Molnárfecske

Aránylag ritkán észleltük a pusztán. Rendszerint csak néhány példányát, vagy kivételesen 30—40 madárból álló csapatát láttuk.

Corvus cornix — Dolmányos varjú

A rezervátum területén nem gyakori. Egyesével, ritkán 4—6 példányból álló, laza csoportban jelentkezik.

Garrulus glandarius — Szajkó

Néhányszor vendégeskedett a Szárnyék-erdőben.

1968. XII. 31-én 20 madárból álló kis csapatát figyeltük meg.

Parus maior — Széncinege

A rezervátum széléhez csatlakozó tanyák gyümölcsöseiben és az akácerdőkben néha előfordul.

Parus caeruleus — Kék cinege

Az előbb említett gyümölcsösökben a Gyöngyi-erdőben és a Szárnyék-erdőben időnként látható.

Turdus pilaris — Fenyőrigó

1968. XI. 29-én figyeltük 12 madárból álló kis átvonuló csapatát a Szárnyék-erdőben.

Turdus philomelos — Énekes rigó

Megfigyelve: 1968. III. 13. (Dr. Pátkai Imre).

Erithacus rubecula — Vörösbegy

Megfigyelve 1968. III. 13-án a Szárnyék-erdőben.

Acrocephalus arundinaceus — Nádirigó

Csak egy alkalommal (1967. V. 3.) figyeltük meg 2 példányát. Előfordulásának ritkaságát indokolja, hogy a rezervátumnak csak egészen kis feltétét fedti nádas.

Sylvia curruca — Kis poszáta

1968. IV. 25-én figyeltünk meg a Szárnyék-erdő olajfűzbokor szegélyében 3 párat.

Phylloscopus collybita — Csilp-csalp füzike
 1968. április 25-én a Szárnyék-erdőben jegyeztük fel.
Anthus pratensis — Réti pityer
 Megfigyelve: 1968. III. 13.: 7 példány, IV. 6.: 1 pld.
Motacilla alba — Barázdabillegető
 Kis számban (4—10 példány) egész évben látható a sziki legelőn, vagy a kiszáradt tó-
 fenéken. Költése valószínű, de fészket nem tudtuk kimutatni.
 Tavaszi, csapatos érkezését 1968. III. 8-án figyeltük meg (kb. 30 pld.). Őszi csapatok
 átvonulását 1967. V. 15-én jegyeztük fel. Számos, 8—10 egyedből álló csoport tűnt fel egy-
 más után, néhány órán belül.
Chloris chloris — Zöldike
 Megfigyelve 1968. XI. 29-én a Szárnyék-erdő szegélyén 12 példányból és 35 példányból
 álló csapat.
Carduelis carduelis — Tengelic
 Egész évben láthatók a sziki legelő bogáncsosai körül és a semlyékek szegélyén. Leg-
 nagyobb megfigyelt csapata csak 25 példányt számlált (1966. XI. 29.).
Fringilla coelebs — Pinta
 Megfigyelve: 1968. IV. 25. a Szárnyék erdőben.
Emberiza schoeniclus — Nádi sármány
 Csak kóborló példányokat észleltünk.

V. A madárvilág jellemzése

A Pusztaszeri Rezervátumon a vizsgálat 4 esztendeje alatt 117 madárfaj
 előfordulását állapítottuk meg. Ebből fészkelő 41, átvonuló, kóborló, vagy
 rendkívüli vendég 76 faj.

A rezervátum avifaunája alföldi jellegű.

Jellemző fészkelő fajai tipikusan sziki fajok: a széki lile (*Charadrius ale-
 xandrinus*), a gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) és a gulipán (*Recurvirostra
 avosetta*).

Számarányuk miatt domináló fajok: 1. a fészkelők közül: a goda (*Limosa
 limosa*), a bíbic (*Vanellus vanellus*) és a piros lábú cankó (*Totanus totanus*),
 2. az átvonulók közül: a récefajok, a póling (*Numenius arquata*) és a pajzsos
 cankó (*Philomachus pugnax*).

Érdekesen színezi a faunaképet a rezervátum határán fészkelő kék vércse
 (*Falco vespertinus*).

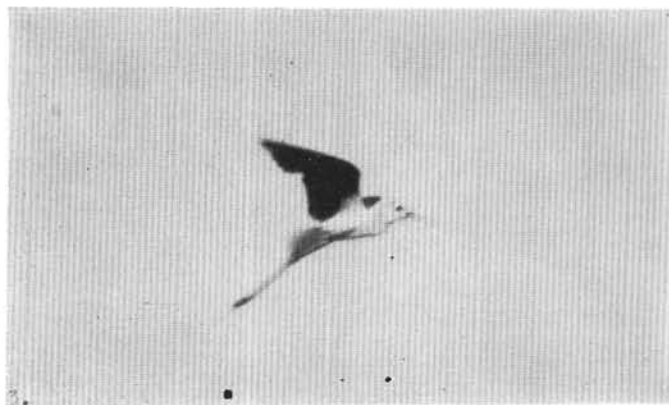
Áttekintve azokat a madárrendeket, amelyek fajainak megjelenése a rezervátum
 ökológiai viszonyai között feltételezhető, a következőket állapíthatjuk meg:

A Búváralkatúak (*Gaviiformes*) közül egyetlen fajt sem észleltünk. Az
 északi búvár (*Gavia stellata*) téli vendégként való megjelenése nem lehetetlen,
 annál is inkább, mert a nem messze húzódó Tisza-mederben is előkerült (Ma-
 rián, 1965).

A Vöcsökalkatú (*Podicipidiiformes*) madarak számára nem nagyon ked-
 vező ugyan a sekély vizű szikes tó, mégis az eddig megfigyelt fajokon kívül
 várható a kis vöcsök (*Podiceps ruficollis*) feltűnése.

A Gólyaalkatúak (*Ciconiiformes*) közül csak a pocgém (*Ixobrychus mi-
 nutus*) hiányzik a faunalistáról. A rezervátum rendkívül csekély kiterjedésű
 nádasfoltja indokolja hiányát.

Az alföldi vizeken rendszeresen előforduló ludak közül csak a kis liliket
 (*Anser erythropus*) nem figyeltük meg. Átvonulása valószínű. A szikes vize-
 ken általában megjelenő récék mindegyike szerepel a faunalistán.

III. 1. Tojásain ülő gólyatöcs. Auf seiner Eiern sitzender Stelzenläufer. 2. Két tojó gólyatöcs közös fészke. Gemeinsames Nest von zwei Stelzenläuferweibchen. 3. Fészket féltő gólyatöcs. Sein Nest hütender Stelzenläufer. 4. Bíbiefészek székfűvirágos réten Kiebitznest auf kamillenblumiger Wiese.

A ragadozók (*Falconiformes*) kis száma nem meglepő a hazánkban általában tapasztalható alacsony ragadozó létszám mellett.

A Darualkatúak (*Gruiformes*), közül várható a vízcicsibe (*Porzana porzana*), esetleg a guvat (*Rallus aquaticus*) előkerülése.

A Lilealkatúakat (*Charadiiformes*) 24 faj — és pedig a szikesekre legjellemzőbb faj — képviseli. Kétségkívül legfontosabb itt a 3 ritka faj, a széki lile, gólyatöcs és gulipán fészkelése, a székicsér (*Glareola pratincola*) átvonulóként való megjelenése. Várható a vékonycsőrű póling (*Numenius tenuirostris*), a kis goda (*Limosa lapponica*) és néhány apró termetű partfutó faj megfigyelése. A sirályok közül a hering sirály (*Larus fuscus*), a kis sirály (*Larus minutus*), a szerkők közül a fattyú szerkő (*Chlidonias hybrida*) és a fehérszárnyú szerkő (*Chlidonias leucoptera*) minden bizonnyal megfigyelésre kerül.

A Harkályalkatúak (*Piciformes*) közül egy faj sem került eddig megfigyelésre. A védett terület peremén húzódó erdőfoltok és a tanyák körüli gyümölcsfacsoportok valamelyik fajuk megjelenését valószínűvé teszik.

A rezervátum vizeinek vízjárása lehetővé teszi, hogy éppen a madárvonulás idejében hatalmas madártömegek megszállóhelye (nappali és éjszakai pihenőhelye) lehessen.

Fészkelési időben viszont, a vizek nyári kiszáradása miatt a terület csak korlátozott számú madár számára nyújt megélhetési lehetőséget.

A tó és semlyékek vize tél elején hamarosan befagy, így áttelelő madarokról vagy téli megszállóhelyről nem beszélhetünk. Kivételt képez az artézi kút kifolyója körül keletkezett tócsogó, amely télen sem fagy be. Itt olykor sárszalonna (*Gallinago gallinago*) telél át.

Végül kíséreljük meg a rezervátum madárvilágát hasonló délföldi szikesek avifaunájával összehasonlítani. E tekintetben két tanulmány áll rendelkezésre, A Szegedi Fehértó (Beretzk, 1956.) és a Kardoskúti Fehértó (Sterbetz, 1965.) ornizát ismertető munkák. Az összevetést csak minőségi szempontból végezhetjük el és megállapíthatjuk, hogy a Pusztaszeri Rezervátumon általában mindazok a fajok előfordulnak, amelyek e szikesekre jellemzőek. A mennyiségi összehasonlítást nem áll módunkban elvégezni, mert mindkét említett munka 25 éves megfigyelés eredményére támaszkodik, mi viszont 4 évi észlelés adatait közöljük.

VI. Összefoglalás

1. Szerzők négy esztendőn át (1964–1968) végzett rendszeres megfigyeléseik eredményeiről számolnak be.
2. A védettség biztosítása csak jelentős nehézségek leküzdése után sikerült.
3. A rezervátum a szikes puszta egy része, amelyen szélsőséges természeti viszonyok uralkodnak.
4. A tavaszi és őszi mozgalom idején hatalmas népességű madárcsapatok vonulnak át a területen. A kisebb nyári mozgalmak is jellemzők. Az átnyaralás jelensége nem ismeretlen.
5. A fészkelő és átvonuló madárfajok populációinak méreteit érzékeltető számadatok bizonyítják a rezervátum fontos szerepét a pusztai madarak fészkelési lehetőségeinek biztosítása terén.

6. A védett területre jellemző madárfajok jellegzetesen sziki madarak. Egy részük hazánkban ma már ritkaság.
7. További feladatai vannak a természetvédelemnek.²

IRODALOM

- Andó, M. (1968), A pusztaszeri Dongértó természeti földrajzi viszonyai (Kézirat).
 Beretzky, P. (1956), A Fehértói Rezervátum biológiai jelentősége — Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956, p. 147—154.
 Bodrogközy, Gy. (1968), A pusztaszeri Dongér-tó makrovegetációja. (Kézirat).
 Keve, A. (1960), Magyarország madarainak névjegyzéke. — Budapest, pp. 89.
 Keve, A. (1966), Ritka madárfajok faunisztikai jelentőségének újabb megítélése. — Állatt. Közlem. 53, p. 101—103.
 Marián, M. (1965), A Tisza ártér téli madárvilága és gazdasági vonatkozásai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964—65. p. 287—312.
 Molnár, B. (1968), A pusztaszeri Dongér-tó geológiai viszonyai. (Kézirat).
 Pátkai, I. (1947), Ragadozó madaraink. — Budapest, pp. 187.
 Sterbetz, I. (1965), A kardoskúti Fehértó madárvilága. — Vertebrata Hungarica, 7., 1—2, p. 51—61.

DAS NATURSCHUTZGEBIET BEI PUSZTASZER UND SEINE VOGELWELT

von

M. Marián—Frau Klára Varga

35 km nördlich von Szeged, in der Flur von Pusztaszer, in einer Salzsteppe liegt das den Dongér-See (Dongér-tó) umfassende Reservat von Pusztaszer mit einem Umfang von 770 Katastraljochen.

Der Dongér-See ist ein charakteristisches Mitglied der sodahaltigen Teiche der Tiefebene. Er gewinnt sein Wasser aus den zusammengelaufenen Gewässern seiner Umgebung und aus dem Niederschlag. Seine Wassertiefe ist im allgemeinen 0,6 m, bis August trocknet er aber völlig aus.

Das Klima des Reservats ist extrem, kontinental. Seine jährliche Normaltemperatur ist 10,8°C. Der Niederschlag im Jahre beträgt insgesamt 573 mm, während sich der jährliche Verdampfungswert des Sees auf 650—700 mm erhöht, was im Sommer zur völligen Verdampfung des Wassers führt. Das Wasser des Sees ist stark alkalisch, sein Prozentwert wechselt zwischen 8—9.

Im Bett sind zerstreut, inselartig Binsenflecken zu finden. (*Bolboschoenus maritimus*). Auch die Ufer sind von demselben Gewächs bedeckt.

Zur Ausbildung der charakteristischen Vogelwelt des Gebietes tragen in grossem Masse die in der Nähe des südlichen und nordöstlichen Ufers des Sees gelegenen Salzsümpfe, in denen die binsigen, schilfigen Pflanzengesellschaften üppig gedeihen.

Was die Niederlassung der Steppenvögel betrifft, haben die Wiesen, auf denen — die Zeit des Nistens und Brütens ausgenommen — die Weide der Rinder und Schafe zugestanden.

² A madarak létfenntartása a védett terület vízellátásához kötött. Biztosítani kell ezért, hogy a környék koratavaszi nagy vízből minél több kerüljön a rezervátum területére és a lehető legtávolabb ott is maradjon. Ennek elérésére néhány, zsilipekkel szabályozható csatorna készítése szükséges.

Aszályos esztendőkből mesterséges vízforrásból lehetne pótolni az elpárolgott vizet. Erre a célra artézi kutak vize is felhasználható lenne, amennyiben az csak a hiányzó vízmennyiséget pótolná, de nem folya keresztül a védett terület természetes vízmedencéin.

Egy második madármegfigyelő-toronyra is szükség lenne a semlyék madárvilágának figyeléséhez.

A természetvizsgálók elszállásolására kutatóház létesítése lenne kívánatos.

A természetvédelem népszerűsítését, a nagyközönség nevelését szolgálná a madármegfigyelő-toronyban beépítendő néhány nagyteljesítményű távcső. Ezekkel a látogatók — anélkül hogy a védett területre lépnének, ott zavarnák a madárvilágot — bepillantást nyerhetnének a szikes madáréletébe.

tet ist, eine grosse Bedeutung. Dadurch kann nämlich verhindert werden, dass sich in niederschlagsreichen Jahren hochgrasige Vegetation herausbilde.

In der Nähe des Sees sind drei kleinere Waldflecken zu finden. Ihr Bestand stellt sich hauptsächlich aus Akazien und Pappeln zusammen. In einem von ihnen bildete sich eine Rotfussfalk-Kolonie heraus.

Das Reservat ist nicht nur wertvoll, weil es Brutstätte von seltenen Vögeln ist, sondern es hat auch im Vogelzug eine bedeutende Rolle. Die meisten Wasservögel ziehen am Theisstal entlang. Die sich parallel zu dem Lauf der Theiss hinziehende Seeverkettung, zu der auch der Dongér-See gehört, sichert den Vogelscharen eine gute Ruhestätte. (Kartenplan 2.) Seither die Wasserhöhe des Szegeder Fehértó im Interesse der Fischzucht erhöht worden ist, finden sich dort die seichtes Wasser beanspruchenden Vogelarten keinen entsprechenden Lebensraum mehr. Es ist deshalb natürlich, dass sie auf die sich im Ziehwege befindlichen Seen übersiedelten, so gelangten sie auch auf den Dongér-See.

Die Vogelwelt des Dongér-Sees und der benachbarten Sümpfe zeigen den extrem wechselnden Verhältnissen entsprechend in den einzelnen Jahreszeiten ein unterschiedliches Bild. Zur Zeit des Vogelzuges im Frühling ist das ganze Bett des Sees mit Wasser gefüllt, die Sümpfe liegen unter Wasser. Die vorüberziehenden Arten sind grösstenteils von den Enten vertreten. Bezeichnende Arten sind: Knäkente, Spiessente, Löffelente und Pfeifente. Die Stockente, grosser Brachvogel, Kampfläufer, heller Wasserläufer, Fischreiher und Löffler sind in jeder Jahreszeit gewöhnlich.

Zur Sommerzeit versiegt das Gewässer des Sees und der Sümpfe. Die Avifauna des Reservats von Pusztaszer wird am meisten von den im Sommer hier nistenden Arten gekennzeichnet. Die wichtigsten sind: Säbelschnäble, Stelzenläufer, Seeregenpfeifer, Uferschnepfe, Rotschenkel, Tafelente, Moorente, Flussschwalbe und Kiebitz. Von den Raubvögeln sind der Rohrweiher und der Rotfussfalk zu erwähnen.

Zum Herbst trocknet der grösste Teil der Sümpfe aus, der See schrumpft sich klein zusammen. Gewöhnlich halten sich 5—6000 Enten auf dem Wasser auf. Die meisten von ihnen sind Knäkenten. Zahlenmässig folgen ihnen die Stockenten, und dann die Moorenten und Löffelenten. Zu Beginn des Herbsts gehören die Löffler und Fischreiher, am Herbstende die Kampfläufer und grosse Brachvögel zu den in grösster Zahl erscheinenden Stelzvogelarten.

Zu Anfang des Winters rinnt etwas Niederschlagwasser im Bett zusammen, aber es friert bald ein, und die Vögel verlassen das Reservat.

Von der Herausbildung der Fauna, von der Aufenthaltszeit der sämtlichen hier beobachteten Arten informiert Tafel I. Die Verfasser haben auf dem Reservat, im Laufe der 4 Jahre der Untersuchung das Vorkommen von 117 Vogelarten festgestellt. Von diesen Arten sind 41 nistende, 76 vorüberziehende, herumschweifende oder ausserordentliche Gäste.

Die charakteristischen, nistenden Arten sind typische Salzsteppenvogelarten: Seeregenpfeifer, Stelzenläufer, Säbelschnäbler.

Wegen ihrer Flügel dominierende Arten sind: 1. von den nistenden Arten: Uferschnepfe, Kiebitz und Rotschenkel, 2. von den vorüberziehenden: die Entenarten, grosse Brachvögel und Kampfläufer.

Eine interessante Farbe verleiht dem Bild der Fauna der am Rand des Reservats nistende Rotfussfalk.

HYDROFAUNISTISCHE UNTERSUCHUNGEN DER SÜMPFE DES WALDES ZU ZSOMBÓ

von

JÁNOS MEGYERI

(Lehrstuhl für Zoologie der Pädagogischen Hochschule, Szeged)

Der Zsombóer Wald erstreckt sich westlich von Szeged, die Kiskundorozsma mit der Gemeinde Zsombó verbindende Landstraße entlang (Abb. 1). Am Ostrand des Waldes, sowie im Wald gibt es kleinere und größere wasserbedeckte oberflächliche Vertiefungen, die ihrer Ausdehnung, ihren hydrographischen Zuständen zufolge (z. B. in Perioden großer Dürre trocknen sie aus) zu den Waldeskleingewässern gezählt werden können [7]. Die Kleingewässer zu Zsombó werden von den sich mit ihrer Lebenswelt vor mir beschäftigenden Verfassern das Moor von Zsombó genannt [2, 3, 6, 15, 16, 17, 18, 19]. Die Begriffe des Sumpfes und des Moors werden voneinander am meisten weder von der Fachliteratur noch im alltäglichen Wortgebrauch genau abgetrennt. So ist es auch im Fall der den Gegenstand meiner Abhandlung bildenden Gewässer.

Nach BOROS gehören zum Begriff des Moors die torfbildende Vegetation und der gebildete Torf. Die Wasserhöhe des Moors ist annäherungsweise konstant oder nur kaum schwankend. Die Wasserhöhe des Sumpfes ist hingegen veränderlich, er trocknet von Zeit zu Zeit aus, in ihm geht Rohstoffabbau, aber keine Torfbildung vor sich [1]. Für die Gewässer des Waldes zu Zsombó gelten die letzteren Feststellungen von BOROS, sie können also nicht zu den Mooren gezählt werden. Die Überreste der ehemals groß ausgedehnten tiefländischen Sümpfe sind diese heute schon auf ein verhältnismäßig kleines Gebiet beschränkten oberflächlichen Gewässer, die schon vor der Anpflanzung des Zsombóer Waldes (ung. 1805) dort waren und mehrere heute in der Tiefebene nur mehr selten vorkommende Floraelemente bewahrt haben [3]. Die Flora des Waldes, sowie die der von mir untersuchten Sümpfe (Abb. 1: 1, 2, 3) wird in der Abhandlung von Győző CSONGOR besprochen [3]. Dieselbe Abhandlung gibt eine eingehende Information auch über die früheren Untersuchungen der Lebenswelt des Waldes.

Von hydrobiologischem Standpunkt aus gesehen sind die Untersuchungen von Frau J. MUHY, György PÁLFI, sowie die von Gábor UHERKOVICH grundlegend. Die Mikrovegetation des Waldes zu Zsombó wurde von Gábor UHERKOVICH bearbeitet [19]. Frau MUHY und György PÁLFI haben unsere auf die Makrofauna des Gebiets bezüglichen Kenntnisse mit sehr vielen Angaben vermehrt [15–18]. Vor mir waren die Tiere mikroskopischer Größenordnung der Sümpfe des Zsombóer Waldes nicht untersucht worden.

Ich habe die systematischen hydrofaunistischen Sammlungen am 27. Januar 1956 begonnen und am 30. Oktober 1957 beendet. Dann habe ich noch zweimal (am 25. April 1958 und am 6. September 1963) auf den sumpfigen Gebieten des Waldes zu Zsombó gesammelt. Meine Sammlungen erstreckten sich auf alle freie Wasseroberfläche besitzenden Stellen des Sumpflandes,

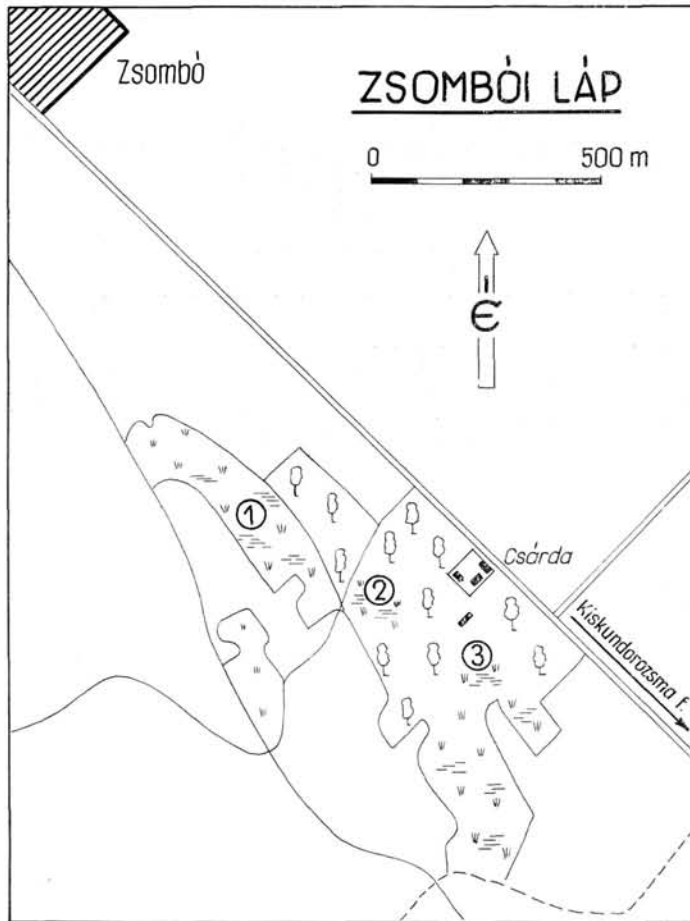

Abb. 1.

damit meine mit Planktannetz geschöpften Muster möglichst geeignet seien, das völlige Faunabild darzustellen. Ich habe die in den in der erwähnten Periode gesammelten 75 Mustern gefundenen niederen *Krebse* (*Cladocera*, *Ostracoda*, *Copepoda*) und die nach der Fixierung in Formalin bestimmbaren *Rädertiere* (*Rotatoria*) bearbeitet. Die erhaltenen Ergebnisse werden in den folgenden besprochen.

Im Laufe meiner Sammlungen habe ich die von Győző CSONGOR, Frau MUHY, György PÁLFI, sowie von Gábor UHERKOVICH gebrauchte Gebietsaufteilung berücksichtigt. Ähnlicherweise habe ich meine Muster aus dem Wasser von 3 voneinander unabhängigen Sümpfen geschöpft (Abb. 1: 1, 2, 3). Die Wassermasse und hauptsächlich die Makrovegetation der drei Sammelstellen sind verschieden (Abb. 2., 3., 4); deshalb haben sie die oben erwähnten Verfasser als selbständige Biotope beschrieben. UHERKOVICH hat für die limnologische Individualität der drei Sümpfe entschieden Stellung genommen [19].

Abb. 2.: Sammelstelle Nr. 1.

In Hinsicht der Ergebnisse der an drei Stellen ausgeführten physiographischen Messungen (Wassertemperatur, pH, chemische Zusammensetzung des Wassers), sowie zwischen den Art- und Einzelorganismenzahlen der im Wasser lebenden mikroskopischen Tierwelt habe ich keinen wesentlichen Unterschied erfahren; deshalb beziehe ich meine Angaben auf das ganze Gebiet (alle drei Sammelstellen).

Die gleichzeitig mit den Sammlungen gemessenen Temperaturwerte waren die Folgenden:

Sammeldatum:	Temperatur (C°):		Bemerkung:
	Wasser:	Luft:	
1956: 27. Januar	1,5	—2,5	das Wasser mit Eis bedeckt
25. Februar	1,0	—4,0	„
4. Mai	12,0	22,0	
2. Juni	19,5	21,0	
6. Juli	20,0	27,0	
3. August	16,5	19,0	
8. September	15,5	17,5	Austrocknung
4. Oktober	16,0	20,5	„
13. Dezember	4,0	3,0	
1957: 15. Januar	1,0	0,0	das Wasser mit Eis bedeckt
7. Februar	1,0	4,0	
21. März	17,0	27,0	plötzliche Erwärmung
10. April	12,0	15,5	plötzliche Abkühlung
20. Mai	16,0	18,0	
12. Juni	23,5	26,0	
10. Juli	26,0	31,0	
12. August	28,0	35,5	Austrocknung
12. September	20,0	26,0	„
30. Oktober	11,0	14,0	
1958: 25. April	11,0	14,5	
1963: 6. September	17,5	21,5	

Wie im Fall eines jeden seichten Wassers, so ist es auch hier auffällig, daß die Schwankungen der Lufttemperatur von der Veränderung der Wassertemperatur empfindlich gefolgt sind. Der Erhöhung der Lufttemperatur und der für die Tiefebene charakteristischen Sommerniederschlagsarmut zufolge nimmt der Wasserstand im August bis zum Minimum ab. Nur in den tiefsten Stellen der sumpfigen Gebiete (z. B. Abb. 1: 1) bleibt ein 5–10 cm tiefes Schlammwasser, in welchem nur die meistens zahlreichen Individuen bloß weniger Arten leben. Wenn aber der Herbstregen einsetzt, wird Ende Oktober, bis Anfang Dezember der Wasserstand wieder höher, nimmt die Anzahl der Arten mehr und mehr zu (Tabelle 1).

Das Wasser ist trüb, gelblich braun. Die Wasserstoffionenkonzentration (pH) schwankte zwischen 7,50–7,73 in der Zeit der Untersuchungen. Die niedrigsten pH wurden früh im Frühling, die höchsten in den Monaten August und September gemessen.

Abb. 3. Sammelstelle Nr. 2.

Das Ergebnis der chemischen Analyse des am 8. September 1956 genommenen Wassermusters war das Folgende: pH: 7,73, Alkalität 18,4 W°, Gesamthärte 34,3°, die Verteilung der im Wasser vorkommenden wichtigeren chemischen Bestandteile ist wie folgt:

<i>Kationen:</i>	<i>mg/l</i>	<i>Äquivalent %</i>
K + Na	210,5	42,79
Ca	181,9	42,52
Mg	38,2	14,69
	<hr/> 430,6	<hr/> 100,00
<i>Anionen:</i>	<i>mg/l</i>	<i>Äquivalent %</i>
CO ₃	—	—
HCO ₃	1119,8	85,81
Cl	70,4	9,30
SO ₄	50,3	4,89
	<hr/> 1240,5	<hr/> 100,00

Das Wasser der Sümpfe des Waldes zu Zsombó gehört zu den Gewässern von *Typus HCO₃-Na Ca*.

Es kann mit Hilfe der eingesammelten und bearbeiteten Muster festgestellt werden, daß in den Sümpfen des Waldes zu Zsombó in der Zeit der Untersuchungen 50 *Rotatoria*-, 18 *Cladocera*-, 7 *Ostracoda*- und 14 *Copepoda*-Arten ihre Lebensbedingungen gefunden haben. Die vorkommenden Arten, sowie ihre Verteilung den Sammlungszeitpunkten gemäß sind in Tabelle 1 angegeben.

Das Wasser war seicht und trüb und so ungeeignet, quantitative Muster zu liefern. Aber die verhältnismäßige Menge der Anzahl der Individuen der in den Mustern vorkommenden Arten (sie kommen vor, sind viel, oder massenhaft) konnte gut festgesetzt werden, was in der Tafel gleichfalls angegeben ist (sie kommen vor: +; viel: 1; sie sind massenhaft, bilden die große Masse der Biomasse: 2).

Es waren in den bearbeiteten Mustern, außer den den primären Zweck meiner Untersuchungen bildenden *Rotatoria* und *Entomostraca*-Arten, immer auch *Testacea*-Arten und Larven von Insekten (z. B. *Corethra*- und *Culex*-Larven) in großer Anzahl, die sich besonders in den Sommermonaten, in dem vor der Vertrocknung mehr und mehr verschlammenden Wasser vermehrten und beinahe 90% der Biomasse gebildet haben. Die im ganzen Jahr vorkommenden und in den Sommermonaten massenhaft gedeihenden *Testacea*-Arten sind die folgenden: *Arcella hemispherica* Perty, *Arcella vulgaris* Ehrb., *Diffugia pyriformis* var. *claviformis* Penard, *Diffugia oblonga* Ehrb., *Centropyxis aculeata* Ehrb.

In den am 15. Januar 1957 gesammelten Mustern habe ich auch das massenhafte Vorkommen einer *Heliozoa*-Art (*Astrodisculus laciniatus* Penard) erfahren.

Der größere Teil der in der Zeit der Untersuchungen beobachteten *Rotatoria*- und *Entomostraca*-Arten ist Kosmopolit; sie kommen in den von Pflanzen reichlich eingewachsenen, temporären Kleingewässern im allgemeinen vor. Einige von ihnen, eben weil sie euryöken Charakters sind, finden ihre Lebensbedingungen auch in den moorähnlichen Gewässern, Moorpfützen (z. B. *Brachionus quadridentatus*, *Brachionus urceolaris*, *Platytias polyacanthus*, *Platytias quadricornis*, *Mytilina unguipes*, *Euchlanis triquetra*, *Dipleuchlanis propaluta*, *Eudactylota eudactylota*, *Trichotria tetractis*, *Squatinella rostrum*, *Ceriodaphnia reticulata*, *Alonella excisa*, *Microcyclops varicans*).

Meistens in niederer Individuenzahl habe ich auch Arten beobachtet, welche wir zu den für die Wasserfauna der *Sphagnum*-Moore charakteristischen *Rotatoria*-Arten zählen (z. B. *Dissotrocha aculeata*, *Lecane tenuista*, *Lepadella acuminata*, *Lepadella quinquecostata*). Auf Grund dieser können wir von den Sümpfen des Zsombóer Waldes sagen, daß sie hydrographische Gegebenheiten besitzen, die auf die Anfangsphasen einer Moorbildung hinweisen. Unsere Annahmen werden auch von den folgenden Vergleichen bestätigt.

Die Zusammensetzung der in den Sümpfen des Zsombóer Waldes lebenden aus *Rotatoria*- und *Entomostraca*-Arten bestehenden Population ähnelt auffällig, anlässlich einiger Sammlungen, der Zusammensetzung der von mir im See Baláta, in den Waldkleingewässern des Bükk-Gebirges, sowie in der Sumpfzone der *Sphagnum*-Moore dieses Gebietes beobachteten Populationen. Besonders auffällig ist diese Ähnlichkeit in Bezug auf die Angaben der Monate Juni und Juli [9, 11, 12, 13, 14]. Vergleichen wir die Zahlen der vorkommenden gemeinsamen Arten, so erfahren wir die Stufen der zahlenmäßigen Übereinstim-

mung, auf Grund deren die untersuchten Biotope in eine Entwicklungsreihe geordnet werden können. Die Anfangsglieder der Serie sind die von zahlreichen, hauptsächlich kosmopolitischen Arten bevölkerten Sümpfe; der letzte Typ wird von den *Sphagnum*-Mooren vertreten, die mit wenigen aber speziellen Arten charakterisiert werden können. Von den in den Sümpfen zu Zsombó beobachteten 89 Arten leben nur 4 identische Arten in den Moorpfützen des *Sphagnum*-Moors zu Egerbakta. Das entgegengesetzte Extrem ist von den Moorgebüschen des Baláta-Sees, dem See Nádasztó zu Nagybárány und dem See Bábtava zu Csaroda mit 30–30 gemeinsamen Arten vertreten. Im See Nyirjestó zu Sirok habe ich das Vorkommen von 17 Arten beobachtet, in See Nyirestó zu Beregdarócz 14 Arten, aber in den Mohos' zu Kelemér 8, die auch in den Sümpfen des Zsombóer Waldes vorkamen. Der limnologische Differenzierungsgrad der aufgezählten Biotope und die Abnahme der Anzahl der Arten ist auffallend, denn die Abnahme der Artenzahl sich ergibt aus der Zurückdrängung der Arten von breit-ökologischer Valenz (kosmopolitischer Arten).

Außer den vorher schon erwähnten physiographischen Gegebenheiten, können wir auch auf Grund eines Vergleichs, der in den Gewässern des Zsombóer Waldes und den *Sphagnum*-Mooren lebenden *Rotatoria*- und *Entomostraca*-Arten feststellen, daß die Kleingewässer des Zsombóer Waldes als Biotope nicht zu den Mooren, sondern zu den Sümpfen zu zählen sind, in denen heute noch zunächst die von den klimatischen Umständen (Niederschlagsmenge) abhängige, zahlreiche, hauptsächlich aus den kosmopolitischen Arten bestehende Wasserfauna ihre Lebensbedingungen findet.

Die qualitative Zusammensetzung der *Rotatoria*- und *Entomostraca*-Population, die Anzahl der Individuen der vorkommenden Arten werden hauptsächlich von der temporären Austrocknung (August) und der Unterwasser-setzung (Oktober) geregelt. Die Wasserfauna wird in beiden Fällen einseitig differenziert. Z. B. Ende Juli 1956 war die hohe Anzahl der Individuen der *Ceriodaphnia reticulata* charakteristisch. Im August verwies, außer der noch verhältnismäßig hohen Artenzahl, die große Menge der fortdauernd Eier legenden Individuen der *Ceriodaphnia reticulata* („*Ceriodaphnia*-Plankton“) auf die auftretenden extremen ökologischen Umstände.

Abb. 4. Sammelstelle Nr. 3.

Die allmähliche Bevölkering des Ende September, Anfang Oktober angewachsenen Wassers zeigte sich in der primären Vermehrung der *Rotatoria*-Arten („*Rotatoria*-Plankton“).

Eine in der Anzahlgestaltung der Arten und Individuen Erschienene Wirkung wird auch von der temporären Schwankung der Temperatur der Luft, bzw. des Wassers ausgelöst. 1956 z. B. lebten im Mai schon 35 Arten in den untersuchten Gewässern gegenüber den im Februar beobachteten 8 Arten. Diese Anzahl hat sich bis zum 3. August auf 51 erhöht. Im September konnte ich hingegen nur das Vorkommen von 8 Arten feststellen. Die Lage war ähnlich auch im Jahre 1957. Der Unterschied ist, daß die Anzahl der Arten schon im März hoch war, weil in jenem Jahr die Frühlingserwärmung früher eintraf. Diese Erwärmung wurde aber von einer jäh gekommenen starken Abkühlung gefolgt (s. Temperaturwerte), wodurch angeregt die Anzahl der Arten im Mai nicht zu-, sondern auf 27 abnahm. 1957 hat die Anzahl der Arten die des vorigen Jahres (51) infolge der launenhaften Schwankung der Temperatur, dem wenigeren Frühlingsniederschlag nicht erreicht und die plötzliche Abnahme des Maximums schon im Juli begonnen. Im August konnten wir nur das Vorkommen von mehr als 15 Arten beobachten. Im Oktober hat von den vorkommenden 8 Arten das massenhafte Vorkommen der *Daphnia pulex* („*Daphnia*-Plankton“) auf die in Kleingewässern oft plötzlich auftretenden extremen ökologischen Umstände hingewiesen.

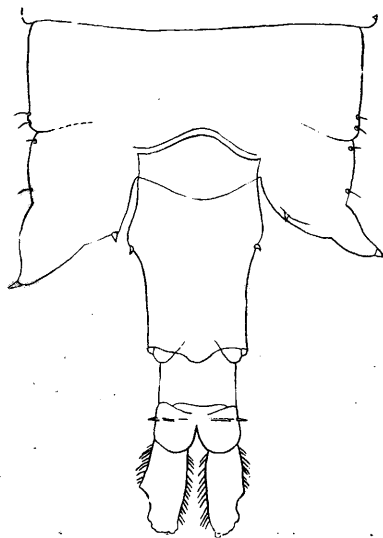

Abb. 5. *Mixodiaptomus kupelwieseri*: Letztes Thorax-Segment und Abdomen

Im Winter (Dezember, Januar, Februar) werden die *Copepoda*-Arten dominant. Die Anzahl der Arten ist zwar gering, aber jede Art vertritt eine auffällig hohe Zahl der Individuen. In den untersuchten Gewässern gehören die Arten *Mixodiaptomus kupelwieseri* (Abb. 5., 6., 7.) und *Attheyella* (*Brehmiella*) *trispinosa* zu den in den Wintermonaten mit hohen Individualzahlen auftretenden Arten. Ich halte diese zwei Arten für die Sümpfen des Zsombóer Waldes

charakteristischen, sog. Bioindikatorarten. Von diesen betrachte ich den *Mixodiaptomus kupelwieseri*, auf Grund meiner jetzigen und früheren Untersuchungen als charakteristisch, nicht nur für die Sümpfe des Waldes zu Zsombó, sondern im allgemeinen für die Sümpfe in der Tiefebene. Diese Art habe ich im Laufe meiner früheren Untersuchungen in den Gewässern der Bünten, Sümpfe in der Nähe der alkalischen Gewässer der Tiefebene häufig beobachtet aber ich habe sie auf Grund DADAYS Mitteilung [4] unter dem Namen *Mixodiaptomus lilljeborgi* in meine Artenliste eingeordnet [8, 10]. Mit Hilfe der neuesten veröffentlichten Arbeit von DUSSART [5] habe ich aber festgestellt, daß DADAY den *Mixodiaptomus kupelwieseri* mit dem sehr nahestehenden, relativ nur in kleinem Grad verschiedenen *Mixodiaptomus lilljeborgi* identifiziert hatte. Deshalb stelle ich meine auf die *Diaptomus*-Art bezüglichen früheren Feststellungen richtig. Nicht der *Mixodiaptomus lilljeborgi*, sondern der *Mixodiaptomus kupelwieseri* kommt auch in den früher von mir untersuchten Sümpfen der Tiefebene vor.

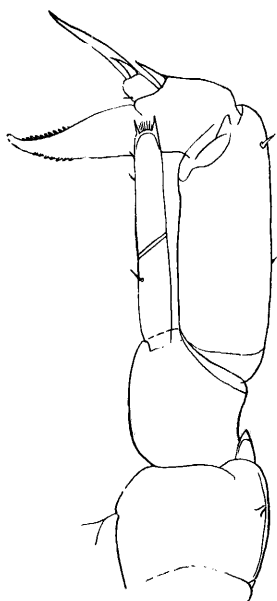

Abb. 6. *Mixodiaptomus kupelwieseri*: P₅ ♀

Die limnologische Ähnlichkeit der Sümpfe des Waldes zu Zsombó, sowie die der Sümpfe in der Umgebung von Szeged, in Biharugra und Bugac und ihre Einteilbarkeit in einen gleichen Typus werden von dem in je einem vorkommenden *Mixodiaptomus kupelwieseri* angezeigt. Die Zusammensetzung der aus *Rotatoria*- und *Cladocera*-Arten bestehenden Wasserfauna ist zwar in einem kleineren oder größeren Maße in den Sümpfen der Tiefebene, bzw. in den früher aufgezählten Wasserbiotopen verschieden, was aber mit den Abweichungen innerhalb des Typus, mit den hydrographischen Unterschieden kleineren oder größeren Maßes begründet werden kann.

Nr.	Arten	Sammelzeit																				
		1956.											1957.									
		I. 27.	II. 25.	V. 4.	VI. 2.	VII. 6.	VIII. 3.	IX. 8.	X. 4.	XII. 13.	I. 15.	II. 6.	III. 21.	IV. 10.	V. 20.	VI. 12.	VII. 10.	VIII. 12.	IX. 12.	X. 30.	IV. 25.	IX. 6.
6.	<i>Simocephalus vetulus</i> O. F. Müller	+	+	+	1	1	+					+	+	1	+	+	+				+	
7.	<i>Bunops serricaudata</i> Daday						+	+														
8.	<i>Macrothrix rosea</i> Jurine					+	+									+						
9.	<i>Alona rectaugula</i> G. O. Sars				+	+	+						+	+	+	+	+	+	+			
10.	<i>Alona (Oxyurella) tenuicaudis</i> G. O. Sars					+	+	+	+					+	+							
11.	<i>Alonella excisa</i> Fischer			+	+	1	+						+	1	1	+			+			
12.	<i>Camptocercus rectirostris</i> Schoedler				+	+	+							+		+	+					
13.	<i>Chydorus sphaericus</i> O. F. Müller	+	+	+	+	+	+						1	1	1	+					+	
14.	<i>Graptoleberis testudinaria</i> Fischer				+	+	+							+	+	+						
15.	<i>Pleuroxus aduncus</i> Jurine	+																				
16.	<i>Pleuroxus laevis</i> G. O. Sars			+	+	1	+						+	+	1	+						
17.	<i>Pleuroxus trigonellus</i> O. F. Müller												+									
18.	<i>Polyphemus pediculus</i> L.			1	+	+								1	+	+						
Ostracoda																						
1.	<i>Candona hartwigi</i> G. W. Müller											+	1								1	
2.	<i>Candona parallela</i> G. W. Müller	+	+	+	+					+		+	+								1	
3.	<i>Candona fabaeformis</i> Fischer				+																1	
4.	<i>Candona acuminata</i> Fischer	+	+									+										
5.	<i>Cyclocypris laevis</i> O. F. Müller			+	+	1	+			1	1	1	2	2	1	1					+	
6.	<i>Cypria ophthalmica</i> Jurine	+	+	+	+	1	+	+	+	2	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
7.	<i>Notodromas monacha</i> O. F. Müller				+	+	+									1	+					
Copepoda																						
1.	<i>Mixodiaptomus kupelwieseri</i> Brehm	1	+								1	2	2	1	+	+					1	
2.	<i>Eucyclops serrulatus</i> Fischer					+	+	+						+	+	+	+					
3.	<i>Eucyclops speratus</i> Lilljeborg																		+		+	
4.	<i>Ectocyclop phaleratus</i> Koch																+	+	+	+		
5.	<i>Cyclops strenuus</i> Fischer	+	+							2	2	2	2						1	+		
6.	<i>Megacyclops viridis</i> Jurine	+	+	+	+	+	+			1	1	1	1	+	+	1			+	+	+	
7.	<i>Diacyclops bicuspidatus</i> Claus			+	+				1	2	2	1	2	+	+	+	+	+	1	+		
8.	<i>Diacyclops bisetosus</i> Rehberg					+													+			
9.	<i>Thermocyclops dybowskii</i> Lande			1															+			
10.	<i>Thermocyclops oithonoides</i> G. O. Sars			1																		
11.	<i>Metacyclops gracilis</i> Lilljeborg			+	1	1	+	+	+	+			+	1	1	+	+	+	+			
12.	<i>Microcyclops varicans</i> G. O. Sars					+							+	+	+	+	+					
13.	<i>Canthocamptus microstaphylinus</i> Wolf	+																			+	
14.	<i>Attheyella (Brehmiella) trispinosa</i> Brady			+	+	1	1			2	2	2	2	2	1	+						

Das Vorkommen der Exemplare von kleinr Anzahl = +
Das Vorkommen der Exemplare von grosser Anzahl = 1
Massenhaftes Vorkommen = 2

1. Tabelle

Nr.	Arten	Sammelzeit																				1958.	1963.
		1956.										1957.											
		I. 27.	II. 25.	V. 4.	VI. 2.	VII. 6.	VIII. 3.	IX. 8.	X. 4.	XII. 13.	I. 15.	II. 6.	III. 21.	IV. 10.	V. 20.	VI. 12.	VII. 10.	VIII. 12.	IX. 12.	X. 30.	IV. 25.	IX. 6.	
	Rotatoria																						
1.	Dissotrocha aculeata Ehrb.					+										+							
2.	Brachionus quadridentatus Hermann																	+				1	
3.	Brachionus urceolaris O. F. Müller		+					+									+						
4.	Platyias patulus O. F. Müller																		1			+	
5.	Platyias polyacanthus Ehrb.				1	+										+							
6.	Platyias quadricornis Ehrb.						+	+						+	+	+			1				
7.	Keratella cochlearis Gosse													+	+	+							
8.	Keratella cochlearis var. tecta Gosse	+	+	+	+	2	2	1	+					+	+	+	+		+				
9.	Keratella quadrata O. F. Müller			+	1	+	+	+	+							+	+	+		+	+		
10.	Anuraeopsis fissa Gosse																+						
11.	Notholca acuminata var. extensa Olofsson	+														1	+		+				
12.	Lophocharis salpina Ehrb.	1				+	+									+	+	+					
13.	Mytilina compressa Gosse					+	+																
14.	Mytilina crassipes Lucks	+		+		1	1	1									+						
15.	Mytilina mucronata O. F. Müller	+		+				+								+							
16.	Mytilina mucronata var. spinigera Ehrb.					+																	
17.	Mytilina ventralis Ehrb.				+	+	+									+	+						
18.	Mytilina ventralis var. brevispina Ehrb.																+						
19.	Mytilina ventralis var. macracantha Gosse				+	+	+									+	+	+					
20.	Mytilina unguipes Lucks																+	+	+				
21.	Euchlanis dilatata Ehrb.			+		+	+									+	+						
22.	Euchlanis parva Rousselet				+																		
23.	Euchlanis triquetra Ehrb.					+																	
24.	Dipleuchlanis propatula Gosse					+	+				+					+	+	+	+				
25.	Lecane aculeata Jakubski						+																
26.	Lecane closterocerca Schmarda			+	+	+	+									+	+						
27.	Lecane elsa Hauer						+																
28.	Lecane hamata Stokes				+	+	+									+							
29.	Lecane ohioensis var. jorroi Arévalo						+																
30.	Lecane luna O. F. Müller			+	+	1	+	+								+	+	+	+				
31.	Lecane physalis Wulfert						+																
32.	Lecane quadridentata Ehrb.			+	1	1	+									+	+	+	1				
33.	Lecane tenuiseta Harring			+																			
34.	Eudactylota eudactylota Gosse			+	+	+	1	1								+	+	+	+	+			
35.	Trichotria pocillum O. F. Müller				+	+	+									+	+						
36.	Trichotria tetractis Ehrb.	+		+												+	+		+		+		
37.	Lepadella acuminata Ehrb.						+		+							+							
38.	Lepadella dactyliseta Stenroos						+		+														
39.	Lepadella patella O. F. Müller	+		+	+	+	+									+	+		+	+	+	+	
40.	Lepadella quinquecostata Lucks						+	1	+														
41.	Colurella adriatica Ehrb.	+		+	1	+	+									+	+						
42.	Colurella colurus f. compressa Lucks.					+																	
43.	Squatinella rostrum Schmarda			+	+																		
44.	Trichocerca elongata Gosse						+																
45.	Trichocerca porcellus Gosse			+	+	+	+																
46.	Trichocerca rattus O. F. Müller	+			+	+	+									+							
47.	Trichocerca rattus var. carinata Ehrb.			+	+	+	+									+	+	+					
48.	Polyarthra dolichoptera Idelson				+	+	+										+	+	+				
49.	Testudinella elliptica Ehrb.	+																					
50.	Testudinella patina Hermann	+		+	+	+	1	1	+							+	+	+	1	1		+	
	Cladocera																						
1.	Diaphanosoma brachyurum Lieven				+	+	+									+	+	+					
2.	Ceriodaphnia laticaudata P. E. Müller																2						
3.	Ceoidaphnia reticulata G. O. Sars			+	+	1	2									+	+	1	+		1	+	
4.	Daphnia pulex De Geer			+	+											+				1	2	+	
5.	Scapholeberis mucronata O. F. Müller			1	+	+										+	+						

Das Vorkommen des *Mixodiaptomus kupelwieseri* weist auch auf die Unterschiede zwischen den Kleingewässern des Bükk-Gebirges und den Sümpfen der Tiefebene hin. Mehr als 20 der in den Waldkleingewässern des Bükk-Gebirges vorkommenden *Rotatoria*- und *Cladocera*-Arten sind identisch mit denjenigen in den Sümpfen des Zsombóer Waldes, aber die charakteristische Art der in den Kleingewässern des Bükk-Gebirges lebenden *Copepoda*-Population ist der *Mixodiaptomus tatricus* [11].

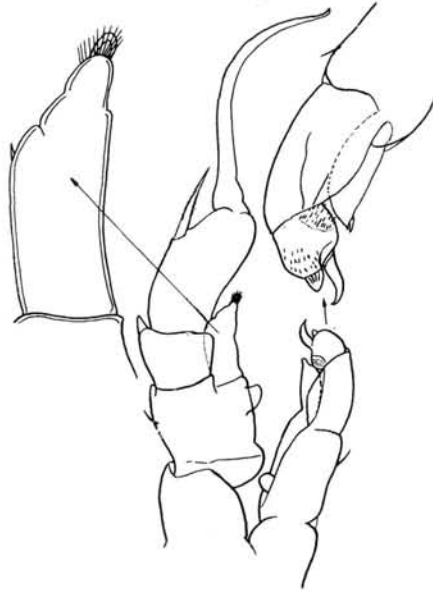

Abb. 7. *Mixodiaptomus kupelwieseri*: P₅ ♂.

Die Individualität der Sümpfe des Zsombóer Waldes innerhalb des Typus der Sümpfe der Tiefebene wird von dem nur hier beobachteten Vorkommen der *Attheyella* (*Brehmiella*) *trispinosa*, sowie von einigen *Rotatoria*-Arten angezeigt. Zu diesen letzteren zähle ich die Arten *Lecane ohioensis* var. *gorroi*, *Notholca acuminata* var. *extensa*, *Lecane physalis*, deren Vorkommen ich bisher nur in den Kleingewässern im Wald zu Zsombó erfahren habe.

Auf Grund meiner eigenen Untersuchungen, sowie der heimischen Literatur sehe ich die aufgezählten drei *Rotatoria*-Arten für die ungarische Fauna als ein neues Vorkommen an. Die Art *Lecane ohioensis* var. *gorroi* erinnert mich in vieler Hinsicht an die *Lecane ichtyura* genannte, in den Natrongewässern häufige Art [10]. Nach der sorgfältigen Untersuchung vieler geschlechtsreifen Exemplare nehme ich dafür Stellung, daß die in den Sümpfen des Zsombóer Waldes gesammelten *Rotatoria* Individuen mit der *Lecane ohioensis* var. *gorroi* identisch sind (Abb. 8).

Von den in den Sümpfen des Waldes zu Zsombó beobachteten Arten ist schließlich die *Cypria ophthalmica* genannte *Ostracoda* erwähnenswert. Die Individuen der *Cypria ophthalmica* kamen bei sozusagen allen Sammlungen

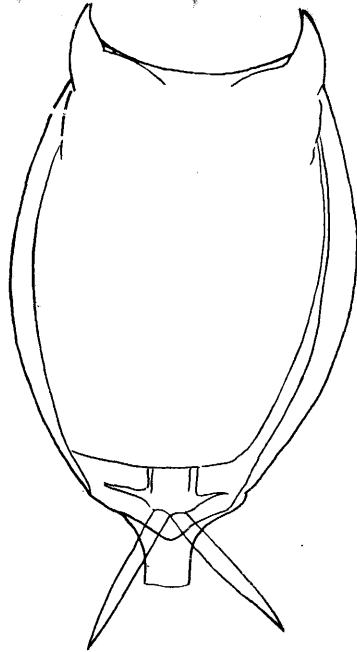

Abb. 8. *Lecane ohioensis* var. *jorroi*.

vor (s. Tabelle 1), manchmal in einer sehr großen Anzahl der Individuen, was ihren aus der Literatur bekannten Charakteristika entspricht; so unter anderen, daß die das ganze Jahr hindurch vorkommende eurytherme Art ein ständiger Bewohner der pflanzenreichen Wasserbiotope ist. Auf Grund des Vergleichs mit meinen früheren Untersuchungsergebnissen vermag ich festzustellen, daß eine charakteristische, gemeinsame Art nicht nur für die Gewässer des Waldes zu Zsombó, sondern auch die Sümpfe und Moorpflützen der Tiefebene und für die Kleingewässer der Wälder des Gebirgslandes die *Cypria ophthalmica* ist. Ihr periodisches Vorkommen in den Sumpfbiotopen, sowie die Anzahl ihrer Individuen sind ähnlich denjenigen der Arten *Simocephalus vetulus* und *Ceriodaphnia reticulata*. Die innerhalb des Sumpfes als Wassertypus beobachteten lokalen Unterschiede werden von den in meiner Faunenliste vorkommenden anderen *Ostracoda*-Arten angezeigt.

Schließlich kann es von der Wasserfauna der Sümpfe des Waldes zu Zsombó, auf Grund der periodischen Sammlungen (s. Tabelle 1) festgestellt werden, daß die Anzahl der *Rotatoria*- und *Entomostraca*-Arten, sowie die Anzahl der Individuen einer jeden Art, in den gleichen Perioden der nacheinander folgenden Jahreszeiten (Frühling, Sommer, Herbst, Winter) der nacheinanderfolgenden Jahre sich verschieden gestalten. Diese Erscheinungen verursachen die extremen Änderungen der Witterungsverhältnisse, unter anderen z. B. der Rhythmus der Erwärmung und Abkühlung, die periodische Gestaltung der Niederschlagsmenge.

LITERATUR

- [1] Boros, Á, A tőzegmoha és a tőzegmohás lápok Magyarországon. (Das Torfmoos und die Torfmoosmoore in Ungarn). „Vasi Szemle”, XVIII, 1, 1964, 53—68.
- [2] Csongor, Gy., A Magyar Alföld Leontodonjairól. (Über die Leontodons der ungarischen Tiefebene). Jb. d. Biol. Inst. der Univ., 2, 1954, 211—214.
- [3] Csongor, Gy., Természetvédelmi feladataink Szeged környékén. (Unsere Naturschutzaufgaben in der Umgebung von Szeged). I. A zsombói erdő. (Der Wald zu Zsombó). Jb. d. Ferenc Móra Museums, 1957, 216—236.
- [4] Daday, J., A magyarországi Diptomus-fajok átnézete. (Übersicht der Diptomus-Arten in Ungarn). „Természetrzaji Füzetek”, 13, 4, 1890, 114—180.
- [5] Dussart, B., Les copepodes des eaux continentales d'Europe occidentale, I: Calanoides et Harpacticoides. Paris, 1967.
- [6] Gallé, L., A zsombói láperdő zúzmóflórája. (Flechtenflora des Moorwaldes zu Zsombó). Jb. d. Ferenc Móra Museums, 1960, 251—258.
- [7] Kreuzer, R., Limnologisch-ökologische Untersuchungen an Holsteinischen Kleingewässern. Arch. f. Hydrobiol. Suppl. Band, X, 1940, 350—572.
- [8] Megyeri, J., Hidrobiológiai vizsgálatok a bugaci szikestavakon. (Hydrobiologische Untersuchungen an den alkalischen Seen zu Bugac). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1958, 83—101.
- [9] Megyeri, J., Hidrobiológiai vizsgálatok két tőzegmohalápon: Bábtava, Nyirestő (Hydrobiologische Untersuchungen an zwei Sphagnum-Mooren: Bábtava, Nyirest). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1958, 103—119.
- [10] Megyeri, J., Az alföldi szikesvizek összehasonlító hidrobiológiai vizsgálata. (Vergleichende hydrobiologische Untersuchungen der alkalischen Gewässer der Tiefebene). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1959, 91—170.
- [11] Megyeri, J.—Ábrahám, A.—Biczók, F., Vergleichende faunistische Untersuchungen in den Kleingewässern des Bükk-Gebirges. Acta Biologica, V., 3—4, 1959, 201—214.
- [12] Megyeri, J., Adatok a nagybárkányi és a siroki Sphagnum-lápok vízfajánájának ismeretéhez. (Angaben zur Kenntnis der Wasserfauna der Sphagnum-Moore zu Nagybárkány und Sirok). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1962, 115—125.
- [13] Megyeri, J., Összehasonlító hidrobiológiai vizsgálatok a keleméri és az egerbaktai Sphagnum-lápokon. (Vergleichende hydrobiologische Untersuchungen den Sphagnum-Mooren zu Kelemér und Egerbakta). Wissensch. Mitteilungen d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1965, 115—121.
- [14] Megyeri, J., Adatok a Baláta-tó vízfajánájának ismeretéhez. (Angaben zur Kenntnis der Wasserfauna des Sees Baláta). Wissensch. Mitteilungen d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1965, 105—114.
- [15] Frau J. Muhy und Gy. Pálfi, Adatok a zsombói láp faunájához. (Angaben zur Fauna des Moors zu Zsombó). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1957, 101—109.
- [16] Frau J. Muhy und Gy. Pálfi, Adatok a zsombói láp Odonata-faunájához. (Angaben zur Odonata-Fauna des Moors zu Zsombó). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1958, 121—125.
- [17] Frau J. Muhy und Gy. Pálfi, Adatok a zsombói láp Macrolepidoptera-faunájához. (Angaben zur Macrolepidoptera-Fauna des Moors zu Zsombó). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1959, 171—182.
- [18] Pálfi, Gy., Faunistikai és ökológiai vizsgálatok a hazai lápokon. (Faunistische und ökologische Untersuchungen an den Landesmooren). (3. Moor zu Zsombó). Jb. d. Pädag. Hochschule, Szeged, 1959, 201—210.
- [19] Uherkovich, G., Adatok a zsombói erdő lápjainak mikrovegetációjához. (Angaben zur Mikrovegetation der Moore des Waldes zu Zsombó). „Botanikai Közlemények”, 1962, 238—245.
- [20] Zólyomi, B., A kiskundorozsmai Zsombó-erdő c. előadás jegyzőkönyvi kivonata. (Auszug aus dem Protokoll des Vortrags: „Der Zsombóer Wald zu Kiskundorozsma”). „Botanikai Közlemények”, 1947, 44, 85.

A ZSOMBÓI ERDŐ MOCSARAINAK HIDROFAUNISZTIKAI VIZSGÁLATA

Megyeri János

A zsombói erdőben és keleti szélén levő felszíni vizek (1. ábra) a hajdani nagykitérjedésű alföldi mocsarak maradványai. Limnológiai tekintetben nem lápok [1].

Vízifaunája (*Rotatoria*, *Entomostraca*) sok tekintetben hasonló az Alföld más területein levő mocsarakéhoz (1. táblázat). Növényekkel gazdagon benőtt időszakos kisvizekben élő, kozmopolita fajok alkotják a faunát. Az itt megfigyelt *Rotatoria*- és *Entomostraca*-fajok között néhány olyan is van, amelyeket *Sphagnum*-lápok vízi faunájára jellemző fajok közé sorolunk.

A zsombói erdő mocsaraiban élő *Rotatoria*- és *Entomostraca*-fajok időszakos előfordulását, elszaporodását, valamint visszaszorulását elsősorban az időjárási viszonyok határozzák meg.

A zsombói erdő mocsarainak jellemző, ún. bioindikátor fajai a *Mixodiaptomus kupelwieseri* és az *Attheyella* (*Brehmiella*) *trispinosa*, amelyek a téli hónapokban mindig magas egyedszámban fordulnak elő.

A zsombói erdő mocsarainak az alföldi mocsarak típusán belüli egyediségére (limnológiai individualitására) utal a *Attheyella* (*Brehmiella*) *trispinosa*, a *Lecane ohioensis* var. *gorroi*, *Notholca acuminata* var. *extensa* és a *Lecane physalis* csak itt tapasztalt előfordulása.

BALLA ANTAL XVIII. SZÁZADI SZEGEDI KÉZIRATOS TÉRKÉPE

II. Alsóváros

CSONGOR GYÖZÖ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A terület — mely a Balla-féle térképen az Eugenius árokkal körülvett Palánktól jól elhatárolható — határai (Tiszától—Tiszáig): A térképen TIBISCUS FLUVIUS-sal jelölve. — BRAXA CITTIS (serház)-nél az EUGENIUS ÁRKA alsó torkolása — PORTA PETROVARADIENSIS — BUZA PIARCZ — LACUNA CSEPERKE DICTA — (PÉTERVÁRI ORSZÁGÚT) — LACUNA JERIKÓ CSÖPÖRKE — NOVUM COEMETERIUM — VIA POSTALIS VERSUS KANISAM PUBLICA SIMUL VERSUS L. RG. C. MÁRIA THERSIANOPOLIS VULGO SZATKA (sic! Szabadka helyett!) VEL S. MARIA — Nagy kiterjedésű legelő (PASCUM) — LACUS BALLAGITÓ DICTUS — VINEA BALLAGI HEGY — FLUVIUS KISTISZA DICTUS — Tisza ártér — KÖZÉP TOÓ — CAULETA BÁNOM FÖLDEK — AGGERES MAGNI — XENODOCHIUM (Tisza-parton). Hozzávehetjük még a Tisza folyóban levő hosszúkás szigetét, a „Boszorkányok szigetét”, a térképen KIS TISZA SZIGETYE — (kiszélesedő kopár része a ZÁTONY) vel jelölve.

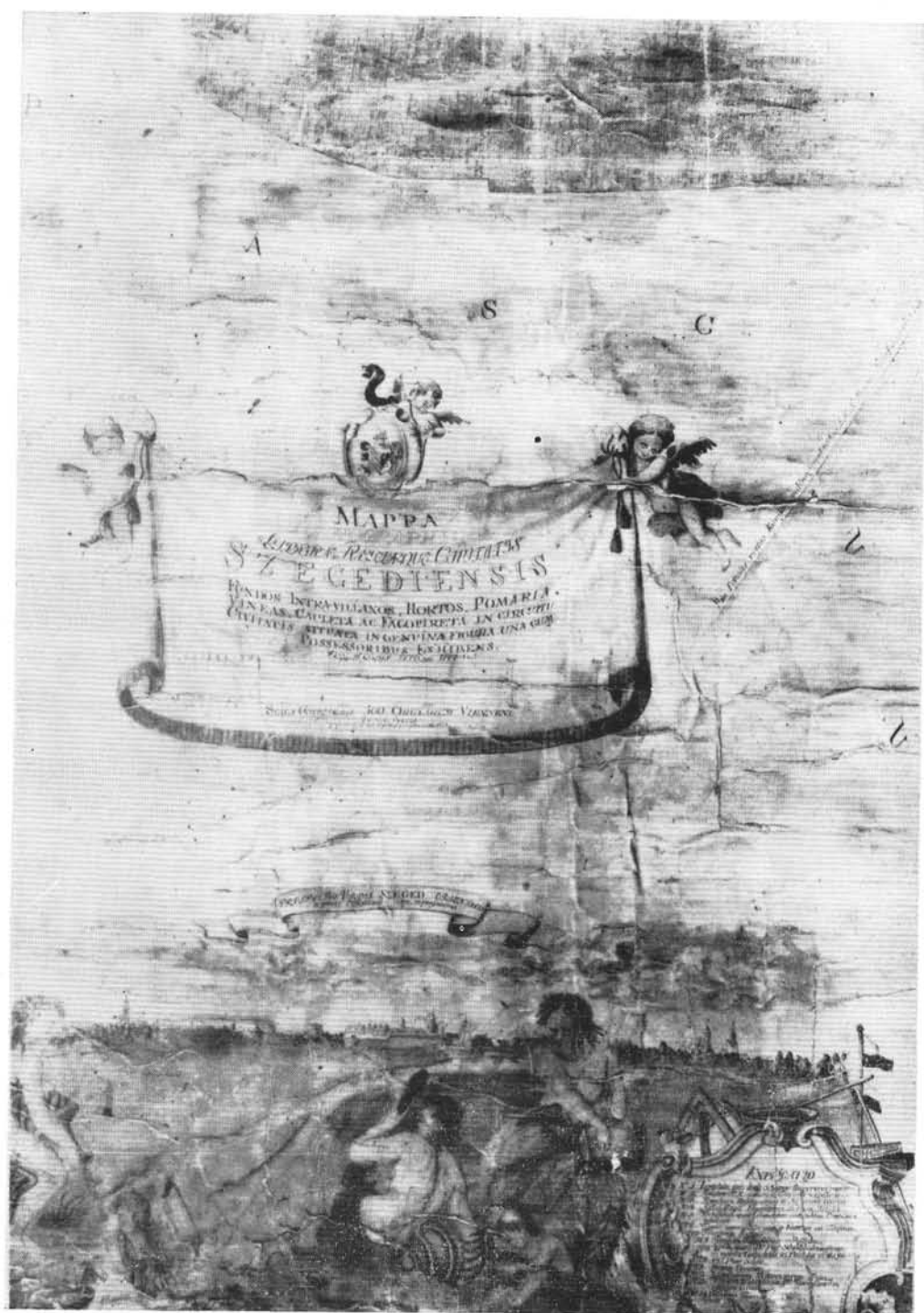
Városrészek elkülönítve, mint Felsővároson, itt nincsenek. A lakóterület a környező legelőtől, szántóföldektől jól elkülönül.

A Balla-féle mappán utcanév, Alsóváros területén csupán egyetlen egy van föltüntetve, a Szt. Háromság kápolnánál kezdődő ún. Hajós utca. A másolt lapon bejegyzett utcák az Eugenius ároktól dél felé a következők:

PÉTERVÁRI ORSZÁG UT, KIS UCZA, SZENT HÁROM SÁG UCZA, SEGÍTŐ BOLDOG ASZSZONY UTZA, HAJÓS UTZA, CZIGÁNY UTZA, BÁTORSÁG UTZA, FENÉK UTZA, INGYEN UTZA, RÓKA UTZA, (előbbieket folytatásában), ZÖLDKERT UTZA, BORBÁS UTZA, RÉGI IS-PITÁLL UTZA, FAZEKAS UTZA, SÁRKÖZ, (olvashatatlan nevű utca, talán CZINCZÁR!?), SZARKA UTZA, BODÓ KÖZE, MALOM UT, DESZKÁS UTZA, RÓSA UTZA, NAGY KUT (?) UTZA, KERESZT (?) UTZA, DEÁK (?) UTZA, PAPRIKA UTZA, FÉL SOR UCZA. Sajnos, a térképmásolat rongált volta miatt egy-két utca nevét a legnagyobb igyekezettel sem lehetett kiolvasni.

Az itt körülhatárolt területen (lakott területen) belül a számozott telkek, a ház alaprajzával s a tulajdonos (lakó) nevével 1-től 1183-ig vannak bejegyezve.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Balla-féle mappán a három ősi városrész, — Alsóváros, Palánk és Felsőváros — már a telkek számozása alapján is jól elkülöníthető. Az Eugenius-árkon belüli házak és telkek csupán számozva vannak, nevek bejegyzése nélkül. Ennek oka talán abban kereshető, hogy az itteni népesség túlnyomórészt a várhoz tartozó katonaságból s azok hozzátartozóiból

Részlet a Balla-féle mappából a város látképével

került ki, leszámítva természetesen a középületeket, a piaristák iskoláját, telkeit stb. Mégis, a Palánk valamint az első közleményünkben már érintett Kukuricaváros s Alsóváros közé több száz teleknyi lakott tömb ékelődik be, ugyancsak a tulajdonosok (lakók) neveivel s számozással. Ezt a részt (a mai Kálvária út = Tolbuchin sugárút környékén bontakozó települést) nem vehetjük még új városrésznak, s bár összefügg Alsóvárossal, mégsem tekinthetjük utóbbihoz tartozónak, mert akkor megbontanánk az 1—1183-ig terjedő, pontos számozás egységét. Ez a rész nyilvánvalóan még a Palánk tartozéka, s ezért ennek tárgyalásával majd harmadik, egyben befejező közleményünkben foglalkozunk. Ez a rész a Belváros, a Palánk sarjadéka, mely öreg szegediek száján mint „Külpalánk” szerepel. (Bálint S. szóbeli közlése.)

A továbbiakban nézzük meg, mit mutat Alsóvárosból a XVIII. sz. végi rögzítés.

Induljunk ki a Buza Piarcz-ról, a Porta Petrovaradiensis-től, vagy ahogy az alsóvárosi nép nevezte, a „pétörvárad” kaputól. Innen délre, egy, a Tisza folyásával párhuzamosan elterülő, nagyjából téglalakú, kertekkel s művelt földekkel övezett városrész Alsóváros. Mindjárt föltűnő a térképen, hogy a főbb utcák nagyjából nemcsak egymással, de a Tisza folyásával is párhuzamos irányúak, az ezeket keresztezők pedig a folyóra merőlegesek.

A városrész lakott területét hat helyen vízállások, ún. cseperkék (egy helyen „csöpörke”), a felsővárosi tankákhöz hasonlóan, szakítják meg. Egy sincs névvel ellátva, csupán a városrész határán elterülő „Jerikó csöpörke” (a mai Ady téren). Legnagyobb közöttük a *Kis-utca* és a „*Bátorság utca*” közti ún. „*Lacuna Cseperke dicta*”, melynek északi sarkánál levő elkülönített háznál (Rucskó János) kezdődik Alsóváros telkeinek számozása. A Buza-piarcz folytatásában a Tiszaig nyúló széles térségen, az Eugenius-árok (Az Árkon — Sörház u-tól délre) tövében két szelmalmot találunk, melyek minden bizonnyal még a XIX. század elején is működhettek (az egyiknek tulajdonosa Volfordt György). Itt találjuk bejegyezve a *Rozália kápolnát* is (Capella S. Rosalia) s egészen a Tisza partján a *Xenodochium* (katonai kórház) nagy, tetős épületét, mely meglátzana a térképünkhöz tartozó kézzel festett vedután is, ha nem takarná el, az egyik folyót jelképező, allegorikus nőalak feje.

A kápolnától dél felé, egymással párhuzamosan halad a két leghosszabb alsóvárosi utca, a *Szent Háromság uca* és a *Segítő Boldog Aszszony uca*. (A mai Hunyadi János sugárút és Április 4. útja.) A kettőt összekötő első kereszt utca, a mindkét lapon (a Balla-féle eredetin s a másolaton is) bejegyzett *Hajós utca*, mely nevét minden bizonnyal az ott lakó, nagy telekkel rendelkező Hajós Istványról nyerhette. A Szent Háromság utca a Ferencesek templománál levő temetőig (Coemeterium) halad. Középe táján fölleljük a *Szt. Háromság kápolnát* (Capella SS. Trinitatis), továbbmenve pedig a *Régi Ispitáll utca* és a Fazekas utca kereszteződésénél a Borbás utcával szemközt azt a kórházat (Xenodochium), mely, mint Bálint Sándor írja, már a középkori Szegedről is ismert volt.

Csajkás Bódog szerint a „... Régi Ispitály-utca elnevezés is azt bizonyítja, hogy 1776 előtt is ott volt az ispitály”, azon a telken (a mai térképen a Mátyás király tér, Kisfaludy utca és a Borbás utca által képzett háromszögben) melyet Dékány Péter nevű jómódú alsóvárosi gazda, később tanácsnok engedett át a hospitium céljára, mely épület 1810-ben még fennállott. (Csajkás B. munkájában említést tesz a Balla-féle térképről, közölt fotokópiaja azonban

nem erről, hanem a Buday-féle másolatról készült, s ez is bizonyító tény amellett, hogy a Buday-féle másolat már a XIX. században készülhetett!).¹

Ami azonnal szembetűnő, ha Alsóváros fekvését összehasonlítjuk Felsővárosával, hogy nem települ rá közvetlenül a folyóra, leszámítva néhány, a katonai kórháznál levő házas telket. A mostani Bánomkertők helyén (*Cauleta Bánom Földek*) elterülő földek tulajdonosai abban az időben is küszködtek, minden bizonnyal a Tisza áradása ellen. A Bánomföldről délre művelt területet már nem találunk. Nagykiterjedésű füzes ártér ez, középpont a „Közép Toó”-val jelzett, állandóan mocsaras résszel, melyet egyik oldalon a Kis Tiszának nevezett, gyakran kiszáradó folyóág, másfelől a Ballagi tóba torkolló (a tóba kanyarodó íve a térképen: *Sebes fok*) keskeny vizes árok (a térképen *Flwius Kis Tisza dictus aestate siccus* jelzéssel) határol. Ennek tiszai torkolata magasságában lefelé nyúló, mindinkább keskenyedő szigetet találunk. Ez lenne a szomorú emlékü 1728-as boszorkányégetés színtere (*Kis Tisza Szigetye*). A sziget alsó fele teljesen fával benőtt, északi része a kopár, homokos ún. *Zátony*.

Alsóváros alsó határát a település s a Ballagi tó közti szőlőművelő terület (*Vineae Ballagi Hegy*) alkotja. Ennek a várossal határos része az ún. Islik-major. (A név eredetét l. Bálint Sándor idézett cikkében, p. 125.) A térkép szerint ez a temesvári püspökség birtoka lenne (*Episcopi Temesvariensis v. Islig Majoria*).

Bálint Sándor írja,² hogy a Ferences templomtól északkeletre fekvő temetőt 1776-ban (tehát éppen a térkép keletkezése évében) szüntették meg. Ezt igazolja a térképen a *Malom út* (nevét a mentében, a város szélén elhelyezett szélmalmoktól vehette) végénél található új temető (Novum coemeterium) helyének föltüntetése.

Sajnálatos, hogy a térképen az utcák közül csak a nagyobbak vannak névvel jelölve, s azok is csak a másolaton, a Hajós utca kivételével. Így csupán az ezeken bejegyzett nevekre (s ezek annál is értékesebbek) mint forrásokra vagyunk utalva.

Érdemes összevetnünk egy, az 1522-es tizedlajstromban is szereplő utca, a Plathea Feeylzer nevét térképünk adataival. Reizner *félszer* vagy *felsor* utcának mondja.³ Bálint Sándor *felszer* vagy *fészer* utcának említi, mely szerint „jelentheti az északi fekvést, de más olvasat szerint gazdasági formát, esetleg birkaaklokat”. Szerintünk a másolaton bejegyzett *F é l S o r u t c z a* nevezés mond a legtöbbet, hiszen szóbanforgó rész túlnyomóan két utcára néző házas telekből, tehát „fél sorházból” áll (!?), vagyis nincsenek házak az utca mindkét oldalán.

Ami pedig a térkép legértékesebb vonatkozásait, a bejegyzett családneveket illeti, elsőként mindjárt szembetűnő, hogy Felsőváros 511 bejegyzett családnévvel szemben itt csak 434-et számolhattunk össze. Ennek okát részben abban a körülményben látjuk, melyre már Bálint Sándor is rámutatott,⁴ miszerint népe a felsővárosinál sokkal zárkózottabb természetű lévén, hajlamosabb az egymás között való házasodásra. A népszaporulat is mindig nagyobb volt itt. A földműves réteg volt egyik fő kirepítő fészke a délvidéki, de főleg a városkörnyéki tanya-településeknek.

¹ Csajkás Bódog, Szeged egészségügyének története a XVIII. században. Budapest (1944)

² Bálint Sándor, MFME 1960. 123.

³ Reizner János, Szeged története III. 139.

⁴ Bálint Sándor, I. m. 124.

Alsóváros (A Balla-féle mappa részlete)

Szeged lakosainak számát a XVIII. század végén megközelítően 25 000 főre tehetjük. Korabinszky 1786-ban 16 160-ban állapítja meg a népesség létszámát, de egy évvel később, a József császár alatti hivatalos népszámlálás szerint Szeged város össznépessége 21 519 (a házak száma 4043, a családoké 4469) fő. Véleményünk szerint Alsóváros lakóinak száma 1776-78-ban 7-8000 lélekszám között váltakozhatott.

A mappán bejegyzett családnevek közül 182 olyan, mely már az 1522-es tizedlajstromban is szerepel; Alsóváros tehát jóval többet őrizett meg ezekből, mint Felsőváros. Így a százalékarány is jóval nagyobb, 41% (Felsővárosnak 511 családnév közül 142 = 27%). Ilyen nevek maradtak fenn, mint a tipikus alsóvárosi Ábrahám, Babarczi, Bálint, Bite, Borbás, Bozsó, Bör-csök, Csonka, Csúcs, Deák, Dobó, Fábián, Fazekas, Huszta, Kets-kés, Kispéter, Kószó, Matusz, Módra, Nacsa, Nagypál, Ónozó, Pálfi, Pintér, Rúzsza, Sárkány, Sebők, Szekeres, Szélpál, Toppan-tó (Tapanoló), Vecsernyés, hogy csak egynehányat említsünk.

A nem magyar nevűek (összesen 32; 14 német és 18 szláv, vagy egyéb hangzású) aránya nem egészen 8% Alsóváros összlakosságához viszonyítva.

A keresztnévek gyakorisága tekintetében sok különbség Alsóváros esetében nincs akár a tizedlajstromban, akár Felsőváros bejegyzett családnév anyaga közt. Itt János, Ferenc, István, József, Mihály, Pál, György, And-rás, Gergely, Mátyás, Antal, Márton stb. a sorrend.

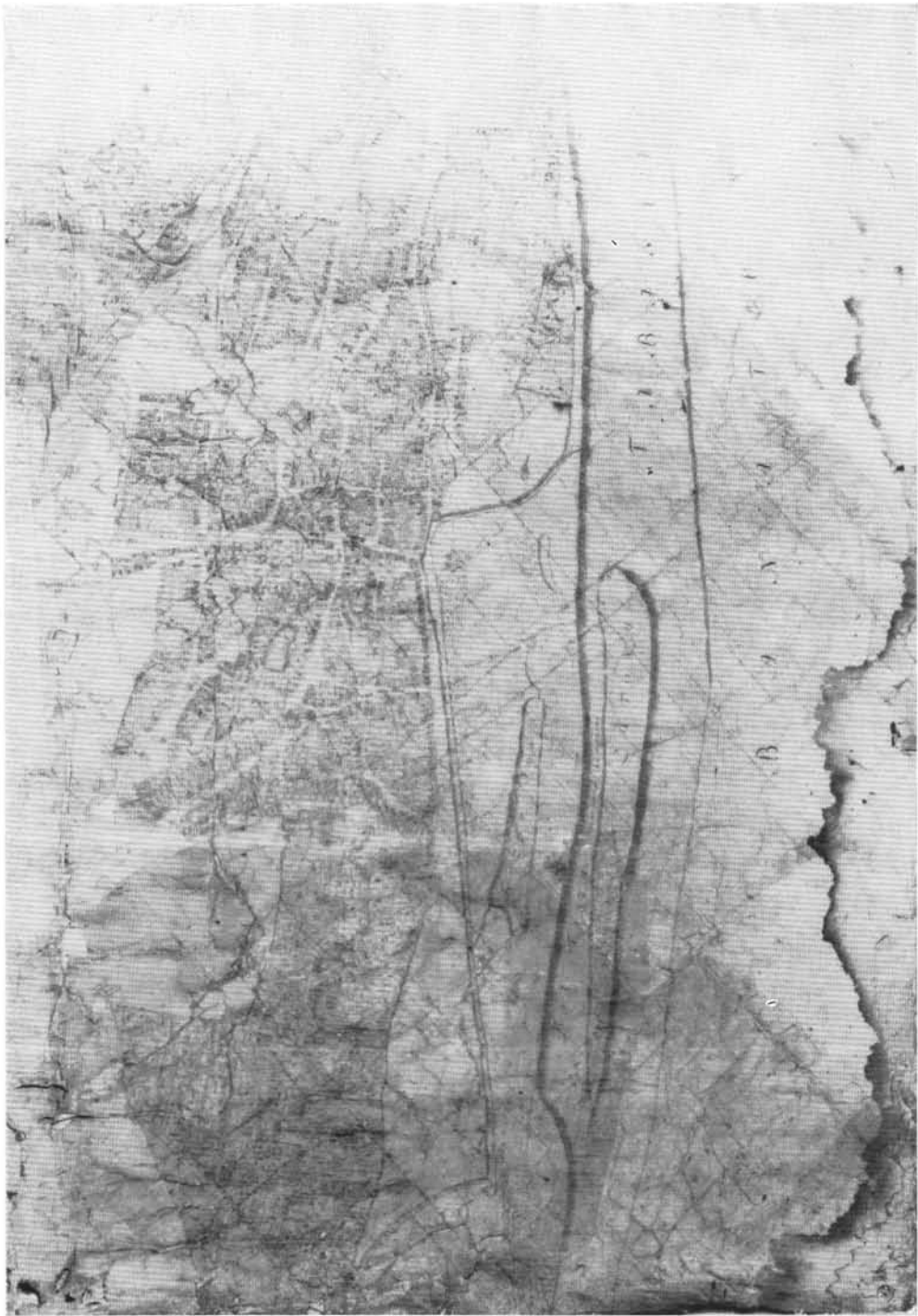
A kettős nevek (esetleg ragadványnevek) közül az érdekesebbek: Rontó vagy Horváth János, Apró Rocska János, Horváth Nagy Pali, Koldús Tót Bernárd, Koldús Tót András, Hétkári (vagy Hatkári?) János, Kotsis vagy Vér Ferenc, Süket vagy Siros Pál, Pap vagy Lógó János (ma is hasz-nálatos Paplógó?). Vagy a megkülönböztető előnevek, mint pl. Iffjú Dobó Ferenc, Iffjú Dobó István, Öreg (Senex) Szél Gergely, Öreg Juhász Ferenc, Legör (... egebb) Ördög Ferenc, vagy Legifjabb Dobó József stb.

Föltűnő egyes ma is virágzó családneveknek egykori használata, mint amilyenek: Bobortzi (Babarczi), Bodizsár (Boldizsár), Binnák (Benák), a következetesen Bertsők-nek és Ördök-nek, valamint Rúsá-nak írt Bör-csök, Ördög, Rózsa, továbbá Csalla (Csala), Kedmen (Ködmön), Varnaj (Várnai) és V é n e k i, V e n e k i (Vőneki) stb.

Jelen tanulmányunkat követni fogja Szeged ősi harmadik részének, Pa-lánknak bemutatása, s az egész Balla-féle mappa általános, összefoglaló érté-kelése.

(A névjegyzék az ún. „Lacuna Cseperke” szélén álló két magányos házzal kezdődik):

1. Rutskó János	12. Barna Tamás
2. Mása János = Masa	13. Láos József
3. név nélkül	14. Dori Ferenc
(innen kezdve összefüggő	15. Matók Pál
tömbökben)	16. Susi Antal
4. Barna Miklós	17. Kováts Mihály
5. Kováts Márton	18. Katona István
6. Fátyol Ferenc	19. Bihari András
7. Halász János	20. Horvát József
8. Michaelis Barna	21. Mészáros Lőrinc
(különálló házban)	22. Peregi Pál
9. Pap Gáspár	23. Pap István
10. Gombkötő Antal	24. Ván György = Vén?
11. Árva Mihály	25. Ujhej András

Alsóváros (A Buday-féle másolat részlete)

26. Vida György
27. Orbán Pál
28. Somodi János
29. Pálffi István
30. Tot Pálné
(különálló házban)
31. Szüts Antal (Ferenc)
32. Máté György
33. Kollár István
34. Bozó Ferenc (Bozso)
35. Tsávászki János
36. Laós Mihály
37. Kováts József
38. Kis Csöörki János (Csöörke)
39. Váradai József
40. Joan Eble (Johan Eble)
41. Halász András
42. Tot János
43. Pandár (Budár? Buvár?)
44. Kuba Mátyás (Somodi)
45. Kuba Mátyás
46. Somodi György
47. Boso Mihály (Bozso)
48. Bozoki Mihály (János)
49. Csizmadia Mihály (Csismadia)
50. Nagy Getzi (Nagy Getzi Mátyás)
51. Kováts Ferenc
52. Kara Ferenc
53. Kováts Pál
54. Palutás János
55. Gyapjas Ist (Gyapjas Istók)
56. Kováts János
57. Für Tamás
58. Ábrahám István
59. Pap János
60. Huszta József
61. Bozoki József
62. Maki József = Makai?
63. Szakál Mátyás
64. Fodor Gáspár
65. Maki János
66. Kováts Jakab
67. Magyar József
68. Iván Mihály
69. Huszta István
70. Kotza Imre (Kocza)
71. (két, a tömbtől kívül eső malom)
Markus Krentzperger 47.
R. Szüts János 56. Fodor
Ádám Gáspár 374. sz.
72. Agoczi Tamás
73. Etseki Ferenc
74. Lessi János
75. Susi Ferenc
76. Pap György
77. Rotska János (Apró Rozska)
78. Ronto v. Horvát János
79. Földi János
80. név nélkül (Nagy P. alias
Horvát, Horvát Nagy Pali?)
81. Mészáros Mihály
82. Fehér István (Fejér)
83. Ujvári György
84. Füredi János
85. Sebők Berta
86. Bozso János
87. Bobortzi János (Boborcsi)
88. Ábrahám Márton
89. Váradai Péterné
90. Kováts János
91. Ábrahám Ferenc
92. Boszo Albert (Bozso)
93. Horvát János (Horváty)
94. Szabó Albert
95. Takáts Mihály
96. Bobortzi Ferenc (Boborcsi)
97. Rátz István
98. Bozoki István
99. Gábor László
100. Kétskés János (Ketskés)
101. Jenés József (Jenej) = Jenes?
102. Tsitsó Demeter (Csitsó)
103. Pap István
104. Boszo Gergely (Bozso)
105. D. Ladislai Pétsi
106. D. Petri Kászonyi (D. Kaszonyi
Petri)
107. Pap Gergelyné
108. Takáts István
109. Vintze János
110. Tot György
111. Simon János
112. Bobortzi József (Boborcsi)
113. Horvát György
114. Habi László
115. Tot György
116. Udvaros Ferenc (András)
117. Szekeres József
118. Szántó József
119. Babszki György
120. Majorosi János
121. Csőke Ferenc
122. Pilli Mihály
123. Dér Márton
124. Jósó Tamás (Józso)
125. "
126. Vég József
127. Tot Jakab
128. Lippai Márton
129. Tót Péter
130. Tóth András
131. Földi Mihály
132. Révész Mátyás
133. Kiss Gergely
134. Bite Mihály
134. Hutzka Imre (134. sz. kétszer!)
135. Farkas Gáspár
136. Jenes Ferenc (Jenej?)
137. Losontz József
138. Szabó Pál
139. Gábor István
140. Losontz János
141. Török István
142. Tóth Jakab (Tot)
143. Lucas Krozinger (Lukas)
144. Ladányi Mihály

145. Bite Mátyás
146. Ladáni Ferenc
147. Szekeres János
148. Házi István
149. Palotás Gergely
150. Palotás József
151. Csányi György (Csani)
152. Hódi Mihály
153. Szegi József
154. Onozó Ferenc
155. név nélkül (Vecsernés Pál)
156. Hódi Gergely
157. Ellek György
158. Huszta István
159. Gábor János
160. Ilia Ferenc (Illia)
161. Sarkan Mihály (Sárkány)
162. Andr.
163. Sptis D. (olvashatatlan!) Nagy te-
lek, nagyobb épülettel (Dna Sptis?
Sphis?) A másolaton világosan ki-
vehető: **Dna Sptis Andrasiana!**
164. Engi Ferenc
165. Egresi Ferenc (Egressi)
166. Hódi Ferenc
167. Bozsó Ferenc
168. Tót Antal
169. P. D. Gál János (Gúl?)
170. Sebők Ferenc
171. Ládási Gáspár (Ládáni) = Ladányi
172. Szegi Ferenc
173. Bakó Ferenc
174. P. D. Joann. Liszka
175. Leopold Vagner
176. Bontz Mihály (Boncz)
177. Tóth István
178. Bihatsi József = Biacsi
179. Bihatsi Ferdinánd (Ferenc)
180. Horvát Ádám (Horváth)
181. Varga János
182. Tót Márton
183. Tot Ferenc
184. Kovács Pál (Kovács)
185. Kis Samu
186. Bodizár (Bodizsár András)
187. Ketskés István
188. Jenej István
189. Halász Ferenc
190. Benedek Grün (Grim?)
191. Szakmári Ádám
192. Szakmári
193. Joseff Linensaltz (?) (Lintn Pach)
194. Alexa János
195. Gabrik István
196. Jakab Stein
197. Polyakovits József (Jos.
Polyakovics)
198. Eisenhut József (Joseff Eisenhut)
199. Két nagyobb épület, óriási telek-
kel
P. D. Josephi Temesvári
(Temesváry Josephi)
200. Árva Mihály
201. Simonsits Márton
202. Sárkán János (Sarkany)
203. Bozsó János
204. Nagy László (Magyar)
205. Hajós István
206. Nagy János
207. Dori Márton
208. Vetsernés Ferenc (Vecsernés)
209. Kérges Pál.
210. Dinyés József
211. Ábrahám István
212. Szabó Ferenc
213. Kupis György (Lupis)
214. Sándor István
215. Bertsök János (Bercsök)
216. Rosity Miklós
217. Sptis Dni Marsoffszki
(D. Spt. Marsovszki)
218. Carolus Fellmajer
(Carolus Feldmajer)
219. Farkas József
220. Bertsök János (Bercsök)
221. Bertsök Ferenc (Bercsök)
222. Bertsök Imre (Bercsök)
223. Puzsér András
224. Tsutsi József
225. Szabó Ferenc
226. Gábor István (Ditső)
227. Varga Mihály
228. Bertsök Mihály (Bercsök)
229. Hódi Miklós
230. Kerni Franz (Kerny Sigus?)
231. Bali Pál (Antal)
232. Horvát Kántor János
233. Nikolaj Pál
234. Horvát József
235. Német Ádám
236. Pávó Gergely
237. Kotsis János
238. Konrád Güntzler (Günczler)
239. nem létezik
240. Ronto Samu
241. Horvát Mihály
242. And.
243. Szakmár Mátyás (Szakmári)
244. Dótz Bandi (Doczi)
245. Tsóti Mátyás
246. Tót János (Feredő Tót?)
247. Bali Antal
248. Bálint János
249. Iván Mihály (Szüts Iván)
250. Maka Mátyás (Daka) = Makra?
251. Szegi József
252. Bálint Ferenc
253. Hódi Ferenc
254. Tóth János
255. Viznej Antal (Visnej) = Visneyi
256. Horvát József (Gergely)
257. Horvát József
258. Kovács József (Kovács Pál)
259. Berta István
260. Hódi János
261. Hódi Ferenc

262. Berta József
263. Szilber Ferenc
264. Szekeres Pálné
265. D. Emerici Hódi
266.er János (Szaner)
267. Huszta Ferenc
268. Huszta Gergely
269. Gábor György
270. Csóti Ferenc (Tsóti)
271. Csalla Gáspár (Tsalla)
272. Vér István (Mihály)
273. Szabó Imre
274. Dékány Mihály
275. Vér András
276. Budai Ádám (Budaj)
277. Csorba Antal
278. Vér Pál
279. olvashatatlan? (Ábrahám István)
280. Kis János
281. Hódi Tamás
282. Pálfi István
283. olvashatatlan? (Iván József)
284. Lontos Pál = Lantos
285. Tsóti Mihály
286. Vignej Ferenc (Visnej) = Visneyi
287. Hamza János
288. Bodizsár József
289. Hajós József.
290. Kéri Mihály
291. Babortzi Imre (Bobortzi)
292. Bertsök Gergely (Bercsök)
293. Sárkán Ferenc (Sárkány)
294. Matúsz Mátyás
295. Kolasánszki János
296. Vitznej János (Visnej)
297. Szabó Tamás
298. Conrad Güntzler (Günczler)
299. Bokor Bálint (Mihály)
300. Kés György (Kis)
301. Gergely István
302. Gyolaj András
303. Kováts Mátyás
304. Russza József (Rúzsza)
305. Sári Tamás (v. Földi)
306. Dinyés Mihály (István)
307. Furten Pál (Fürten)
308. Elek Sándor (Ellek)
309. Dinyés József
310. Szabó Ferenc
311. Márki István
312. Szegi Gergely
313. Pálincás János
314. Tsóti Mátyás
315. Erdő János (Erdői)
316. Fodor János (Ádám)
317. Kazi György
318. Rusa Mihály (Szakmári)
319. Rosa Lor ... (Rózi Lőrinc)
320. Simon Mátyás
321. Kazi István
322. Szél Gergely
323. Szél István
324. Csizmadia András (Csismadia)
325. Kéri Ferenc
326. név nélkül
327. Gyonár Ferenc (Gyonás Lőrinc)
328. Ilia János
329. Szüts Antal
330. Szüts Deme (Tsúts) = Csúcs?
331. Berta István
332. Tsóti János
333. Rozsi Ferenc
334. Fodor Márton (v. Ádám?)
335. Fux Illés
336. Ádám Mátyás (Adam)
337. Mora Pál (Móra)
338. Jojárt János
339. Révész Mihály
340. Lázár Deme
341. Bakó Mihály
342. Bataj Márton
343. Csontár Pál
344. Pintér Mátyás (név nélk.)
345. nem létezik (Pintér Mátyás)
346. Jojárt József
347. Dobó Ferenc
348. Domokos Ferenc
349. Varga Mihály
350. Szabó Ferenc
351. Tápai Pál (Tápai)
352. Olaj Zakar = Oláj
353. nem kivehető (Vastag Mart)
354. Visnej Gergely = Visneyi
355. Varga István
356. Mészáros Pál
357. Szabó Ferenc
358. Rátz József (Rátz)
359. Tapanoló Jakab (Topanto)
360. Gátsér Ferenc
361. Malmos István (Málmos)
362. Jakus Mihály
363. Szabó András
364. Kazi Ferenc
365. Daka Mihály et Ferenc
366. Tót Bernárd v. Koldus alias Bernárd István
367. Bite Sigmund
368. Pap Mátyás
369. Pap János
370. Hajdú András
371. Olaj János (Oláj)
372. Balog József
373. Kováts József (Kovács)
374. Kováts Milka
375. Farkas Márton
376. Ördög Jóseff Jánosné (Ördök)
377. Natsa András et Gergely
378. Natsa András et Gergely (et Imre)
379. Ördög Mihály (Ördök)
380. Bartus János
381. Ördög Berta
382. Zombori István
383. Bakó Mihály
384. Király György (Györgyné)
385. Királ József

386. Balint János
 387. Ábrahám János
 388. Dotzi Pál (József)
 389. Szabó János
 390. Farkas György
 391. Bertsök István (Bercsök)
 392. Puskás István
 393. Berta István
 394. Aptzi István
 395. Rusa Ferenc (Ruzsa)
 396. Kónya Pál
 397. Onozó István
 398. Ábrahám Ferenc
 399. Koszta János
 400. Szabó Gergely
 401. Szűts János
 402. Barabás János
 403. Tsűts Ferenc
 404. Tsűts István
 405. Szabó Jánosné
 406. Farkas István (Gondos)
 407. Pap Pál (Bobortzi János)
 (keresztnev áthúzza!)
 408. *Xenodochium*
 409. Vecsernés János (Márton)
 410. Magyar Illés (Magyari Mihály)
 411. Magyar István (Magyari)
 412. Fodor István
 413. Dobos Mihály
 414. Vetsernés István
 415. Masa Ferenc
 416. Sárkán Sámuel
 417. Huszta József
 418. Vetsernés János
 419. Varga István (Mihály)
 420. Fodor Ferenc
 421. név nélkül (hiányos!)
 422. név nélkül
 423. Datzkovits Simon
 424. Tsizik Jakab (Tsézik) = Csizik
 425. Kormos Márton
 426. Kispéter Gáspár
 427. Kéri János
 428. Koszta István (Kasza)
 429. Dotzi Pál
 430. Rosi Deme (Rozsi)
 431. Barta István
 432. Szabó Mihály
 433. Német Ferenc
 434. Babartzi Gergely
 435. Szakál Pál
 436. Sptis Dni Lovász
 (több házasság)
 437. Zombori Pál
 438. Vadkerti József
 439. Illia János
 440. Hodi Gergely v. Benák
 Pap Antal (sz. nélkül Vadkerti
 telkén)
 441. Kotsis Benedek
 442. Kenderes Ferenc
 443. Bakró János
 444. Kanisai Mihály
 445. Német Antal
 446. Bedő György
 447. Dani József
 448. Varga János
 449. Kazi József
 450. Parag Gergely (Bárany)
 451. Kovács Pál
 452. Molnár Ferenc
 453. Palotás Zeno (Palutás)
 454. Kotsis György
 446—454 sz. a. felsorolt nevek
 szám nélküli sorházban
 található!
 455. Kószó Gergely
 456. Szekeres Tamás
 457. Ráth József
 458. Vetsernés György
 459. Bodó István
 460. Puskás Márton
 461. Ötván Gáspár (Gasi?) = Öltványi
 462. Kotsmáros Máté. János
 463. Nagy Márton
 464. Fodor János
 465. Bite Imre
 466. Fazekas János
 467. Hajik Jakab
 468. Bontz Mihály
 469. Lázár Józsefné
 470. olvashatatlan (Fejér György)
 471. olvashatatlan (Kertü János)
 472. Lakatos Tamás
 473. Kotsis György
 474. Faran Ferenc (Farang) = Farank
 v. Frank?
 475. Bitzok Mihály
 476. Kortszáros István (Antal)
 477. Kortszáros Máté
 478. Berta Ferenc
 479. Benkotzi Tamás
 480. Borbély István
 481. Suta András
 482. Kéri István (Kiri)
 483. Móra József
 484. Vének Antal
 485. Csákán János (Tsákány!)
 486. Bobortzi István
 487. Czifra József
 488. Benkotzi István
 489. Szekeres György
 490. Mata Gábor
 491. Bertsök Ferenc
 492. nem létezik (Suta? ...)
 493. Bertsök György
 494. Lucas Ellek (Ellek Lukás)
 495. Szekeres Péter (Péterné)
 496. Kotsis István
 497. Bitzok Márton
 498. Hódi József v. Benák
 499. Csalla István (Tsalla)
 500. Farkas Imre
 501. Sebők György
 502. Szűts Pál
 503. Szűts István

504. Horvát Ferenc
 505. Német Andrásné
 506. Neogradi János
 507. Bertsök Mihály
 508. Pap István
 509. Tót Ferenc
 510. Ördög István (Ördögh)
 511. Lendvai Mihály
 512. Lendvai Mihály
 513. Nagy Mihály
 514. Tót Mihály
 515. Rusa Dani (Rúzsza)
 516. Zombori Mihály
 517. Sziráki István (Mihály)
 518. Paulovitz István
 519. Párdi János (Gárdi?) = Gardi
 520. Darótzsi János
 521. Sárkány György
 522. Uborka György
 523. Vénéki János
 524. nem létezik
 525. nem létezik
 526. Ördög János (Ördök)
 527. Keresztúri József
 528. Rúzsza Antal és Rúzsza Imre
 malma
 529. malom, név nélkül
 530. Illia István
 531. Balog János
 532. Kispéter János
 533. Kiri Jakab
 534. Balint Ferenc
 535. Kiri Tamás
 536. Darótzsi József
 537. Habi János
 538. Körmetzi János
 539. Varga Miklós
 540. Dobó Mátyás v. Rebik
 541. Ördög Ferenc
 542. Makra Mihály
 543. Fazekas Mihály (Fazikás)
 544. Balog András
 545. Dani Jakab
 546. Bálint Ferenc
 547. Szüts András
 548. Nyári Mihály
 549. Fodor József (János)
 550. Balás János
 551. Mészáros Márton
 552. Ördög Berta (Ördök)
 553. Ördög Mátyás (Ördök)
 554. Rusa András (Ruzsa)
 555. Balog József
 556. Balog Ferenc
 557. Bertsök János
 558. Rusa Imre (Ruzsa)
 559. Szinok Gáspár (?)
 560. Ördög Gáspár
 561. Magyar Péter
 562. Rusa István (Ruzsa)
 563. Ötvös István
 564. Ördög János (József)
 565. Bitzók Mihály

566. Hétkári János (Hatkári?)
 567. Dani Mátyás (Mihály)
 568. Dani Mátyás (Dani Mátyás)
 569. Ördög Ferenc
 570. Bertsök Mátyás
 571. Szüts János
 572. *Caupana Cittis*
 573. Papovits József (Pau...vits)
 574. Pálfi Antal v. János
 575. Pálfi Antal v. János (Antal)
 576. Szél András
 577. Kotsis Berta
 578. Kotsis Pál
 579. Ábrahám József
 580. Karai József (Káraj)
 581. Bennák Tamás
 582. Vér István
 583. Huszka Mátyás (Huszta)
 584. Szegi Mihály
 585. Bendo Pál (Bendő?) = Bandó?
 586. Pálfi Antal
 587. Pálfi János
 588. Rusa Ferenc (Ruzsa)
 589. Német Gergely
 590. Német Jakab
 591. Molnár Jakab
 592. *Scholu*
 593. Nyári István
 594. Nyári Ferenc
 595. Rusa Ferenc (Ruzsa)
 596. Szabó Ferenc
 597. Somodi Mihály
 598. Szabó Mátyás
 599. Rusa Anna (Ruzsa)
 600. Szüts Mátyás
 601. Varnaj Mihály
 602. Gordian Mihály = Gárgyán
 603. Bálint János (Siha János)
 604. Balint József
 605. Farkas István
 606. Farkas János (I. Farkas Isák)
 607. Makra Mihály
 608. Farkas Mihály
 609. Szekeres Pálné
 610. Kispéter... (Lukás)
 611. Kispéter Miklós
 612. Orbán Gergely (?)
 613. Kazi István (József)
 614. Nagy István Miklós
 615. Csizsár Tamás
 616. Pálfi Gergely
 617. Puskás Bálint
 618. Puskás Mihály
 619. Dobó Ferenc
 620. Berta Mihály
 621. Furos (Fúrós) = Furús
 622. Mása Fábán
 623. Bálint Lukács
 624. Király János (Jánosné)
 625. Katona Ferenc
 626. Vénéki Mihály et József
 627. Szabó Mihály
 628. Bertsök János

629. Király Ferenc
 630. Nátsa László
 631. Császár József
 632. Császár
 633. Fazekas Ferenc (Fazikas)
 634. Fazekas Mátyás
 635. Hódi Gergely (v. Bennák)
 636. Fodor Gáspár
 637. Varga János (et István)
 638. Szabó István (Dobó?)
 639. Fazekas András (Fazikás)
 640. Kotzogán István = Kotogány
 641. Horvát Gábor
 642. Szüts Gáspár
 643. Bitó János
 644. név nélkül
 645. Katona Gergely
 646. Katona István
 647. Engi Ferenc
 648. Kis Bálint
 649. Ábrahám János v. Bálint
 650. Lakatos János
 651. Mészáros Antal
 652. Görög Mihály
 653. Lontos (Lantos?) István
 654. Hartsa Mihály (Mátyás)
 655. Lontos János
 656. Lontos Mihály (Sánta)
 657. Halász János
 658. Lőrintz József
 659. Dobo János
 660. Lőrintz István (Istvánné)
 661. Kéri József
 662. Molnár Mihály
 663. Bite József
 664. Kopasz Ferenc
 665. név nélkül, kis ház, a soron kívül
 666. Öreg Dobó József (Sen)
 667. Szüts István
 668. Ifjú Dobó József
 669. Haska János
 670. Nagy Gergely
 671. Török András
 672. Kispéter József (Imre)
 673. Lovász János (Lovászi József)
 674. Losontz Mihály
 675. Lovász Ferenc (Lovászi)
 676. Farkas József
 677. Sziráki János (Imre)
 678. Rusa János (Ruzsa József)
 679. Kovács Péter
 680. Ábrahám Ferenc
 681. Kis Antal István
 682. Csonka János
 683. Farkas Mihály
 684. Szélpál István (József)
 685. Szitsi József (Szétsi)
 686. Veres József
 687. Koszó Jakab
 688. Koszó György
 689. Lázár György
 690. Dobo János
 691. Farkas István
 692. Öreg Szél Gergely (Senex)
 693. Kis Péter István
 694. Kéri Ferenc
 695. Szél Pál Antal = Szélpál
 696. Szél István
 697. Szél Pál
 698. László Ferenc
 699. Kotzogany József = Kotogány
 700. Gordián Imre (Gardian) =
 Gárgyán
 701. Palotás Ferenc (Palutás)
 702. Rása Antal (Ruzsa)
 703. Juhász Sebestyén
 704. Farkas Ferenc
 705. Farkas Ferenc
 706. Szél Mihály
 707. Öreg Juhász Ferenc (If. Farkas
 Ferenc
 708. Nagy András (Andrásné)
 709. Lázár Ferenc
 710. Szél Ferenc
 711. Szél Gergely
 712. Szél György
 713. Farkas István (Tamás István)
 714. Nagypál Gergely
 715. Ördög János (Ördök)
 716. Csányi Pál (Csáni)
 717. Csányi Ferenc (Csáni)
 718. Szétsi Mihály
 719. Szétsi Ferenc
 720. Szétsi (?) János
 721. Kedmen József (Kedmeny) =
 Kődmen
 722. Ördög Mihály *Csere!?! (Ördök)*
 723. Binnák Ferenc = Benák
 724. Binnák György
 725. Áts György et Márton
 726. Áts György et Márton
 727. Vas Ferenc
 728. Vas János
 729. Kis János (Ferenc)
 730. Engi Gergely
 731. Borsos József
 732. Borsos Ferenc (János)
 733. Muska János (Musko) = Muskó
 734. Simon Ferenc (v. Jójárt)
 735. Kovács István
 736. Berta János (et Gergely)
 737. Berta János (et Gergely)
 738. Berta Pál
 739. Kis János és Mátyás
 740. Kis János és Mátyás (Gutzi)
 741. Kispéter András (Antal)
 742. Nagy Mátyás
 743. Magda József
 744. Kotzogán Mihály Pál
 745. Rusa István (Ruzsa)
 746. Rusa Ferenc (Ruzsa)
 747. Vas András
 748. Farkas Ferenc
 749. Ábrahám József
 750. Nagy János v. Nagy György
 János (et)

751. Farkas János et Ferenc
752. Csonka István (Papdi)
753. Rusa Sándor (Ruzsa)
754. Juhász Sebestyén (Berta József)
755. Farkas János (et Ferenc)
756. Papdi Pálné (Ruzsa Sándor)
757. Papdi István (Csonka)
758. Simon Antal
759. Szabó Lőrinc
760. Uzorás Mihály = Uzsorás
761. Tót József
762. Gordián István = Gárgyán
763. Szüts Ferenc
764. Kis István
765. Bako
766. Kovács János
767. Rusa Tamás (Ruzsa)
768. Rusa József (Ruzsa)
769. Császár István
770. Tsászár Ferenc (György)
771. Pintér Pál
772. Pintér Ferenc
773. Bertsök Ferenc (Bercsök)
774. Pap András
775. Rusa Imre (Ruzsa)
776. Rusa Antal (Ruzsa)
777. Ábrahám Gergely
778. Berta Mihály
779. Makra József
780. Makra István
781. Farkas Ádám
782. Iffju Makra József
783. Simon András
784. Módra Ferenc
785. Illia Jóska
786. Modra Gazsi (Gási)
787. Kaszó Ferenc (Koszó)
788. Árva József
789. Koszó Imre
790. Koszó Pál
791. Deák Jakab
792. Kotza István
793. Farkas Gergely
794. Márki Péter
795. Gál Demeter
796. Kiss György
797. Csonka András
798. Szabó Mihály
799. Szini András
800. Koszó István
801. Nagy Mihály
802. Pap Pál
803. Négyökrü Pál
804. Kata István (?)
805. Horvát Ferenc
806. Farkas Péter
807. Otits Imre
808. Király György
809. Pap Mihály
810. Csinos Pál
811. Csillag János
812. Papdi János
813. Horvát János
814. Kalmár József
815. Ábrahám Ferenc (et János)
816. Kaszó Imre (Koszó)
817. Bertsök Mihály (Bercsök)
818. Varga János
819. Császár József
820. Csiszár János
821. Csillag János
822. Varga Mihály
823. Nyári János
824. Sarkan Márton (Sárkán)
825. Ábrahám János
826. Szüts Mihály
827. Szüts János
828. Ábrahám Pál
mellette telken: P. D.
829. Szekeres István és Tamás
830. Szekeres István és Tamás
831. Koszó János
832. Kaszó Mátyás v. Papdi Mihály
833. Bedő Pál
834. Csillag Simon
835. Király Illés
836. Király István
837. Kispál Mátyás
838. Kispál Antal
839. Dobó János
840. Csillag Ferenc
841. Csiszár Ferenc
842. Farkas István
843. Király Illés
844. Áts István (János)
845. Fero István
846. Koszó Berta
847. Haska Márton
848. Csákán Gergely v. Zöldi
(Tsárkán)
849. Ambrus Mátyás v. Kolmotzi
850. Natsa Mihály
851. Tot Pál v. Erdődi
852. Kotza Gáspár
853. Pálincás András
854. Fodor Antal
855. Bálinta Mihály = Bálint
856. Rusa Mátyás (Ruzsa)
857. Ábrahám János
858. Makra János
859. Rátz Pál
860. Tot György
861. Szirák Gergely (Sziráki)
862. Fodor István
863. Csáni József
864. Bakó István
865. Gehárdi (?) Antal
866. Fodor József
867. Komocsi János = Komócsin
868. Ritsa János (?)
869. Kis János et Márton
870. Vátzi Ignác
871. Ábrahám János
872. Bálint Ferenc
873. Zöldi József et Ferenc
874. Natsa Pál

875. Rusa Antal (Ruzsa)
876. Rusa József (Ruzsa)
877. Pap Mihály
878. Fazekas János (Fazikas)
879. Lipai Tot János
880. Tsetéj György
881. Kis Pál Ferenc
882. Magyar Mihály
883. Bodo Ferenc
884. Oplitsán (?)
885. Illia Ferenc
886. Aranyos Ferenc
887. Bozó István (József)
888. Bodo Pál
889. Bodo Peti
890. Molnár János
891. Tót János
892. Somodi András
893. Fero József
894. Feri János
895. Ördög Mihály (Ördök)
896. Mészáros György
897. Királ Mihály (Király)
898. nem létezik (Berta...)
899. Bodó Pál
900. Balog Ferenc
901. Oplitán Miklós
902. Bali István
903. Takáts Imre
904. Marotsik Mihály
905. Téglás András
906. Pilango József = Csamangó?
907. Bodo János
908. Négyökrü Imre
909. Kis Péter György
910. Pintér Ferenc
911. Birkás József
912. Sávaj Tamás
913. Kai Miklós (Pakaj)
914. Kaj István (Csillag József)
915. Váradí Mihály
916. Beresztyátski János
917. Losontz Mátyás = Lasancz
918. Harsáni Mihály
919. Sziráki Ferenc
920. Magda Ferenc
921. Kis Mihály
922. Bite András
923. Rusa József (Ruzsa)
924. Popán András (Popány)
925. Fazekas Mihály (Fazikás)
926. Máté István (Málé?)
927. olvashatatlan (nincs)
928. Lévaj István
929. Szabó István
930. Pap István
931. ... odi Imre (Nográdi) = Tapodi?
932. Pálincás János
933. malom, név nélkül
934. malom, név nélkül
935. kettős malom: Nagy Pál István
936. Baki Deme különálló háza
937. Pintér Mihály különálló háza
938. Loboár András
939. Masa Ferenc
940. Varga András
941. Magyar János
942. Rusa Sándor (Ruzsa)
943. Rusa Márton (Ruzsa)
944. Ábrahám József
945. Sebők József (András)
946. Orosz Mátyás
947. Fekete István
948. Deák Mihály
949. Barát János
950. Csöte Márton (Tsóti) = Csőke?
951. Kalotsai György
952. Rusa Ferenc (Ruzsa)
953. Bohászó Mihály
954. Deme József
955. Szüts Mihály
956. Téglás Mihály
957. Ruta Balint György (Kuta?)
958. Horvát János
959. Ördög János (Ördök)
960. név nélkül (Rátz Deme)
961. Rátz György
962. Csalla István
963. Pipitz János
964. Szegi Imre
965. Málé Gáspár (Máté?)
966. Máté Pálné
967. Ketskés Ferenc
968. Fazekas Ferenc (Fazikas)
969. név nélkül (Nagy Pál)
970. Szüts János
971. Áts Imre
972. Nagy István György (-né)
973. Czibola (Márta)
974. Kis János
975. Vas Jakab
976. név nélkül (Losontz Ferenc)
977. Kis Istók János
978. Berta Antal
979. Kalmár Márton
980. Ökrös István
981. Ludányi Ferenc (Zsadáni János)
982. Kedmen Ferenc
983. Kis János Ferenc
984. Dohán Pál (Dohány)
985. Sebők Ferenc (János)
986. Szék József (Szél)
987. Nyári János
988. Csóti György (Csáni Mihály)
989. Csáni Mihály (György)
990. Bálint Tamás
991. Vízhozó Ferenc (Vizhuzó)
992. Sebők Mihály
Csáni Mihály
993. Balog János (Tamásné)
994. Balog Péter
995. Nagy István Ferenc
996. Fátyol István
997. Szász János
998. Szegi József
999. Ökrös József

1000. Király György
1001. név nélkül (Tót Antal)
1002. Kaszik András
1003. Német György
1004. Sánta Pál
1005. Tanács Ferenc
1006. Ábrahám Ferenc
1007. Kovász János
1008. Nagy György Tamás
1009. Kis István György (Berta)
1010. név nélkül (Szűts Márton)
1011. Farkas József
1012. Ábrahám István
1013. Tsűts Mihály
1014. Bennák Pál = Benák
1015. Simon József
1016. Veres Mihály
1017. Pörge József
1018. Horvát Demeter (Deme)
1019. Ábrahám Ferenc
1020. Pap János
1021. Lovász József (Lovászi)
1022. Molnár István
1023. Loboár István
1024. Darótz András
1025. Molnár István
1026. Szabó Mihály (Miklós)
1027. Barna József
1028. Barna Mihály
1029. Süveg Ferenc
1030. Kéri Imre
1031. Sipos József (v. Hajdú)
1032. Kószó Pál
1033. Fabián Tamás
1034. Kementze János
1035. Dohán Gáspár
1036. Berta Mihály
1037. Hajdú János
1038. Koszó Mihály
1039. Pap Ferenc
1040. Rátz József
1041. Királ Pál (Király)
1042. Királ Péter (Pál)
1043. Pap v. Logó János
1044. Bara Pál
1045. Kotsis v. Vér Ferenc
1046. Pávó József
1047. Oláh György
1048. Batki János
1049. Batki Tamás
1050. Csuka Gergely
1051. Kelemen Ferenc
1052. Pola József (Pala)
1053. Tót Ferenc
1054. Urbán József (Urbány)
1055. Borbis Pál (Borbás)
1056. Csaka Bandi (Csuka)
1057. Sziráki Mátyás
1058. Csonka János
1059. Móses Gergely
1060. Jára (?) István (Szigeti István)
1061. Gál Tamás
1062. Juhász István
1063. Barna András
1064. Sánta József
1065. Bite János
1066. Felhő Berta
1067. Berta Simon
1068. Koszó Ferenc
1069. Csonka Pál
1070. Szétsi Mihály
1071. Madarász András
1072. Ördög György (Ördök)
1073. Szétsi József
1074. Csányi Gáspár
1075. Csalla Pál
1076. Kónya János
1077. Ábrahám József (Füres)
1078. Koszó Ferenc
1079. P. D. Mich. Balog
1080. Fodor Antal
1081. Huszta Gábor
1082. Kovács János
1083. Dobó János
1084. Fabián István
1085. Iffju Dobo István
1086. Leg Iffjab Dobo József
1087. Dobó Mihály
1088. Losontz János
1089. Losontz Gergely
1090. Losontz Gergely (Nyúl János)
1091. Sebők András
1092. Koldus Tót András (Tót András v. Koldus)
1093. Dobo István (Ör. Dobo Istv.)
1094. Vékes András (...kein)
1095. Lörintz Máté
1096. Szűts Máté
1097. Tót Miklós
1098. Martonosi János
1099. Csonka Mihály
1100. Tombázt György
1101. Haska Antal
1102. Haska Ferenc
1103. Harsáni Mihály (Harsányi)
1104. Süket v. Siros Pál (Zsíros)
1105. Berta István (Barna)
1106. Száz György (Szász)
1107. Illia András (Andor)
1108. Topantó Márton
1109. Legör. Ördög Ferenc (Ördök)
1110. Tombázt Pál
1111. Ördög Gergely (Ördök)
1112. Hasábos v. Kéri Mátyás
1113. Pakaj István
1114. Doro Mihály
1115. Ábrahám János
1116. Batki József
1117. Ábrahám János
1118. Simon Ferenc
1119. Iffju Sánta József
1120. Ördök Jakab
1121. Kónya Mátyás
1122. Jakab János (Pakaj)
1123. Kiss Márton
1124. Furtés Antal = Furtén

1125. Kalmár Péter	1154. Katona József
1126. Kori Mátyás (Kéri)	1155. Tama vel Seres István (Gama?)
1127. Barna János	1156. Juhász József
1128. Tanács Mihály	1157. Farkas Antal
1129. Pap József	1158. Bata Pál (Bite Pál Gergely)
1130. Pakoj Jakab = Pakai	1159. Fodor Ignác
1131. Ventzel	1160. Pap János
1132. Horvát János	1161. Ábrahám István
1133. olvashatatlan István	1162. Kovács Tamás
1134. Péter Ferenc	1163. Móses János
1135. Bibitz Mihály (Pipitz)	1164. Dámány Mihály
1136. Pakai Pál	1165. Ördög Ferenc
1137. Széles Jakab	1166. Bertsök Mihály (Bercsök)
1138. Koldus Ferenc	1167. Pajkó Ferenc
1139. Füző János	1168. Vajas Ferenc
1140. Nagy Gergely	1169. Kovács József
1141. Fodor Bandi	1170. Szutyor János
1142. Varga István	1171. Szegi Jakab
1143. Papdi Pista	1172. Szabó János
1144. Szabó János	1173. Szegi János
1145. Baráti József	1174. Csonka Mihály
1146. Ábrahám János	1175. Felhő Pál
1147. Katona István	1176. Kis János Gergely
1147. Nagy János	1177. Körösi Mihály
két szám ugyanaz!	1178. Cserinszki Gergely
1148. Bálint János	1179. Kékin András = Kökény
1149. Bálint Ferenc	1180. Kántor Pál
1150. Lovász Imre	1181. Közép Pál
1151. Koldé Mihály	feljebb, a Bánomkertek felé:
1152. Haska József	1182. Vének István
1153. Balás István	1183. Onozó Mátyás

Irodalom

- Bálint Sándor*, Az 1552. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. — Magyar Nyelvtud. Társaság Kiadv. 105. Szeged, 1963.
- Bálint Sándor*, Szegedi Szótár. — Magyar Tud. Akadémia Kiadása. Szeged, 1957.
- Bálint Sándor*, Szeged városa. — Bpest, 1959.
- Bálint Sándor*, Alsóváros. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960. p. 123—126.
- Csajkás Bódog*, Szeged egészségügyének története a XVIII. században. — Szeged sz. k. város kiadása. Bpest, é. n. (1944). p. 161 és fig. 16.
- Csongor Győző*, Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratok térképe. I. Felsőváros. — A Móra F. Múzeum Évkönyve 1968. p. 119—138.
- Nagy Zoltán—Papp Imre*, Szeged. — Városképek — Műemlékek sor. Bpest, 1960.
- Reizner János*, Szeged története, III. köt. — Szeged, 1901.
- Tápai-Szabó László*, Régi szegedi népek. — Délmagyarország, Szeged, 1929. dec. 25. sz.

DIE HANDGEZEICHNETE LANDKARTE VON ANTAL BALLA AUS DEM 18. JAHRHUNDERT

(Alsóváros — Civitas Inferior — 'Unterstadt')

von

Győző Csongor

In diesem Beitrag setzt der Verfasser seine frühere, aufgrund derselben Karte auf die Oberstadt bezügliche Arbeit fort. Er schildert das Gebiet der Unterstadt als Wohnort, von den umgelegenen Weiden und Ackerfeldern abgesondert. Die eingeschriebenen Hausbesitzer bzw. Bewohner wurden von 1—1183 benummert. Da befinden sich im Gegenteil zu dem früher behandelten Stadtviertel, keine absonderbaren Details. Der Verfasser macht uns auf

die zwischen der Oberstadt und Unterstadt entstandene, neue Ansiedlung aufmerksam, die im wesentlichen die Grundform des dritten, mit Graben umgezogenen Stadteiles sei, aus welcher Siedlung also sich das neue Stadtviertel, Belváros 'Innere Stadt' (auch *Palánk* 'Planke' ernannt) im Laufe des 19. Jh. entwickelte. Die hier befindlichen 6 Gebiete von hohem Wasserstand (von dem Volk auch *csöpörke* genannt) wurden sowohl aufgeführt, als auch die Mehrkeit der auf die Landkarte nachträglich eingeschriebenen — obwohl sehr schwer lesbaren — Gassennamen. Aufgrund der Landkarte konnte der Verfasser auch die Lage einiger schon zunichte gewordenen Gebäude, wie Rozália-Kapelle, Szent Háromság 'Heilige Dreieit' — Kapelle und das schon aus dem Mittelalter bekannte Szegediner Krankenhaus (Xenochodium) usw. aufklären. Auf der Karte ist noch die Theiss-Sandbank, die am Ende des 18. Jh. eine Insel gebildet hat (=Boszorkányok szigete; 'Hexeninsel' genannt) zu finden, weiter der alte Friedhof an der Franziskaner Kirche, bzw. der neue Friedhof (Novum coemeterium) bei Alsóváros.

Für die wichtigsten Angaben der Karte soll man die eingeschriebenen Familiennamen (insgesamt 432) halten, von welchen 182 schon seit dem Mittelalter der Stadt Szeged bekannt sind. Laut des Verfassers kann man in den Jahren 1776—78 mit ungefähr 7—8000 Bewohnern in Alsóváros rechnen. Nach der eingeschriebenen Liste sind die folgenden Familiennamen (Ábrahám, Babarczy, Borbás, Bozsó, Csonka, Deák, Dobó, Fábián, Fazekas, Ketskés, Kispéter, Kószó, Matusz, Nacsa, Nagypál, Pálfi, Pintér, Ruzsa, Sebők, Szekeres, Toppantó, Vecsernyés usw.) sowie die interessanten Doppelnamen (eventuelle Beinamen) für Alsóváros typisch festzustellen.

Diese Studie, samt mit der Felsőváros behandelnden ersten und mit der bald folgenden über die Belváros kann für eine Quelle zur Siedlungsgeschichte und historische Volkskunde der Stadt Szeged im 18. Jh. dienen.

ÚJSZEGED

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

Újszeged, népünk nyelvén *Újszöged*, a Város balparti része. Középkori és hódoltsági múltjáról nincs adatunk. Azt sem tudjuk, hogy a megnevezés mikor bukkan föl, de a XVIII. század előtt aligha. Itt volt a Maros torkolati vidéke, hatalmas vízjárta táj: a vízimadarak hazája, halászok, madarászok, pákászok tanyázó helye.

A szegedi tájnak a Tisza mellett jelentős folyóvize a *Maros*, öreg tápaiak, szőregiek, kiszomboriak ajkán *Maruzs*. Tápe alatt, Felsővárostól nem messze északkeletre ömlik a Tiszába. Erről a helyről mondja Dugonics András, hogy addig nem leszünk igazi magyar emberek, amíg itt nem iszunk a Tisza vizéből. Egy irodalmi eredetűnek látszó, a *Fontana Trevi* római hiedelemvilágára emlékeztető hagyomány szerint, ha pénzt dobunk itt a torkolatnál a vízbe, nem halunk meg addig, amíg ismét el nem jutottunk Szegedre, amíg meg nem látjuk újra a Maros és Tisza találkozását.

A Maros igen szeszélyes, kiszámíthatatlan folyó, amelynek hatalmas vízvidéke volt a szegedi tájon. Érthető tehát, hogy a *Világos* várára, illetőleg a mellette levő *Radna* búcsújáró helyre utalással az öreg tápaiak, főleg áradások idején szómágiás szorongásokból *világosi víz*, jámbor tápai öregasszonyok pedig *radnai víz* néven is szokták emlegetni.

A hozzájuk fűződő régi szegedi mondákból tudjuk, hogy Világos a gonosz tündérek vára volt, amelynek romjairól búcsújáró népünk Kálmány Lajos idejében bizonyos félelemmel beszélt. Görgei világosi fegyverletétele a nevet a nép körében még ellenszenvesebbé tette. Ezzel szemben a radnai víz áldásra emlékeztetett.

Idősebb tápaiak még manapság is ügyelnek arra, hogy kenyérszegésnél a púpja a Maros felé álljon. Okát már nem tudják adni. Régi, ma már nem élő néphit szerint, amelyet a felsővárosi Kovács János jegyzett föl, a sárkányt nagy vihar és forgószél idején a boszorkányok áthozva a *határon*, a Maros torkolatánál eresztették a víz mélyére, ahonnan azután hatalmas örvényeket, limányokat szokott kavarni, és ebben hajók, hajósok pusztulnak el. A „határon” való megjelölés nyilván még az 1686–1779 között Temesközben fennálló katonai határőrvidék emlékeztétét őrzi: túlman még a török világ, illetőleg a bánáti senkiföldje.

Lehetséges, hogy ezzel a hiedelemkörrel függ össze a Maros egykori, szabályozás előtti torkolati táját megjelölő *Tündérbát*, továbbá a Vedres István szindarabjában olvasható *Tündérok kapuja*, amely a szegedi Vár egyik, nyilván északkeleti kapujának volt a sajnos, magyarázatlanul hagyott neve.

A Marosban olykor áramló habarcsos víztömegnek, amely halakat sodor

maga előtt, a szegedi halászok ajkán *lippi víz* a neve. Ebből a Marosban halászni nem lehet. Amikor azonban kijut a Tiszába, akkor sok halat lehet benne fogni.

A Maros újszegedi részét megjelölő partrészek: a *Marostorok*, a tápai réten elterülő *Marosdűlő*, *Maroshát*, *Marosszél* dűlőnevek, a *Marostű*, részletezve *Nagymarostű*, *Kismarostű*, amelyek a Maros, főleg a *Hóttmaros*, öregek ajkán *Dögmaros* egykori árterületét jelentik Újszeged és Szőreg között. Egyik Szőreg alatti szakaszának egyébként *Cserőke* a külön neve. Nagyhirű kertészetéről, faiskoláiról itt nem szólhatunk. Egy 1782-ből származó levéltári adatot Inczei Géza idéz: *Marostó*, amelynek azonban fekvése, jellege ismertelen. A *Királica* két részből áll. A *Nagykirálica* Újszegednek az a része, amelyen a kendergyár, lövölde és fűvészkert is elterül. A *Kiskirálica* viszont az Odessza körüttől a Maros mai torkolatáig húzódó rész.

Az 1947 körül kiirtott *Kállay-liget* táján terült el még a szabályozás előtt a *Miklóstó*. Részei: *Miklósfa*, *Miklósfenék*. Nevükre már nem emlékeznek. Ettől délkeletre húzódott a *Halottaserdő*, amelyet máig így emlegetnek, bár már régebben kiirtották. Kis kertészetek virágzanak a helyén. A *Hódi erdeje* a Tisza, Nagykirálica és az újszegedi kamaratöltés között elterülő, kitűnő tulajdú, kertesszégekkel és faiskolákkal telt rész. Ide települt a máris nagyhirű egyetemi fűvészkert. E környéknek szokottabb népi, alsóvárosi neve *Bánát*, amely a régi szegedi szóláshagyományban, Dugonics András följegyzésében (Jeles történetek I, 76) is felbukkan: *ezt nem adnám az egész Bánátért*, azaz nem adnám a világ minden kincséért. A Boszorkányszigettel szemben található a *Vödrics erdeje*, amely a közeli Vedresházát ármentesítő Vedres István telepítése.

Újszeged egyik legrégebben följegyzett határrészeinek neve a szláv *Királica* (kralica = királyné). „Máiglan azt a Térseget — írja Dugonics (Etelka I, 206) — mely Bánátban ott fekszik, hollott a Maros vize a Tiszába szakad, Királyi térnek mondgyák a mostani Magyarok is. A Rácok pedig Kralicának nevezik.”

Az újszegedi származású Bakay Nándortól följegyzett mondai hagyomány, illetőleg magyarázat szerint maga Mária Terézia vette el a mindjárt jellemzendő gewehrscheinistáktól és adta a Városnak. Bakay elmondja, hogy szépapja, Pintér Gergely volt valamikor az őrmesterük. Az őreget azzal vádolták, hogy pár sárga szattyán csizmáért adta oda Mária Teréziának az újszegedi gewehrscheinisták földjét, a Királicát. A királynő azután Szegednek ajándékozta. Hiába volt minden pörösködés, a földek a Város kezén maradtak, az Alvégtől a Tündérhátig, vagyis a Maros régi torkolatáig. Térjünk azonban vissza a helytörténet és népelet világába.

Úgy érezzük, hogy Újszegednek a népeleti vonatkozásokon, helyi önállóság kötöttségein túlnövő jelentőségéről csak a karlócai béke (1699) után beszélhetünk, amikor a Temesköz, vagyis a Tisza és Maros szöge egyideig még a török kezén maradt. Megalakult a tiszai és marosi határőrség, amelynek Szeged volt a székhelye, a szegedi vár pedig katonai középontja. Ez természetesen a túlsó oldal, a későbbi Újszeged hídfőállás jellegét is hangsúlyozta.

Savoyai Jenő pétervárad győzelme (1716), illetőleg a pozsareváci béke (1718) értelmében a török kénytelen lemondani utolsó magyarországi birtokairól is. Sajnos, azonban a Temesköz, így tehát Újszeged is *Bánát* néven egészen 1779-ig katonai közigazgatás alatt marad és közvetlenül Bécsből kormá-

nyozzák. Nem lehet itt célunk a bánati adminisztráció szegedi szempontból is szerfölött izgalmas népeleti következményeivel foglalkozni. Csak azokat a mozzanatokot emeljük ki, amelyek Újszeged közvetlen sorsával is összefüggenek.

Újszegednek a XVIII. század folyamán nagyon gyér volt a lakossága. Pillich Kálmán visszaemlékezései szerint még 1780 táján is hatalmas lápvidék volt, csak vízimadarak fészkeltek a Királica területén. Egy 1773-ból származó hivatalos följegyzés szerint csupán 14 háztelekből állott. Ehhez még határőri kiváltságok alapján 1—1 hold kertföld járult. Ezért csak csekély járandóságot kellett fizetni. Ezek voltak a *gewehrscheinista* telkek. A katonai műszóból világosan kitűnik, hogy ez a birtoklás régebben határőri szolgálattal volt összekötve. A későbbi Újszegedre települők is hasonló jogokat követeltek maguknak. Ebből még a múlt század derekán is sok vita, sőt villongás származott.

1781-ben Szeged városa a királyi kamarától a kincstárnak adott jelentős kölcsön, továbbá még 180 ezer forint bérösszeg fejében 25 évre zálogbirtokba vette a szőregi uradalmat, amelyhez Újszeged is hozzátartozott. Helybeli dohánykertészekkel telepítette be a hozzátartozó Szentivánt, Gyálát, Tervárt. Szőreget már 1712-ben alsóvárosiak szállották meg.

A Város az állandó forgalom biztosítására Vedres István terve szerint Szőreg és Újszeged között, a torkolati mocsárvilág fölött hatalmas fahídat építtetett, amelyet tulajdon tervezője így énekelt meg:

Nézd meg a Szőregi hét száz öl hídat!
Két hét alatt végben vitt szörnű munkákat.
Ezer hét száz ötven ölnyi Töltéseken
Polgárim tsinálták ezt ön költségeken,
Amaz-három helyt van, egy két négy száz hossza,
Kemény tölgy-fákból áll, mindég újjul roszsza.
Bátor járást szerzek evvel áradáskor
Szárazon szállítok át utast mindenkor
Könnyen, hajón álló hídam Tiszán lévén.
Jöhet, mehet kiki, úttját erre vevén.

Ez volt a *falábú híd*, másként *százlábú híd*, amely 1870-ig állott. Elődeik nyomán öreg szőregiek máig emlegetik.

A megnövekedett átkelő forgalom lebonyolítására nagyjából a mai közúti híd vonalában, talán mégis kissé délebbre állott a hajóhíd. Nem tudjuk, mikor épült a legelső. Reizner János is csak annyit mond, hogy 1782-ben a bérlete 2800 forint volt. Nem tisztázza, hogy mikor készült.

A *hajóhíd*, *fahíd* nagyjából a mostani közúti híd vonalában, a hajdani palánki kompjárás helyén 1883-ig állott fönn. Szükség esetén fölnyitották, hogy a vontatással közlekedő hajók zavartalanul haladjanak át. Ez volt a *hídnýtás*, amelyért bizonyos összeget kellett fizetni. 1855-ben 2228 hajó számára nyitották meg. Ebből a sóhajók rakománya 520 ezer mázsa volt.

Télire szétbontották. A tavaszi jégzajlások után állították össze, és helyezték a superok, hajóácsok ismét üzembe. Ennek *hídkötés*, *hídbekötés* volt a neve.

A régi fahídnak elzárható feljárata volt a *hídkapu*. Feltűnő helyen hármastagozódású tilalomtábla, amelyet Joó Ferenc, a jeles szegedi festő alkotott. Az első kép azt ábrázolja, hogy egy kislajbis, bőszájú inges-gatyás parasztember hosszú bottal a kezében, vörös pipából nagy füstöt eregetve, kilépett.

Oda volt írva melléje: *tilos a dohányzás*. Alatta a második képen ugyanolyan parasztember kocsin ülve, a futó lovak közé vág. Aláírás: *tilos a sebes hajtás*. A harmadik, legalsó képen az ábrázolt embert deresen egy nagybajuszú, kékdolmányos, tarkazsinóros hajdú mogyorópálcával verte. Itt már nem volt szőveg, de az írástudatlan ember is megértette belőle, hogy a hídon való dohányzásért, sebes hajtásért büntetés jár. A kép sajnos nem maradt ránk.

Az Újszeged-szőregi uradalom valóságos kincsesbányája volt Szeged városának. Érthető tehát, hogy a zálogot továbbra is, a lejáró negyedszázad után is meg szerette volna tartani. Hogy a lakosság ragaszkodását biztosítsa, az udvari kamaránál eljárt, hogy Újszegedet a király mezővárosi rangra emelje (1796), ami vásártartási jogot is jelentett.

Sok, itt nem részletezhető huzavona után 1836-ban Szeged városának Újszeged megtartása fejében le kellett mondania Ötömös birtokáról. A csere idejében Újszegeden még mindig csak 13 ház állott. Azóta házak, raktárak épültek. 1877-ben már 111 háza volt, lakosainak száma pedig 843. Ezek is inkább cselédek, alkalmazottak. A lakosság a palánki Dömötör-templom híve és ideát Szegeden temetkezik. Csak 120 hold a magánbirtok, a többi Szeged város köztulajdona, amelyet szegediek, főleg alsóvárosiak bérelnék. Ügyeikben a járási székhelyre, Törökkanizsára, illetőleg a megyei székvárosba, Nagybécskerekre kénytelenek fáradni.

Újszegednek a szabadságharc idején, főleg pedig 1849-ben igen mozgalmas napjai voltak. Theodorovics császári tábornok szerbjei február 11-én bevonultak Újszegedre, ahonnan a Várost ágyúzni kezdték. Délután a sópajták táján felsővárosi nemzetőrök tisztjeik intelme ellenére nekivágtak a szakadozó jégtábláknak, és istenkísértésnek tetsző vakmerőséggel átkeltek a Tiszán, majd hirtelen támadással a szerbeket kiverték Újszegedről. Pár nap múlva Szőreg is magyar kézre került. Az eseményről egykorú szegedi népirat is megemlékezik, amelynek elejét jellemzésül itt idézzük:

All még Szeged — ragyog ősi dicsősége,
Törzsökös népében él még Árpád vére:
Rendületlenül áll a nép e szent földön,
Hol Hunyadi János járt kelt ősi időkön.
Sírja még szellemét e nagy hazafinak,
Fiának Mátyásnak a fekete hadának.
Vérpatakot áraszt a vad... csordából,
S nem hagy gyáván csúfot űzetni magából.
Kossuth a magyarok újabb megváltója,
Büszke e hős népre, mint maga megmondta,
S igazán jól mondá — kiteljesült szava,
Mert e nép a... ok rettentő ostroma.
Hallja — ki nem látta ama dicső tettet,
Melyet Szeged vitéz népe elkövetett...

A szabadságharc további újszegedi eseményei közé tartozik, hogy július 28-án reggel irtózatos robbanás történt Újszegeden: a várból az újszegedi Zsótér-raktárba átszállított 60 mázsányi puska por felrobbant. „A Tisza medréből — írja Reizner János — majdnem kicsapott, számos dereglyét fölborítva és összezúzva vetett ki a partra. A legtöbb hajónak és malomnak horgonya elszakadt és jelentékeny sérülést szenvedett. A légből röppült magtár romjai, tégladarabjai a vár mellett levő sétányra és a Szabadság térre hullottak át, és mindenfelé törmeléket, széttroncsolt tetemeket lehetett látni.”

Július utolsó napjaiban a kormány, augusztus 1-én pedig a honvédség is

elhagyta Szegedet. 3-án Haynau szállotta meg a Várost, még aznap Újszegedet is. A honvédség súlyos veszteséggel kénytelen volt visszavonulni.

Újszegeden a múlt század második felében a mai *Odessa* táján *superplacc* néven emlegetett hatalmas hajóépítő telepek, fűrészüzemek működtek. Számtalan dohánybeváltó pajta is állott itt. Megindul a Maros szabályozása, ármentesítése is.

1858-ban egy itt állomásozó derék osztrák katonatiszt, Reitzenstein Vilmos, az újszegedi hídfővel szemben elterülő hepehupás vadont hallatlan erőfeszítéssel és áldozattal — a katonaság kirendelésével — gyönyörű ligetté alakította át, ami már a hatvanas években kedvelt nyári üdülőhellyé vált. A Víz után a régi ligetből az új hídfő, továbbá a mederszélesítés sokat elvett, és ezért kelet felé bővítették.

1877. május 24-én hajnalban Újszegedet árvíz pusztította el: a már említett 111 házból csak 7 maradt épségben. A Torontál megyétől magára hagyott Újszeged lakossága, amely számos eddigi kísérlet ellenére sem akart a Városhoz csatlakozni, most az egyesülés mellett döntött. Ez azonban ekkor annyiban maradt.

Az 1879. évi *nagyárvíz*, öreg tanyaiak ajkán *Gergő vize*, viszont Rókus felől törvén a Városra, Újszegedet kímélte meg. Megindult a néparadat a hajóhídon, meg a vashídon, vagyis az 1858-ban épített vasúti hídon Újszegedre, ahonnan azután a jótekonytság szétszította Arad, Temesvár, Nagybecskerek felé.

1880. június 5-én volt Újszeged községnek és a Nagymarostőnek Szeged városába való kebelezése. A városháza tornyán és a vár bástyáján lobogók, zenés ébresztő és taracklövések hirdették a nap ünnepélyességét. A hivatalos átadás pillanatában 21 ágyúlövés dördült el, az újszegedi hídfőnél felállított magas fenyőszálra pedig fölhúzták Szeged szabad királyi város kék-sárga-fehér-piros lobogóját.

1883 októberében megnyílik a modern közúti híd. Az átkelés 1914 előtt gyalogosoknak 4 fillér volt. E hídpénz leróvása úgy történt, hogy a pénzért váltott, *pléhgaras* néven emlegetett bádoglapot pár lépéssel odébb urnába kellett beledobni. Újszegedről visszajövet nem kellett fizetni. A vám 1930 táján enyészett el.

„Az egyszeri juhász ment volna át — meséli Tömörkény István — Újszegedről a hídon keresztül, a számaron. Elébe állottak a vámszedők, hogy fizessen hat pénzt. Hát miért fizessek én — mondta a juhász —, mikor ahol ni, a gyalogos emberek semmit sem fizetnek. Mondják a vámosok: ha majd kend is gyalog megy át, kend sem fizet. A juhász így fölvilágosíttatván, leszállt az istenlováról. Gyere no, csacsi — mondta neki barátságosan. Átdugta fejét a hasa alatt, a vállára vette, s átvívén a csacsit a hídon, nem fizetett hat pénzt. A vámosok pedig szerfölött csodálkoznak, hogy miért él az a bürge után, akinek ennyi esze van.”

Újszeged hivatalos neve a Víz után *Erzsébetváros* lett, felújított ligetéből pedig *Erzsébet-liget*, Erzsébet királyné után. A szegediek mindjárt tiltakoztak a hagyományos elnevezés megváltoztatása ellen, az új csakugyan nem is tudott általánossá válni.

Az újszegedi vigadó melletti *Kerek* az első világháború előtt nyári vasárnap délutáni tánchely volt. Itt találkozott 1905-ben Kodály Zoltán a szegedi parasztnóta világával.

A liget szépségét Juhász Gyula és Balázs Béla sorai és Károlyi Lajos színei dicsérik.

A már említett Kállay-ligetben ünnepelt a felszabadulás előtt a szegedi szervezett munkásság május elsején.

Az újszegedi ármentesített földeket, kereken 1900 holdat, elsősorban a Marostót, 1883-ban adta a Város bérbe huszonöt esztendőre. A Marostó ármentesítése még 1874/75-ben is úgy történt, hogy nyolc évi ingyenhasználatért a bérlők, főleg alsóvárosiak, bizonyos mennyiségű földet tartoztak a töltésbe beleépíteni. A pár holdas bérleményeken hamarosan belterjes munka, kertészkedés kezdődik.

Újszeged történetében, gazdasági fejlődésében mindenesetre döntő jelentőségű a Maros szabályozása és ármentesítése, nyomában pedig a kertészkedés kibontakozása, amelynek mozgó lelke a régi Szeged egyik legérdekesebb alakja, *Pillich Kálmán* ügyvéd. Egyéniségét Móra Ferenc (Szegedi tulipános láda), Czibula Antal (A nagy diktátor), Szigethy Vilmos (A régi Szegedből az újba) örökölte meg nagy szeretettel és különös szegedi humorral. Mellette *Mayer Miklós* városi főkertész, az újszegedi rózsakultúra úttörőjét kell a művelt társadalom köréből említenünk.

Pillich Kálmán nevét népünk körében máig őrzi az Újszeged és Szőreg határán, a kamaratöltés mentén hosszában húzódó telep. Régi hivatalos neve *Pillichtelep*, a mostani pedig *Újszőreg*, népünk ajkán manapság is *Pillikfalva*. Kincstári föld volt, amelyet Pillich 1912 táján parcelláztatott a Város és környék szegénysége, főleg kertészek, napszámosok, kendergyári munkások között.

Pillich Kálmánnak egyébként már 1871-ben rózsakertészete nyílt Újszegeden. Itt a bérföldön kezdte meg működését a rókusi *Szögi József*, Bereczki Máté barátja, akinek nemesített, *szögiduránci* néven emlegetett barackfajtája országos hírvé vált. Ott volt még az úttörők között az alsóvárosi *Rácz Ferenc*, akinek a nyolcvanas években gyümölcsfaiskolája virágzott. Példáját mások is követték.

Az újszegedi virág- és fakertészet kialakulását Szalóky István jellemezte. Eredményeinek és a mi kutatásainknak ismertetése ebbe a kis áttekintésbe nem fér bele.

Újszeged gazdasági életében a kertészkedés mellett hosszú évtizedeken át csak a superplaccok helyén létesült fűrésztelepnek, a mai ládagyárnak, továbbá az újszegedi kendergyárnak volt jelentősége. A gyárat a múlt század nyolcvanas éveiben egy *Hipp* nevű dúsgazdag bácskai német alapította *Narbuth* balti mérnök társaságában (1886).

Az újszegedi, meg a szegedi (Bakay) gyár klasszikus példája annak, hogyan válik a paprikához és szalámihoz hasonlóan világjelentőségűvé egy kézműves műhelyből bontakozó szegedi iparág. E gyárak már századunk elején kinőnek a helyi, sőt hazai anyagbeszerzés korlátaiból is: nemcsak európai, hanem tengerentúli nyersanyagból is dolgoznak. Így az *olaszkendő*r Bakay Nándor feltárása nyomán még a múlt századból ismeretes, és kiváló minőségéért közkedvelt. Importálnak *oroszkendő*rt is. Az *aloe*, munkások, kötélverők ajkán *aluj* levélrostját nemcsak a gyárak, hanem szegedi kismesterek is szívesen dolgozzák föl hintakötéllé, ruhaszárító kötéllé. Jelentős volt a *manilla*, vagyis a manila-kender behozatala is: futószőnyeg, szárító kötél, hajókötél készült belőle. A *szizál*, népiesen *sziszáj* agavefajták leveleiből készült rost. Elterjedt a kötélverők körében is. Fölbukkant a dél-amerikai *mauriciusz* is. A *benaresz* nevezetű indiai kenderfajta nem tudott népszerűvé válni. A két világháború között ennek

feldolgozásával csak a kendergyárak foglalkoztak. Szintén ebben az időben került megmunkálásra a gyárakban a *rami*, amely Csehszlovákiából szállított kenderfajta volt.

A szocialista gyárüzem is kivételes jelentőségnek örvend világszerte. Kíváncsinos volna munkásságának mielőbbi gazdaságtörténeti feldolgozása és a benne máig ható szegedi környezet hatásának megrajzolása.

Az újszegedi, művészileg jelentéktelen neogótikus templom (1910), *Wihart Ferenc* alkotása.

Az egyetem városunkba telepedésével (1921) nagyarányú építkezés vált szükségessé. Fölmerült a terv, hogy a klinikákat, egyáltalán az egyetemi városrészt debreceni példára Újszegeden, éspedig a ligettől északra a körút és a Tiszától közti területre építik. A közművesítés hatalmas költségeire, továbbá katonai szempontokra való hivatkozással a gondolatot elejtették. Az egyetemi intézményekből egyedül a *fűvészkert* került Újszegedre.

Oktatási, illetőleg egészségi célokat szolgál már a század eleje óta a *tanítóképző* (ma Rózsa Ferenc gimnázium), a *lelencház* néven emlegetett gyermekmenhely (ma gyermekkórház), a szerb-bánati vagyonszomszéd egykori középiskolai internátusa (védőnőképző), továbbá a korszerű kenderkultúra szolgálatára épített szakközépiskola, népiesen *kendőakadémia* (Délalföldi Mezőgazdasági Kutatóintézet), továbbá a *vakok intézete* és az *Árpád-otthon* (fiatalkorúak javítóintézete).

Végül igen röviden szólnunk kell Újszeged XX. századi általános történetéről is. Az *újszegedi háromszög* 1918–1921 között jugoszláv megszállás alá került, a békeszerződés azonban hazánknak ítélte.

1944. október 8-án a németek felrobbantották a közúti hidat. Ez azonban nem akadályozza meg a szovjet hadsereget, hogy két nap múlva a Bertalan Lajos vízügyi mérnök tiszteletére emelt Bertalan-emléknél rögtönzött fahídon át ne keljen a Tiszán. Sokan emlékeznek még rá, hogy 1945–1948 között a gyalogközlekedés hajóhídon, a teherszállítás, illetőleg kocsiforgalom pedig kompon történt.

Újszeged azóta a legrohamosabban fejlődő városrésze Szegednek. Korszakos jelentőségű az Odessza-negyed építkezése, amely külső megjelenésében és társadalmi összetételében egyaránt Szeged legmodernebb részének ígérkezik. Erről és egyéb nagyszabású tervekről (biológiai intézet, pártfőiskola, fődött uszoda stb.) azonban majd a jövő helytörténeti kutatójának kell írnia.

Fontosabb irodalom

- Bakay Nándor*: Mária Terézia Szegeden. A Szegedi Napló Karácsonyi Könyve. Szeged, 1899.
Bálint Sándor: Szegedi szótár. I–II. Budapest, 1957.
Bálint Sándor: Szeged városa. Budapest, 1959.
Kiss Ferenc—Tonelli Sándor—Szigethy Vilmos: Szeged legújabbkori története. Budapest, 1927. Az Újszeged visszacsatolásáról szóló fejezet.
Pillich Kálmán: Újszeged múltja és jelene. Szegedi Napló, 1898, 75., 76. szám
Reizner János: Szeged története. I–IV. Szeged, 1900.
Szalóky István: A szőregi faiskolák története. Budapest, 1954.
Tápay-Szabó László: Szeged halála és feltámadása. I–III. Szeged, 1929
Új-Szeged ünnepélyes bekebelezése. Szegedi Napló, 1880, 129. szám

ÚJSZEGED

von

Sándor Bálint

Der Beitrag erweist sich als der Schlussteil einer in den vorigen Bänden des Jahrbuches des Móra-Ferenc-Museums publizierten Studienreihe des Verfassers. Diesmal wird Újszeged als das im Winkel bei der Maros-Theiss-Mündung ausgebaute Stadtviertel der Stadt Szeged am linken Ufer der Theiss geschildert. Dieses Gebiet war Jahrhunderte hindurch, bis zu den Stromregulierungen im vorigen Jahrhundert mit wettreichenden Sümpfen bedeckt. Anfangs haben hier Fischer, Schiffszimmerleute und Treideleiführleute gelebt. Der Verfasser begleitet die Entwicklung von Újszeged, führt die mit den Ortsnamen und der Flur anknüpfenden Sagen und literarischen Hinweisungen vor. Nach der grossen Überschwemmung wurde diese Ansiedlung an die Stadt Szeged angeschlossen (1880). Über die Theiss ist auch eine ständige Brücke gebaut (1883). An der Jahrhundertwende wurde hier das zweite, seither weltbekannt gewordene Hanfwerk von Szeged aufgebaut.

In Újszeged befindet sich der weit ausgebreitete Park der Stadt. Auf dem hier befindlichen ausgezeichneten Boden entwickelte sich eine berühmte Blumengärtnerei aus. Der botanische Garten der Universität liegt ähnlicherweise da.

Infolge des Gartenstadtcharakters wurde hier das modernste Wohnviertel der Stadt ausgebaut, namentlich Odassza, das nach der sowjetischen Bruderstadt benannt worden ist.

A SZEGEDI KŐOLAJ- ÉS FÖLDGÁZKUTATÁS LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMAI (1917–1947)

OLTVAI FERENC—VINCZI KÁROLYNÉ

(Szeged, Csongrád megyei I. sz. levéltár)

Levéltári kutatásaink közben több alkalommal találkoztunk szegedi anyagokban a kőolaj, földgáz és a geotermikus hőenergia feltárására vonatkozó iratokkal. Különösen felkeltette figyelmünket az a körülmény, hogy az első világháború végén a város nyomasztó energiaszükségletének pótlására egyesek, főleg értelmiségiek köréből származók, foglalkozva a kérdéssel, a városi hatóságot igyekeztek rávenni a kutatás megkezdésére. Tehát társadalmi szükség-szerűség hívta létre a kezdeményezést. Ugyanezen időben (1918. tavaszán) egy másik csoport a villamosenergia-szükséglet kielégítésére a Maros, vagy a Tisza vizének erejét kihasználva, vízierőmű tervét vetette fel. Ez még merészebb gondolat volt, amely az akkori pénzsűk világban nem valósulhatott meg, illetve olyan beruházások lettek volna, amelyeket az állam nem vállalhatott, a város erre fedezetet nem biztosíthatott. A tőkések részére pedig nem kínál-kozott profithozó beruházásnak. A szegediek kezdeményezése 1918-ban azzal végződött, hogy a kormányzat a kőolaj- és a földgázkutatási koncessziót egy erre a célra alakítandó angol tőkéscsoportnak engedte át. A téma azonban nem aludt el. A felszabadulás után ismét felvetették, sőt egyes lakosok hívták fel a város vezetőségének a figyelmét, hogy a város területén egyes kutakban olajos a víz, amiből kőolaj jelenlétére lehet következtetni. Javasolták a kutatás meg-indítását. Más kezdeményezések is előfordultak. A helyi sajtó is foglalkozott szórványosan az üggyel.

Az érdeklődés arra készítetett minket, hogy a lehetőség szerint tüzetesen vizsgáljuk meg iratanyagunkat és tárjuk fel a dokumentumokat. Amóta az intenzív kutatás a kőolaj és földgáz után Szeged környékén (1962) megindult, majd 1966 óta a termelés is eredményesen halad, az alföldi energiabázis számottevő nemzetgazdasági értéket jelent.

A közölt dokumentumokkal kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy a szegedi kőolaj- és földgázkutatás megindítására irányuló törekvések mennyi-ben hozhatók kapcsolatba korunk fejlett technikai módszereivel folyó kuta-tásaival és a kitermeléssel? Természetesen 1962-ben gyökeresen más körülmé-nyek között kezdték el a feltárást, mint ahogy azt a szegedi ügyben nyilatkozó Cholnoky Jenő és nemzedéke elképzelte a húszas évek elején. Ebben az érte-lemben tehát a konkrét és a hézagatlan kapcsolat valóban nem mutatható ki. A jelenleg folyó kitermelés és az azt megelőző kutatómunka módszere a kérdést először felvető szegediek képzeletében sem merült fel. Jobbára a gáz szivárgá-sos tüneteiből és a kőolaj felszíni jeleiből gyanították a rejtőző kincset részben olyanok, akik a kor szakmai színvonalán is alig állottak. A szegedi feltárást, még mint önmagában álló, elszigetelt műveletnek tekintették azok, akiket első-sorban városuk nyomasztó energiahíánya készítetett a téma felvetésére.

Dokumentumaink jelentőségét a hazai kőolaj- és földgázkutatás történetének néhány vonása világánál érthetjük meg.

A kőolaj- és földgázkutatás hazai története — amint arra Alliquander Ödön rámutat — a legszorosabb kapcsolatban áll a mélyfúrás történetével. Ez pedig hazánkban a kiegyezés után indulhatott csak meg fokozatosan. A fejlett ipar lehetővé tette a fúróberendezések tökéletesítését, amivel Zsigmondy Vilmos bányamérnök víznyerés céljából közel 1000 méteres fúrásokat ért el. 1878-ig számos kutat fúrt, ezek közül legnevezetesebb a Budapesten, a Városligetben fúrt 970 méteres kútja, amely 74°C -ú vizet hozott fel. Zsigmondy fúrási sikerei nyomán az alföldi artézi kút fúrásoknál használt fúróberendezésekkel kőolajkutatások indultak meg Galíciában, majd a kincstár kezelésében Erdélyben tártak fel gázmezőket. Ez utóbbit dr. Böckh Hugó geológus vezette. 1908 és 1917 között 42 helyen fúrtak Erdélyben, amelyek közül 37 bizonyult produktívnak. Az 1909. évi kissármási gázkitörés arról győzte meg a kormányzatot, hogy a szénhidrogén kutatást és termelést állami kézbe kell venni. Az erők egyesítése érdekében megalkották az 1911. évi VI. t. c.-t, a világon az első kőolaj- és földgáztörvényt, amely kimondotta az állam monopóliumát a szénhidrogénekre, amelyet azonban az országgyűlés tudomásulvételével meghatározott időre és területre át lehet ruházni. Sikeres feltárást végeztek a Nyitra megyei Egbell község határában, ahol 1918 végéig 72 fúrás mélyítették le. Dr. Böckh Hugó javaslatára a világon itt alkalmazták először az Eötvös-féle torziós ingát a szénhidrogén tárolására alkalmas geológiai szerkezetek kimutatására, s éppen az itt elért siker nyomán használták világszerte a kőolajkutatásban.

Kőolajat tártak fel az első világháború előtt a Muraközben, Izaszacsalon és Körösmezőn Máramaros megyében.

Amikor a szegediek 1917-ben a szórványosan előforduló kőolaj- és gázszivárgásokból arra a következtetésre jutottak, hogy itt is érdemes kutatni, már nagy múltra tekintett vissza a hazai feltárás. Nem lepődhetünk meg tehát azon, hogy itt is törekedtek a kitermelésre. Annál feltűnőbb viszont, hogy a Horthy-korszakban ellanyhult a szegediek érdeklődése. Pedig az Anna-kút 1928-ban történt sikeres fúrása (943 méter) alkalmával kis mennyiségű gázt is tartalmazott a $45\text{--}50^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletű víz.

Az 1911. évi VI. t. c. létrejötte előtt is állami felügyelet alatt állott a kutatás. Az 1890-es évek elején a kormány, ill. a pénzügyminisztérium a Földtani Intézetet bízta meg az állami segítséggel folyó fúrások véleményezésére és ellenőrzésére. Az intézet feladatkörébe tartozott az ország földtani felvételeinek elkészítése is. A munkát Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója irányította. (1. sz. dokumentum.) A Magyar Földrajzi Társulat Alföldi Bizottsága is adott szakvéleményt egyes kutatási ügyekben. 1918-ban a kolozsvári egyetem akkor már hírneves földrajz professzorához fordult a szegedi városi tanács is szakvéleményért. (5., 6. sz. dokumentum.)

A háború alatt az érdeklődés a dél-alföldi terület felé is kiterjedt, és a terület feltáráására a Winterschall A. G. német cég kapott koncessziót. A cég a kutatásra megalapította a Magyar–Német Ásványolaj Társaságot (MaNAT). Több helyen végzett a társaság kísérleti fúrásokat, így Tótkomlóson, Vilma-szálláson, Árpádközponton. (18. sz. dokumentum.) Ezek a fúrások a kőolaj jelenlétére utaltak. A háború kimenetele azonban a németeket megakadályozta a kitermelésben.

A felszabadulás után a német érdekeltségek szovjet tulajdonba mentek át.

A Magyar–Szovjet Olaj Vállalat, majd 1952–1954 között a Magyar–Szovjet Olajművek Rt. és ezt követően most már az önálló és egységes állami irányítással dolgozó Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt irányításával az alföldi kutatás — elsősorban a Szeged–algyői medencében — a már a harmincas években sikeres dunántúli eredmények mellé csatlakozott.

Néhány szegedi lakos jelzése 1947-ben a szórványos előfordulásokról, az ügy iránti érdeklődést mutatja. (18–21. sz. *dokumentumok*.) Ugyanekkor az Anna-kúti gázelőfordulásra figyelmezteti Pápai-Vajna Ferenc főgeológus a szegedi polgármestert. (22. sz. *dokumentum*.)

A közölt dokumentumokon kívül kiegészítjük a szegedi kőolaj- és földgáz-előfordulásokat: Péter László: „Fél évszázados tudósítás az alföldi földgázról” c. cikkében (Dél-Magyarország, 1967. április 16. 57. évf. 89. sz. 4. old.) a szegedi kutatások megindítását felvető Somlyódy István szerepére találhatunk adatokat, továbbá néhány gázelőfordulásra, amelyek 1917-ben arra indították Somlyódyt, hogy a szegedi Dugonics Társaságban javasolja a kutatás megindítása érdekében teendő intézkedéseket. (2. sz. *dokumentum*.) A Délmagyarország 1918. újévi számában Somlyódy közzétett egy levelet, amelyet a lap 1917. karácsonyi számában „Van-e földgáz Szegeden?” c. cikkére kapott egy olvasótól. A levél írója azt állította, hogy a környéken három helyen is talált földgázt. Magyarért területén a Sváb-majorban, ahol a 180 méter mély artézi kút vízzel került a föld színére, s tartályokban fölfogva istállók világítására szolgált. Fábiánsebestyénen, ugyancsak „Schwab N. földbirtokos birtokán” 280 méteres kútból került föl, s a tulajdonos áramfejlesztésre, világításra és gépek hajtására használja. A harmadik hely a vásárhelyi tanyákon van. Nem jelöli meg, hol? A Délmagyarország 1918. január 13-i számában tudósítás jelent meg arról, hogy a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarában tudományos vita rendezését határozták el a földgázról, amivel a figyelmet akarták felhívni a feladatokra. Február 6-án „A szegedi földgázkérdés” címmel Somlyódy, Böckh Hugó és Cholnoky Jenő szakértői véleményeit idézi. A Szegedi Naplóban március 31-én „Algyőn is földgázt találtak” címen jelent meg egy tudósítás. Ebből kiténik, hogy amikor 1916-ban Belák János a vásárhelyi országot mellett levő telken kutat fúratott, erős földgázömlést tapasztalt. A hírre Somlyódy kiment és a nyitott téglakútban a földgázjelenlétét észlelte. Április 16-án a Szegedi Naplóban Cholnoky Jenő egyetemi tanárnak a városi tanácshoz küldött szakvéleménye néhány részletét ismertették. A lapok különben rendszeresen beszámoltak a tanácsnak a kutatás előmozdítása érdekében tett lépéseiről.

A szegediek nem voltak tisztában azzal, hogy az általuk tapasztalt, vagy a tudomásukra jutott földgáz- és olajelőfordulás csupán felszíni jelenség-e, és van-e ennek valamilyen köze a 2000 méteren alóli és jóval később feltárt előfordulásokhoz? A hazai kőolajkutatás korai időszakában, 1880–1890 között — olajszivárgások nyomán indították meg a fúrási munkát Zsibó környékén és a Muraközben. 100 méternél alig mélyebb kutakat fúrtak, amelyek nem hoztak eredményt. Akkor még csak gyanították, hogy 1000–2000 méter mélységben rejtőzik a kőolaj és a földgáz. Ezt a mélységet a rendelkezésre álló fúróberendezésekkel is csak kivételesen tudták elérni. A szegediek a szivárgásokként mutakozó felszíni jelenségekből következtettek. Ezek a jelenségek felkeltették az érdeklődést, ami végül is arra vezetett, hogy szakembert, Cholnoky Jenőt kérdezték meg, aki nyilatkozott is, és következtetései a helyet (Szeged és környéke) és a mélységet (2000 méter) illetőleg igazolódtak.

A kőolaj- és földgázkutatás hazai történetének megismerésében támaszkodtunk *Alliquander Ödön*: Adalékok a magyarországi mélyfúrás történetéhez, különös tekintettel a szénhidrogén-kutató és feltáró fúrásokra c. tanulmányára. (Bányászati és Kohászati Lapok, Kőolaj és Földgáz. Budapest, 1968. január. 1. évf. 1. sz. 8–18. old.) Az Anna-kúti fúrásra felhasználtuk: *Kocsis J. Endre*: Szeged város vize. Csongrád vármegye. Sajtó alá rendezte: Csikvári Antal. (Vármegyei Szociográfiák. I. Budapest, 1938. Szeged, 13. old.) A közölt dokumentumokat a jelen közlés egyik szerzője, használta és hivatkozott azok egyénemelyikére: *Oltvai Ferenc*: „Szemelvények az elmúlt évtizedekből. Meg sem találták, mégis eladták a szegedi földgázt és olajat 1920 után.” Délmagyarország, 1960. március 3. (50. évf. 53. sz.) c. cikkében.

A dokumentumok közlésénél az eredeti szöveghez ragaszkodtunk. Néhány helyen a szöveg érthetőségét írásjelek (vesszők, pontok) alkalmazásával és a rövidítések feloldásával igyekeztünk elősegíteni. Szükségesnek tartottuk az egyes dokumentumok után azok terjedelmét és jellegét feltüntetni.

Valamennyi irat Csongrád megye 1. sz. Levéltárából (Szeged) való. Ezért ezt minden iratnál feleslegesnek tartottuk feltüntetni. Elősegítés volt az iratot őrző fond megnevezése.

1. A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTER RENDELETE A FÖLDTANI FELVÉTELEK KÉSZÍTÉSÉRŐL

Budapest, 1917. május 4.

Csanád megye alispáni iratai
9055/1917. sz. (11 170/1918. alapsz.)
M. kir. földművelésügyi miniszter
38071/1917 szám
IX—2

Valamennyi vármegyei és városi törvényhatóság
első tisztviselőjének

A m. kir. földtani intézet tisztviselői és munkatársai a mellékelt kimutatásban foglalt beosztás alapján a folyó évben az egyes törvényhatóságok területén földtani felvételeket fognak végezni.

Ez okból felhívom polgármester urat, hogy a felvételek akadálytalan végzése érdekében utasítsa alantás közegeit, hogy a felvételekkel megbízott földtani intézeti tisztviselőket és munkatársaikat úgy személybiztonsági, mint hivatalos működése tekintetében is hatékonyan támogassák.

Megjegyzem egyúttal, hogy a kiküldött tisztviselők és munkatársak ezen minőségüket arcképes igazolvánnyal igazolhatják, hivatali működésüknek kidomborítása végett pedig megengedem, hogy a felvételeken működő tisztviselők magyar koronás címerrel, s alatta „M. kir. földtani intézet” felírással ellátott nemzeti színű karszallagot viselhessenek.

B u d a p e s t, 1917. május 4.

A miniszter helyett:
Dr. Bartóky József
államtitkár

K i m u t a t á s

az 1916/17. évi második és az 1917/18. évi első félévi országos geológiai felvételeknél működő m. kir. földtani intézeti tagokról és munkatársakról, valamint a működési területekről vármegyék szerint csoportosítva.

Sorszám	Vármegye	A felvevő neve, állása	Megjegyzés
9/a	Csongrád	Dr. Kormos Tivadar m. kir. oszt. geológus	—

Budapest, 1917. évi április hó 10-én

P. H.

LÓCZY LAJOS s. k.
egyet. ny. r. tanár
intézeti igazgató

Két oldalas, sokszorosítással készült, géppel írott tisztázat. Aláírások sokszorosítással. Iktatóbélyegzőben: Csanád megye alispánja 1917. május 9. Hátiraton: Kézírással „Tudomásul”, Makó, 1917. május 30.

A Földművelésügyi miniszter a fentebb közölt rendeletét 1918. május 4-én 73 154 IX. oszt. 1918. sz. alatt ismét kiadta változatlan szövegezéssel. A megyék közül csak Csongrád adatát közöltük. Csanád, Békés, Bács-Bodrog megyék területe nincs a geológiai felvételi programba felvéve. Az 1918. május 14-i rendelet mellékletét képező kimutatásban az 1917/1918. második, és az 1918/1919. évi első félévi országos geológiai felvételeknél működő geológusok neve és a működési területük van felsorolva.

2.

A SZEGEDI DUGONICS TÁRSASÁGBAN FOGLALKOZNAK A FÖLDGÁZKUTATÁSSAL

Szeged, 1918. január 6.

Dugonics Társaság iratai
15/1918. sz.

J e g y z ö k ö n y v

Készült 1918. január 6-án Somlyódy István kir. ítélőtáblai bíró hivatalos helyiségében (földszint 26.) tartott értekezleten.

Jelen vannak:

Somlyódy István kir. ítélőtáblai bíró, Reöck István országgyűlési képv. Bokor Adolf, Csányi Sándor, May Gyula, Végmann Ferenc. A várostól távollétük és más elfoglaltságuk miatt kimentették magukat: Koszó István orsz. képv., Wimmer Fülöp, Szász Ernő igazgatók és Valihora István bankigazgató.

Somlyódy István kir. ítélőtáblai bíró az értekezletet megnyitja s a megjelenteket üdvözl. Előadja, hogy az értekezlet tárgya az a kérdés: *Van-e földgáz Szegeden?* Könnyen belátható ennek a kérdésnek fontossága: A világítás és fűtés életkérdése a legnagyobb nehézségekkel küzd, úgy hogy mindenkire nézve a legnagyobb iparvállalattól kezdve a legkisebb kunyhóig óriási áldás volna a földgáz kérdés megvalósítása, mert az élet föltételeit mindenki nagyon megjavíthatná. *Szegeden van földgáz*, csak meg kell keresni. Bizonyos, hogy a nagy magyar alföldön a kutatás eredménnyel biztat, csak módját kell tudni. Püspökladánytól—Óbecséig mindenhol földgáz felfakadások észlelhetők. A magyar társadalom hibája, hogy ezt az életbevágó kérdést nemtörődomséggel kezeli.

Felteszem a kérdést:

1. Kíván-e az értekezlet a földgáz kérdéssel foglalkozni?

2. Ha igen, mi módon kívánja Szegeden a földgáz kérdést megoldani. A bányatörvény Szeged városának megadhatja e a lehetőséget a kérdéssel való foglalkozásra és a város közönsége javára való engedmény megoldására, melyet később a részvénytársaság for-

májában érvényesítenénk, megosztván a jogokkal együtt a résztvételt és az állam, a város, az ipari vállalatok és a nagyközönség között úgy, amint azt az engedményi okirat majd lehetővé teszi

Reöck Iván: A szegedi mérnök egyesület szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel s tervbe vette ez évben a földgázról tartandó előadás sorozat megtartását. Reöck Iván maga karolta fel azt az eszmét, hogy erős társadalmi nyomás gyakoroltassék olyan arányban, hogy a kérdés napirendre vétessék. Azonban nagyon bizonytalan, hogy ez a kérdés nem marad-e a tapogatózás útján, mert éppen az erdélyi földgázzal szerzett tapasztalatok bizonyítják, hogy milyen nehéz ezeket a tényleg nagy mennyiségben jelentkező gázokat felfogni és értékesíteni, holott igen nagy mennyiségben bukkan fel a gáz. Tudjuk, hogy minden ártézi kút fúrásánál jelentkezett földgáz, sőt éppen az ártézi kút fúrás vezetett a földgázzal való foglalkozásra.

Azonban a legfontosabb kérdés: A kitermelési költségek milyen arányban vannak a produkálható gázmennyiséggel, mert hiszen vannak más ki nem használt energiaforrások, mint pl. a víz kiválóan értékesíthetők lennének. A víz bizonyos energiaforrás, a földgáz-energia még bizonytalan. Indítványozom, hogy szakértőt hívjunk Szegedre, aki előadást tartana arról, hogy van-e és mennyi földgáz Szegeden és milyenek az értékesítési és kitermelési feltételek Szegeden. Tény, hogy eddig Erdélyben (Tordán) drága a gáz, de lehet hogy azért, mert a nagy apparátus kis környéket lát el a gázzal.

Valószínű, hogy Algyő környékén eredményes lenne a fúrás.

Dr. Véghmann Ferenc indítványozza:

I. A Kereskedelmi Kamara, Dugonics Társaság, s a Mérnök Egyesület előadást rendezzen. melyre szakértő előadókat hív meg a fővárosból a földgáz kérdéssel való előadásra.

II. A város törvényhatósága forduljon kérelemmel a kormányhoz, hogy a város földgázkutatásra engedélyt nyerjen, illetőleg, hogy a pénzügyminisztérium illetékes osztálya a legközelebbi földgázkutatást Szegeden eszközölje.

Az indítványokat az értekezlet elfogadja és mindkét indítványnak megfelelő módon foganasításával az értekezlet elnökét megbízza.

Somlyódy István kir. ítélőtáblai bíró megköszöni a jelen voltak megjelenését s az értekezletet bezárja.

Utólag megjelent Szigyártó Albert tanár s előadta, hogy Szegeden 380 méter mélységig — amely eddig a fúrási mélység legnagyobb mértéke volt —, nem volt számbavehető földgáz feltalálható. Tény azonban, hogy amikor a vízművek építésénél a Tisza-parton ily mélységben lefúrtak, talán gyufagyújtás folytán robbanás támadt, amely Priváry Ferenc főmérnök szemét majdnem kiütötte.

600 méterig való lefúrásig a földgáz jelenléte biztosan megállapítható, mert ezen a mélységen túl már sziklaréteg következik. Ilyen mélységű (600 m) fúrára állami fúrás kísérlet volna kieszakölendő.

CSÁNYI MÁTYÁS s. k.
jegyző

SOMLYÓDY ISTVÁN s. k.
az értekezlet elnöke

Eredeti géppel írott kétoldalas tisztázat másolata aláírások nélkül.

3.

„FÖLDGÁZNAP” HATÁRIDEJÉNEK KITÜZÉSÉT KÉRI SOMLYÓDY ISTVÁN

Dugonics Társaság iratai
15/1918. sz.

S z a l a y J ó z s e f dr. Úrnak
a Dugonics Társaság elnöke

S z e g e d

Nagyságos Uram!

A másolatban mellékelt értekezleti jegyzőkönyvet midőn Nagyságodnak megküldöm — értesítem, hogy a kérdésben levő *földgáznapi* határidejének megállapítása végett mihelyt a földgáz szakértők válaszleveleit megkapom és esetleg már felajánlásait is referálhatom, — Nagyságodat fel fogom keresni.

S z e g e d, 1918. évi január 15.

SOMLYÓDY ISTVÁN
kir. ítélőtáblai bíró
a szegedi kir. járásbírószék vezetője

Eredeti egy oldalas gépelt tisztázat.

ELŐTERJESZTÉS A SZEGEDI VÁROSI TANÁCSHOZ CHOLNOKY JENŐ
EGYETEMI TANÁRTÓL KÉRENDŐ SZAKVÉLEMÉNY ÜGYÉBEN

Szeged, 1918. január 29.

Szeged város tanácsának iratai
4153/1918. (554/1918. lt. sz.)

Tekintetes Tanács!

Dr. Cholnoky Jenő kolozsvári egyetemi tanár, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke szíves volt a polgármester úr s a városi tanács több tagjának jelenlétében kifejezni a földgáz kutatására vonatkozó véleményét s egyszersmind kijelenteni azt, hogy a szóval kifejtett véleményt amennyiben a város tanácsa a földrajzi társaságnak alföldi bizottságát megkeresi, írásban is közölni fogja.

Tisztelettel javaslom méltóztassék a Magyar Földrajzi Társaságnak az Alföld kutatására alakított bizottságát megkeresni, hogy a kilátásba helyezett véleményt írásban megküldeni szíveskedjék.

S z e g e d, 1918. január 29.

Gaál Endre
tanácsnok

Egy oldalas, géppel írott tisztaírat. Iktatóbélyegzőben 4153. sz.
Érk.: 1918. január 30. Szeged sz. kir. Város Tanácsi Iktató Hivatala. Földgázkutatás tárgyában jelentés.

A SZEGEDI VÁROSI TANÁCS LEVELE A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
ALFÖLDI BIZOTTSÁGÁHOZ: NYILATKOZZÉK A SZEGEDI FÖLDGÁZKUTATÁS
KILÁTÁSAIRÓL

Szeged, 1918. február 4.

Szeged város Tanácsának iratai
4153/1918. sz. (554/1918. lt. sz.)

Tárgy: Földgáz kutatása tárgyában jelentés.

A Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottságának
K o l o z s v á r

A háború tanúságai, különösen a közüzemek zavartalan működésének biztosítása érdekében, kívánatossá teszik a fűtés és világítás aként való ellátását, ami a külföldről, szállítási s egyéb nehézségektől mentesít.

Leginkább megnyugtató megoldás volna, ha Szegedet földgázzal sikerülne ellátni s ezért foglalkozunk avval a kérdéssel, miként volna ez megoldható.

A mélyen tisztelt Bizottság kutatásai során kétségtelenül foglalkozott már az Alföld mélyebb rétegeinek alakulásaival s erre való tekintettel tisztelettel kérjük szíveskedjék indokolt véleményt nyilvánítani abban a tekintetben: vajon valószínű-e, hogy Szeged alatt földgáz tartó réteg terül el, milyen mélységben? és remélhető-e, hogy azt mély fúrással felszínre hozhatjuk?

Fogadja a mélyen tisztelt Bizottság nagyrabecsülésünk és őszinte tiszteletünk tolmácsolását.

Kelt Szeged sz. kir. város tanácsának 1918. február hó 4-én tartott üléséből.

BOKOR PÁL
polgármester

Dr. GAÁL ENDRE
tanácsnok

Két oldalas gépelt fogalmazvány.

CHOLNOKY JENŐ EGYET. TANÁR LEVELE A SZEGEDI POLGÁRMESTERHEZ
A MAGYAR FÖLDTANI TÁRSASÁG ALFÖLDI BIZOTTSÁGA RÉSZÉRE KÜLDÖTT
SEGÉLYRŐL ÉS A KÉSZÜLŐ SZAKVÉLEMÉNYRŐL

Kolozsvár, 1918. március 22.

Szeged város tanácsának iratai
12 264/1918. sz. (554/1918. lt. sz.)

A
Magyar Földrajzi Társaság
Alföldi Bizottsága
Kolozsvár, 1918. március 22.

Nagyságos Polgármester Úr!

Amidőn hálásan köszönöm meg Szeged város 500 koronányi segélyét az Alföldi Bizottság számára, egyúttal tisztelettel mellékelve van szerencsém Bizottságunk 1916. évi jelentését megküldeni. Néhány hét múlva követni fogja az 1917. évi jelentés.

Tek. Szeged városának 4153/1918. sz. átiratára a földgáz ügyében — válaszunk szintén rövidesen elküldhető lesz. Alapos tanulmányok és megfontolások voltak hozzá szükségesek.

A Bizottság számára kiutalt segélyt ismételten megköszönve, maradok a Nagyságos Polgármester Úrnak

hűséges híve
Dr. CHOLNOKY JENŐ
elnök

Cholnoky Jenő által kézzel írott egy oldalas tisztázat. Iktatóbélyegzőben: Szeged Szab. Kir. Város Tanácsi Iktató Hivatala. 12 264/1918. március 18. Hátíraton: Levéltárba teendő. 1918. április 8. Bokor polgármester, Gaál tanácsnok.

CHOLNOKI JENŐ SZAKVÉLEMÉNYE AZ ALFÖLDI ÉS KÜLÖNÖSEN
A SZEGEDI FÖLDGÁZKUTATÓ FŰRÁSOK VÁRHATÓ EREDMÉNYÉRŐL

Kolozsvár, 1918. április 12.

Szeged város tanácsának iratai
4153/1918. sz. (554/1918. lt. sz.)

Tekintetes Városi Tanács!

A Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottságához, a földgáz ügyében intézett kérdésre nézve a következő tiszteletteljes véleményt van szerencsém előterjeszteni:

A kérdést több szakértővel, különösen pedig a kir. Bányakutató Hivatal szakértő mérnökeivel és a Földtani Intézet tudós igazgatójával, dr. Lóczy Lajossal folytatott eszmecsere kapcsán teljesen megvilágítva tudom a Tekintetes Tanács előtt tisztázni.

Alföldünk a geológiai harmadkorban, amikor az Erdélyi Medencében is lerakódtak a gáztartalmú rétegek, az erdélyihez nagyon hasonló, de meglehetősen elzárt és jóval nagyobb tenger borította. Ebben az elzárt tengerrészben éppen olyan rétegek rakódhattak le, mint az Erdélyi Medencében, t. i. éppen úgy itt is keletkezhetek kőszó, földgáz és petróleum-tartalmú rétegek. Kőszó az Alföld északkeleti széléről ismeretes (Sóvár, Máramarosziget, stb.) földgáz is számtalan helyen bukkanik elő. Az Alföld csak egy része a magyar medencének, hozzá tartozik ehhez a Dunántúl is, már pedig a Dunántúl délnyugati részén petróleum és földgáz-előfordulás ismeretes.

Minden jel arra vall tehát, hogy az Alföld mélyében földgáz és petróleum-tartalmú rétegek vannak. Ezt bizonyítja a széleken észlelt jelenségek sorozata s ezt az ártézi kutak nagy részének gázömlése. De ugyanezt bizonyítja az elmélet is, mert a földrajzi viszonyok az erdélyi gáztartalmú rétegek lerakódásának idején nagyon hasonlóak voltak a magyar medencében is.

Legújabbban a temerini artézi kútban konstataáltak percenként majdnem 200 liter gáz-előtörést. Éppen Szeged környékén rég ismert jelenség, hogy majdnem minden artézi kútból földgáz tör elő.

Az alföldi gázkutatások megindítását megelőzőleg célszerűnek látszott az egész Alföldet átkutatni a báró Eötvös Loránd-féle ingával. Ez az inga az Alföld mélyén ki tudja mutatni a különböző sűrűségű kőzeteket. Lehetséges, hogy a dús gáz és petróleum-tartalmú rétegeknek kisebb fajsúlya van, mint a rendes vízzel átitatott rétegeknek, mert a komprimált gáznak is, meg a petróleumnak is kisebb a fajsúlya, mint a víznek. A különbség azonban olyan kicsiny, hogy aligha lehet remélnünk hogy a tudományos szempontból rendkívül nagy jelentőségű vizsgálatok egészen határozott útmutatást adjanak a földgáz előfordulására nézve. Annál kevésbé hihető ez, mert az Alföld mélyén levő, egyéb rétegzavarok az Eötvös-féle ingára sokkal élénkebb hatásúak lehetnek. Mindazonáltal a Kutató Bányahivatal a további vizsgálódásokat megelőzőleg azt óhajtja, hogy az ingamérések előzőleg az Alföld egész területén elvégeztessenek.

Ha az ingamérések nem nyújtanának megbízható útmutatást, akkor nem marad más hátra, mint oly helyeken megkísérelni a fúrást, amelyeken;

1. Egyéb jelekből ítélve a gáz jelenléte valószínű és
2. Ahol a gázkútnak legnagyobb gazdasági jelentősége volna.

Az előbbi szempontból az Alföld déli része kétségtől első helyen áll. Legalább innen van legtöbb jelünk. Fontos azonkívül még Püspökladány környéke.

A második szempontból tekintve, első helyen áll Budapest közvetlen környéke, de mindjárt utána következik Szeged vidéke. A Szeged vidékén feltárt nagy gázkút ugyanis nemcsak Szegedet, hanem a környékén fekvő nagy városokat (Hódmező-Vásárhely, Szabadka, Zenta, Nagykikinda, Makó) sőt Arad és Temesvár, Kiskunfélegyháza stb.) is el tudná gazdaságosan földgázzal látni.

Mindebből tehát az következik, hogy ha valahol próbafúrást akarunk lemélyíteni, akkor első sorban Budapest és Szeged vidéke jöhet tekintetbe.

Véleményem szerint meglehetősen vakon vagyunk kénytelenek megindítani a próbafúrásokat s el kell szánva lennünk arra, hogy igen nagy mélységre tervezzük a fúrásokat. El kell szánva lennünk arra is, hogy esetleg az első fúrások nem sikerülnek s mindegyik vidéken esetleg 2—3 fúrássra lehet szükség. Tekintettel a földgáz rendkívüli gazdasági jelentőségére, ekkora áldozattól nem szabad visszariadnunk.

Az artézi kutakból előjövő gáz kétségtelenül tanúskodik róla, hogy gáznak nagy tömegben kell lennie nagyobb mélységben. Az artézi kutakon jelentkező gáz azonban bizonyosan úgynevezett másodlagos helyről származik. Az igazi gáztartó rétegekből ugyanis a gáz lassankint felszűremlik magasabb rétegekbe, azokba, amelyekből az artézi víz is származik. Ezek tehát nem az igazi, elsődleges gáztartók, csak átszivárgások. Azért olyan csekély mennyiségűek. Ahol azonban ilyen kevés gáz is van, ott okvetlenül nagy tömegűnek kell nagyobb mélységekben rejtőzködni.

Ez a nagy mélység lehet 2000 méterben is. Eddig lefúrni ma már tisztán költség kérdése. Az ott levő gáz nyomása a hidrosztatikai nyomásnak megfelelő, tehát 200 atmoszféra. Ilyen igazán borzasztó nagy nyomású gáz kétségtelenül felfelé húzódik a rétegekben, bár az erősen összenyomott, agyagos rétegeken át ez igen nehezen megy.

Ha az ilyen gáztartót fúrással csak megközelítjük, máris utat fog magának törni s meglehetősen fokozott nyomással fogjuk a felszínen megkapni. De minden esetre meg lehet találni. Lehet, hogy az első fúrást igen nagy, véletlen szerencsétlenséggel éppen olyan helyre fúrjuk, ahol két gáztartó között valami mélyen lenyúló szinklinális van. De ez kivételes szerencsétlenség volna. Ahol az artézi kutakból bőven jön a gáz, ott minden körülmények közt gáztartó boltozat fölött vagyunk s ilyen helyen majdnem teljesen kizárt dolog, hogy alul az igazi, elsődleges gáztartót meg ne találjuk.

Ennek következtében nagyon ajánlatos volna Szeged közelében, ahol a nagy nyomású gáz esetleges erőszakos feltódulása épületekben már kárt nem tehet, próbafúrást lemélyíteni. Budapestet és Kecskemétet megelőzendő, jó volna ha a város maga ajánlana föl az államnak bizonyos összeget a fúrások költségeire, de egyúttal bátran kérheti a város az állam, sőt a szomszédos nagy városok támogatását is. Könnyen összegyűjthető egy olyan összeg, amellyel minden nagyobb megterhelhetetés nélkül az első, igazi mély fúrás lemélyeszhető. Ha Szabadka, Szeged, Hódmező-Vásárhely, Arad, és Temesvár, sőt Makó és Nagykikinda lakosságuknak arányában hozzájárulnak a költségekhez s a kút a városok közt azok lakosságának figyelembevételével, mintegy a városok közös súlypontjában mélyesztének le, akkor mindegyik a lehető legigazságosabban jutna gázhoz.

A közös súlypont grafikus eljárással könnyen megszerkeszthető s becslés szerint mintegy Öbessenyő tájékára jutna. Itt kellene a kutat lemélyíteni s meg vagyok győződve, hogy a legjobb eredménnyel, minden különösebb nehézség nélkül. Ha a költségeket 1 000 000 koronára tesszük is, sikertelenségek belekalkulálásával, akkor is az állam ennek a költségnek felét viselhetné s a többi az öt nagy város közt egyenletesen elosztva is már csak 100 000 koronát jelentene mindegyik nagy és gazdag városra. Oly kicsiny teher ez, aránylag az elérhető óriási haszonnal szemben, hogy mulasztást követnek el a városok, ha ezt a szövetkezést és ezt a nevezetes próbát meg nem teszik. Az Alföld nagy mélységéből minden esetre olyan tömegnek kell előtörnie, amely túlságos bőséggel képes lesz mindegyiknek szükségletét fedezni. S ha egy kút sikerült, akkor nem nehéz többet is előteremteni s Alföldünkre új korszak vár, mert oly bőségesen el volna látva erővel, hogy ahhoz csak amerikai példák volnának hasonlíthatók.

Nem óhajtom itt véleményem szakszerű megindokolását részletesen előterjeszteni. Csak annyit kell megmondanom, hogy minden olyan könnyen elzáródó medenczében, mint a mi magyar medenczénk, a hosszú-hosszú geológiai idők folyamán mindig voltak olyan korszakok, amelyek a földgáz képződésére alkalmasak voltak.

Majdnem kizárt dolognak kell tekintenünk, hogy egy ilyen medenczében, amelyekben gyorsan és komplikáltan változtak a tengerek kiterjedései, mélységei, gyorsan változó facziek nyomára akadunk, hogy ott ne lett volna gázképződésre alkalmas időszak. Hogy csakugyan nem állunk ily szerencsétlen véletlennel szemben, azt kétségtelenül igazolja az a tény, hogy az Alföldön temérdek fúrásból jön elő gáz.

Igy tehát véleményemet röviden akként fejezhetem ki, hogy

1. Szeged környékén igen nagy bátorsággal fúrhatunk bárhol gázra.

2. A fúrásokat mintegy 2000 méterre kell terveznünk és

3. Szeged vidéke gazdasági szempontból is elsősorban figyelembe jöhet gázkút fúrására.

Azt hiszem, hogy ezzel a tekintetes Tanácsnak sikerült teljesen megfelelnem a feladott kérdésre. Minden további részletben is a legnagyobb örömmel állok a Tekintetes Tanács rendelkezésére s megtisztelőnek tekintem, ha hozzám fordulni méltóztatik.

Legmélyebb tisztelettel:

Kolozsvár, 1918. április 12.

Dr. Cholnoky Jenő
egyetemi tanár
a M. Földrajzi Társaság és az
Alföldi Bizottság elnöke

Cholnoky Jenő által kézzel írott két oldalas tisztázat. Iktatóbélyegző: Szeged Szab. Kir. Város Tanácsi Iktató Hivatala, 14 422. Ér.: 1918. április 15. Szerelendő 4153/1918. sürgős. A 4, 5, 6, 7. sz. alatt készült dokumentum tárgyánál fogva azonos levéltári szám alatt van elhelyezve.

8.

A SZEGEDI VÁROSI TANÁCS ELŐTERJESZTÉSE A PÉNZÜGYMINISZTERHEZ A FÖLDGÁZKUTATÁS ELRENDELÉSÉRŐL

Szeged, 1918. május 10.

Szeged város tanácsának iratai
14 422/1918. sz. (4588/1918. lt. sz.)

Tárgy: A Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottságának véleménye földgáz tárgyában.

Nagyméltóságú m. kir.
Pénzügyminiszter Úr!

Szeged sz. kir. város tüzelő és világító anyagokkal való ellátása évről-évre nagyobb nehézségekbe ütközik.

Különösen súlyos volt a helyzet az elmúlt télen, olyannyira, hogy a közvilágítást kénytelen voltunk a közbiztonság hátrányára a főbb útvonalak igen mérsékelt világítására korlátozni, az üzleti s a magán világítást a legkisebb mértékre mérsékelni, a gázzal való főzést, vízmelegítést teljesen megszüntetni.

Napirenden voltak a közbiztonság ellenes cselekmények, a városi múzeumból betörők elrabolták az ezüst és arany érmeiket: a tüzelőanyag hiánya miatt a külső részek s a környék lakossága a várost övező körtöltés előterében vízvédelmi szempontból létesített erdősítést sok helyen csaknem teljesen kiirtották.

Javulás a háború alatt egyáltalán nem, de annak befejezte után hosszú időre sem remélhető, s igen valószínű, hogy a helyzet a háború alatt — amint eddig — továbbra is súlyosbodni fog, amint kétségtelen, hogy a háború pusztításán, úgy a termelési nehézségek következtében a tüzelőanyagok árai a háború után is magasak maradnak.

A használatban levő világító és tüzelő anyagok szén, fa, nyersolaj, petróleum, gáz pótlására s a legtöbb szükséglet kielégítésére a földgáz látszik legalkalmasabbnak, amire való tekintettel a Magyar Földrajzi Társaság Alföldkutató Bizottságától véleményt kértünk ate-kintetben, vajon remélhető e Szeged környékének mély fúrásával, földgáz hozható fölszínre?

A válasz szerint, amelyet van szerencsénk felterjesztésünkhöz mellékelni, a legnagyobb valószínűség szerint eredményes volna az Alföld medencéjében a földgáz kutatása.

Az ország legnagyobb és legnépesebb városai és községei ebben az országrészben fekszenek, amelynek természetes középpontja Szeged.

Közvetlen közelében terülnek el Hódmezővásárhely, Szabadka, Dorozsma, Horgos, Kistelek, Szőreg, Tápé, Deszk, Kiszombor, Ószentiván, Gyála, Majsza, továbbá Baja, Békésgyula, Csaba, Kiskunfélegyháza, Makó, Nagybecskerek, Nagyikinda, Ókanizsa, Szentés, Szolnok, Zenta, Zombor, stb.

Szeged területén, vagy környékén feltárt földgáz az Alföldnek a Dunáig, illetve Pécsig, továbbá Kecskemét, Arad, Temesvár, Pancsova városokig terjedő részén megoldhatná a fűtés és világítás nehézségeit.

Országos és igen nagyjelentőségű közgazdasági érdek ennek az országrésznek földgáz útján fűtő, világító és hajtóerővel való ellátása.

Erre való tekintettel terjesztjük elő Nagyméltóságod elé azt a tiszteletteljes kérelmünket, kegyeskedjék elrendelni, hogy Szeged környékén a földgáz után való kutatást késedelem nélkül megkezdjék, mély fúrással való feltörést mielőbb végrehajtsák.

9.

A SZEGEDI VÁROSI TANÁCS KÖSZÖNETÉT FEJEZI KI CHOLNOKY JENŐNEK A SZAKVÉLEMÉNYÉRT Szeged, 1918. május 10.

Szeged város tanácsának iratai
14 422/1918. sz. (4588/1918. lt. sz.)

Nagyságos

Dr. Chólnoky Jenő egyetemi tanár Úrnak
a Magyar Földrajzi Társaság és az Alföldi Bizottság Elnökének

Az Alföldi földgáz kutatás tekintetében a Magyar földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága nevében felkérésünk folytán megküldött értékes szakvéleményért, amelyre támaszkodva a földgáz kutatás és mély fúrás végrehajtásának elrendeléséért a földművelésügyi m. kir. miniszter Úrhoz feliratot intéztünk, nem mulaszthatjuk el Nagyságodnak úgy Nagyságod útján mindazoknak, akik közreműködni szívesek voltak, különösen a Földtani Intézet tudós igazgatójának, dr. Lóczi Lajos öméltóságának, viszont régi barátjának igaz nagyrabecsülésünk és mély tiszteletünk hangsúlyozása mellett, városunk közönsége nevében őszinte köszönetünket kifejezni.

10.

A SZEGEDI VÁROSI TANÁCS CHOLNOKY JENŐ SZAKVÉLEMÉNYÉT FELTERJESZTI A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERHEZ ÉS KÉRI A FÖLDGÁZKUTATÁS ELRENDELÉSET Szeged, 1918. május 10.

Szeged város tanácsának iratai
14 422/1918. sz. (4588/1918. lt. sz.)

V é g z é s

A Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottsága részéről földgáz tekintetében beadott szakvéleményt felterjesztjük a földművelésügyi m. kir. miniszter úrhoz a kutatás és a fel-

tárás elrendelését kérve és felhatalmazzuk dr. Gaál Endre tanácsnok urat, hogy a kedvező elintézés érdekében illetékes helyen közbejárjon.

Miről dr. Gaál Endre tanácsnok urat és számvevőseget értjük.
Szeged, 1918. május 10.

SOMOGYI SZILVESZTER
polgármester

Dr. GAÁL ENDRE
tanácsnok

Géppel írott háromoldalas fogalmazvány.

11.

A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGI TAGOK INDÍTVÁNYA A SZEGEDI VÁROSI
TANÁCSHOZ A FÖLDGÁZKUTATÁS ÜGYÉNEK A PÉNZÜGYI KORMÁNYZATHOZ
VALÓ TERJESZTÉSÉRŐL
Szeged, 1918. június 1.

Szeged város tanácsának iratai
2141/1918. sz. (4588/1918. lt. sz.)

I n d í t v á n y

Miután városunkban és környékén tapasztalt jelenségek és az ezekre alapított szakértői vélemények valószínűvé teszik, hogy általában a nagy magyar Alföldön és közvetlen Szegeden és környékén is földgáz van, hol ártézikút fúrások közben jelentékeny mennyiségben többször földgáz jelentkezett. (Szentes, Hódmezővásárhely, Algyő)

Miután Szeged és környékén tüzelő és fűtőanyagban szűkölködik, úgy gazdasági és ipari termelés tekintetéből mérhetetlen fontosságú volna, ha a mai fa és szénárak mellett földgázzal fűthetnénk és világíthatnánk és földgáz adná ipartelepeinknek a hajtóerőt.

Miután az 1911. évi VI. törv. cikk a földgáz kutatás és kibányászás jogát az állam részére tartotta fent:

Arra kéri törvényhatóságunk a Polgármester Urat, hogy Szeged városa és közvetlen környékére a földgáz kutatást kiterjeszteni és azt soronkívül és mielőbb foganatosíttatni szíveskedjék.

Szeged város törvényhatósága tudatában kulturális, közgazdasági és szociális feladatának, a várható közgazdasági haszon viszonzásként nem zárkózik el attól, hogy a kutatás költségeihez megállapítandó mértékben hozzá járuljon.

S z e g e d, 1918. június hó 1-én.

SOMLYÓDY ISTVÁN
törvényhatósági bizottsági tag

WIMMER FÜLÖP
Dr. KOSZÓ ISTVÁN
törvényhatósági bizottsági tagok

Egy oldalas géppel írott tisztázat, eredeti aláírásokkal.

12.

SZEGED VÁROS TANÁCSÁNAK HATÁROZATA A FÖLDGÁZKUTATÁS
ÜGYÉNEK A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ELÉ VITELÉRŐL
Szeged, 1918. június 18.

Szeged város tanácsának iratai
21412/1918. sz. (4588/1918. lt. sz.)

Tárgy: Földgáz kutatás tárgyában Dr. Somlyódy István és társai indítványa

Közgyűlés elé terjesztjük a következő javaslatot:

Az indítványt tárgyra való tekintettel sürgősnek minősítve, a törvényhatósági bizottság nyomban tárgyalja és tudomásul véve azt, hogy a város tanácsa a földgáz kutatás várható eredménye tekintetében véleményt kért a Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizott-

ságától, majd a kapott kedvező véleményt részletes indokolt felterjesztéssel bemutatta a m. kir. Pénzügyminiszter úrnak azt kérve, hogy a földgázkutatót Szeged területére sürgősen elrendelni méltóztassék, és a kérelem kedvező elintézése érdekében a törvényhatóság közgyűléséből is felír a m. kir. Pénzügyminiszter úrhoz, egyidejűleg felhatalmazza a város tanácsát, hogy ha a m. kir. Pénzügyminiszter úr a város anyagi hozzájárulását kívánná a kutatás költségeihez, annak megállapítása tekintetében a tárgyalásokat soron kívül véglegesse s a szükséges fedezet engedélyezéséért a törvényhatósági bizottság közgyűléséhez késedelem nélkül előterjesztést tegyen.

Miről a sz. kir. város főjegyzőjét értesítjük.

K. m. f.

SOMOGYI SZILVESZTER
polgármester

Dr. GAÁL ENDRE
tanácsnok

A fentebb közölt tanácsi előterjesztés alapján a törvényhatósági bizottság 1918. június 9-én tartott közgyűlésén a tanács előterjesztését elfogadta és a jegyzőkönyvbe a 283. sz. alatt az elfogadásról szóló határozatot bevezettette.

Egy oldalas géppel írott fogalmazvány, a polgármester és a tanácsnok aláírásával.

13.

SZEGED VÁROS TANÁCSA A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ÚTJÁN
A PÉNZÜGYMINISZTERNÉL A FÖLDGÁZKUTATÁS MEGINDÍTÁSÁRA TETT
JAVASLAT ELINTÉZÉSÉT SÜRGETI

Szeged, 1920. október 27.

Szeged város tanácsának iratai
28792/1920. sz. (4588/1918. lt. sz.)

Tárgy: Somlyódy István indítványa földgázkutató elrendelése ügyében kelt felterjesztés szorgalmazására

Közgyűlés elé terjesztjük a következő javaslattal:

A közgyűlés az indítványt mint tárgyánál fogva sürgőset nyomban tárgyalja s azt elfogadva sürgős felíratot intéz a m. kir. Pénzügyminiszter úrhoz a 283/1918. sz. közgyűlési határozattal a földgáz kutatásának elrendelésére vonatkozó kérelem mielőbbi elintézését kérve.

Miről a sz. kir. város főjegyzőjét értesítjük.

K. m. f.

SOMOGYI SZILVESZTER
polgármester

DR. GAÁL ENDRE
tanácsnok

Egy oldalas, géppel írott tiszttáza, a tanácsnok aláírásával.

A 8—13. sz. alatt közölt dokumentumok eredetijeit azonos levéltári szám alá helyezték el.

14.

SZEGED VÁROS TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK ELŐTERJESZTÉSE
A PÉNZÜGYMINISZTERHEZ A FÖLDGÁZKUTATÁS ELRENDELÉSÉRŐL
SZEGED TERÜLETÉN

Szeged, 1921. január 24.

Szeged város tanácsának iratai
1503/1921. sz. (7818/1920. lt. sz.)

Tárgy: Földgáz ügyének sürgetése iránt Somlyódy István fellebbezése tárgyában közgyűlési határozat

Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságától
291/1920. kgy. sz.

Nagyméltóságú m. kir. Pénzügyminiszter Úr!

Szeged sz. kir. város tanácsa 1918. május hó 10-én kelt 14 422/ számú felterjesztésében a Magyar Földrajzi Társaság részletesen indokolt szakvéleményének csatolása mellett

kérelmet terjesztett fel a m. kir. pénzügyminiszter úrhoz, amelyben Szeged város területére földgázkutatás elrendelését kérte, amelyet közgyűlésünkön tudomásul vettünk s elhatároztuk 1918. évi 283. sz. határozatunkkal annak a törvényhatósági bizottság részéről való szorgalmazását is.

Időközben városunkban az ország közismert vigasztalan helyzete következtében a helyzet igen kedvezőtlenül alakult s még mindig úgyszólván napról-napra súlyosbodik. A város évek óta tüzelőanyag hiányban szenved, ennek következtében először a város közvetlen környékéről, majd a város közutairól szó szoros értelmében kiirtották a fákat, majd távolabbi erdőkre került sor; a közel jövő már teljesen vigasztalan, a város a legnagyobb tüzelő ínségben fog szenvedni:

Hasonló mizériákkal küzd a közvilágítás anyaghiány miatt s a légszusz előállítása teljesen szünetel. A villany előállítása pedig napról-napra a szénbehozattól függ s a város különösen az utóbbi két évben ismételtelen világítás nélkül maradt, ami hatásában annál súlyosabb, mert egyéb világító eszköz, különösen petróleum, szintén csak igen korlátozott mennyiségben, aránytalanul drága áron kapható. Mindez súlyosan visszahat az iparra is, a légszusz és villanymotorra berendezett ipartelemek szünetelni kénytelenek.

Nagyon fontos létérdeke a városnak és lakosainak, hogy ezek a nehézségek megszűnjenek, de az egész országnak is létérdeke, hogy e tekintetben lehetőleg idegen országok befolyásától függetlenül legyen, amely irányban legkedvezőbb segítség a földgáz feltárásától remélhető.

A város tanácsának előlhivatkozott felterjesztéséhez mellékelve van a földrajzi társaság szakvéleménye, amely alapos kilátást nyújt arra, hogy Szeged területén habár nagyobb mértékben földgáz található.

Mély tisztelettel kérjük tehát Nagyméltóságodat, szíveskedjék a földgáz kutatást Szeged város területén elrendelni s azt lehetőleg sürgősen fogantatba vetetni.

Kelt Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1920. október hó 28-án folytatva tartott rendes közgyűléséből.

SOMOGYI SZILVESZTER
polgármester

Két oldalas, géppel írott tisztázata, a polgármester aláírásával. A törvényhatósági bizottság 1920. október 28-án kelt határozatát a tanács 1921. január 24-én adta ki.

15.

A PÉNZÜGYMINISZTER ÉRTESÍTI A TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGOT,
HOGY AZ OLAJ- ÉS FÖLDGÁZKUTATÁS JOGÁT ÁTRUHAZTA A MEG-
ALAKÍTANDÓ BRIT—MAGYAR ÁSVÁNYOLAJ ÉS FÖLDGÁZ RT-RE

Budapest, 1921. április 4.

Szeged város tanácsának iratai
9081/1921. sz. (7818/1920. lt. sz.)

A m. kir. pénzügyminisztériumtól

5.572./1921. szám
XV./a.

Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottságának

S z e g e d

Szeged sz. kir. város tanácsa 1918. évi május hó 10-én kelt 14.422. számú, a tisztelt törvényhatósági bizottság pedig múlt év október hó 28-án kelt 291. számú felterjesztésében kérte, hogy Szeged sz. kir. város földgázzal való ellátása céljából a város környékén geológiai kutatásokat végeztessek, illetőleg mélyfúrások lemelýítése által a földgáz feltárását megkíséreljem.

Ezen felterjesztések kapcsán értesítem a tisztelt törvényhatósági bizottságot, hogy egyrészt a m. kir. államkincstár nevében a m. kir. pénzügyminiszter, és másrészt a vezetése alatt álló szindikátus nevében eljáró D'Arcy Exploration Company Ltd. londoni cég között 1920. október hó 20-án kötött egyezmény és szerződés értelmében az 1911. évi VI. t. c. alapján állami monopólium tárgyát képező ásványolajra, földgázra és más ásványolajfélékre vonatkozó állami kutatási és bányászati jogokat az ország nagy részén, és ezek között Szeged sz. kir. város környékére vonatkozólag is az idézett törvénycikk 4. §-a

alapján fenti szindikátusra, illetve az ezáltal alakítandó Brit—Magyar Ásványolaj és Földgáz Részvénytársaságra ruháztam át és így a tisztelt törvényhatósági bizottság kérelmének közvetlen teljesítése ez idő szerint már nem áll módomban.

A felterjesztésekben foglaltakat azonban egyidejűleg közöltem a szindikátus vezető-ségével és így remélem, hogy a lehetőséghez képest a kérelem figyelembe fog vétetni.

Tájékoztatásul meg kell azonban már ez alkalommal is jegyezni, hogy az alföldi artézikutakban jelentkező aránylag csekély mennyiségű gázömlések még nem nyújtanak kellő támpontot arra, hogy ezen a helyen egy, különösen a jelen viszonyok között rendkívül nagy költséggel járó mélyfúrás telepíttessék. Minthogy továbbá az Alföldnek egész sík területe közvetlen geológiai észlelésekre sem alkalmas, ezért földgáz feltárására alkalmas helyek csak nagy területekre kiterjedő, szisztematikus sorrendben végzendő geofizikai mérések segítségével állapíthatók meg. Ilyen geofizikai mérések a Nagy Magyar Alföld területén, különösen Kecskemét, Mezőhegyes környékén és a Nagyhortobágyon néhány éve már folyamatban vannak, sőt a Nagyhortobágyon egy a kincstár által végzett mélyfúrás is üzemben van és már majdnem elérte a 750 m mélységet. Ennek, valamint a közeljövőben Hajdúszoboszló határában megindítandó második kincstári mélyfúrásnak, valamint az időközben végzendő geofizikai méréseknek eredményei fogják megszabni azokat a területeket, amelyek az alföldi gázlelőfordulások rationalis kihasználása szempontjából figyelembe jöhetnek.

Az így a tudomány útmutatásai alapján megállapított sorrend az egész aktio sikerének veszélyeztetése nélkül alig bolygatható meg, ezért tehát Szeged sz. kir. város közönségének is saját érdekében áll, ha a hortobágyi fúrásoknak és a már folyamatban levő geofizikai méréseknek eredményét bevárja.

Ezek után biztosíthatom a t. törvényhatósági bizottságot, hogy Szeged sz. kir. város érdekeit minden lehető módon támogatni fogom.

Budapest, 1921. évi április hó 4-én.

VÉRTESEY s. k.
államtitkár

Két oldalas, géppel írott tisztázata az államtitkár aláírásával.

16.

A SZEGEDI VÁROSI TANÁCS TUDOMÁSUL VESZI A PÉNZÜGYMINISZTER DÖNTÉSÉT A FÖLDGÁZKUTATÁS JOGÁNAK ELADÁSÁRÓL ÉS A KUTATÁS VÁRHATÓ EREDMÉNYÉRŐL

Szeged, 1921. április 18.

Szeged város tanácsának iratai
9081/1921. sz. (7818/1920. lt. sz.)

Tárgy: Földgáz kutatások végrehajtásáról pénzügyminiszteri leirat.

H a t á r o z a t

A város tanácsa feliratot intézett a m. kir. pénzügyminisztériumhoz, azt kérve, hogy földgáz után való kutatást a város területére is kiterjeszteni rendelje, majd annak elintézését Somlyódy István törvényhatósági bizottsági tag indítványára a közgyűlés 291/1920. sz. határozatával megsűrgette.

A m. kir. pénzügyminisztérium most 5572/1921. sz. leiratában értesíti a törvényhatósági bizottságot, hogy az 1911. évi VI. alapján állami monopólium tárgyát képező ásványolajra, földgázra és más ásványolajfélékre vonatkozó állami kutatási és bányászati jogokat az ország nagy részén és ezek között Szeged környékére vonatkozólag is az említett törvény 4. §-a alapján 1920. október hó 20-án kötött Egyezmény és Szerződés értelmében a D'Arcy Exploration Company Ltd. Londoni cég vezetése alatt álló szindikátusra, illetve az ez által alakítandó Brit—Magyar Ásványolaj és Földgáz Részvénytársaságra ruházta át s így a város kérelmének közvetlen teljesítése már nem áll módjában, de a fölterjesztésben foglaltakat közölte a szindikátus vezető-ségével.

Tájékoztatásul megjegyzi még, hogy a kutatások a tudomány módszereivel előre megállapított rendben történnek, amittől az eredmény érdekében eltérni nem kívánatos.

A leiratot tudomásul vesszük, s miután a város részéről intézkedést nem igényel

annak tartalmát fentiekben indítványozó úrral közöljék, azzal, hogy amennyiben a leirat egész tartalmát megismerni óhajtja, szíveskedjék azt a városi levéltárban betekinteni.

Miről Somlyódy István törvényhatósági bizottsági tag urat értesítjük.

Kelt Szeged sz. kir. város tanácsának 1921. április hó 18. tartott üléséből.

SOMOGYI SZILVESZTER
polgármester

DR. GAÁL ENDRE
tanácsnok

Két oldalas, géppel írott fogalmazvány eredeti aláírásokkal.

A 14—16. sz. alatt közölt dokumentumok eredetijeit egy levéltári szám alá helyezték.

17.

KONCZ SÁNDOR SZEGEDI LAKOS ELŐADJA A SOMOGYI-TELEPI KÚTFÚRÁSNÁL TAPASZTALTAKAT

Szeged, 1947. február 10.

Szeged város Műszaki Osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dossié

J e g y z ő k ö n y v

Készült Szegeden a polgármesteri hivatalban 1947. február hó 10-én.

Jelen vannak: alulírottak.

Megjelenik Koncz Sándor szegedi, Lomniczi u. 31. sz. alatti lakos és előadja a következőket: még 1925-ben a Somogyi telep IX. u. 560. sz. a. telkünkön egy kútfúrás alkalmával mintegy 5—6 méter mélységben a víz erősen olajszínezetű volt, úgy hogy ebből mintát véve a mérnökséghez vittük, ahol azonban az ügyet nem kezelték eléggé komolyan és semmi további próbafúrást nem eszközöltek. Így az egész abbamaradt. Meggyőződése, az hogy fúrás esetén az eredmény 100%-os lenne.

K. m. f. t.

KONCZ SÁNDOR,
Dr. MIHÁLYFY LÁSZLÓ

18.

CSISZÁR ANDRÁS SZEGEDI LAKOS A VILMASZÁLLÁSI FÚRÁSRÓL

Szeged, 1947. február 10.

Szeged város Műszaki Osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dossié

J e g y z ő k ö n y v

Készült Szegeden a polgármesteri Hivatalban 1947. évi február hó 10-én.

Jelen vannak: alulírottak.

Megjelenik Csiszár András Dobó u. 5. sz. alatti lakos s előadja a következőket: úgy a Magyar—Német Ásványolaj r. t. mint a Magyar—Amerikai Ásványolaj r. t. műveknél, mint filmező álltam alkalmazásban. A fúrási munkálatokat módomban állt 1941—1945-ig a helyszínen észlelni, még pedig, úgy a vilmaszállási, mint az árpádközponti fúrások alatt. Annyit minden esetre tudok az ott hallottakból, hogy Szeged környékén mintegy 1.400—2.000 m mélységben van nagyobb mennyiségű földgáz, amely a város szükségletét el tudná látni. Tudomásom van arról, hogy a vilmaszállási fúrás, amelyet a németek készítettek, igen szép mennyiségű földgázt eredményezett, és a csövek még mai napig is a földben vannak. Hallásból tudom, hogy az árpádközponti fúrás is eredményes volt.

k. m. f. t.

CSISZÁR ANDRÁS,
DR. MIHÁLYFY LÁSZLÓ

LADÁNYI FERENC SZEGEDI LAKOS TUDOMÁSA A SZEGEDI OLAJ ÉS FÖLDGÁZRÓL

Szeged, 1947. február 10.

Szeged város Műszaki Osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dosszié

J e g y z ő k ö n y v

Fölvétetett Szegeden a polgármesteri hivatalban 1947. évi február 10-én.

Jelen vannak: alulírottak.

Megjelenik Ladányi Ferenc szegedi, Bécsi krt. 22. sz. alatti lakos és előadja a következőket: A Szegedi Kiss Újság 1947. évi február 9-i számában megjelent „Földgáz kutatás Szegeden” című cikkkel kapcsolatban az alábbiakat adom elő: Az Alföld geológiájával és szegedi helyismeretekkel rendelkezem, régebb idő óta foglalkoztat a gondolat, hogy a Nagy Alföld medencéjében annak egyik legmélyebb pontján Szeged környékén földgáznak kell lennie. Az 1929. évben Szeged város belterületén fúrt 1.000 m-es kút eredményei ezt megcáfolni látszanak. Tekintettel arra, hogy az olaj mint a felette elhelyezkedő gázzréteg kisebb területekre lokalizálódik, az ilyen földi olaj és földgáz medencék megkeresése csakis a modern tudományos eszközök (radar, Eötvös torziós inga) és próbafúrásokkal található fel.

Én mint tősgyökeres szegedi lakos a modern olajkutató eljárások elméleti és gyakorlati ismeretét elsajátítottam, a zalamegyei olajkutatásoknál is részt vettem, azonkívül a próbafúrások és mélyfúrások terén új rendszerű elgondolásaim vannak, amelyeket szülővárosom hasznára szeretném fordítani, ezért közreműködésemet, gyakorlati és elméleti téren Polgármester Úr szíves figyelmébe ajánlom. Remélve azt, hogy ezzel az új határ megvonásával nehéz gazdasági helyzetbe jutott városunk fellendülését elősegíthetjük.

k. m. f. t.

LADÁNYI FERENC,
Dr. MIHÁLYFY LÁSZLÓ

Egy oldalas, géppel írott, eredeti aláírásokkal ellátott tisztázat.

FARKAS JÓZSEF SZEGEDI LAKOS AJÁNLKOZÁSA A FÖLDGÁZ KUTATÁSHOZ

Szeged, 1947. február 10.

Szeged város Műszaki Osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dosszié

T.

Polgármesteri Hivatalnak

S z e g e d

Tisztelettel hivatkozva a szegedi újságoknak azok cikkére, amelyben a földgáz kutatáshoz értő egyéneket jelentkezésre szólítja fel. Ezen a téren 1911-től 1914-ig az erdélyi földgáz kutatás és szerelésének vezetője voltam, amelyet én is szereltem és én is adtam át a rendeltetésének.

A munkálatokat a következő helyeken végeztem: Kis- és Nagysármás, Aranyos-Gyéres, Aranyos-Torda, Felvinc, Marosújvár stb.

Ezen munkám után bátorodom jelentkezni, ha egy ilyen szakemberre szükségük van.

Szíves értesítésüket várva
Maradtam tisztelettel:
FARKAS JÓZSEF gépész

Címem: Farkas József
gépész
Szeged
Liget utca 17/a.

Egy oldalas, géppel írott, eredeti aláírásokkal ellátott tisztázat.

MINDA MÁTYÁS BEJELENTÉSE A SZEGEDI OLAJ ÉS FÖLDGÁZ ELŐFORDULÁSOKRÓL

Szeged, 1947. február 10.

Szeged város Műszaki Osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dosszié

Polgármester Úr!

Nyilvános felhívására, tisztelettel bejelentem, szerény véleményem szerint a volt szeszgyár telep helyén ha nem is földgáz, de petróleum mezőknek kell lennie, — elhúzódnia. Azonban már némi geológiai vizsgálat után meg lehet állapítani, érdemes-e vele foglalkozni. Azt hiszem igen.

Elsősorban is a vámház kútjának a vizét kell megvizsgálni, mert ennek a víznek a felületén állandóan ott van a csillogó olaj folt. Ez a tény már maga kézzel fogható eset.

Tudtommal Szegedhez legközelebb az Óbecsei posta udvarán fúrt ártézi kútban van földgáz. Ezt csak geológiai térképezés és számítás végett említettem meg. Mert bár kétségtelen, a petróleum és a földgáz nagyon szomszédosak egymáshoz. Erre némi bizonyíték a kis-sármási földgáz terület és a többi román petróleum vidék.

Szeged, 1947. február 10.

Polgármester úr iránt vagyok elvtársi
tisztelettel:

MINDA MÁTYÁS

Szeged, Rózsa u. 15. sz.

Egy oldalas, géppel írott, eredeti aláírásokkal ellátott tisztázat.

PÁVAY-VAJNA FERENC FÖLGEOLÓGUS LEVELE A SZEGEDI POLGÁRMESTERHEZ A SZEGEDI FÖLDGÁZ LEHETSÉGES ELŐFORDULÁSÁRÓL

Szeged, 1947. február 12.

Szeged város Műszaki osztályának iratai
Magyar Városok Szövetsége dosszié

Szeged város Polgármesterének

S z e g e d
Városháza

Polgármester Úr!

A „Kis Újság” február 11-i számában az a kétségtelenül jóakaró, de naiv hír jelent meg, hogy Polgármester Úr jelentkezésre szólította fel a földgáz kutatáshoz érteket, mert az arra vonatkozó munkálatokat Szegeden is meg akarják kezdeni.

Mint a szegedi fürdő előtti forróvízű gázos kút geológiai helyének megállapítója, de úgy is mint a hajdúszoboszlói, karcagi, debreceni, szolnoki és más, többek között a budapesti Juventus-, Attila-, városligeti második és margitszigeti második és harmadik forró gyógyító erejű források életrehívója, jelentkezem.

Ez a jelentkezés azonban elsősorban inkább egy jótakaró figyelmeztetés és közérdekű tanácsadás!

A földgáz-petróleum kutatás joga az 1911. évi 6. törvénycikk szerint éppen úgy az állam monopolisztikus joga, mint a konyhasó kutatás és bányászat, tehát magánosok és városok nem végezhetik. Mellesleg úgy tudom, hogy Szeged környéke s így az Alföld legnagyobb része újabban a Magyar—Orosz Olajtársaság koncessziós területe, vagyis ott földigázt és petróleumot ma csak az kutathat.

Azonban mint a múltban, úgy most is Szeged városának nemcsak joga, de népjóléti kötelessége, hogy víz után kutasson. Mert Szegeden már bebizonyítottuk, hogy 900 méter körüli mélységben olyan gázos forró víz feltárási lehetőségek vannak, amely vizek úgy tisztasági, mint gyógyító fürdők céljára alkalmasak, sőt lehetőséget mutatnak arra is, hogy a magas hőfokú vizek — drága szén-, vagy fafűtés helyett, — egészen olcsón lakóházakat

és különösen növénytermelési üvegházakat melegítsenek s egy olyan jövedelmező belterjes kertészkedés alapjait vetve meg Szegeden, amelyik nagy primőr, zöldség, gyümölcs és virág kivitelhez juttathatná a kisebb földű lakosságot is; ezen a jól megkezdett úton kellene tovább menni.

Úgy emlékszem, hogy a szegedi fürdő fentemlített új kútja helyének geológiai megállapítása közben Szegeden és közvetlen környékében hasonló célú kutató fúrásokra kedvezőbb helyek is kínálkoztak volna, ha feladatomban nem a már régen meglevő és kút nélkül maradt fürdő vízellátása lett volna. Most ezeknek a helyeknek geológiai megállapítása lenne a következő feladat. Hogy miért geológiailag és nem geofizikailag, emlékeztetnem kell Polgármester Urat a sok olyan alapon telepített meddő alföldi fúrásra és kérem méltóztaságát megszerezni és elolvasni az éppen most sajtó alatt levő „Hogyan és hol kutassunk szénhidrogének az Alföldön” című kis értekezésemet a Bányászati és Kohászati Lapok ez évi február 15-i számában (Budapest, IX. Lónyai utca 41. sz.)

Mert a fürdő előtti mélyfúrásban kevésbé kedvező helyen kevés és kevert összetételű gázok nyomják fel a forró vizet, meg van a lehetősége, hogy akkumulációra, gáz meggyülemkedésre kedvezőbb geológiai helyeken Szegeden és közvetlen környékén is több és jobb összetételű gázt találjunk, úgy mint Hajdúszoboszlón, vagy Karcagon és Debrecenben, amikor az állam illetve a koncessziós társaság valószínűleg ugyanolyan olcsón, mint ott (köbméterjét fél fillérért) engedné át a városnak, de viszont a gáz és forró víz is végeredményben a város és magyar népének szükségletére és munkaalkalmának fokozására használná fel. Valószínűnek tartom, hogy a koncesszió tulajdonos vállalkozás az ilyen nem kimondottan nagy földgáz megmutatkozásokat és forróvíz feltöréseket, bár helyi vonatkozásban roppant értékesek, nem is venné figyelembe s így ezek okszerű kutatása egyenesen az érdekelt városok feladatának látszik.

Abban a kedvező esetben, ha nem a melegvízben elnyelt gázt, hanem mint a karcagi első fúrásban az első időben, 626 méter mélyből már hatalmas (kb. 80—100 ezer köbméter) tiszta földgáz feltárására vezetne a kutatás, még ha a hivatkozott törvény értelmében ezt ki is sajátítaná az állam illetve a koncessziós társaság, ugyanazon törvény szerint a fúrás igazolt költségeit meg kell térítse a városnak s így minden ráfizetés nélkül a város a roppant értékes földgáz helyben való fel- és kihasználásának előnyeit szerezte meg magának és lakosságának.

A szegedi fürdő kútjának talajviszonyai fúrás szempontjából olyan kedvezőeknek bizonyultak, hogy azt a majdnem ezer méteres kutat csupán a geológiai szerkezet megállapítása terhelte külön s egyébként a mérnöki hivatal házilag kivitelezte. A mostani kutatásokat is bevallottan forróvíz kutatás címén kellene megindítani megelőző geológiai kutatásaim alapján, amennyiben a technikai kivitel anyagi eszközeit a mai gazdasági adottságok között elő lehetne teremteni.

A Bányászati és Kohászati Lapokban hirdetett magán geológiai kutató irodám erre vonatkozó munkálatait készségesen felajánlom Polgármester Úrnak és Szeged népének, annál inkább hogy legjobb tudásom szerint az említetteknek jobb és értékesebb kutak helyét az Alföldön másnak még nem sikerült megállapítani.

Üllő, 1947. február 12.

Megkülönböztetett tisztelettel:
DR. PÁVAI-VAJNA FERENC
ny. miniszteri tanácsos-főgeológus,
volt bányaiügyi főtanácsos

Cím: Üllő, Országút 33. sz.

Két oldalas, géppel írott tiszttázat, Pávai-Vajna Ferenc aláírásával.

ARCHIVARISCHE QUELLEN DER SZEGERER
ERDÖL- UND ERDGASFORSCHUNG (1917—1947)

von

Ferenc Oltvai—Frau Mária Vinczi

Die Verfasser haben die Dokumente bezüglich der Szegeder Erdöl- und Erdgasforschung in dem unter ihrer Administration stehenden städtischen Archiv aufgesucht und mit dem entsprechenden archivischen Apparat im Original mitgeteilt. Es ist aus den Forschungen hervorgegangen, dass einige Personen die Stadtleitung bereits seit 1917 dazu

bewegen versuchten, es sollte die Erdöl- und Erdgasforschung begonnen werden, um Hilfe von der Regierung geboten werden, und mit der Benutzung des aus der Erde hervorbrechenden Kohlenhydrats die Energiesorgen der Stadt gemildert werden, welche von den langjährigen Kriegsverhältnissen noch mehr vertieft worden sind. Das Verdienst gehört der Szegeder Intelligenz, dass sie, die drückenden Sorgen der Stadtbewohnung mitfühlend, die vereinzelt vorkommenden Gassickerungen betrachtend, darauf geschlossen hat, zur Erförderung soll ein entsprechendes Kapital gesichert werden, weil die Forschung sich an diesen Stellen bestimmt lohnen würde. Einige Mitglieder der Szegeder Intelligenz warfen in der Szegeder Dugonics-Gesellschaft den Gedanken der Forschung auf. Es ist kein Zufall, weil diese Gesellschaft, — welche die Erinnerung an Dugonics, den am Anfang des vorigen Jahrhunderts in Szeged tätigen Piaristen, den Verfasser des ersten berühmt gewordenen ungarischen Romans pflegte — das geistliche Zentrum der Stadt war. Die Leitung der Stadt schloss sich dem Antrag an, und wandte sich an das Finanzministerium um materielle Hilfe im Interesse der Forschungen zu erhalten. Die Meinung Jenő Cholnokys, des berühmten Geographikers, Professor an der Universität von Kolozsvár, wurde eingeholt, in der Frage, ob man in Szeged Erdöl und Gas finden könnte. Der Professor äusserte sich beifällig. Seiner Meinung nach gab es Erdöl und Erdgas in der Nähe von Szeged, in der Tiefe von 2000 meter. Die Finanzregierung übertrug das Erdöl- und Erdgas-Forschungsrecht im Jahre 1921 der zu bildenden Britisch—Ungarischen Erdöl- und Erdgas AG. Doch führte diese Firma in Szeged keine Bohrungen durch. Sie übertrug ihre Rechte der Londoner Firma, „D'Arcy Exploration Company“. Während des zweiten Weltkrieges wurde mit der Sache wieder begonnen. Die deutsche Firma, Wintershall AG, erhielt Konzession von der Regierung auf das Gebiet des südlichen Tieflandes, die Ungarisch—Deutsche Mineralöl Gesellschaft wurde begründet. Mit dem Kriegsverloren ging das Recht an das Ungarisch—Sowjetische Ölunternehmen über. Die Deutschen stiessen in der Nähe von Szeged, in Szatymaz und in Árpádhalm, weiterhin etwas weiter in Tótkomlós auf die Ölschichten, aber sie hatten keine Zeit mehr zur Ausbeutung. 1947 bedrängten wieder die Szegeder Bewohner den Bürgermeister, die Forschung soll begonnen werden. Ferenc Pávay-Vajna, Geologe im Ruhestand, schrieb der Stadt zu, zu den ersten Schritten anspornend.

Die Publikation der Dokumente bezüglich der Szegeder Erdöl- und Erdgasforschung wurde von den Verfassern mit einem Überblick der Entwicklung der ungarischen Erdöl- und Erdgasforschung der letzten Jahrzehnten eingeleitet.

Seit 1962 ist eine auch im Landesmasstab bedeutende Erdöl- und Erdgasausbeutung im Gange. Wenigstens die Hälfte der Landesproduktion wird von hier gewonnen. Szeged und seine Umgebung wurden in den letzten Jahren ein bedeutendes Zentrum der ungarischen Erdöl- und Erdgasforschung. Die Geschichte der Forschungen beansprucht bereits aus diesem Grund grosses Interesse.

Kiadásért felel a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 625 — Terjedelem 27,5 (A/5) ív
Készült linószédéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55
szabvány szerint

69-7360 — Szegedi Nyomda

